T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

TÜRK TARİHİ ANA BİLİM DALI

CUMHURİYET TARİHİ BİLİM DALI

TÜRK - SOVYET ETKİLEŞİMİNİN TÜRKİYE'YE İDEOLOJİK BOYUTTA YANSIMASI

(1920-1929)

DOKTORA TEZİ

Gazi ÇAMUR

İstanbul

2025

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

TÜRK TARİHİ ANA BİLİM DALI

CUMHURİYET TARİHİ BİLİM DALI

TÜRK - SOVYET ETKİLEŞİMİNİN TÜRKİYE'YE İDEOLOJİK BOYUTTA YANSIMASI

(1920-1929)

DOKTORA TEZİ

Gazi ÇAMUR

26924218048

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Şerafettin Can ERDEM

İstanbul

2025

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ……V

ÖZET……..……..VII

ABSTRACT……...IX

KISALTMALAR……..….XI

EK LİSTESİ……..……...XII

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN TEMEL PARAMETRELERİ……**1**

1.1. Konusu, Amacı, Kapsamı ve Yöntemi…….....…..**1**

1.2. Literatür…….…….**5**

2. TÜRKİYE VE SOVYETLER'DE İDEOLOJİNİN İNŞA SÜRECİ……..……..**8**

2.1. Türkiye: Saltanat Rejiminden Cumhuriyete…….……...……..……**10**

2.1.1. İmparatorluktan Ulusal Kimliğe Geçişin Esasları……...……...**10**

2.1.2. Ulus Devlet Anlayışının Temelleri……..……...**15**

2.2. Sovyet Rusya: Çarlık Rejiminden Sosyalizme……..……**23**

2.2.1. İmparatorluktan Sosyalist Kimliğe Geçişin Esasları…….……**23**

2.2.2. Sosyalist Devlet Anlayışının Temelleri…….……**28**

BİRİNCİ BÖLÜM

KEMALİST TÜRKİYE İLE BOLŞEVİK RUSYA'SININ KARŞILIKLI BEKLENTİLERİ (1920-1922)

1.1. Yakınlaşmanın Sosyolojik ve İdeolojik Boyutları……**39**

1.1.1. Ankara'nın Müttefik Arayışı……..**39**

1.1.2. Bolşeviklerle Temasın Başlaması……..**41**

1.1.2.1. Her İki Toplumdaki İlk İzlenimler…….……...…..**41**

1.1.2.2. TBMM Hükûmetinin Diplomatik Girişimi…….…...….**49**

1.1.2.2.1. Mustafa Kemal Paşa'dan Bolşeviklere İlk Teklifname…….……...**49**

1.1.2.2.2. Türk Rus Heyetlerinin Müzakerelerinden Çıkan Neticeler…….……**53**

1.1.2.3. Dönüm Noktası: Moskova Antlaşmasıyla Başlayan Süreç……....……**64**

1.1.2.4. İtilafiyûn Politikalarının Türk Sovyet Münasebetlerine Tesiri…….…….**69**

1.1.2.4.1. Sakarya Muharebelerinin Ardından Yapılan Batı Kaynaklı Propaganda…...**69**

1.1.2.4.2. Türk Fransız Görüşmeleri Gölgesinde Kars Antlaşması……...…..**72**

1.1.2.4.3. Batı Kaynaklı Propagandanın Sonuçları…….…..**73**

1.1.2.4.4. Frunze'nin Gelişiyle Propagandanın Önemini Yitirmesi……**78**

1.1.3. İstiklâl Harbinde İdeolojik Tartışmalar……..……..**82**

1.1.3.1. Bolşeviklerin Türklere Yardım Etmesindeki İdeolojik Gerekçeler……..……**82**

1.1.3.2. Mecliste Bolşevizm'in Sorgulanması……..**93**

1.1.3.3. Ankara'nın İdeolojik Bakışı……..**105**

1.1.3.4. Bolşeviklerin Gözünden Ulusal Savaşın Karakteri……..**121**

1.1.3.4.1. Birinci Doğu Halkları Kurultayının Toplanma Sebebi…….……**121**

1.1.3.4.2. Kurultayda "Türkiye" Dosyası……**123**

1.1.3.4.3. Bakü Kurultayında Türkiye'ye Dair Yaklaşımlar…….……**126**

1.1.3.4.4. Kurultay Sonucunda Çıkan Türkiye Tablosu…….……**130**

1.1.4. Güven Bunalımı Gölgesinde Rus Yardımları…….……..**135**

1.1.4.1. Yapılan Hazırlıklar ve Yürütülen Çalışmalar…….……..**135**

1.1.4.2. Rus Yardımlarının Seyri…….……...**137**

1.1.4.2.1. Samsun'a Çıkıştan İnönü Savaşlarına…….……..**137**

1.1.4.2.2. İnönü Savaşlarından Büyük Taarruza…….……..**142**

İKİNCİ BÖLÜM

MUSTAFA KEMAL TÜRKİYE'Sİ İLE LENİN RUSYA'SININ TÜRK İSTİKLÂL SAVAŞI SONRASI İLK MÜNASEBETLERİ (1923)

2.1. İktisadî Harbin Başlangıcı: İzmir İktisat Kongresi……**150**

2.1.1. Türkiye Üzerinden Büyük Kongreye Bakış…….……**150**

2.1.1.1. Kongrenin Toplanma Gayesi…….……**150**

2.1.1.2. Kongreye Dair Gündeme Yansıyanlar…….……**152**

2.1.2. Kongreden Sosyalist Fikre Uygun Beklentiler……**155**

2.1.2.1. İdeolojik Anlamda Beklentiler…….……..**155**

2.1.2.2. İktisadî Anlamda Beklentiler…….……**157**

2.1.2.2.1. İşçi Kesime Yönelik……..…….……**158**

2.1.2.2.2. Sermaye Sınıfına Yönelik..…….……**160**

2.1.2.2.3. Tüccar Kesimine Yönelik……..……..**163**

2.1.2.2.4. Köylü ve Çiftçi Kesimine Yönelik…….……...…**164**

2.1.3. Batılı Devletlerin Çekinceleri…….……...…**166**

2.1.4. Kongre Açılışında Verilen Demeçler…….……..**169**

2.1.5. Kongrede Yaşananların Yorumlanması……..……..**172**

2.1.5.1. Kongrede Öne Çıkan Düşünceler……**172**
2.1.5.2. Kongrenin Neticeleri……**175**
2.2. Yakın Doğu'da Sulh: Lozan Barış Antlaşması……**182**
2.2.1. Lozan'a Doğru……**182**
2.2.1.1. Lozan Görüşmelerine Hazırlık……**183**
2.2.1.2. Rusların Boğazlar Meselesindeki Tezi……**186**
2.2.2. Lozan'da Sovyetlerin Tavrı……**190**
2.2.2.1. Sovyetler ve İtilaf Devletleri Arasında Türkiye……**190**
2.2.2.2. Rusların Görüşmelere Bakışı……**192**
2.2.2.3. Lozan'da Görüşmelerin Kesilmesi……**196**
2.2.2.4. Sovyetlere Göre Krizin Sebepleri……**199**
2.2.3. Lozan'da Sona Doğru……**203**
2.2.3.1. Boğazların Statüsü……**203**
2.2.3.2. Yeni Boğazlar Rejiminde Rusların Yaklaşımı……**206**
2.3. Barış antlaşmasından Sonra Türk Sovyet İlişkilerinin Seyri……**207**
2.3.1. Rusya'nın Türkiye'ye Yaklaşımı……**208**
2.3.1.1. Siyasi Alandaki Düşünceler……**208**
2.3.1.2. İktisadî Saha Çalışmaları……**212**
2.3.2. Türkiye'nin Rusya'ya Yaklaşımı……**217**
2.3.2.1. Dış Politikadaki Değişim……**217**
2.3.2.2. İktisadî Süreçlerde Yaşananlar……**219**

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOSYALİST RUSYA İLE MİLLİYETÇİ TÜRKİYE'NİN ORTAK STRATEJİLERİ (1923-1929)

3.1. Siyasette Emniyet, Ekonomide Mütekabiliyet……**226**
3.1.1. Değişen Dünya Dengelerinde Türkiye ve Rusya'nın Konumu……**226**
3.1.1.1. Sovyet Rusya'nın Tanınma Meselesi……**226**
3.1.1.2. Dünyadaki Fikir Cereyanları ve Türkiye……**232**
3.1.1.2.1. 1923 sonrası Avrupa Politikasının Teşekkülü……**232**
3.1.1.2.2. 1923 Sonrası Şark Politikasının Teşekkülü……**235**
3.1.1.2.2.1. Müstemleke Siyaseti Karşısında Türk Politikası……**235**
3.1.1.2.2.2. Sovyet Siyaseti Karşısında Türk Politikası……**238**

3.1.2. Rusya ile Türkiye Arasında İkinci Diplomatik Başarı: Paris Protokolü……**243**
3.1.2.1. Tarafsızlık Antlaşmasına Doğru……**243**
3.1.2.1.1. Taraf Ülkelerin Müşterek Mesaisi……..……**243**
3.1.2.1.2. Avrupa Siyasetini Dizayn Etme Çabaları…….……..**249**
3.1.2.1.2.1. Fransa'nın Almanya'ya Yaklaşımı……..**249**
3.1.2.1.2.2. Sovyetler İçin Yeni Tehdit: Locarno Sistemi……**252**
3.1.2.1.2.3. Ankara'nın Dış Gelişmelere Yorumu……...**253**
3.1.2.1.2.4. Türk Hükûmetinin Rus Teklifine Cevabı…….……**257**
3.1.2.2. Paris Protokolünün Yansımaları……...**259**
3.1.3. Sulh ve Selamet Politikası Kapsamında İki Ülke Ortaklığı……**262**
3.1.3.1. Odessa mülakatı Öncesinde Yaşananlar…….……..**262**
3.1.3.1.1. Türk Rus Tarafının Hareket Tarzı……...**262**
3.1.3.1.2. Locarno Sisteminden Yansıyanlar……..**265**
3.1.3.2. Odessa'da Önemli Zirve……**268**
3.1.3.2.1. Mülakatın Gerekçeleri……**268**
3.1.3.2.2. Çiçerin ile Tevfik Rüştü Bey Görüşmesi……**271**
3.1.3.2.2.1. Görüşme Sonrası Ortaya Çıkan Detaylar……...**272**
3.1.3.2.2.2. Batı'nın Gözünden Odessa Süreci……..**274**
3.1.3.2.2.3. Türk Basınında Odessa Değerlendirmesi……...**278**
3.1.4. Mütekabiliyet Temelinde Ticarî Müzakereler…….……..**281**
3.1.4.1. İdeolojik farklılıklardan Kaynaklı İktisadî Meseleler…….……..**282**
3.1.4.1.1. Lozan'dan 1927'deki Ticaret Antlaşmasına…….……**282**
3.1.4.1.2. Ticaret Antlaşmasından 1929 Krizine……**292**
3.1.5. Türkiye ve Sovyet Rusya'nın Bölgesel Sulh Arayışları……**297**
3.1.5.1. 1930'lara Doğru Dünyadaki Gelişmeler……..**297**
3.1.5.1.1. Mösyö Karahan'ın Türkiye'deki Temasları……...**303**
3.1.5.1.1.1. Son Dönemde Tanık Olunan Sorunlar……**303**
3.1.5.1.1.2. Rus Heyetinin Türkiye Ziyareti……**306**
3.1.5.1.1.3. İkili Görüşmelerden Çıkan Neticeler……..**309**
SONUÇ……**310**
KAYNAKÇA……**318**
EKLER……**330**

ÖNSÖZ

Doktora tez çalışması, yedi yıl gibi uzun ve yorucu bir araştırmanın neticesinde tamamlanmıştır. Çalışma boyunca hem bireysel hem de toplumsal düzeyde karşılaşılan zorluklar bahsedilen süreci daha da zor hale getirmiştir. COVİD -19 pandemi döneminin getirdiği belirsizlikler ve sınırlamalar, araştırmanın ilk evresinde çalışmanın seyrini yavaşlatan unsur olmuştur. Bununla birlikte Gaziantep iline bağlı Araban İlçesinde öğretmen olarak görev yaparken Maraş merkezli iki depremin yaşanması nedeniyle tez çalışmaları belli bir süreliğine akamete uğramıştır. Ancak yaşanan süreçlere rağmen çalışma azminden taviz verilmeyerek kısa bir aradan sonra araştırma sahasına geri dönülmüştür.

Tüm bu koşullara rağmen tezi tamamlayabilmiş olmak hem kişisel gayretin hem de çevremdeki insanların manevi katkılarının neticesidir. Bu kapsamda evvela her zaman desteklerini yanımda hissettiğim, bu sürece başladığımdan beri bana olan inançlarını kaybetmeyen babam Hüseyin ÇAMUR, annem Hatice ÇAMUR ve ablam Gurbet ÇAMUR'a minnettarlığımı belirtmek isterim. Yüksek lisansta olduğu gibi doktora programında da tez danışmanlığımı yapan, bilgisinden istifade ettiğim değerli hocam Prof. Dr. Ş. Can Erdem'e teşekkür ediyorum. Tez İzleme Jüri Heyetinde yer alarak kendisiyle görüş alışverişinde bulunduğum yol gösterici fikirleriyle beni destekleyen kıymetli hocam Prof. Dr. Bülent Bakar'a şükranlarımı iletiyorum. Lisans döneminden itibaren desteklerini hissettiğim değerli hocalarım Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU' na ve Prof. Dr. Ali SATAN'a teşekkürlerimi sunuyorum. Yine tezime sunduğu katkıları ve gösterdiği anlayış nedeniyle hocam Prof. Dr. Nalan Türkmen'e müteşekkir olduğumu belirtmek isterim. Aynı zamanda İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'nden savunma jürisinde yer alarak çalışmamıza kıymetli katkılar sunan, yardımlarını esirgemeyen ve içtenlikle zamanlarını ayıran değerli hocalarım Prof. Dr. Işıl Çakan HACIİBRAHİMOĞLU'na ve Doç. Dr. Hayrunisa ALP'a minnettarlığımı iletiyorum.

Öte yandan lisans döneminden beri yanımda olan, sürekli desteğini hissettiğim ve Gaziantep'te görev yaparken kaynak eksikliği yaşadığım dönemlerde bana zamanını ayıran kıymetli dostum Gökhan ATILGAN'a, Osmanlı belgelerinde yardıma ihtiyaç duyduğum zamanda bilgisinden yararlandığım değerli dostum Salih SÖZCÜ'ye, Almanya'da doktora eğitimine devam eden ve farklı fikirleriyle çalışmaya katkı veren kıymetli dostum Saygı TUNA'ya müteşekkirim. Süreç boyunca desteğini esirgemeyen ve

aynı dönem doktora eğitimine başladığım kıymetli meslektaşım Semra KIR ŞİMŞEK'e teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Aynı zamanda doktora çalışma süresince yanımda olduklarını hissettiğim ve Araban Anadolu Lisesi'nde görev yaptığım değerli mesai arkadaşlarımdan İskender HAN, Osman KILIÇ, Adem İLİTER, Adem KAHRAMAN, Harun TAŞKIN, Garip GÖKOĞLU, Emrah KOŞUM, Nükran KOÇ ve Betül KILIÇ'a şükranlarımı sunuyorum.

Son olarak uzun yıllara dayanan arkadaşlığımız neticesinde her daim desteklerini hissettiğim değerli dostlarım Onur PASTUTMAZ, Sevda PASTUTMAZ, Gamze ŞAHİN ve Erbil ŞAHİN'e sonsuz teşekkürlerimi iletiyorum.

Gazi ÇAMUR
İSTANBUL
2025

ÖZET

Birinci Dünya Savaşı'nın sonucunda meydana gelen gelişmeler, geçmişten kalan siyasî ve iktisadî çıkarların değişmesine zemin hazırlamıştır. Galip gelen devletlerin yeni dünya konjonktürünü tesis etmeye başladığı bir sürece girilirken Yakındoğu coğrafyasında beklenilmeyen hadiselere tanık olunmuştur. Bolşevizm rejimi adı altında Ruslar yeni bir siyasî özgürlük alanı oluşturduğu sırada Türkler de Anadolu sahasında işgalci kuvvet olarak tanımladığı İtilaf Bloğuna karşı istiklâl mücadelesini vermek için hazırlıklarına başlamıştır. Türkler ve Ruslar farklı ideolojik yaklaşımlarına rağmen ortak düşman algısını oluşturmuş, diplomatik ve askerî alanlarda birlikte hareket etmeye karar vermişlerdir. Bu ortak hareket etme anlayışı, sadece hükûmet yetkililerinde değil aynı zamanda birbirlerine sempati ile yaklaşmaya başlayan halk nazarında da ortaya çıkmıştır.

Bolşevikler, Türklerin sosyalist temelli bir mücadele içinde olmadığını milliyetçi bir anlayışla Batı karşısında savaşmaya çalıştığını fark etmiştir. Ancak icra ettikleri enternasyonal toplantılarında sosyalist olsun ya da olmasın emperyalist blokla mücadele eden her ulusa destek verilmesi gerektiğine dair bir karar almışlardır. Bilhassa onlara göre, şark ülkelerinin lideri konumunda olan Türklerin millî kurtuluş hareketinin başarıya ulaşması, Batılı devletlerin İslam dünyası üzerindeki etkinliğini kırmış olacaktı. Bu nedenle Ruslar, İstiklâl Harbi boyunca Türklerle aynı safta yer aldıklarını her fırsatta dile getirmekten çekinmemişlerdir.

Ankara kendi kırmızı çizgilerini kabul eden bir devletle emperyal bloğa karşı mücadeleye girişmenin yollarını aramıştır. Gizli antlaşmaları açıklayarak Batı'nın karşısında yer aldığını gösteren Bolşevik Rusya'sının attığı adımlar, Türkler tarafından mercek altına alınmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın Bolşeviklere gönderdiği teklifname başlıklı mektubu, ilk resmî temasların başlamasını mümkün kılmıştır. Türklerin Bolşeviklerle münasebete girişmesi, mecliste farklı duygu ve düşüncelerin belirtilmesine neden olmuştur. İstiklâl Harbine liderlik eden kadro, Bolşevizm ideolojiyle değil Rusların kendisiyle dostluk ilişkisi kurduklarını açıklamıştır. Ruslarla aynı siyasî hedef çerçevesinde hareket etiklerini ancak ideolojik bir bağlantı kurmadıklarını izah etmeye çalışmıştır. TBMM Hükûmeti, mücadelenin kritik safhalarına girildiği dönemlerde Anadolu'daki Bolşevik teşkilatlara karşı daha hoşgörü ile yaklaşırken, iyimser bir tablonun meydana geldiğini süreçlerde ise teşkilatları kapatma ve üyelerini yargılama yoluna gitmiştir.

Askerî mücadeleyi tamamlayan Türkiye, Lozan'da sahada kazandıklarını masa başında da Batılı ülkelere kabul ettirmek adına kimi noktalarda aynı düşünceye sahip olmasalar da Sovyetlerle birlikte hareket etmiştir. Sovyet Rusya, Lozan görüşmelerinde Türk tezini savunmuştur. Zira Lozan'da Türklerin bağımsızlığının kabulü, Doğu'da yer alan diğer uluslar için de rehber olacağı inancını taşımıştır. Sömürge zihniyetiyle hareket eden Emperyal bloğun Rusya'daki gibi Asya ülkelerinde de muhtemel ihtilallerle karşı karşıya kalabileceği varsayımı üzerinden hareket etmiştir. İdeolojik gerekçeler nedeniyle Rusya başta Türkiye olmak üzere doğu dünyasıyla temasını sürdürme eğilimindedir.

Lozan sonrası Türk Sovyet münasebetlerinin seyri hakkında bir bilinmezlik hakimdi. Çünkü ortak düşman algısı anlayışı ortadan kalmıştı. Türkiye bundan sonra Lozan'dan kalan sorunların çözümü için Batılı ülkelerle diplomatik temaslar kumanın yollarını aramıştır. Türk Hükûmeti bu süreçte hem iktisadî hem de diplomatik anlamda Sovyetlerin desteğine ihtiyaç duymuştur. Lozan'da çözülemeyen meselelerin varlığı, Türk Sovyet ilişkilerinin gelişimine katkı sunmuştur.

Locarno sistemiyle Avrupa'nın yeni ittifaklar zemini arayışı içinde olması Türkleri ve Rusları dış politikada birbirine yaklaştıran etkenlerden biri olmuştur. Kendi sınırları için yeni tehdit algısının inşa edildiğini belirten Rusya ile Akdeniz dünyasında yaşanan gelişmeler ile Irak sınırında istediğini alamayan Türkiye, Moskova Antlaşması'ndan sonra yeni bir diplomatik adım atmıştır. İkili dostluk antlaşmalarıyla sulh ve emniyet politikalarını tatbik etmeye çalışmışlardır. Dış politikada kendilerinin izole edilmeye çalışıldığını düşünen her iki hükûmet yetkilileri de gerçek barışın ittifaklarla değil, ikili imzalanan ve millî çıkarlar için savaşı bir araç olarak kullanmayı reddeden antlaşmalarla sağlanabileceğini savunmuştur.

ABSTRACT

The aftermath of the First World War set the stage for significant shifts in long-standing political and economic interests. As the victorious powers embarked on shaping the new global order, unforeseen developments unfolded in the Near East. While Bolshevik Russia was establishing a new sphere of political influence, the Turks were preparing for their War of Independence against the Allied Bloc, which they regarded as an occupying force in Anatolia. Despite their ideological differences, both nations identified a common adversary, leading them to pursue diplomatic and military cooperation. This collaboration was not limited to state officials; it also resonated among the wider public, fostering a sense of mutual sympathy.

The Bolsheviks understood that the Turkish struggle was not grounded in socialist ideology but rather driven by nationalism in opposition to the West. Nevertheless, their international congresses endorsed support for any nation resisting the imperialist bloc, irrespective of its ideological stance. In particular, they viewed the success of Turkey's national liberation movement—given its prominent position among Eastern nations—as a crucial factor in weakening Western dominance over the Islamic world. Consequently, Soviet leaders consistently affirmed their solidarity with the Turkish cause throughout the War of Independence.

From Ankara's perspective, aligning with a state that respected its core principles in the fight against imperialism was a strategic necessity. The actions of Bolshevik Russia—such as exposing secret treaties to demonstrate its opposition to Western powers—were closely scrutinized by the Turkish leadership. Mustafa Kemal Pasha's letter, Offer to the Bolsheviks, marked the beginning of official diplomatic engagements. However, this rapprochement sparked mixed reactions within the Turkish Grand National Assembly (TBMM). The leadership of the War of Independence explicitly clarified that their collaboration was with Russia as a state, not with Bolshevik ideology. While they shared certain strategic objectives, they maintained a firm stance against forming an ideological alliance. During critical phases of the struggle, the TBMM adopted a more lenient approach toward Bolshevik organizations in Anatolia, whereas in periods of greater stability, it took decisive steps to dissolve these organizations and prosecute their members.

Following its military success, Turkey aligned itself with the Soviet Union at the Lausanne Conference, seeking to translate battlefield victories into diplomatic recognition by Western powers. Despite occasional divergences in their positions, Soviet Russia firmly supported Turkish claims during the negotiations, believing that Turkey's recognition as an independent state would set a precedent for other Eastern nations. The Soviets operated on the assumption that the imperialist bloc, shaped by a colonial mindset, could face uprisings in Asian territories akin to those witnessed in Russia. For ideological reasons, the Soviet Union remained committed to maintaining its engagement with the Eastern world, particularly with Turkey.

In the aftermath of Lausanne, the trajectory of Turkish-Soviet relations became uncertain, as the unifying perception of a common enemy had faded. Turkey subsequently pursued diplomatic initiatives with Western nations to resolve outstanding issues from Lausanne. However, during this period, the Turkish government continued to rely on Soviet economic and diplomatic support. The unresolved matters stemming from the treaty ultimately contributed to further strengthening Turkish-Soviet ties.

The evolving geopolitical landscape in Europe, particularly the emergence of the Locarno system, played a role in drawing Turkey and the Soviet Union closer in foreign policy. While Soviet Russia perceived the Locarno Pact as a potential threat to its borders, Turkey, having encountered difficulties in securing its desired outcomes in the Mediterranean and along the Iraqi frontier, took a renewed diplomatic step following the Treaty of Moscow. Both nations sought to reinforce regional stability through bilateral friendship treaties. Faced with a sense of diplomatic isolation, officials from both governments argued that genuine peace could not be achieved solely through broad alliances but rather through direct bilateral agreements that categorically rejected war as a tool for advancing national interests.

KISALTMALAR

A.T. A. M.	Atatürk Araştırma Merkezi
B. M. M.	Büyük Millet Meclisi
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
C. H. F.	Cumhuriyet Halk Fırkası
Çev.	Çeviri
F.	Fond
H. İ. F.	Halk İştirakiyun Fırkası
Haz.	Hazırlayan
İ.	İçtima
Komintern	Komünist Enternasyonal
N. E. P.	Novaya Ekonomiçteskaya Politika (Yeni Ekonomi Pol.)
N. P.	Narodna Prosveta (Ulusal Aydınlanma)
Op.	Opis
R. S. F. S. C.	Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyetleri
S.	Sayfa
S. B. K. P.	Sovyetler Birliği Komünist Programı
S. S. C. B.	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
Sovnarkom	Sovyet Halk Komiseri
T.A.S.	Sovyet Haber Ajansı
T. B. M. M.	Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.B.M.M. G.C.Z	Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları
T.B.M.M.Z.C.	Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri
T. D. A.	Türk Diplomat Arşivi
T. H. İ. F.	Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası
T. K. P.	Türkiye Komünist Partisi
T. Ü. S. T. A. V.	Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı Arşivi
V.	Volume

EK LİSTESİ

1 NOLU EK: 1922 Yılının Başında Rusya'nın Türkiye Elçisi Mösyö Aralov'un TBMM Hükûmetine Gönderdiği Mektup.

2 NOLU EK: Sovyet Hükûmetinin Aleyhinde ve Komünist Teşkilatına Üye Olanların Mahkemesiyle İlgili Ulusal Basında Haber Yapılmaması.

3 NOLU EK: İkili Ülke İlişkisinde Ticarî Sürecin İlerleme Kaydedilmesi Adına SSCB'de Bir Ticaret Mümessilliğinin Açılmasına Dair Talep.

4 NOLU EK: Türkiye'deki Rus Ticaret Temsilciliklerin Kapatılmasına Karşılık Rusların Silah ve Para Yardımını Durdurması.

5 NOLU EK: Lozan Görüşmelerinde Kriz Yaşandığı Bir Dönemde Rus Basınından Pravda'nın Türklerin İngilizlere Benzemeye Başladığına Dair Tenkit İçerikli Haberi.

6 NOLU EK: 1921 Moskova Antlaşması'ndan Sonra Rusların Kafkasya Bölgesine Askerî Yığınak Yaptığına Dair Telgraf.

7 NOLU EK: Lozan Konferansından Sonra Rus Basınının Yeniden Türk-Rus Dostluğu Temelinde Makalelere Yer Vermeye Başlaması.

8 NOLU EK: Türk-Sovyet İlişkilerinin Gelişmesine Katkı Sağlayan Sovyet Devlet Adamlarının Fotoğrafları.

9 NOLU EK: Türk-Sovyet Heyetlerinin Ticarî Sorunları Görüştüğü Toplantının Sonunda Çekilen Bir Fotoğraf Karesi.

10 NOLU EK: 1925 Yılında Sovyet İttihadının Gerçekleştirdiği Toplantının Yapıldığı Yer.

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN TEMEL PARAMETRELERİ

1.1. Konusu, Amacı, Kapsamı ve Yöntemi

İdeolojik kavramının tarihsel dönemlerde değişime uğrayarak farklı kalıplar altında günümüze kadar ulaşmış olsa da zihinsel süreçlerden geçen fikirlerin tatbik edilmesi anlamına geldiğini söylemek mümkündür. Ülke yönetimleri tarafından sahaya sürülen doktrinler, toplum tarafından kabul görmesiyle başta siyasî ve iktisadî alanlar olmak üzere devletin her kademesinde yer edinerek ulusal çıkarların belirlenmesinde önemli rol oynar. Bu doktrinlerin ülke yönetiminden eğitim anlayışına, kültürel aktivitelerden vatandaşlık bilincine kadar geniş çapta etki sahasını genişlettiği görülmektedir. Özellikle XIX. yüzyılda meydana gelen ihtilal hareketleriyle ulus kavramının ortaya çıkması neticesinde devlet yapılarının kendilerini ayakta tutacak siyasi öğretileri inşa çabası içerisine girdiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Tarihî hadiseleri ele aldığımızda toplumun en büyük cemiyeti olarak kabul gören devlete bağlı yönetim teşkilatlarının benimsediği ideolojik yaklaşımlar, sadece ülke sınırları içerisinde kendisine bir yaşam alanı ortaya çıkarmamıştır. Dünya siyasî iklimini değiştirecek savaşların çıkmasında, ülkeler arası ittifakların oluşmasında ve devletler arasındaki diplomatik yaklaşımların şekil almasında etkili olmuştur. Kimi zaman da devrim niteliğinde reformlar yaparak, sınır veya sınır olmayan ülkelere yeni bir siyasî yol haritası sunmuştur. İdeolojik kavramların pek çok akademik araştırmaya konu olduğu görülmektedir. Bunun altında yatan en önemli sebeplerinden biri uluslararası siyasî ve iktisadî tablonun oluşmasındaki doğrudan etkisidir.

Çalışmamıza da konu olan Türk – Sovyet münasebetleri, bahsedilen ideolojik unsurların hangi alanlarda ve nasıl etki ettiğini göstermesi bakımından politik ve sosyolojik anlamda önemli bir yer işgal etmektedir. Her iki ülkenin de sınırları içerisinde uyguladıkları ideolojilerle uyuşmayan doktrinleri benimsemiş devletlerle birlikte hareket etmesi, ilk anda tarihsel olgulara ters gelebilir. Zira Sovyet Rusya dünya ihtilali sonucunda proletaryanın iktidarlığını savunurken Türkiye, halkçılık ve milliyetçilik eksenine oturmuş ulusal bir devlet modeli için mesai harcamaktadır. Ancak 1920'lerin başında ülke hedefleri farklı olsa da bu hedeflere erişmek için aynı düşmanla mücadele etmek zorunda kalmaları, iki toplum arasında samimî ilişkilerin doğmasına neden olmuştur.

Türk – Sovyet ilişkileriyle ilgili yapılmış çalışmaların ekseriyeti siyasî tarih üzerinedir. "Türk-Sovyet Münasebetlerinin İktisadî Boyutları (1923-1938)" adlı yüksek lisans tez çalışmasını sürdürürken literatür incelemesi sırasında bu alanda yapılan çalışmaların sosyolojik ve ideolojik temellere sınırlı ölçüde değindiği görülmüştür. Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki münasebetlerin siyasî ve iktisadî süreçleri incelenirken ideolojik yaklaşımların analiz edilmemesi ve sosyolojik unsurların öne çıkartılmaması, araştırmaların literatüre olan katkısını sınırlamaktadır. İki farklı rejim arasındaki ideolojinin hangi alanlarda etkileşim meydana getirdiğini ortaya çıkarmak, tarihsel bağlamda yeni analizlerin yapılmasına olanak tanıyacaktır.

Bu çalışmada Türk – Sovyet ilişkilerinin temelinde yatan ideolojik boyutların Türkiye'ye yansıması mercek altına alınmıştır. Sovyet dış politikasının Rus toplumunda nasıl karşılık bulduğundan ziyade, diplomatik alanda Sovyetlerin ideolojik tutumun ve dış ilişkilerde attığı adımların Türkiye nazarında nasıl algılandığı ve yorumlandığı analiz edilmiştir. Bunu yaparken de Türk kamuoyunun gündemi ve Türk diplomatların yorumları incelenerek, politik söylemler üzerinden bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Bu açıdan bakıldığında klasik tarih yaklaşımın ötesine geçilerek Türk yönetimindeki Sovyetlere dair belirginleşen algının zihin haritasına ulaşmak, araştırmanın temel amacı olmuştur.

Çalışma karşılıklı algısal süreçlerden ziyade yalnızca Türkiye'nin perspektifinden ele alınmıştır. Bu nedenle sınırlı bir görüş açısı ortaya çıkmış olabilir. Bu durum araştırmanın eksikliği şeklinde yorumlanabilir. Fakat tez başlığında da görüleceği gibi tek bir perspektif çizilerek algının ideolojik boyutları inceleme altına alınmıştır. Bu araştırma, çift taraflı bir uluslararası ilişkiler tarihinin konu edinildiği bir çalışma şeklinde görülmemelidir. Genç Türkiye'nin Bolşevizm gibi ideolojik yaklaşımla yoluna devam eden ve tüm dünyaya siyasî düşüncesini kabul ettirme gayret edinen Sovyetleri nasıl konumlandırmaya çalıştığını göstermek amacıyla böyle bir kavramsal metot üzerinden çalışma yürütülmüştür.

Çalışmada Türkiye'deki Sovyet algısının izleri; iç siyaset, dış politika, iktisadî ilişkiler ve rejim tartışmaları üzerinden araştırılmıştır. Kültürel faaliyetler alanına sınırlı bir temas söz konusudur. Zira 1930'lu yıllardan sonra bu alanlardaki faaliyetlerin canlandığı görülmektedir.

Üzerinde durulması gereken bir başka husus ise, tezin kapsamının 1920-1929 tarih aralığıyla sınırlı tutulmasıdır. 1920 yılı ile başlanmasının gerekçesi, her iki ülkenin de rejimlerin oluşmasındaki zihinsel süreçlerin bu döneme denk gelmesidir. Anti-emperyalist anlayış ile hareket eden Türkiye ve Sovyet Rusya, bu dönemde ideolojilerini temellendirmek adına adımlar atmaktadır. TBMM Hükûmeti İstiklâl Harbi'ne odaklanırken Sovyetlerin üzerinde durduğu asıl mesele, sosyalist ihtilalin gerçeklemesidir. Batı ve Doğu ülkeleri için ayrı plan çerçevesinde hareket etme bilincine sahiptir. Doğu ülkeleri kapsamında Türkiye önemli bir yer tutmaktadır. Türkiye'de gerçekleşen bir ihtilalin İslam dünyası için de rehber olacağı görüşü hâkimdir. Bu kapsamda 1920'li yılların başı, ideolojik yönelimlerin hangi yöne evrileceği hakkında yapılan tartışmaların gündemden düşmediği bir süreci temsil etmesi bakımından son derece önemlidir.

1929 yılı sonrasındaki Türk – Sovyet ilişkileri tezin kapsamı dışında tutulmuştur. Böyle bir tercihin yapılmasında iki neden bulunmaktadır. Birincisi, 1920-1929 yılları arasında iki ülke arasında ideolojik boyut daha ön plandadır. Devlet yapılarındaki kurumlar inşa sürecindedir ve dış politikada sulh temelli bir yaklaşım sergilenmektedir. Anti-emperyalist söylemle kendi ülkelerinde devrimci yaklaşımla reformlara girişmeleri, uluslararası ilişkilerdeki ortak stratejilerin oluşmasına katkı sunmuştur. 1929 yılı sonrası ise, önemli bir kırılmayı işaret etmektedir. Dış ilişkilerde tesis edilen ortak strateji anlayışı önemini kaybetmeye başlamıştır. Türkiye, Lozan'dan sonra Batı ile meselelerini çözmeye başlamasıyla kademeli şekilde Avrupa temelli bir politika izleme eğilimindedir. Sovyetlerde ise Stalin tam anlamıyla ülkedeki kontrolü eline geçirmiştir. "Tek Ülkede Sosyalizm" anlayışı benimsenmiş, planlı ekonominin sonuçları alınmaya başlanmıştır. İkincisi ise, 1929 krizi ile Türk - Sovyet münasebetlerinin ağırlıklı biçimde iktisadi sahaya kaymış olmasıdır. Türkiye, Rus iktisadî uzmanların yardımıyla planlı ekonominin temellerini atmaya başlamıştır. Rusya bu krizle kapitalizmin artık yenildiğini sosyalizmin önemli bir alternatif olduğuna dair propagandasını yaparken Türkiye ise kendi millî ekonomisini yaratmak ve millî sermayesini oluşturmak amacıyla devletin liderliğinde sanayide önemli atılımlar yapmanın arifesindedir. Bu kriz sürecinde her iki ülke de planlı ekonomik modeli tatbik etmeye çalışsa da farklı amaçlar ışığında hareket etmektedir.

Ekonomik bunalım, dünya ülkeleri üzerinde önemli sonuçlar doğurmuş, yeni bir savaş atmosferi belirmeye başlamıştır. 1929 sonrası küresel dinamiklerin değişimi ve ülke yönetimlerin aldığı radikal kararlar nedeniyle Türk - Sovyet ilişkileri farklı sürece evrilmiştir.

Araştırmanın kuramsal zemini ile tarihsel bağlamını güçlendirmek amacıyla, döneme ışık tutan çeşitli arşiv belgeleri, süreli yayınlar ve akademik literatürden kapsamlı bir şekilde yararlanılmıştır. Araştırma esnasında kaynakların taraması ve tasnifi yapılırken ilk aşamada arşiv ve resmî belgeleri içeren eserler çalışma kapsamına alınmıştır. Türkiye'nin Sovyet Devletine resmî bakışını doğrudan analiz edebilmek için Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivinde yer alan Cumhuriyet, Osmanlı ve Dışişleri Bakanlığı Diplomatik arşivleri incelenmiştir. Türk Hükûmetine istihbarat amaçlı gönderilen (Rus, Fransız, İngiliz, Amerikan, Alman vs.) yabancı menşeli gazetelerin Türk Sovyet münasebetlerine dair haberleri mercek altına alınmıştır. Eski Türkçe ve İngiliz dilindeki çevirilerle yansıyan haber içeriklerine yer verilmiştir. Bilhassa Dışişleri'ne bildirilen haberlerin muhtevası, çalışmanın içeriğini zenginleştirmesi bakımından mühim bir yer teşkil etmiştir. Türkiye'nin Moskova Büyükelçiliği tarafından Ankara'ya gönderilen raporlar ve istihbarat bilgileri dış temasın en önemli bulguları şeklinde görülmüştür. Ayrıca Bolşevik parti toplantılarında Türkiye lehinde veya aleyhinde alınan kararların Türk yetkililerileriyle paylaşılması, Sovyetlerin taktiksel ideolojik fikir değişikliğinin anlaşılması bakımından son derece değerlidir. Arşiv malzemelerinden elde edilen bilgilerle kırılma dönemlerinde Türkiye üzerindeki Sovyet imajının nasıl değişime uğradığının ortaya koyulması açısından önemli verilere ulaşıldığını belirtmek gerekir. Öte yandan araştırma safhasında Türkiye Sosyal Araştırma Vakfı'nın içerisinde yer alan Komintern ve Mete Tunçay Arşiv fonlarından faydalanılmıştır. Bilhassa Komintern Arşiv Fonunda bulunan Türkiye Komünist Partisi ile ilgili 1919 – 1938 yıllarını kapsayan belgeler inceleme altına alınmıştır. Türkiye ile ilgili açıklamaların ve raporların yer verildiği belgeler, Komünist Enternasyonal Yürütme Konseyi Doğu Sekretaryasına ait dokümanlar tez kapsamında ele alınmıştır. Elektronik ortamda yapılan araştırmalar neticesinde Sovyet devlet adamlarının ve Bolşevik parti teşkilatlarının Türkiye üzerindeki birtakım yorumlarına ulaşılmış ve çalışmanın içerisinde yer verilmiştir.

Arşiv belgelerinden sonra çalışmanın yoğunlaştığı alan meclis tutanakları ve parti kongre zabıtları olmuştur. Hükûmet üyelerinin ve muhalif kesimlerin Sovyetler ile kurulan temaslar konusunda ortaya çıkan gelişmelere dair dile getirdikleri yorumlar,

algısal zihniyetin somut delilleri şeklinde görülmüştür. Özellikle "algı" gibi soyut bir kavramın araştırılması sırasında devleti temsil edenlerin kullandığı ifadeler hayati derecede önemlidir. Parti kongre zabıtlarında ise, devleti yöneten kesimin nasıl bir dış politika ile hareket etmesi gerektiğine dair önemli ip uçlarını bulmak mümkündür. Burada Cumhuriyet Halk Fırkasının hangi gerekçelerle Sovyet devletiyle temas kurmak niyetinde olduğu görülmektedir.

Dergiler ve gazeteler kapsamında Hamiyet-i Milliye, İrade-i Milliye, Akşam, İkdam, Vatan ve Milliyet gibi ulusal gazetelerin yanında Halk ve Emel gibi yerel gazeteler de araştırmaya ilave edilmiştir. Yine süreli yayınlar olarak Kadro, Orak ve Çekiç ile Aydınlık gazeteleri üzerinden sosyalist eğilimli yazar kesiminin fikirleri detaylı olarak irdelenmiştir. Bunların yanı sıra basılan eserler içerisinde yabancı kitaplara ve makalelere yer verilmiştir. Genellikle Atatürk döneminde basılan kitaplar taranarak çalışmaya dahil edilmiştir. Türk Sovyet münasebetlerinde önemli görevler alan tarihi şahsiyetlerin anıları ana kaynaklar arasında değerlendirilmiştir. Günümüze kadar yayımlanan Türk - Sovyet başlığı çerçevesinde kaleme alınan makaleler geniş çapta araştırmalar neticesinde belirlenmiş ve diğer eserlerden elde edilen bilgilerle karşılaştırmak suretiyle araştırmada kullanma yoluna gidilmiştir.

Öte yandan Stalin ve Lenin gibi Rus siyasî hayatına yön veren devlet adamlarının Türkçeye çevrilmiş eserleri de araştırmada kullanılmıştır. Böylece sadece yerel kaynaklar üzerinden değil, bu algının doğrudan bağlantısı olan Sovyet liderlerinin kaleme aldığı eserler üzerinden de değerlendirme yapılma imkanına ulaşılmıştır. Liderlerin tezleri ve kuramsal yazıları incelenmiş ve Doğu dünyası ile ilgili söylemleri öne çıkartılmıştır. Bu bağlamda metinlerin ve ileri sürülen fikirlerin Türk basınında nasıl yankı bulduğu ve yorumlandığı inceleme altına alınmıştır. Ayrıca SSCB Bilimler Akademisi ve Aydınlık yayınlarının komintern başlıklı eserleri de Sovyetlerdeki Türk algısını ortaya çıkarması bakımdan değerli bulunduğundan çalışmada kullanılan kaynaklar arasında yerini almıştır.

1.2. Literatür

Türk – Sovyet münasebetleri farklı ideolojilerin bir arada yer alması sebebiyle uluslararası ilişkiler alanının en çok merak edinen konularının başında yer aldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bahsedilen iki ülke ilişkileri çeşitli bölümler altında ele alınmıştır. Erken cumhuriyet dönemi, II. Dünya Savaşı süreci ve soğuk savaş dönemleri

araştırmacılar arasında en fazla rağbet gören çalışma alanlarıdır. Bu çalışmalarla, ülkelerin tarihsel bağlantıları öne çıkarılarak farklı perspektifler sunulmaya çalışılmıştır.

Bu konu akla geldiğinde ilk başvurulan kaynaklardan biri Kamuran Gürün'e ait olan *Türk – Sovyet İlişkileri 1920-1953* adlı eserdir. Kronolojik olarak olayları değerlendiren yazar, kapsamlı bir eser ortaya çıkarmıştır. Bu kapsamlı çalışma halen araştırmacılar tarafından da incelenmeye devam edilmektedir. Yapılan çalışmada Kamuran Gürün'ün eseri tarafımızca da baş eser olarak kullanılmıştır. Millî Mücadele dönemlerinden başlayarak Soğuk Savaş dönemine kadar süreci irdeleyen yazar, diplomatik bir bakış açısıyla eseri kaleme almıştır. Eserin temel yaklaşımına bakıldığında diplomasi odaklı olduğu görülmektedir. Genel çerçevede değerlendirildiğinde çalışmaya göre Türklere yapılan Bolşevik yardımının stratejik olduğu ortaya çıkmaktadır. Yararlandığı hatıra eserleri sayesinde Türklerin Ruslarla teması hakkında önemli ip uçları vermektedir. Ayrıca yazarın elçilik raporlarına ve meclis tutanaklarına değinmesi yönetim kadrosundaki yaklaşımların anlaşılması bakımından önemlidir. Kullandığı belgeler, elde ettiğimiz bulguların doğruluğunu kanıtlaması açısından değerlidir.

Bu sürecin ideolojik boyutunu Doğu Perinçek'in *Komintern Belgelerinde Türkiye* adlı çalışmasında görmek mümkündür. Özellikle Komintern arşivlerinden yararlanarak Sovyetlerin Türk İstiklâl Harbi'ne yaklaşımını ve sosyalist teşkilatın çalışmalarına dair düşüncelerini öğrenmek açısından son derece kıymetli bir eserdir. Lozan'da Türk tezini savunan Rus delegelerinden alınan bilgiler ışığında Rus devlet adamlarının konferansa dair fikirlerini tespit etmemiz bakımından önemli ip uçları vermektedir. Lozan ile ilgili yorumlar dikkate alındığında bu antlaşmanın sadece Türkiye'yi ilgilendirmediği ve Versay ile Avrupa'da tesis edilmek istenen yeni siyasî düzenin sarsıldığı aktarılmaktadır. Hedefledikleri dünya ihtilali için önemli bir basamak olan Doğu dünyasının Türkiye'nin bu başarısından etkileneceği fikri savunulmaktadır. Sovyet yürütme komitelerinde Türkiye dosyası hem Doğu hem de Batı ekseninde değerlendirilmektedir. Bu da konunun farklı noktalardan yaklaşılmasını sağlamaktadır. Ayrıca yazar, rapor ve yazışmalardan hareketle, Sovyetlerin Türkiye'deki sosyalist akımlara karşı ne gibi düşüncelere sahip olduğunu ve bu tür yapılarla ilgili nasıl bir yol haritası izleneceğine dair önemli hususlara temas etmektedir. Buradan yola çıkarak Türkiye'de Kemalist rejime karşı proleter devriminin mümkün olup olmadığını da Sovyet devlet adamları aracılığıyla tartışmaya açmaktadır.

Yine başvurduğumuz kaynaklar arasında yer alan bir diğer eser ise, Erden Akbulut ve Mete Tunçay'ın birlikte yazdığı *Türkiye Komünist Partisinin Kuruluşu 1919-1925* adlı kitaptır. Eser ilk olarak Rusya'daki devrimleri ele aldıktan sonra Türkiye'deki komünist hareketin oluşumu hakkında bilgi vermektedir. TKP'nin ideolojik çizgisi ve programı ile ilgili açıklamalar bulunmaktadır. Ankara'nın sosyalist eğilimli çevrelere karşı takındığı tutum ve attığı adımlar çalışmadaki yerini almaktadır. Bilhassa parti ile komintern hakkında Lozan sonrası ilişkilere yer verilmiş olması çalışmayı diğer eserlerden ayırmaktadır. Mete Tunçay ve Erden Akbulut, TKP'nin hem Sovyetlerle bağlantısını ve ilişkisini hem de Ankara ile münasebetlerini inceleme altına alarak Komünist Partisi üzerinden her iki ülkenin de ideolojik yaklaşımına dair veriler elde etmektedir. Bu partinin faaliyetleri aracılığıyla bir anlamda ideolojik geçişliliğin izleri ortaya çıkartılmıştır.

Stefanos Yerasimos *Ekim Devrimi'nden Millî Mücadele'ye Türk – Sovyet İlişkileri* adlı eserinde ise, iki ülke ilişkilerindeki münasebetleri hem siyasî hem de jeopolitik yönünü göz ardı etmeden derinlemesine incelediği görülmektedir. Karşılıklı beklentiler ışığında çok boyutlu bir çalışma ortaya koymuştur. Türk ve Sovyet ülkelerinin ortak düşmana karşı nasıl bir araya geldiklerini detaylandırarak okuyucuya sunmuştur. Kendi çalışmamızı yaparken yazarın bu eseri, ikili ilişkilerdeki diplomatik ve tarihsel zemin oluşturmamıza önemli katkı sağlamıştır.

Raşid Tacıbayev'in *Kızıl Meydan'dan Taksim'e: Siyasette, Kültürde ve Sanatta Türk – Sovyet İlişkileri 1925-1945* adlı kitabı da ana eser olarak müracaat edilen kaynaklar arasındadır. Yazar, 1920'li ve 1930'lu yıllarda Türk - Rus ilişkilerini ideolojik düzlemde ele almakta ve Moskova ile Ankara arasındaki tarihsel arka planın detaylarını öne çıkarmaktadır. Dönemin sosyalist yayınları incelenerek Türk bürokrasi kademesinde yer alan devlet adamların tepkileri de eserde yerini almaktadır. Bir anlamda Türk yazar kadrosunun Sovyet ideolojisinden nasıl etkilendiğini aktarması bakımından bu eserin çalışmamıza önemli bir referans oluşturduğunu belirtmek gerekir. Sadece sosyalist teşkilatları üzerinden değil Türk kamuoyunda genel bir Sovyet algısını ortaya çıkarması bakımından önemli veriler sunmaktadır.

Türk – Sovyet İlişkilerini konu edinen ve Osmanlı'nın sonundan cumhuriyete geçiş dönemi arasındaki Bolşevik ve Emperyalizm ideolojileri arasında Millî Mücadelesini gerçekleştirmeye çalışan Türkiye'yi derinlemesine analiz eden bir diğer

kaynak ise, Bülent Gökay'a ait *Bolşevizm ve Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)* adlı eserdir. Yazar bu eserinde Türkiye'nin emperyalizm ve Bolşevizm ideolojileri arasında bir denge oluşturarak İstiklâl Harbini gerçekleştirdiğini ele almaktadır. Diğer eserlerde olduğu gibi Türkler ve Rusların emperyalizmi tehdit şeklinde görmesinden dolayı birlikte hareket etmesini öne çıkartır. Ona göre, TBMM Hükûmeti Bolşeviklerle pragmatik ve mesafeli bir münasebet geliştirmek suretiyle hareket etmiştir. Rejim tartışmaların gündemden düşmediği dönemlerde Bolşevizm'e taktiksel bir yaklaşım sergilemiştir. Çalışmanın ilk bölümünü oluşturan kısımda yakınlaşma neticesinde ortaya çıkan ideolojik etkileşimin seyri ve etkileri ele alınırken Bülent Gökay'ın eserinden istifade edilmiştir.

2. TÜRKİYE VE SOVYETLER'DE İDEOLOJİNİN İNŞA SÜRECİ

Devletlerarası diplomatik ilişkileri incelediğimizde şunu rahatlıkla görüyoruz ki, toplumlar veya onların siyasi yasal temsilcisi konumunda olan hükûmetler, milli menfaat çerçevesinde hareket ederek kendi ideolojik yaklaşımlarını ve çıkarlarını diğer toplumlara baskıyla kabul ettirmeye çalışmışlardır. Yüzyıllar ilerledikçe milli menfaat noktasında birleşen devlet yapıları aynı safta yer alarak en önemli baskı unsuru gördükleri savaş kartını kullanmaktan çekinmemişlerdir. Savaşın sosyolojisi uzun zamandır planlanan ve hayata geçirilmesi için fırsat kollanan bu menfaatlerin elde edilmesi için uluslar arasında bir bölünmeye veya başka bir deyişle politik bloklaşmaya sevk etmiştir.

Geçmişte yaşanan askerî mücadelelere bakıldığında bloklaşmanın pek çok kez menfaatler çatısı altında gerçekleştirildiği görülmektedir. Ancak yirminci yüzyılın başında cereyan eden Birinci Dünya Savaşı, siyasî açıdan devletlerin bloklaşma ve kutuplaşma noktasında hangi seviyeye ulaştıklarını görmemiz açısından son derece önemli veriler sunmaktadır. 1914 yılına gelindiğinde yaşanan bu kutuplaşmanın en üst seviyeye ulaştığını, devletlerin tatbik ettiği silahlanma ve sömürge çatışmalarında da ortaya çıkmaktadır.

Dünya tarihinde Birinci Dünya Savaşın zuhur etmesine ve bloklaşma siyasetinin resmiyete kazanmasına neden olan husus, XIX. Yüzyıldan itibaren Batılı ülkeler tarafından çözülmesi gereken bir sorun olarak görülen ve "Şark Meselesi"[1] kavramıyla

[1] Rus Çarı tarafından dile getirilen Şark Meselesi kavramıyla ilgili çeşitli tanımlamalara gidildiği görülmektedir. Buradaki kavramla anlatmak istenilen husus, Rusların ve İngilizlerin 19. Yüzyıldaki siyasî ve askerî hamlelerine rağmen Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da var olmaya devam etmesidir. Orhan Bey dönemiyle başlayan ve Fatih zamanında önemli bir ivme yakalayan Türk güçlerinin Batı'daki varlığı

özdeşleştirilen Yakındoğu coğrafyasındaki birbiriyle iç içe geçmiş sorunlardı. Elbette o dönem hedef olarak gösterilen devlet Osmanlı imparatorluğu idi. Ancak 1918 yılına gelindiğinde sadece Osmanlı Devleti değil, Bolşevik ihtilalinin yaşanması nedeniyle Rus devleti de Batı için Yakındoğu'da çözüme kavuşturulması gereken bir ülke konumuna gelmişti.

Her ne kadar Birinci Dünya Savaşı'nda Batılı müttefikler pek çok cephede üstünlüğü ele geçirmiş olsa da Ortadoğu ve Doğu Avrupa'yı doğrudan ilgilendiren iki önemli ülkenin 1918 yılında yeniden ve *emperyal tehdit* olarak gördükleri Batı'ya karşı yeni bir mücadeleye girişmesi, İtilaf bloğunun Avrupa'da elde ettiği askerî ve ekonomik kazanımlarını tehlikeye atmıştı.

Mondros Mütarekesi'nden sonra Osmanlı topraklarında ulus bilinciyle harekete geçen askerî kadrolar ile Çarlık Rusya'sından ilk defa sosyalizmi siyasî sahada kullanma noktasında kararlı olan Bolşevik Parti teşkilatları[2], Batı karşısında ortak düşman algısından hareketle birlikte yol almaya karar vermişlerdi. Bu ortaklık, Birinci Birinci Dünya Savaşın öncesinde tanık olunan ve dünya geneline yayılan bloklaşma kadar kapsamlı değildi elbette ancak Yakındoğu siyasetine yön verme noktasında etkili bir politik birlikteliğin önünü açmıştı. Başta İngiliz Hükûmeti olmak üzere İtilaf Bloğunda yer alan ve Avrupa'daki siyasî üstünlüğünü kabul ettiren fakat Ortadoğu coğrafyasında savaşa neden olan etkenlerin bir neticeye kavuşmadığını gören devletler hem Rus hem de Osmanlı toprakları üzerinde mevcut hükûmetleri kullanmak suretiyle burada ortaya çıkan bağımsızlık savaşlarını durdurmaya çalışmıştır. Fakat ulusal kadroların liderlik ettiği TBMM Hükûmeti ile sosyalizmin savunuculuğunu yapan yeni Rus rejimi kendi içinde gösterdikleri askerî ve diplomatik mücadeleler neticesinde egemenliklerini Batılı ülkelere kabul ettirmiştir.

Bu iki ülkenin de ideolojilerini sosyolojik açıdan analiz ettiğimizde birbirinden apayrı bir felsefi anlayışla hareket ettiklerini görmekteyiz. Ancak buna rağmen yukarıda bahsettiğimiz gibi "ortak düşman algısı" nedeniyle iki ülkenin de bu süreçte ideolojik farklılıklarını geri plana attığını açıkça ifade etmek yanlış olmayacaktır. Tarihi süreçlere

---

Avrupaî ülkeler nazarında bir tehdit olarak algılanmaktadır. Bkz. Yusuf Akçura, *Şark Meselesine Dair ve Eski Şurây-ı Ümmet'te Çıkan Makalelerimden,* haz. Erol Kılınç, İstanbul 2016, s.31.

[2] Birinci Dünya Savaşı'nın çıktığı dönemlerde Rus halkının iktisadî ve sosyal sorunları, sosyalist yanlısı devlet adamları için önemli bir fırsatı meydan getirmişti. Bilhassa Çanakkale Savaşı'nın Osmanlı Ordusu tarafından kazanılmış olması, Rus siyasî hayatını derinden etkilemiş ve Lenin'den aldıkları talimatla Bolşevik teşkilatları faaliyetlerini her geçen gün arttırmaya devam etmişlerdir. Bkz. Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar,* 2. Baskı, Ankara 1987, s.429-434.

bakıldığında her iki toplumun birbirleriyle bilhassa deniz ticareti ve Balkan hâkimiyeti saiklerinden dolayı pek çok kez karşı karşıya geldiğini söylemeye gerek yoktur. Gerçekleştirdikleri savaşlar neticesinde Rusların kurmuş olduğu üstünlük, Osmanlı imparatorluğunu gerilemeye daha sonra ise yıkılış süreçlerine sokmuştur. Fakat yirminci yüzyılda değişime uğrayan siyasi konjonktür, iki farklı şark toplumunu aynı safta mücadele etmeye mecbur bırakmıştır.

Bahsedilen hükûmetlerin, aynı safta mücadele ederken birbirlerini siyasî, iktisadî, askerî ve ideoloji gibi alanlarda doğrudan veya dolaylı bir şekilde etkisi altına alma ihtimali kuvvetli idi. Bahsedilen olası durumların hangi alanlarda ne gibi cereyanlara sebep olduğu üzerinde durmak, araştırma alanının içerisine girmektedir. Araştırma alanının asıl içeriğine geçmeden önce ilk olarak bir yandan siyasî geçmişlerini göz önünde bulundurmak bir yandan da rehber edindikleri umdeleri öne çıkarmak, her iki toplumun da dünya savaşı sonucunda ortaya çıkan ideolojik temellerini daha doğru bir şekilde anlaşılmasını sağlayacaktır. Böylece iki toplum arasında zuhur eden algıların kendi devlet politikalarına ne şekilde yansıdığına dair önemli neticelere ulaşılması mümkün olacaktır. Tezin giriş bölümünde Türkiye başlığı altında "ulus ve ulusal kimlik" kavramları öne çıkartılırken, Sovyetler başlığında ise "sosyalist ve proletarya" kavramları temelinde genel bir değerlendirme yapılacaktır.

2.1. Türkiye: Saltanat Rejiminden Cumhuriyete

2.1.1. İmparatorluktan ulusal Kimliğe Geçişin Esasları

Osmanlı imparatorluğu hâkim olduğu coğrafyalar nedeniyle önemli bir güç olarak tarihteki yerini almıştı. Sadece bir ulusu veya bir topluluğu yönetmiyordu. Zira hâkimiyet kurduğu topraklar üzerinde muhtelif pek çok millet, özgür bir şekilde din ve kültürlerine bağlı kalarak hayatlarını idame ettiriyorlardı. Gerçi yönetse de yönetim altına aldığı topluluğa ulus adını veremezdi. Din temelli bir millet kavramı o günün dünyasına egemen olmuştu. Fransız ihtilaline kadar süreç bu şekilde devam edecekti. XVIII. yüzyıl itibariyle Fransız ihtilali sonucunda türeyen ve hızla yayılan kimi zamanda Batılı devletler tarafından bir silah olarak kullanılan ulus, millet ve eşitlik kavramları devletin geleceğini tehdit eder hale gelmişti.

XIX. ve XX. yüzyıl başlarında yaşanan siyasî ve iktisadî süreçler, imparatorluğu Birinci Dünya Savaşı'nın içine çekmişti. Son çare olarak girilen savaşta müttefikler arasında bölüşülmeye hazır bir devlet durumuna düşmüştü. Anadolu'daki halk kitleleriyle

mücadeleye atılan ulusal kadro ise, Anadolu coğrafyası üzerinde yaşayan halktan bir millî kimlik yaratma arayışına girmişti. Buna iten en önemli etken ise, hâkimiyet kurmaya çalıştıkları coğrafyada çoğunlukla Türklerin yaşıyor olmasıydı. Bu durum Osmanlı tebaasından Türk milliyetçiliğine geçişin kapısını aralayacaktı. Tebaadan milliyetçiliğe geçiş aynı zamanda "Osmanlı saltanatından" "halk saltanatına" doğru bir eğilimin başlangıcı olacaktı.

Halk saltanatının izleri, Ulusal Kurtuluş Savaşına başlamadan evvel halkı mücadeleye teşvik etmek amacıyla yapılan kongrelerde rahatlıkla görülebilir. Savaşın nasıl ve ne şekilde cereyan etmesi gerektiğine karar veren yurt temsilcileri, TBMM Hükûmeti çatısı altında bir araya gelmişti. Halkın talepleri yurt temsilcileri tarafından henüz TBMM toplanmadan önce dile getirilmeye başlanmıştı. Bu talepler karşısında millî hudutlar, Misak-ı Milli kavramı içerisinde yerini almıştı. İstanbul'un resmen işgal edilmesinden sonra Mebusan Meclisi dağıtılınca BMM halkın taleplerini savunan ve ilkelerini özümseyen bir kurum olarak savaşın liderliğini ele geçirmişti. BMM Hükûmeti yaptığı çalışmalar ve kurduğu dış temaslarla ulusal bir kimliğe bürünmesinin mesajlarını şimdiden vermişti.

Millî oluşumlu hadiseler bilhassa Balkanlar coğrafyasında görülmüştü. Anadolu'da böyle bir oluşumdan bahsetmek mümkün değildi çünkü tek ortak çatı, Türklük kimliği değil Osmanlı'ya duyulan aidiyet duygusu idi. Bu duygunun kırılması ve Türk kimliğine geçiş, aslında Mondros Mütarekesinin Osmanlı heyeti tarafından imzalanmasıyla olmuştu. Birinci Dünya Harbi sonucunda imzalanan 1918 yılındaki ateşkes, Türk ulusalcılığının yeni Türk siyasetinde önemli bir rol oynamasına zemin hazırladı.[3] Artık "millî" ile başlayan kavramlar Türk basınında ve siyasetinde sıkılıkla görülür hale gelecekti.

Osmanlı yıkılışından sonra meydana gelen ulus temelli devlet modeli kimilerine göre isyancı bir kimliği yansıtıyor kimilerine göre ise iktidarlığı elde etmek isteyen bir zümreyi temsil ediyordu. Ancak genel olarak kabul görülen görüş, Osmanlı'nın yenileşme döneminden beri tatbik edilmeye çalışılan politikaların, Atatürk ideolojisi etrafında veya *Kemalizm* çevresinde bir araya gelişini simgelemekteydi.[4]

---

[3] Tarık Zafer Tunaya, *Devrim Hareketi İçinde Atatürk ve Atatürkçülük,* İstanbul 1964, s.47.
[4] Vural F. Savaş, "Atatürkçü İdeoloji ve Çağdaş İdeolojiler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* C.4, Sayı 11, Ankara 1988, s.335-336.

Kemalizm halkçı devletin ta kendisi olarak tanımlanmıştı. "Halkçı Türkiye" kavramı etrafında birleşen millî bir cemiyet olan devlet, ırk ayrımı yapmaksızın her unsuru kendi kültürel değerleri içinde benimsemiş ve yeni bir rejim olarak Anadolu'da farklı bir siyasî anlayışı ortaya çıkarmıştı. Bu oluşumun ilk somut adımı, Sivas Kongresi ile atılmış ve İstiklâl Savaşı ile de halk arasında millî bir bütünlük sağlanarak uygulanmaya çalışılmıştı.

Halkçı anlayışı benimseyen ulusal kadroların meclis aritmetiğine bakıldığında azınlıkta oldukları görülüyordu.[5] Mebusan Meclisi dağıtıldıktan sonra Anadolu'ya gelip mücadeleye katılmak isteyen vekiller de meclis bünyesinde kabul edilmişti. Bu üyelerin çoğunluğu saltanat yanlısı idi. Milliyetçilerin ortak hedefleri Türk kimliğine dayalı bir ulus devletti. Ancak mecliste yer alan bütün vekillerin cumhuriyetçi ve halkçı bir rejimden yana olduğu söylenemezdi. Zaten ulusalcılar, zihinlerindeki halkçı devlet modelini, meclisin bütünlüğü bozulmaması ve Millî Mücadele'nin toplumun iç dinamiklerinden darbe yememesi adına bunu gizli tutmuşlardı. Sadece kendi aralarında fikrî tartışmalar yapıyorlar ve meclisin nabzını yoklamak için *Türkiye halkı, ulus devlet* gibi terimlerin kullanılmasını tercih ediyorlardı.

Böyle bir tabloda ulus yapılı bir modelin inşa etme süreci başlamadan bitebilirdi. Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın gücünü halk egemenliğine dayandıran ulusalcılar, Mustafa Kemal Paşa'nın göstermiş olduğu liderlik nedeniyle hem muhalif bloğu baskı altına almış hem de azınlıkta olsalar da önemli bir pozisyon elde etmişlerdi. Bu meclis yapısına rağmen ulusal kimlikli bir savaşın içinden galibiyetle ayrılmakta muvaffak oldular. Elde ettikleri bu imaj, milliyetçi ve halkçı bir devlet modelinin oluşumunda muhtelif siyasi görüşlere sahip olanlara karşı avantaj sağlayacaktı. Mustafa Kemal Paşa bünyesinde oluşan bu imaj sadece ulusalcıların meclisteki konumlarını güçlendirmeyecek aynı zamanda ulusalcıların yeni bir isimle daha sık bir şekilde anılmasına sebep olacaktı: "Kemalistler."

Ulusal Kurtuluş Savaşını üstlenen kadro ile TBMM'de yer alan vekiller "Kemalist Hükûmet" olarak tanımlanırken, askerî unsurlar için de "Kemalist Ordu" tanımı yapılmaya başlanmıştı. Yabancı basında yayımlanan demeçlerde Türkiye'deki, onların tabiriyle, "isyancı hareket" Kemalist başlığı altında Mustafa Kemal üzerinden yorumlanıyordu. Bu durum pek çok tartışmaları da beraberinde getirmişti. Ekseriyetin

[5] Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu,* çev. Yavuz Alogan, 2. Baskı, İstanbul 1994, s.80.

kabul ettiği görüş, mücadelenin halk için ve halk ile yapıldığını ve bunun meclis bünyesinde vücut bulduğu idi. Ulusalcı kesim olarak kendini tanımlayanlardan bazıları dahi Kemalist kavramın kullanılarak mücadelenin halk ekseninden çıkartılıp bir kişiye indirgenmiş olmasını tehlikeli bir yaklaşım olarak görüyordu. Bu yaklaşım halk egemenliği düsturuna zarar verir hale getirilerek ulusal savaşın esas mahiyetinden uzaklaştırılmasına yol açabilirdi. Meydana gelen bu algıya muhalif olan Yakup Kadri Bey, Hâkimiyyet-i Milliye gazetesinde kaleme aldığı Kemalizm başlıklı yazısında[6] "hâkimiyet milletindir" fikrini özümseyen Mustafa Kemal Paşa'nın bu yaklaşımlara olumlu tepki gösterdiği kanısında değildir. Öte yandan yazara göre zaten Kemalizm[7] *şahsiyetten* ziyade milletin ortak çıkarlarını ve düsturunu simgelemekteydi. Mücadele ruhunu özetleyen *prensiplerin bütünleşmiş* haliydi.

Kemalist bloğun amacı, halk egemenliğini kabul eden bir Türkiye yaratmaktı. Elbette bu kavram Türk siyasetinde yeni konuşulmuyordu. Osmanlı İmparatorluğunu kurtarmak adına ideolojik reçeteler üreten aydın sınıfı ilk zamanlarda Türk unsurunu yani milliyetçiliği tehdit olarak algıladı. İmparatorluk rejiminin yıkılışına zemin hazırlayan bir fikir ile devleti düştüğü durumdan kurtarmak mümkün olamazdı. Ancak Osmanlı aydınları Bakan savaşları ile Osmanlıcılık fikrinin, Birinci Dünya Savaşı neticesiyle de İslamcılık ideolojilerin etkisiz kaldığını sahada uygulayarak görmüş oldu. Bu süreçten sonra Anadolu'ya yapılan Türk göçlerinin de önemli bir etkisiyle ulus kavramına sarıldılar. Artık ulus kavramı ayrılıkçı değil, kurtarıcı bir kimliğe bürünmüştü. Bu nedenle de ulusçuluk fikrî, yeni rejimin çok geçmeden değişmez unsurları arasında yerini alacaktı.[8]

Yeni bir kurtarıcı kimlik yaratmayı planlayan ulus anlayışının en önemli ortaklarından biri milliyetçilik umdesi olacaktı. Millî esaslı siyasetle bütünleşecek olan bu ilke, Osmanlı'nın son dönemlerinde uygulamaya çalışılan ideolojik fikirlerden tamamen ayrışmaktaydı. Bu ayrışma sahip olduğu özellikler noktasında sınırlı değildi. Osmanlı'da tatbik edilen veya edilmeye çalışılan fikirler, imparatorluğu ayakta tutmak ve siyasi ömrünü uzatmak için yapılan çalışmalardan ibaretti. Hasta adamı iyileştirmekten ziyade bakıma muhtaç olduğu kabul ediliyordu. Oysa milliyetçilik, ulus modelli bir devlet

[6] Murat Burgaç, *Atatürk Devri Yazarlarının Kaleminden Altı Ok (1919-1938),* haz. Şaduman Halıcı, Ankara 2016, s.249.
[7] Bu ideolojik tabirin, 9 Mayıs 1935 tarihinde Halk Fırkasının dördüncü genel toplantısında alınan karar gereği kendine ait has fikirler ve ilkelere haiz olarak ayrı bir ideolojik kavram şeklinde değerlendirildiği görülmektedir. Bkz. Tekin Alp, *Kemalizm,* İstanbul 1936, s.18.
[8] Emin Türk Eliçin, *Kemalist Devrim İdeolojisi,* İstanbul 1970, s.41.

anlayışında böyle bir amaç taşımıyordu. Devlet zaten Lozan'da siyasi hayatını Batılı devletlere kabul ettirerek egemenliğini garanti altına almıştı. Artık yeni rejimini benimseyen ülkede "Hasta Adam" yakıştırması yapılamazdı. Bu aşamadan sonra politik anlamda da halkçılıkla birlikte yürüyecek olan milliyetçilik esasları, devletin her koşulda ve her alanda var olan konumunu daha üst seviyelere çıkarmak adına bir görev üstlenecekti. Yeni yönetim, bunu çağdaş medeniyetlere ulaşma hedefi olarak halka sunmuştu. Hülasa millî esaslı bilinç, yeni devlet anlayışında Türk toplumunu inşa etmek adına, planlanan devrimlerin itici gücü olacaktı.

Sadece ülke içinde yaşanan gelişmeler Türkiye'yi bir ulus devletine doğru götürmedi. Özellikle Birinci Dünya Harbi neticeleri o günün koşulları içinde yaşayan devlet adamlarına ve askerî kadrolarına gösterdi ki, artık emperyal yapılı imparatorluk rejimlerinin tarihte bir anlamı ve karşılığı kalmamıştı. Avrupa başta olmak üzere çeşitli kıtalarda ulus yapılı devletlerin kurulma aşamasına şahitlik edilmekteydi.[9] Türkiye'nin de mevcut dünya siyasî atmosferinden etkilenmemesi mümkün olamazdı. Ulusal bir yapının ortaya çıkması için henüz İstiklal Harbi cereyan ederken hazırlıklara ve girişimlere başlanmıştı. Bu hazırlıkların temeli halkçılık ilkesi üzerinden yürütülmeliydi. Zira saltanat rejimin olmadığı bir devlet yapısından halkın liderliği üstlenmesine izin veren bir politik sürece geçiliyordu.[10] Bunun için de "halka doğru" anlayışından beslenen akımlar, Türkiye'de yeni sürecin önemli bir basamağını oluşturacaktı.

Bahsedilen halkçılık akımı, Türk siyasetine yabancı değildi. II. Meşrutiyet dönemlerinden itibaren tartışılmaya açılmıştı.[11] Bu nedenle siyasî önderler, yeni bir kavram aramak yerine, toplumdaki aydın zümresi tarafından incelenmeye başlanan bir akım ile yola çıkmayı daha uygun gördüler. Böylece toplumdaki sınıf çatışmasını engelleyerek bütüncül bir toplum anlayışını ortaya koyan solidarizm ile halkçılık arasında doğrudan bir bağlantı kurabileceklerdi. Bu bir anlamda orta sınıfın zenginleşmesini

[9] Evren Haspolat, "Meşrutiyetin Üç Halkçılığı ve Kemalist Halkçılığa Etkileri", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,* Sayı 47, Ankara (Bahar) 2011, s.565.

[10] Sovyet Hariciye Komiseri Mösyö Çiçerin, saltanat rejiminin ilgasıyla ülkedeki halk egemenliğinin TBMM Hükûmetine geçtiğine dair yorumlarını belirten bir tebrik telgrafını Ankara'ya göndermiştir. Detaylı bilgi için bkz. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Cumhuriyet Arşivi*, Yer Bilgisi: 197-350-2, Dosya Eki: 232A, Kurum: 30-10-0-0 / Malumatlar Genel Müdürlüğü, Belge Tarihi: 11.11.1338 (1922).

[11] Zafer Toprak, *Türkiye'de Popülizm 1908-1923,* İstanbul 2013, s. 170-171.

savunan tezi de desteklemekteydi.[12] Yapılan bu bilinçli tercih, gelecekte tasavvur edilen devrimlerin fikrî kaynağını da oluşturacaktı.

Halkçı zihniyet, İstiklâl Savaşı'ndan beri mücadeleye liderlik eden meclis tarafından kabul görmeye başlanmıştı. Bunun en somut örneği, Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Aralık 1921 tarihli hükümet biçimi üzerinden yapılan tartışmalar sırasında yapmış olduğu konuşmadır. Genel bir çerçevede vekillere hükümet biçimini anlatmak amacıyla "Halk hükûmeti" tabirini sıklıkla kullanmıştır. Aynı zamanda kendilerini de mücadele içerisinde istiklalini elde etmek adına savaşan *halk* olarak tanımladığını da hatırlatmak gerekir.[13]

Uzun soluklu bir harp neticesinde bağımsızlık için müttefiklerle masaya oturmaya hazırlanırken rehberlerinde olan ancak belli bir zaman için öteledikleri rejim sorunu İngilizlerin yaptığı stratejik hamle nedeniyle gündemdeki yerini beklentilerin aksine erken bir şekilde almıştı. Burada atılacak adım, eski rejimle mi yola devam edilecek yoksa Sivas Kongresinde ve TBMM bünyesinde şekil almaya başlayan halk egemenliğine dayalı bir sistemle mi hareket edileceğinin cevabı olacaktı. Türkiye, aynı devlet çatısı altında ancak yeni bir rejimle yola çıkmayı tercih edecekti. Bu ideolojinin temeli halk egemenliğine bağlı olmaktı. Bu egemenliğin kaynağı ulustu ve ulus devlete bağlı kalmalıydı.[14]

2.1.2. Ulus Devlet Anlayışının Temelleri

Osmanlı imparatorluğunu yöneten saltanat rejiminin 1922 yılında ortadan kaldırılması ülke içinde ulusalcıların zaferi olarak algılandı. Aynı zamanda bu algının dış münasebetler çerçevesinde Avrupa nazarında da kabul edilmesine yönelik bir uğraş içerisine girildi. Avrupa'ya iletilmek istenen mesaj çok açıktı: "Türkiye artık yeni bir devlet modeli ile yoluna devam edecekti." Lozan görüşmeleri Türkiye'nin yeni yol haritasını Batı'ya tanıtmak ve kabul ettirmek için bir fırsat olarak görüldü. Tam bağımsızlık için diplomasi masasına oturan Türk heyeti, Lozan'da ulus devletli yönetim konusunda kararlı olduklarını antlaşma maddelerine yansıtarak göstermiş oldu. Yeni Türk

[12] Zafer Toprak, "Türkiye'de Narodnik Milliyetçiliği ve Halkçılık (1908-1918)", *Türkler,* H.C. Güzel, K. Çiçek & S. Koca (edit.), Cilt: 14, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara 2002, s. 801-802.
[13] Bahsedilen konuşmalar Heyeti Vekilinin salâhiyeti ve vazifesine dair verilen kanun teklifinin görüşmeleri sırasında gerçekleşmiştir. Bkz. *TBMMZC*, Devre: 1, İçtima Senesi: 2, Cilt 14 (1 Kânunuevvel (Aralık) 1337 (1921)), s. 428.
[14] Şerafettin Turan, "Türkiye Cumhuriyeti Yeni Devlet Modeli ve Nitelikleri", *Atatürk Yolu Dergisi,* Cilt 1, Sayı 3, Ankara 1989, s. 449.

modelinin hangi ırktan olursa olsun ve dinine bakılmaksızın *yurttaş kimliği* altında kabul göreceğini Batı karşısında göstermiş oldu.[15] Türkiye sınırları içinde ulusal bir kimlikle hayatına devam edecek olan azınlıkların Müslüman halktan farklı olarak davranılmayacağı ve Müslümanların hangi haklara sahipse aynı hakların onlar için de geçerli olacağı maddeler arasında yerini almıştı. İster Müslüman olsun ister olmasın Türkiye sınırları içerisinde Türk yasalarına bağlı kalmak şartıyla yaşamlarına devam edebilecekleri bildirildi. İnanç farklılıkları gözetilmeksizin Türk uyruğu altında yer alacaklarına ve bu farklıların kişilerin başta siyasi olmak üzere temel yaşam haklarından yararlanmasına mâni olmayacağına dair yeni Türk Hükûmeti taahhütte bulunmuştu.[16] Görüldüğü gibi maddelerdeki vurgular hep *Türk kimliği* ve *yurttaşlık* üzerine yapılmıştı. Tüm halkı Türk kimliği üzerinden bir çatı altına toplayarak bir ulus yaratma politikası Lozan metninde de yerini almıştı.

Lozan maddeleri analiz edildiğinde azınlıklara dair haklar meselesi konuşulurken toplumlar arası ayrım noktasında "Müslüman ve Müslüman olmayan" topluluklar şeklinde iki farklı ayrıma gidildiği fark edilir. Türkiye'de azımsanamayacak oranda Ermeni, Arap ve Rum nüfusu vardı. Fakat farklı milletlerin ulusal kimlikleri öne çıkartılmamış, din ekseninde genel bir ayrıma gidilmişti. Buradaki Türk kimliği ortak yurttaşlık şeklinde tüm ırklara sunulmaktaydı.[17]

Atatürk milliyetçiliğinden izler taşıyan bu anlayışın, ulus devlet modelinde sadece Türk kimliğini öne çıkarması dikkate değerdir. Türk kimliği ayrıştırıcı değil, aksine bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmiştir. Bu yaklaşım açısı Türk münevveri Ziya Gökalp'in milliyetçilik tanımıyla ile paralellik gösterir*:* "millet ne ırkî ne kavmî ne coğrafî ne siyasî ne de iradî bir zümredir. Millet, lisanca, dince, ahlakça ve bediiyatça müşterek olan, yani aynı terbiyeyi almış mürekkep bulunan bir zümredir."*[18]*

---

[15] Lozan maddelerine de yansıyan bu anlayış, CHP'nin Atatürk dönemi boyunca tatbik etmeye çalıştığı temel ilkelerinden biri olmuştur. Detaylı bilgi için bkz. *CHP 25 Yıl: 1923-1948,* Ulus Basımevi, Ankara 1948.

[16] Seha L. Meray, "*Lozan Barış Konferansı",* 3. Baskı, Cilt 8, İstanbul 2001, s. 10-12.

[17] Milliyetçilik kavramı İstiklâl Harbi boyunca ayrılıkçı değil birleştirici bir misyon yüklenmişti. Bunun en somut örneklerinden biri Ocak 1920'de gerçekleştirilen Mebusan Meclisi toplantısıdır. Misak-ı Millî'nin kabul edildiği görüşmelerde Türk kimliği tüm Müslüman halk için kullanılmıştır. Bkz. Feroz Ahmed*, Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, İstanbul 2006, s.112.

[18] Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları,* İstanbul 1976, s. 18.

Yeni devlet modelinin en önemli dayanağı ve destekçisi halkçılık ilkesi olacaktı. II. Meşrutiyet dönemlerindeki popülist kavramlar arasında yerini almıştı.[19] *Müellif Mehmet Emin* "Halk Hükümeti Halkçılık" adlı eserinde, hükûmetin gayesini açıklarken yeni ve iyi bir şekilde teşkilatlanmış milletle beraber *her bir ferdin umumi saadet için çalışması* gerektiğine vurgu inanıyordu.[20] Bu vurgu Halk hükûmeti olarak tanımlanan Türkiye'nin ulusal vizyonuydu. Yeni Türkiye'de halkçılık, sınıfsız ve imtiyazsız herkesin eşit olduğu bir Türk topluluğunu savunuyordu. Herhangi bir yapının veya zümrenin üstünlüğünü tanımadığı gibi bu tür yapıların hükûmet tarafından önüne geçilmesi gerektiğini vurguluyordu. Mehmet Emin'in bu düşüncesi, halkçılık ilkesinin temel prensibi haline gelecekti. Toplumun birlikte ortak hedefe ulaşması adına halkın içerisinde yer alan sınıfların birbirlerini tamamlayan bir bütüne kavuşması amaçlanacaktı.[21] Ziya Gökalp da Mehmet Emin gibi sınıf çatışmasını değil, sınıfların birleşerek ortak paydada hareket etmesi gerektiği üzerinde duruyordu. Bolşevizm'in siyasî süreçlerde yerini almaya başladığı zamanlarda tercihini solidarist anlayıştan yana kullanmıştı.[22]

Her şey halk için anlayışı egemen olmuştur[23]. Bütün kesimlerin içinde yer aldığı toplumun yararı ön planda tutulmuştur. Toplumun çıkarı aynı zamanda ulusun yani devletin çıkarı demekti.[24] Bu nedenle de halk bünyesi altında toplanan Türk milletindeki her fert iş bölümü yapmalı ve üzerine düşen sorumluluğu vicdani olarak yerine getirmeliydi.[25] Belli bir kesim çalışırken diğer kesimin tembellik yapması milliyetçilik esasına da ters düşüyordu. Bu noktada *halkçılık* ile *milliyetçilik* ilkesinin ortak olarak belirlediği en önemli özellik, ortak gaye uğrunda elbirliği ile çalışmaktır. İster ortak bir gaye ister müşterek duygu paylaşımı[26] diyelim bir fikir birliği olmadığı takdirde o

---

[19] Zafer Toprak, "Türkiye'de Narodnik Milliyetçiliği ve Halkçılık 1908-1918", s.802.
[20] Mehmet Emin, *Halk Hükûmeti Halkçılık,* Ankara İstihbarat Matbaası, Ankara 1339 (1923), s.9.
[21] CHP Genel Sekreterliği Yayın Bürosu, *CHP'nin Genel İlkelerinden Devletçilik ve Halkçılık*, Ankara 1965, s.19.
[22] Zafer Toprak, *Türkiye'de Popülizm 1908-1923,* s. 303.
[23] Yeri gelmişken belirtmek gerekir ki, II. Meşrutiyet zamanlarında Osmanlı aydınları, Rusya'daki Narodnik hareketinden esinlenerek halkçılık, halka doğru gibi yeni kavramları Türki siyasî hayatına dahil etmişlerdir. Ruslar, Çarlık rejimine karşı bir isyan başlatmak üzere nüfusun ekseriyetini oluşturan kırsal bölgede yaşayan halk ile temasa geçmişlerdir. Bu da toplumun en alt katmanında yer alan sınıfın siyasî ve iktisadî söz sahibi olmak adına hak arayışına geçmelerine neden olmuştur. Bkz. Zafer Toprak, *Türkiye'de Popülizm 1908-1923*, s.170-171.
[24] *Cumhuriyet Halk Fırkası Beyannamesi,* Ankara 1339-1342 (1923-1926), s.1.
[25] Ziya Gökalp, *Makaleler 4,* haz. Ferik Ragıp Tuncor, Ankara 1977, s.67-68.
[26] Burada üzerinde durduğumuz müşterek duygu paylaşımı temelinde toplum içindeki halk dayanışması önemli bir teşkil eder. Farklı unsurlardan mürekkep bir toplum yapısında dayanışmayı arttırabilmek için elde edilecek sonuçların her kesim adına tatmin edici olması gerekir. Böylece iştirakle yapılan iş sonuçları o toplum nazarında da benimsenmiş olur. Öte yandan müşterek duygunun meydana gelmesi bir ferdin neden müşterek çalıştığını ve neden milli cemiyetin çıkarı için mücadele ettiğini kavramasına bağlıdır. Ancak bu gerçekleşirse kişiler arasındaki bir araya gelme gayesi kendisini daimî olarak muhafaza eder. Böylece

toplulukta bütünlükten bahsedilmesi mümkün değildir. Herkesin ilgilendiği iş kolları üzerinden ekonomik hayatını sürdürmeye çalışması yeni sorunları da beraberinde getirmektedir. Bu da iş ayrılığını meydana getirmesi nedeniyle solidarizmin anlamsal ve işlevsel olarak önemini kaybetmesi anlamına gelir. Böyle bir durumda da ne milli duygulardan ne de halkçılıktan bahsedilir.

Yeri gelmişken söylemek gerekir ki, buradaki solidarist anlayışla bütünleşen halkçılık ilkesi, sosyalizmin kapsamı dışında tutulmalıdır. Bolşevik ideolojisinde işçi sınıfının zaferiyle sonuçlanması beklenen bir sınıf çatışması yer alırken, Atatürk Türkiye'sinde sınıf çatışmalarını engelleyen topyekûn hareketi amaçlayan bir bilinç hâkimdir. Özellikle üzerinde durdukları nokta, bir sınıfın bir diğer sınıfın veya meslek grubunun gelişimini engelleyecek bir davranış içinde olmaması gerektiğidir. Bu olduğu takdirde sınıfsız bir toplum yaratılmaz, halk kendi sınıfları bünyesinde örgütlenerek sınıfsal bir çatışmaya sebebiyet verebilir. Aynı zamanda bir sınıf, bir diğer sınıfı kendi amaçları için kullanabilir veya sömürebilir. Bu yüzden ulusal Türk anlayışında halkçılık, sınıf çatışmalarını reddettiği gibi onların birleşmesi için çaba sarf edecek bir felsefi akılla yönetilmiştir. Türkiye'nin temel düsturu "sınıfsız, birbiriyle kaynaşmış ve ayrıcalık sahibi olmayan" bir halkın yaratılmasıdır. Buradaki tanımdan hareketle proletarya sınıfının iktidarlığını savunun Rus halkçılığı ile Türkiye'deki halkçılık birbirinden keskin bir şekilde ayrıldığı görülmektedir.[27] Rus halkçılığında sadece belli kesimin yani proletarya sınıfının egemenliği savunulmaktadır. Egemenlik hakkı tüm sınıflar için eşit bir şekilde geçerli değildir. Ulus modelli bir rejim yaratmak için devletin tüm kesimlere aynı bakış açısıyla yaklaşması gerekmektedir. Çünkü bunun yapılmadığı takdirde halkın, devrimlerin[28] savunucusu ve lokomotifi olması beklenemez. Devrimleri savunmayan bir halkın varlığı, mevcut rejime karşı sosyal temelli başka devrimlerin gerçekleşmesini sağlayacaktır. Bu durumun, yeni kurulan rejimlerin siyasi hayatında kaotik bir sürecin yaşanmasına sebep olması kuvvetle muhtemeldir.[29] Dolayısıyla halk ile devlet cemiyeti

---

ülkedeki ulusal şuur gelişimini sağlayarak bir sonraki amacını belirler ve yoluna devam eder. Bkz. M. Saffet Engin, *Kemalizm İnkılabının Prensipleri*, Cumhuriyet Matbaası, Cilt 1, İstanbul 1938, s. 100-103.

[27] Zafer Toprak, *Atatürk Kurucu Felsefenin Evrimi,* 2. Baskı, İstanbul 2020, s.136.

[28] Halkın devrimi savunabilmesi için uygulanmaya çalışılan ilkeleri özümsemesi gerekirdi. Bunun için ilk olarak devletin hangi kurum ve kuruluşlarında ne gibi yeniliklere ihtiyaç hasıl olduğu tespit edilmeliydi. Bunun için de eksiksiz ve hatasız bir fikrî hazırlık sürecinin tamamlanmış olması zorunluydu. Bilhassa İttihat ve Terakki yönetiminin iktidarlığını da içine alan süreç, Türk devrimlerinin fikrî çalışmasını noktalamıştı. Bu safha 1907 ile başlamış, 1919 yılında yani Ulusal Kurtuluş Savaşının başlamasına kadar devam etmiştir. Bkz. Sadi Irmak, *Devrim Tarihi*, İstanbul 1967, s. 31.

[29] Şefik Hüsnü, *Türkiye ve İçtimaî İnkılap,* İstanbul 1338 (1922), s. 56.

arasındaki ilişkilerde yeni süreçlere tanık olunduğu aşikârdır. Geçmişteki "halk devlet içindir" anlayışı artık yerini "devlet halk içindir" mefkuresine bırakmıştır.[30]

Türkiye'deki halkçılığın sosyalizm düsturundan keskin bir şekilde ayrılmasının başka bir nedeni de milliyetçilik esasları üzerinde inşa edilmiş olmasıydı. Marksist teorilerine göre, bir ülkede uluslaşma süreci başlatılmadan bitirilmeliydi. Uluslaşma burjuvazi topluluklarında hayat bulurdu ve Fransız ihtilalinden miras kalan bu sınıf, proletarya sınıfı için en büyük rakiplerden biriydi. Uluslaşan bir milletin proletarya ihtilalini gerçekleştirmesi mümkün değildi. Bolşevik Rusya'sı zaten Türkiye'deki mücadeleyi *milli burjuvazi* veya *Kemalist Türkiye* olarak tanımlamıştı. Kendi enternasyonal toplantılarında Türkiye'de tam bağımsızlık sağladıktan sonra ulusal sürecin önü açılacağına dair genel bir kanı vardı.

Ulusal bilincin tüm kesimler tarafından benimsenmesi için halka yeni bir vatandaşlık tanımı yapılmalı ve yeni sorumluluklar verilmeliydi. İttihat ve Terakki dönemlerinde itibaren anlamsal olarak değişime uğrayan ve Türk Müslüman tezi üzerinden şekil almaya başlayan vatandaşlık kavramı, yeni devlet yapılanmasında nihai hedef olan ulusal kimliğine kavuşmuştur. Planladığı devrimleri hayata geçirmeye başlayan Türkiye, bu devrimlerin özümsenmesi için de vatandaşlara belli sorumluluk ve görevler vermeyi ihmal etmedi. Mustafa Kemal Paşa'nın bizzat kaleme aldığı *Medeni Bilgiler* adlı eserinde, bir yandan devletin insanlara verdiği temel hakların kullanılmasında hukuk kuralları bir teminat olarak gösterilmiş bir yandan da vatandaşların devlete karşı sorumlu olduğu görevler sıralanmıştır.[31] Yeni vatandaş tanımının yapıldığı bu eserde halka gösterilen ortak ülkü, bağımsızlık ve egemenlik haklarından ödün vermeyerek Türkiye'nin çağdaş medeniyetler seviyesine çıkartılmasıydı. Çağdaş medeniyetler olarak Batı medeniyeti işaret edilmekteydi. Celal Nuri, Asya kökenli olan Türklerin Mustafa Kemal Paşa'nın devrimleriyle birlikte yönünü Batı'ya doğru çevirdiğini hatırlatarak Türk halkına sunulan ortak ülkünün hedefini ortaya koyuyordu.[32]

[30] Ahmet Taner Kışlalı, *Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi,* 7. Baskı, Ankara 2001, s.50.
[31] Detaylı bilgi için bkz. Mustafa Kemal Atatürk, *Medeni Bilgiler Türk Milletinin El Kitabı*, haz. Afet İnan, 2. Baskı, İstanbul 2010.
[32] Celal Nuri, *Türk İnkılabı,* İstanbul 1926, S. 130.

Osmanlı intelijansiyasının[33] çalışmaları yeni Türkiye'nin inşa sürecinde ulusal kadroya rehber olmuştu. Devletin tam bağımsızlığı Lozan'da kazanılmış dolayısıyla ülke nasıl kurtulur sorusuna verilen Millî Mücadele cevabı karşılık bulmuştu. Bundan sonra ulusal kadronun yeni sorunu, devletin kurtuluşunda etken olan ve bu topraklara bağlı olan vatandaş kimliğinde bir araya gelen halkın nasıl bir arada tutulacağı idi.[34] 1923 Türkiye'si bunun cevabını ulus modelinde bulmakla kalmamış aynı zamanda yeni bir hedefi de halkına kabul ettirmişti. Bu hedef sadece siyasi alanda değil başta iktisadî sahada olmak üzere her açıdan tam bir bağımsızlığın elde edilmesiydi. Bu hedefe ulaşmak için de tatbik edeceği devrimler, yeni Türkiye'nin esaslı meselesi haline gelecekti. Bu devrimleri gerçekleştirecek olan zümre ise, cumhuriyet rejiminin ilanı neticesinde kurulan yeni Hükûmet ile ikinci meclis olacaktı.

Halkın tam bağımsız bir devlet altında yaşama isteği zaten İstiklâl Savaşı ile gerçekleşmişti. Bu halkın en büyük talebiydi ve bu talep TBMM liderliğinde Batı Bloğuna hem savaş meydanında hem de diplomasi masasında kabul ettirilmişti. Bu durum, halkın TBMM'ye güven duymasını sağlamıştı. Halk Türkiye'de yapılacak olan yeniliklerin pek çoğunu kabul edecek bir psikolojiye sahipti. Yeniliklerin halkçılık ilkesi temelinde gerçekleştirilmesi gündemdeki yerini alırken, dış politikada ise milliyetçilik bakış açısıyla hareket edilecekti.[35]

Elbette askerî kadrolar, halk egemenliği çerçevesinde Fransız ihtilalinin tesiri altında kaldıklarını açıklamışlardı. Ancak orada devrimlerin yapılmasına öncülük eden ve bir isyan neticesinde bunu zorla kabul ettiren bir halk kitlesi vardı.[36] Türkiye'nin o günün koşullarında halk isyancı konumunda olamazdı. Zira hür ve kendi egemenliğinde yaşayacak bir rejime kavuşmuştu. Dolayısıyla Osmanlı reformistlerin takip ettiği yol en mantıklı seçenek gibi duruyordu. Planlanan yenilikler üst yönetimin belirleyeceği şartlar altında ve düzenli olarak uygulanmaya başlanmıştı.[37]

---

[33] Hür düşünenler veya entelektüel kesim olarak Rus aydınlarına verilen isimdir.

[34] Burak Özer, Dilvin Özen, "Kemalist İdeoloji Bağlamında Kent-Taşra Kurgusu ve Kent Psikolojisi", *Liberal Düşünce Dergisi*, Sayı 96, Güz 2019, s. 59.

[35] İsmet Giritli, *Kemalist Devrim ve İdeolojisi,* İstanbul 1980, s.49.

[36] Eric Jan Zürcher, "Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları", *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce (Kemalizm)*, Cilt 2, 6. Baskı, İstanbul 2009, s.51.

[37] Türk devrimi ile yapılmak istemen şey, Osmanlı zamanında kalan Batı ile Doğu arasındaki her iki anlayışı da sürdürme amacını taşıyan kurum ve kuruşları yıkarak köktenci bir zihniyete sahip yeni Türk ulusunun gayelerine hizmet edecek kurumların inşası idi. Gerçek sorunlara karşı yapay çözümler üretmek yeni Türkiye'nin felsefesiyle bağdaşmıyordu. Gayeleri devrimleri başarıya ulaştırmak ve bunun halk tarafından benimsemesi gerekiyordu. Tabi bunun için de devrimlerin uygulanılmasına başlanmadan önce hem ulusu hem de toplumsal tabakaları, devrimleri kabul edecek hale getirmek gerekti. Ve en önemlisi halkın Türk

Bu noktada Türk devrimlerine farklı bir yorum getiren Tarihçi yazar Arnold Toynbee'ye ayrı bir parantez açmak gerekmektedir. Yazar *Dünya ve Garp* adlı eserinde Türkiye'de Türk devrimlerinin kısa bir dönem içerisinde Batı'nın medeniyetleşme yolunda neredeyse bütün attığı adımları hayata geçirdiğini ifade etmişti. Yazara göre, 1920'li yıllarla birlikte ihtilalci Türkiye'nin çok kısa bir zaman içinde sistematik hareket ederek yapılması uzun zaman alması beklenen düzenlemeleri hayata geçirmesi dikkate değer bir gelişmeydi. Modernleşen Avrupa'nın siyasi sürecinde tanık olunan her gelişmenin bir yansıması yeni kanunlarla tatbik edilme aşamasına getirilmişti.[38] Öyle görülüyor ki ulusal zihniyet, geçmişte kaybedilen zamanı telafi etmek için ulusal egemenliğini elde eder etmez meşruti dönemlerde zikredilen ancak uygulanma sahası bulamayan yenilikleri kabul ettiği yasalarla toplumu inşa etmeye başlamıştı.

İstiklâl Savaşı'na liderlik eden ve askerî kişiliklerin öne çıkmasıyla oluşan ulusal kadronun siyasi felsefesi tesadüfen meydana gelmemişti. Geçmişten gelen kayıpların varlığı ve uluslararası camiada şahit olunan siyasi ve iktisadî bağlılık neticesinde derinden sarsan olaylar nedeniyle farklı ve daha realist bir felsefenin doğmasına ihtiyaç duyulmuştu. Bu felsefî akıl, uluslararası platformlarda müsavat bir şekilde diğer devletlerle aynı statüde kabul görülmeyi hedeflemişti. Yirminci yüzyılın tanık olduğu muhtelif ideolojiler gibi dış politikada yayılımcı bir amaç taşımıyordu. Bu kadro için sınırlar ekseriyetle Misak-ı Millî çerçevesinde kazanılmış ve harp sona ermişti. Yeni maceralar ve yeni serüvenlere atılmak, genç Türkiye için fayda sağlamayacaktı.

Türkiye'nin bağımsızlığına ulaştığı yeni yol haritasını diğer sömürge altında yaşayan devletler için de geçerli kılma arayışı içerisine girilmişti. Rus basınına göre, şark davasının temsilcisi olarak kabul edilen Türkiye'nin cumhuriyetin ilanıyla birlikte emperyal uzantılara ağır bir darbe vurmuştu. Türkiye'deki rejimsel değişimi Rus okurlarıyla paylaşırken*, "Türk halkını uzun süre boğan sultan ve Monarşi sistemine indirilmiş önemli darbe"* şeklinde ifade kullanması dikkat çekiciydi.[39] Türkiye'nin askerî sahada üzerine düşeni yaptığını ve bu bağımsızlık mücadelesinin Doğu toplumlar

devrimlerini özümsemesi ve savunucusu olması zaruri idi. Atatürk devriminin amaçlarına ve yöntemi hakkında daha fazla detay almak için Sosyal Antropolog Gürbüz Tüfekçi'nin eserine ulaşabilirsiniz. Bkz. Gürbüz D. Tüfekçi, *Atatürk'ün Düşünce Yapısı*, 3. Baskı, Ankara 1986, s. 169-174.

[38] Arnold Toynbee, *Dünya ve Garp,* çev. Emin Bilgiç, İstanbul 1952, s. 41

[39] Aslı Yurdigül ve Banu Erdoğan Çakar, "Sovyet Basınında Türkiye ve Türkiye Cumhuriyeti'nin İlanı: Pravda ve İzvestiya Gazeteleri Örneği", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 47, Konya 2019, s.287.

tarafından da yapılacağı fikri tartışılmaz hale gelmişti. Onlara göre emperyalistlere karşı mücadele fikri, "şark toplumlarına ihraç" edilmeliydi.

Emperyal bloğa karşı sağlanan üstünlüğün artık kapitalizme karşı da sağlanması gerekliliği üzerinde durulmuş, Türkiye'nin yeni düşmanını iktisadî liberal anlayış olarak belirlenmişti. Evet, kapitalizmin ülke menfaati için bir tehdit unsuru olduğu Türkiye tarafından da benimsenmişti. Nitekim TBMM'nin yayımladığı ve Teşkilatı Esasiye kanunun da temelini oluşturduğu Halk beyannamesinde de açıkça ifade edilmişti.[40] Ancak Türkiye kendi ekonomik gücünü elde etmek adına her iktisadî enstrümanlara başvuracağı için kapitalizmi bir tehdit olarak algılamaktan vazgeçti. Üstelik kendi milli burjuvazilerini yaratma amacındaydı. Burjuvazi ve yurttaş ayrımına gitme eğilimi içinde zaten yoktu. Sovyet ideolojisinde gözle görünen bu ayrım rahatlıkla görülebilirdi.[41] Ancak Türkiye'de böyle bir yaklaşım biçimi söz konusu değildi. Dolayısı ile millî burjuvazilerini devlet, kendi eliyle destekleyerek ortaya çıkaracaktı.

Sovyetler, emperyal blok olarak tanımladığı Batı'ya karşı haklı bir dava içinde olduğunu düşünürken bu davanın Doğu milletleri tarafından da sahiplenilmesini arzu ediyordu. Türkiye'nin Yakın Doğu'da açtığı isyan bayrağı şark dünyasında rol model olmalıydı. Ancak gündemlerinde yer alan bir sorunun cevabını bulmakta zorlanıyorlardı. Türkiye bağımsızlığını Lozan'da tescil ettirmişti. İstiklal Harbini başlatmasındaki tek neden artık ortadan kalkmıştı. Bundan sonra yine Doğu toplumları ile yürüyüşüne devam mı edecekti yoksa Batı ile sorunlarını hallettikten sonra Batı eksenli bir siyasi sürecin içerisine mi girecekti sorusu cevaplanmaya muhtaçtı. Özetle Türkiye Bolşevizm tabiri ile *ezilen toplumların* veya Mustafa Kemal Paşa'nın tabiriyle *mazlum ulusların* yanında mı yer alacaktı yoksa Batı ile kavgasını nihayete erdirip yeni bir toplumsal modelle mi siyasi hayatını sürdürüp sürdürmeyeceği sorusu gelecek yıllarda ancak cevaplanabilecekti.

Elbette başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere hükûmet üyeleri de Türkiye'nin sadece kendi bağımsızlığı için değil aynı zamanda Doğu'da yaşayan mazlum insanlar için de mücadele edildiğini zamana zaman meclis toplantılarında ifade ediyorlardı. Türkiye

---

[40] Hükümet beyannamesi başlığı altında TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa, hükûmetin idarî ve siyasi işlerini düzenleyen bir bildiriyi meclise sunmuştur. Bu beyannamenin Maksat ve Meslek kapsamı altında ikinci maddede bu konuya temas edilmiştir: "Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümet-i hayat ve bağımsızlığını kurtarmayı yegâne ve mukaddes gaye bildiği halkı emperyalizm ve kapitalizm tahakküm ve zulmünden kurtararak idare ve hakimiyetin esas sahibi kılmakla gayesine ulaşacağı inancındadır." Bkz. Atatürk'ün Bütün Eserleri Danışma Kurulu, *Atatürk'ün Bütün Eserleri,* Cilt: IX (1920), İstanbul 2002, s.323.

[41] Antonio Carlo, *Sovyetler Birliğinin Sosyoekonomik Karakteri*, İstanbul 1985, s. 72

Millî Mücadele safhasına girdiği zaman dünyanın önemli bir kesimi, Batı denetimi altında sömürge halinde yaşıyordu. Bu milletlerin ekseriyeti Müslüman dünyası idi.[42] Bu nedenle TBMM'nin elde ettiği zaferler sadece Anadolu içinde sınırlı kalması mümkün olamazdı. Lozan süreci sonrasında ulus[43] olma bilinci veya halk egemenliği yaklaşımları Doğu milletleri tarafından şüphesiz ki ithal edilecekti. Bu noktada Türk devlet adamları Sovyet devletiyle aynı düşünce içerisindeydi. İstiklâl Savaşıyla bağımsızlığını elde eden Mustafa Kemal Paşa liderliğinde Türkiye, geri kalmış veya az gelişmiş ülkelere savaşmaları halinde bağımsızlıklarını ve egemenliklerini kazanacaklarına dair yeni bir alternatif ortaya koyuyordu. Ancak bu yol doğrudan doğruya Türkiye tarafından Müslüman Dünyasına sunulamazdı. Böyle yapılması halinde Batı'ya karşı sadece kendi istiklali için savaştığı algısını ortadan kaldırmış olurdu. Nasıl ki, Mondros Mütarekesi'nden sonra Anadolu'da halk kendi egemenliği için milis kuvvetler oluşturmak suretiyle ayaklanmış ve millî bir bilinç şemsiyesi altında toplanmıştı yine aynı şekilde de Müslüman dünyası da halk temelinde teşkilatlanma yoluna gitmeliydi.

2. 2. Sovyet Rusya: Çarlık Rejiminden Sosyalizme

2.2.1. İmparatorluktan Sosyalist Kimliğe Geçişin Esasları

Sosyalist doktrin savunucuları Rus devletinin Birinci Dünya Harbi'ne girmesine taraftar değildi. Bu savaş onlara göre, emperyal zihniyetle hareket eden kapitalist ülkelerin mücadelesini simgeliyordu. Oysa Rus ülkesinin neredeyse tamamına yakını çiftçi ve köylü kesimi ile azınlıkta kalan işçi sınıfından ibaretti. Bu koşullara rağmen Rus Çarının yayılmacı siyasi emeller nedeniyle ülkeyi savaşa sürüklemesi büyük bir hata olarak görülüyordu. Çarın bu tutumu, Rus iktisadiyatının ağır bir tablo ile karşılaşmasına zemin hazırlamıştı. Bolşevikler[44] emin bir şekilde Rus ülkesinin giderek hızlı bir şekilde

---

[42] Ergün Aybars, "Atatürk ve Devrim'e Bakış", *Atatürk Yolu Dergisi,* Sayı 7, Ankara 1991, s. 450.

[43] Tarihçiler ve sosyologların ulus kavramına farklı açıdan yaklaşarak çeşitli anlamlar yüklediği bilinmektedir. Bu çalışmada o dönemin algısı üzerinden bir genel değerlendirme yapıldığı için, bu kavrama açıklık getirmek adına, Halk Fırkasının programından hareketle ulus kavramından ne anlaşılması gerektiği hakkında bilgi vermek doğru olacaktır. Evvela belirtmek gerekir ki, ulus kavramıyla ortaya çıkan temel tanım: Dil, ülkü ve kültür birliğine dayalı vatandaş veya yurttaşların bir arada yaşayarak inşa ettikleri millî bütünlüktür. Yurttaş olarak tanımlanan halk bu ülkü birliği etrafında kümelenir. Dolayısı ile yurttaş arasında düşünce ve duygu birliğinde ayrılık görülmez. Bkz. Mustafa Kemal Atatürk, *Medeni Bilgiler,* s.43-45; Şeref Aykut, *Kamâlizm (Cumhuriyet Halk Fırkası Programının İzahı),* İstanbul 1936, s. 6-7.

[44] Bu kavramın tarihine bakıldığında 1890'lı yıllardan itibaren gündeme gelmeye başladığı görülmektedir. Çarlık Rusya'sı dönemlerinde inşa edilen üniversitelerde Rus gençleri arasında komünist manifesto benimsenmeye başlanmıştı. Aralarında Lenin'in de bulunduğu gençler, sosyalist doktrinlerin yaygınlaşması ve kabul edilmesi için faaliyet göstereceklerini bildirmişlerdi. Bu grup, Rus topraklarındaki ekonomik gelişiminin Avrupa'daki iktisadî süreçlerle doğrudan bağlantılı olduğunu ifade etmişlerdi. Bu Karl Marx'ın talebeler üzerindeki fikrî ve felsefî etkinliğini gösteren açık örneklerden biriydi. Komünizmin bayrağı altında uluslararası bir ihtilalin gerçekleşmesi adına tarih sahnesine kendilerini göstermeye başlamışlardı.

yoksullaşmaya devam ettiğini belirtiyor, İşçi ve köylü kesimin sefalete sürüklendiğini her fırsatta dile getiriyorlardı.[45] Rus ülkesinde böyle bir tablo hakimken cephelerden de mağlubiyet haberlerinin gelmeye başlaması Rus Çarının üzerindeki baskıyı arttırmıştı. Rus Çarlığının özellikle Osmanlı imparatorluğu toprakları üzerinden planladığı geniş topraklara egemen olma arzusu, yerini ağır bir savaş faturası ile karşılaşma endişesine bırakmıştı. Bununla birlikte halkın da çarlık rejimine biriken öfkesi her geçen gün daha da artıyordu.

Artık şurası çok netti ki Çarlık Rusya'sı Birinci Dünya Savaşı'ndan büyük bir yenilgiyle ayrılmak üzereydi. Bu süreçten sonra çarlık rejimi siyasi otoritesini kaybetmişti. XIX. yüzyılın sonlarından itibaren sosyalist umdeler çerçevesinde teşkilatlanmaya giden Bolşevikler, dünya savaşın Batılı ülkeler üzerinde bıraktığı yıpratıcı etkiden de yararlanarak sosyalist ihtilalini Rus topraklarında gerçekleştirmeye çalışacaktı. Ancak bu yolda, sosyalist fikriyatına uygun söylemek gerekirse, kendisine rakip olarak karşılarında Rus burjuvazisini buldular. Üstelik bu mücadelelerinde kendileriyle savaşmaya hazır ülkeler arasında İngiltere ve Fransa da yer alıyordu.[46] Bu bloğun amacı belli idi: Yönetimi ele geçirerek hem sosyalist dalganın önünü kesmek hem de müttefiklerin üzerindeki baskıyı azaltmak için her ne olursa olsun Rusya'yı savaşın içinde tutmak.[47] Ancak Lenin liderliğinde Bolşevikler, sosyalist düzenin ülkede kurulması adına ülkenin içinde bulunduğu kriz sürecini değerlendirmesini bildi. 1917 yılının başı itibariyle işçi ve köylü kesimlerin katılımıyla muhtelif şehirlerde greve gidildi. Bu grevler zamanla genel bir eyleme dönüştü. İşçilerin kendi sosyal ve ekonomik hakları için başlattıkları grevler zamanla çarlık yönetimini hedef alır hale gelmişti. Asıl kilit nokta, askerlerin çarlık rejiminin isteklerini yerine getirmeyip işçilerin yanında yer almaya başlamasıydı.[48] Şubat 1917 tarihine gelindiğinde ise, artık başkent Petrograd şehri

---

Sosyalist yazarlar tarafından Leninizm ile aynı anlamda kullanıldıkları görülmektedir. Ancak en geniş anlamına bakılacak olursa Marksist hareketin karşılığı şeklinde ifade edilir. Bkz. Baron Nolde, *Rus Eski Rejimi ve Bolşevik İnkılabı*, çev. Menemenli Zade Ethem, Mektep Neşriyat Yurdu, İstanbul 1932, s.146-147.

[45] Stalin, *Bolşevik Partisi Tarihi,* çev. Gaybiköylü, İstanbul 1971, s.215.

[46] Batılı devletler çarlık rejiminin kendilerinden borç aldıklarını hatırlatarak Rusya'da ihtilal meydana gelmiş olsa da Rusların iç siyasetinde yer almaya devam edeceklerini belirtiyorlardı. Rusya'nın iç işlerine müdahale etme hakkını bu şekilde meşru bir zemine taşıyorlardı. Bkz. H. Zafer Kars, *İttihat ve Terakki'ye Göre Rus Devrimi,* İstanbul 2024, s.143.

[47] Stalin, *Bolşevik Partisi Tarihi,* s. 216.

[48] Rus Çarı II. Nikola eylemlerin durdurulması için Rus askerlerine kesin bir emir vermişti. Fakat Rus Çarının gözden kaçırdığı bir durum vardı. Dünya genelinde savaş patlak verince II. Nikola tüm Rus halkının orduya alınmasını emretmişti. Rus nüfusunun ekseriyetini oluşturan köylü ve işçi kesimi cephelerde savaşmak ve ülke güvenliğini sağlamak maksadıyla ordunun safına geçmişti. 1917 Ocak ayından başlayan eylemleri bastırılmasını emrettiğinde hem eylemciler hem de ordu saflarında bulunan kişilerin sosyal

sosyalistlerin kontrolü ve denetimine geçmişti.[49] Bu son gelişmeler, Rus siyasetinde XX. yüzyılın sonlarına kadar devam edecek olan yeni bir ideolojik başlangıcın habercisiydi.

Çarlık rejiminin yıkılmasıyla birlikte[50] ülke yönetiminde söz sahibi olan Rus Komünist Partisi kendisine verilen görevler çerçevesinde politikasını net bir şekilde belirlemişti. İlk üzerinde durdukları husus, tahmin edileceği üzere sosyalist temelli bir toplum yaratmaktı. Bunun için proletarya[51] sınıfı ile kapitalist ekonominin en önemli aracı olarak gördükleri burjuvazi[52] yani sermaye sınıfının arasında iktidarlığı ele geçirmek için bir mücadelenin yaşanması gerekiyordu. Fakat yirminci yüzyılın başlarında Rus sanayisi sosyalist düzeni kuracak kadar geliştiği söylenemezdi. Ekonomik saha ekseriyetle çiftçi ve köylü kesimine terk edilmişti. Ağır sanayi yeterli oranda gelişmediği için de güçlü bir işçi sınıfından bahsedilmesi mümkün değildi. Burjuvazi ile mücadeleye girerek sosyalistlerin devrim olarak gördüğü proletarya sınıfının iktidara gelişi, o günün şartlarında imkân dahilinde görünmüyordu. Böyle bir atmosferde Bolşeviklere düşen asli görevde kendiliğinden belirlenmiş oluyordu*: Rus işçilerin güçlenmesini sağlayarak*[53] *proletarya iktidarlığının önünü açmak.*

statüleri aynı idi. Bu nedenle de Rus askeri eylemcilere silah çekmeyip yanlarında olmayı tercih etmişlerdi. Bkz. Jawarharlal Nehru, *Sosyal Devrimler ve Ulusal Savaşlar,* çev. Mehmet Emin Bozarslan, İstanbul 1970, s.56.

[49] Bolşeviklerin güçlenmesine neden olan asıl etkenlerden biri piyade sınıfının ihtilal yanlılarının tarafına geçmesiydi. Bkz. H. Zafer Kars, *İttihat ve Terakki'ye Göre Rus Devrimi,* s. 152.

[50] Ekim Devrimi neticesinde Rusya'daki Çarlık rejimi tarihe karıştıktan sonra Bolşevikler sayıca üstün olduklarından dolayı yönetimi ele geçirmişti. Lenin Halk Komiseri, Stalin Milletler Komiseri ve Troçki ise Dış işleri Komiseri görevlerine getirilmişti. 30 Aralık 1922 tarihine kadar RSFSC Hükûmeti (Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyetleri) adıyla ülkeyi yönetmeye başlamışlardı. Bu tarihten sonra SSCB Hükûmeti (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) ismini almış ve bu şekilde Sovyet rejimi yıkılına kadar bu ismi kullanmaya devam etmişlerdi.

[51] Ellerinde üretim araçları olmadığı için sermaye sınıfının gözünde işgücü olarak görülen sosyal sınıf şeklinde tanımlanır. Sosyalist ideolojiye göre, toplumun zenginliğini ortaya çıkaran ve bunu emeği karşılığında belli bir ücret alan kesimdir. İşçi sınıfı. Bkz. Maurice Bouvier Ajam, Jean İbarrola ve Nicola Pasuarelli, *Martksist Ekonomi Sözlüğü*, çev. B. Aren – İ. Yasar, İstanbul 1977, s. 430.

[52] Engels burjuvaziyi işveren sınıfı olarak tanımlama yoluna gitmiştir. Genel anlamda bakılacak olursa, kapitalizmin hüküm sürdüğü gelişmiş ülkelerde ülke sınırları içerisinde bulunan tüketim ve üretim araçları üzerinde hakimiyet kurmuş olan sosyalistlerin kendi düzenleri için tehdit olarak gördükleri büyük ve kapasitesini arttırmış kapitalist kesim olarak da bilinir. Bu sınıf işçi sınıfının karşısındadır. Kendisine en büyük rakip olarak çıkmaya çalışan işçi kesimini kendisi yaratmıştır. Komünist manifestoda işçi sınıfının mücadele edeceği ve sınıflar arası çatışmanın bir diğer aktörü olarak kabul görülmektedir. Bkz. Tom Bottomore, *Marksist Düşünce Sözlüğü*, çev. Mete Tunçay, 3. Baskı, İstanbul 2002, s. 99.

[53] İlmi sosyalizmin en bilginleri arasında gösterilen Sen Simon'a göre, işçi sınıfının üzerine düşen görev tanımı bellidir. Tüm üretim araçları devletin kontrolü altına geçtiğinde herkes kendi kabiliyet ve yeteneklerine göre iş yapım sürecinde etkin rol almalıdır. İş yapım araçları bu esaslar dahilinde dağıtılırsa ancak adaletli iş dağıtımından bahsedilebilir. Bu husus proletaryanın iktidarlığı sürecinde olmazsa olmaz bir aşama olarak telakki edilir. Bkz. Ahmet Nevzat Cerrahoğlu, *Sosyalizm Tarihinde Ünlü Düşünürler Ansiklopedisi*, Cilt 4, İstanbul 1964, s.23-24.

Parti[54] amacını ve programını net bir şekilde ortaya koymuştu. Bilgisiz ve örgütlenme konusunda eksikliği olan işçi sınıfını kanalize etmek parti politikalarına düşen bir görevdi. Onların hedeflerini en iyi şekilde belirlemek ve bu yolda onları teşvik etmek pek kolay bir iş değildi. Fakat işçilerin bilinç kazanması açısından partinin sorumluluğunu iyileştiren koşullar da yok değildi. Büyük fabrikalar altında işçilerin bir araya gelip çalışmaya başlaması bunlardan biriydi. İşçiler bu fabrikalar sayesinde bir araya gelerek sorunların ortak olduğunu ve çözülmesi gereken problemlerin varlığını birbirleriyle tartışarak görmüş oldular.[55] Evvela siyaseten bir özgürlük elde etmeleri gerekiyordu. Bunun yolu da burjuvazi toplumların dayandığı ayrıcalıklı sınıflarla mücadeleden geçiyordu. Proletarya kendi ideolojisinden olsun ya da olmasın emperyalist düzene karşı mücadele eden herkesle dayanışma içinde olmalıydı. Zamanı geldiğinde emperyal savaşa karşı sürdürdüğü bu ortaklığı terk edip, kendi ideolojisi temelinde bir devrim yaratmak için mücadelesine kaldığı yerden devam etmeliydi. Ancak bu suretle işçi sınıfının mutlak bir zaferi ortaya çıkabilirdi. Proletaryaya dayanmayan devrim uzun soluklu olamazdı. Parti yetkilileri bu nedenle savaşımı yapacak ve kazanacak olan tek unsur olarak işçi sınıfını, mücadele safhasında önde görmek istiyordu. Ve bu mücadelede siyasi iktidar güçlerinden yardım almamalıydı. Buradan hareketle Bolşevik Partisinin gayesi, proletarya sınıfının çıkarlarıyla uyumlu görünmekteydi. Kapitalist sisteme mücadeleye girişmek, proletaryanın da iktisadî ve siyasî bir hedefi haline gelmişti. Bu nedenle Rus halkı partiyi desteklemekte tereddüt etmedi.[56] Öte yandan proletarya ne kadar sorumluluk alırsa alsın kendilerinin ana vatanı Sovyet Rusya olduğunu aklından çıkarmamalıydı. Bu nedenle de sosyalizmin inşası Rusya'dan başlamalıydı.[57]

Bolşevikler milletlerin self determanition hakkını proletarya ile burjuvazi sınıfları arasındaki mücadele noktasında "millî mesele" dosyasını ele almıştı. Proletaryanın iktidarlığı ülke toprakları içerisinde güçlü bir burjuvazi toplumuna bağlıydı. Kaçınılmaz bir sınıf çatışması Marx ve Lenin teorilerine göre, sosyalizminin iktidarlığı anlamına geliyordu. Komünizm felsefesinde iktidarlığın ele alınması proletaryanın galip gelmesi

---

[54] 1 Mart 1898 tarihinde kurulan parti ilk olarak Rusya Sosyal demokrat İşçi Partisi adını almıştır. 8 Mart 1918 tarihinde partinin düzenlediği yedinci kongresinde yeniden parti isminde düzenlemeye gidilmiş ve Rusya Komünist Partisi ismini almıştır. Parti ismini 1925 yılına kadar kullanmış ve daha sonra Stalin döneminde Sovyet Komünist Partisi olarak değiştirilmiştir. Bkz. Baskın Oran, *Türki Dış Politikası (1919-1980),* Cilt 1, 15. Baskı, İstanbul 2009, s.158.

[55] Lenin, *Rus Sosyal Demokrat Partisinin Kuruluşu*, çev. Ahmet Kılıç, İstanbul 1977, s. 26.

[56] These of the Central Committe of the Communist Party of the Soviet Union, "50 th. of the Anniversary October Revolution", Soviet Booklet, Volume 2, No.6, London 1967, s.25.

[57] *Komünist Enternasyonal Programı 1928,* çev. İsmail Yarkın, İstanbul 2001, s.74.

demekti. Tabi proletaryanın iktidarlığı ele alması kolay olmayacaktı. Her sınıf kendi mevki ve ortak çıkarlar temelinde bir araya gelmişti. Ağır sanayinin gelişimiyle birlikte işçiler, bir sınıf temelinde hareket etmeye başlayacaktı. Kendi haklarını güçlenmiş sermaye sınıfına karşı korumak ve daha fazlasını elde etmek adına diğer iş kollarıyla birleşmeye gidecekti. Sadece kendi ülke sınırları içinde değil uluslararası proletarya örgütleriyle kol kola girerek ortak hareket etme bilinci kazanacaktı. Bu burjuvazinin kabul edemeyeceği bir durumdu. Yabacı sermaye kendi sınıfının çıkarları adına karşıt fikirden oluşan ve kendisine rakip olan bir proletarya sınıfını yaratmış oldu.

Belli aşamalardan geçen işçi sınıfı ilk olarak kendi emeği ile kıyasıya mücadele eden kapitalist üretim modeliyle karşı karşıya gelecekti. Yabancı sermaye etkisinin artmasıyla kitle halinde küçük sayıda olan işçi sınıfı giderek daha büyük bir kalabalığa kavuşacaktı. Bu aşamadan sonra hem üretim araçlarına hem de çalışma koşullarına tepkisini yöneltecekti. Burjuvazi ile proletarya arasında süreklilik kazanan bu kavga, işçi sınıfının işine yarayacaktı. İşçiler burjuvazi ile mücadeleye giriştiği bir dönemde kendi iç yapılarında da düzeni ve birliği korumak durumundaydılar. Kendi sınıfları içinde bireysel çıkarların meydana getirdiği çatışma ve iç karışıklık ihtilale giden süreçte beklenmeyen bir tablonun doğmasına neden olabilirdi. Bu çıkar çatışması sadece burjuvazinin çıkarıyla örtüşüyordu. Bu işçiler arasındaki iç mücadeleyi ortadan kaldırmak ve topyekûn bir siyasi organizasyon inşa etmek için partileşme sürecinin nihayete erdirilmesi gerekiyordu. Sendikalaşan ve parti bünyesinde toplanan proletarya öncüleri, ülke içindeki politikalarda söz sahibi olmaya başlayacaktı. Bunun neticesinde de millî burjuvazi devlet[58] yönetimlerini saf dışı bırakarak iktidarlığını elde edecekti. Siyaseten söz sahibi olmak, kimi ülkelerde demokratik usullerle kimi ülkelerde ise ihtilal sonucunda hükûmetlerin devrilmesiyle meydana gelecekti. Sadece iktidarı ele geçirene kadar yaşanacak olan geçici dönem süresince ideolojik etkilerin meydana gelmesi için faaliyetlerini sürdürecekti. Proletaryanın iktidar gücünü eline almadan tüm unsurların yer aldığı bir kapsamlı örgüt kurmaya çalışması başarısızlıkla neticeleneceği açıktı.[59]

---

[58] Sosyalizmin savunucuları arasında olan Engels Marksist teorilerinden yola çıkarak devlet kavramının zaman içinde ortadan kalkacağını hatırlatır. Eski zamanlarda devletin ortaya çıkarılma gayesinin toplumların ortak çıkarlarını savunmak olduğunu belirtir. Ancak zamanın koşullarının değişmesiyle toplumun çıkarını değil kendi çıkarını korumaya yöneldiğini vurgular. Bunu yaparken de ekonomik araçları elinde tutan azınlık bir sınıfın haklarını da teslim etmekten çekinmediğini ifade eder. Bu durumun toplumdaki azınlığın çoğunluğun üzerinde kurmuş olduğu baskıyı doğurduğunu açıklar. Bkz. Cem Eroğlu, "Marksist Devlet Kuramı Hakkında Bir Not", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi,* Cilt 29, Sayı 1, Ankara 1974, s.117.

[59] *Lenin döneminde Komünist Enternasyonal Belgeler,* çev. Orhan Dilber, Cilt 1, İstanbul 1997, s.181.

2.2.2. Sosyalist Devlet Anlayışının Temelleri

Köylü ve çiftçi kesimi yeni Leninist teorilerle işçi sınıfı bünyesinde kabul edilmişti. Komünist teorisyenler şunun farkındaydı; eğer Rus ülkesinde sosyalist bir düzen kurulmak isteniyorsa toplumun yarısından fazlasını oluşturan köylü ve çiftçilerin destekleri alınması gerekiyordu. Köylü ve çiftçi kesimi olmadan devrimin ayakta kalması söz konusu bile olamazdı. Çünkü komünizm öğretilerinde önemli görevler verilen işçi sınıfı ağır sanayinin noksanlığı nedeniyle devrimi gerçekleştirecek güce ulaşamamıştı. Bu nedenle çiftçi ve köylü sınıfı da yeni öğretilerle birlikte işçi sınıfı içerisinde değerlendirilir hale gelmişti. Bolşevikler, köylü ve çiftçilerin kendileriyle birlikte mücadeleye girişeceğine dair bir inançları vardı. Toplumdaki sosyal ve iktisadî bunalım atlatıldıktan sonra toprak sahipleri yurtlarına geri dönebilirdi.[60] Böyle bir durumda toprağı olmayan köylü kesimi yeniden topraksız kalabilirdi. Ortaya çıkan tabloya göre, Köylülerin Beyazları desteklenmesi yerine Bolşevikleri desteklemek onlar adına daha mantıklı bir seçenekti.[61]

Yeni bir yol haritası enternasyonal toplantılarında ele alınmıştı. Ancak bunun hayata geçirilebilmesi için evvela köylü sınıfının proleterleşmesi[62] engellenmeliydi. Eğer köylü sınıfının proleterleşmesine mâni olunmazsa hem kırsal hayatta hem de kentlerde bulunan köylü ve çiftçi kesimi sermaye sınıfı tarafından yeni bir iş gücü olarak görülebilirdi. Bu da yoksul kesimlerin hâkim sınıf tarafından daha da baskı altına alınmasına sebep olacaktı.[63] Parti yöneticilerine göre, Rus köylü ve işçi kesimleri bir araya gelmekle kalmamalı aynı zamanda tek sınıf içinde değerlendirilmeye başlanmalıydı. Bu ortaklık, burjuvazinin elinden hem siyasî hem de ekonomik gücü alana kadar devam etmekle sınırlı kalmamalıydı. Öyle anlaşılıyor ki, proletarya iktidarında yeni hâkim sınıf hüviyetine dönüşmeleri bir zorunluluk hali almıştı.

Bolşevikler Parti yönetimini ele geçirdikten sonra devletin iç ve dış yapısında düzenlemeye gitti. Parti ilk olarak sosyalizm ideolojilerini benimsemiş ve parti kurallarına bağlı kişileri devletin önemli kuruluşların başına getirmişti. Her ne kadar kuruluş amacı sosyalist toplumu yaratmak olsa da parti temsilcilerinden beklenen

---

[60] Marc Ferro, *The Bolshevik Revolution A Social History of the Russian Revolution,* Translate By Norman Stone, This Translation Routledge&Kegan Paul Ltd 1980, s.139.
[61] Lenin, *İlk Bolşevik Kongresi,* çev. Talat Gürsoy, Ankara 1977, s.137-138.
[62] Bir kimsenin başta emeği karşılığında ücret alan işçi sınıfı içinde yer almazken ilerleyen zamanda değişen koşullar çerçevesinde proleter yani işçi sınıfı içinde yer almaya başlaması durumudur. Bkz. Maurice Bouvier Ajam, Jean İbarrola ve Nicola Pasuarelli, *Martksist Ekonomi Sözlüğü*, s. 432.
[63] *Marksizm ve Leninizmin İlkeleri,* çev. Nadiye R. Çobanoğlu, Cilt 3, 6. Baskı, İstanbul 1989, s.187.

komünist ilkelerini en detayına kadar bilmek değil, parti kurallarına sadık kalmaktı.[64] Çoğu partileşme yapılarında olduğu gibi liyakatten ziyade sadakat aranan bir faktördü. Göreve getirilenlerden partinin çizdiği politikalara göre hareket etmesi bekleniyordu. Rusya'da artık devlet eşittir parti idi. Partinin onaylamadığı hiçbir şey hayata geçemezdi. Devletin iç ve dış politikası başta olmak üzere çeşitli alanlardaki faaliyetlerin geçerliliği partinin lideri tarafından onaylanmasıyla mümkündü. Ancak bu suretle, emekçi olarak tanımladıkları halk kitleleriyle bir bağ kurarak Rus ülkesi yönetilebilirdi. Bolşevik Parti ilkelerinde halkla kurulan bağ bir anlamda, burjuva ve toprak ağalarıyla ayrılığın temelini oluşturacaktı.[65]

1917 Rus ihtilalinden sonra Bolşeviklerin gündemini en fazla meşgul eden konuların başında *self determiantion* hakkı geliyordu. Sovnarkom[66] başkanı Lenin bu hakkın en ateşli savunucuları arasındaydı. Self Determiantion ile aynı anlama gelen milletler meselesi ihtilalden önce partinin önde gelen kişileri arasında bir tartışma konusu olmuştu. Lenin ve Bolşeviklerin mücadeleleri neticesinde Rus toprakları içinde yaşayan herkesin kendi bağımsızlıklarını elde etme hakkı tanınmıştı. Ancak buna rağmen parti içi tartışmalar kesilecek gibi değildi. Bu karara muhalif olanlar Rus topraklarında kısa zaman içinde pek çok devlet veya devletçiklerin türeyeceğini ve bunun da devletin dağılması anlamına geleceğini savundular. Partideki ipleri eline alan Lenin, kararında ısrarcı davrandı. O da milletler meselesi çerçevesinde alınan kararın Rus topraklarındaki dağılmaya neden olacağını biliyordu. Ancak bu dağılmanın kısa süreli olduğunu düşünüyor, bütün milletlerin sosyalizm bayrağı altında tek ve merkeziyetçi bir devlet görünümüne kavuşulduktan sonra yine bu çatı altında bir araya geleceklerini öngörüyordu. Bilhassa bu planının Batı dünyasında değil Yakındoğu coğrafyasında ve Asya kıtasında etkili olacağını tahmin ediyordu. Çünkü Batılı ülkelerde ihtilaller gerçekleşmiş ve milli – burjuvazi temelli rejimler inşa edilmişti. Fakat Asya ve özellikle Müslüman dünyasında bunu söylemek mümkün değildi. Çin, Türkiye gibi ülkelerde ve Balkanlar bölgesinde henüz yirminci yüzyılın başında millî unsurlu devlet yapılarına

---

[64] Türkkaya Ataöv, "Sovyet Rusya Komünist Partisi", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15.Cilt, Sayı 2, Ankara 1960, s.26.

[65] The Propaganda Departmant of the Central Committe of the Communist Party of the Soviet Union and the Central Commitee's İnstitude of Marxism-Leninism*, These on the Fortieth Anniversary of the Great October Socialist Revolution (1917-1957)*, London 1957, s.14.

[66] Sovnarkom, Sovyet siyasetinde Halk Komiseri Kurulu anlamına gelmektedir. Çarlık rejimi devrildikten sonra Rus anayasasında yapılan değişiklikler neticesinde ülkede tesis edilen komiserlerin başı olarak kurulmuştur. İlk Halk Komiseri Kurulu Başkanı Lenin'dir. Bu kurulun başkanı Sovyet kongresi tarafından seçilirdi.

doğru bir yönelme görülmeye başlanmıştı.[67] Ve bu ülkeler ekseriyetle Batılı devletlerin sömürüsü altındaydı. Buradaki milletlerin millî bir ayaklanma sonucunda bağımsızlıklarını kazanması Avrupaî ülkelerin kendi sınırlarına geri çekilmesine sebep olacaktı. Tabi bahsedilen coğrafyalarda Batılı ülkelerin geri çekilmiş olması, kapitalist anlayışın sona erdiği anlamına gelemezdi. Üstelik sömürü altında yaşayan milletlerin kendi ekonomik kalkınma süreçlerini eksiksiz bir şekilde tamamlamaları için yabancı sermaye sınıfına ihtiyaçları vardı. Yani millî yapılı devletlerin kurulmasına bir anlamda destek verirken Lenin aynı zamanda da buralarda kapitalist anlayışın egemen olmasının da önünü açıyordu. Bunu sosyalist düzene geçişin bir basamağı olarak telakki ediyordu. Zira proletarya sınıfının iktidara gelmesi ancak kapitalist iktisadî modelin her anlamda gelişmesiyle doğru orantılıydı. Leninist teoriye göre, burada dikkat etmesi gereken proletarya yani işçi sınıfı idi. Ülkeler kendi içinde millî bir yapılanmaya giderken İşçiler, bunların aracı olmamalıydı. Çünkü işçilerin milleti olamazdı. Eğer proletarya millî bir bilinç içinde kendisini kanalize ederse bu durum diğer ülkelerdeki işçi sınıfına karşı yapılmış bir "ihanet" şeklinde algılanmaya hazırdı.

Bolşevikler, burjuva eğilimli olmalarına rağmen Doğu ve Asya ülkelerindeki Avrupaî ülkelere karşı yapılması planlanan millî temelli ayaklanmaları destekleme kararı almıştı. Lenin partisinin bu konuda nasıl hareket edeceğini Komünist Enternasyonalin İkinci büyük kongresinde açıklamıştı. 23 Temmuz ile 7 Ağustos 1920 tarihleri arasında gerçekleşen toplantılarda çok net bir şekilde Doğu dünyası için ilkelerini ve takip edilmesi gereken yöntemlerini aktarmıştı. Lenin'e göre, millî esaslara dayanan her hareket aynı zamanda burjuvazi karakterini içinde barındırıyordu. Burjuvazi demokratik hareketler, doğuda mazlum veya sömürülen halkların temsilcisi konumuna gelmişti. Bu bölgelerde emperyal ülkelerin uyguladığı geçmişteki politikalar nedeniyle bağımlı devlet konumuna gelmiş ve sanayi noktasında önemli gelişmeler yaşanamamıştı. Bu nedenle de işçi sayılarının gözle görülür miktarda mevcudiyet noktasında az oldukları kabul edilmişti. İşçilerin yani proletaryanın olmadığı bölge ve yerlerde kapitalizmin en küçük ortakları olarak ortaya çıkabilecek köylü sınıfı[68] kendi ülkelerinde bağımsızlık için savaşmaya

[67] Fahir Armaoğlu, "Bolşevik İhtilali ve Self Determination Prensibi", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17. Cilt, Sayı 2, Ankara 1962, s. 226.

[68] Lenin'in kaleme aldığı eserleri incelediğimizde köylü sınıfı veya köylülük meselesine 1890'lı yıllardan beri kafa yorduğu görülmektedir. Liberal ekonominin Rus toprakları üzerindeki etkisini, kırsal kesimin bakış açısıyla da ele alarak, bir anlamda köylü sınıfı içinde meydana gelen tablonun daha net bir şekilde görülmesini sağlamıştır. En önemli savunduğu ilkeler arasında Rus toprakları üzerinde hala devam eden feodal kalıntıların yok edilmesi ve toprağı olmayan köylülere toprak dağıtılması yer alıyordu. Asıl hedefi, kırsal bölgede demokratik bir devrim yaşanmasının önünü açacak şartların meydana getirilmesiydi. Elbette

hazırdı. Emperyal bir tehdit olarak gördükleri Batı'ya karşı antiemperyalist bir oluşumun içinde yer almaları gerekiyordu. Ancak bu suretle millî mücadele temelli yapılacak savaşlarda emperyalizm kendi sınırlarına çekilebilirdi. Mücadele neticesinde bağımsızlığını elde eden burjuva unsurları kendi millî modellerini uygulamaktan çekinmeyecekti. Ülkelerindeki feodal kalıntılarına ve yabancı sermayeye karşı içeride de güçlü bir ekonomik savaş vermeye hazırdı. Millî sermaye ile yoluna devam eden devletlerin varlığı Batı menşeli sermayeler için büyük bir sorundu. Bu on dokuzuncu yüzyıldan beri uygulamaya çalıştıkları ekonomik açıdan ülkeleri kendilerine bağlama fikrinin darbe yemesi anlamına geliyordu. Bu nedenle Bolşevik olarak Ruslar Doğu ülkelerinde ve Müslüman dünyasında yabancı sermaye sınıfının faaliyetlerini görmektense millî karakterli unsurların etkinliğini tercih etmişti. Dolayısıyla Sovyetler sadece ağır sanayinin geliştiği alanlara yönelerek ihtilalin dünya geneline yayılmasını bekleyemezdi. Evet, Doğu ülkelerinde sanayi gelişmemişti ancak Batı sömürüsünün tüm boyutlarıyla yüzleşen çiftçi ve köylü halkı kendi devrimlerini yapmak için mücadeleye girişmeye fırsat arayacaktı.[69] Lider veya toplum önderleri çerçevesinde meydana gelmesi muhtemel olan bu isyan karakterli mücadele süreçlerine doğrudan katılmaktan başka çareleri görünmüyordu.

Türkiye de Yakındoğu coğrafyasının önemli bir denklem ülkesi konumunda yer alıyordu. Lenin doğu dünyası hakkında açıklamalarını yaparken Türkiye'nin de siyasi geleceği belirleniyordu. Bu kongrede ortaya atılan tezlerin kabulü Müslüman dünyasına olan siyasi bakışı derinden etkileyecekti. Lenin'in öne sürdüğü tezler incelendiğinde, Rusların Türkiye'ye Millî Mücadele süreçlerinde neden diplomatik ve mali yardım yaptığının sorusu cevap buluyordu. Zira Sovyetler, Türkiye'nin saltanat rejimi zamanlarında emperyal kuvvetler tarafından ezilen bir halk görünümüne sahip olduğunu düşünüyordu. Lenin'in öne sürdüğü tezler Türkiye'deki millî yapılı bir mücadele için de geçerli olabilirdi.

Doğu dünyası için çizilen tablo Türkiye'yi de içine alıyordu. Kısıtlı Osmanlı sermaye sınıfı, işgal altına alınan batı ve kıyı şehirlerinde kalmıştı. Bunların kimileri İtilaf Bloğunun temsilcileriyle iyi geçinmeye çalışıyor kimileri de millî bir devlet kurma

---

bu devrimin kırsal alandaki temsilcisi köylü ve çiftçiler olacaktı. Bu durum sosyalist bir tarım ekonomisinin Rus arazilerinde hayat bulmasını sağlayacaktı. Bkz. Carmen Siriani, *İşçi Denetimi ve Sosyalist Demokrasi Sovyet Deneyimi*, çev. Kumru Başoğlu, İstanbul 1990, s. 221-222.

[69] Lenin'in kendi tezine göre özellikle işçi ve köylü kesimi sosyalizmin inşa sürecinde en ön safta yer almalıydı. Komünist parti teşkilatları bunu tek başına gerçekleşmesi mümkün değildi. Bkz. Lenin, *Sosyalizme Geçiş Döneminde Ekonomi Devrim Yazıları III,* çev. Ferit Burak Aydar, İstanbul 2010, s.278.

hareketine iştirak etmek için Anadolu'ya geçiyordu. Köylü ve çiftçi kesim ise uzun yıllar boyu süren savaşlardan ekonomik açıdan yıpranarak çıkmıştı. Ancak bu yıpranmaya rağmen İstiklâl Savaşı'nda yerini almakta gecikmeyecekti. Zira işgalci kuvvetlerin politikalar ve attıkları askerî adımları, Türk köylüsünü ve çiftçisini Millî Mücadeleye teşvik edecek mahiyete ulaştırmıştı. Rus liderler, Türk topraklarında yaşanan gelişmeleri bu pencereden değerlendiriyordu.

Bu nedenlerden dolayı Rus devletine sınır olması hasebiyle de Türkiye'deki gelişmeler, Sovyet devlet adamları tarafından yakından takip ediliyordu. Lenin'in savunduğu tezler çerçevesinde Türkiye'deki yaşanan Millî Mücadele safhası yeniden değerlendirmeye alınmıştı. "Kemalist Türkiye" ve "Milli Burjuvazi" gibi tanımlamalar yapılsa dahi Türkiye Bolşevikler nazarında emperyalistlere karşı mücadele veren ve Doğuda ezilen halklar için ayaklanmış bir ülke görünümündeydi. Ancak Lenin Türkiye üzerinden hareketle sosyalizm için yeni ve muhtemel bir tehlikenin de var olduğunu bildiriyordu. Lenin'e göre bu tehlike, bağımsızlığını kazanan millî burjuvazi unsurlarının ihtilalci değil reformist bir yaklaşımla yoluna devam etme isteğinin doğma ihtimaliydi.[70] Bu yaklaşım *halk kapitalizmin*[71] Asya ve Doğu ülkelerinde doğmasına zemin hazırlayabilirdi. Komünistler geleceği düşünerek reformist yaklaşımları benimsemiş hareketleri[72] değil, ihtilal yanlısı burjuvazi kesimleri desteklemeliydi. Ancak bu iki noktada ayrımı keskin bir şekilde yapmak pek kolay olmayacaktı. Zaten karşılarında geçmişte düşman psikolojisiyle hareket etmiş ve pek çok savaşlar cereyan olmuş bir devlet vardı. Ayrıca şüphe siyaseti, Sovyetlerin terk edemeyeceği bir unsurdu. Ve onlar da Mustafa Kemal Paşa liderliğinde Türk bağımsızlık savaşına şüpheyle yaklaşıyor, Anadolu'daki köylü ve çiftçiler üzerinden Bolşevik teşkilatının kurulmasına çaba gösteriyordu. Nasıl ki Batı ülkelerdeki sosyalist devrimi gerçekleştirmek için proletarya

---

[70] Fahir Armaoğlu, "1920 Yılında Millî Mücadele ve Sovyet Rusya", 7. *Türk Tarih Kongresi (Kongreye Sunulan Bildiriler),* Cilt 2, Ankara 1973, s.898.

[71] Halk Kapitalizmi: Orta sınıf tabakasının kendi içerisine önemli değişikliklere giderek kapitalizm ile bağlarını kopartması ve kendi ortaya çıkış felsefesinden uzaklaşarak halk için çalışması durumudur. Bu anlayışın temsilcileri sosyalist düzene gerek kalmadan eşitliğin sağlanacağını ve ekonomik krizlerin yaşanmayacağını savunur. Bkz. *Politika Sözlüğü*, çev. Mazlum Beyhan, İstanbul 1979, s.95.

[72] Bolşevik ideolojisinde reformist yaklaşımların burjuva kökenli unsurların liderliğinde ekonomik hayata dahil edilmeye çalışıldığı savunulur. Bu yaklaşım Bolşeviklere göre son derece tehlikelidir. Bilhassa ulusal savaşlar neticesinde ortaya çıkması muhtemel olan reformist yaklaşımların sosyalizmle uyumlu olduğu ileri sürülerek toplulukları biçimlendirmeye çalışacakları düşünülmektedir. Ayrıca tekelci devlet kapitalizminin sağladığı avantajlarla, proletarya sınıfı iktidarlığında meydana gelmesi muhtemel olan gelişmelerle aynı değerlendirilmesi mantık dışı olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle sömürgeci devletlere karşı başlatılan ulusal ölçekli savaşların beraberinde reformist yaklaşıma dönüşebileceği üzerinde dikkatle durulmaktadır. Bkz. *Marksizm ve Leninizmin İlkeleri*, çev. Nadiye R. Çobanoğlu, Cilt 2, 6. Baskı, İstanbul 1989, s.136-137.

sınıfı liderliği ele alması bekleniyorsa Doğu toplumlarında da bu görev liderliği köylü ve çiftçi kesimine emanet edilmişti.[73] Böylece buradaki Millî Mücadele'nin reformist bir yaklaşımdan ihtilalci bir yaklaşıma dönüşebileceği tasavvur ediliyordu. Bunun yapılmadığı takdirde reformist anlayışla hareket eden Türkiye, bağımsızlığını er ya da geç elde edip Batı ile meselelerini hallettikten sonra gerçekleştireceği toplumsal kökenli inkılaplarla yönünü yeniden Batı'ya çevirebilirdi. Böyle bir durum olması halinde de Sovyet ihtilalini kabul etmeyen bir Türkiye ile karşı karşıya kalınacağı için kendi güney sınırında sosyalizm öğretilerine uyuşmayan bir komşu ülke ortaya çıkmış olacaktı. Bu da sosyalizmin dünyadaki devrimini gerçekleştirmek için yeni bir engel demekti.

Yaptıkları toplantılarla Türkiye ile ilgili düşüncelerini enine boyuna tartışan yeni Rus yönetimi aynı zamanda ülke içerisindeki bir iktisadî çıkmazın çarelerini aramaktaydı. Bahsedildiği gibi Bolşeviklerin iktidara gelir gelmez en önemli amacı, Rus devletinin savaştan çekilmesini sağlamaktı. Rus halkı ağır savaş şartlarına daha fazla dayanacak gücü yoktu. Bu nedenle Bolşevikler ağır antlaşma maddeleriyle karşı karşıya kalacaklarını bile bile savaştan çekilmek gerektiği kararını vermişti. Fakat Birinci Dünya Savaşı'ndan geri çekilmesi, Batılı müttefiklerin Rus topraklarında yeni bir mücadele girişimine sahne oldu. Rusya'da bu sefer de iç savaş patlak vermiş, Batı'nın desteklediği Çar yanlıları ile Bolşevikler arasında yeni bir savaş zuhur etmişti. Bu tablo savaş atmosferinden olumsuz etkilenen Rus halkın daha da yoksullaşmasına sebep olacaktı. Ülke genelinde tatbik edilen savaş komünizmi Rus ekonomisine darbe vurmaya devam etti. İç savaşta üstünlüğü ele geçiren Bolşevikler, ortaya çıkan tablonun devrime zarar vereceği konusunda hemfikre vardılar. Devrimin ayakta kalması ve uzun ömürlü olması için Rus ekonomisinin kendi başına yetecek bir güce ulaşması gerekiyordu. Oysa Birinci Dünya Harbi'nden ayrılan Rus ülkesi için bunu söylemek pek doğru olamazdı. Parti yöneticileri aşağı doğru ivme kazanan Rus ekonomisine dur demek ve Rus köylüsünü savaş komünizmin etkilerinden kurtarmak adına Mart 1921'de NEP adı verilen yeni bir politika uygulanmasına karar verdiler.

NEP Bolşevikler için o günün koşullarında uygulanmak adına bulunmuş bir ara formüldü. Bu formülle dünya genelinde yaşanmasını bekledikleri devrimin artık gerçekleşmeyeceğini kabul etmiş oluyorlardı. Kapalı bir ekonomi politikası tek ülkede sosyalizm düsturu için elzemdi ancak dünya genelinde proletaryanın iktidarlığıyla

[73] Cafer Seydiahmet Kırımer, *Rus Tarihinin İnkılaba, Bolşevizm'e ve Cihan İnkılabına Sürüklenmesi*, İstanbul 1948, s. 83.

bağdaşmıyordu. Kolektivist anlayıştan kapalı ekonomiye geçişin izleri taşıyan NEP, aslında bu iktisadî paketin yürürlüğe girmesini sağlayanlar nazarında da topyekûn savunulmuyordu.[74] Ancak savaş komünizminin getirdikleri ve ortaya çıkardığı sonuçlar, Lenin ve parti yöneticilerini kısa zaman dilimi içinde de olsa farklı bir ekonomik anlayışın uygulanmasına zorunlu kıldı. Rus köylüsü ülke nüfusunun neredeyse yüzde seksenini kapsıyordu. Ülke ekonomisinde göz ardı edilemeyecek bir konuma sahipti. En başta tahıl, Rus iktisadiyatı için can damarı idi ve bunu üreten de Rus köylüsü idi. Savaş şartları Rus köylüsünü sadece kendi ihtiyaçlarını karşılayacak kadar bir üretim yapmaya zorladı. İhtiyaçtan fazlasını ürettiği takdirde bu ürünler Rus devleti tarafından el konacaktı. Öte yandan asayiş problemlerinin kırsal bölgelerde yaygınlık kazanması köylüden beklenen üretimin yapılmamasına neden olan bir diğer faktördü.

Yeni program, sosyalist anlayışla bağdaşmıyor olsa da savaş komünizminden çıkan Rus ülkesi için derin bir nefes almasını sağlayacaktı. İlk olarak köylü üzerinden yeni paketler tatbik edildi. Artık köylünün elindeki artı ürün devlet tarafından el konulmayacak, köylü ve çiftçi kesimi bu ürünlerini pazar gibi çeşitli alanlarda satabilecekti.[75] Bu da kendileri için ekstra bir kazanç kapısının açıldığı anlamına geliyordu. Köylü için belki de daha önemlisi, şehirde bulunan proletarya ile kırsal alanda bir bağın kurulması sağlanmış olacaktı. Bu durum aynı sınıfta mücadele etmesi planlanan gruplar arasında istikrarın önünü açacak bir iktisadî ittifakın da temellerini atacaktı.[76]

Yeni uygulama ile küçük el tezgahtarlarının veya küçük çaptaki zanaatkarların yeniden ekonomik sahada görev alabilmesi için yeni bir dizi teşvik edici gelişmelerin önü açıldı. Köylü sınıfının üretim sürecinde ihtiyacı olan malları satın almak yerine kendi üretmesi için bu küçük sanayi atölyelerin açılması zorunlu görülüyordu. Bununla birlikte piyasa ekonomisi yeniden kendisine yaşam alanı bulmuştu. Kırsal alandaki halk kendisi için üretmeye devam edecekti. Kısıtlı ürettiklerini tüketiyor, şehre ise bir satış yapmak için değil, yeni ürünler satın almak için geliyorlardı. Bu durum köy ağalarını andıran zengin köylülerin ortaya çıkmasına hizmet eder hale geldi. Artık zengin Rus köylüsü yeni küçük kapitalist işletme hüviyetine bürünmüştü. Ticaretin serbest bir şekilde Rus topraklarında yapılması yasal olarak izin verilmiş oldu. Sayıca yeterli olmayan işçi

[74] Marc Ferro, *The Bolshevik Revolution A Social History of the Russian Revolution,* s.139.
[75] Edward Hallett Carr, *Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi 1917-1929,* çev. Levent Cinemre, 3. Baskı, İstanbul 1992, s.84.
[76] Rex A.Wade, "Triumph and Terreat 1920-1922", *Document of Soviet History,* Volume 2, Academic İnternational Press 1993, s.239.

sınıfının aleyhinde de adımlar atıldı. Günlük çalışma şartlarında değişikliğe gidildi. Mesai arttırımı yapıldı. Özel girişimciler ve yabancı sermaye küçük ölçekli sanayiler üzerinden etkinlik sahasını genişletti.

Yeni ekonomik plan, partinin bazı yetkilileri tarafından devrimin amacına hizmet etmediği gerekçesiyle bir ihanet olarak algılandı.[77] NEP, dış ticaretin devletin kontrolünde yapılmasına imkân sağlıyordu ancak iktisadî hayata sürülen uygulamaların pek çoğu sosyalist anlayışla bağdaşmaktan uzaktı. Muhaliflere göre, bu programla sosyalist düzenin eleştirdiği pek çok hususun yeniden uygulanmasına göz yumulmuştu. Kendi çıkarı için ayakta kalmaya çalışan zengin köylü sınıfı meydana gelmişti. Ayrıca ülkedeki tüm üretim araçlarının devlet elinde bir araya getirilmesini savunan "politik ekonomi"[78] kavramıyla ortaya çıkan sonuç birbiriyle bağdaşmıyordu.

Kapitalist anlayışın en önemli uzantıları olarak gördükleri yabancı sermaye ve özel işletme alanları Rus ekonomisinde söz sahibi olmaya başlamıştı. Tüm bu eleştirilerin odak noktası, düşman olarak algıladıkları kapitalizme hizmet eden iktisadî paketlerin ekonomik sahaya sürülmesiydi. Her ne kadar bunun devrim ve ülkeyi savaş komünizmin yarattığı bunalımdan çıkarmak için yapıldığı söylense de Lenin ve parti kadroları şiddetli eleştirilerden kendilerini kurtaramadı. En nihayetinde bu paket Stalin dönemiyle 1928 yılında rafa kaldırılacak ve yeniden Sovyet ideoloji doğrultusunda "Tek Ülkede Sosyalizm'i" gerçekleştirmek adına hızlı bir şekilde Rus ekonomisi yeniden dizayn edilecekti.

Yeni rejimin savunduğu ilkeler nedeniyle sadece mali alanda değil aynı zamanda uluslararası münasebetlerde yeni yol haritalarını tatbik etmek zorunda kalacaktı. Bolşevikler Rus devletini Çar rejiminin elinden almış ve kendilerinin çıkarı olmadıkları her defasında beyan ettikleri savaştan en sonunda çekilmeyi başarmışlardı. Üstelik bunu yaparken de savaş öncesi ve savaş zamanlarında Batılı devletlerle Osmanlı topraklarını

---

[77] Bolşevik Komünist Partisi bünyesinde yer alan komitenin raporuna göre, yeni ekonomi politikası iki farklı cepheden tenkit edilmişti. Lominadze ve Şatskin başta olmak üzere karşı çıkan gruplar, NEP'i kapitalist anlayışa geri dönme olarak yorumlamışlardı. Bu onlara göre Ekim devriminde elde edilen tüm kazanımlardan feragat etmekle eş değerdi. Bir diğer grupta ise, Rus ekonomisini iyi analiz edememekle ve Marksizm öğretilerini tam olarak kavramamakla suçlanan Troçki, Radek, Buharin ve Zinoviev gibi önemli parti adamları yer almaktaydı. Temel ayrıldıkları nokta, Rus ekonomisinin devrimi yapabilecek güce sahip olup olmadığı idi. Her iki grup temsilcileri de partililer tarafından sert şekilde eleştiriye maruz kalmışlardır. Bkz. Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi*, Sovyetler Birliği Komünist Partisi (Bolşevik) Tarihi*, İstanbul 1975, s. 316.

[78] İnternational Publishers, *Political Economy in the Soviet Union,* New York 1944, s.10.

pay etmek için imzaladıkları gizli antlaşmaları açıklamışlardı.[79] Böyle bir adım atarak emperyalist olarak gördükleri Batı menşeili devletlerinin artık yanında olmayacaklarını açıkça göstermiş oldular. Ancak Birinci Dünya Harbi'nden beklenmedik bir şekilde çekilmeleri Batılı müttefiklerini cephelerde zor durumda bıraktı. Bunun üzerine de gizli antlaşmaları açıklaması Batı nazarında düşmanca bir davranış olarak kabul gördü. Zaten savundukları ideolojik sistem, Batı'nın siyasi ve ekonomik hayatını hedef alıyordu. Dolayısıyla kendi ideolojik anlayışları çerçevesinde hareket ederek Batı'ya cephe almışlardı. Ancak hesapta olmayan bir durum meydana geldi ve Sosyalistler dış politikada ön göremedikleri bir şekilde yalnızlaşmış bir ülke konumuna düşmüştü. Ülkedeki devrimin tam anlamıyla etkili olabilmesi ve halk nazarında benimsenmesi için Bolşeviklerin zamana ihtiyacı vardı. Bu zaman içerisinde herhangi bir devletle doğrudan savaşa girmeyi göze alamazdı. Yeni bir savaş demek, uygulanmaya başlayan ve köylünün biraz nefes almasını sağlayan NEP'in getirdiği iyimser tablonun kısa bir zaman içinde kaybolması anlamına gelebilirdi. Bu nedenle dış politikada Batı tarafından tatbik edilen yalnızlaştırma politikalarından sıyrılarak dış ülkelerle bağlantı kurulması zorunlu bir hal almıştı. İmzalayacağı antlaşmalarla hem dış politikadaki yalnızlaşmaya son verecek hem de bu devletlerin ülkeye yönelik tehditvari siyasî adımlarından kurtulmuş olacaklardı.

Dış politikada kurulan temaslar, Rus ülkesinin sınırlarını daha güvenli hale getiriyordu. Ayrıca Batı dünyasında resmî bir devlet olarak tanınmaları planladıkları devrim için önemli bir zaman kazandırıyordu. Elbette ki imzalanan siyasi ve iktisadî antlaşmaların kazanımları sadece Rus ülkesi için geçerli değildi. Sovyetlerde olduğu kadar Batı da bu antlaşmalardan önemli siyasi kazanımlar elde etmişti. Evvela yeni Rus Hükûmetini tanıyarak Çarlık rejiminin tarihe karıştığını artık kabullenmişti. Bununla birlikte kendi ülkesinde çalışan işçi örgütlerinin hem sempatisini kazanmış hem de Bolşevik Hükûmetinin İngiliz işçi sınıfını yönlendirme ihtimalini elinden almıştı.[80]

Yeni adım olarak görülen NEP mali paketleri ve uluslararası alanda yapılan hamlelerin tek gayesi, Sovyet düzenin dünya ülkeleri tarafından benimsenmesini sağlamaktı. Lenin ve partinin önemli isimleri sosyalist düzenin tüm dünyada egemen

[79] Bolşevikler nazarında genel harp bir emperyalist karaktere sahipti. Savaşın kazanını kendileri olacağı ortaya çıkmasına rağmen milli faktörleri dikkate almadan malî kayıplarının önüne geçmeye çaba göstermişlerdi. Bkz. *Lenin Döneminde Komünist Enternasyonal Belgeler,* Cilt 2, İstanbul 2002, s.466.
[80] Umut Bekcan, "Devrimden Sonra Bolşeviklerin Zorunlu Dış Politikası 1917-1925", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 68, Sayı 4, Ankara 2013, s.94.

olacağına inanıyorlardı.[81] Rus ülkesindeki devrimin ayakta kalabilmesi dış dünya ülkelerinde de devrimin yaşanmasına bağlıydı. Ancak ağır sanayinin önde gelen ülkelerinden gelen haberler, Sovyetlerin dünyada devrim inancını sarsmaya başlamıştı. Durum böyle olunca başta Stalin olmak üzere partinin çeşitli organları da "Tek Ülkede Sosyalizm"[82] fikrini savunur hale gelmişti. Dünya devriminden tek ülke devrimine yönelim elbette Lenin ve arkadaşlarının desteklediği bir düşünce değildi. Fakat yaşanılan ve tanık olunan süreçler, parti için devrim programının değişmesine sebep olmuştu. Zaten imzalanan antlaşmalar kapitalist anlayışla belli bir zamana kadar birlikte yol alınması gerekliliğini ortaya koyuyordu. Bir yandan dünyadaki barışı talep ederken bir yandan da Avrupa iktisadiyatının temelini oluşturan liberal ekonominin temsilcisi kapitalist anlayışa açıkça cephe almak tutarsızlık olurdu. Dünya proletarya sınıfı kendi memleketlerinde devrim yapabilecek siyasi ve iktisadî güçten yoksundu. Bunu bilerek dünya devrimi için çalışmak Sovyetler nazarında tehlikeli ve riskli bir adımdı. Şartlar olgunlaşmadan dünya devrimi adına çalışmak ve enerji tüketmek, Rus ülkesinde şimdilik tasarlanan tek ülkede devrim sloganını işlevsiz hale getirebilirdi. Tek Ülkede Sosyalizm düsturunu hayata geçirmek sadece mevcut Rus işçileri ile mümkün olamazdı. Bu nedenlerden dolayı 1930'lu yıllar, Sovyet ülkesi için asıl hedefe ulaşmak adına sosyalist temelli adımların atılmaya başlandığı bir dönem olacaktı.

---

[81] Tüm dünyadaki devrim Troçki'nin savunduğu "Sürekli Devrim" ile doğrudan bağdaşıyordu. Kızıl ordunun kurulmasında faal rol oynayan Troçki'ye göre, sürekli devrim teorisinin uygulanması ancak dünya üzerindeki proletarya sınıfının iktidarlığıyla mümkün olabilirdi. Rusya'nın ağır sanayi bir ülke modelini taşımadığını ancak Batı Avrupa'da meydana gelebilecek işçi devrimleri ile sosyalizmin ayakta kalabileceğini savunuyordu. Bu teorisini ortaya atarken de Marx'ın ekonomi üzerindeki tezlerinden hareket ediyordu. Zira Marx, Marksizmin çıkış kapısı olarak ulusal ekonomi pazarlarını değil, bu pazarları hegemonyası altına alan dünya ekonomisini işaret etmekteydi. Rusya'da "Tek ülkede Sosyalizm" tezi uygulanamayacağını düşünüyordu. Rus devletine düşen asli görev, işçi devleti bünyesine girip sosyalizmin diğer ülkelerde yaşam alanı bulması için bir araç olmalıydı. Böylece ulusal sınırlar altında ortaya çıkmaya başlayacak olan devrimler, uluslararası arenada proletaryanın ortak hareket etmesi neticesinde dünya devrimi gerçekleşmiş olacaktı. Troçki'nin "Tek Ülkede Sosyalizm" tezini reddetmesi buradan gelmekteydi. Bkz. Alex Callinicos, *Troçkizmin Tarihi,* çev. Mahmut Kurtoğlu, İstanbul 1991, s.20-21.

[82] Bu fikri ortaya atan kişi Stalin idi. Tek Ülkede Sosyalizm düşüncesinin mimarı konumundaydı. Ona göre, ağır sanayilerin kümelendiği Avrupaî ülkelerde beklenilen devrim yaşanmamıştı. O zaman yeni bir strateji uygulanmalıydı. Dünya devriminden vazgeçilerek ilk önce Rus ülkesinde sosyalizmin egemen olması sağlanmalıydı. Rus ülkesinde yaratılacak Sosyalist model kendi amaçlarına ulaştıktan sonra dünya ülkelerine yayılması daha doğru olacaktı. Stalin'in planına göre, Sosyalist düzenin Rusya'da hayat bulmasıyla Rus toprakları komünizm ideolojisinin merkezi haline gelebilirdi. Bu da komünizmin Rusya üzerinden dünyaya açılması anlamına geliyordu. Stalin'in savunduğu bu tez Troçki'nin tam aksini içeriyordu. Troçki Rusya'daki ihtilalin siyasi hayatını idame ettirmesi için Avrupa'da da sosyalist anlayışı benimsemiş devletlerin sayısında artış olmalıydı. Böyle olursa ancak Rusya'da sürdürülebilir bir devrimden bahsedilebilirdi. Ancak Batı'dan beklenilen proletarya devriminin yaşanmamış olması Stalin'i böyle bir yola sürüklemişti.

BİRİNCİ BÖLÜM

KEMALİST TÜRKİYE İLE BOLŞEVİK RUSYA'SININ KARŞILIKLI BEKLENTİLERİ (1920-1922)

1918 yılı dünya tarihindeki Birinci Dünya savaşın resmî olarak bittiğini gösteriyordu. İtilaf Devletleri savaşa giriş sebeplerini kâğıt üzerinde elde ettiğini düşünüyordu. Ancak Yakındoğu'nun iki önemli topluluğu Türkler ve Ruslar, bu savaşın neticelerini kabul etmeyeceklerini kendi topraklarında girdikleri mücadeleler çerçevesinde gösterecekti. Üstelik böyle bir savaşa girerken kendi siyasi menfaatlerine ulaşmak için geçmişten beri düşman olarak gördükleri topluluklarla münasebetlerini geliştirme yoluna gideceklerdi. Yeni rejim arayışına giren yukarıda bahsettiğimiz her iki millet de eski devlet anlayışlarından uzakta bir siyasi yapılanmayla bağımsızlık savaşı verecekti.

Farklı ideolojik oluşumlara rağmen Türkler ve Ruslar eski düşmanlıklarını geçmişteki rejimlerin hataları nedeniyle ortaya çıktığını savunarak ortak düşman algısı çerçevesinde Batı'ya karşı bir olmayı tercih etmişlerdi. Elbette ortak mutabakata varılmasını sağlayan ana unsur, Batı ile mücadeleydi. Bu mutabakata rağmen Bolşeviklerin, Anadolu sahasını da kendi ideolojileri içerisine alma gayretleri İstiklâl Savaşı boyunca devam edecekti. Çünkü Rus ihtilalinin devamlılığı Şark ve Batı'da karşılık bulmasına bağlıydı. TBMM Hükûmeti bir yandan İtilaf Bloğuyla mücadele ederken bir yandan da hem Ruslarla temasını devam ettirmek hem de Bolşevik cereyanına engel olmak adına bir mücadele içerisine girişecekti.

Araştırmanın birinci bölümünde, siyasi gelişmelerle birlikte Türk-Rus münasebetlerinde yaşanan kritik dönemleri sosyolojik ve ideolojik boyutları başlığı altında ele almaya çalışılacaktır. Buradaki amaç, TBMM Hükûmetinin bağımsızlık mücadelesi verdiği bir dönemde Bolşeviklerle yaşanan tüm süreci ortaya koymak ve Bolşeviklerle kurulan ilişkileri halk ve ordu başta olmak üzere Türk kamuoyu üzerinden Türkiye'deki yansımalarını incelemektir. Bu incelemeyi yaparken meclis tutanakları, arşiv belgeleri ile basın haberleri öne çıkarılmıştır. Türkiye üzerindeki Bolşevik algısını net bir biçimde ortaya koymak adına her iki ülkenin lider kadroları tarafından kullanılan ideolojik terimler aynen kullanılmıştır.

1.1. Yakınlaşmanın Sosyolojik ve İdeolojik Boyutları

1.1.1. Ankara'nın Müttefik Arayışı

XX. yüzyılın başından itibaren güçler arasında kalmış bir savaşın içinde bulan Osman Devleti'nin mali bilançosu iyimser bir tablo sunmuyordu. Zaten XVIII. yüzyılın önemli bir kısmında borçlanma yoluna giderek ayakta kalmaya çalışmışsa da karşılaştığı mali bunalımlar bu çabaları boşa çıkarmıştı. Buna ilaveten dünya savaşı sırasında cephelerden gelen kötü havadisler, mali göstergeleri daha da aşağıya çekmişti. Mondros Mütarekesi'nin imzalanma sürecine doğru gidildiği bir dönemde devlet kendisini bir çıkmazın içerisinde görmüştü. Nihayetinde zarurî bir hâlin ortaya çıkması neticesinde İtilaf Devletlerin sunduğu ağır antlaşma şartlarını kabul etmekten başka çaresi kalmamıştı. Bu durum, her koşula rağmen ayakta kalmasına imkân sağlayan ekonomik unsurların da kaybedilmesi anlamına geliyordu.

Viyana Kongresinden beri Rusların tanımıyla *Hasta Adam* olarak görülen Osmanlı'nın yabancı devlet adamlarına göre artık yeniden ayağa kalkması mümkün dahilinde değildi. Teokratik bir güce ulaşmasını sağlayan Arap toprakları bu savaşın neticesiyle Avrupaî toplumların kaderine terk edilmişti.[83] Onlara göre, uzun zamandır üzerinde çalıştıkları gizli antlaşmaların tatbik edilmesini engelleyecek bir durum görünmüyordu. Öte yandan devlet, büyük toprak kayıpları ile nitelikli işgücünün önemli bir kesimini elinde tutan kıyı şehirlerindeki denetimi de kaybetmişti.

Ortaya çıkan yeni bir iktisadî tablo ile karşılaşan Ankara Hükûmeti, *sermaye sınıfının büyük kıyı şehirlerinde kaldığı*, *kıyı sermaye kesiminin tamamen İtilaf Devletlerinin kontrolüne geçtiği* [84]ve bölge insanının kendi temel ihtiyaçlarını temin etme noktasında bile büyük sıkıntılar yaşadığı bir Anadolu sosyolojisi ile karşı karşıya bırakılmıştı. Böyle bir durumda 1900'lü yılların başından itibaren aralıklarla büyük savaşlarda yer almayı alışkanlık haline getiren devlet, psikolojik anlamda yıpranmış bir halk kitlesi ile yeni bir mücadelenin arifesinde bulunuyordu.

Anadolu'daki toplumsal ve psikolojik engeller, iyi bir liderlik yönetimi ile üstesinden gelinebilirdi. Halkın yeniden büyük bir mücadeleye girmesi için ikna edilmek suretiyle tam bağımsızlık savaşına katılması sağlanabilirdi. Fakat burada cevaplanması

[83] Ahmet Emin Yalman, *Birinci Dünya Savaşında Türkiye,* çev. Birgen Keşoğlu, 2. Basım, İstanbul 2019, s.317.
[84] Tevfik Çavdar, *Millî Mücadele Başlarken Sayılarla Vaziyet ve Manzara-i Umumiyye,* İstanbul 1971.

muhtaç en önemli soru, var olan ekonomik gücün böyle bir savaşa ne kadar destek verebileceğiydi. Bu soruya verilecek olan cevap, Anadolu'daki mücadele sırasında Ankara'nın dış desteğe ihtiyacı olup olmayacağını da ortaya koymuş olacaktı.

Yeniden ülkenin istiklâlini kazanmak adına yola çıkan askerî ve mülkî kadrolar, yeni bir mücadelenin öncesinde kendileriyle birlikte hareket edecek dış desteğe ihtiyaç duyuyordu. Ülke içi savaşlarda zaferler elde ettikten sonra imzalanacak olan ikili antlaşmalar sırasında diplomatik alanda yalnız kalmamaları gerekiyordu. Geçmişte özellikle Osmanlı'nın son savaşlarda nasıl bir diplomatik çalışmalar neticesinde yalnızlığa itildiğini tecrübe edenler, aynı durum ile karşılaşmamak için şimdiden emin adımlar atmanın peşindeydi. Elbette bu kritik süreçlerden geçerken her devlete güven duyulamazdı. Sadece istiklâl parolasıyla örtüşen fikirlere sahip olan ve *Ankara'nın kırmızı çizgilerini*[85] benimseyen ülkelerle ikili münasebetler kurulabilirdi. Jeopolitik ve jeostratejik anlamda önemli bir yer işgal eden Türkiye için özellikle ekonomik alanda verilmesi muhtemel destek hayati derecede mühimdi. Ankara bu fikirler çerçevesinde öncelikle kendi sınırlarında gelişmeleri yakından takip ederek ikili münasebet kuracağı bir devlet arayışı içerisine zaman kaybetmeden başlamıştı. Yapılan diplomatik temaslarda Birinci Dünya Savaşı sırasında ihtilal sonucunda yeni dünya düzleminde yer almak isteyen Bolşevik Rusya'sının konumu ile Türkiye'nin bulunduğu şartların paralel olduğu gözlemlendi. Yeni ihtilal hareketiyle Avrupa ile ipleri koparan[86] ve Lenin liderliğinde yola çıkan Rusların, en ideal toplum olduğu konusunda mutabakata varıldı. Ancak bu ideallik o dönemin siyasi ve toplumsal neticeleriyle meydana gelmişti. İki ülkenin de her alanda birbiriyle uyumlu olduğunu söylemek mümkün değildi. Zira askerî liderler, zaman geçtikçe bu durumun farkına varacak ve realist adımlarla yoluna devam edeceklerdi.

---

[85] Ankara Hükûmeti Millî Mücadele'nin pusulası olarak gördüğü Misak-ı Millî belgesini kabul edilmesini istiyordu. Bu belgenin kabul edilmesiyle ancak ikili ülke ilişkilerinde samimi adımların atılabileceğini her fırsatta dile getiriyordu. En öne çıkan detaylara bakıldığında vatanın bir bütün olduğunu, kapitülasyonlara yeni Türkiye devletinde yer verilmeyeceğini, Arap kavimleri üzerinden herhangi bir antlaşma yapılamayacağını, bu kavmin kendi geleceğine karar verecek hakka ulaşması gerektiğini, Cemiyet-i Akvam'da yer alan hususların aynen geçerli olmasını ve elbette başkent İstanbul'un eski hürriyetine kavuşmasının zorunlu olduğunu açıkça ifade ediliyordu. Bkz. Atatürk'ün Bütün Eserleri Danışma Kurulu *Atatürk'ün Bütün Eserleri 1919-1920*, Cilt VI, 2. Basım, İstanbul 2003, s. 163.

[86] Büyük Britanya, Fransa ve İtalya'nın yüksek komiserleri Rusya ile ilgili aldıkları malî ambargonun nasıl uygulanması gerektiğine dair belgenin bir suretini Osmanlı Hükûmetine teslim etmişlerdi. Bilhassa Rus limanlarına giden ve bu limanlardan gelen gemilere çıkış belgelerinin verilmemesi yönünde kararlarını iletmişlerdi. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivleri Başkanlığı, *Osmanlı Arşivi (BOA)*, Yer Bilgisi: 2463-33, Kurum: HR.SYS, Belge Tarihi: 13.11.1919.

Türkiye kuzey komşusunda yaşanan gelişmeleri yakından takip ederken aynı zamanda Bolşevikler de Mondros sonrası Osmanlı'nın neler yapabileceği konusunda bir merak içerisine girmişti. İstanbul merkezli bir başkaldırışın mümkün olmadığı apaçık ortadaydı. Çünkü başkent her anlamda Avrupaî devletler tarafından işgal altına alınmıştı. Dolayısıyla Anadolu'daki mitingler yoluyla millî uyanışa liderlik eden kadroların çalışmaları daha önemsenir hale gelmişti. Bu hareketin bir ayaklanma görünümünden çıkarak topyekûn bir mücadeleye dönüşmesiyle Ruslar, Ankara'daki oluşumu daha ciddiye almış ve ikili münasebetlerde bir muhatap olarak Anadolu'yu görmeye başlamıştı.

İki ülkenin de sınırdaş oldukları devletlerin geçirdiği süreçleri yakından takip etmelerinin en önemli sebebi Birinci Dünya Savaşın Batılı devletlerin lehine sonuçlanmasıydı. Her ne kadar Amerika tarafsız bir gözlemci olarak müdahale etmemeye çalışmışsa da yeni dünya düzeni için yapılan antlaşma şartları gösteriyordu ki, var olan meseleler ortadan kalkmayacak aksine yeni uluslararası sorunları doğuracaktı. Bu durum zaman kaybetmeksizin yeni savaşların önünü açacaktı. Hülasa edecek olursak, 1918 yılı, bir savaşın neticelerini göstermekten uzak olup yeni savaşın hukuki gerekçelerini bünyesinde taşıyordu.

1.1.2. Bolşeviklerle Temasın Başlaması

1.1.2.1. Her İki Toplumdaki İlk İzlenimler

Birinci Dünya Savaşı'nın sebeplerinden[87] ziyade sonuçları daha gerçekçi idi.[88] Savaşın sosyal boyutu insanlar üzerinde daha etkili olmuş ve bu durum ülkeleri derinden etkileyecek toplumsal değişimlerinin kapısını aralamıştı. Osmanlı'nın son dönemlerinde ulusal bir zemin oluşmaya başlamıştı bile. Rusya'da ise, ekonomik ve toplumsal krizler Marx'ın komünizm ideolojisinden hareketle Sosyalizmi inşa etmenin arayışı içerisine girilmişti. İki farklı toplum da ideolojilerin temel farklılığı gözle görülür hale gelmesine rağmen kendi bağımsızlıklarını temin etme noktasında birbirlerinden güç alma niyeti içinde olacaklardı.

---

[87] Bolşevikler bu savaşı kendi ideolojilerine bağlı olarak farklı bir bakış açısıyla yorumluyordu. *Kapitalizmin en yüksek mertebeye ulaşmasıyla* kendiliğinden meydana gelen emperyalist zihniyetin bir ürünü olarak görüyordu. Coğrafî keşiflerle başlayan yeni yerler ele geçirme arzusu ve bu yerlerin sömürü anlayışı altında iktisadî olarak yağmalanması, genel savaşın dünya tarihinde ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştı. *Emperyalizm savaşları kaçınılmaz hale getirmişti.* Emperyal bloğa hizmet eden Çarlık rejimi de Türkiye'nin bölünmesi için uzun vadeli politikalar neticesinde savaşa katılmış ve kendi savaşı olmayan işçileri de cephelerde yerini almasını sağlamıştı. Detaylı bilgi için bkz. SBKP Komitesi, *Sovyetler Birliği Komünist Partisi (Bolşevik) Tarihi,* İstanbul 1975, s. 201-202.

[88] Abraham Ascher, *Kısa Rusya Tarihi,* çev. Yavuz Alogan, İstanbul 2020, s. 196.

Şüphesiz ki, Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçları zuhur ettiğinde her iki ülkenin de aynı amaç etrafında mücadele etme düsturu, ikili temasın kurulmasını sağlayan en önemli etkenlerden biri olmuştu. Savaş atmosferinin yansımaları henüz etkisini kaybetmeden lider kadroların öne çıkmasıyla yeni bir topyekûn savaşın fitili ateşlenmişti. Coğrafi şartlar ve siyasî menfaatler temelinde, devlet bürokrasisinin yeni hamleleriyle bir araya gelmeye başlamışlardı. Siyasî ahlak kavramı üzerinden hareket ediyorlardı. Bu tercihin sadece devletin üst kademesinde göründüğünü söylemek doğru olamazdı. Zira basın haberlerine ve yapılan sokak gösterilerine bakıldığında her iki halkında birbirlerine karşı sempati ile yaklaşmaya başladığı görülmüştü. Yaşanan temasların sadece Türk ve Rus ilişkilerinde değil Şark dünyasında da önemli ve büyük bir gelişme olarak sunuluyordu.[89] Hatta Lenin Türk halkı tarafından "ayrı bir sevgi beslenen lider" haline gelmişti. Anadolu'da yayınlanan yerel gazeteler, Lenin'den *insanlığın güneşi ve şerefi* şeklinde bahsediyordu. Öte yandan İstanbul'daki talebeler, *o yılın Nobel ödülü için oybirliği ile Lenin'e verilmesini* istiyordu.[90]

Bu önemli bir adım idi. Osmanlı ve Çarlık rejimleri dönemlerinde sürekli kırılma savaşları ile karşı karşıya kalan topluluklar, artık yeni politik süreçler sebebiyle aynı safta yer almayı memnuniyetle karşılamaktaydı. Elbette bu sempatinin temelinde aynı ülkeye karşı duyulan düşman algısı yer almaktaydı. Bu duygu kimi zaman da yerini şüpheli süreçlere de bırakmıştı. Rus Bolşevikleri Anadolu'daki Türklerle ilgili daha detaylı veriler elde etmek adına konferanslar tertip ediyordu.[91] Ancak siyasî menfaatlerin önemi ve kapsamı ülkelerin bağımsızlığı için o kadar mühim bir yer teşkil etmekteydi ki, ikili tarafların tanık olduğu karşılıklı inişli çıkışlı süreçler son derece önemsiz bir şekle bürünmüştü. Burada yeri gelmişken altı çizilmesi gereken bir diğer nokta ise, sadece Ankara Hükûmetinin Bolşeviklere iyimser bir hava ile yaklaşmadığı idi. İstanbul Hükûmeti özellikle gizli antlaşmaları açıklamasından dolayı yeni Rus rejimine ılımlı bir gözle bakmaktaydı. Ancak bu durum, Ankara-Moskova ilişkilerinin konuşulmaya başlanmasıyla tersine dönecekti.[92]

---

[89] *Hakimiyet-i Milliye,* "Türk-Bolşevik İttifakı", 5 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1336 (1920).
[90] D. Şişmanov, *Türkiye'de İşçi ve Sosyalist Hareketi*, çev. Tuğrul Deliorman, Sofya 1965, s.36.
[91] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 12.12.1336 (1920), Yer Bilgisi: 34746 – 136885 – 39, Kurum 571.
[92] Yaşanan gelişmeler neticesinde yeni rejimiyle yola devam etmenin kararlılığında olan Moskova, diplomatik yalnızlığın içine doğru çekilecekti. Avrupaî devletler, geçmişte Çarlık Rusya'sının doğrudan ilgilendiği meseleler gündeme geldiğinde mevcut Rus yönetimini dışarda tutmak suretiyle hareket ediyordu. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivleri Başkanlığı, *Osmanlı Arşivi (BOA)*, Yer Bilgisi: 61-36, Kurum: HR. İM, Belge Tarihi: 19.10.1922.

XVIII. yüzyılın başından itibaren siyasî ve iktisadî hayatta kendini göstermeye başlayan emperyalist[93] rejimler, XX. yüzyıla gelindiğinde "Şark Meselesi" kapsamında uzun süredir planladıkları hedeflerine ulaşmak üzere olduklarını düşünüyorlardı. Ancak Anadolu'da başlayan ve beklenilmeyen millî kurtuluş hareketi, ulusal bağımsızlığa ulaşmanın askerî mücadeleden geçtiğini ortaya koyuyordu. Bu Yakındoğu coğrafyasında savaşın henüz neticeye kavuşmadığını göstermekteydi. Ruslar, Türklerin Avrupa'ya karşı sert bir tepki neticesinde ortaya çıkan millî kurtuluş hareketine destek verme eğilimindeydi. Sadece Avrupa'ya değil, yüzyıllar boyu benimsenmiş *sömürü düzeni ile hareket eden devletlere karşı bir başkaldırı hareketi* olarak da yorumlamıştı.[94] Elbette bu tepkisel duruş, Ruslar için farklı anlamlar taşıyordu. Onlara göre, her ne kadar Mustafa Kemal Paşa liderliğinde millî kurtuluş hareketi ortaya çıkmış olsa da bu savaş, Rus ihtilalinin çıkarına idi. Bu savaşın Türkler tarafından kazanılmasıyla düşman olarak gördüğü Avrupalılara ilk darbe indirilmiş olacaktı. Buradan hareketle diğer İslam ülkeleri de Mustafa Kemal Paşa'nın hareketinden ilham alarak kendi ülkelerinde Avrupaî devletlere karşı bir savaş içerisine girecekti. Öte yandan Mustafa Kemal Paşa'nın başarılı olmasıyla birlikte Bolşeviklerin Güney sınırındaki emperyal devletlerin siyasî ve askerî gücü önemini kaybetmiş olacaktı. Her ne açıdan bakılırsa bakılsın Türkiye'deki Millî Mücadele'ye karşı Rusya ilgisiz kalamazdı.

Bolşeviklerin bu ilgisi partinin resmî yayıncılığını yapan *İzvestiya Gazetesinin* okuyucularıyla paylaştığı haberlerde net bir şekilde görülüyordu. Gazete 23 Nisan 1919 tarihli yazısında Anadolu'daki mücadelenin *Rus ihtilalinin etkisiyle* ortaya çıktığını savunuyordu.[95] Bir adım daha ileri giderek, "Anadolu'daki teşkilatlanmanın Ekim ihtilalinden etkilendiğini" yazıyordu. Yeni mücadelenin *antiemperyalist bir özelliğe bürünmesi* Bolşevik ihtilalinin bir yansımasıydı. Rus topraklarında İtilaf bloğuna karşı gösterilen tepkinin aynısı Anadolu'da da gösterilebilirdi.[96] Kuzeyde yaşanan gelişmeler Türk halkı için ilham kaynağı olacağı ortadaydı. Kendi pencerelerinden bakıldığında Rus ihtilali Türkiye'de fazla vakit kaybetmeden karşılık bulmuştu. Hatta bu karşılığın diğer Müslüman ülkelere de sirayet edebileceğine dair yorumlar yapılmıştı. Mart 1921'de Rus

[93] Sovyetler emperyalizm kavramından *kapitalizmin tekelci evresi* şeklinde bahseder. Dünyadaki neredeyse bütün toprakların büyük kapitalist ülkeler tarafından paylaşıldığını açıklar. Emperyalizmi kapitalizmin en üst noktası olarak tanımlamayı daha doğru bulurlar. Detaylı bilgi için bkz. Christian Paloox, *Lenin ve Rosa Luxenburg'da Emperyalizm Sorunu*, çev. Mustafa İşçi, İstanbul 1974, s.37

[94] Nejat Kaymaz, "Türk Savaşının Tarihsel Konumu ve Niteliği", *Belleten Dergisi*, C.40, Sayı 160, Ankara 1976, s.603.

[95] Akdes Nimet Kurat, *"Makaleler",* haz. Nihat Yazılıtaş ve Ahmet Vurgun, Cilt II, Ankara 2015, s.469.

[96] D. Şişmanov, *Türkiye'de İşçi ve Sosyalist Hareketi,* s. 37-38.

Komünist Parti kongresinde konuşan Stalin, "Türkiye'nin isyan bayrağını" kaldırdığını ve bunun emperyalizm ile mücadelede diğer Şark toplumlarını da içine alacağı yönünde fikirlerini beyan etmişti.[97]

Mücadelenin sadece Anadolu'da sınırlı kalmaması gerektiği ve Bolşevik Hükûmetin diğer ülkelerdeki oluşumlar için bir an önce harekete geçmesi gerekliliğine dair bir inanç vardı. Yeniden hatırlatmak gerekir ki hem Rus basınında hem de Bolşevik devlet adamlarının demecinde Türkiye'deki oluşumun ulusal bir kurtuluş hareketine doğru evrildiği noktasındaki yorumlar artık açıkça belirtilir hale gelmişti.

Türkiye'deki Mondros sonrası yaşanan millî hareketlenmeler her ne kadar doğrudan olmasa da Bolşevikler tarafından takip edilmişti. Anadolu'daki millî kurtuluş hareketinin bir vücut bulmasından sonra resmî anlamda doğrudan iletişim kurmak maksadıyla önceden önemli görevlerde bulunmuş Sovyet devlet adamları, elçiliklerin heyetlerine katılarak Türkiye'ye daha sık gelmeye başlamışlardı. Bu noktada askerî kimliği ile tanınan Aralov'un Türkiye'de görevlendirilmesi Bolşeviklerin Ankara konusunda ne kadar ısrarcı bir politika takip ettiğini gösterir nitelikteydi. Hem Avrupaî ülkelerin *Ankara ve İstanbul üzerindeki asıl hedeflerini ortaya çıkarmak* hem de bağımsızlığını elde edecek *olan Türkiye ile şimdiden iktisadî gelişim sağlamak adına raporlar hazırlamak* Sovyet elçilerin en önemli vazifeleri arasındaydı. Nitekim Türkiye'ye gönderilmeden önce Çiçerin'in Aralov'a sarf ettiği cümleler, bu durumu net bir şekilde ortaya koymaktadır: "(...) Fransa'nın ve öteki kapitalist devletlerin Türkiye'de izledikleri siyaseti öğreniniz. Türkiye ile ilgili ekonomik meseleleri günü gününe izleyiniz. Bu, temellerin temelidir." [98]

İkili münasebetler bağlamında her iki ülkenin de temsilcileri arasında adım adım bir uyum ve iş birliği gün yüzüne çıkmaya başlamıştı. Bu zamana kadar birbirlerine düşmanca tutum izleyen iki topluluğun dostluk ilişkilerine evrilmesi Doğu toplumlarına olumlu bir mesaj olarak algılandı. Elbette bu iyimser hava, Doğu halkı ile Türkiye arasında bir karşılık da bulmuştu. Her ne olursa olsun gizli antlaşmalar çerçevesinde Yakındoğu'da amacına ulaşmak isteyen başta İngilizler, burada kendisine karşı oluşan ittifaka karşı tedbir alma yoluna gitmeyi zorunlu görüyordu.[99] Bu noktada ilk yapacağı

---

[97] İvar Spector, *The Soviet Union and the Muslim World 1917-1958,* University of Washington Press Seattle 1959, s.64.
[98] Aralov, *Bir Sovyet Diplomatın Türkiye Anıları*, 2. Baskı, Ankara 1985, s.4.
[99] Bolşeviklerle Türklerin temasları ardından İngilizler İstanbul Hükûmetine desteğini arttırmıştı. Bu süreçler tam da Anadolu'da Bolşeviklik cereyanının gündemden düşmediği bir döneme denk gelmişti.

işlerden biri, geçmişte iki ülkenin çıkarlarını öne çıkartarak yeniden iki toplumun da birbirlerine karşı hasmane bir tutum içinde yaklaşmalarını sağlamaktı. Dolayısıyla düşmanca yaklaşmalarını yeniden sağlamak adına her fırsatı değerlendirmeye çalışacaktı.[100] İngilizlerin bu girişimleri kimi zaman karşılık bulacak ve devletler arasında hiç önemini kaybetmeyecek olan şüphe ekseninde gelişen bir siyaset yerini daima muhafaza edecekti.[101]

İngilizlerin uğraş içerisine girdiği düşman yaratma politikası boş bir taslak olarak değerlendirilemezdi. Rusya'da Çarlık düzeninin yıkılması ve Osmanlı'da saltanat rejiminin büyük bir darbe yemesi, uzun dönemler boyunca benimsenmiş sistemleri tartışılır hale getirmişti. Her iki ülkenin lider kadroları, düşmanca bir siyasi algının ortaya çıkmaması adına bir uğraş içerisindeydi. Bu düşman yaratma politikasının etkinliğini kırmak için bir araya geldikleri zaman geçmişteki düşmanca davranışları yine geçmişte yönetimde söz sahibi olan hanedan ailelerine bağlı olduğunu ifade ediyorlardı. Bu nedenle her iki ülkenin de birbirlerine karşı eski anlayışa sahip bir gözle yaklaşmaları günün gerçekliğiyle bağdaşmıyordu. Aynı zamanda mütareke döneminde yaşanan ve tanık olunan gelişmeler, belirtilen ülkelerin siyasi birlikteliğini zaruri kılmıştı. Belki bu zaruriyet, Avrupa devletlerinde başarıya ulaşamayacak bir siyasi fantezi şeklinde yorumlanmıştı. Ancak Kemalist Türkiye[102] ile Bolşevik Rusya'nın geleceğe dair planları siyasi fantezinin ötesinde bir durum ortaya çıkarmıştı. Neredeyse aynı döneme denk gelen iç ve dış düşmanlarında bir paralellik mevcuttu. İçeride gücünü yitirmiş rejim kuvvetleri ve uzantılarıyla dışarıda ise İtilaf kuvvetlerinin başında yer alan devletlerle mücadele sürmekteydi. Birinci Dünya Savaşı'nın Yakındoğu'da sona ermesi için kendi aralarında belirledikleri barış maddelerini kabul ettirmek için İtilafların baskıları hala devam

---

Detaylı bilgi için bkz. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 26.10.1336 (1920), Yer bilgisi: 34615 – 136375 – 9, Kurum: 571.

[100] İngilizleri böyle düşünmesine sevk eden hadise, Birinci Dünya Savaşı sırasında tarafların karşı ittifaklar içerisinde hareket etmesiydi. Ruslar XVIII. yüzyıldan itibaren planladığı Osmanlı üzerindeki siyasi ve iktisadî çıkarlarını elde etmek için Osmanlı ile aynı safta yer alamazdı. Bkz. Yuluğ Tekin Kurat, "1878-1919 Türk-Rus İlişkileri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XVI, Sayı 27, Mayıs 1992, S.316.

[101] Sovyetler, Ankara'nın İstiklâl Harbi sırasında Batı ile münasebetlerinde daha iyi şartlar elde etmek gayesiyle kendilerini İtilaf Bloğuna karşı kullanabileceklerini düşünmeye başlamıştı. Bu siyasi söylem, Rusların Türklerle ilgili şüphe siyasetini ortaya çıkarmıştı. İvar Spector, *The Soviet Union and the Muslim World 1917-1958*, s.76.

[102] Tespit ettiğimize göre, Bolşevikler tarafından Kemalist kavramının ilk kullanımı Kasım 1920 tarihidir. Stalin, Doğu'daki millî kurtuluş mücadeleleri hakkında düşüncesini belirtirken Türkiye bölümüne geldiğinde "Kemalin Hükûmeti" şeklinde bir tanımlamaya gittiği görülmektedir. Yine Pravda muhabirine verdiği röportajda Kafkasya'daki son gelişmeleri özetlediği açıklamasında, İtilaf devletlerin Ankara ile son münasebetlerini değerlendirirken Kemalistler ifadesini kullanmaktadır. Stalin, *Bütün Eserler,* çev. İsmail Yarkın, İstanbul 1990, s. 345-361.

etmekteydi. Fakat iki ülke de barış mahiyetindeki bağımsızlıklarını elinden alan şartlara boyun eğecek gibi görünmüyordu. Ortak düşman algısı, Bolşeviklerin ve Kemalistlerin iş birliği sürecindeki en temel kanıtını oluşturuyordu. Ülkelerdeki yeni oluşumlar, sömürgecilik karşıtı akımlar noktasında bir araya gelmişlerdi.[103]

Mondros Mütarekesi ile ülkenin yeni bir savaşa hazırlık yapması yönünde kararlı bir tutum sergileyen askerî kadrolar, kongreler sürecinin yaşandığı bir dönemde Bolşeviklerle siyasî temasın nasıl ve ne şekilde oluşması gerektiğine dair mesai harcamaya başlamışlardı. Kazım (Karabekir) Paşa, 17 Haziran 1919 tarihli telgrafında "Bolşeviklerle temas kurmadan" Batı ile Bolşevikler arasında var olan sorunlara müdahil olmayı doğru bulmadığını belirtiyordu. Bolşevik Ruslarla kurulan temastan sonra Batı'ya karşı yeni bir koz elde edilebileceği yönünde fikirleri mevcuttu.[104] Amasya toplantısını gerçekleştiren Mustafa Kemal Paşa, 23 Haziran 1919 tarihinde Kazım Paşa'ya fikrini açıkladığı bir telgrafla karşılık verdi. Konunun Amasya toplantısında da gündeme geldiğini belirterek kendisiyle aynı fikri paylaştığını dile getirdi. Bolşevikler bir silah olarak kullanılabilirdi. Batı'ya *eğer topraklarımızdan çekilmezseniz Ruslar Anadolu'yu ele geçirebilir* mesajı verilebilirdi.[105] Bu, Türk propagandasının önemli bir ayağını oluşturabilirdi. Böylece Batı'nın Anadolu'dan çekilmesi sağlanabilirdi. Ancak bu durum, beklenilmeyen sonuçları da beraberinde getirebilirdi. Bolşevik rejiminin yayılmasını engellemek adına Türkiye'ye karşı yeni bir savaş gerekçesi doğabilirdi. Muhtemel senaryolar gündemdeki yerini muhafaza ederken zaman kaybetmeden güvenilir şahsiyetlerin Ruslarla temas kurmak amacıyla görevlendirilmesi uygun görülmüştü. Doğu Cephesinin komutanı Kazım Paşa, Rus ilişkilerinin seyrini belirleyecek önemli bir konuma ulaşmıştı.

Nitekim, Erzurum Kongresi süreciyle Bolşevik Rusya ile kurulacak temasın gerekliliği ortaya çıkmaya başlamıştı. Kazım Paşa, Anadolu'daki Millî Mücadele hakkında ne düşündüklerini öğrenmek adına Dr. Fuat Sabit Bey'i Moskova'da temaslar kurmak üzere görevlendirmişti.[106] Yine 1919 Eylül tarihinde Sivas vilayetinde Mustafa Kemal Paşa ile görüşen Halil (Kut) Paşa[107], kendisine verilen görevi yerine getirmek

[103] Samuel J. Hirst, *Against the liberal Order: The Soviet Union, Turkey and Stalist İnternationalism 1919-1939*, Oxford University Press 2024, s.27.
[104] Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz,* s. 51.
[105] Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika 1,* 2. Baskı, Ankara 1987, s.86.
[106] Kamuran Gürün, *Türk – Sovyet İlişkileri 1920-1953*, s.19.
[107] Mustafa Kemal Paşa, Ruslarla görüşmeler için seçtiği Halil Paşa'yı bilinçli olarak görevlendirmişti. Anadolu'da faaliyet göstermesine müsaade etmedi. Millî Mücadele'nin ittihatçı bir harekete dönüşmesine

amacıyla hazırlıklarını tamamlayarak 1919 yılının sonlarına doğru Ruslarla görüşmeler gerçekleştirmek için ülkeden ayrılmıştı. Halil Paşa'nın en önemli görevi, emperyalizmin Türkler için de bir tehdit olarak algılandığını Ruslara anlatarak Anadolu'ya ne gibi yardımlar yapabileceklerini öğrenmekti. Kendisini Kuva-yi Milliye'nin temsilcisi olarak tanıtan Halil Paşa, Çiçerin ve Karahan ile önemli toplantılar yapmıştı.[108] Öyle görülüyordu ki, TBMM çatısı altında resmî temaslar kurulmadan önce en azından Bolşeviklerin Türk hareketine yaklaşımı merak edilmişti. Görevlendirilen kişilerden gelen raporlar doğrultusunda Rusya ile resmî temasların başlatılması planlanmıştı.

TBMM sonrası resmî temasları aktarmadan evvel Baha Sait Bey'in Bolşeviklerle yapmış olduğu antlaşmadan bahsedilmesi gerekmektedir. Bolşevik Rusya'sı ile ikili müzakereler sürecinin hangi noktalara ağırlık verilmesi gerektiğine dair tartışmaların sürdüğü ve önemli şahsiyetlerin Moskova'da temaslar gerçekleştirdiği bir dönemde Mustafa Kemal Paşa'nın tabiriyle yetkisini aşarak Baha Sait Bey, Ruslarla antlaşma imzalamıştı. Mustafa Kemal Paşa, Baha Sait Bey'in imzaladığı antlaşmadan Ocak 1920 tarihi itibariyle haberdar olmuştu. Bu antlaşma karşılıklı yardımlaşmayı taahhüt etmişti. Bu durum hem ülke içinde hem de ülke dışında geçerli olacaktı. Bu ortak hareket sayesinde İslam ülkeleri Batılı devletlerin denetimden kurtulacaktı. Antlaşmayı imzalayan Baha Sait Bey'in hangi yetkiyle böyle bir adım attığını anlamakta zorlanan Mustafa Kemal Paşa'nın tepkisi sert olmuştu.[109] Ayrıca önemli tavizler verildiği görülen metinden Kazım Paşa'nın da haberi yoktu. Baha Sait Bey, Karakol Cemiyeti adı altında Uşak kongresinin üyesi olarak böyle bir girişimde bulunmuştu.[110] Baha Sait Bey'in bu adımı, Karakol Cemiyeti'nin kapanmasına neden olan yeni bir süreci başlatmıştı.[111]

İki ülke arasındaki münasebetlerin nasıl şekil alacağı konusunda meraklı bir süreç yaşandığı sırada Eylül 1919 tarihinde Sivas vilayetinde yapılan kongre, artık daha net bir tablonun ortaya çıkmasında önemli bir basamak oldu. Kemalist Türkiye nazarında Bolşeviklerin temas kurulması gereken en yakın ülke olduğu kabul edilmişti.[112] Sivas'ta alınan kararlar gereği dış temasta bulunulması gereken en öncelikli devlet Bolşevik

---

engel olmak amacındaydı. Bkz. Mizyal Karaçam Şengil, *Birinci Dönem TBMM'nde Düşünce Akımları (1920),* İstanbul 1996, s. 123.

[108] Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları,* s. 135-139.

[109] Kamuran Gürün, *Türk – Sovyet İlişkileri 1920-1953*, s. 27.

[110] Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz,* s.631-632.

[111] Fethi Tevetoğlu, *Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, Ankara 1988, s.35.

[112] İhsan Çolak, "Moskova Antlaşmasına Giden Yol: Millî Mücadele Döneminde TBMM Bolşevik İlişkileri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 49, Cilt XVII, Ankara 2001, S.27.

Rusya'sı idi. İhtilalden çıkan Ruslarla temas kurularak öncelikle günün gelişmeleri hakkında nasıl bir siyasî fikirleri olduğuna dair bilgi edinilecekti. Buradan elde edilen malumatla Ruslardan Anadolu'daki millî kurtuluş hareketi için destek talep edilip edilmeyeceği belirlenecekti. Bunu yaparken de Bolşeviklere gönderilen heyetlerin Türkiye'nin neyi hedeflediğini muhataplarına net bir şekilde aktarması gerekiyordu.

İkili münasebetlerin resmiyet kazanmasından sonra Avrupa'nın gözünde oluşması kuvvetle muhtemel *Türkler Bolşeviklerin uzantısı haline gelmiş algısını* kırmak adına diplomatik kanallar kullanılacaktı. Bir yandan Bolşevikler tüm Anadolu'yu ellerine geçirebilir propagandası yapılırken bir yandan da Türklerin Bolşevik Rusların uydusu olmadıklarını ortaya koyan politik adımlar atılmalıydı. Bu konuda en ufak bir rehavete girilmesi, Avrupa'da oluşan ihtilal algısının yerleşmesine ve Anadolu'daki mücadeleyi başlatan Türklerin değil Rusların olduğu kanaatinin tüm Batı ülkelerine yayılmasına sebep olabilirdi. Böyle bir durumda Avrupa Türkiye'deki topyekûn savaşın önüne geçmek için bu durumu propaganda malzemesi haline getirebilirdi. Bu propaganda savaşında Avrupalıların üstün gelmesiyle millî kurtuluş hareketi henüz başlamadan bitebilirdi.

Propaganda tehlikesi ülkelerin arasında ortaya çıkacak olan her sorunda kendisini gösterebilirdi. Bu propagandanın etkinliğini kırmak adına zor şartlar altında birlikte hareket etmek en doğru yöntem olacaktı. Zaten iki toplum da bir emrivaki sonucunda bir araya gelmemişti. Taraflar sınır ülkelerinde yaşanan gelişmeleri yakından mercek altına almıştı. XX. yüzyılın siyasî atmosferi bu iki toplumu birlikte hareket etmeyi zorunlu kılmıştı. Ayrıca büyük siyasî buhranlar sürecinde meydana gelen politik ortaklıkların gelecek yıllarda da devam etmesi bekleniyordu. Çünkü ülkeler arasındaki dayanışmanın temeli rejimsel güçlere değil hem ülke liderlerine hem de milletlerin kendisine bağlıydı. Buradaki ortaklığın ve dayanışmanın daha sağlam zeminde oturtulabilmesi gerekliliğine inananlar, geçmişteki kavgaları rejimlerin yarattığı sunî bir savaş olarak telakki ediyorlardı. Bu anlayış sadece Ruslarda değil Türkler tarafından da benimsenmişti.

1.1.2.2.TBMM Hükûmetinin Diplomatik Girişimi

1.1.2.2.1. Mustafa Kemal Paşa'dan Bolşeviklere İlk Teklifname

Birinci Dünya Savaşı'nın neticeleri Doğu ve Orta Asya bölgelerinde yıpratıcı bir etki bırakmıştı.[113] Kendi iç meseleleriyle uğraşan İslam ülkeleri sınırdaş olduğu devletlerdeki gelişmeleri yakından takip etme konusunda birtakım zorluklarla karşılaşmaktaydı. Buna rağmen TBMM Hükûmeti, İslam *coğrafyasından maddi anlamda kısmî de olsa* bir yardım almıştı.[114] Ancak elindeki imkanların uzun süreli bir savaş senaryosunda yetersiz kalacağı ortadaydı. İşgal altında bulunan yerlerden İstiklal Harbi'nde kullanılmak üzere her türlü malzemelerin gizli bir şekilde bölgeden çıkarılması için ekstra bir çaba gösteriliyordu. Fakat Ankara'nın elinde sadece Anadolu'nun iç sahası kalmıştı. Durumun hassasiyeti gözle görülür bir biçimde ortada olmasından dolayı dış temasın bir an önce gerçekleşmesi gerekiyordu.

Mustafa Kemal Paşa Büyük Millet Meclisinin gizli oturumunda genel ahvali değerlendirdiği konuşmasında Bolşevik Rusya'ya ayrı bir parantez açmıştı. Hem Kafkasya bölgesinden hem de Karadeniz üzerinden Türkiye'nin Ruslarla bağlantısı mevcuttu. Türkiye'de meydana gelen her gelişme, dönemin hassasiyeti nedeniyle doğrudan Bolşevikleri de ilgilendiriyordu. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, Paşa dâhi ilk zamanlarda Bolşeviklerin "düsturu ve benimsedikleri anlayışların tam olarak" ne anlama geldiğini bilmiyordu.[115] Farklı ideolojilere sahip olduklarını Türk ve Rus toplumlarının ayrı düşünce kalıplarıyla hareket ettiğinin bilincindeydi. Tek bilinen husus, Rusların ele geçirdikleri bölgelerde kendi ideolojilerini de dayatmak adına ciddi çalışmalarda bulunmasıydı. Ancak öyle görülüyordu ki, Rusların nasıl bir ideolojiyle hareket edebileceklerine dair fikirlerin araştırılması şu an için ikinci sırada idi. Evvela siyasi ve ekonomik desteğin sağlanması ana unsurdu. Bu nedenle ideolojik tartışmalar daha sonraki evrelerde ortaya çıkacaktı.

---

[113] 1921 yılı itibariyle ülke ekonomilerine bakıldığında çoğu devletin savaştan önceki mali gücünü kaybettiği net bir şekilde görülüyordu. Devlet hazinelerinde yer alan altın rezervleri göz önüne alındığında 7.750.000.000 altın ile Fransa hala Avrupa'nın en güçlü devleti olarak karşımıza çıkmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. *Hakimiyet-i Milliye,* "Altun Mevcudu", 6 Mayıs 1337 (1921).

[114] Salahi Ramadan Sonyel, *Kaygılı Yıllar İngiliz Belgeleriyle Kurtuluş Savaşının Perde Arkası*, 2. Basım, İstanbul 2012, s. 156.

[115] Mustafa Kemal Paşa'nın ahvali dahiliye hakkındaki beyanatı sırasında geçen konuşmalardır. Bkz. *TBMMGCZ,* Devre: 1, İçtima Senesi: 1, Cilt 1 (24 Nisan 1336 (1920)), s.4.

Münasebetlerin kurulma aşamasında ideolojik tartışmaların geri plana atılmış olması, Türklerin emperyal anlayış karşısında Bolşevizm ideolojisinin daha az tehdit oluşturduğuna inandığını söylemek yanlış olmayacaktır.[116] Ancak özellikle Moskova Antlaşması'ndan sonra Ankara'nın bu yöndeki algısı tartışmaya sunulacaktı.

Ankara yeni açılan meclisinde Millî Mücadele boyunca Bolşevik Rusya dosyasını hep gündemde tutacaktı. Bunun en net belirtisi yeni faaliyete geçen meclisin neredeyse her toplantısında bu ülkeye yer verilmiş olmasıydı. Kendi dinamiklerini de önemseyerek Rus ilişkilerini enine boyuna tartışan hükûmet yetkilileri bir yandan da Avrupa'nın bu konudaki gelişmelere dair yazdıklarını da mercek altına almıştı. Genel görüş, Avrupa siyasetinin Bolşeviklerin Türklerle birlikte hareket etmesinde bir çekincesi olduğu idi. Derin ayrılıkların olduğu ideolojik yapılara rağmen "emperyalizmin ortak düşman kabul edilmesi" Mustafa Kemal Paşa'yı Bolşeviklere yaklaştıran ve temasa geçilmesi gerektiği düşündüren en önemli gerekçe idi.[117] Paşa, bu münasebetlerin kurulmasıyla ülkelerinde herhangi bir ideolojik tehdit doğması halinde kendi geleneklerinden ve millî duruşlarından taviz vermeyeceklerini açıkça ifade etmişti.

"Emperyalizm ortak düşman" algısı Bolşevikler nazarında da önemli bir karşılık buluyordu. Bu zamana kadar yapılan resmiyet dışı temaslarla çok fazla bir yol alınamadığı ortada idi. Mustafa Kemal Paşa ile Lenin arasında yani liderler bazında ilk temas amacıyla kaleme alınan Paşa'nın 24 Nisan 1920 tarihli teklifnamesiyle olmuştu.[118] Türk tarafı henüz meclisin açılmasından bir gün sonra bu teklifnamenin yazılmasına ihtiyaç duymuştu. Bu bir anlamda Türklerin Ruslardan ne kadar ve hangi ölçüde destek alabileceği konusunda duyulan bir bilinmezliğin sonucu idi. Teşebbüsün neticesinde alınacak yeni kararlarla ya yeni bir müttefik arayışı içerisine girilecekti ya da Sivas Kongresi döneminde mutabakata varılan Ruslarla ilişkilerin başlatılması yönündeki fikir hayata geçirilecekti. Bu yönde alınması gereken karar, bir anlamda Moskova'dan gelen cevaba bağlı idi. Verilen cevaba geçmeden önce Paşa'nın teklifnamede yer verdiği maddeleri incelemenin daha doğru olacaktır. Maddeler ele alındıktan sonra gelen cevabın ne gibi sonuçları meydana getirdiğini ele alınacaktır.

---

[116] Harish Kapur, *Soviet Russia and Asia 1917-1927,* The Humanities Press, New York 1967, s.46.
[117] Mustafa Kemal Paşa'nın iç hadiselere yönelik yaptığı konuşmalar sırasında belirttiği hususlardır. Bkz. *TBMMGCZ, (*24 Nisan 1336 (1920)), s.5.
[118] Türk Rus ilişkilerinde ilk resmi vesika özelliği taşıyan bu metin, Topçu İbrahim Efendi tarafından elden Moskova'ya teslim etmiştir. Bu mektuba cevaben 3 Haziran tarihli Rus Dışişleri Bakanı Çiçerin'in yazdığı metin ise yine İbrahim Efendi tarafından Türkiye'ye ulaştırılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Kamuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, 2. Basım, Ankara 2010, s.39.

Teklifname "Lenin'e Mektup" ifadesiyle başlıyordu. İlk maddede, *emperyalist devletlere karşı duran* ve bu devletlerin *tahakkümü altına girmiş mazlum milletlere* destek vermeyi amaçlayan Sovyet devletleriyle birlikte hareket edebileceklerini yazıyordu.[119] Bu harekatın *ortak bir mesai anlayışı* ile yapılmasının altı çiziliyordu.[120] Ankara ilk maddeyle Sovyetlerle aynı amaç doğrultusunda hareket ettikleri yönünde net bir ifade kullanmaktan kaçınmamıştı. Bunu yaparken de "emperyalizm, mazlum milletler" gibi Bolşeviklerin ideolojik kavramlarını kullanmaktan çekinmemişti. Esasında buradaki temel amaç, ortak düşman algısını her zaman gündemde tutmaktı. Kafkasya'daki gelişmelere yönelik fikirlerini açıkladıktan sonra asıl mesele olan Millî Mücadele için Sovyetlerden önemli istekler sıralamıştı. Bu doğrultuda Anadolu'daki savaşa destek verilmesi gayesiyle ilk olarak beş milyon altın ile heyetler tarafından belirlenecek askerî teçhizatların Ankara'ya iletilmesi arzu edilmişti. Buna ilaveten yine Doğu harekâtı için bulunan 15. Kolorduya yeterli erzak takviyesinin sağlanması talep edilmişti.

Mektuba cevaben Çiçerin tarafından yazılan metin, 3 Haziran 1920 tarihli notuyla Ankara'ya ulaştırılmıştı. Metin Türk tarafının kendi istiklâli için vereceği mücadelenin Sovyetler nazarında olumlu karşılandığı yazıyordu. Ama metinde yer verilen genel maddeler incelendiğinde Türk tarafının kabul etmeyeceği kendi millî hudutları için tehlike gördüğü unsurlar yer almaktaydı. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, Çiçerin Ankara'nın metinde bahsetmediği ancak sanki Ankara'nın da onayladığı dış politikadaki beklentilerini dile getirmeyi tercih etmişti. Anadolu'nun yeni Türk devletine bırakılması gerektiğini ifade ettikten sonra *Doğu Trakya ve Lazistan* gibi bölgelerden bahsederek "bu yerlerde yaşayan halkın kendi kaderini kendileri belirlemesi" gerektiği yönündeki düşüncelerini belirtmişti. Öte yandan Ermenistan devleti için yapılacak olan çalışmalarda Sovyetlerin de dahil edilmesini ümit ettiğini açıkça söylemişti. Yine Avrupa'nın kendi azınlıklarına tanıdığı hakların aynen Türkiye sınırları içinde yaşayan insanlara da verilmesi gerektiğinin vurgusu yapılmıştı.[121]

Ankara Hükûmeti Millî Mücadele için destek arayışı sebebiyle gönderdiği mektubuna karşılık Sovyetlerin bölge üzerindeki siyasî amaçlarını öğrenmiş oluyordu. Sovyetlerin bu siyasi beklentileri Türkiye nazarında kabul edilmesi mümkün görünmüyordu. Gerçi Türk tarafı bu mektupta kendi Misak-ı Millî sınırlarından

[119] Mizyal Karaçam Şengil, *Birinci Dönem TBMM'nde Düşünce Akımları (1920),* s. 139.
[120] Atatürk'ün Bütün Eserleri Kurulu, *Atatürk'ün Bütün Eserleri,* Cilt VIII (1920), 2. Baskı, İstanbul 2004, S.114.
[121] Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, 1. Basım, İstanbul 1960, s.784

bahsetmemişti. Ancak yine de Sovyetlerin politik düşünceleri Türkleri yakın ilişki kurma konusunda endişeye sevk etmişti. Doğu'daki gelişmeleri yakından takip eden Kazım Paşa, zaten Sovyet ilişkilerine mesafeli yaklaşmakta idi. Bolşeviklerin çarlık rejiminden aldığı siyasi mirasla hareket ederek Kafkasya bölgesinde yayılmacı bir harekât planı tatbik etmesinden çekince duymaktaydı. Çiçerin'den gelen bu cevap, Kazım Paşa'nın kuşkularını somutlaştırmasına sebep olmuştu. Paşa'ya göre Batı topraklarını ele geçirmeye çalışan İtilaf kuvvetleriyle mücadele ederken şimdi de Doğu'da *çeşitli devletler tesis ederek* bunlar üzerinden hakimiyet kurmak suretiyle Türkiye'yi Doğu sınırında kuşatmayı amaçlayan bir Sovyet tehlikesi zuhur etmişti.[122]

Sovyetlerden gelen mektubun enine boyuna incelendiğine dair kuşku yoktur. Mustafa Kemal Paşa yaklaşık bir ay sonra meclisin gizli oturumunda gelen yanıtla ilgili görüşlerini meclise sunmuştur. Türk istiklâline yönelik alınan karardan memnun olduklarını bildirseler de sınırlar içinde çeşitli ırklardan bahsetmeleri en çok rahatsız eden konuların başında geldiği anlaşılmaktadır. Türkiye elbette Irak ve Suriye gibi devletlerin bağımsızlığını istemektedir. Fakat şu an ki süreçlere bakıldığında sınırları belli olmayan Ermeni toplumu için bir Ermenistan devletinden bahsetmek, kaygılanması gereken bir nokta olarak tarif edilmektedir. Şüphesiz ki *Türkiye'nin Doğu sınırları Misak-ı Millî anlayışı içinde belirlendikten sonra* Ermeni halkın kendi devletini kurması arzu edilen bir diğer durumdur. Türkiye bir Ermenistan devletinin kurulmasından yana bir çekincesi yoktur. Mesele bu *devletin hangi sınırlar içerisinde* tesis edileceğidir. Ayrıca Anadolu'da var olan İslam dini çatısı altında birleşen halkların Ankara'nın başlattığı bu savaşın en önemli ortakları olarak görülmelidir diyen Mustafa Kemal Paşa, millî sınırları yeniden hatırlatmak gerektiği üzerinde durmaktadır.[123]

Ankara meseleyi detaylı bir şekilde ele aldıktan sonra Mustafa Kemal Paşa üzerinden yaklaşık iki hafta sonra 20 Haziran 1920 tarihinde yazılmış bir mektupla Çiçerin'e cevabını iletmeye karar verdi. İlk olarak hükûmet yetkilileri, yeniden bağımsız bir devlet olmayı amaçladıklarını ve bunun en önemli prensipleri olduğunu hatırlattı. Bu noktada verecekleri mücadelede Sovyetlerle ortak mesai içinde yer almayı arzu ettiklerini açıkça belirtti. Bununla birlikte millî bir devlet kurarak emperyalist oluşumların Türkiye'yi kullanmalarına mâni olmaya çalıştıklarını vurguladı. Dolayısıyla Türk

[122] Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s.785

[123] Erkan-ı Harbiye Umumi Vekili İsmet Bey'in ülke içerisindeki askerî ve siyasî gelişmeler üzerine gerçekleştirdiği oturumda Ermeni sorunu ile ilgili detaylı bilgi veren Mustafa Kemal Paşa önemli hususlara temas etmiştir. Bkz. *TBMMGCZ,* Devre:1, İçtima Senesi: 1, Cilt:1 (3 Temmuz 1336), s.74.

milletinin sadece kendi kaderini tayin edecek bir savaşta yer almadığını dünyadaki tüm mazlumlar için de savaşmaya karar verdiği aktarıldı. İlişkilerin daha başlamadan en önemli sorun olarak ortaya çıkan Kafkasya meselesinde ise, Sovyetlerin arabuluculuk teklifini olumlu yaklaştıklarını ancak buradaki milletlerin Batı emperyalizmin taktiği ve stratejisiyle hareket ettiğini Türkiye'nin Doğu sınırında önemli bir kargaşaya sebebiyet verdiklerinin altı çizildi.

Ankara, Bolşeviklerin Ermeni meselesini gündeme getirmelerini diplomatik bir dille tepki göstermişti. Mustafa Kemal Paşa, Sovyet temsilcisiyle yaptığı görüşmede, "dünya devrimi için çaba gösteren Sovyet Rusya'nın Türkiye ile ilişkilerini tesis etmeye başladığı bir süreçte, Türk tarafının önemsiz gördüğü Ermeni sorununun yeniden gündeme getirilmesine" dair şaşkınlığını iletmişti.[124] Sovyet Hükûmeti bu taleplerinin benimsedikleri ulusal özgürlüğe duydukları saygı anlayışlarından doğduğunu ve her ulusun kendi kaderini belirlemesi gerektiğine dair düşünceye sahip olduklarını ifade etmekle yetinecekti.[125] Sovyet temsilcisi Upmal, Paşa'nın fikirlerini öğrendikten sonra Ermeni konusunda fazla ısrarcı olmaları halinde Türkleri kaybedebileceklerini söylerken, Ermeni taleplerinden vazgeçmeleri halinde belki de "Ankara'nın Sovyet konfederasyon yapısına dahil edilebileceğini" iddia etmiştir.[126]

1.1.2.2.2. Türk ve Rus Heyetlerinin Müzakerelerinden Çıkan Neticeler

Yeni TBMM Hükûmetinin, Sovyetlerdeki gelişmeleri yakından takip etmiş olsa da bölge üzerinde nasıl bir yaklaşım içinde olacağına dair Ruslar hakkında yeterli bilgi sahibi olduğu söylenemezdi. "Lenin'e Mektup" başlığı altında gönderilen ilk teklifname, bu konuda kafalarda oluşan soru işaretlerini giderir nitelikteydi. Kazım Paşa'nın fikri, Ankara'da daha benimsenir hale gelmişti. Ankara Sovyetlerin bu tutumunu kendi gündeminden düşürmeden realist bir yaklaşımla ilişkileri kesmek yerine ilerletmenin doğru olacağı kanaatindeydi. Yaşanan bu gelişmeler Batılı ittifakın stratejisi için bir fırsat doğurduğunu söylemek yanlış olmaz. Zira İngilizler, Anadolu'da Bolşevizm tehlikesi adı altında halk ve meclis üzerinde baskı kurarak ikili ilişkilerin oluşmasını önlemeye

[124] Jamil Hasanli, *The Sovietization of Azerbaijan (The South Caucasus in the Triangle of Russia, Turkey and İran 1920-1922),* The University of Utah Press 2018, s.223.
[125] M. Kalinin, *The Twentieth Anniversary the Formation of the Soviet Union 1922-1942*, Foreign Languages Publishing House, Moscow 1943, s.4.
[126] Jamil Hasanli, *The Sovietization of Azerbaijan (The South Caucasus in the Triangle of Russia, Turkey and İran 1920-1922),* s. 223.

çalışıyordu.[127] Ancak bu yaşananlara rağmen lider kadro, Sovyetlerle siyasî menfaatler çerçevesinde bir münasebetin kurulmasını arzu ediyordu. Bu nedenle dönemin Hariciye Vekili Bekir Sami Bey liderliğinde Türk heyeti Moskova'da birtakım temaslar kurmak üzere mayıs ayının başında yola çıkmıştı.

Türk heyeti Moskova'ya giderken Sovyetlerde de bilhassa TBMM'nin Kafkasya meselesi üzerinde nasıl bir politika tatbik edeceğine dair büyük bir bilinmezlik hâkimdi. Sovyetlerle özdeşleşecek olan Türkiye ile ilişkin şüphe siyasetinin temellerinden biri bu bölge idi. Zaten bölgede çeşitli Türk toplulukları çarlık rejiminden sonra kendi devletlerini tesis etmek için siyasî ve askerî girişimlerde bulunmaya başlamıştı. Elbette bunda Lenin'in ihtilal sırasında "Barış, Ekmek ve Toprak" sloganı etkili olmuştu. Sovyetler her ne kadar Çarlık rejimi ile Osmanlı arasında yaşanmış bir savaş olarak görse de Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkasya topraklarındaki Türklerin kanlı çarpışmalarını ve mücadelelerini unutmuş değildi. Açıkçası Doğu Anadolu'daki 15. Kolordunun ilerlemek suretiyle buradaki soydaşlarıyla birleşip Kafkas topraklarını Türkiye sınırına katmasından endişe duyuyordu. [128] Görünen o ki, Basmacılık faaliyetlerinin ciddi boyuta ulaşmasıyla Sovyetler, TBMM Hükûmetinin bu savaşa müdahil olacağından emindi. Ancak Türk liderler, en başından itibaren pragmatik bir mücadele içinde olmaları gerektiğini biliyorlardı. Ellerindeki sınırlı imkânları Anadolu'daki millî kurtuluş hareketinde kullanacaklardı. Orta Asya'daki Türk soydaşlarıyla birleşme planı, İttihat ve terakki döneminde şiddetli bir biçimde savunuluyordu. O günün şartlarında TBMM'nin geçmişten kalan bu mirası devam ettirme gibi bir düşüncesi yoktu. Panturanizm akımı Ankara'ya göre, günün şartlarıyla bağdaşmadığı gibi, mevcut Anadolu'daki mücadeleyi de tehlikeye atabilirdi. Buradaki mücadeleye müdahil olmak hem sınırlı maddi kaynakların daha da sınırlı hale gelmesine sebep olacağı gibi hem de önemli bir dış destek alınması planlanan Sovyetlerle ilişkilerin başlamadan bitmesine neden olabilirdi. Kafkasya'daki faaliyetlerle doğrudan bağlantı kurmayan TBMM, bütün bölgenin parçalanmasından ziyade tek bir ülke kontrolünde şimdilik siyasi varlıklarına devam etmesini daha uygun buluyordu. Bu anlayış bölgede Sovyetler nazarında uydu bir devletin kurulması anlamına geliyordu.

---

[127] İngiliz propagandasının temeli ideolojik esaslara dayanıyordu. İslam dini ile Bolşevik düşünce yapısını karşılaştırarak Anadolu'ya muhtemel ideolojik fikirlerin ithali üzerinden politikasını yürütme gayreti içindeydi. TÜSTAV, *Komintern Arşiv Fonu,* Fond: 495, Op. 181, Klasör 2_36, Sene 1920, Sıra No: 366-379 [Eski Türkçe]; TÜSTAV, *Komintern Arşiv Fonu,* Fond: 495, Op. 181, Klasör 17_36, Sene 1920, Sıra No: 80-84 [Eski Türkçe].

[128] İhsan Çolak, "Moskova Antlaşmasına Giden Yol", s.41.

Tek bir uydu devletin kurulması TBMM'ye yönelik tehlikeler barındırmasına rağmen Türkiye'nin çıkarınaydı. Ancak bunun hayata geçmesiyle birlikte Bolşevik ideolojisinin sınırlara kadar ulaşacağının da farkındaydı. Ankara'ya göre, buradaki bölge başka devletler tarafından yönetilebilirdi. Ancak bunun tek uydu halinde kontrol sağlayan devletin benimsenmesinin çok zaman alacağı fikrini taşıyordu. Zira buradaki Türk toplumlarının kültürel bağlılıkları Anadolu insanından farksızdı.

Bir yandan Sovyetlerin şüphe siyaseti diğer yandan ise İngilizlerin Anadolu'daki propaganda faaliyetleri devam ederken derin fikir ayrılıkları olmasına rağmen bir şekilde TBMM ile Sovyetlerle bir temas sağlanmıştı. Bu temasın ilerletilmesi için Türk heyeti Moskova'da görüşmelere başlamıştı.[129] Heyetler arasında yapılan toplantılarda önemli konu başlıkları yer alıyordu. Görüşmelerin içeriğine bakıldığında ülkelerin kısa ve orta vadede ne amaçlar altında hangi adımlar atacağı tartışıldığı görülüyordu. Öyle görülüyordu ki, iki sınır ülkesi yakın temas kurmadan birbirleri hakkında net bir fikir sahip olamayacaktı. Özellikle Rus tarafının, Ankara'nın ulusal mücadeledeki konumunu ve İstanbul ile TBMM'nin arasında nasıl bir temas olduğuyla ilgili önemli soruları vardı. Millî kurtuluş savaşında Ankara, *İstanbul ile bir antlaşmaya varıp birlikte mi hareket edecekti yoksa başladığı gibi kendi yolunda tek başına mı ilerleyerek başkentten bağımsız millî mücadelenin liderliğini mi yapacaktı* sorusu Sovyetlerin cevabını almaya çalıştığı asıl konu olarak gündemin en tepesinde yer alıyordu. Öyle ki, Sovyet yetkilileri, aldıkları cevapların ne kadar güvenilir olup olmadığını daha iyi kavramak için Rusya'daki temsilcilerin kimin adına temsilen Moskova'ya geldiklerini ve hangi görevi yerine getirdiklerini sorarak görüşmelere başladı.[130] Aldıkları yanıtlardan sonra gelenlerin Ankara'nın resmî temsilcileri olduklarını öğrenmiş oldular.

Ankara'nın yeni süreçte Avrupaî ülkelere karşı yaklaşımı Rusların en çok üzerinde durdukları konular arasında önemli bir yere sahipti. Mustafa Kemal Paşa, Lenin'e hitaben yazdığı mektubunda emperyalizm ve mazlum milletler vurgusu yapsa da Sovyetler, TBMM Hükûmetinin dış politikadaki tutumunu bir kez de resmî temsilcilere sorarak bu konudaki bilinmezliği ortadan kaldırmayı düşünüyordu. Elbette sorular tek taraflı değildi. Türk tarafının da önemli soruları mevcuttu. Çiçerin'den gelen mektup, Ankara'da mühim kaygıların doğmasına sebep olmuştu. Anlaşılıyor ki, Türk tarafı Çiçerin'in mektuba

[129] Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları,* İstanbul 2002, s.77-78.
[130] Ankara Hükûmetinin Rus Sosyalist Cumhuriyetleri ile olan münasebetleri hakkında meclise bilgi vermek amacıyla yapılan gizli oturuma ait yorumları kapsamaktadır. Bkz. *TBMMGCZ,* Devre: 1, İçtima Senesi: 1, Cilt: 5 (16 Teşrinievvel (Ekim) 1336), s.162.

cevaben yazdığı satır başlıklarını açarak Sovyetlerin Türkiye hakkında düşündüklerini açığa çıkarma peşindeydi. Ankara'nın asıl endişelendiği husus, Sovyetlerin Çarlık rejiminin mirasına sahip çıkıp çıkmayacağı idi.

Aslında kendileri de Doğu toplumlarında yaşananlar noktasında nasıl bir yaklaşım içinde olacaklarına dair bir mutabakata varamamışlardı. Parti ve enternasyonal toplantılarında bu konu sık sık gündeme getiriliyordu. Sovyet yetkililerinin benimsediği temel düşünce, millî bir unsur taşısın taşımasın emperyal güçlerle savaşan her millete yardım edilmeliydi. Türkiye bu noktada ayrı parantezi hak eden bir ülke olarak görülüyordu. Her Doğu meselesi gündeme geldiğinde ilk başlık Türkiye üzerinden atılıyordu. Çünkü Türkiye'nin bağımsızlık mücadelesi onların gözünde emperyalizmin gölgesinde kalan milletler için bir ilham kaynağı olacaktı. Buradan hareketle Türk topraklarındaki işçi devriminin gerçekleşme olasılığının çok düşük olduğunu farkına varan Bolşevik liderler, Komintern toplantılarında Türkiye ile temasın gerçekleşmesi gerektiği üzerinde duruyorlardı.[131] Komintern toplantılarına katılanlar, İşçi devriminin zayıflığı nedeniyle ilk zamanlarda Türklerle diplomatik temasa sıcak bakmıyordu. Bu nedenle Bolşevik siyasetçiler, Türkiye'den bahsederken emperyal zihniyetle mücadelesini öne çıkartıyordu.[132]

Rus ve Türklerin kaderi Birinci Dünya Savaşı itibariyle ortaktı. Onlara göre nasıl Çarlık rejimi Rus işçilerini zorla savaşa sokup cephelerde yer almasını sağladıysa Türkleri de paşaların yeni toprak elde etme siyasetleri yeni bir savaşa sürüklemişti. Her iki toplumun halkları da aslında bu savaşın içerisinde yer almak istememişti.[133] Türklerin mücadelesini yeni bir uyanış olarak gördüler. Fakat bu uyanışın liderliğini yine Osmanlı eğitiminden geçmiş paşaların olduğunu da görmezden gelmediler. Ancak bu sefer taraf ülkeyle emperyal mücadele kapsamında aynı cephede yer alacaklardı.

1920 yılında gerçekleştirilen faaliyetlerde Türkiye meselesine değinirken *Anadolu köylülerine* geniş bir yer ayırdılar. Türkiye'yi İşçi ve köylüler üzerinden Avrupa ve Amerika'daki işçi yani proletarya sınıfı ile birleşip, Avrupalı sermaye sınıflarıyla mücadeleye davet ediyorlardı. Yabancı sermayenin dayattığı kendi zihniyetlerine karşı mücadelede Türkiye'nin yanında olduklarını ifade ediyorlardı.[134] Ortak düşman algısı,

[131] Samuel J. Hirst, *The Soviet Union, Turkey, and Stalist İnternationalism 1919-1939,* s.29.
[132] Harish Kapur, *Soviet Russia and Asia 1917-1927*, s.46.
[133] Doğu Perinçek, *Komintern Belgelerinde Türkiye*, 3. Baskı, İstanbul 2020, s. 71.
[134] Emre Adıgüzel, *Komintern Belgelerinde Türkiye Kurtuluş Savaşı,* çev. Fatma Mercan, 1. Baskı, İstanbul 1985, s.14.

mazlum milletler temelinde ilişkilerin ideolojik dayanağı oluşmuştu. İki aykırı ideolojik yaklaşım ülkelerin gayretleriyle ortak bir payda üzerinde buluşmuşlardı. İlerleyen süreçler, ideolojik fikir temellerinde derin ayrılıkların varlığını ortaya koyacaktı. Ancak şimdilik iki tarafında beklentisi olan diplomatik alandaki yalnızlığın sona ermesi, lider kadroların kimi noktalarda geri adım atmasına sebep olacaktı. Rus devlet adamları sosyalizm doğrultusunda emperyalist bloklarla mücadelesini birinci planda tutuyordu. Türk tarafı ise, millî benliğinin inkişafı için siyasî ilkelerinden taviz verecek gibi görünmüyordu.[135]

Yukarıda bahsettiğimiz gerekçeler, ideolojik fikir ayrılıklarına rağmen tarafları masa etrafında bir araya getirmişti. Heyetlerin ana gündem maddeleri bakıldığında Şark meselesi denilince akla gelen en temel problemlerin olduğu görülüyordu. Boğazlar sorunu, Karadeniz'deki ulaşım ve deniz trafiği, kapitülasyonların ilgası meselesi ve İstiklâl Harbinde temin edilmesi beklenen maddi ve cephane yardımları ana gündem maddeleriydi. Bu görüşmelerde öne çıkan en önemli detaylardan biri, Rusların Karadeniz güvenliği sebebiyle ileride imzalanması halinde tartışılmaya açılacak olan Boğazlar meselesinde Türk tezlerine açıktan destek vereceklerine dair söylemleri oldu. Moskova Antlaşması müzakerelerinde Rusların öne sürdüğü düşüncelere bakıldığında, Bolşevik yönetiminin Yakındoğu coğrafyasıyla doğrudan bağlantılı olan meselelerle ilgili siyasî bağlarını koparmak istemediği görülüyordu.[136]

Heyetler arasındaki ilk resmî görüşmelerin genel hatlarına bakıldığında istenilen sonuçların alınamadığı âşikardı. Ruslar, Ermenilerle bir antlaşma imzalamıştı. Bölge için kritik bir öneme sahip olan Tiflis karayolunu Ermenilere teslim etmişti. Aynı zamanda Birinci Dünya Savaşı neticesinde imzalanan Brest-Litovsk antlaşmasını ileri sürerek Türklerin Ermeniler üzerinde izledikleri siyasî ve iktisadî politikalarını kabul etmemişlerdi. Görüşmede sorunlar yumağı giderek büyümeye başlamıştı. Eğer Rusların istekleri kabul edilirse veya müdahale edilmezse Türk Rus kara sınır bağlantısı kesilmiş olacaktı. Oysaki, Ruslardan talep edilen altın ve cephane yardımlarının Türkiye'ye ulaştırılması esnasında kullanılabilecek o günün koşullarında en güvenilir yol Kafkasya sınırı idi. Bu kadar önemli bir konuda Türk tarafı kendi başına karar veremezdi. Böyle bir senaryo ile karşılaşacaklarını tahmin etmediklerinden dolayı Ankara'nın tepkisini de

[135] Stephan Ronart, *Bugünkü Türkiye,* çev. B. T. Şaman, Matbuat Umum Müdürlüğü Neşriyatı Devlet Basımevi, İstanbul 1937, s.192.
[136] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Osmanlı Arşivi (BOA),* Yer Bilgisi: 61-36, Kurum: HR. İM, Belge Tarihi: 19.10.1922.

tam olarak ölçemiyorlardı. Bu nedenle *Türk tarafı Ankara'nın fikrini öğrenmek*[137] ve daha sonra görüşmelerin kaldığı yerden devam edeceğini açıkladıktan sonra masadan kalktı. Bir rapor hazırlanmış ve Yusuf Kemal Ankara'yı bilgilendirmek için görevlendirilmişti.

İlk temasta Rusların Ermenileri dile getirmesi ve ikili görüşmelerde de aynı düşüncesinde kararlı bir duruş göstermesi Ankara'da sert tartışmaların yaşanmasına sebep oldu. Meclisteki vekillerin bazıları Rusya ile münasebetleri ilerletme konusunda acele davranıldığını belirterek eleştirilerini sıralamaya başladı. Kimi mebuslar ise, *bu ilişkilerin tek taraflı olmadığını,* Rusların da en az Türkiye'nin olduğu gibi bu *mühim menfaatlerin dayandığı* ilişkilerin geliştirilmesine muhtaçtı.[138] Ancak Lenin'e gönderilen ilk teklifnameye cevaben yazılan mektubun Ankara'daki oluşturduğu hava dağılmış değildi. Üstelik görüşmelerin yarıda kesilmesi bu havanın kolay kolay dağılacağını göstermiyordu. Ankara Hükûmeti Sovyetlerin Rusya'da yaptığı ihtilalle önemli bir değişim içerisine girdiğini düşünürken çarlık rejimden kalma izlerle karşılaşmıştı. Bu da Rusların içeride bir değişime gittiği dış siyasette ise aynı mantalite ile yoluna devam ettiği düşüncesinin hâkim olmasını sağladı. Öte yandan Brest-Litovsk'u ileri sürerek Ermenileri yeni bir federasyon dahilinde kendi denetimleri altına almaya çalışmaları, Türklerin Ermeniler için tatbik etmeye çalıştıkları siyaseti yeniden gözden geçirmesine sebep olmaktaydı. Bu durum, Rusların Kafkasya üzerinden hareketle yeniden Çar Petro zamanında olduğu gibi yayılmacı bir siyasi emel peşinde olduğuna dair görüşlerin dile getirilmesine neden olmuştu.

Meclisteki vekillerin yorumlarını analiz ettiğimizde imzalanması imkân dahilinde olan antlaşmanın artık yok hükmünde olduğu yönünde fikirlerin yaygınlık kazandığını görüyoruz. Çiçerin'in Ermenistan meselesinde TBMM'den *Van, Muş ve Bitlis vilayetlerinden toprak verilmesini talep etmesi*[139] böyle bir düşüncenin oluşmasına sebebiyet vermişti. Osmanlı'nın son dönemlerinde de Doğu vilayetleri üzerinden Ermenistan devleti için reform ve akabinde toprak talebinde açıkça bulunmuşlardı. Rusların bunlardan tek farkı daha sınırlı sayıda toprak istemesiydi. Ancak Türkî İslam devletleriyle her hâlükârda bir set çekilmiş olacaktı. Meclis toplantılarından sonra ortaya çıkan durum çok netti. Ruslarla bir antlaşma imzalanacaksa Ermenilere yeterli miktarda

[137] Ankara Hükûmeti ile Rus sosyalist Cumhuriyetleri arasındaki münasebetlerin konuşulduğu toplantıdır. *TBMMGCZ,* 16 Teşrinievvel (Ekim) 1336), s.163.
[138] Gizli oturum sırasında Ankara Hükûmetinin Rus Sosyalist Cumhuriyetleriyle olan ilişkisi ve Kafkas ülkeleriyle yapılması planlanan antlaşmalara dair Hasan Fehmi Bey'e ait yorumlardır. Bkz. *TBMMGCZ,* Devre: 1, İçtima Senesi: 1, Cilt: 5 (17 Teşrinievvel 1336), s.177.
[139] *TBMMGCZ,* Cilt: 5 (17 Teşrinievvel 1336), s.178-179.

arazi verilmeliydi. Süreç bu şekilde ilerlerken yeni bir sorun daha kendini göstermekten gecikmedi. Türk tarafı, Bolşeviklerin istekleri karşısında yeni bir hamleye hazırlanırken Ankara'nın huzurunu bozacak bir istek daha geldi. Ruslar Ankara'ya vermeyi kabul ettiği silah ve altın yardımları karşılığında, TBMM'nin dış gelişmelerde hangi kararları uygulayacağına dair kendilerini bilgilendirmelerini talep ediyordu. Belki de bu istek, Türk tarafı için kabul edilmesi en zoru idi. Emperyalist devletlere karşı bir mücadeleye girişmesinin ana sebebi her alanda tam bağımsız bir ülke modeli ortaya koymaktı. Ancak bu isteğin kabul edilmesi halinde Türkiye dış gelişmelerde Bolşeviklerin uydusu görünümünde kalabilirdi. Bu Türkiye'nin siyasî bağımsızlığını tehlikeye atılması anlamına geliyordu. Tepkilere bakıldığında Bolşeviklerin yardım talep edilecek en ideal ülkelerden biri olduğuna dair var olan düşüncenin kaybolmaya başladığı görülüyordu. Düşmanımın düşmanı dostumdur düsturu düşüncesiyle Ruslarla irtibata geçildiği anlaşılıyordu. Ancak Rusların dost mu düşman mı olduğu 1920 yılının sonlarına gelinmesine rağmen henüz Ankara'da net bir fikir ortaya çıkmamıştı. Rusya için var olan tehlike Ankara için de geçerli idi. Hem de aynı zihniyet ve devletler tarafından. Fakat öyle görülüyordu ki, her iki ülke temsilcileri arasında rahat bir görüşme trafiği yaşanmıyor, taraflar istekleriyle adeta birbirlerini tartıya koyuyordu.

Rus Dışişleri komiseri Mösyö Çiçerin'in Orjonikidze'ye yazdığı mektup, Rusların Türklerle münasebetlerine dair yeni ip uçları sunuyordu. Çiçerin, Rus politikasının *inatçı değil esnek olması* gerektiğini belirtiyordu. Ancak bu esneklik, Türk tarafının her isteğinin kabul edileceği anlamına gelmemeliydi. Türklerle ilişkilerin önemi üzerinde durmakla birlikte her şeyin feda edilemeyeceğini vurguluyordu.[140]

Rusların TBMM'nin yapacağı dış temaslarda, haber alma isteği ve Ermenilere yönelik taleplerinin temelinde Türk tarafının istediği maddi yardımlar vardı. Ankara'nın önümüzdeki günlerde nasıl bir siyasi adım atacağını anlama noktasında bir fikre sahip olmayan Ruslar para ve silah isteklerine mesafeli durmayı tercih ediyor, kendilerine göre yanlış bir adım atmak istemiyordu. Maddi güç noktasında herhangi bir sıkıntıları yoktu. Çeşitli Rus arazilerinde ve Orta Asya sahasında yaptığı askerî harekatlarla bölgedeki vilayetlere ait hazinelere de el koymuştu. Tam anlamıyla iç savaş son bulmasa da Türkiye'ye maddi yardım yapacak bir güce sahiplerdi. Onları Türkiye'ye yaklaştıran unsur, Batı emperyalizmle mücadeleydi. İdeolojik farklılıkları görmezden gelerek Batı

[140] Jamil Hasanli, *The Sovietization of Azerbaijan*, s.229.

emperyalizmle mücadele içerisine giren her topluluğa yardım kararı vermeleri, TBMM'ye olan yardımların önünü açmıştı. Türk Hükûmeti nihayetinde dış politikada birlikte yol alma şartını kabul ederek, bir anlamda silah ve para yardımlarını garanti altına almıştı. Ancak Türk diplomatların attığı bu geri adım, zamanla Sovyetler tarafında başka isteklerin de ortaya çıkmasına sebep olacaktı.

Her ne gelişme yaşanırsa yaşansın "ortak düşman" algısı, zoraki birlikteliği zaruri kılıyordu. Taraflar bu temel altında siyasî ilişkilerini inşa etmeyi uygun görmüştü. Bu nedenle Ankara münasebetlerin daha olgunlaşmadan kesip atma fikrinde değildi. Ara formül ve olasılıklar üzerinde çalışmalarını sürdürüyordu. Bu sorunu ortadan kaldıracak yeni bir politika tatbik etmenin arayışı içerisine girdi. Çok geçmeden bir ara formül sunuldu. Buna göre, ülkeler sadece birbirlerini ilgilendiren dış gelişmelerden haberdar olacaktı. Diplomatik kanallar aracılığı ile önceden bilgi servisi yapılacaktı.[141]

Ankara, kendisine edilen tekliflerden birini kabul etmiş oluyordu. Ortaya çıkan ara formülün nasıl işleneceği zaman gösterecekti. Taraflar bu formül başlığı altında sunulan haberleşme planına nasıl sadık kalacaktı pek bilinmiyordu. İkili müzakereler tam neticeye kavuşmasa da iki ülkeyi ilgilendiren önemli kararlar alınmıştı. Örneğin eski rejimlerin imzaladığı ikili antlaşmalar yürürlükten kaldırılacaktı. Böylece Osmanlı zamanında Ruslara verilen her türlü kapitülasyon Bolşeviklerin onayı ile artık uygulanmayacaktı. Öte yandan boğazlar meselesinde de tarafların tam bir uyum içinde olduğu görülüyordu. Yeni boğazlar rejimi için Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin karar vermesi yönünde bir mutabakata varılmıştı. Bununla birlikte ikili ilişkilerin geliştirilmesi noktasında konsolosluk ve ticari sözleşmelerin imzalanmasına karar verilmişti.

1920 yılının sonbaharı önemli gelişmelere tanık oldu. Ankara Hükûmeti, Rusların Ermenilere yönelik isteklerini dile getirdiği bir dönemde bir ileri harekata karar vermişti. Bu harekatın neticesinde Ermenilerle Gümrü antlaşması imzalanmıştı. Doğu Anadolu'da bir Ermenistan devletinin önüne geçilmişti. Bu harekât, TBMM'nin yaptığı ilk başarılı operasyondu. Ancak Batı'dan gelen haberlere bakıldığında burada işlerin TBMM'nin istediği gibi gitmediğini gösteriyordu. Gediz muharebelerinde Kuva-i Milliye unsurları

[141] Hikmet Bayur, "Birinci Genel Savaştan Sonra Yapılan Barış Antlaşmalarımız", *Belleten Dergisi*, C.XXX, Sayı 117, Ankara 1966, s.144-145.

Yunan kuvvetleri karşısında başarı elde edememişti.[142] Artık Ankara düzenli ordudan ciddi anlamda bahsetmeye başlamıştı.

Doğu'dan ve Batı'dan farklı haberler gelirken aynı zamanda Türk-Rus görüşmeleri devam ediyordu. Ruslar Türklere maddi anlamda bir yardım sözü vermişti ancak sahada askerî başarıların elde edilip edilemeyeceği konusunda kendi içlerinde bir belirsizlik durumu vardı. İdeoloji ve dış politika konularında Ankara ile yapılan görüşmelerde önemli ip uçları öğrenilmişti. Fakat mücadelenin asli unsuru olan Türk ordusunun Yunan kuvvetleri karşısında üstünlük kurup kuramayacağı konusu merak ediliyordu. Bu durumun karmaşık bir hal alması, ikili ülke münasebetlerinin tam anlamıyla gelişmesinde önemli bir engeldi. Rusların merek ettiği bu konu 1921 Ocak ayında cevabını bulmuştu. Düzenli ordu ilk savaşında Yunan ordusunu Birinci İnönü Muharebelerinde mağlup etmişti.[143] Bu durum Türkiye'de olduğu gibi Bolşevik ülkesinde de sevinçle karşılanmıştı.

Bolşeviklerde Türk zaferinin sevinçle karşılanmasının sebebi, Türk – Yunan savaşını itilafların *Sovyetler üzerinde tatbik etmeye çalıştığı politikasının bir uzantısı* olarak algılanmasıyla ilgiliydi.[144] Bu nedenle ayrı feodal devrimci veya milliyetçi Kemalist olarak tanımladıkları TBMM'ye açıktan destek veriyorlardı. Bilinçlenmeden yoksun Asya coğrafyasında sadece Ankara liderliğinde emperyalizmle mücadele eden uyanmış bir halk kitlesi vardı. Milliyetçi özüyle hareket etseler de Bolşevikler, yanı başında olan anti emperyalist oluşuma sempati ile yaklaşmaktaydı.

Türk teşkilat yapısını her anlamda kararlı olduğunu anlayan Rus tarafı, Moskova görüşmelerinin nihayete erdirilmesinde olumlu adımlar atmaya başladı. Türk Rus görüşmeleri hızlı bir şekilde devam ederken Türk tarafı aynı dönemde İngilizlerle Rusların bir ticaret antlaşması için masa başında bir araya geldiklerini öğrendi. Yine bu dönemde İngilizler, Birinci İnönü Muharebelerin neticesinde ilk defa Türkleri bir konferansa davet etti. Mart 1921 yılı İstiklal Harbi için son derece kritik bir virajdı. Türkler, İngilizler ve Ruslar olmak üzere çeşitli vesilelerle diplomasi kanallarını açık tutmuş, barış görüşmelerini gerçekleştirmişti. Bir yandan Ruslar, Türklerden İngilizlerle yapılan görüşmeler hakkında bilgi isterken bir yandan da Türkler, Rusların İngilizlerle yaptığı toplantılar hakkında bilgilendirme talep etmişti. Her iki tarafta ortak düşman

[142] Fahri belen, *Türk Kurtuluş Savaşı,* 1. Baskı, İstanbul 2014, s.233.
[143] Kazım Özalp, *Millî Mücadele (1919-1922),* Cilt I, 3. Baskı, Ankara 1988, s.171.
[144] Emre Adıgüzel, *Komintern* Belgelerinde Türk Kurtuluş Savaşı, s.19.

algısıyla bir araya gelip dostluk zemini kurmaya çalıştığı ülkenin siyasi menfaatlerine sadık kalıp kalmayacağını kafa yoruyordu. Özellikle Rusların, İngilizlerle bir araya geldiği bir zamanda Türklerle Moskova antlaşmasını imzalamaya yakın bir dönemde bunu gerçekleştirmesi Ankara'nın dikkatini çekmişti.[145] Mustafa Kemal Paşa, Sovyetlerin Batı ile münasebetlerini geliştirme sürecinde Türkleri kullanma ihtimalini göz ardı etmiyordu.[146] Ankara, muhtemel bir İngiliz-Rus antlaşmasının TBMM ile Bolşevikler arasında yeni kurulan siyasi bağın zedelenmesine neden olabileceğine yönelik derin kaygılar taşıyordu.[147] Bu durum, İstiklâl Harbi'ni askerî bir mücadeleden daha çok diplomatik bir savaşa dönüştürüyordu.[148] Taraflar, kabul ettikleri sözleşmelere bağlı kalarak birbirlerine politik süreçlerde bilgi akışını sağlasalar da şüphe siyaseti önemini kaybetmemişti.

Elbette bilgi akışı geçmişte mutabakata varılan sözlerin bir sonucu idi. Hatta Ankara için kabul edilmesi zor olan bir talep, bir ara formülle kabul edilebilir hale gelmişti. Ancak elçiler taraf ülkeleri yapılan toplantılar hakkında bilgilendirmesine rağmen ortaya çıkan tablodan dolayı süreci enine boyuna inceliyorlardı. Bir yandan da Moskova görüşmelerine odaklanılması gerekiyordu. Tarafların müzakere edilen maddelerle ilgili çoğunlukla aynı fikriyatta olmasına karşın askerî ittifak ve yardım konularında bir türlü uzlaşı sağlanamaması gecikme yaşanmasına sebep olmuştu. Bolşevikler, Ankara ile askerî bir ittifak kurmanın ve bunun antlaşma maddelerine yazmanın İngilizlerle yaptıkları ticari görüşmelerin sekteye uğratacağını düşünüyorlardı. Ancak Türk tarafı aynı düşüncede değildi. Rusların bu tavrını anlamakta güçlük çekiyordu. Ankara artık Rusların Türkleri İngilizler karşısında bir koz olarak kullanmaya çalıştığını düşünmeye başladı. Meclisten bu yönde farklı sesler yükselmesi tesadüfî değildi. Ankara derin kaygıların içerisine düşmüştü. Antlaşmanın imzalanmasına bu kadar yaklaşılmışken beklenilmeyen bu istekler, Şark dünyası için bir oyalama taktiği olarak yorumlanıyordu. Ruslar gerçekten de TBMM'ye şartsız bir şekilde yardım mı

---

[145] Aslında Rus İngiliz görüşmeleri 1920 yılından beri yapılmaktaydı. İngiliz basını Şark meselesi çerçevesinde Ruslarla yapılan müzakerelere dikkat çekiyordu. Taraf heyetler Kopenhag şehrinde bir araya geliyordu. Detaylı bilgi için bkz. *Hakimiyet-i Milliye,* "Son Günlerin Mühim Hadisesi", 13 Kanunuevvel (Aralık) 1336 (1920); *İrade-i Milliye,* "İngiliz Bolşevik Müzakeratı", 5 Kanunusani (Ocak) 1336 (1920).

[146] Dankwart A. Rustow, *The Communist İmpact on Turkey and İran 1918-1954,* Princetion University, Chicago 1954, s.5.

[147] Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika 1*, 2. Baskı, Ankara 1987, s.179.

[148] Diplomatik savaşı ortaya çıkaran bir diğer aktör ise İngiliz Hükûmeti idi. Türklerin Ruslarla birlikte hareket etmesini öne çıkartarak Kemalistlerin Anadolu'ya komünizmi ihraç edeceğine yönelik bir algının doğmasına olanak tanıyordu. Bkz. Jean Deny, *Yeni Türkiye (Cumhuriyet Tarihi),* çev. Sencer Kodolbaş, Ankara 2000, s.120.

etmek istiyor yoksa Batı ile Şark dünyasının bağlarını kopardıktan sonra ideolojik bir amacın peşine düşmek mi istiyor sorusu Ankara'nın gündemini meşgul ediyordu. Eskiden uzun zaman boyunca düşman profilinde yer alan ülkenin güven dışı yaklaşımı, Ankara'nın ister istemez Çarlık rejiminin yönettiği Rus politikalarını hatırlamasına sebep oluyordu. Hatırlanacağı üzere İngilizler Rusları *Osmanlı devletine karşı serbest* bırakmıştı.[149] Osmanlı Ruslar ile Büyük Avrupa devletleri arasında bir pazar konusu haline gelmişti. Osmanlı'nın kaderi bu ülkelerin kararlarına terk edilmişti. Geçmişteki tarihsel süreçleri hafızasında daima saklı tutan TBMM Hükûmeti, İngiliz-Rus münasebetlerini mercek altına almıştı.[150] Türk heyeti yaşanan bu gelişmelerin gölgesinde Ruslarla temaslarını sürdürmeyi tercih edecekti.

Rus sermayesinin güçlenmesi ve ekonominin modernize edilmesi için Bolşevik ideolojisinin düşman olarak gördüğü kapitalist blokla yakın temas kurmanın arayışına girilmişti. Kapitalist ülkelere belli imtiyazlar vermeyi kabul etmişti. Hazır İngilizlerin de antlaşmaya yakın olduğu bir dönemde Türk kurtuluş hareketine açıktan destek vereceğini açıklayan bir maddeyi Moskova Antlaşması'na koyması, İngilizlerin Rus ticaret antlaşmasından vazgeçmesine neden olabilirdi. Bu antlaşma siyasî boyuttan öte ekonomik kazanımlar için hayati derecede önemli idi.[151] Bu nedenle Ruslar, Türk tarafına Moskova Muahedesine gizli bir madde eklemeyi teklif ettiler. Eğer bu şartı Türkler kabul ederse, Rus tarafı İngilizlerle ticarî müzakereleri devam ettirme fırsatını yakalamış olacaktı. Ayrıca Ankara'ya tam desteğini sağlayarak Batılı ülkelerin kendi sınırlarına yaklaşmasını bu yöntemle mâni olmaya çalışacaktı. Türk tarafı ise, İstiklal Harbi için zaruri olan maddi desteği almanın formülünü arıyordu. Sorunun gizli bir madde ile çözülmesi taraflar arasında memnuniyetle karşılandığı açıktı. Böylece TBMM Hükûmeti Rusların taahhüt ettiği maddî yardımları bu şekilde teminat altına almıştı. Ancak şunu belirtmek gerekir ki, Ankara Hükûmeti, ortak düşman olarak gördükleri İngiltere ile müttefiklik kurmaya çalıştıkları Rusya'nın temaslarını dikkatle inceliyordu. Yeni siyasî tabloyu anlamlandırmaya çalışan Ankara'nın şüphelerini gidermek adına Lenin, ortak düşman algısında bir değişiklik olmadığını yineliyordu. Bununla birlikte İngilizlerle olan

[149] Ankara ile Moskova arasında yaşanan gelişmeler hakkında verilen demeçlerdir. *TBMMGCZ,* Cilt: 5 (16 Teşrinievvel 1336), s.163.
[150] İngilizlerle Ruslar arasında müzakereler sonucunda imzalanan ticaret antlaşmasına dair bkz. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 20.03.1337 (1921), Yer Bilgisi: 37145 – 148335 – 70, Kurum 534.
[151] Edward Hallett Carr, *Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi 1917-1929,* çev. Levent Cinemre, 3. Baskı, İstanbul 1992, S.99.

ticarî müzakereleri hakkında da elçilik ve dış komiserliği aracılığı ile aşamalı bir şekilde TBMM'yi bilgilendiriyordu.

Bu sıralarda TBMM temsilcileri Londra'da İngilizlerin daveti üzerine bir görüşme içerisindeydi. Bu toplantı ilk defa İngilizlerle yeni meclisi bir araya getirmişti. TBMM'nin başta İngilizler olmak üzere Avrupaî devletlerle bir antlaşma masasına oturması zaten mümkün değildi. Böyle bir atmosferin yaratılması için İtilaf Bloğunun başkent ve Anadolu'dan çekilmesi gerekiyordu. Ankara'nın sunduğu Misak-ı Millî maddelerini kabul etmeliydi. Türkiye sadece barış ve ateşkes şartlarını konuşmak için diplomasi masasında yerini alabilirdi. Aksi takdirde bağımsızlığını kazanmadan ticarî bir antlaşma veya imtiyaz vermeye mahal olan bir metin üzerinden mutabakata varması olanaksızdı. Askeri başarı, İngilizleri Anadolu'daki oluşumu resmî olarak tanımaya itti. Fakat bu toplantı, Sevr Antlaşmasındaki kısmi değişiklikler dışında bir şey vaat etmiyorlardı. Bunu Ruslar bu şekilde okuyorlardı. Aynı zamanda Londra Konferansıyla İtilafların belli taleplerinden vazgeçerek Türklerin Ruslarla münasebetlerini sonlandırmasını isteyecekleri yönünde fikirleri yaygınlık kazanmıştı. Hatta Kafkasya'dan bir cephe açmak suretiyle Rusları çevrelemek arzusunda idiler. Bu nedenle bu döneme denk gelen Moskova Antlaşması'nın, İngilizlerin planını suya düşmesi bakımından önemli olduğuna dair yorumlar yapıldı. İkili ilişkilerde son derece hassas bir dönemin ardından Moskova Antlaşması'yla yeni bir sürece girilmiş oldu.

1.1.2.3.Dönüm Noktası: Moskova Antlaşmasıyla Başlayan Süreç

Anadolu'da Millî Mücadele'nin hemen başında yapılan kongrelerde gündeme gelen hangi ülkeyle birlikte yol alınacağı sorusu, 16 Mart 1921 tarihinde cevabını bulmuştu. Rus heyetinin reisi Hariciye Komiseri Çiçerin ile Türk heyetinin başkanı Yusuf Kemal Bey liderliğinde[152] gerçekleştirilen uzun soluklu bir müzakere sürecinin akabinde taraflar bir uzlaşı metni üzerinde mutabakata varmayı başarmıştı. Bu imzalar tam da İngilizlerin İstanbul'u resmen işgal ettiği birinci yıl dönümüne denk getirilmişti.[153]

[152] Moskova görüşmeleri ekseriyetle Yusuf Kemal Bey liderliğinde gerçekleşmişti. Yusuf Kemal Bey'in raporu doğrultusunda Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa Moskova'ya elçi olarak tavsiye edilmişti. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 15.11.1336 (1920), Yer Bilgisi: 34615 – 136389 – 1, Kurum: 571.
[153] *Hakimiyet-i Milliye,* "Türk-Rus Muahedesinin Metni", 25 Mart 1337 (1921).

Antlaşma metninin girişinde, ulusların kendi kaderini belirlemede söz sahibi olduklarına, emperyalizmle olan mücadeledeki ortaklığın devam etmesi gerektiğine[154] ve karşılıklı siyasî menfaatlerin öne çıkartılmasının doğru olacağına dair bir açıklamaya yer verilmişti. Antlaşma metninin bütününe bakıldığında Şark toplumlarında zuhur eden veya etmesi muhtemel olan Ulusal savaşlar ile Rus işçilerinin mücadelesi arasında doğrudan bir bağlantı olduğu öne çıkartılmıştı.[155]

Antlaşma içeriğine bakıldığında Bolşeviklerle yapılan ilk temasın sonucu olan birinci teklifname neticesinde ortaya çıkan neticelerin kısmen önemini kaybettiği görülüyordu. Bolşevik Rusya'sı İstanbul'daki siyasî oluşumu değil, Ankara'daki TBMM Hükûmetini tanımayı kabul etmişti. Anadolu'daki tek temsilcinin TBMM olduğunu böylece onaylamış oluyordu. Böyle bir fikrin oluşmasında elbette İstanbul Hükûmetinin İtilaf Bloğuyla isteyerek veya istemeyerek münasebetlerini sürdürmeye çalışması etkili olmuştu. Oysa Ankara, İtilaf Bloğunu Bolşeviklere ortak düşman olarak sunuyordu. Bu Sovyetlerin Ankara'nın liderliğindeki siyasî ve Millî Mücadele'yi benimsemesine yol açmıştı. Sovyetlerin Ankara'dan yana tarafını kullanmasının en somut neticesi ise, TBMM Hükûmetinin kabul etmediği herhangi bir antlaşmayı kendileri tarafından da onaylanmayacağını açıklamış olmasıydı.[156] Bu demek oluyordu ki, İstanbul'un bundan sonra imzalayacağı ve tatbik etmeye çalışacağı herhangi bir antlaşmaya taraftar olmayacaktı. Antlaşmada yer alan bu ilk maddenin içeriği ikili münasebetlerin temelini oluşturacaktı.

Bir diğer önemli gelişme, Sovyetlerin Misak-ı Millî'de belirlenen sınırların ekseriyetini kabul etmesiydi. Bilindiği üzere bu konu Mebusan Meclisi'nin gündemine getirilmiş ve oy çokluğu ile mutabakata varılmıştı. Bu belge ile meclis, Mondros hükümlerinin uygulanamayacağını açıkça dile getirmiş oluyordu. Bu gelişmeden sonra İtilaf Bloğu fiilen işgal altında olan İstanbul'u resmen ele geçirmişti. Sovyetler bu belgeyi onaylayarak emperyal kuvvetlerin Anadolu sahasından çekilmesi gerektiğini resmen kabul etmiş oluyordu. Ankara'nın üzerinde durduğu ve sürekli ön planda tuttuğu millî

---

[154] Türkiye Komünist Partisi*, Oktobr 50 Yaşında,* İstanbul 1967, s.35.
[155] Xenia Joukoff and Robert C. North, *Soviet Russia and the East 1920-1927,* Second Printing, California 1964, s.112.
[156] Dönemin Hariciye Vekaleti Vekili Muhtar Bey, imzalanan Türk-Rus Muahedesiyle ilgili ikinci celsede bilgilendirme yapmaktadır. Burada antlaşmaya dair meclisten gelen tepkileri de açıklamaya çalışmaktadır. *TBMMZC*, Devre: 1, İçtima Senesi: 2, Cilt: 9 (24 Mart 1337 (1921)), s.206.

sınırlar ilk defa bir Avrupa devleti tarafından kabul görmüştü.[157] Bu Anadolu'daki savaşın seyrini değiştirecek oranda önemli bir karardı. Yalnız bu süreçte Türkiye, Kafkasya sınırında ısrar ettiği Batum'dan vazgeçmek zorunda kalmıştı. Batum limanının Gürcülere ait olduğu hükûmet temsilcileri tarafından da tasdik edilmişti.[158] Türk yetkililer bu konuya ek bir koşulun da ilave edilmesini sağlamıştı. Bu şarta göre bölgedeki Hükûmet, yerelde bulunan milletlerin veya cemaatlerin dinlerini ve kültürlerini istedikleri şekilde yaşamalarına müsaade edecekti. Halkın üzerinde kültürel ve dinsel bir asimilasyon sürecin başlatılmasını engellemeye yönelik bir adım atılmıştı. Aynı zamanda bölge üzerinde ekonomik gücün önemli bir unsuru olan Batum limanı üzerinden gelen ve giden mallar için gümrük tarifesinin tatbik edilmeyeceğine dair bir uzlaşı ortaya çıkmıştı. Buna karşılık Kars ve Ardahan vilayetleri Türk sınırı içerisine bırakılmıştı.[159] Bölge üzerinden ticarî ve kültürel nüfuz muhafaza edilmeye çalışılsa da Batum vilayeti, Misak-ı Millî sınırların dışında bırakılmıştı. Bu durum meclisteki Doğu kökenli vekiller tarafından sert bir biçimde eleştirilmişti. Hatırlanacağı üzere yukarıda da bahsedildiği gibi TBMM ilk tavizini dış ilişkilerde Sovyetlere atacağı adımlardan önce haber verme teklifini kabul ederek vermişti. Batum'un millî sınırlar haricinde tutulması ikinci bir tavizin verildiğine dair bir algının ortaya çıkmasına sebebiyet vermişti.

Müzakere boyunca daima masanın önemli konu başlığı içinde yer alan boğazlar meselesine dair alınan kararlara bakıldığında Rusların neredeyse tamamen Türklerin savunduğu tezi onayladığı görülmektedir. Taraflar boğazlardaki ticaretin yeniden canlandırılmasını ve iktisadî güvenliğin sağlanmasını öncelikli hedef olarak benimsemişlerdir. Yeni bir uluslararası konferansın toplanması noktasında uzlaşıya varmışlardır. Ancak bu konferansın bölge ülkelerinin yani başka bir deyişle Karadeniz'e sahili olan ülkelerin katılımıyla yapılmasını arzu etmişlerdir. Türk tarafı, başkent olan İstanbul'un asayişi tehlikeye atılmaması şartıyla alınan kararlara sadık kalacağını ifade etmiştir. Boğazlar meselesi bu alınan kararla iki ülke tarafından da halledilmiş görünüyordu. Fakat TBMM Hükûmetinin askeri zaferinden sonra toplanmasına karar

---

[157] Moskova müzakerelerinin devam ettiği bir dönemde Çiçerin'in, Rus hükûmetine 28 Şubat 1921 tarihinde kapsamlı bir rapor sunduğu bilinmektedir. Buradaki raporunda Türklerle görüşmelerin tahmin edilemeyeceği ölçüde zor geçtiğini belirttikten sonra Misak-ı Millî adında anayasa hüviyetinde kararlar aldıklarını açıklamıştır. Millî sınırları tartışmaya açmadıklarını ve Türkler için kutsal kabul edildiğini ifade etmiştir. Bkz. Jamil Hasanli, *The Sovietization of Azerbaijan,* s.240.

[158] Meclis tutanakları incelendiğinde dönemin Hariciye Vekaleti Vekili Muhtar Bey'in açıklamasına göre, Moskova'da belirlenen Doğu sınırıyla ilgili detaylı haritanın Erkan-ı Harbiye Umumiyye Dairesine verildiği anlaşılmaktadır. Bkz. *TBMMCZ*, Cilt: 9, (24 Mart 1337), s.206.

[159] Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, Ankara 1982, s.195.

verilen Lozan görüşmelerinde Moskova Muahedesinde yer alan bu hususlar, Sovyetler tarafından öne çıkarılmaya çalışılacaktır. Türk ve Rus heyetler, Moskova'da mutabakata varılan maddeler üzerinden birbirlerini eleştirecektir.

Çarlık rejimi boğazlar meselesinde İtilaf Bloğu ile hareket etmekte olup hatta imzaladıkları gizli antlaşmalarla[160] İstanbul ve boğazları kendi egemenliği altına almayı bile planlamıştı. Bu, Çar Petro zamanından beri dile getirilen sıcak denizlere inme politikasının en önemli merhalesi idi. Ancak Moskova Muahedesini incelediğimizde Sovyetlerin boğazlara yönelik Çar siyasetinden ayrı bir politika takip ettiği görülüyordu. Öyle ki tamamen Türklerin tezini tasdikleyen bir öneri ile karşımıza çıkıyorlardı. Sovyetlerin bu konudaki samimiyeti sürece mi bağlı idi yoksa gerçekten de boğazlardaki siyasî emelleri değişmiş miydi sorusunun cevabı, İkinci Dünya Savaşı ile karşılık bulacaktı. Ancak antlaşma şartlarında artık görülüyordu ki, Anadolu üzerinde saltanat rejiminin egemenliğini artık tanımıyor, yeni süreci Ankara ile birlikte yürüteceğini antlaşmada yer verdikleri şu cümleyle açıkça ifade ediyordu: "(…) Şurası mukarrerdir ki iş bu maddede mezkûr Türkiye arazisi doğrudan doğruya Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin idare-i mülkiye askeriyesi altında bulunan arazidir."[161]

Yine antlaşmada yer verilen maddeler içerisinde en göze çarpan hususlardan biri de geçmişte imzalanan sözleşmeler ve kapitülasyon meselesiydi. Sovyetler ve TBMM, ortak bir uzlaşı içinde geçmişte çarlık ve saltanat rejimlerinin onayladıkları antlaşmaların şu an ki hükûmetlere hiçbir yarar sağlamayacağı görüşünü ileri sürerek bu antlaşmaların yürürlükten kaldırılmasını kabul etmişlerdi. Böylece taraflar sadece geçmişte düşmanlıkların temel kaynağı olarak rejimleri görmekle kalmıyor aynı zamanda ikili antlaşmaların bu düşmanlığın ortaya çıkmasında temel etken olarak kabul ediyordu. Bunun yanı sıra bilhassa çarlık rejimin yaptığı savaşlar neticesinde Osmanlı'dan elde ettiği siyasî ve iktisadî ayrıcalıkları da içeren kapitülasyonlar ilga edilmiş oluyordu. Zira kapitülasyon konusunun her iki memleketin de ticarî ve siyasî umdelerine aykırı bir durum telakki ediyordu. Böylece Türkiye dış politikadaki ilk destekçisine kapitülasyonların kaldırılmasını kabul ettirmiş oluyordu. Bu daha sonra toplanılacak olan Lozan'da Türkiye'nin elini kapitülasyonlar nazarında güçlendiriyordu.

---

[160] Sovyetler çarlık rejiminin yaptığı gibi gizli antlaşmalar imzalamak yerine açık diplomatik usulleri tercih edecekti. Nitekim yönetimi ele geçirir geçirmez ilk olarak gizli antlaşmaları kamuoyuna duyurdular. John Quinn, *Soviet Foreign Policy 1917-1947,* London 1947, s.12.

[161] Hariciye Vekaleti Vekili Muhtar Bey, Türk-Rus Muahedesinde yer alan sekizinci madde ile ilgili açıklamaları sırasında yukarıda belirtilen ifadelere yer vermiştir. *TBMMCZ*, Cilt: 9 (24 Mart 1337), s.207.

Geçmişteki ilişkilerden dolayı kendi ülkeleri içerisinde komşu ülkelerin tebaalarının sayısı azımsanacak bir boyutta değildi. Bu nedenle azınlık statüsünde olan ancak taraf ülkenin vatandaşı konumunda olan halk içinde önemli adımlar atıldı. Hangi ülkenin topraklarında yer alıyorlarsa o ülkenin hukuki şartları çerçevesinde yaşamlarını idame ettirmeleri istenmiştir. Ancak bunu uygularken müdafaa-i meselelerde alınan kararlar bu durumun dışında tutulmuştur. Örneğin herhangi bir savaş halinde Türk vatandaşların Rus ordularında yer almasına veya Rus vatandaşların Türk silahlı gücün içerisinde yer verilmesine müsaade edilmemiştir.

Yeni bir sürecin başlangıcı olarak gördüğümüz bu muahede ile TBMM Hükûmeti, yalnızca dış destek bulmakla kalmıyor, savaş ekonomisi uyguladığı bir dönemde Sovyetlere ticarî imtiyazları ve bu imtiyazlardan doğan ikili antlaşmaları yürürlükten kaldırmayı kabul ettiriyordu. Sovyetlerin bu adımı, Türkler tarafından son derece değerli idi. Öte yandan askerî gücünü birinci İnönü Muharebelerinde kanıtlamakla kalmamış bu savaşın sonucunda İngilizlerin ilk resmi temasın kurmasını sağlamıştı. 1921 yılının başında meydana gelen gelişmeler, TBMM'nin sadece askerî yönünü değil diplomasi alanında da önemli başarılar elde edeceğini gösteriyordu. Özellikle İngiliz ve Rusların ticarî görüşmelerini devam ettirdiği bir süreçte Bolşevik Rusya'sıyla Moskova Antlaşmasını imzalaması bunu net bir şekilde ortaya koymaktaydı. Yaşanan süreçler elbette halkın Bolşeviklere olan bakışını da değiştirmeye devam ediyordu. Resmi temasların olumlu bir biçimde sonuçlanması halkın mevcut Rus yönetimine yaklaşımını derinden etkiliyordu. Hem bürokrasi hem de toplumsal yansımalar, önemli bir eşiğin geçildiğini gösterir nitelikteydi.

Tüm göstergeler olumlu bir şekilde seyretse de Sovyetlerin İngilizlerle ticaret antlaşmasını imzalaması ve bu tür antlaşmaları diğer Avrupaî devletlerle de imzalama isteğinde olması, *Moskova elçiliğinde bulunmuş Ali Fuat Paşa'nın* nazarında olası bir tehlikeye işaretti. Muhtemel bir Sovyet Avrupa yakınlaşması, TBMM'yi kritik bir mücadele safhasında yalnız bırakabileceğini düşünüyordu. Ali Fuat Paşa'ya göre[162], Sovyetler her ne kadar çarlık rejiminin uygulamalarını ve *siyasi anlayışlarını topyekûn reddetse de* emperyalizme karşı Doğu milletlerini koruma iç güdüsüyle hareket ettiğini açıklayarak *bu bölgeleri kendi himayesine alabilir* ve daha sonra da Avrupa ile sorunlarını ilga ettikten sonra *geniş bir federasyon* ilan edebilirdi. Ali Fuat Paşa görüşlerinde haklı

[162] Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, s.198.

da olsa Rusların bunu gerçekleştirebilmesi için mevcut şartların değişmesi gerekirdi. Federasyon sistemini, güçlü bir ekonomik düzen inşa ettikten sonra hayata geçirebilirdi. İlerleyen zamanlar Moskova elçisini kısmen haklı çıkaracaktı. Fakat Sovyetlerin güçlü bir Rus devletini teşekkül ettirmesi pek kolay olmayacağı gibi uzun bir zaman diliminin de geçmesi gerekiyordu. Bu nedenle kısa vadede Sovyetlerin bunu gerçekleştirmesi mümkün görünmüyordu. Dolayısıyla Sovyetlerin 1920'li yıllarda politik ortağının Türkiye olacağı gerçeği değişecek gibi görünmüyordu.

1.1.2.4.İtilafiyûn Politikalarının Türk-Sovyet Münasebetlerine Tesiri

1.1.2.4.1. Sakarya Muharebelerinin Ardından Yapılan Batı Propagandası

Taraflar Moskova Antlaşması'nı imzalamak suretiyle yeni bir döneme geçmiştir.[163] Bu dönemle birlikte en fazla gündemi meşgul eden konu, iki devlet arasında mutabakata varılan altın ve mühimmatın nasıl ve ne şekilde ülkeye getirileceği idi. İki farklı yol üzerinden planlar yapılıyordu. Türk tarafının üzerinde durduğu en güvenilir yol ise, asayişin sağlanması ve Sovyetlerle birlikte hareket edilmesi şartıyla gönderilecek yardımların Kafkasya üzerinden TBMM Hükûmetine ulaştırılmasıydı. Buradaki kara bağlantısı ile malların daha hızlı bir şekilde ülkeye getirilmesi planlanıyordu. Denizyolu ikinci bir tercih gibi duruyordu. Zira İtilaf donanmasının Karadeniz'i sürekli kontrol altında tutuyordu. Üstelik TBMM'ye verilmesi düşünülen cephaneleri taşıyacak kapasitede gemilerin mevcudiyeti yeterli bir sayıya ulaşmamıştı. Bunun yanında tecrübeli mürettebat noksanlığı da yakın bir zamanda giderilecek gibi görünmüyordu. Öte yandan yardımlar konusu nedeniyle Kafkasya bölgesinde Sovyetlerle bir sıcak temasa geçilmesi, Doğu cephesini de rahatlatacaktı. Burada harcanan maliyet en kritik safhaya girilen Batı cephesine doğrudan aktarılabilecekti. Yapılan bu planlara rağmen Rus yardımı çoğunlukla deniz üzerinden gelecekti. Zira Doğu sınırlarındaki asayiş problemleri kara yoluyla yapılacak yardımları tehlikeye atacak bir hal almıştı. Türk Hükûmeti hazırlıklarını deniz yolu üzerinden yapmaya başlamıştı.

Yukarıda bahsedilen sebeplerden dolayı TBMM Hükûmeti, Moskova Antlaşması'na benzer yükümlülükler taşıyan yeni bir antlaşmayı bölgedeki yeni Sovyet uyduları haline gelen ülkelerle imzalamayı planlıyordu. Zaten Moskova Antlaşması'nda yer alan maddelerin Sovyetler aracılığı ile Kafkas ülkeleri tarafından da benimsenmesine yönelik çalışmalar yapılacağına dair teminat verilmiştir. Ankara'da Moskova

[163] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi,* Belge Tarihi: 25.09.1337 (1921), Yer Bilgisi: 34614 – 13621 – 3, Kurum 571.

müzakerelerine bir yandan devam edilirken bir yandan da Kafkas ülkeleriyle temasa geçilmiş, olası yeni antlaşmaların koşulları şimdiden belirlenmeye başlanmıştı.

Ankara, 1921 yılında Sovyetler tarafından verileceğine dair teminat altına alınan yardımların ülkeye nasıl ve ne şekilde getirilmesine yönelik çalışmalar yaparken bu süreci derinden etkileyecek yeni bir krizle karşı karşıya kalmıştı. Kimilerine göre İtilaf Bloğunda ortaya çıkan yeni çatlağın yansıması olan Fransız yönetiminin TBMM'ye dair derin politika değişimi, iki ülke ilişkilerinde yeniden siyasette bunalım dönemine kapı aralamıştı.

Hatırlanacağı üzere Osmanlı ile Çarlık Rusya'sı tarafından imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması'yla Kafkas bölgesinin geleceğini doğrudan etkileyecek önemli bir dizi kararlar alınmıştı. Ancak Birinci Dünya Savaşın neticesinde Yakındoğu coğrafyasında tanık olunan gelişmeler, Kafkas bölgesinde yeni gelişmelerin ve sorunların çıkmasına zemin hazırlıyordu. Sovyetler Brest Litovsk antlaşmasına imza koyan ve savaştan çekilen taraftı. Ancak bu dönemde kendi sınırları içerisinde iç çatışmalarla mücadele ettiklerini ileri sürerek ilk resmi temastan beri TBMM Hükûmetine bölge üzerinden Brest-Litovsk antlaşmasında yer alan maddelerle bağdaşmayan önerilerini sıralamaktan kendini alı koyamıyordu. Zira Sovyetler bu antlaşmanın varlığından rahatsız olduğu belli idi. Nitekim Moskova Antlaşması'nda yer alan bir maddeyle eski rejimlerin imzaladığı antlaşmaların bir önemi kalmadığına yönelik bir tez ileri sürmüştü. Fakat Brest-Litovsk antlaşması Çarlık yönetiminin değil, Bolşeviklerin imzasını taşıyordu. Her ne olursa olsun yeni dönem olarak nitelendirdiğimiz Moskova Antlaşması'yla başlayan sürece bakıldığında Kafkasya'da yeni bir sözleşmenin gereksinimi zorunlu kılar hale gelmişti. Ortak düşman algısıyla hareket eden iki zorunlu müttefik devletin en önemli anlaşmazlık yaşadığı yer Kafkasya idi.

Yeni sürecin yeni bir antlaşmayı beraberinde getireceği aşikardı. Fakat bu durum, Türkiye'yi bekleyen yeni bir tehlikenin varlığını da ortaya koyacak etkenlere sahipti. Örneğin yeni antlaşma ile TBMM'nin Gümrü antlaşmasıyla Ermeniler üzerinde kurduğu otorite ve elde ettiği kazanımlar anlamsız hale gelebilirdi. Hatta Doğu cephesinin tekrardan açılması yeniden gündeme taşınabilirdi. Üstelik Ruslar, Ankara'nın ilk teması sonucunda Ermenilere yönelik çeşitli imtiyazlar talep etmişti. Bunu TBMM hala hafızasında saklı tutuyordu. Elbette Millî Mücadele'yi yöneten kadronun eli geçmişe nazaran daha güçlü idi. Zira Mustafa Kemal Paşa'nın komutasındaki TBMM'nin düzenli

ordusu Yunanları Sakarya Muharebelerinde durdurmayı başarmış, artık taarruz planlarını hazırlamaya başlamıştı. Anadolu'daki Eskişehir-Kütahya savaşlarından sonra görüntü TBMM'nin lehine tamamen değiştiğini söylemek yanlış olmayacaktı. Bu savaş sadece Türk-Rus kanadında zaferle karşılanmamış aynı zamanda Fransızların İngilizlerden bağımsız bir politika arayışı içerisine girmesine zemin hazırlamıştı. Bunun en önemli göstergesi de TBMM'nin *diplomatik kanallar aracılığı*[164] ile Fransa devletiyle görüşmeler yapmasıydı.

Başlığa verilen İttifak politikasının etkisi tam da bu noktada başladığını söylemek gerekir. Sakarya Muharebelerinden sonra TBMM savaş yanlısı olmadığını sulh yoluyla meselelerin çözüme kavuşturulması gerektiğini Mustafa Kemal Paşa tarafından yani birinci ağızdan dile getirmişti. Böylece Avrupaî devletlerle barış müzakerelerin başlamasında bir sakınca görünmediği ifade edilmişti. Bu açıklamayı yaparken Paşa, Rusların yeni gelişmelere kuşku ile yaklaştığını anlamış olacak ki, "… biz Rusya ile dostuz. Çünkü Rusya herkesten evvel hukuk-u milliyemizi tanıdı ve ona riayet etti. Bu şart dahilinde bugün olduğu gibi yarın da ve daima Rusya, Türkiye'nin dostluğundan emin olabilir. (…)" ifadelerini kullanmıştır.[165]

Sakarya Zaferi sadece Fransa ile ilişkilerin seyrini değiştirmedi. Yerel ve Ankara menşeili yayımlanan haberlere göre, Anadolu'dan Fransız güçlerin çekilme planları yapmaya başlamasıyla birlikte İngilizler de saltanat rejimini kullanmak suretiyle İstanbul Hükûmeti aracılığıyla TBMM'nin savunduğu kırmızı çizgileri üzerinden pazarlığa girişmeye hazırlanıyordu. Lider kadrolar, oluşan yeni duruma baktıklarında İngiliz ve Fransızların desteğinden mahrum kalan bir Yunan ordusunu görmeye başlamıştı. Elbette İtilaf güçlerin istekleri, TBMM'yi tatmin edecek boyutta olmadığı için Yunan ordusu yine İtilafın gücünü arkasında hissedecekti.

Hem İngilizlerin saltanat rejimini kullanarak TBMM ile temas kurmaya çalışması hem de Fransızların Anadolu'dan çekilme fikrinin ortaya çıkması *ortak düşman algısı* ile hareket eden Sovyetleri endişeye düşürdü. Sulh yoluyla Anadolu'da bir millî devletin kurulması, Rus tarafının arzu edeceği bir durum değildi. Çünkü sulh yoluyla kurulan bir Türkiye'de kapitalist emperyal güçler varlığını devam ettirebilirdi. Bu nedenle Sovyetler

[164] Savaş değil barış yanlısı olduğunu vurgulayan Türk yetkililer, diplomatik kanalların açık olduğunu belirtiyorlardı. Bkz. *TBMMZC*, Devre: 1, İçtima Senesi: 2, Cilt: 12 (19 Eylül 1337), s.262.

[165] Meclis gerçekleştirdiği oturumda Sakarya Savaşı'nın sonuçlarını masaya yatırmaktadır. Hükûmet üyeleri hangi şartlar altında İngilizlerle barış yapabileceklerini aktarmaktadır. Bunu dile getirirken de Rusya ile olan ilişkilerini gerekçe göstermektedir. Bkz. *TBMMZC,* Cilt: 12 (19 Eylül 1337), s.262.

harp yoluyla Türkiye'nin milliyetçilik temelli de olsa bağımsız olmasını istiyordu. Ortaya çıkan bu şartlar ve sorunlar yumağında Türkler ve Ruslar Moskova'dan sonra bu sefer Kafkasya ülkeleri için yeniden bir masa başına geçmişlerdi.

1.1.2.4.2. Türk-Fransız Görüşmeleri Gölgesinde Kars Antlaşması

Yeni antlaşmaların şartlarını görüşmek için seçilen şehir Kars oldu. Türk tarafı görüşmelere başlamadan önce hükûmet yetkililerinden aldığı talimatla her ülke ile ayrı ayrı bir taslak metin üzerinden antlaşma imzalamayı tasarlıyordu. Her ülkeyi ayrı bir yönetim olarak görüyordu. Her ne kadar Sovyet devletinin egemenliğinde olsalar da bağımsız birer devlet olarak algılıyordu. Ancak bu plan, Türk Hükûmeti tarafından hayata geçirilemedi. Çünkü Kafkas ülkelerinin delegeleri kendilerini ayrı birer devlet değil bir bütün ülke olarak gördüklerini açıklamışlardı. Azerbaycan delegasyon başkanının "aralarında toprak sınırı olmadığını ve ekonomik çıkarlar adı altında hedeflerini birleştirdiklerini"[166] ifade etmesiyle Türk tarafının tezi önemini kaybetmiş oldu. Anlaşılan o dur ki, tam anlamıyla ideoloji ve siyasî anlayışıyla Sovyetler Türkiye'ye Kafkas ülkeleri aracılığıyla komşu devlet olmuştu. Türkiye'nin karşısında ayrı ve parçalanmış bir yapıdan ziyade bir bütün siyasi teşekkül bulunmaktaydı.

26 Eylül 1921 tarihinde başlayan görüşmeler[167], 13 Ekim 1921 tarihi itibariyle nihayete ermiştir. Yazar Stefanos Yerasimos, "bu antlaşmayı silah zoru olmadan ve bir sömürü düzeni kurulması şart koşulmadan imzalanmış olan Moskova Antlaşması'na" benzetir.[168] Antlaşmaya imza atan devletler, XIX. yüzyıldan itibaren bozulmaya yüz tutan ticarî ilişkilerde ortaya çıkan sorunları gidermek için muhtelif müzakerelere hazır olduklarını açıklamışlardır. Bu bir anlamda, doğu sınırındaki ticarî ağının yeniden gelişmesinin önünü açması hasebiyle olumlu bir gelişme olarak görülmüştür. Özetle Kars Muahedesi, Moskova Antlaşması'nın benzeri niteliğinde olmuştur. Bu antlaşmayla Kafkas ülkeleri Moskova'da kabul edilen maddeleri onaylamıştır.

Şunu da belirtmek gerekir ki, Kars'taki görüşmeler, Fransızların Türklerle teması nedeniyle de sıkıntılı bir hal almıştı. Kars'taki görüşmelerden iki gün evvel Fransa'yı temsilen Franklin Bouillon da Türk delegeleriyle bir itilaf name imzalamak için müzakerelere başlamıştı. Kurulan bu temas elbette Ruslar tarafından takip ediliyordu.

---

[166] Natalya Çerniçenkina, *Rus Arşivlerine Göre Moskova ve Kars Konferansları Tutanaklar ve Belgeler*, İstanbul 2014, s.53-54.
[167] *Hakimiyet-i Milliye,* "Kars Konferansı Pazartesi Günü Açıldı", 29 Eylül 1337 (1921).
[168] Stefanos Yerasimos, *Ekim Devriminden Millî Mücadeleye Türk Sovyet İlişkileri*, 1. Baskı, İstanbul 1979, s.339.

Türk Rus ilişkilerinde gergin bir atmosfer yaratılmıştı. Kars'taki müzakerelerde Ruslar açıkça Murgul Bakır madenlerinin ve Kulp tuzlasının işletmelerini Ermeniler ve Gürcüler için Türkiye'den talep etmişti. Türk tarafı bu istekleri onaylamadı. Bu, var olan bunalımın büyümesine yol açtı. Müzakereler 13 Kasım'da sonuçlanmasına rağmen Ruslar, Türk Fransız konusunda yaşanan gelişmelerin sonuçlarını tartışmaya başlamıştı.

Mustafa Kemal Paşa'nın demeçlerine bakıldığında Fransızların TBMM ile bir barış yapmak amacında olmadıkları anlaşılıyordu. Fransız temsilci ittifak bloğundan ayrı hareket ederek bugün ki şartlarda bir barış antlaşmasının yapılmasını mümkün görmediğini açıkça ifade etmişti. Barış antlaşması olmadığı gibi bir mütarekeden de yana değillerdi. Onların tek yapmak istedikleri "Türklerle yeniden savaşa mahal verecek bir düşmanlığın ortadan kaldırılması" adına bir *sözleşme veya itilaf name* imzalamaktı.[169] Fransız temsilcisi Ankara'da bulunmalarının bu amaçla sınırlı olduğunu hatırlatıyordu. Bu itilaf name, bir anlamda ileride imzalanması muhtemel barış antlaşmasının şartlarını şimdiden belirlenmesi anlamına geliyordu. Meclisteki gizli oturumunda yapılan toplantılarda bu düşünce üzerinde yoğunlaşılmıştı. Bu antlaşma, "kati bir anlaşmadan ziyade Fransız hükûmetinin Türkiye'nin bağımsızlık yolundaki mücadelesine samimi duygularla yaklaştığının" bir kanıtı olarak gösterilmekteydi.

Kars Antlaşması'nın imzalanmasından hemen bir gün sonra 14 Ekim 1921 tarihli bir telgraf, Mustafa Kemal Paşa tarafından Batı Komutanı İsmet Paşa'ya gönderilmişti. Bu telgrafın içeriğine bakıldığında Fransızlarla gerçekleştirilen müzakerelerin sona yaklaşıldığı anlaşılmaktaydı. Bu nedenle antlaşmadan hemen sonra Adana ve çevresinin teslimi için İsmet Paşa'nın hazırlıkları şimdiden başlaması için talimat verilmişti.[170]

1.1.2.4.3. Batı Kaynaklı Propagandanın Sonuçları

Türk tarafının bir batılı devletle münasebet içerisine girmesi Rusları siyasi bir tedirginliğe itmişti. Artık bu durum iki ülke ilişkilerinde olağan bir hal almıştı. TBMM'nin Fransızlarla bir itilaf name imzalama aşamasına gelmiş olması, Rusların farklı olasılıklar üzerinde durmasına sebep olmuştu. Onlara göre, İtilaf Bloğu kendi içlerinde bir husumet varmış gibi göstererek bir dağılma aşamasına girdiklerini göstermeye çalışıyordu. Böyle bir yol izlerken de Fransızların liderliğinde Türk Hükûmeti kullanılarak yeni bir planı devreye soktuklarını düşünüyorlardı. Türk

[169] Atatürk'ün Bütün Eserleri Danışma Kurulu, *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Cilt XII (1921-1922), 2. Baskı, İstanbul 2005, s.45.
[170] Atatürk'ün Bütün Eserleri Danışma Kurulu, *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Cilt XII (1921-1922), s.38.

Hükûmetini yanlarına çekerek *Kafkas seddinin hudutlarını bu kez Gürcü ve Ermeni toprakları üzerinden değil, Türkiye sınırlarından çizmeyi* planladıklarını savunuyorlardı. Yeni planın hayata geçmesiyle birlikte *Türkiye bir ileri karakol hüviyetine* bürünerek itilaf güçlerin Ruslara yönelik yapacağı askerî harekatta *bir üs olarak* kullanılması dahi gündemdeydi. Rusların bu düşünceleri, mecliste yapılan gizli toplantılarda vekillere aktarılmıştı. Ancak Mustafa Kemal Paşa, meclisi bilgilendirmek adına yaptığı konuşmasında böyle bir düşüncenin kendilerine aktarılmadığını açıkça ifade etmişti.[171]

Fransızlar tarafından böyle bir teklif gelmesi halinde bile Türk Hükûmetinin bu plan içerisinde yer almayacağı açıktır. Zira Mustafa Kemal Paşa 5 Haziran 1920 tarihinde kolordu komutanlarına gönderdiği telgrafta, Rusların Kafkasya bölgesi için uygulamaya koydukları Bolşevikleştirme harekatının Millî Mücadele harekatının lehine olduğunu yazmıştır. Kırmızı çizgileri kabul eden Bolşevik Rusya'sıyla Türkiye arasında kara sınır bağlantısının elzem olduğunu altını çizmiştir.[172] Üstelik Millî Mücadele'ye yapılması muhtemel yardımların güvenliği için Kafkaslardaki kontrolün tek bir siyasî güçte olması mühim idi. Kazım (Karabekir) Paşa ve Mustafa Kemal Paşa, Kafkas Seddi'ne karşı politikasını bu anlayış üzerinden belirlemişti. Ne olursa olsun Batı kaynaklı Kafkas Seddi planı hayata geçirilmemeli idi.[173] Bu noktada Türkler, Ruslarla aynı fikre sahipti.

Rus elçisinden alınan bilgiye göre, Sovyetlerin Türk-Fransız teması için geniş çapta inceleme yaptıkları görülüyordu. Onların elde ettiğine göre, Türk-Fransız ilişkilerinin ancak Türk-Rus münasebetlerinin kopmasıyla mümkün olacağına dair yorumların TBMM Hükûmetine iletildiği şeklindeydi. Ayrıca emperyalist devletlerin Kafkasya bölgesi üzerinden yeniden hakimiyet kurmak için Türkiye'nin desteğini istediği dile getiriliyordu. Alınan bu bilgiye karşılık Mustafa Kemal Paşa, *bu tür önerilerin* gündeme *hiçbir zaman getirilmediğini*[174] ifade ederek Rus temsilcisiyle güven tazeleme yoluna gitmişti. Zira elçinin paşadan alacağı cevaplar, hassaslaşan Türk Rus ilişkilerinde yeni bir sürecin kapısını açacağı için Paşa gayet açık bir şekilde bu tür bilgi akışının gerçeği yansıtmadığını belirtmişti.

---

[171] Ankara'nın Fransızlarla yapmış olduğu itilaf name görüşmelerine dair Rusların neler düşündüğü ile ilgili Mustafa Kemal Paşa gelen soru üzerine bu açıklamayı yapmıştır. *TBMMGCZ,* Devre: 1, İçtima senesi: 2, Cilt: 2 (16 Teşrinievvel (Ekim) 1337), 356.

[172] Kamuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri 1920-1953*, s.22.

[173] Atatürk'ün Bütün Eserleri Danışma Kurulu, *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Cilt XII, s.268.

[174] Meclis gizli oturumda Fransızlarla yaptıkları görüşmeleri masaya yatırmaktadır. *TBMMGZC*, Cilt: 2, (16 Teşrinievvel 1337), s.356.

Sakarya Savaşı'ndan hemen sonra Rusya ile olan siyasî ve askerî bunalımı, cephede bulunan Fevzi Paşa farklı bir açıdan değerlendirmeyi tercih etti. Direk isim vererek böyle bir sorunun meydana gelmesinde rol oynayan "asıl kişinin Bekir Sami Bey'in" olduğunu ileri sürdü. Moskova'da yapılan ilk müzakerelerde Bekir Bey'in Bolşevik *siyasetinin aleyhinde propaganda* yaptığını söyledi. Bölgede yaşayan halk arasında anti Sovyet hareketinin yayılmasına hizmet ettiğini dile getirdi. Buna ilaveten en son olarak da İngilizlerle kurulan temaslar sırasında "TBMM Hükûmetinin bilgisi dışında Türkiye'nin lehine olduğunu düşünerek bir dizi antlaşmalar" yaptığını hatırlattı. Bunları Türk heyeti adına yaparak katipler tarafından da tutanaklara işlenmişti. Bu kayıtlardan Bolşeviklerin haberdar olması neticesinde Ruslar 'da Türk siyasî hareketine olan güven bunalımını yarattığını ve bunun normal olarak algılanması gerektiğini açıkladı. Fevzi Paşa'ya göre, Bekir Bey her ne kadar TBMM'den habersiz hareket etmiş olsa da Ruslar ortaya çıkan tabloyu farklı okuyordu. Ankara'nın izni olmadan böyle bir sürecin yaşanmasına imkân vermiyorlardı. Sürecin TBMM hükûmeti tarafından yönetildiğini düşünüyorlardı. Oysaki, durum Rusların okuduğu gibi değildi. Bekir Sami Bey, Ankara'dan habersiz olarak kendisine mantıklı gelen ve geçmişe kıyasla sunulan şartları yeterli görerek diplomatik usullere aykırı hareket etmişti.[175] Fevzi Paşa'nın demeçlerine bakıldığında iki ülke arasındaki bunalım krizinin kaynağı Fransızlarla sağlanan temaslar değil, Bekir Bey'in kendi girişimleriyle ortaya çıkan görüşmelerdi.

Ankara Fransızlarla yaptığı görüşmelerden Moskova'yı bilgilendirmeden önce İngilizler Türk-Fransız müzakerelerinin yapıldığına dair Sovyetlere bilgi verdi.[176] Bu bilginin Türkiye'den değil de İngiltere'den gitmesi elbette ikili ülke ilişkilerini etkileyebilecek bir faktördü. İngilizler bununla sınırlı kalmayarak Türklerin Fransızlarla birlikte harekete geçip Kafkasya'da yeni harekata girişeceğine dair Sovyet devlet adamlarına bilgi akışı sağlıyordu. Görülüyordu ki, İngilizler Türk-Rus ilişkilerinde ortaya çıkan algının değişmesi için bir propaganda faaliyetine girişmişti.[177] İngilizlerin bilgi

[175] Erkanı Harp Umumiye Reisi Fevzi Paşa mecliste Sakarya Savaşı sonrasında meydana gelen askerî vaziyet hakkında bilgi verirken kendisine göre Rusların kendilerine yönelik şüphe duymalarının kaynağını açıklama gereği duymuştur. *TBMMGZC,* Devre: 1, İçtima senesi: 2, Cilt: 15 (13 Kanunuevvel (Aralık) 1337 (1921)), s.469.

[176] İngiliz propagandasının etkisi görülmeye başlanmıştı. Rusların Moskova'dan Kafkasya bölgesinde her gün askerî nakliyatta bulundukları biliniyordu. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 23.05.1337 (1921), Yer Bilgisi: 34854 – 137564 – 18, Kurum 571.

[177] İngiliz bürokrasisi, Milliyetçi Türkler ile Bolşevik Rusların ittifakına engel olmak adına önemli adımlar atıyordu. Bu ittifakın güçlenmeden dağılması için çaba sarf ediyordu. Kendilerine göre Bolşeviklik anlayışı Anadolu'dan Hindistan'a kadar yayılması halinde devlet çıkarları tehlikeye girecekti. *İrade-i Milliye,* "Bolşeviklik Korkusu ve İngiltere", 1 Mart 1336 (1920).

akışından sonra Rus tarafı, Türk-Fransız müzakeresinin doğruluğuna yönelik sorusuna TBMM'den "evet cevabı" alınca[178] İngilizlerin propaganda amaçlı servis ettiği diğer bilgilerin de doğruluğu üzerinden derin şüphe duymaya başlamıştı.[179]

Meclisteki vekiller Sovyetlerin Türkiye'ye yaklaşımını gayet iyi biliyordu. Umdesini komünist esaslar doğrultusunda belirlemişti. Ankara'nın siyasî tavrı ile benimsediği ilkeler arasında herhangi bir bağlantı olmamasına rağmen mazlum milletlerin mücadelesi temelinde İtilaf Bloğuna karşı ortak bir pozisyon almışlardı. Dolayısıyla Türk tezinin savunduğu ilke Bolşeviklerin de çıkarınaydı. 20 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Ankara İtilaf namesi hakkında Ruslara bilgi verilmişti. İtilaf namede Rusların ilk dikkat çektiği detay, mektep ve maden alanlarında Fransızlara birtakım ayrıcalıklar verilmiş olmasıydı. Bu tür girişimler *Sovyet ideolojisiyle* uyuşmadığı için Ruslar alınan kararı kendilerinin aleyhinde görüyorlardı. Moskova süreciyle birlikte TBMM'nin hem emperyalizmle hem de kapitalizmle mücadele ettiğine dair bir fikre sahip olmuştu. Bu antlaşma bu düşüncenin *kendileri açısından sorgulanmasına* neden oldu.[180] Verilen imtiyazlar, yabancı sermayedar sınıfının Anadolu'da kalıcı olacağını işaret ediyordu. Hatta Rusya, yabancı sermayenin Türkiye'ye girişini Türk-Sovyet uzlaşına "bir darbe" olarak nitelendirme niyetindeydi. Türklerin Ruslardan uzaklaştırıldığına dair bir ön yargı oluşmaya başlamıştı.

Sovyetler TBMM'ye bir nota vermiş, Türk Hükûmetinin Fransız kapitalizmini kabul ettiğini yazmıştır. Bağımsızlık yolunda mücadele eden Türkiye'nin yeni kapital sınıflara esir bir hale gelmesinden endişe ettiklerini bildirmişlerdir. Türk yönetimi artık Sovyetler nazarında şüpheli bir konuma ulaşmıştı. Her ne kadar reddedilse de eskiden kalan düşmanlıkların da etkisiyle Türk-Rus ilişkilerinde kolay kolay ortadan kalkmayacak bir siyasî bunalım kendine yer bulmuştu. Hatta bu süreç, Rus yönetimini o kadar tesir etmiş olacak ki, Kafkas bölgesinde askerî adımlar atmaktan çekinmemişti. İngiliz propagandası Türk Fransız güçlerin Kafkasya'da Sovyet bloğuna yapacağı taarruz

---

[178] Fevzi Paşa, Ankara'nın Fransızlarla olan temaslarını İngilizlerin jurnal etmesiyle Bolşeviklerle ilişkilerin yeniden gerildiği yönünde görüşlerini paylaşmaktadır. *TBMMGZC,* Devre: 1, İçtima Senesi: 2, Cilt 15 (12 Kanunuevvel 1337, s.456.

[179] İngilizlerin uyguladığı propaganda süreci tek taraflı değildi. Tatbik ettikleri siyasetle Türkleri Ruslar nazarında güvensizliğe iterken aynı zamanda da Bolşevik ideolojisinin Anadolu'da sirayet edeceğini belirterek Millî Mücadele'yi sürdüren halk arasında bir kutuplaşma yaratma amacındaydı. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 14.04.1337 (1921), Yer Bilgisi: 34854 – 137568 – 28, Kurum: 574.

[180] Edirne Mebusu Şeref Bey, yapılan itilaf name ile Fransızlara verilen şimendifer ve maden imtiyazlarının Ruslar nazarında Türkler hakkında birtakım soru işaretleri oluşmaya başladığını belirtmektedir. *TBMMGZC*, Cilt: 15 (12 Kanunuevvel 1337), s.458.

propagandası[181] karşılık bulmuşa benziyordu. Sovyetler Batum ve Tiflis bölgelerine askerî kuvvetlerini konumlandırma yoluna gitmiştir. Osmanlı'da askeri ceza mahkemeleri amacıyla tesis edilen "Divan-ı Harp'in karşılığı olan İdare-i Örfiye" Batum şehrinde ilan edilmiştir. Ayrıca bölgedeki *İslam cemiyetleri baskı altına alınmış ve tutuklama kararları* verilmiştir. TBMM'ye gönderilmesi kabul edilen "cephane ve maddi yardımlar Batum'a getirilmiş" ancak bu gelişmelerin yaşanması nedeniyle yardımların Türkiye'ye verilmesi bekletilmiştir.[182] Dönemin Erkan-ı Harbiye Umumiyye Reisinin mecliste vekillerle paylaştığı bu bilgiler, Sakarya zaferinden sonra Doğu sınırında beklenilmeyen ve tahmin edilmeyen neticelerin ortaya çıktığını göstermekteydi. Sakarya Savaşı'ndan sonra Anadolu'da tek düşman devlet olarak Yunan ordusu kalmışken Türk-Rus kanadında bu tür hadiselerin patlak vermesi, Türk Hükûmetinin yeni tedbirler alarak bu sorunun ortadan kaldırılması yönünde çalışmalar yapmasına neden olacaktı.

Fransızlarla itilaf namenin imzalandığı 20 Kasım1921 tarihinde aynı gün *Moskova Sefaretine* bir telgraf çekilerek bundan sonra nasıl bir politik tavır alacağı konusunda talimatlar verildi. Şartlar ne olursa olsun artık tek hedefin Rus devletinden "cephane ve para yardımı" almak olacaktı. Var olan ilişkilerde şüpheye mahal verilmemesi gerektiği ve Rusya ile Doğu milletler için önceden olduğu gibi şimdi de ortak mesaiye devam edileceği aktarılacaktı. Bu durumla alakalı Fransa ile imzalanan itilaf namenin *Türk Rus münasebetlerini baltalayan herhangi bir maddenin yer almadığının* her fırsatta altı çizilecekti. Aynı zamanda Rus mevkidaşlarına Sovyetlerin de kırmızı çizgisi haline gelen Misak-ı Millîyi her alanda tanıtmak ve bunu *Avrupa'ya bildirmek amacıyla sulh görüşmeleri dahil her türlü girişimin yapılmaya devam edileceğinin* bildirilmesi istenmiştir. Türk bağımsızlığı mücadelesinde Rus yardımlarının her geçen gün daha fazla ehemmiyet kazandığı ve bu nedenle yardımların bir an önce Türkiye'ye gönderilmesi için çalışmaların yoğunlaşması emredilmişti. Bunun yapılmadığı takdirde diğer ülkelerin alacağı siyasî tavra göre muhtelif müracaatlar yapılacaktı. Sadece Türkiye'nin değil, Sovyetlerin de Misak-ı Millî'nin tanınması ve kabul edilmesi için temas kurulması halinde İngiliz ticaret temsilcilikleriyle paylaşılması arzu edilmiştir. Koşulların el verdiği

[181] Kafkasya bölgesinde Bolşeviklere karşı ittifak kurulduğuna dair bilgilerin geçilmesi hakkında detaylı bilgi için bkz. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi:30.11.1336 (1920), Yer Bilgisi: 34724 – 136608 – 5, Kurum:571, Kafkaslarda ittifak kurulmasına dair yapılan propagandanın gerçekliğini anlamak için Rus Diplomat Medivani'nin Ankara'ya geleceğine dair Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 34724 – 136608 – 7, Kurum:571.

[182] Fevzi Paşa, Fransızlarla olan münasebetlerin Kafkasya'da ne gibi gelişmelere sebep olduğu noktasında fikirlerini paylaşmaktadır. *TBMMGZC,* Cilt: 15 (12 Kanunuevvel 1337), s.456.

"takdirde İngilizlerle bir antlaşma zemini oluşturma maksadıyla arabuluculuk yapmak istedikleri takdirde TBMM Hükûmetinin buna olumlu yaklaşacağı" yazılmıştı.[183]

Bilindiği gibi Mart 1921 tarihinde de Ruslar İngilizlerle müzakere masasına oturmuştu. Hatta bu durum, kendi iç siyasetlerinde önemli bir tepkiyle karşılanmıştı. Lenin'in bu hamlesi Rus siyasetinde Bolşevizm'den ödün verildiği şeklinde yorumlanmıştı. Türkler de sulh kanallarını açık tutmak amacıyla Fransız temsilcileriyle toplantı yapmayı kendileri açısından doğru bir hamle olarak yorumlamışlardı. TBMM'deki vekiller Rusların bu aşırı tepkisini ve aldığı önlemleri anlamakta zorlandıklarını açıkladılar. Rusların İngilizlerle görüşmeler yapıp antlaşmalar imzalaması nasıl TBMM tarafından olağan bir durum şeklinde algılandıysa aynı durumun Türk-Fransız gelişmeleri içinde geçerli olmalıydı.

Rusların notasına karşılık Türk Hükûmeti Kafkaslardaki gelişmelerle birlikte Batum'da bekletilen yardımların akıbetini sordu. TBMM'de yardımların son gelişmelerden dolayı bilinçli bir şekilde gönderilmediği veya geciktirildiği yönünde bir izlenim oluşmuştu. Bölgeden alınan bilgilere göre, Anadolu'ya gönderilmesi gereken mühimmatlar başka bölgelere nakledilyordu. Doğrudan bunun sebebi sorulduğunda yanlış yönlendirme yapıldığına dair açıklamalar geliyordu.

1.1.2.4.4. Frunze'nin Gelişiyle Propagandanın Önemini Yitirmesi

Türk-Rus-Fransız üçgeninde yaşanan bu gelişmeler, Mart 1921 döneminde tanık olunan İngiliz-Türk-Rus üçgenindeki yoğun diplomasi sürecini hatırlatmaktaydı. Yine kritik bir sürecin eşiğinden geçilmekteydi. TBMM Hükûmeti, Rus-Fransız devletleri arasında yoğun diplomasi hattında kendi çıkarlarını korumaya çalışırken bir yandan da Sovyet ülkesinin bir diğer uydusu olan Ukrayna ile temas halindeydi.

Sovyet rejimi ile kurulan bağlantılar, antlaşma maddelerine yansıyarak resmî bir hüviyete bürünmüştü. Karadeniz sahasının Kuzey tarafında ikili ilişkiler noktasında Sovyet egemenliğinde olup görüşme yapılan tek Ukrayna ülkesi kalmıştı. Moskova Antlaşması'ndan sonra bir taraftan Kafkas ülkeleriyle sözleşme zemini aranırken aynı zamanda Rusların isteği çerçevesinde Ukrayna ülkesiyle de müzakere yapmanın koşulları aranmaya başlanmıştı.[184] Görüşmelerde tarafların siyasî ve iktisadî düşünceleri karşılıklı

[183] Atatürk'ün Bütün Eserleri Danışma Kurulu, *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Cilt XII, s.94.
[184] Abdula Mardanoviç Şamsutdinov, *Bir Sovyet Tarihçisinin Gözüyle Türkiye Ulusla Kurtuluş Savaşı (1918-1923*), İstanbul 2010, s.259-260.

olarak uyuştuğu görülünce, önemli bir adım atılarak ikili müzakerelere geçilmesine karar verildi. Türk tarafı, Anadolu'daki askerî safhanın kritik bir eşikten geçtiğini savunarak, müzakerelerin Ankara'da yapılması yönünde bir teklif getirdi. Bu teklif, Sovyet Ukrayna'sı nazarında olumlu karşılandı.

Sovyet Ukrayna'sı ile Türkiye arasında müzakere edilecek konuların en başında maddi ve cephane yardımları gelmekteydi. Ruslar tarafından teminat verilmesine rağmen bu alandaki gelişmeler durağanlaşmıştı. Bir de Fransız temsilcilerin Türk yetkilileriyle irtibata geçmesi Ukrayna ile Türkiye arasındaki yapılması muhtemel antlaşmanın önemini katbekat arttırmıştı. Rus diplomasisi her ne kadar Moskova Antlaşması'yla yardımlar konusunda güvence vermiş olsa da dış gelişmeler neticesinde ortaya çıkan siyasî tabloyu detaylı değerlendirme amacındaydı. Moskova sürecinden sonra siyasî güven sorunu gündemden düşmüyordu. Bu bunalımın tek taraflı olduğu söylenemez. Çünkü Rusların Batı ile ticari ilişkilerini güçlendirmeye yönelik yaptığı mali planlamalar Türkiye nazarından da yeni tedbirlerin alınmasını zarurî kılıyordu.

Tarafların karşılıklı notaları gündemdeki yerini koruduğu bir dönemde General Frunze'nin meclise gönderdiği mektup, ikili ilişkilerde meydana gelen bunalımın dağılmasına etken olacak bir mahiyete sahipti. Mektubuna bu zamana kadar "Anadolu halkının" yapmış olduğu mücadeleden bahsederek başlamıştı. Sakarya Savaşı'na atıfta bulunarak elde edilen zaferin tüm Sovyet cumhuriyetlerinde sevinç ve memnuniyetle karşılandığını ifade ediyordu. Geçmişte *İstanbul ve Anadolu'nun istilasına Rus toplumunu sürükleyen yönetimlerin Ekim devrimi ile ebediyen susturulduğunu* yeniden hatırlatarak "İnkılap Türkiye'sinin"[185] yanında olduklarının altını çiziyordu. Yaşanan son gelişmeler değinen Frunze, Türk toplumunun mücadeleden zaferle ayrılacak kudrete sahip olduğunu belirtiyordu. Savaş meydanlarında amacına ulaşamayan Batılı devletlerin Türk-Sovyet münasebetlerini engellemek adına propaganda faaliyetlerine devam edeceğini ve hatta dost ülke görünümüne bürünerek Türk Hükûmetinden yana bir görüntü sergileyebileceğini de hatırlatıyordu. Böyle bir durum oluşsa bile geçmişi tecrübelerden dolayı tarihten önemli dersler çıkaran Türkiye'nin hem kendisine hem de halkına yönelik düşmanca tutumlara taviz vermeyeceğinden emin olduğunu da açıklıyordu.

[185] Ukrayna Sefiri Frunze cenaplarının Ukrayna ülkesinin selamını ilettiği mektubunda, Rus ve Türk milletlerinin ortak amaç etrafında hareket ettiğini belirtmektedir. *TBMMZC,* Devre: 1, İçtima Senesi: 2, Cilt: 15 (20 Kanunuevvel 1337), s.164.

Ukrayna Heyetinde yer alan Frunze'nin Ankara'ya gelmesi, ikili ülkenin yeniden rayına oturması adına bir fırsat yarattı. Mustafa Kemal Paşa bu sorunu ortadan kaldırmak adına Frunze'ye Türk ordusunun mevcut durumunu ve savaşa dair planlamalarını aktarmıştı. Son derece kritik aşamaya yaklaşan Türk ordusunun gizli tutulması gereken bilgileri general ile paylaşmıştı. Bu güven bunalımın giderilmesi için atılan önemli bir adımdı. Mustafa Kemal Paşa'nın bu tutumu, Ankara'nın hala Ruslarla olan münasebetlerinde Moskova'da başlayan süreçte olduğu gibi aynı noktada göstermekteydi. Nitekim Frunze de bu noktaya atıf yaparak, "artık Türk silahlı kuvvetlerin harp ve sevkiyat durumuyla ilgili en az Ukrayna Ordusu kadar bilgi sahibi olduğunu dile getirmesi", Ankara hakkında gündeme taşınan haberlerin spekülasyondan ibaret olduğunu açıklar nitelikteydi.[186]

Güven bunalımını gidermek için Paşa, belki de risk alarak meclisteki vekillerin bile tam olarak vakıf olmadığı bilgileri açıkladığı görülmektedir. Ancak bunu yaparken de Türk ordusunun maddi yardım ve cephane bakımından yetersiz olduğunu söylemişti. Daha fazla zaman kaybetmeden taahhüt altına alınan yardımların bir an evvel Ankara'ya iletilmesi gerektiğini ifade etmişti. Paşanın bu bilgileri aktarırken elbette sınıra kadar gelen ancak Türkiye'ye teslim edilmeyen cephaneleri kastettiği açıktı. Bu açıklamalar karşısında Frunze, yardımların acilen Türkiye'ye gönderilmesi yönünde kendi ülkesine düşüncesini belirttiği bir rapor kaleme alacaktı.

Öyle görülüyordu ki, Frunze sadece bir antlaşma görüşmesi yapmak için gelmemişti. Anadolu'daki askerî aşamanın ne halde olduğunu yerinde görülmesi için de bilinçli olarak tercih edilmiş bir isimdi. Zira kendisi heyetin başına geçtiğini öğrendiği sırada Ukrayna Silahlı Kuvvetleri Başkomutanı olarak görevini sürdürmekteydi. Dolayısıyla Türk tarafı, maddi yardımlar sürecinde yaşanan aksaklıkların giderilmesi için generale eksiksiz bilgilendirme yaparak doğru bir tercihte bulunmuştu. Frunze'nin şiddetli çatışmaların başlayacağı günlerin evvelinde cephanelerin süratle Anadolu'ya aktarılması yönünde Sovyet Hükûmetleriyle temasa geçmesi beklenmekteydi.

Ukrayna heyetiyle antlaşma masasına oturmaya hazırlanan Ankara'nın, Sovyetlerle imzaladıkları diğer her iki antlaşmaya bakıldığında ortak bir kaygı taşıdığı açıktı. Özellikle XIX. yüzyıldan beri Osmanlı imparatorluğunu iktisadi açıdan hareket alanını

[186] Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar Siyaset-Askeriyye-Ekonomi-Kültür-Bilim-Spor,* İstanbul 2001, s.81.

kısıtlayan kapitülasyonları tartışmaya bile açmadıkları gibi Sovyetlerin her girişimini ticarî imtiyazlar noktasında bir kapı açar mı endişesiyle yaklaştıkları görülmekteydi. Nitekim Ukrayna Heyeti Başkanı, her iki rejim arasındaki haberleşme sorununu gidermek için Vedson markalı cihazların Anadolu'ya konumlandırmak istediklerini ve bunun için Rus yetkililerinin çalışması gerektiğini fakat Türk tarafının bu konuya pek sıcak bakmadığını dile getirmiştir.[187] Elbette Moskova görüşmeleri neticesinde her iki taraf da geçmişte elde edilen imtiyazların artık ortadan kalkması yönünde mutabakata varmışlardı. Ancak Türk tarafı, yeni Rus rejiminin siyasî münasebetleri geliştirmenin bir neticesi olarak birtakım iktisadî imtiyazlar talep edip etmeyeceği hususunda net bir fikre sahip değildi. Türkiye'nin Fransızlara Ankara itilaf namesiyle verdiği imtiyazlar hala gündemdeki yerini muhafaza ediyordu. Yeni süreçte Ruslar, Anadolu'da yer alma isteğinde olan yabancı sermaye oluşumlarına karşı kendisinin lehine imtiyazlar talep etme niyetinde olabilirdi. Gerçi böyle bir istek, Moskova Antlaşması'nın ruhuna tamamen zıt bir durum teşkil edecekti. Bu yüzden Ankara'nın sadece siyasî meseleleri yoktu. İktisadî konular en az politik hadiseler kadar önemliydi. İkili ilişkilerin siyasi boyutu şimdilik maddi ve cephane yardımları çerçevesinde sınırlı tutulmuştu. İlerleyen dönemlerde münasebetleri geliştirmek için iktisadî alan bir basamak olacaktı.

Görüşmeler nihayete erdirdikten sonra Ukrayna ve TBMM Heyetleri, Ankara'da 2 Ocak 1922 tarihinde anlaşma metnini imzaladılar. Taraflar Moskova Antlaşması'nda olduğu gibi taraf ülkeye zorla kabul ettirilmeye çalışılan hiçbir metni onaylamayacağını kabul ediyordu. Sovyet Ukrayna'sı 27 Ocak 1920 tarihinde kabul gören Misak-ı Millî maddelerini "Türkiye Arazisi" başlığında benimseyeceğini ilan etmiştir. Buna karşılık Türkiye de Ukrayna işçi ve köylülerin oluşturduğu devleti Sovyet Ukrayna Şuralar Cumhuriyeti başlığında müstakil bir devlet olarak görmüştür.[188] Artık bu antlaşmayla Ankara, Kafkas ve Rus topraklarında olduğu gibi Ukrayna'nın da Sovyet rejimi altında siyasi egemenliğinde devam etmesini resmen tanımış oldu. Karadeniz'deki ticarî gelişmeler ve İstanbul boğazlar sorunu gündeme geldiğinde Sovyet Ukrayna'sı da söz hakkı alacaktı. Bağımsızlığını kazanmış Türkiye ile ileride ticarî ve siyasî kazanımları geliştirmek adına görüşmeler yapılmasına karar verildi.

---

[187] Yavuz Aslan, "Moskova Antlaşmasından Sonra Türk-Sovyet İlişkilerinde Yaşanan Sorunlar ve Mustafa Kemal Paşa – Frounse Görüşmeleri", *Erzurum Atatürk Üniversitesi Atatürk Dergisi*, C.II, Erzurum 2002, s.32.

[188] Dönemin Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in Ukrayna ile imzalanan antlaşmaya dair beyanatı yer almaktadır. *TBMMZC,* Devre: 1, İçtima Senesi: 2, Cilt 15 (1 Kanunusani (Ocak) 1338 (1922)), s.315-316.

1.1.3. İstiklâl Harbinde İdeolojik Tartışmalar

1.1.3.1.Bolşeviklerin Türklere Yardım Etmesindeki İdeolojik Gerekçeler

Halkı bilinçlendirme adına kongreler ve toplantılar yapan Ankara'nın, ordunun savaş araç ve gereçlerini bir an önce tamamlaması elzemdi. Ege sahasında faaliyetlerini genişleten Yunan birliklerine karşı yeterli mücadele edemeyen Kuva-yi Milliye güçlerini düzenli ordusu çatısı altında toplamıştı. Disiplinli ve emir komuta zincirinde hareket eden bir ordu yapılanmasına gidilmişti. Fakat mühimmat alanındaki noksanlık Türk askerinin Yunan birlikleri karşısındaki direncini güçleştiriyordu. Topyekûn bir savaş için cephane alanında sorunların giderilmesi gerekiyordu. Her ne kadar Anadolu tüm imkanlarıyla bir savaşım içerisinde yer alsa da uzun yıllar savaş dönemlerinden geçtiğinden dolayı teçhizat ve donanım bakımından yoksundu. Ankara'nın kırmızı çizgisini kabul eden bir ülkeden yardım alınması tartışılmasız bir şekilde ortadaydı. Nitekim de Sovyet Rusya ile Moskova süreciyle başlayan bir müttefiklik politikası başlanmıştı. Bu müttefiklik politikasının en önemli ayağı ise talep edilecek olan maddi ve cephane yardımları idi.

Bolşevik Rusya'sı TBMM'nin yardım talebine sıcak bakıyordu. Ortak düşman algısı ile hareket eden her iki ülke, Yakındoğu coğrafyasından İtilaf Bloğunu atmak için bir araya gelerek her açıdan birbirlerini desteklemeyi taahhüt etmişlerdi.

Türkiye'nin ana hedefi belli idi: "Ulus bilincine dayalı tam bağımsız bir Türkiye devlet modeline kavuşmak." Sovyetler ise ulusal bir mücadeleden ziyade Sovyet ideolojisini tüm dünyaya yayılmasını sağlamayı amaçlıyordu. Türkiye ile Sovyetler arasında ortak düşman algısı güçlü olsa da ulaşacakları hedefler birbirinden farklıydı. Bolşevik devlet adamları bunun bilincinde olmasına rağmen Türkiye'ye yardım yapılıp desteklenmesini zorunlu bir politika olarak görüyordu.[189] Bu durumun meydana gelmesinde Sovyet ideolojisinin geleceğe dair planları elbette tesir etmişti. Sovyet Rusya, Türkiye'ye basit bir Doğu ülkesi olarak görmüyordu.

İlk olarak söylemek gerekir ki, Ruslar, Ekim Devrimi'ni sadece *Rusya topraklarında sınırlı kalacak bir devrim olarak* görmedikleri çok açıktı. Kapitalist dünya görüşü ile mücadele edecek temelden dünya düzenini sarsacak bir gelişme idi. Geçmişte var olduğu gibi şimdi de ister köylüler isterse işçiler yani hangi oluşum olursa olsun bahsedilen topluluklar yine kendi bağımsızlıklarını elde etmek için mücadele etmeliydi. Stalin bu devrimle geçmişteki olaylardan tamamen özgün tutmak suretiyle "başka bir

[189] Harish Kapur, *Soviet Russian and Asia 1917-1927*, s.47.

sömürü düzeni getirmeyeceğini belirterek"[190] yeni bir toplum sunuyordu. Buradan hareketle kapitalist oluşumlarla savaşa giren her topluluğun kurtuluş reçetesine destek verilmesi gerektiğini savunuyordu.

Bolşeviklere göre, dünyanın ilk dünya savaşı emperyalistler arasında geçen bir paylaşımdan ibaretti. Yeni siyasî güçlerin ortaya çıkması ve ekonomik göstergelerin belli devletler lehine olması yeni bir güç savaşını meydana getirmişti. Emperyal devletler bu savaşın uzun süredir hazırlığını yapmıştı ancak yarı sömürü ve tam sömürü altında yaşayan milletler böyle bir topyekûn savaşın ortaya çıkacağından habersizdi. Elbette Osmanlı saltanatı egemenliğindeki Türkiye de yarı müstemleke ülkesi olarak siyasî bunalımın patlak vereceğinden habersiz olan ülkeler arasındaydı. Aynı durum Çarlık rejimi için geçerli değildi. Emperyal güdüleriyle hareket ediyordu. Fakat buna rağmen özellikle sanayi alanında diğer büyük devletlerin çok gerisinde kalmış savaşa hazırlıksız yakalanmıştı. Savaşı planlayanların *tüm söylemleri kendi topraklarını savunmak* üzerine kuruluydu.[191]

Yapılan enternasyonal toplantılarında varılan kanaate göre, Rusya'yı yeni bir savaşım içerisine sokan Rus burjuvazileri idi. Avrupa emperyalizmin gelişmesi diğer ülkelerde olduğu gibi Rus burjuvazileri de güçlendirmişti. Kendi emellerine ulaşmak için devlet organları kullanılır hale gelmişti.[192] Çarlık rejimi bu durumun ortaya çıkmasından sorumlu tutulduğu için burjuvazilerin bir aracı sınıfı olarak telakki ediliyordu. Bu durum Türkiye nazarında geçerli olamazdı. Zira kendi burjuvazileri yaratacak bir ekonomik serbestlikten mahrumdu. Klasik ekonomik anlayışından izler taşıyan bir ekonomi modeli sürdürmek istenmişse de yabancı ülkelere tanınan imtiyazlar, Osmanlı'nın kendi burjuvazi toplumunu teşkil etmesini engellemişti. Burjuvazisi henüz oluşmayan Osmanlı, kendi sınırlarını korumak için değil, kaybettiği sınırları yeniden elde etmek adına savaşa girmeyi göze almıştı. Osmanlı'nın ne emperyal gücü ne de yeni düzende yer almak isteyen burjuvazi sınıfı vardı. Ancak yine de çok eskiden beri hüküm altında tuttuğu toprakları ele geçirmeyi arzu eden devletler arasında kategorize ediliyordu.

---

[190] Stalin, *Proletarya Devrimi Çağında Milli Mesele,* 1. Baskı, İstanbul 1977, s. 104-105.
[191] Stalin, *Bolşevik Partisi Tarihi,* 7. Baskı, Ankara 2003, s. 208-209.
[192] SSCB Bilimler Akademisi, *Uluslararası İşçi Sınıfı Hareketi Tarihi*, çev. Şükrü Alpagut, Cilt II, 1. Baskı, İstanbul 2021, s. 563.

Savaşın neticesinde kim kazanırsa kazansın yeni adaletsizlik ve eşitsizlik ortamı yaratılacağından[193] emin olan Sovyet devlet adamları, yeni sömürü devlet anlayışlarının çıkacağını düşünüyordu. Bu durum yeni millî kurtuluş hareketlerine zemin hazırlayacaktı. Enternasyonallerde sunulan raporlarda yeni kurtuluş savaşlarında yer alınması gerektiği eğer bunun yapılmazsa kapitalist devletlerin ulusal bilinç kavramı adı altında kendi yeni sömürgelerini yaratabilecek güçte olduğunun altı çizilmişti.

Ulusal veya Milli kurtuluş hareketlerine destek vermek ve bu ülkeleri, proletaryanın yanına çekmek Bolşevikler nazarında çok zor bir durum değildi. Onlar, emperyalist düzene karşı işçi ve köylü sınıfının teşkilatlanması, yarı sömürge altında yaşayan toplumları şimdiden cesaretlendirmişti. Özellikle emperyalizme karşı örgütlenme aşamasında olan toplumların, Bolşeviklerde meydana gelen gelişmelerden güç aldığı savunuluyordu. Yine yaptıkları müzakerelerde Ekim Devrimi'nin başarıya ulaşmasından hemen sonra 1919 yılında Türkiye'de meydana gelen millî ayaklanmanın Bolşeviklerin elde ettiği bir başarının uzantısı olarak kabul ediliyordu. Hatta bir adım daha ileri giderek, "ilk tesirinin Türkiye üzerinde" görüldüğüne dair açık ifadeler kullanıyorlardı.[194] Türkiye için sınır komşusu olarak Sovyet Rusya'da emperyalizme karşı ortaya çıkan ve başarıya ulaşan devrimin önemli bir yeri vardı. Çünkü çarlık rejimi altındaki bir Rusya'dan emperyalist anlayışla mücadele etmesinde bir destek alması olanaksızdı. Ekim Devrimi, Rus devlet adamları gözünde Türkiye ile başlayan münasebetlerin de önünü açmıştı.

Toplantılarda millileşme hareketlerine ayrı bir parantez açılıyordu. Milli kurtuluş hareketi neticesinde oluşacak olan burjuvazi devletlerin akıbetleri tam anlamıyla sosyalist bir devrime dönüşebilirdi. Bu fikrin savunucuları arasında Lenin de vardı. Ancak bu tür yarı müstemleke toplumların ana sorunu burjuvazilerden yoksun oluşlarıydı. Dolayısıyla Rus proletarya sınıfına yeni bir müttefik arama telaşı başlamıştı. Buradaki savaşı idame ettirecek gücün yerine işçi sınıfı ile köylüler alabilirdi. Ya ulusal burjuvazi ya da işçi sınıfı içerisinde yer alınması gereken köylüler, öne çıkan yeni müttefik ortağı olarak görülebilirdi. Zaten Lenin "köylüleri ve ulusal burjuvazileri" Fransız devrimini ortaya çıkaran liderlerin temsilcileri olarak algılıyordu.[195]

---

[193] Stalin, *Eserler (1921-1923),* Cilt V, SBPK Marx, Engel- Lenin Enstitüsü, çev. İsmail Yarkın, 1.Baskı, İstanbul 1990, s. 28.
[194] Ahmet Saydan, *Yedi Sosyalist Ülkede Dün Bugün Yarın*, s.7.
[195] SSCB Bilimler Akademisi, *Uluslararası İşçi Sınıfı Hareketi Tarihi*, s. 163.

Lenin kendi tezlerinde Marksist teoriyi Rus toplumuna göre uyarladı. Proletarya sınıfı içinde sadece işçileri değil, köylüleri de bu kesimin içerisine dahil etti. O günün Rus ülkesinde bunu yapma yoluna gitmişti. Zira endüstrileşme anlamında Türk toplumunda olduğu gibi Rus toplumunda da yeteri oranda gelişim sağlanamamıştı. Köylü kesimini işçi sınıfı içerisinde görmeye başladı. Lenin'in aldığı bu tür Marksist düşüncedeki revizyonist kararlar, millî kurtuluş hareketlerini proletarya sınıfının siyasî ve askerî mücadelede partneri haline getirmişti. Politik konjonktürün el vermesiyle Sovyet ideolojisi, ulusal nitelikli mücadeleleri "kendi tarafına şimdilik çekmiş" gibi görünüyordu.[196]

Böyle bir durumun ortaya çıkmasında proletarya sınıfının da sömürü düzeniyle mücadeleye girişmesinde önemli payı olduğunu savunan Sovyet bürokrasisi, kurduğu ikili temaslarda bunu sürekli bir biçimde gündemde tutmayı başarmıştı. Bolşevizm ideolojik anlamda her ne kadar Doğu toplumlarıyla örtüşmekten uzak bir düşünce sistemi olsa da Batı'ya karşı yürütülecek diplomaside önemli bir siyasî ortak hüviyetine bürünmüştü.[197]

Ulusal bağımsızlık savaşını başlatan veya başlatmaya hazırlanan ülkeler, bu hareketlerin sadece kendi ülkeleri içinde sınırlı kalacağını düşünüyordu. Ancak Sovyet devlet adamları aynı görüşü paylaşmıyordu.[198] Bir ülkede başlayan millî hareketlerin neticeleri diğer toplumlar tarafından takip altına alınacağı kesindi. Özellikle Şark dünyasını sömürü altına alan emperyalist devletlerin bu oluşumları kendilerine yönelmiş bir ayaklanma olarak görmesi doğaldı. Bu oluşumların yaygınlık kazanması ve millî hareketlere sempati ile yaklaşılması sonucunda Yakındoğu'da tatbik etmeyi planladığı siyasî hamleler gerçekleşmeyebilirdi. Bu nedenle emperyal oluşumlar, her ülkedeki kurtuluş hareketlerini bastırmak için hem bu ülkelerdeki yapılara hem de bu mücadelelere destek verenlere yönelik yeni bir savaşı göze alacaktı. İtilaf Bloğunun alacağı ve kesinlik kazanan bu tavır, millî meseleleri ulusal boyuttan uluslararası bir boyuta yönelmesine sebep olacaktı. Bu nedenle Türkiye'nin de yer aldığı ülkelerde millî hareketlenmeler, Şark dünyasını doğrudan etkileyen bir sürece evrilecekti.

---

[196] SSCB Bilimler Akademisi*, Uluslararası İşçi Sınıfı Hareketi Tarihi*, s.156.

[197] Batı'ya karşı mücadele etmek için Moskova'dan Hint dünyasına kadar politik bir irtibat sağlanmıştı. Türkiye'nin içinde bulunduğu Asya ülkeleri ideolojik hususların ötesinden emperyalistlerle mücadelede önemli bir partnerdi. Bu nedenle daha 1919 yılı itibariyle pek çok para ve cephane sevkiyatı yapılmaya başlanmıştı. *İrade-i Milliye,* "Rus Ahvali", 24 Teşrinisani (Kasım) 1335 (1919).

[198] Stalin, *Eserler (1924),* Cilt VI, SBPK Marx, Engel- Lenin Enstitüsü, çev. İsmail Yarkın, 1. Baskı, İstanbul 1990, s. 135

Bolşevikler ulusal kurtuluş hareketlerini sadece millî bir ayaklanma olarak görme eğilimde değildi. Bu ayaklanma aynı zamanda "ezilen halkın" bir mücadelesiydi. Bu nedenle emperyal yapıları yıkmak için birlikte hareket ettikleri ülkelerde *doğal bir devrim potansiyelinin*[199] varlığından bahsediyorlardı. Elbette bu devrim potansiyelinin Bolşevik ihtilalinden beslendiğini de belirtiyorlardı. Doğu toplumlarının sömürge zihniyetlerine karşı bilinçlendiğini belirten Stalin, *Türkiye'deki Hükûmeti Kemalist olarak tanımladıktan* sonra buradaki teşkilatlanmanın diğer doğu toplumlarına ilham kaynağı olduğunu, "yarı ve tam sömürü altında yaşayan toplumları kendi devrimci kişiliğinde" birleştirdiğini aktarıyordu.[200]

Stalin 10 Mart 1921 tarihli millî mesele ile ilgili partiye sunduğu bir raporunda, Şark dünyasının neden Türkiye'nin etrafında birleştiğini ele alıyordu. Emperyalist grupların Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'yi ele geçirmek ve kendi aralarında paylaşmak için uygun bir zemin bulduktan sonra harekete geçtiklerini ancak 1919 yılı itibariyle ülkenin bu paylaşıma karşı çıkarak millî bilinçli bir devlet tesisi için teşkilatlanmaya gittiklerini detaylıca izah etmişti. Müslüman dünyasında en gelişmiş bir ülke konumunda yer alan Türkiye'nin tarihten gelen misyonuyla bunu halkıyla birlikte kabul etmesi düşünülemezdi.[201] Sadece kendisinin bağımsızlık mücadelesine girişmediğini Türkiye'deki gelişmeler üzerine diğer Doğu toplumların da Kemal'in Hükûmeti çatısı altında birleşeceğini düşünmekteydi. Bu topluluklarda yer alan doğudaki ezilen kesim de bu mücadelenin en önemli aktörü haline gelecekti. Buradan hareketle Stalin, Türkiye'nin doğu halklarını etrafında toplayacak devrimci bir adım attığını savunuyordu.

Rus topraklarında çarlık ve batılı devletlerin destekçi kuvvetleriyle mücadelesini sürdürdüğü bir dönemde Bolşevikler, İtilaf Bloğunun atacağı her türlü adıma rağmen *Türkiye ile dostluk ilişkilerinin bir an evvel geliştirilmesi* gerektiği inancındaydılar. Özellikle Yakındoğu'da savaşın henüz tamamlanmadığı üzerinde duruyorlardı. Bu bölgede süren savaşların "bayraktarlığını yapma konusunda" kararlı olduklarını ifade ediyorlardı. Bölge üzerinde emellerine ulaşamayan toplumların uyguladığı politika ve siyasî duruşun bu tür devletlere karşı yapılan mücadelenin ortak bir çizgide devam ettirilmesinin zorunlu olduğunu ortaya koyuyorlardı. Bu anlayış temelinde "ideolojik

[199] Stalin, *Eserler (1924),* Cilt VI, s.137.
[200] Lenin, Stalin, Mao, Dimitrov, *Türkiye Üzerine,* çev. Cafer Topçu, 1. Baskı, İstanbul 1977, s. 115.
[201] Lenin, Stalin, Mao, Dimitrov, *Türkiye Üzerine,* s.117-118.

yaklaşımlar saf dışı bırakılarak" her türlü millî kurtuluş hareketlerinin sadece taraftarı değil aynı zamanda bu mücadeleyi devam ettiren kadrolarla dostluk temelli bir ilişkinin kurulmasını zorunlu görüyorlardı.

Lenin, üçüncü enternasyonal toplantılarında sunduğu bir raporunda, dünya savaşı sonrasında başlayan millî kurtuluş hareketini XX. yüzyılın hemen başında gerçekleşen Jön Türk devriminin bir uzantı olarak tanımlama gayretindeydi. Ona göre, Çin ve İran ülkeleriyle birlikte Türkiye de devrimci bir siyasî yönüyle dünya sahnesine çıkmıştı. Elbette emperyal devletlerin liderliğinde dünya savaşın patlak vermesi de geçmişte kalan devrimci karakterlerin yeniden hatırlanmasında önemli bir paya sahip olduğunu açıklamıştı.[202] Lenin'in üzerinde durduğu bu karakter sayesinde işçi ve köylü kitlelerin de bu mücadele içerisinde şimdiden yerini alması gerektiğini belirtiyordu. Kendi ülkelerinde emperyal devletlere karşı ulusal savaşta yerini almayan sınıfların, bağımsız bir ülke hedefine ulaşıldıktan sonra yönetim kadrosunun dışında kalacakları açıktı. Bu nedenle proletaryanın müttefiki olarak gördüğü köylü ve çiftçilerin bu mücadelenin en önde saflarında yer almalıydı.

Bolşevik Rusya'sı hem dış politikada yalnız hareket etmemek hem de ideolojik gayelerinin Doğu toplumlarına da ulaşması için Türkiye ile bir iş birliğine girdiği ortada idi. Gerçekleştirdikleri ihtilal hareketlerin tam anlamıyla kapitalizmle bir savaşım içerisine girmesi için benimsedikleri ideolojinin diğer ülkelere de *ihraç edilmesi* gerekiyordu. Ruslara göre TBMM'nin mücadelesi Anadolu ile sınırlı kalamazdı. Türklerin davası aynı zamanda şark toplumların da davasını simgeliyordu. Ancak bu şekilde hareket ederse güçlenmiş bir *sosyalizmin kapitalizmle*[203] girdiği savaşta galip gelebileceğine dair bir inanç taşıyorlardı. Bu noktada bulunduğu siyasî ve ekonomik şartlar göz önüne alındığında kendi hedeflerine en uygun olan komşu ülke TBMM Hükûmeti idi. Zira Rus toplumu gibi Türk toplumunda da sanayi yeterli ölçüde gelişmediği gibi iktisadî çarklar köylü kesiminin üstünden dönmekteydi. Yalnız Türklerin kendileriyle emperyal mücadele de ortaklık kurduğunu farkındaydılar. Türkler için ortak düşman emperyalizm idi, kapitalizm değil idi.

---

[202] Lenin, Stalin, Mao, Dimitrov, *Türkiye Üzerine,* s.50.

[203] Lenin dünya savaşıyla birlikte gerçek anlamda bir emperyal savaşın ortaya çıktığını belirtiyordu. Feodal yapılarla mücadele eden ve insanların bu köle sisteminde kurtulması için çaba gösteren kapitalist anlayışın zamanla yine bu insanlar için yeni bir düşmana dönüştüğünü açıklamıştır. Feodalle mücadeleye karşı kurtarıcı olan sermaye sınıfının anayurdu savunmak bahanesine sığındığını ekleyen Lenin'e göre kapitalizm en uç sınırına ulaşarak emperyal bir yapıya bürünmüştü. Detaylı bilgi için bkz. Lenin, *Sosyalizm*, çev. Güneş Şahiner, İstanbul 1960, s.15.

Türkiye'nin emperyalistlerle giriştiği mücadelede Ruslarla ortak mesai yapması devlet adamları tarafından da öne çıkartılan bir konuydu. Kapitalist ve emperyalist kavramları arasında bir ayrıma gidiliyordu. Bu konuda en açık konuşanlardan biri dönemin Hariciye vekili Dr. Ahmet Muhtar Bey idi. Meclis kürsüsünden yaptığı konuşmasında Rusya'nın hem emperyalizm ile hem de kapitalizmle mücadele ettiğini belirtmişti. Türk Hükûmetinin birincisiyle olan mücadelede ortaklık yaptığını ancak ikincisiyle Ruslarla aynı fikirde olmadıklarını açıklamıştı.[204]Zira emperyalist anlayışın Türk toplumunun esaret altında yaşamasına neden olan asıl unsur olduğu yönünde fikre sahipti.

Türk liderler Rus yönetimiyle yaptıkları görüşmelerde emperyalizmi yani sömürü düzeni altındaki devletleri ele geçirmeyi tasarlayan ülkeleri tehdit unsuru olarak öne çıkarmaktaydı. Kendi devlet yapılanmasına uygun olarak bir devlet modeli inşa ettikten sonra kapitalist oluşumları ret mi edecekti yoksa kendi kapitalist oluşumlarını ortaya çıkarmak için girişimlerde mi bulunacaktı sorusu, millî mücadele sürecinden geçen Türkiye için acil cevaplanması beklenen bir husus değildi.

Bolşevikler Türkiye ile kurmaya planladığı münasebetlerin temelinde Doğu dünyası olduğu çok netti. Türkiye'deki İstiklal Harbi'ni bölgesel bir savaştan ziyade uluslararası bir savaşın gerekçisini oluşturmuş bir mücadele şeklinde benimsemişti. Türkiye ise bu yaklaşımdan uzaktı. Sadece kendi ülkesinin bağımsızlığını elde etmek adına bir mücadeleye soyunmuştu. Ulusal ölçekte bir savaşın kendileri adına başarıya ulaşmasını sağlayacak adımlar atmanın peşindeydi. Bolşevikler gibi uluslararası bir politik amacın içerisinde kendisini göremezdi.

Türk liderler de Ruslar ile bir müttefikliğin savunucunu olsalar bile onların uluslararası bir hedefe odaklandığının farkındaydı. Bu hedefin içinde kendileri de olup olmadığı konusunda net bir bilgiye sahip değillerdi. Fakat kendi sınırları dışında yaşanan gelişmeleri takip ediyorlardı. Mecliste gerçekleşen müzakerelerde kısa sürede Kafkasya'da değişen siyasî durumun görmezlikten gelinemeyeceği konusunda hem fikir birliğine varılmıştı. Dönemin Erkan-ı Harbiye Umumi vekili İsmet Bey, eskiden Gürcü topraklarındaki hakimiyetin İngilizler 'de olduğunu ancak son zamanda yaşanan hadiseler neticesinde buradaki hükûmetin İngilizlere karşı düşman duyguları beslediği yönünde

[204] Hariciye Vekili Ahmet Muhtar Bey, Bursa Mebusu Şeyh Servet Efendi'nin Komünizm propagandası yaptığı gerekçesiyle gerçekleşen oturumda Türk-Rus ilişkilerindeki anlaşılmayan noktalara temas etmektedir. *TBMMGZC,* Devre: 1, İçtima Senesi: 2, Cilt: 7, 22 Kanunusani (Ocak) 1337 (1921)), s.341.

görüşlerini belirtmişti.[205]Aynı politik durumun diğer bölgelere de sıçradığını belirten İsmet Bey, kendi sınırları içerisinde sadece çarlık rejimine karşı başlayan Rus ihtilalinin giderek istilacı bir görünüme kavuştuğunu belirtti. Bu oluşumun Batı milletlerini de etki ettiğini izah ederek, bölge üzerinde ideolojik ve askerî gelişmeleri takip altına aldıklarını beyan etmişti.

Yine aynı gün gerçekleştirilen meclis konuşmasında söz alan Mustafa Kemal Paşa, Kafkaslar üzerinden çizilen tabloya kendi düşüncelerini aktarırken Bolşeviklerin ideolojik yaklaşım konusunda farklı bir sürece girdiklerini söyledi. Ona göre, Ruslar ilk olarak kendi prensiplerini benimseyen topluluklarla birlikte hareket etmeye çalışmıştı. Ancak yeni bir ideolojik sistem içinde diğer toplumları bir araya getirme noktasında zorluklarla karşı karşıya kaldıkları için planlarında değişikliğe gittiklerini ifade etti. Bu aşamadan sonra sadece kendi ilkelerini benimseyen toplumlarla değil, emperyalist uzantılarla mücadele eden başta Müslüman dünyası olmak üzere sahada yeni stratejik ortaklıklar belirlediklerini izah etti.[206]

Öyle görülüyor ki, Bolşeviklerin gerçekleştirdikleri enternasyonal toplantılarında belirtilen "bizden olmayana da" emperyalizmle mücadelede destek verilmeli anlayışı, şark ülkeleri nezdinde fark edilmişti. Meclisteki vekiller, Rusların bölge üzerinde değiştirdiği siyasî tutumu kısmen doğru okumuştu. İslam ülkeleriyle müttefiklik kurmalarının ana sebebi, bölge üzerinde yüzyıllar boyunca Batılı devletlerin sömürü düzeni kurmasıydı. Müstemleke anlayışına karşı İslam ülkelerin de bir tepki vereceğini görüyorlardı. Bu durum, bahsedilen bölgeler için açıktan destek verilmesini sağlarken aynı zamanda ulusal kurtuluş savaşlarında işçilerin ve köylülerin de örgütlenmesini arzu ediyordu. Örgütlenen bu oluşumlar, ulusal nitelikli kurulan yönetimlerle birlikte siyasî iktidar paydaşı haline geleceklerdi. Yönetimin yeni paydaşı demek, kendi esas ve fikirlerinin tatbik edilmesi için fırsatların doğmasıydı. Özetle Bolşevikler, bir yandan Kafkasya'da olduğu gibi kendine sınır bölgelerinde yayılmacı bir hareket tarzı benimserken bir yandan da Şark toplumlarıyla ortak düşman algısıyla iş birliğine gidiyordu.

---

[205] Mustafa Kemal Paşa ve Fevzi Paşa, mevcut siyasî ve askerî durum ile ilgili meclisi bilgilendirmektedir. *TBMMGCZ,* Devre: 1, İçtima senesi: 1, Cilt: 2 (29 Mayıs 1336 (1920)), s.42.

[206] Mustafa Kemal Paşa, Bolşevizm ideolojisinin tatbiki kısa zamanda geniş kesimlere ulaşmakta zorluklar yaşayacağının farkında olan Rusların Müslüman dünyası ile temas kurma niyetinde olduklarını ifade etmektedir. Bu durum, Rusların Türklerle temas kurmasının başka bir yönünü de ortaya koymaktadır. *TBMMGCZ,* Devre: 1, İçtima senesi: 1, Cilt: 2 (29 Mayıs 1336), s.48

Bolşeviklerin 1920'li yılların hemen başında uygulamayı düşündükleri en müsait politikalardan biri, İslam dünyası ile müttefiklik kurmaktı. Kendi silahlı güçlerini kullanarak Bolşevizm ilkelerini kabul ettirmek, kendi ideolojilerinin emperyal zihniyet karşısında güç kaybetmesi anlamına gelebilirdi. Oysaki, Bolşevizm kapitalist anlayışa karşı önemli siyasî alternatif olarak sunuluyordu. Ayrıca herhangi bir ülkeyle müttefik ilişkisi kurulmadan İtilaf Bloğuyla mücadele edilmesi beklenemezdi. Bunu gerçekleştirecek tek başına ne siyasî ne de askerî gücü vardı. Bu nedenden dolayı Şark dünyası kendileri için önemli bir ortak olabilirdi. Öte yandan Batı sadece Rusya'da değil Doğu toplumları üzerinde hakimiyet kurma arayışına girmişti. Dolayısıyla zorunlu ortaklarına kendi ideolojilerini benimsetmek veya bunu zorunlu kılmak için adım atmak Şark dünyasını Rus çizgisinden ayırabilirdi. Bu durum, parçalanmış bir Doğu toplumu yaratmakla kalmaz, itilaf bloğunun bu bölgelerdeki ulusal kurtuluş hareketlerini bastırmada kolaylık sağlayabilirdi. Bu da dünya genelinde sosyalizm devrimi için yapılan tezlere ağır bir darbe olurdu. Zıt kutuplardan beslenmelerine rağmen Bolşevik dünyası zorunlu olarak Doğu dünyası ile yol alacaktı.

Kendisiyle zıt karakterli bir İslam dünyasını "bizden olmayan" olarak görse de sosyalizmin kapitalist ülkelere karşı kurduğu üstünlük eninde sonunda Müslüman aleminde karşılık bulacağı fikrini beslediler. Şark toplumların sosyalizmi kabullenme ve benimseme noktasında herhangi bir zorlukla karşılaşmayacaklarını düşünmekteydiler. Çünkü doğu milletleri, halen o dönemde devam eden Avrupaî ülkelerin sömürgecilik politikaları ile karşı karşıya kalmaları hasebiyle sosyalizm için bir *pazar alanı* olarak görünüyordu. Ancak bahsedilen milletlere ulaşabilmenin en kolay yolu, Türkiye ile kurulan temaslardı. Türkiye şark toplumu için bir merkezi üs olarak telakki ediliyordu. Ankara ile kurulan bağlantı sadece güney sınırlarını güvence altına almakla kalmayacak aynı zamanda uzun vadede yapılan planlar için önemli bir fikrî müttefik olacaktı. Ruslar sadece sosyalist düşünceyi benimseyen ülkeleri değil, kendi siyasî ve ideolojik unsurların temelinin dışına çıkıp, *millî burjuvazisini inşâ etmeyi planlayan ülkeleri de* Batı karşısında desteklemeyi uygun görmüştü.[207] O dönemin koşulları gereği ortaya koyduğu planın ana unsuru hangi fikirlere sahip olursa olsun Batı ile mücadele eden milletleri destekleyerek, Avrupaî devletleri Yakındoğu coğrafyasının dışına itmekti. Kendisinin tatbik etmeyi planladığı ideoloji için evvela kendi ve komşu ülkelerinin Batı nüfuzundan

[207] Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeleri Yorumlar 1919-1980,* C.I, XIV Baskı, İstanbul, s.159.

arındırılması gerekmekteydi. Bu jeostratejik ve jeopolitik etkenler itibariyle Türkiye en öncelikli temas kurulması gereken ülke konumundaydı.

Onlara göre işçi sınıfının Avrupaî ülkelerde yönetimi ele geçirmesi, sömürge altında hayatlarına devam eden insanların bağımsızlıklarını elde etme yolunda ilk adım olacaktı. Sınıf mücadelesinin başlaması için millî kurtuluş hareketi sonucunda ortaya çıkan ulusal ve millî devletlerin Batı'dan bağımsızlıklarını elde etmesi zaruri idi.[208] Coğrafi keşiflerden beslenen ve makine devrimi ile kontrolden çıkan sömürge zihniyetinden kurtulmanın ilk aşaması, millî yapılı devletlerin ortaya çıkmasıydı. Bolşeviklerin Birinci Dünya Savaşı sırasında çarlık rejiminin imzaladığı gizli antlaşmaları tek tek açıklaması ve dünyaya duyurması yine bu amaca hizmet ediyordu.[209]

Yukarıda belirtildiği gibi Bolşeviklerin muhtelif ülkelerde cereyan eden millî kurtuluş hareketlerinin Rus ihtilalinde etkilendiği yönünde düşünceleri vardı. Ancak ortada çelişki gibi görünen bir durum ortaya çıkmıştı. Millî kurtuluş hareketinin liderliğini burjuvazi sınıfının yaptığını bile bile bu sınıfa karşı olmasına rağmen neden destekleme yönünde bir karar aldığı sorusu varlığını koruyordu. Sonuçta düşmanlık duygusu beslediği kapitalizmin en önemli çarkı sermaye sınıfı idi ve sermaye sınıfı da burjuvazi kavramı altında temsil ediliyordu. Anlaşılan Sovyetler kime yardım ettiğine değil, kime karşı mücadele edildiğiyle ilgileniyordu. Onlara göre, *Burjuvazi ne kadar güçlenirse güçlensin mücadele sonunda İşçi sınıfına*[210] kaybedecekti. Nitekim yaptıkları çağrılarla Anadolu'daki işçi ve köylü kesimine sesleniyorlardı. Türkiye'deki bağımsızlık savaşının giderek güçlenmesine neden olan asıl sebebin, kapitalist dünya içinde var olan devletlerin parçalanmasından kaynaklandığını iddia ediyorlardı.[211] Böyle bir tabloda Türk işçi ve köylülerin Türkiye'de gerçekleşmesi muhtemel olan sosyalist devrime hazırlıklı olmalarını istiyorlardı. Sovyetler, Türklerle temaslarında temkinli olurken aynı zamanda Kemalist ülke modeli ortaya çıktığında işçilerin hangi sorumluluklar altında hareket edeceğini de bir plan dahilinde çalışıyordu.

---

[208] Fahir Armaoğlu, "Bolşevik İhtilali ve Self Determanition Prensibi", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.17, Sayı 2, Ankara 1962, s. 212.

[209] Türkkaya Ataöv, "Sömürgecilik Tarihi ile İlgili Sovyet Çalışmaları", *Ankara Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi,* C.25, Sayı 4, Ankara 1970, s.35.

[210] Komünist enternasyonal toplantılarında ileri sürülen tezlerde proletarya ilk olarak egemenlik sahası içinde bulunduğu ülkenin yönetiminde demokrasiyle veya anti demokrasi usulleriyle iktidarlık görevini elde etmeli daha sonra ise, kendi sınıfını ulus sınıfı haline getirmeliydi. Toplumdaki hâkim sınıf olduktan sonra burjuvazi unsurlarını tam anlamıyla tasfiye edecek güce ulaşmış olacaktı. Yani başka deyişle proletarya kendi vatanını tesis edecekti. Detaylı bilgi için bkz. SSCB Bilimler Akademisi*, Uluslararası İşçi Sınıfı Hareketi Tarihi*, s. 159.

[211] Harish Kapur, *Soviet Russia and Asia 1917-1927,* s.91.

Bu yaklaşımda olduğu için millî kurtuluş hareketlerini desteklemekten geri kalmadı. Batı'da proletarya ile Doğu'da ise sömürge altında yaşayan şark milletiyle sosyalizmi egemen kılmaya çalışacaktı. İşte bu yüzden Türkiye'nin şark milletleri içinde bağımsızlık savaşında önderlik yapması son derece önemli idi. İslami kimliği öne çıkan bir milletin Batı'ya karşı duruşu, şark milletleri için de bir rol model olacaktı. Zaten yapılan enternasyonal toplantılarında Türkiye'deki millî kurtuluş hareketinin etrafında Doğu dünyasının birleşmeye başladığı dillendirilmişti.

Proletarya sınıfının iktidarlık yarışında rakibi burjuvazi olmalıydı. Lenin'e göre, millî devletlerin inşa edilmeden bir ülkede burjuvazi yönetimi ele geçiremezdi. Burjuvazi sınıfı ancak millî devletlerin gelişimi sürecinde güçlenebilirdi. Güçlenen burjuvazi yapıları iktidara gelerek işçi sınıfına rakip olacaktı. Ekonomik araçları elinde olmayan proletarya ise, iktidarla yani burjuvazi ile bir sınıf mücadelesi içerisine girecekti. Bu savaş neticesinde iktidarlığı işçi sınıfı elde ederek o ülkede, sosyalizm yaşam alanı bulacaktı. Lenin'in kafasındaki plan bu idi. Bu anlayışın dayandığı temel nokta elbette XVIII. yüzyılda meydana gelen ve krallık rejimini ortadan kaldırarak milli bir yapı hüviyeti içine girip Fransız burjuvazilerinin yönetimde iktidarlığı elde etmiş olmasıydı. Lenin buradan hareketle aynı oluşumun diğer ülkelere sirayet edeceğini beklemekteydi. Ancak Almanya başta olmak üzere muhtelif ülkelerden gelen haberler sosyalizmin yayılmasını engelleyecek bir hal almıştı.

İdeolojik, ekonomik ve diplomatik alanda birbirlerinin müttefikliğine zaruri olan iki taraf da Millî Mücadele'nin başarıyla sonuçlanmasını arzu ediyordu. Bu noktada Bolşevik tarafı, cephane ve para yardımı konusunda kendisine gönderilen heyetlerle bir dizi görüşmeler[212] gerçekleştirmeye başladı. Görüşmeler belli bir aşamaya gelmişti. Ankara'da Rus politikası noktasında oluşmaya başlanan fikirler, meclis toplantılarına da yansımıştı. Yukarıda da bahsedildiği üzere Sovyetlerle kurulan ilk temasta para ve cephane yardımları öne çıkarılmıştı. Lenin'e gönderilen ilk teklifnamenin son satırları bu konuya ayrılmıştı. Mustafa Kemal Paşa Sovyet Cumhuriyetleri ile *resmî temasların*

[212]Taraflar arasında yapılan müzakereler sırasında Bolşevikler için cevap bulunması gereken sorular vardı. Bu soruların başında Türkiye'ye gönderilecek cephanelerin ilerleyen zamanlarda her iki tarafın karşı karşıya gelmesi neticesinde kendilerine karşı kullanılıp kullanılmayacağı idi. Moskova şehrinde görüşmelere katılan Fuat Sabit Bey ve Halil Paşa'nın Trabzon 3. Tümen Komutanlığına 3 Haziran 1920 tarihli raporda Rus Hariciye Komiseri Çiçerin'in bu noktada kaygılı olduğu bildirilmişti. Bu kaygının ortadan kaldırılması noktasında Anadolu'nun siyasî ve askerî durumunu kapsayan bir bilgilendirmenin yapıldığı rapora ilave edildiği görülmektedir. Bu örnekle de görülüyor ki, her iki tarafın da ortak noktaları olmasına rağmen giderilmesi gereken bir güven bunalımı vardır. Bkz. Kamuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri 1920-1953*, s.19-20.

kurulduğunu artık ifade ediyordu. Cephane ve para desteği noktasında talep edilen yardımların *kendilerine vaat edildiğini*[213] açıkça belirtiyordu. Zira Moskova Antlaşması'yla başlayan süreç, yardımların Türklere gönderileceğini belgeliyordu.

1.1.3.2. Mecliste Bolşevizm'in Sorgulanması

İkili ilişkilerde gelinen nokta, yerel ve ulusal basın tarafından da dikkatle takip ediliyordu. Türkiye'de artık tek ana gündem millî kurtuluş hareketi değildi. Türk Rus münasebetleri, gündemin en önemli haberleri arasında kendine yer bulmaya başlamıştı. Bolşevik Rusya'dan daha çok Bolşeviklikten bahseder hale gelen Türk basını karşımızda yer alıyordu. Tartışmalar öyle bir noktaya gelmişti ki, Türkiye'nin Bolşevizm akımını benimseme gibi bir durum hasıl olacaksa Türkiye'ye özgü bir Bolşevizm'in oluşması gerektiğinin üzerinde duruluyordu.[214] Elbette yapılan bu tartışmaların Ankara'nın resmî gazetesinde yapılması dikkat çeken diğer husus idi. Zira bu gazeteler basılmadan önce yazılan köşe yazıları ve haber başlıkları sıkı bir inceleme altında tutulurdu. Bu da gösteriyor ki, Bolşevizm başlığı lider kadroların onayı ile tartışmaya açılıyordu. TBMM yönetiminin böyle bir başlığı gündemde tutmasındaki ana sebep, Bolşevizm'in Anadolu'da ne tür etkiler bıraktığını tespit etmek olmalıydı. Zira meclisteki yorumlar bunun bir göstergesiydi.

Rusya ile yaşanan temasların hukuki ve siyasî gerekçeleri yerel basın aracılığı ile halka aktarılmaya başlanmıştı. İçeride halkı yönlendirmenin birinci şartı, doğru bilgilendirme yapılarak İstiklal Harbi çerçevesinde kenetlenmenin sağlanmasıydı. Türkiye ile Rusya'nın ortak düşman anlayışı ile hareket ettiği belirtildikten sonra yayılmacı siyasetin liderliğini yapan İngilizlerin Ruslar tarafından ağır bir mağlubiyetle karşılaşacağı ifade ediliyordu. Ankara bir yandan halkına dış politikadaki yeni müttefik devletini tanıtırken aynı zamanda Anadolu'nun yabancı olduğu yeni bir ideolojinin farkındalığını yaratıyordu. Bu durum, Anadolu'da Bolşevik politikalarının sempati ile yaklaşmasına zemin hazırlıyordu.

Anlaşılan o dur ki, ülkede Türk Rus ilişkilerinin Millî Mücadele boyunca getireceği avantajlar ve dezavantajlardan daha çok Bolşevik Rusya'nın ideolojisi merak konusu olmaya başlamıştı. Yakındoğu coğrafyasında kendi bölgelerinde Türklerin ve

---

[213] Dönemin Erkanı Harbiye Umumiye Reisi İsmet Bey'in genel vaziyet hakkında bilgi verdiği oturumda Mustafa Kemal Paşa Bolşeviklerle yapılan temasları izah etmektedir. *TBMMZC,* Devre: 1, İçtima Senesi: 1, Cilt: 2 (8 Temmuz 1336 (1920)), s.227.

[214] Arda Odabaşı, "Hakimiyyet-i Milliyye Gazetesinde Bolşevizm Algısı ve İslam Dünyasına Bakışı", *İletişim Çalışmaları Dergisi,* Sayı 7, İstanbul 2015, s. 36.

Rusların başlattıkları mücadele, Bolşevizm ideolojisinin gölgesinde kalır hale gelmişti. İtilaf Bloğundaki müttefikler de bu tartışmaların varlığından yararlanmak amacıyla İstiklâl Harbi için bütünleşen halka yönelik yeni propaganda malzemelerini kullanma gayreti içerisine girmişti.[215] Bu propaganda Rus ideolojisine karşı demeçlerin sıklıkla verilmesine neden olmuştu. Gizli celse oturumunda Hariciye Vekaletinin Kafkasya'daki gelişmeler için yaptığı konuşma sırasında söz alan Dr. Rıza Nur'un ifadeleri bunların arasında yerini almıştı. Ruslar meselesini iki farklı açıdan yorumlayan vekil, "Ruslarla dost olmak ile komünist olmanın arasında çok fark" olduğunu açıklama ihtiyacı hissetmişti.[216] TBMM'nin Ruslarla dost ancak Bolşeviklerle düşman olduğunu ifade etmiş, Rus nazariyesinin kendi bakış açılarına zıt bir görünüm taşıdığını söylemiştir. *Ruslara bağlanmak demek, o dönemin vekillerin düşüncesinde Moskova tarafından yönetilmek* demekti. TBMM'nin Moskova'ya bağlı olarak siyasî hayatını sürdürmesi olağan dışı idi. Antlaşma süreçlerinde Türkiye'ye sunulan "Kafkasya'da bir konfederasyon veya birlik" içinde yer almasına dair teklif, TBMM nazarında kabul görmemişti. *Aynı konuşmasında buna da değinen Dr. Rıza Nur Bey*, Bolşeviklerin Türklere sadece para ve cephane anlamında değil askerî birlik anlamında da yardım edebileceklerini "hatta müsaade edilmesi halinde düzenli orduya katılıp Yunanlarla savaşabileceklerini" dair teklifinin bu durumla doğrudan bağlantılı olduğunu savunmuştu. Bolşevik ordusunun Anadolu'da kalıcı olduğunu düşünüyordu.

Dünya siyasetinde bu zamana kadar yer almamış ve dolayısıyla tatbik edilmemiş bir sistemin ülke topraklarında ne gibi etki bırakacağı hususu basın aracılığı ile daha çok mecliste ve münevver kesimlerde gündemde kalmaya devam ediyordu. Karşımızda yeni ideolojik yaklaşımı ile bambaşka bir Rusya vardı. Genel kabul bu siyasî eğilimin ülke topraklarında karşılık bulamayacağı idi. Bu zamana kadar sınanmamış bir sistemin Anadolu'da kendisine ait özel bir şart ve ortam yaratması mümkün görünmüyordu. Bölge

[215] Bu propaganda sadece İngiliz ve Fransızlar tarafından yapılmıyordu. Yunan devlet adamları ve tüccarları da zaman zaman Türk Rus ilişkilerini zedelemek adına bu tür girişimlerde bulunmuştu. Rus-Yunan proletaryası arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi için Rusya'da bulunan Kouyoumdji, Türkiye'deki savaşın ulusal temelli olduğunu hatırlatarak Türk politikası aleyhinde açıklamalar yapmıştı. Detaylı bilgi için bkz. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 25.09.1337 (1921), Yer Bilgisi: 34669 – 136723 – 16, Kurum:571, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 24.09.1337 (1921), Yer Bilgisi: 34669 – 136722 – 2, Kurum:571.

[216] Gizli oturumda Hariciye Vekili Kafkas ülkeleriyle imzalanan antlaşmalar hakkında meclise bilgi vermiştir. Konuşmalar sırasında Bolşevik Hükûmetle kurulan ilişkiler yeniden gündeme gelmiştir. *TBMMGZC,* Devre: 1, İçtima Senesi: 2, Cilt: 12 (13 Eylül 1337), s. 230.

halkının köklü bir millî ve dini yapıya sahip olduğu düşünüldüğünde Bolşevik ideolojisinin elde edeceği statünün devamlılığı küçük bir ihtimal dahilinde görülüyordu.

Genel kanı bu konuda hemfikirdi ancak tartışmanın bir de başka bir boyutu vardı. Evet, ülke gerçekliğiyle bağdaşmayan bir ideoloji idi. Ancak tartışmaların kilitlendiği nokta, bu sistemin ilkeleri taklitçi bir zihniyetle ayrı bir Bolşevizm akımı yaratılıp yaratılmayacağı idi. Rus toplumunda benimsenen Bolşevizm'in aynı düsturları ile değişiklik yapılmadan benimsenmesi ülke güvenliği ve geleceği için önemli tehlikelere sebebiyet verebilirdi. Türkiye'ye özgü bir Bolşevizm demek, Rus inkılabının rehber olma özelliği üzerinde durulduğu anlamına geliyordu. Rus İhtilali Türkiye için rehber bir inkılap olma vasfıyla değerlendirilebilirdi.[217] O günün koşullarında ileriye dönük bir rejim tartışması ortaya çıkacağı kesindi. Meclisin kabul ettiği 1921 anayasası saltanat rejimi tanımaktan çok uzaktı. Bu da Türkiye'nin yeni rejim arayışlarına gireceğini gösteriyordu. Böyle bir atmosferde de Bolşevizm ideolojisinin ilkeleri daha fazla gündemdeki yerini muhafaza edecekti.

Zaten Türkiye'nin Bolşevik Rusya'sı ile ortaklığı itilaf kuvvetleri nazarında bu açıdan değerlendirilir hale gelmişti. Öyle görülüyordu ki, Türkiye'nin kendine has bir modelle yola çıkması yerine Bolşevizm'in rehber olması daha çok tartışılır ve dillendirilir hale gelmişti. TBMM açılmadan önce kongreler döneminde manda ve himaye tartışmaları yerini meclis açıldıktan sonra yine dış kaynaklı bir gücün tartışılmasına bırakmıştı. Elbette mücadeleye liderlik eden kadroların kafalarındaki gelecek Türkiye modeli açıktı ancak savaş koşullarından dolayı henüz açıklanma gereği duymuyorlardı.

Buna rağmen iki ayrı tarihi köklere sahip olan şark milletlerinin emperyalist kuvvetlerle vermeye çalıştığı savaş, gazete manşetlerinde yerini alabilmişti. Türkiye ile Rusya'nın bulunduğu siyasî ve ekonomik şartların benzerliği vurgulanır hale gelmişti. İngilizlerin sömürüsü altında yaşamak istemeyen Türklerin hem işgalci kuvvetlerle hem de İstanbul Hükumetinin çıkardığı sorunlarla mücadele ettiğinin altı çiziliyordu. Aynı durumun Rus topraklarında da geçerli olduğu vurgulanıyordu. Basın, iki ülke temaslarını ortak düşman algısı temelinde halkı bilinçlendirmeyi uygun görüyordu.[218]

---

[217] Arda Odabaşı, "Hakimiyyet-i Milliyye Gazetesinde Bolşevizm Algısı ve İslam Dünyasına Bakışı", s. 41.

[218] Yerel basında Bolşeviklikle bağlantılı İstanbul hükûmetinden de haberler verildiği görülüyordu. Bilhassa 1919 yılının sonlarına doğru Damat Ferit Paşa Hükûmetinin Anadolu'daki hareketi Bolşeviklikle bağlantılı olduğunu iddia ettiği ve bu nedenle Batılı devletlerini duruma müdahale etmesi için ülkeye davet edildiği yazıyordu. Ayrıca Bolşevizm'in Trabzon ve Samsun yoluyla ülkeye giriş yaptığı belirtiliyor ve bu nedenle dönemin Trabzon Valisi Mehmet Galip Bey'e bu tür cereyanları engellemek için tedbirler almasına yönelik

Bolşevik Rusya ile kurulan münasebetler sıradan iki ülke müttefikliği çerçevesinde algılanmıyordu. Diplomatik destek vermenin yanında para ve cephane yardımları noktasında da açıktan desteğini verecekti. Bu gelişme, Rusların *Türkiye'deki İstiklâl Harbi'nde bende varım demek* anlamına geliyordu. İtilaf Bloğunun karşısında sadece Türkiye'nin bulunduğuna dair haberler gerçeği yansıtmamaya başlamıştı zira Batı Anadolu'daki hareketi bu açıdan görme noktasında kararlıydı. Bunu hem propaganda olarak hem de Türkiye üzerinde bir baskı aracı olarak kullanmak amacındaydı.

Sovyetlerle kurulan temasın siyasî gerekçelerini mecliste yer alan vekillerin çoğu benimsemişti. Ancak akıllarında ideolojik kaygıların yaşanmasına neden olabilecek sorular vardı. Bu sorunların farkında olan hükümet temsilcileri Bolşeviklerle dostluk temelli bir dayanışmadan bahsederken Sosyalist ideolojisinin kaidelerini almayacaklarının altını çiziyorlardı. Bunu yaparken de her milletin kendine ait bir prensibe sahip olduğunu hatırlatıyorlardı.[219] *Bolşevik sistemi kabul etmek* demek Sovyet yörüngesine girmek demekti. Oysaki siyasi *çıkarlar temelinde* birleştiklerini belirtiyorlardı. Bolşeviklerle temasın başlamasından bu yana sosyalist gruplarla bağlantı kurulmadığını da ifade ediyorlardı.[220]

Bolşevizm'in tam olarak ne anlama geldiğini bilmeyen vekiller, farklı bir yorum getiriyor, bu Bolşevik esasların *Türkiye'nin kurtulmasında fayda sağlayacak* bir sistemse bu ideolojinin benimsenmesinde bir sakınca görmüyorlardı. Hatta "Ruslara siz bize yardım edin biz de sizin ideolojinizi" benimseyelim fikri kimi vekiller tarafından söylenir hale gelmişti.[221] Bunu belirtirken de İslami esasları muhafaza edilmesi adına yapılmasına bir mahsur görünmediğini izah ediyorlardı.

Yapılan yorumlar İslamiyet'i korumak adına *Bolşevik ideolojisinin kabul edilmesi gerekiyorsa edilmeli düşüncelerinin açıkça dile getirildiği* bir oturumda Mustafa Kemal Paşa mevcut yönetimin bu konudaki fikrini net bir şekilde ifade etmişti. Mevcut konunun saptırıldığını düşünen Paşa, "Bolşevik olalım veya olmayalım" tartışmasının bugünün

---

talimatlar verildiği bilgisi veriliyordu. Detaylı bilgi için bkz. *İrade-i Milliye,* "Harekât-ı Milliye'nin Esbabı", 14 Eylül 1335 (1919); *İrade-i Milliye,* "İrade-i Milliye Beyanname", 28 Eylül 1335 (1919). Damat Ferit Paşa Hükûmeti, Batılı devletlerin müdahalesini sağlayarak saltanatın Anadolu'da kaybolan otoritesini yeniden sağlamak adına adım attığı görülüyordu. Bununla birlikte en kritik süreçlerin yaşandığı kongreler döneminde halkın Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğindeki millî harekete katılımını engelleme amacındaydı.

[219] Meclis ülke içindeki askerî ve siyasî vaziyet hakkında konuşmak ve değerlendirme yapmak adına toplantı tertip etmiştir. *TBMMGZC*, Devre: 1, İçtima Senesi: 1, Cilt: 2 (3 Temmuz 1336 (1920)), s. 61.

[220] Samuel J. Hirst*, The Soviet Union, Turkey and Stalist İnternationalism 1919-1939,* s.23.

[221] *TBMM Gizli Celse Zabıtları,* 3 Temmuz 1336 (1920), s. 67.

konusu olmadığını hatırlatmıştır.[222] Mecliste Bolşevik fikrine sempati ile yaklaşanların olduğunu belirttikten sonra Türk halkının kendi gelenek yapısının olduğunu ve bu yapının Bolşevizm'le bağdaşmadığını açıklamıştır. Bu zamanda yapılması gerekenin kendi halkın esaslarından güç alarak yola devam etmenin daha doğru olacağını paylaşmıştır. Siyasi menfaatleri gereği tek hareket edilmesi gereken noktasının düşmanımın düşmanı nazarisiyle Sovyetlerle temas kurulmalıdır. Paşa, *Sovyetlerle beraber ortak düşmana karşı savaşmanın onlara tam anlamıyla bağlanılması gerektiği ortaya çıkarılmamalıdır* fikrini benimsemiştir.[223]

Meclisteki vekillerde artık genel bir kanı vardı o da Türklerin olduğu gibi Rusların kendilerine has bir ideolojileri olduğu idi. Burada yapılan tartışmalarda ortaya çıkan ana sorunlardan biri, Rusya'da mevcut olan sistemin neler içerdiği idi. Sovyetlerin, istisnai durumlar dışarıda bırakıldığında, *bu zamana kadar temas kurduğu her ülkeye kendi ideolojisini de götürmeyi amaç* edindiği bilinmekteydi. Zaten bu nedenden dolayı böyle bir ihtimalin önüne geçmek için de *TBMM yetkilileri heyetlerine bu ideolojinin esaslarını öğrenmeleri için talimatları* da vermişti. Bolşevizm ideolojisinin tam olarak hangi umdelere sahip olduğu bilinmeden Rus toprakları üzerinden gelebilecek fikri münasebetlere karşılık verilemezdi. Meclis toplantılarında Türkiye'nin de Rusya'nın da düşmanı emperyalizm olduğu vurgulandıktan sonra Bolşevik Hükûmetin Türkiye üzerinden ideolojisini ihraç etme *planladığı gerçeğini akıllarda tutulması gerektiği* ifade edildi.[224] Mustafa Kemal Paşa, bu konunun sadece TBMM'de tartışılmadığını aynı zamanda İngiliz ve Fransızların da kendi meclislerinde elde ettikleri bilgilerle Bolşevizm ve Türkiye başlıklarını görüştüklerini aktarıyordu. Türkiye'nin Bolşevik Rusya'sı ile fikri ideolojiler temelinde birleşmesinde kaygı duyduğu haberleri alınmaktaydı. Türkiye'nin kendi şartları dahilinde bile *millî menfaatlerin elde edilmesi yolunda* bu ideoloji ile beklenmeden ve hızlıca "temas kurma yetkisini kendilerinde görmediklerini" açıklıyordu.[225]

---

[222] Mustafa Kemal Paşa, Bolşeviklerle girilen münasebetlerden ne gibi neticeler beklediklerini açıklamaya çalışmaktadır. Bolşevik olmak ya da olmamak sorusunun meclisi meşgul ettiğini, asıl meselenin askerî yönüne değinmek gerektiğini vurgulamaktadır. *TBMMGCZ,* Cilt: 2(3 Temmuz 1336), s.72.

[223] Bilhassa Mustafa Kemal Paşa, ideolojik meselelerden ziyade ortak düşmana odaklanılmasının lüzumu üzerinde durmaktadır. *TBMMGCZ,* Cilt: 2 (3 Temmuz 1336) s.72.

[224] Mustafa Kemal Paşa, genel ahval hakkında yaşanan gelişmeleri değerlendirmektedir. *TBMMGCZ*, Devre: 1, İçtima Senesi: 1, Cilt: 1 (24 Nisan 1336 (1920)), s.4.

[225] Gizli oturumda Mustafa Kemal Paşa, dış dünyadan gelen Türkiye ile Bolşevik ideoloji arasındaki bağlantılarla ilgili kendi görüşlerini aktarmaktadır. *TBMMGZC,* Cilt: 1 (24 Nisan 1336), s.4.

Ruslar hem siyasî hem de iktisadî alanlarda Türklerle kuracağı temaslardan sonra ideolojilerinin Anadolu sahasında daha etkin olacağını düşünüyordu. İşgalci İtilaf bloğuna karşı Anadolu halkının gözünde Batı'ya nazaran avantajlı bir konumaydı. Bolşevizm'i Anadolu topraklarında yayarak, Türkleri İslam coğrafyası ile bağını koparmaya çalışacaklarına dair yorumlar az değildi.[226] Böyle bir sorunun önemini kaybetmesi adına İslam dünyası ile el ele verip ortak çalışılması ve hareket edilmesi gerekliliğini vurgulayan vekiller de oldu.

Bolşevik kavramı dünya siyasetinde yeni yeni yer alıyordu. Dolayısı ile meclis görüşmelerinde *çoğunlukla Bolşevik kavramı* vekillerin ifadelerinde kullanılıyordu. *Bolşevizm sık sık ifade edilen ancak anlamı tam olarak bilinmeyen* bir kelime durumuna gelmişti. Bu nedenle de Bolşevik olalım veya olmayalım ikileminden çok kavramı anlamaya yönelik açıklamalara ihtiyaç vardı. Sadece *düşmanın düşmanı benim dostumdur anlayışı* ile hareket edilerek aynı siyasî safta olduklarını düşünüyorlardı.[227]

Ruslarla siyasi zeminde dostluk kurulamasını sağlayan faktörler vardı. Tartışmaya açılan bu değildi aslında. Konuşmaların yoğunlaştığı yer, Bolşevizm ilkesinin ne olduğu tam araştırılmadan Rusya ile münasebetlerin kurulmuş olmasıydı. Öyle zamanlar oluyordu ki, Rusya'dan gönderilmesi beklenen yardımlardan ziyade Rusların enternasyonal toplantılarında konuştuğu konuların mercek altına alındığı görülüyordu. TBMM Hükûmeti Bolşeviklik kuramının memleket dahilinde yaşamasının mümkün olmadığını biliyordu. Ancak meclis konuşmalarında ikili ilişkilere zarar vermek kaygısı mıdır bilinmez bu tür sorulara karşı tedbirli ve temkinli açıklamalarda bulunuyordu. Rus ilişkilerinde hükûmetten beklenen en önemli şey, Rus ihtilalinin ne olduğu ve ne gibi alanlara sirayet edebileceği noktasında araştırma yapıp, elde edilen bilgilerin vekillere belirtilmesiydi.[228] Vekillere göre, bu konu göz ardı edilecek bir konu değildi zira Bolşevik Rusya'sıyla Kafkaslarda sınır bir ülke konumuna gelme ihtimali konuşulmaya başlanmıştı. Çarlık rejimi zamanlarında olduğu gibi yine Türkiye'nin kuzeyinde farklı rejimle devam edecek olan bir Rus ülkesi yer alıyordu.

---

[226] Bu yönde düşüncelerini izah etmeye çalışan vekillerden biri Diyarbakır vekili Hacı Şükrü Bey'dir. Kendisi plebisit yoluyla bile herhangi bir toprak parçasının verilmesine karşı olup, Bolşevik münasebetlerinde dikkatle hareket edilmesi yönünde fikirlerini sunmaktadır. *TBMMGZC,* Devre: 1, İçtima Senesi: 1, Cilt: 5 (17 Teşrinievvel (Ekim) 1336 (1920)), s.182.

[227] Mustafa Kemal Paşa, Bolşevik Hükûmetiyle olan bağlantılarını vekillere aktarmaktadır. *TBMMGZC*, Cilt: 2 (3 Temmuz 1336), s. 72-74.

[228] Antalya Mebusu Hamdullah Suphi Bey, Bolşevizm ideolojisiyle ilgili endişe ve kaygı duyulması gereken hususların olduğunu belirterek bu konunun detaylı bir şekilde araştırılmasını savunmaktadır. *TBMMGCZ,* Devre: 1, İçtima Senesi: 1, Cilt: 1 (11 Mayıs 1336), s.258.

Yine meclis tutanakları incelediğinde vekillerin, Bolşevik cereyanın ülke genelinde basın aracılığı ile karşılık bulma ihtimalini gündeme taşıdığı görülmektedir. Tepkisiz kalınmasının devam etmesi halinde bu tür cereyanların halkta karşılık bulabileceği noktasında fikirlerini aktarmışlardı. Tepkisizliğin bir belirsizliği doğuracağını ve bu belirsizliğin yeni fikir sahalarını meydana getireceği üzerinde durulmaktaydı.[229] TBMM'nin bir an evvel hareket ederek sınırlara ulaşan bu ideolojiyle mücadele edilecekse nasıl mücadele edileceğine dair bir yöntem bulmak zorunda olduğu üzerinde durulmuştur. Bu konuyu gündeme getiren vekillerin söylemleri incelediğinde Trabzon vekili Ali Şükrü Bey'in ifadeleri meclisteki genel havanın durumunu özetler niteliktedir. Bolşevizm umdelerinin neye dayandığı bilinmeden meclisin bu konuda mücadelede etmesini mümkün görmediğini söylemiştir. Umdelerin içeriğine vâkıf olmadan memleket dahilinde olası bir propagandanın önüne geçilmesinin zor olacağı fikrini paylaşmıştır. Bu konudaki asıl işin meclisteki vekillere değil meclis hükûmetine düştüğünü açıkça ifade etmiştir. [230] Vekil bu ifadelerinden hareketle meclisin yapacağı kapsamlı çalışma sonucunda meclisi aydınlatması gerektiği ve onların da elde ettikleri bu bilgiler ışığında halktan gelen bu konuyla ilgili sorulara cevaplar verebileceklerini belirtmiştir. Burada asıl sorumluluğun Rusya ile temaslar neticesinde elde ettiği bilgileri paylaşmakla yükümlü görülen meclis hükûmetine aittir. Artık tam bir kargaşa ortamı sırasında bir yandan İngiliz propagandası bir yandan Bolşevik propagandası ülke sınırları dahilinde karşı karşıya gelindiği bir dönemde meclis hükûmeti bu ideolojiye kapsamlı bir çalışma yapması zorunlu bir hal almıştı.

Meclis kürsüsünden yapılan yorumlara cevaben Mustafa Kemal Paşa söz alarak her fırsatta Bolşevizm ile ilgili düşüncelerini günün siyasi koşullarını dikkate alarak açıklamalarını yapmaya devam ediyordu. Paşa, hükûmetin Bolşevik Rusya'sı ile münasebetlerde son derece ehemmiyet verdiğini yeniden hatırlattı. Türklerin kendi silahlı güçleriyle bir savaşa girdiğini yineledi. TBMM Hükûmetinin Bolşeviklikle değil, Bolşevik Rusya'sı ile ittifak içerisinde olduğunun altını çizdi. İkisi arasında büyük bir ayrım olduğunu anlamalarını istedi. Bolşeviklerin kendilerine ait ideolojik kaideleri olduğunu ve bu kaideleri kabul eden ülkelerle anlaşma yoluna gittiğini açıkladı. Bunun

[229] *TBMMGCZ,* Cilt: 1 (11 Mayıs 1336), s. 260.
[230] Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey, Hamdullah Bey'in önerisine karşı düşüncelerini açıklamaktadır. *TBMMGZC,* Cilt: 1 (11 Mayıs 1336), s.259.

gayet siyasî ilişkilerde normal olduğunu belirtti.[231] Nitekim Türkiye de Rusya ile resmi temaslarda bulunmadan önce kendi Misak-ı Millî umdelerini kabul etmesini istemişti. Rusya'nın bunu kabul etmesinden sonra resmi heyetler gönderilmeye başlanmıştı. Mecliste anlaşılmayan noktalardan biri, Türkiye'nin Rusya'ya ihtiyacı olduğu gibi Rusların da Türklere ihtiyacı vardı. İtilaf Bloğuna karşı tek başlarına bir mücadele etmeleri mümkün görünmüyordu. Kendi sınırları içerisindeki savaşı kazanabilirlerdi ancak sınırlarındaki emperyal yapıları uzaklaştırmak ve kendilerine yönelen tehdidi bertaraf etmek için diğer ülkelerle birlikte hareket etmek zorundaydılar.

Vekillerin kaygılarını anlayan Paşa, açıklamalarına devam etti. Yakındoğu coğrafyasında herhangi bir ülkenin İtilaf Bloğu ile tek başına mücadele edemeyeceğini sadece Türklerin değil Rusların da bu mücadelede tek başlarına kalmaları halinde yenilgi ile karşı karşıya kalacaklarını açıkladı. Bu nedenle emperyalizm savaşında birlikte hareket edeceklerini söyledi. Öte yandan Bolşevikliğin sınır ülkelere sirayet etmeye başladığını ve bir an evvel önlem alınması gerektiğini dile getiren vekillere cevaben ise, "bir oldu bitti ile Bolşevik rejimin tüm esasları ve ilkeleri o ülkenin halkı tarafından benimsenmesinin mümkün olmadığını" ilave etti. Bu gibi sosyolojik hadiselerin zamana ihtiyaç olduğunu beyan etti. Ayrıca önemli bir kavganın içinde olan "Rusya'nın İslam devletleriyle müttefiklik kurmak" zorunda kaldığını bildirdi.[232] Bu nedenle dini ve millî değerlere hücum edecek veya reddedecek bir konumda olmadığını aktardı. Türkiye'nin kendi geleceği için Kafkasya'daki devletleri gözden çıkardığına veya bölgeyi ihmal ettiğine dair yapılan yorumların spekülasyondan ibaret olduğunu aktarmaya çalışmıştı. Özetle yakın sınırlarımızda meydana gelen gelişmelere aldanarak ülke içinde panik bir havanın esmesine imkân sağlayacak söylemlerden uzak durulması gerektiğine inanıyordu.

Birinci ağızdan Bolşevik'le değil Bolşevik Rusya'sı ile ilişkiler kurulduğu hatırlatılsa da meclis kürsüsünde yapılan çeşitli açıklamalarda sosyalizmi hatırlatacak kelimeler dahi kullanıldığında Bolşevik Rusya ile kurulan münasebetler akla geliyordu. Örneğin 2 Mayıs 1338 (1921) tarihli meclis gündeminde konuşan *Tunalı Hilmi Bey,* "amele kanunun konuşulması esnasında bile komünizmin" akla geldiğini iddia ediyordu.

---

[231] Mustafa Kemal Paşa, İzmit Mebusu Sırrı Bey'in Bolşeviklikle alakalı hükûmetin ne gibi teşebbüste bulunduğuna dair sorusuna cevap vermektedir. *TBMMGZC,* Devre: 1, İçtima Senesi: 1, Cilt: 2 (29 Mayıs 1336), s.48.

[232]Mustafa Kemal Paşa, mevcut Rus yönetiminin şark ülkeleriyle olan siyasî süreçlerini değerlendirmektedir. *TBMMGZC,* Cilt: 2 (29 Mayıs 1336), s.48.

Bunun meclisteki bu ideolojiye karşı duyulan ruh halinin görülmesi açısından değerli olduğu fikrindeydi. Köylü veya çiftçi meselelerinde bu durumun yaşanmadığını ancak *amele hakları konuşulduğunda meclisteki havanın değişime uğradığını* savunuyordu.[233]Ona göre mecliste bu tür havanın oluşmasındaki sebep, sosyalizmi çağrıştıran kelimelerin kullanılmasından sonra Bolşevizm'in yeniden gündeme getirileceği endişesiydi. Tunalı Hilmi Bey'in ifadelerinden şu anlaşılmaktadır ki, meclisteki vekiller bir yandan bu ideolojinin en anlama geldiğinin araştırılmasını arzu ederken bir yandan da sosyalizmi çağrıştıracak kavramların kullanılmasına mesafeli idi.

Yine bu noktadan hareketle halk ve halkçılık nosyonlarının da kullanımında çeşitli tartışmalar yapılmıştır. Türkiye'de halk kavramının karşılığı olarak çiftçi ve köylü kesimin geldiğini ülkede geniş çapta fabrikasyon üretim olmadığı için amele birliğinden söz edilemeyeceği vurgulanmıştı. Vekiller, halk kelimesini kullanırken kırsal kesimde yaşayan insanlara atıfta bulunduklarının altını çizmek ihtiyacı hissediyorlardı. Zira halk kavramı Bolşevizm ideolojisinde çok sık kullanılan bir kavramdı.[234]

Halkçılık, TBMM ile Bolşevik Rusya'nın ortak olarak kullandığı bir kavramdı. Bolşevikler halkçılık ile sosyalizmi ilan etmesi beklediği işçi ve köylü kesimini tanımlarken, Türk Hükûmeti ise halkçılıkla halkın kendi kendisini yönetme anlayışına işaret ediyordu. Türk tipi halkçılıkta insanların kendi kendisini yönetmesi ve halkın isteklerinin aynen kabul edilmesinin benimsenmesiydi.[235] Hükûmet halkçılığın bir şiar olarak kabul edildiğini bu şiar çerçevesinde politikaların hayata geçirilmeye başlanacağı açıklamıştır. Tüm amaçlarının milletin kendi inkişafını sağlamak olduğunu belirtilmiş ve milletin kendi geleceğini kendisinin belirleyeceğini ifade edilmiştir.[236] Görüldüğü üzere halkçılık kavramı neredeyse her gündeme geldiğinde anlatılmak istenen şeylerin yanında ayrı başlık konuları da açılır olmuştur. Esasen halkçılığın meclis gündemine girişi, 1921 Teşkilat-ı Esasiye kanunu ile olmuştur. Bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın talimatıyla 1920 yılının Eylül ayında anayasa için bir çalışma yapılarak Halkçılık adında bir broşür yayınlanmıştı. Bu broşürde yönetimin doğrudan halka verilmesini öngören bir "Halk

---

[233] Maden amele kanunu ile ilgili görüşmeler sırasında Bolu mebusu Hilmi Bey görüşlerini açıklamıştır. *TBMMZC*, Devre: 1, İçtima Senesi: 2, Cilt: 10 (2 Mayıs 1338 (1921)), s. 209.
[234] Meclisin gündemi Teşkilatı Esasiye kanunudur. *TBMMZC,* Devre: 1, İçtima Senesi: 1, Cilt: 6 (30 Teşrinisani 1336), s.156.
[235] Teşkilatı Esasiye Kanunu görüşmeleri sırasında Karahisarı Şarki Mebusu Mesut Efendi'nin yorumlarından derlenmiştir. *TBMMZC,* Devre: 1, İçtima senesi: 1, Cilt: 6 (7 Kanunuevvel 1336 (1920), s.261.
[236] Mustafa Kemal Paşa'nın halkçılık kavramı noktasındaki fikirleridir. *TBMMZC,* Devre: 1, İçtima senesi: 2, Cilt: 9 (1 Mart 1337), s.4.

Hükûmetinin" kurulması önerilmişti. Bir diğer anlamıyla cumhuriyet kelimesinin kullanımından kaçınılarak geleceğe dair planlar halkçılık kavramında anlatılmaya çalışılmıştı. Bu öneriyle Türkiye'nin sadece dış tehditlerle değil iç tehditler nedeniyle de bu duruma düştüğü vurgulanmıştı.

Bu beyannamenin neden ilan edildiği belirtildikten sonra meşru müdafaanın zorunlu bir hal aldığı yazılmıştır. *Millî sınırlar dairesi çerçevesinde hem halkın istikbalini yeniden kazanmasını sağlamak hem de emperyalist ve kapitalist oluşumlara* karşı hilafet ve saltanat makamlarının kurtarılmasını sağlamak adına TBMM gibi bir millî müessesesinin kurulduğunun altı çizilmiştir. Halkın "kapitalist ve emperyalist" oluşumlara karşı geleceği tehdit altındadır.[237] Bu tehdidin ilga edilmesi için Millî Mücadele'nin yapılması zaruri bir hal aldığı aktarılmıştır. Bu broşüre bakıldığında Türkiye'nin sadece emperyalizmi değil kapitalizmi de hedef tahtasına oturttuğu görülmektedir. Ancak yine aynı broşürde hilafetin ve saltanatın da kurtarılmasından bahsedilmektedir. Burada yapılmak istenen şey, Millî Mücadele'nin yapıldığı bir dönemde meclisteki çoğulcu yapının dağılmasına mâni olmaktır. Öte yandan Türkiye'nin zaten düşmanı emperyal anlayışla hareket eden itilaf bloğudur. Bu nedenle emperyalizmi düşman olarak görmesi doğaldır. Fakat bu metinde kapitalizmden de bahsedilmektedir. Türkiye bağımsızlığını elde ettikten sonra millî unsurlara dayalı kendi kapital sınıfını ortaya çıkarmak adına girişimlerde bulunacaktı. O zamanki koşullarda kendi millî unsurlarına dayalı kapital bir sınıfı olmadığı için ekonomide bağımsızlığı sağlamak adına kapitalist oluşumları da kendine düşman olarak görmüştü. Ama bu düşmanlık sadece dönemseldi. Bu nedenle dünya görüşü olarak asıl hedefi emperyalistlerle mücadele etmekti, kapitalistlerle değil.

Mustafa Kemal Paşa'nın Türk devleti tarafından kapitalistlerin de bir dış tehdit olarak görüldüğünü aktarması, broşürün Bolşevikler için değerli kılan önemli bir detaydı. O dönemin koşullarına göre Paşa, bir düşman olarak kapitalizmi görmüş olabilirdi. İşin bir diğer tarafı da Türk Rus ilişkilerinin yoğunlaştığı bir dönemde bu tür tabire yer verilmesi, dış politika açısından Bolşeviklere yönelik ılımlı bir mesaj olarak da yorumlanabilirdi.

[237] İsmail Arar, *Atatürk'ün Halkçılık Programı,* İstanbul 1963, s.15.

Tabi ki bu broşürün Bolşevik Rusya'da bir yansıması olmuştu. Moskova'ya verilen bilgilerde Türkiye'nin hem emperyalizme hem de kapitalizme karşı cephe aldığı belirtilmişti. Özellikle bu çalışmaların anayasa taslağı hüviyetinde yapılmış olması da Rusları memnun eden bir diğer gelişme idi.

Meclisteki vekiller, Hükûmet yetkililerinden Bolşevizm ile ilgili yapılması beklenen çalışmaların sonuçlarını kendilerine aktarılmasını beklediği sırada aynı zamanda da ülke içindeki konuyla ilgili gelişmeleri yakından takip etmeye devam ediyordu. Yine meclisi meşgul edecek bir konu daha gündeme getirilmişti. Hakimiyet-i Milliye'de yayınlanan bir haber meclis tutanaklarına yansımıştı. 26 Haziran 1337 (1921) tarihli haberde Muallimler ve Muallimeler Derneği bir beyanat neşretmişti. Buna göre, *son dönemlerde Almanya ve Rusya'da meydana gelen inkılaplar son derece takdir edilir bir üslupla paylaşılıyor ve aynı inkılapların Türkiye'de de gerçekleştirilmesi için bütün muallimleri davet ediyordu.* Bu dönemi yansıtmayan âtıl kalmış bütün fikri cereyanların saf dışı bırakılması gerektiği anlatılıyordu. Vekiller, buradaki inkılaplardan anladığı "Sosyalizm veya Bolşevizm" idi. Bu nedenle Maarif Vekaletinin bu haber başlığını değerlendirilmesi talep ediliyordu.[238] Elbette haberin herhangi bir yerel basında değil de *Ankara merkezli bir gazetede* çıkması önemli idi. Haberin meclise kadar taşınmasındaki en büyük sebeplerinden biri bu olmalıydı. Ankara, Bolşevizm başlığı altında kitlelerin ne gibi tepkiler vereceği konusunda adımlar atmaya devam ediyordu. Aynı zamanda bu tür haberlerin cephedeki askerî durumlarla da doğrudan bağlantılı olduğunu düşünülmekteydi. Haziran 1921 tarihi TBMM için son derece kritik evrelerden birini temsil ediyordu. Yunan kuvvetlerinin İnönü savaşlarından sonra bir taarruz hazırlığında olduğu raporları geliyordu. Ankara TBMM ordusunun cephane ve maddi anlamda eksikliklerini bir an evvel tamamlama ihtiyacı hissediyordu. Ruslarla yapılan antlaşma gereği gönderilmesi gereken altın ve silah yardımının ivedilikle gerçekleşmesi için diplomatik kanallar aracılığıyla Bolşeviklerle temaslar kuruluyordu. Bunu yaparken de ülke içindeki Bolşevizm propagandalarına karşı daha esnek bir tavır takınıyordu. Ankara'daki Rus elçisi Bolşevizm'in Anadolu'da daha sık dillendirilmeye başlandığını Moskova iletiyordu. Bu durumun Rus yardımlarının daha hızlı bir şekilde ülkeye giriş yapacağı fikri hakimdi. Son derece hassas yönetilmesi gereken bir süreç bu şekilde planlanmıştı. Askerî başarılardan sonra TBMM'nin yine sert tedbirler aldığı

[238] Karahisarı Sahib Mebusu İsmail Şükrü Efendi, bahsettiği neşriyat hakkında dönemin Maarif Vekili Vehbi Bey'e bir soru yöneltmektedir. *TBMMZC,* Devre: 1, İçtima senesi: 3, Cilt: 22 (16 Ağustos 1338 (1922)), s. 2023-203.

görülmekteydi. Basında yer verilen Bolşevizm başlıklarına daha az rastlanır bir durum söz konusu olmaya başlayacaktı. Bolşevik taraftarlığı yapanlara dair haklarında çeşitli tahkikatların yapıldığı bilinmekteydi. Rus ideolojisine karşı daha sert tedbirler alınmaya başladığı zamanlarda ise Rus yardımlarının Türkiye'ye teslim edilmesi sürecinde yine çeşitli aksaklıkların meydana geldiği görülüyordu. Bir de bu duruma İngiliz propagandası eklediğinde Türk Rus ilişkilerinde yeni bir krizin ortaya çıkması sürpriz olmuyordu.

TBMM'de ye alan vekillerin Bolşevizm'e karşı tutumları gün geçtikçe daha belirgin hale geliyordu. Yapılan çalışmalara rağmen Bolşevikliğin hala net olarak nasıl tanımlanacağı hakkında çeşitli tartışmalar devam etmekteydi. Bolşeviklik kavramının doğru tanımına kavuşturulamamış olması, Rusların Türklere dönük atacağı adımları yorumlama konusunda zorluklar yaşanmasına sebep olmaktaydı. Örneğin *Kızıl Ordu'nun Anadolu'ya geldiğinde yardım için mi yoksa kendi rejimlerini ihraç etmek* için mi burada bulundukları dair nasıl bir fikre sahip olacakları merak konusuydu. Meclisteki genel hava değişmemişti. Bilhassa Bolşevizm'in *din ve millet nosyonlarını* ikinci plana attığı sürekli dillendiriliyordu. Onlara göre, dünyada "proletaryadan oluşan tek bir millet" olmalıydı. Bunun haricinde hiçbir millet kabul edilmezdi. Burjuvaziyi saf dışı ettikten sonra proletarya kendi ulusunu inşa edecekti. Ulus kavram temelli millet anlayışı olmadığı gibi mülkiyet hakkından da söz edilemezdi. Sovyetlerin anlayışını o günün koşullarında elde ettikleri bilgilerle tanımlamaya çalışan vekiller, Türkiye'den sonra sırada İran olabileceğini belirtiyorlardı.[239]

Bolşevizm tartışmalarında Doğu bölgelerini temsil eden vekillerin daha net tavır aldıkları ortadaydı. Erzurum seyahatinden sonra mecliste kendi görüşlerini paylaşan Mustafa Durak Bey bu grup içerisinde yer alıyordu. O, Mustafa Kemal Paşa'nın aksine Bolşeviklerin İslam ülkeleriyle bir müttefiklik arayışında olmadıklarını düşünüyordu. Nisan 1337 (1921) tarihine kadar Rusların İslam ülkelerine yaptığı askerî harekatlar bunun birer göstergesiydi. Bolşevizm bayraktarlığı altında ülkeleri kendilerine ilhak etmek için çalışmalar yaptığını açıklıyordu. Türkiye'nin de bu konuda dikkatli olması gerektiğini "aksi takdirde Moskova'ya bağlı bir ülke konumuna" geleceğini belirtiyordu. Bununla birlikte Rusların Türk Hükûmetiyle dostluk münasebetlerini kullanarak Şark dünyasında daha rahat hareket ettiklerini ve bu bölgelerde "Türklerin nüfuzundan

[239] Erzurum Mebusu Mustafa Durak Bey, doğu vilayetlerinde yaptığı gezi sonrası elde ettiklerini ve gözlemlediklerini paylaşmaktadır. *TBMMGCZ*, Devre: 1, İçtima senesi: 2, Cilt: 9 (11 Nisan 1337), s. 29-31.

yararlanmak suretiyle istilacı bir güç potansiyeline dönüştüğünü" söylüyordu.[240] Bu anlayışla Buhara ve Azerbaycan topraklarını Sovyet bloğuna bağladıklarını hatırlatıyordu. Bu siyasî planlarında sadece Orta Asya devletlerinin yer almadığını bunun devamında Türkiye'nin de olduğunu ifade ediyordu. Yeri geldiğinde Ermenilerin dahi Türklere karşı Sovyetler tarafından kullanılacağı görüşündeydi.

İkili ilişkilerde görüşmeler sıklaştıkça ve Hükûmet yetkililerin de mecliste detaylı açıklama yaptıkça artık Türkiye'nin Sovyet Rusya'sına gösterdiği yaklaşım net olarak ortaya çıkıyordu: Türkiye, Rusya ile dost ancak *Bolşevizm ile dostluk münasebeti kurmuş* değildi. Sovyet ideolojisini benimseyen ülkeleri Moskova'dan yönetme amacı taşıyan Ruslarla ideolojik bir bağlantı sağlanamazdı.[241] Sadece bu ideolojik bağlantının önüne geçmek için Anadolu'da engelleyici tedbirler alması yeterli değildi. Kafkasya coğrafyasında oluşan ve Sovyet birliğine dahil olan ülkeler arasına girerek bir konfederasyon yapısı içinde olunmamalı idi. Türkiye'nin Kafkas ülkelerinin içinde yer aldığı konfederasyona dahil olmasıyla Moskova'ya bağlanması yeni sorunları beraberinde getirecekti. İstiklâl Savaşı'nı kazanmış olsa da siyasî bağımsızlığını elde edemeyecekti. O zaman da İngiliz ve Yunanlara karşı yürüttü savaşın bir anlamı kalmayacaktı.

Bolşevizm'e karşı aldığı tavır net olarak ortaya çıksa da TBMM aslında Rusya'yı çarlık sistemi altında görmektense *Bolşevik yapılı bir düzen içinde görmeyi* tercih ediyordu. Çünkü *Çarlık Rusya'sına değil Bolşevik Rusya'sıyla* Türkiye bir bağ kurabilmişti. Rus gayelerinden biri elbette ideolojisi tüm dünyaya yaymaktı. Bu amaca ulaşmak için de ciddi adımlar atıyorlardı. Ancak kritik cephe mücadeleleri yaşayan Türkiye, böyle bir ihtimal olmasına rağmen süreci diplomatik usullerle yönetmek zorundaydı.

1.1.3.3. Ankara'nın İdeolojik Bakışı

Birinci meclis yapı gereği çoğulcu bir yapıya haizdi. Mecliste her kesimin temsilcisi olduğunu düşünüldüğünde herkesin Rus ideolojisine karşı olduğunu belirtmek doğru olmayacaktır. Bolşevik sisteme geçilmesini gerektiğini savunan vekiller de

[240] Mustafa Durak Bey, Orta Asya'da gerçekleşen son hadiseler neticesinde Ankara'nın mevcut konumu üzerinden Rus ilişkilerinin gelecekteki seyrine dair kendi görüşlerini dile getirmektedir. *TBMMGCZ,* Cilt: 9 (11 Nisan 1337), s.31.

[241] Hariciye Veikilinin Kafkaslar bölgesindeki son durumu değerlendirdiği toplantıda Sinop Vekili Rıza Nur Bey, Rusya ile komünizm arasındaki Türklerin siyasî duruşuna dair görüşlerini izah etmektedir. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, 13 Eylül 1921, C.12, İ.75, s. 230.

bulunmaktaydı. Bu durumun Türk toplumunda yeni heyecanın ortaya çıkmasında katkı sunabilir olduğunu dile getirenler oluyordu. İdeolojinin Türkiye'de resmileşmesini savunanlar kıyafet seçiminde kızıl rengin olmasına özen gösterir hale gelmişti.[242] Bilhassa saltanat rejimin itilaf devletleri tarafından kontrol altına alındığı bir süreçte, rejim tartışmaları başlığı altında Bolşevizm kendisine yer bulmakta zorlanmıyordu.

Sovyetlerle münasebet tesis edilerek hükûmetin komünizme yakın bir görünüm sergilediği anlamı o dönemin koşullarında çıkarılamazdı. Bu tür yorumları belki Türkler ile Rusların hangi şartlar altında yan yana geldikleri yönünde tam bilgiye sahip olmayanlar yapabilirdi. Zaten meclisteki gündemi değiştiren ve tartışmaların meydana gelmesini sağlayan vekillerin soruları da bu bakış açısıyla değerlendirilebilirdi. Yorumlara ve demeçlere bakıldığında Rusya'daki ihtilal sonucu ortaya çıkan ideolojiye müdahale edilmesi yönünde yeni bir fikir ortaya atılıyordu. Ancak TBMM'nin sadece kendi sınırları dahilindeki gelişmelere müdahale etmesi beklenebilirdi. Her memleket kendi anlayış ve toplumsal gerçekleriyle yoluna devam edebilirdi. Buna göre siyasî geleceği için bir seçim yapardı. Dış ülkelerin iç işlerine karışması gibi bir durum söz konusu olamazdı. Zaten İstiklal Harbi sürecinde bu gücü kendisinde göremezdi. Fakat Rusya'daki oluşumun Türkiye'ye sirayet etmesine kaygı duyan vekillerin yorumları gündemdeki yerini koruyordu. Karesi vekili Basri Bey, Birinci Dünya Savaşın başındaki sürece temas ederek kurtuluş reçetesi olarak farklı ülkelerle hareket etmenin yolları arandığını hatırlattı. Bunu yaparken de Batılı ülkelerin taklit bile edilmeye çalışıldığını söyledi. İstiklâl Harbi gibi hassas bir dönemden geçilmesine rağmen şimdi de Bolşevik olmaktan bahsedilmesine anlam veremediğini belirtti.[243]

Meclis konuşmalarında sıklıkla Bolşevizm'e yer verildiği dönem Rusların Kafkasya'da ideolojik yapılanmaya hız verdiği bir sürece denk gelmişti. Bu duruma, en az cepheden gelen askerî havadisler kadar ehemmiyet veriliyordu. Şark komutanlığından gelen bilgiler ışığında Bolşevizm'in ana hedefinin Türkiye olmadığına dair yorumlar da bir tez olarak öne sürülmüştü. Bu teze göre, Ruslar zaten Türklerle bir muahede imzalamış ve dostluk temelinde hareket birliği yapacaklarına dair birbirlerine taahhütte bulunmuşlardı. Bu nedenle Rusların Türkleri Bolşevik yapmalarına gerekecek bir sebep

[242] Mihail Serafimoviç Meyer, "Arşiv Belgeleri Işığında Lozan Konferansı Sırasında Türk-Rus İlişkileri", çev. Fatih Yapıcı, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C.3, Sayı 5, Ankara 2009, s. 256.
[243] Meclisin gündeminde Bursa Mebusu Şeyh Servet Bey'in komünizm propagandası yaptığına dair vekillerin görüşleri yer almaktadır. *TBMMGZC,* Devre: 1, İçtima senesi: 1, Cilt: 7 (22 Kanunusani 1337), s.329.

yoktu. Bununla birlikte Ruslar, Anadolu'da sosyalizmi tesis edecek şartların olmadığının farkındaydı. Dolayısıyla kendi ideolojilerini Türkiye'de değil, Kafkasya coğrafyasında tatbik etmeye çalışacaktı. Bölgeden gelen haberler de bunun göstergesi olmalıydı.

Mecliste Bolşevizm ile ilgili ortaya atılan en isabetli yorumlardan biri de yine yukarıda adından söz edilen Basri Bey'in Kazım Paşa ile yaptığı sohbet sonucunda ortaya çıkan siyasi tablodur. Şark ordusunda Bolşevizm'in tesiri hakkında bilgi almak için Paşa ile konuşan Basri Bey, Kazım Paşa'nın siyasî durum hakkındaki fikirlerini meclise taşımıştır. Buna göre, Türkiye birbirinden tamamen farklı iki siyasi kutup arasında yer almaktadır. Bir tarafta Garp dünyası diğer tarafta Şark dünyasıdır. Bugünün koşullarında Batı ile antlaşmak şu tabloda mümkün görünmemektedir. Bu nedenle Şark dünyasında yer alan siyasi aktörlerle temas halinde olunmalıdır. Türkiye şu an ki şartlara bakıldığında en uygun yolun doğu ülkeleriyle birlikte hareket etmesidir. Zira Batı ile bir savaşın içinde yer almaktadır. Türklerin menfaati söz konusuysa Bolşevizm ideolojisinden faydalanma yoluna da bile gidilebilir. Bolşevik olmadan Bolşevik görünmek, İngiliz politikasında değişikliğe sebep olabilir. Sovyet taraftarı bir Türkiye görmektense bağımsızlığını temin etmiş bir Türk devletinin varlığı Batı'nın talep edeceği bir süreci ortaya çıkarabilir. Bu da Türklerin arzu ettiği Misak-ı Millî çerçevesinde yeni devlet modeline kavuşması anlamına gelebilir. Unutulmamalıdır ki, Türk-Rus münasebetlerinin temeli İngiliz bürokrasisine karşı birlikte girilen savaşa dayanmaktadır. İngilizlerin Anadolu'daki çıkarlarından vazgeçmesi, İstiklâl Harbin nihayete ermesi anlamına gelirdi. Böylece Türk-Rus dostluğu henüz ilk evrelerini yaşarken sonlanabilirdi.[244] Erzurum Vekili Hüseyin Avni Bey'in demeçleri yorumlandığında bu paragraftaki bilgilere ulaşmak mümkündür. Buradaki ifadelere bakıldığında Türkiye Bolşevizm'i kendisine yönelik tehdit aracı olarak değil milli menfaatlere yaklaşmak veya elde etmek adına bir enstrüman aracı olarak kullanma yoluna gitmeliydi.

Millî menfaatler noktasında atılan bu kritik adımlar, Ruslarla olan münasebetlerin şekil almasında doğrudan doğruya süreci yönetiyordu. İçeride TBMM'nin Bolşevizm'e karşı aldığı tavır her geçen gün ortaya çıkıyordu. Bolşevik Rusya ile dost olmayı sağlayan adımlar atıyordu ve bunu yaparken de Bolşevikleşmenin önünde engeller oluşturuyordu.[245] Kendi iç gelişmelere paralel olarak kimi zaman komünizm umdelerini

[244] *TBMMGCZ,* Cilt: 7 (22 Kanunusani 1337), s.332.
[245] TBMM Hükûmeti komünistlerin ülke içinde ayaklanma çıkaracağına yönelik aldığı haberler karşısında önlemler alma yoluna gitmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet

benimseyen ve bu yolda açıkça faaliyet gösteren yapıların ve partilerin teşkilatlanmasına müsaade etti. Çünkü Anadolu'da hariçten gelenlerin[246] ülkede komünizm cereyanlarına sebep olduğunu aktaran Mustafa Kemal Paşa, *insanların bu ideolojiyle ilgili bilgi sahibi olmadan bu dış kaynaklı teşkilatlara üye olduklarını belirtti. Eskişehir[247] ve Ankara gibi şehirlerde bu tür teşkilatlanmaların sayısında artış gözlemlendiğini* açıkladı. Teşkilata bağlı üyeler tarafından komünizm propagandasının genişleyerek devam etmesi üzerine resmi bir komünist partisine ihtiyaç olmuştu.[248]

Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa'ya kaleme aldığı yazısında Bolşeviklik meselesinin Rusya'da dahi nasıl neticeler verebileceğine dair yeterli düşünceye sahip olmadıklarını bildiriyordu. Hariçte yaşanan hadiselerin ülke içinde faal haline gelmesine karşı yeni tedbirlerin alınması gerektiğini belirterek resmî parti organlarının varlığına işaret ediyordu.[249]

Meclis kendi ilkelerini koruma iç güdüsüyle hareket etmeliydi. Kısa zamanda sonuca ulaşan yöntemlerin geliştirilmesi arzu ediliyordu. Meclis heyeti, insanlarının bu topraklarda komünizm ideolojisinin bir karşılık bulamayacağının farklında olduğunu savunuyordu. Komünizmin tam olarak ne anlama geldiğinin bilinmesi halinde bu ideolojinin Anadolu'da gelişme ihtimalinin olamayacağı fikri hakimdi. Ancak hem ordu hem de halk Millî Mücadele'yi birinci planda tuttuğu için yeni Rus ideolojinin hangi anlamlara geldiğini bilmiyordu. Hükûmete göre, kendileri için asıl tehlike, anlaşılmayan bir kavrama sempati duyulmak suretiyle halkın komünizme bağlanmasıyla ortaya çıkabilirdi. Böyle bir durum hasıl olması halinde Rus inkılabına benzer bir ihtilalin Anadolu'da gerçekleşmesine mâni olmak için Ankara farklı tedbirleri alma yoluna gidecekti.

Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 30.03.1337 (1921), Yer Bilgisi: 34746 – 136886 – 28, Kurum: 571.

[246] Mustafa Kemal Paşa dış kaynaklı kimselerin ifadesini kullanırken Mustafa Suphi'den bahsetmektedir. Aldıkları maddi destekle hariçten ülkeye gelmek suretiyle komünizm ilkelerini yaymak için onun ve arkadaşlarının çalışmalar yaptığı söylemiştir. Bu kişilerin etkinlikleri nedeniyle bu ideoloji cereyanının ülkeye girmeye başladığını açıklamıştır. Bu kimselerin milli bir gaye ile değil, Bolşevik amaçlarla hareket ettiklerini hatırlatmıştır. *TBMMGCZ,* Cilt: 7 (22 Kanunusani 1337) s.333.

[247] Anadolu'ya geçen topluluklar arasında işçi sınıfını temsil eden liderlerin varlığı, bölgede sosyalist temelli yayınların yapılmasına temel oluşturmuştu. Eskişehir'de İşçi adında ilk gazetelerden biri yayın hayatına girmişti. 1921 yılına kadar herhangi bir engelleme ile karşılaşmadan basın hayatına devam etmişti. Yine Eskişehir vilayetinde bir diğer gazete olan Yeni Dünya, basın faaliyetlerine başlamıştı. Bkz. "Türkiye'deki İşçi Basını (1926)", TÜSTAV, *Mete Tunçay Arşiv Fonu,* Zarf No:24.

[248] Hükûmet tarafından kurulan Türkiye Komünist Partisinin siyasi ilkelerine detaylı bakınız. TÜSTAV, *Komintern Arşiv Fonu,* Fond: 495, Op. 181, Klasör 17_36, Sene 1920, Sıra No: 262 – 416 [Eski Türkçe].

[249] Yıldırım Koç, *Kemalist Devrimin Niteliği,* İstanbul 2020, s.182.

Resmi yapılar kurularak hem bu ideolojinin gelişim sahasını kontrol etmek hem de halk tarafından bu ideolojinin hangi konularda ne gibi düşünceleri savunduğunu göstermek istemişti. Ülke içinde gizli faaliyet altında bulunan ve çalışmalarına devam eden bu düşünceye mensup insanların resmî partilere katılmasını sağlayarak ülke genelindeki ideolojinin gelişimini yakından takip etme fırsatı elde edilecekti. Ayrıca halkın bu tür ideolojiye karşı ne gibi bir tepkide bulunacağını da görmüş olacaktı. Öte yandan Mustafa Kemal Paşa'nın kurulmasına emir verdiği Türkiye Komünist Partisinin de enternasyonal toplantılara katılmasını arzu ediyordu. Böylece bu tür toplantılara resmî hüviyetteki partinin katılmasına izin vererek Bolşeviklerin sempatisini kazanıyor ve Rusların Türkler üzerindeki algının zedelenmesinin önüne geçmeye çalışıyordu. Bu da Rusların taahhüt ettiği yardımların daha hızlı bir şekilde ülke topraklarına getirilmesinin önünü açıyordu. Yaşanan askerî ve siyasi gelişmeler ışığında da bu yapılara karşı adımlar atmaktan çekinmedi. Maddi kaynakların ihtiyaç hasıl olduğu dönemlerde daha esnek bir tutum içerisine girerken, kazanılan her askerî ve diplomatik başarıdan sonra tekrardan bu tür faaliyetleri engelleyici bir sürecin başlamasında aktif bir rol oynadı.

Ankara'nın attığı bu stratejik adım, Bolşevikler tarafından ilk zamanlarda bir merak uyandırmıştı. Ancak Türk yetkililerin dönemsel olarak sosyalist görünümlü teşkilatlara yapmış olduğu tahkikat Ruslar tarafından da takip ediliyordu. Elçiden aldıkları bilgilere göre, Türkiye'de kurulan Resmi Türkiye Komünist Partisi[250] için bir "uydurma parti" olduğu yönünde düşünceleri oluşmuştu. Zira Bolşevikler, Ankara'nın bu ideolojik anlamda attığı adımları kendi içinde çelişkiler barındıran bir siyasî hamle olarak görüyorlardı. Bu düşüncesine rağmen ideolojik alandaki hedefler şimdilik ikinci planda olduğu için sadece süreci anlamaya yönelik bir tavır takınmışlardı.

İdeolojik anlamda atılan ve birbirinden farklı görünen politikalar nedeniyle hükûmet yetkilileri sürecin daha iyi anlaşılması için açıklamalarına devam ediyordu. Mustafa Kemal Paşa, kendi meclislerinin millî hassasiyetler noktasında hangi amaçlarla yola devam ettiklerini hatırlatmaya gerek görmemiş ancak komünizm ile Türkiye başlığı altındaki akıllarda beliren soruya net bir biçimde cevap vermişti. Evvela bu zamana kadar Türkiye'nin Misak-ı Millide belirlenen hedeflerden bağımsız bir fikre sahip olmadığını

[250] Mustafa Kemal Paşa'nın izniyle kurulan genel katipliğine Hakkı Behiç Bey getirilmişti. Hakkı Bey, nizamnamede partinin Türkiye'ye özgü bir komünist sistemin ortaya çıkması için çalışmalar yapacağını belirtmişti. Anadolu'da yüzyıllar boyu süren sıkıntıların ancak icra edilecek yeni bir ideolojik sistemle kurtulabileceğini savunmuştu. Anadolu'daki ihtilal için üçüncü enternasyonal toplantısında da belirtildiği gibi amaca ulaşmak adına her yola başvurulacağını da açıkça ifade etmişti. Bkz. Ahmet Cerrahoğlu, *Türkiye'de Sosyalizm,* Üçüncü Kitap, İstanbul 1957, s.24-25.

belirttikten sonra, "Heyet-i Aliye'nin takip ettiği siyaset hiçbir vakitte Komünistlik esasına müstenit değildir" açıklamasında bulunmuştur.[251] Heyetin bu konuyla ilgili düşüncesinin değişmediğini üzerinde bir kez daha durarak belirtmiştir. Buna rağmen Rus politikasının devam etmesindeki temel amaç olarak TBMM Hükûmetinin mazlum milletlerin yanında olan Ruslarla ortak hareket etme noktasında kararlı olduğunu yinelemiştir. Bu zamana kadar var olan ortaklığın asıl gayesi hakkında hiçbir değişiklik olmadığını söyleyen Mustafa Kemal Paşa, mecliste çeşitli vesilelerle konuşmalarını icra eden hükûmet üyelerinin sözleri haricinde hiçbir söze kıymet verilmemesi gerektiğini savunmuştur.[252]

Resmi Türkiye Komünist Partisinin kurulmasına ve faaliyet göstermesine taraftar olmayan azımsanmayacak bir kesim de mevcuttu. Böyle bir partinin varlığı, Bolşevizm'in Türkiye'deki bayraktarlığını yapabilirdi. Ülke dışında sirayet eden yapılar ve ideolojilerin Anadolu'da karşılık bulmasına neden olabilirdi. Zaten Mustafa Kemal Paşa'nın 14 Eylül 1920 tarihli Ali Fuat Paşa'ya çektiği telgrafta, *Bolşeviklerin kendi rejimlerini Türkiye'ye yaymak* adına girişimlerde bulunabileceğini ve bu yönde geniş tedbirlerin alınması gerektiğinin altı çizilmişti.[253]

Anadolu'da gizli veya açıktan sosyalist eğilimler için propaganda faaliyetlerinin sürdüğü biliniyordu. Bu tür yapılar, gizlilik esasıyla hareket ederek Millî Mücadele'yi temelden zedeleyen fikirlerin yayılmasında etkili oluyordu. Yeşil Ordu ve İştirakiyun[254] cemiyetlerinde yer alan üyeler, mevcut hükûmetin aslında ittihat ve terakki bilincine sahip olduğunu yayıyorlardı. Batı ile antlaşma sağlanması halinde İngilizlerle ortak mesai altında çalışmaya başlayacaklarını ve bu nedenle bunu engellemek adına Bolşeviklerin fiili desteklerini zorunlu gördüklerini yayımladıkları bildirilerle halkla paylaşıyorlardı.[255] Fiili destekle akla gelen ilk yol Bolşevik askerlerin Anadolu'ya gelmesiydi. Yapılan bu propaganda nedeniyle halk ile hükûmet arasındaki milli bağ giderek zedeleniyordu.

---

[251] *TBMMGCZ,* Cilt: 7 (22 Kanunusani 1337), s.333.
[252] Mustafa Kemal Paşa, bulunan siyasî ve askerî ortam nedeniyle propaganda faaliyetlerine dikkat edilmesi gerektiğini yinelemiştir. *TBMMGZC,* Cilt: 7 (22 Kanunusani 1337), s.333.
[253] Hikmet Bayur, "Mustafa Suphi ve Millî Mücadeleye El Koymaya Çalışan Başı Dışarda Akımlar" *Belleten Dergisi,* C. 35, sayfa 141, Ankara 1971, s.620.
[254] Türkiye İştirakiyun komünist teşkilatları 1920 yılında "Bolşevizm Nedir?" başlığı altında Rusların yeni ideolojisi hakkında bilgiler içeren broşür yayımlamıştı. Bu broşürde idarî, millî, ziraî ve maarif alanlarında nasıl bir düzen savunduklarına dair genel bir bilgilendirme yapılmıştı. Bkz. TÜSTAV*, Komintern Arşiv Fonu*, Fond: 495, Op. 181, Klasör: 17-36, Sıra No: 483-614 [Eski Türkçe].
[255] Aclan Sayılgan, *Solun 94 Yılı 1871-1965*, Ankara 1968, s.130.

Genel bir değerlendirme yapıldığında halk nazarında genel bir kabul görmemişti. Kabul görenlerin de ideoloji hakkında sağlıklı bilgilere ulaşmadıkları meclis kürsüsünden dile getiriliyordu. Öte yandan komünizm ideolojisi ile mücadele etmenin gerekliliğini vurgu yapan hükûmet, iki farklı yöntem üzerinde fikirlerini açıklıyordu. Birincisi sert tedbirler alınmasını sağlayarak şiddet içerikli önlemlere başvurulabilirdi. Ancak böyle bir durum söz konusu olduğunda mevcut hassas ve kırılgan bir yapıda olan Türk -Rus ilişkileri için son derece tehlikeli bir hal alabilirdi. Türkiye sadece bu dönem içerisinde değil gelecek zamanlarda da Rus ilişkilerini daima geliştirmeliydi. Bu durum şimdi olduğu gibi gelecek yıllarda da devam edecekti. Dolayısıyla komünizme bu derece sert tedbirler alınması, bu ideolojiyi benimseyen dost ülke nazarında hoş karşılanmayacaktı.

TBMM kendi sınırları dahilindeki oluşumlara engel olabilirdi. Sınırın diğer tarafındaki teşkilat ve oluşumlara karşı harekete geçemezdi. Bu Sovyetlerin ideolojisine açıktan cephe almak olurdu. Dostluk ilişkileri kurulan Rusya'nın ideolojisine saygı duyulmalıydı. İlerleyen zamanlarda Türkiye de kendi rejimini tesis ettiğinde aynı yaklaşımı Rusya'dan da bekleyecekti. Ayrıca ikili ilişkiler zarar göreceği gibi şiddet yöntemi bu tür ideolojileri engellemek yerine daha geniş alana sirayet etmesinin önünü açabilirdi. Şiddet politikası bu tür fikri cereyanları engellemeyeceği gibi kuvvetlenmesine sebebiyet verecekti. Diğer yöntem ise, bu düşüncelere karşı ilmin esas alınmasıydı. Fikrî cereyanlarla yine ilim metotları ile mücadele etmek mümkündü.[256] Heyet-i Âli belirtilen bu son fikre daha sıcak bakmaktaydı. Böylece halk ve ordu, bu ideoloji hakkında daha doğru bilgiye ulaşacaktı. Fikrî oluşumlara karşı zor kullanmak, karşı tezin birbiriyle kenetlenmesine neden olacağı için atılacak adımlar beyhude olacaktı. Öte yandan fikrî mücadeleye başvurulması halinde Türkiye'nin Rusya ile olan dış ilişkilerinde daha isabetli adımlar atmasını sağlayacaktı. Bu yönde ilk tekliflerden biri Basri Bey tarafından dile getirilmişti. Ona göre, Bolşevizm ideolojisine karşı bütün İslam aleminde yer alan aydınlar ve ulema sınıfı Ankara'ya davet edilmeli ve bu cereyana karşılık nasıl bir yol belirlenmeli sorusunun cevabı aranmalıydı. Bolşevizm'in direk tehdidi altında kaldığını düşündüğü İslam dünyasının önde gelen münevver ekibiyle birlikte hareket edilmeliydi. Bu mesleğin hangi yönleriyle zararlı olduğuna dair bir fikir birliği sağlanmalı ve buna göre bir yol haritası çizilmeliydi. Böylece İslam dünyası bir bütün halinde tutulabilir, Rus ideolojisine karşı atılacak adımlar önceden belirlenebilirdi. Elbette mantık ve ilmî felsefe

[256] Mustafa Kemal Paşa, komünizm ideolojisine karşı meclisin ve hükûmet üyelerinin konuştuğu tedbirleri sıralamaktadır. *TBMMGZC,* Cilt: 7 (22 Kanunusani 1337), s.334.

çerçevesinde Basri Bey'in önerisi gayet makul görünmekteydi. Ancak Müslüman birliği adı altında Millî Mücadele'nin merkezi haline gelmiş Ankara'da böyle bir toplantı icra etmek, sadece Türkiye'nin kendi sınırları içinde asayişi sağlamak adına attığı adım olarak görülmeyebilirdi. Azerbaycan ve Ermenistan'daki Sovyet politikasına da müdahale olarak anlaşılabilirdi. Bu da şüphe siyasetinin gölgesinde ilerleyen Türk Rus ilişkilerinde yeni bir sancılı dönemin başlamasına neden olabilirdi. Türkiye her ne yapacaksa kendi sınırları içerisindeki fikrî cereyanlara müdahale edebilecek bir anlayışla hareket etmeliydi.

Mecliste karşılık bulan bir fikri cereyanla mücadele etmek için yeni bir fikrî saha yaratılma düşüncesi, Resmi Komünist Partisinin kurulmasıyla hayata geçirilmiştir. Bu teşkilatta yer alan kişiler[257], yine Mustafa Kemal Paşa tarafından tanınan ve hangi fikirlere sahip olduğu bilinen kimselerdi. Yanlış anlaşılmaların ve bu partisinin kuruluş amacının daha net bir şekilde kavranması için bu partide görev verilen kişilerin hangi bilinçle hareket ettikleri ve millî mücadelenin neresinde yer aldıkları açıkça ifade edilmiş, *bir defa hududu milli dahilindeki halkın istiklalinin mahfuziyeti, yani bu milletin, gaye-i milliyesinin, istikbalinin temin ve istihsali için hâdim olmak* fikrinde olduklarının altı çizilmişti.

Resmi partide görev alanlar, ülkede meydana gelebilecek herhangi bir inkılabın öncüsü halk olmalı fikrindeydiler. İlan edilecek inkılap, yurdun zararına da olsa halkın liderliğinde yapılmalıydı. Kendi geleneklerine bağlı olan halkın dış kaynaklı herhangi bir ihtilali ülkelerinde yayılmasını engelleyeceği düşüncesi hâkimdi. Bu anlayışın sadece yeni kurulan resmî komünist partisinde kabul gördüğünü söylemek yanlış olur. Hükûmet yetkilileri de ülkede her ne inkılap yapılacaksa bunun halk tarafından yapılması gerektiğini savunuyordu. Aksi takdirde halk tarafından yapılmayan hiçbir devrimin ayakta kalması mümkün değildi. Bu görüş dönemin Hariciye Vekili Dr. Ahmet Muhtar Bey tarafından Rus Şuralar Birliğini temsilen Ankara'da bulunan elçiye de açıkça iletilmişti.

[257] Resmi olarak kurulan komünist partide yer alanlar arasında, Mahmut Celal Bey, Tevfik Rüştü Bey, Mahmut Esat Bey, Adnan Bey, Ali Fuat Paşa, Kazım Paşa ve Refet Bey yer almaktaydı. Kuruluşu tam olarak 18 Ekim 1336 (1920) olan partinin merkezi Ankara olurken, Anadolu'da Yeni Gün ve Yeni Dünya gazeteleri teşkilatın yayın organı olarak yayım hayatında yerini almıştır. Partinin kapatılması 2 Ocak (Kanun-i Sani) 1337 (1921) tarihine denk gelmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Hamit Erdem, *1920 Yılı ve Sol Muhalefet*, 2. Baskı, İstanbul 2019, s. 253-254.

Sovyet elçisiyle görüşmelerinden detaylar veren Ahmet Muhtar Bey, konuşmaların ilk dakikasından itibaren ideolojik mesele üzerinden hükûmetin fikirlerini aynen aktarmıştı. Ortak düşman algısıyla Ruslarla birlikte olmayı kabul ettiklerini ancak ülke içerisinde bir inkılap yapılacaksa o da bunun halk tarafından mümkün olabileceğini söylemişti. Bu yönde TBMM Hükûmetinin aldığı kararın dost ülke Sovyet devletinin elçisi tarafından bilinilmesi gerektiğini açıklamıştı. Sözlerine devam eden Ahmet Muhtar Bey münasebetlerinin ilk zamanlarından beri Sovyet devletinden özellikle ideolojik tutum noktasında Türk Hükûmetiyle bir görüşme gerçekleştirmediğini de izah etmiştir.[258] Bu sözlerine ilaveten Türk diplomat, zaten Rus inkılâbı için Bolşeviklerin bir teklifte bulunmadıklarını söylemiştir.

"Ortak düşman algısı" temelinde Rusya ile orta yol bulan Türkiye, yapmış olduğu iktisadî ve siyasî müzakereler sürecinde Bolşeviklerin kendilerine ikili ilişkilerin devamı için komünistliği şart dahi koşmadıklarını açıklamıştı. Müzakereler neticesinde nihayete eren antlaşmalarla ikili ilişkilerin resmi bir hal aldığını belirterek artık Rusya'nın Anadolu'da propaganda faaliyetlerine girişmeyeceğini düşünüyordu. Oysa Rusya'da gerçekleşen ihtilalin geleceği diğer ülkelerde sosyalizmin hayat bulmasına bağlıydı. Nazariyelerini bu şekilde tatbik edebileceklerini düşünüyorlardı. Nitekim zaman ilerledikçe hükûmetin de görüşü değişti. Hariciye vekili bu durumun farkında olacak ki Rusların sadece kendi topraklarında bir ihtilal peşinde olmadığını Lehistan ve Romanya gibi ülkeler başta olmak üzere emperyalizmin devrilmesine zemin hazırlayacak ortamların oluşmasını beklediğini ifade etmişti. Dünya ülkelerine yayılmayan ihtilal fikirlerinin artık Rus topraklarında uzun ömürlü olması beklenemezdi.[259] Lehistan ve Romanya'da bu tür faaliyetlerde bulunan Bolşevikler elbette şark dünyasının kapısı olarak telakki ettikleri Türkiye için de farklı düşünmeyecekti. Dolayısıyla Rusların kendi umdelerini Anadolu'ya da sirayet ettirme amaçları gün geçtikçe ortaya çıkıyor ve Ankara ikili ilişkilere zarar vermeden bu süreci yönetmeye çalışıyordu.

Sovyet elçiliğinin Ankara ve Anadolu'nun muhtelif yerlerindeki faaliyetleri takip altına alınmıştı. Hariciye Vekili, Türkiye'nin bu konudaki yaklaşımını doğrudan aktarmasına rağmen elçiliğe bağlı kişilerin Bolşevik propagandasına devam edip, bir ihtilal amacıyla hareket ettiklerini meclisle paylaşmıştı. Ancak bu tür yaklaşımların

[258] Mustafa Kemal Paşa'nın bahsi geçen kişinin muhakemesi yapılacağını açıkladıktan sonra Ahmet Muhtar Bey, Bolşevizm ile ilgili son süreci değerlendirmektedir. *TBMMGZC,* Cilt: 7 (22 Kanunusani 1337), s.340.
[259] Hariciye Vekaletinin bütçesi konuşulurken Ahmet Muhtar Bey, gündemdeki başlıkları da açıklamaktadır. *TBMMGCZ*, Devre: 1, İçtima Senesi: 1, Cilt: 8 (18 Şubat 1337 (1921)), s.442.

doğrudan doğruya Rusya merkezli bir talimatla mı yapılıp yapılmadığına dair henüz bir neticeye ulaşamadıklarını da ilave etmiştir. Bu konudaki kafalarda oluşan soruya yanıt verilebilmesi için sürecin seyrini takip etmenin gerekliliği üzerinde duruyordu.

Bu fikirle hareket edecekleri öğrenilen vekillerin ve komutanların resmi bir parti kurması için gerekli müsaade verilmişti. Elbette bu noktadan itibaren parti veya teşkilat kurma izni münasebetiyle hükûmete başvuranlar olacaktı. Zira 1920 sonbaharı Türkiye'de Bolşevizm ideolojisinin gündemden düşmediği halk tarafından konuşulduğu bir dönemdi. Ülke sınırları dışında Türkiye Komünist Fırkası adında Bakü'de toplantılara katılan bir teşkilat faaliyetlerini sürdürüyordu. Merkezi dış kaynaklı olan bir partinin Türkiye'yi temsil edemeyeceği gerekçesiyle reddedilmişti. 18 Ekim 1920 tarihli bu resmi partinin kurulmasıyla sadece dış kaynaklı Bolşevik yapıların önüne geçilmiş olmayacak aynı zamanda ülkede devletin izni dışında varlığını sürdürmeye gayret eden yapıları merdiven altına çekilmesini sağlayacaktı.

Bolşevik cereyanı her geçen gün kuvvetlenerek daha fazla dillendirilir hale gelmişti. Heyet-i Âli bunun önünü kesmek adına yeni bir karar aldı. Buna göre ben komünistim diyen ve bu fikirleri düstur edinen kişilere açılan bu resmi partide yerlerini alması sağlanacaktı. Halkı aldatmadan bu ideoloji neyi savunuyorsa tüm ilkeler doğrudan halkla paylaşılacaktı. Komünistlikten başka bir şey söz edilmeyecekti. Yine programları görülmüş ve burada yer alacak kişiler için izin verilmesi halinde yeni cemiyetler açılabilecekti. Ancak buradaki en önemli şart, hükûmetin kurulan cemiyetin programını onaylaması gerekecekti. Ayrıca bu teşkilatlar istediği her kişiyi üye yapamayacaktı. Burada yer almak isteyenlerden "millî amaçlara sadık olma" şartı aranacaktı. Hükûmet böylece komünizm oluşumlarını ve fikriyatını kontrol altına almayı planlıyordu.

Resmi partinin tam maksadı anlatıldıktan sonra *Rus Bolşevizm'in ülkede yaptığı ve yapmakta olduğu tahribatı* meclisteki diğer vekillerden daha iyi bildiği vurgulanmıştır. Sürecin tamamlanmasıyla parti yönetiminin bizzat komünizmin Anadolu'da tatbikinin mümkün olmadığına dair açıklamasını yapabilecek kişiliğe haiz olduğu belirtilmiştir.

Ocak 1921 tarihinde meclis gündeminin neredeyse tamamı Rus ilişkilerine ve komünizme ayrılmıştı. 1920 sonbaharında Türkiye'de yaşananlar ve alınan haberler, bu gündemi beraberinde getirmişti. 18 Ekim 1920 tarihinde kurulan Türkiye Komünist Partisi'ne izin verilme gerekçeleri ele alındığı toplantıda bir diğer sosyalist amaçlı tesis edilen İştirakiyun Fırkası da gündeme gelmişti. İştirakiyun Fırkasının kuruluş tarihi 7

Aralık 1920 idi.[260] Resmi olarak Türkiye Komünist Partisinden sonra kurulmuştu. Mecliste yapılan açıklamalarda İştirakiyun Fırkasının, komünist partisinin kuruluş çalışmaları sırasında hükûmetten faaliyette bulunmak adına talepte bulunduğu öğrenilmektedir.[261]

Mustafa Kemal Paşa'nın kendi ifadelerine göre, İştirakiyun Fırkası ile hükûmetin izin verdiği Türkiye Komünist Partisi arasında önemli farklar bulunmaktadır. Komünist partisi, Türkiye için ve Türkiye dahilinde hareket ederken, diğer fırka ise Rus sefaretiyle birlikte yol almaktadır. Mevcut Türk Rus ilişkilerine zarar vermemek adına Paşa, bu konudaki açıklamalarını sınırlı tutmuştur. Paşa'nın geniş çaplı açıklamalarından anlaşılıyor ki, mevcut hükûmet komünizm ideolojisine kısmi anlamda bir serbestlik tanımıştır.[262] Ancak bu serbestlik hükûmetin denetimi ve kontrolü altındadır. Bu kontrol ve denetim süreci yaşanırken bir yandan da şark siyaseti daha hassas bir hal almıştır. Şark siyasetinin tam anlamıyla komünizm etkisi altında kaldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Paşa'nın da ifade ettiği gibi *Türkiye komünizmi reddettiği için şarktaki münasebetlerini de kesecek* değildir. Anadolu sınırları içinde tatbiki mümkün görünmediği hareketle karşı durulan komünizme alınan pozisyon, Bolşevik devletine karşı elbette alınamazdı.

Belli başlı parti örgütlenmeleri sonucunda sınırlı sayıdaki insanlarla Bolşevizm ideolojisinin Anadolu sahasında ayakta kalabilmesi mümkün görünmüyordu. Bu sosyolojik gerçeklerle bağdaşamazdı. Gerçek anlamda kendisine hayat sahası bulmasının

---

[260] Bu partinin kurucuları arasında ise, Tokat vekili Nazım Reis, Bursa vekili Şeyh Servet Bey, Baytar Binbaşı Salih Hacıoğlu Bey ile Ziynetullah Nevşirvanov, Kudret Salihoğlu, Afyon Vekili Mehmet Şükrü Bey ve Nasım Resmor gibi kişiler yer almaktaydı. Yine TKP'de olduğu gibi merkezi Ankara şehri idi. Emek ve İkaz gazeteleri de bu partinin yayın organlarıydı. Detaylı bilgi için bkz. Hamit Erdem, *1920 Yılı ve Sol Muhalefet*, s.175-176, Erden Akbulut ve Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası 1920-1923*, İstanbul 2016, s.127. Öte yandan THİF'den bahsederken Süleyman Sami'ye ayrı bir sayfa açmak gerekir. Bu partinin teşekkülü Sami Bey'in Rusya'dan Trabzon'a gelmesiyle olmuştur. Süleyman Sami Bey, dış kaynaklı kurulan Türkiye Komünist Partisinin merkez komitesi adına Ankara'ya gönderilmiş ve hükûmetin ülkede bir komünist partisi kurulması halinde nasıl bir tepki vereceği ölçülmek istenmiştir. Komünist cereyanıyla TBMM'nin neler düşündüğünü araştırmak için Ankara'ya gelmişti. Detaylı bilgi için bkz. Aclan Sayılgan, *Türkiye'de Sol Hareketler,* 3. Baskı, İstanbul 1976, s.180-181.

[261] Halk İştirakiyun Fırkasının (HİF) çağrısında özellikle Saltanat hükûmetinin faaliyetleri nedeniyle Anadolu'nun işgal edildiğini ve halkın sınıf ayrımı yapılmaksızın Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde tek vücut olduğunu ifade etmiştir. Milli mesele davasında meclisin oluşumuna değinmiştir. Detaylı bilgi için bkz. TÜSTAV*, Komintern Arşiv Fonu,* Fond: 495, Op. 181, Klasör: 17_36, Sene: 14.07.1336 (1920) – 19.08.1336 (1920), Sıra no: 1-31 [Eski Türkçe].

[262] Bu serbestlik sürecinde Bolşevik ideoloji temelinde yayın hayatına devam eden gazeteler ve dergilerin faaliyetlerine yasak konmamıştır. Ancak Anadolu'daki özellikle askerî zaferlerden sonra bu alandaki tedbirlerini sıklaştırma yoluna gidilmiş ve partilerin basın hayatında liderlik eden gazeteler engellenmeye çalışılmıştır. TÜSTAV*, Komintern Arşiv Fonu,* Fond: 495, Op. 181, Klasör: 25_36, Sene: 24.01.1337 (1921), Sıra No: 85-90 [Eski Türkçe].

en önemli şartı, bölge insanı tarafından kabul görmesiydi. Bu da propaganda faaliyetlerinin öne çıkarılması anlamına geliyordu. Anadolu'daki halkın Bolşevik propagandasına olumlu yaklaşma ihtimali üzerinde çeşitli tartışmalar da yapılıyordu. Meclisteki vekillerde olduğu gibi halkta da Ruslara karşı bir sempati duyuluyordu. Mevcut düşman algısı, meydana gelen bu sempatinin yegâne kaynağı idi. Dönemin siyasi şartları, propagandanın karşılık bulmasında rol oynayabilirdi. Fakat belirtildiği gibi Türk halkı Bolşevik ilkelerinden habersizdi. Kendi sosyal ve kültürel hayatını nasıl etkileyeceği noktasında bir yorumda bulunacak durumda değildi. Bu da gayet normal idi. Zira meclisteki vekiller bile uzun tartışma ve görüşmelerden sağlıklı bilgi etme noktasında sıkıntılarla karşılaşmıştı. Siyasî temasta bulunan vekillerin dahi komünizm ideolojisi hakkında net bir bilgiye vakıf olamadıkları düşünüldüğünde toplumda yaşanan çeşitli ideolojiler hakkındaki bilinmezlik doğal karşılanmalıydı.

Zaman ilerledikçe Bolşevizm ideolojisi hakkında elle tutulur bilgiler elde edilmeye başlanmıştı artık. İlk zamanlarda Türkiye'nin kurtuluş reçetesi olarak Bolşevikliği benimseyeceğine dair bir algı olduğunun altını çizen vekiller, bu yönde neşriyatlar basıldığını da hatırlattı. Bolşevizm ile ilgili eşitlik ve halkçılık[263] ilkeleri ile kısıtlı bir biçimde değerlendirme yapılıyordu. Hem iç hem dış araştırmalarına göre dinî açıdan kabulünün mümkün olmadığını ifade etmeye başladılar.[264] Bu karşıtlığın ülke sınırları içinde kalarak her memleketin fikrî cereyanlarını saygı duyulmalıydı. Ancak bunu yaparken gizli faal halde olan yapılara karşılık düzenli bir biçimde tetkikat ve tatbikat yapılması gerektiği vurgulanıyordu. Komünist teşkilatların kurulmasında sonra yayın hayatına giren *Emek gazetesi,* "içte kapitalizm dışta emperyalizm düşmandır anlayışıyla" hareket ederken *Mustafa Kemal Paşa'nın milli mücadelede lider olsa bile ne kadar zaferler elde ederse etsin yine bir şey yapamayacaktı, akıbet halka aittir* ifadelerini kullanmaktan çekinmiyordu. Gazetenin bu haberinden sonra istiklal mahkemesinde yargılanma yolu açılmıştır.[265] Görüldüğü gibi, TBMM resmi partilerinin kurulmasına izin vermiş olsa da yayın hayatında paylaştıkları yazıları sürekli denetlemekte, İstiklâl

[263] Meclis toplantılarında halkçılık ile Bolşevizm arasında bağlantı kurmaya çalışanlara Mustafa Kemal Paşa, İstiklal Harbine başlamadan önce hangi düşüncede isek, yine aynı doğrultuda devam ettiklerini ve kimsenin fikirlerine kendilerine dayanak olarak göstermediklerini belirtti. Şu an ki hükûmetin Bolşevik nazarıyla ilgili halkımıza kabul ettirmek gibi bir amaç taşımamaktadır. Yeni Türkiye'nin duracağı en temel nokta halkçılık olacağını da eklemiştir. Bkz. İsmail Arar, *Atatürk'ün Halkçılık Programı,* s.19.

[264] Tokat Mebusu Nazım Bey'in dokunulmazlığının kaldırılmasına dair Ankara İstiklal Mahkemesinin talebi ile meclisin toplandığı gündem sırasında Bolşeviklik ve halkçılık meselelerine temas edilmektedir. *TBMMGZC,* Devre: 1, İçtima Senesi: 1, Cilt: 8 (1 Şubat 1337), s. 360.

[265] Vehbi Efendi gizli oturumda konuşmasında Emek Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa ile ilgili yazılanlara yer vermektedir. *TBMMGCZ,* Cilt: 7 (22 Kanunusani 1337), s.340.

Harbi'nin ruhunu zedeleyecek köşe yazıları ve makalelere karşı yasal işlem başlatmaktaydı.

Hükûmetin dış kaynaklı bir ideolojiyi kontrol altında tutabilmek için resmî bir fırka kurma yoluna gittiğini yukarıda bahsedilmişti. Vekillere göre, Bolşevik propagandasının Anadolu'da güçlü bir şekilde karşılık bulması halinde bunun halkın hatası olarak değil Hükûmetin hatası olarak görülmesi gerektiğini belirtiyordu. Resmi olarak kurduğu Türkiye Komünist Partisi ile bu fikir cereyanın halk üzerindeki etkisi kırılmalıydı.[266] En azından kontrol altına alınmalıydı.

Ancak denetim maksadıyla kurulan teşkilatların komünizm adına faaliyetler gerçekleştireceği için alınan kararın tehlikeli olduğunu da savunanlar vardı. Örneğin Konya Vekili Musa Kazım Efendi bu vekillerin başında gelmekteydi. Musa Kazım Efendi, kendi gerekçeleriyle komünizmin İslam dünyası ile arasında var olan derin ayrılıkları dile getirdikten sonra bu tür teşkilatların komünizm ideolojisine yönelik basılan kitap ve broşürleri yayarak halk nezdinde Rus ideolojisinin bir karşılık bulmasına neden olabileceği görüşündeydi. Burada denetim amaçlı tesis edilen teşkilatların kontrolü kaybedilmesi halinde düşmanların kendi silahlarıyla yapamadığını meclis gerçekleştirmiş olacaktı. Bu durumun gerçekleşmesi halinde meclisin yeni bir cephe ile karşı karşıya kalabileceğini belirtmişti.[267] Bolşeviklik ve komünistlik kavram ayrımına gidilmeden bu tür kavramların gündemde tutulmasının bile, milleti yanlış yöne sevk etmede rol oynayacağı düşüncesinde olanlar vardı.

Bu ideolojik bilinmezliğin Millî Mücadele'nin hemen başından beri cereyan ettiği görülmekteydi. Rus inkılabı gerçekleştirildikten sonra Türkiye mütareke dönemine girmişti. Mustafa Kemal Paşa, 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a çıktığı zamanlarda Anadolu'da Rusya'da yaşanan süreçlere benzer bir Bolşevik ihtilalin yapılacağı söylenmeye başlanmıştı. Nitekim Tokat mebusu Nazım Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya doğru hareket ettiği haberi yayıldığında Türk topraklarında Rus inkılabına benzer yeni bir ideolojinin kabul edilmesine yönelik çalışmaların başlanacağına dair söylentilerin arttığını söylemişti. Bunun dayanağı olarak da Batılı devletlerin Bolşeviklerin olduğu topraklardan geri çekildiğini ve bunun da Anadolu'daki bağımsızlık hareketinde kullanılacağını dile getirmişti. Uzun süreli savaş atmosferinde yaşayan Türk

---

[266] *TBMMGCZ,* Cilt: 7 (22 Kanunusani 1337), s.335.

[267] Musa Kazım Efendi, Rus ideolojisine karşı alınan tedbirleri kendi görüşleri doğrultusunda değerlendirmektedir. *TBMM Gizli Celse Zabıtları,* Cilt: 7 (22 Kanunusani 1337), s.338.

halkının asker ve silah eksikliği düşünüldüğünde manevi kuvvetin Ruslardan sağlanabileceğine dair yorumların yapıldığını hatırlatmıştır.[268] Sadece vekillerde de değil, Anadolu'da bu fikrî cereyana karşı halk nazarında da ilgi duyulduğu bilinen bir gerçekti. Bu durum, Mustafa Kemal Paşa'nın başlattığı Millî Mücadele öncesinde kendini göstermişti.

Bu ilginin duyulmasında en önemli faktör, Anadolu ile Rusya devletinin de aynı tehditle karşı karşıya kalmış olmasıydı. Sadece siyasî bir yaklaşım neticesinde Bolşevik ihtilali takip edilir hale gelmişti. Avrupa'daki Marksist eğilimle faaliyetlerini sürdüren mekteplerde görülüyordu ki, siyasî ideolojileri sermaye tahakkümüne ve sınıfı mücadelesine dayanmaktaydı. Bu iki esasın da Türkiye'de var olmadığı çok açıktı. Zaten Türkiye'nin varmayı amaç edindiği noktalara bakıldığında bahsedilen unsurların tamamının zıttı idi. En büyük cemiyet olarak kabul görülen devlet ne sermayeyi tek elde toplamaya ne de sınıf mücadelesini yaratmaya dair bir güce sahipti. Bu nedenle de sosyalist karakterli bir siyasi yönelimin doğması temel noktada mümkün görünmüyordu. Ancak bu sosyolojik gerçekliğe rağmen Rus propagandası Anadolu'da karşılık bulmaya başladığına dair izlenimler vardı.

Devlet bürokrasisinde gelişmeler bu şekilde seyrederken toplumun Rusya'ya bakışı da ölçülmeye başlanmıştı. Türk toplumunda yeni rejimle yoluna devam eden Bolşevik Rusya'sına yönelik olumlu bir algı mevcuttu. İstiklal Harbi'nde Türklerin tarafında yer almaları ve Türk tezleri savunan politika gütmeleri toplum nazarındaki geçmişte kendisinde var olan Osmanlı dönemlerinde oluşan Rus düşmanlığı hissiyatı yavaş yavaş kaybolmaya başlamıştı. Ayrıca Almanya'ya gönderilip eğitim alan Türk öğrencilerin oradaki ihtilal hareketlerine tanık olması ve Rusya'da serbest bırakan harp esirlerinin Anadolu'ya dönmesi gibi faktörler, ülke içindeki örgütlerin ve partilerin Bolşevik propagandasının yayılmasında etkili oluyordu. Bu nedenle 1920 sonbaharından itibaren Anadolu'da kendine bir alan yaratan Bolşevizm, sadece gizli faaliyet gösteren teşkilatların etkinlikleriyle propaganda çalışmalarını yürütmüyordu. Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı sosyal kurtuluş savaşı[269] olarak gören Bolşevikler, kendi düşüncelerini Anadolu'ya sirayet etme gayretlerini sürdürme eğilimi içindeydi.

[268] Tokat Mebusu Nazım Efendi, İsmail Fazıl Paşa ile yapmış olduğu mülakattan çıkardığı sonuçları paylaşmaktadır. *TBMMGZC*, Devre: 1, İçtima Senesi: 2, Cilt: 9 (21 Mart 1337;), s.17.
[269] Bilal Şen, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında TKP ve Komintern İlişkileri,* İstanbul 1998, s.83-84.

TBMM'deki tartışmalar meydana gelirken elbette ulusal mücadeleye liderlik eden askerî kadrolarda da Bolşevizm'in nasıl bir oluşum içinde hareket edeceğine dair net bilgiye sahip değildi. Gönderilen ve ikili temaslar kuran heyet üyelerinin en önemli görevlileri arasında ilk defa siyaset sahnesinde kendisine yer bulan komünizmin ilkelerini kavramak da yer alıyordu. Bilhassa Moskova elçisi, Moskova'da Rus heyetiyle çeşitli müzakerelerde bulunan heyette yer alanlar, dışişleriyle ilgili bakanlar ve Şark komutanlıkları sadece Rus devletiyle siyasi münasebetleriyle ilgilenmiyor aynı zamanda Bolşevizm'in amaçlarını ve ne yapmak istediğini anlamaya çalışıyorlardı. Komünizmin ilkeleri net olarak bilinmediği gibi Lenin bu ideolojiyi Rus toplumuna farklı bir biçimde uyarlamayı düşünüyordu. Bu durum Bolşevizm ile ilgili merak edilenleri cevaplamaya çalışan bürokrasisinin işini daha da zora sokuyordu. Çünkü Lenin var olan sistemin ilkelerini daha karmaşık hale gelmesine sebep oluyordu.

TBMM'nin takip ettiği yol ulus temelli bir halkçılık modeli olduğu açıktı. Kendi ilkelerini daha yola çıkmadan belirlemişti. Yaptığı ulusal kongrelerle yol haritasını ve mücadele biçimini kendi halkına da aktarmıştı. Halk açılan TBMM liderliğinde bu amaca ulaşmak için harekât tarzını belirlemişti. Böyle bir durumdayken başka bir ülkenin siyasette yeni argümanlarla yola çıkan bir sistemi olduğu gibi almak veya benimseyip halka aktarmak ne kadar doğru olduğu tartışmalara kapalıydı.[270] Bu tür adımlar TBMM'nin kuruluş felsefesiyle bağdaşmayacaktı. Kendine özgü bir ideoloji yaratmadan yine dış kaynaklı taklitle ortaya çıkmış bir yaklaşımla yoluna devam etmesi gerekecekti. Zaman içerisinde Bolşevikler kendi rejimini Anadolu'da kabul görmesi için muhtelif çalışmalar yapabilir ancak ilişkilerin başlangıç evresinde Türklere komünistliği kabul etme gibi bir şart sunmamıştı. Nitekim böyle bir şartı sunmasıyla Doğudaki en önemli müttefikini kaybetmiş olurdu. Bu bilinçle ideolojik meseleleri ertelemeyi daha doğru bir yöntem olarak gördüler.

Tekrar etmek gerekirse her iki milletin de ortak hareket etme amacı yayılmacı *emperyal güçlere karşı durmaktı*.[271] Onların emperyalist ve kapitalist anlayışlara karşı bir savaşımı olabilirdi. Ancak Türkiye sadece küresel ölçekte olan *mondial kapitalist anlayışla* mücadelede yerini alabilirdi. Dahili yani kendi içerisinde cereyan etmesi

[270] Erzurum Mebusu Mustafa Durak Bey'in şark cephesinde yaşananlara karşı sorduğu suallere Mustafa Kemal Paşa'nın cevabı sırasında ideolojik meseleler üzerinde gerçekleştirdiği açıklamalardır. *TBMMZC,* Devre: 1, İçtima Senesi: 1, Cilt: 3 (14 Ağustos 1336), s. 207.
[271] Hariciye Vekaleti Vekilinin Ruslarla olan ortak düşman konusuna teması yer almaktadır. *TBMMZC,* Devre: 1, İçtima Senesi: 1, Cilt: 7 (3 Kanunusani 1337), s.150.

muhtemel olan kapitalist anlayışına kimseye müdahale ettirme taraftarı değildi. Rusya'dan gelecek olan bu tutum, Türkiye'nin ekonomisine karışmak olurdu. Dahili kapitalist unsurları değiştirmek, ülkede tek yetki merci olan meclise aitti.[272] Zaten hükûmet yetkilileri cumhuriyeti ilan ettikten sonra kendi millî kapitallerini yaratmak amacında olacaktı.

Geçmişte güçlü bir siyasî ve kültürel bir kimlik bünyesinde bulunduran Türkiye, yeni devlet modelinde uluslaşma yoluna gidecekti. Böylece Avrupaî ülkelerin siyasî ve askerî tehditlerinden kurtulmayı düşünüyordu. Ulus kavramında yoluna devam ederek, topluma indirgeyeceği bu modelle dış gelişmelere yönelik duruşunu daha sağlam temeller üzerinde konumlandırabilirdi. Bu anlayış Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra diğer milletlerin de gündeminde yerini almıştı. Ulus bilinci, bir arada yaşama dürtüsünü de ortaya çıkaracaktı. Bunu yaparken de halka belli ödev ve sorumluluklar verilerek ulus inşa etme süreci hızlandırılması amaçlandı.

Türkiye sadece yeni bir rejim değil yeni bir devlet modeli ile siyasi hayatını idame ettirmenin planlarını yapmaktaydı. Öte yandan uluslaşma süreci devletin merkezi yapısını da güçlendirecekti. İlerleyen yıllarda ortaya konulan Atatürk milliyetçiği de zaten bu modelin gelişmesine doğrudan katkı sunacaktı. Her ne kadar içe kapanıklığın bir başlangıcı olsa da yeni bir ülke inşanın temeli atılacaktı. Emperyal rejimlerin aksine tek tip kültür ve millet bilinci anlayışı, yeni Türkiye'nin en önemli siyasî hamlelerinden biri olacaktır. Homojen halk ortaya koyma planı, her ne kadar özgürlükleri kısıtlayan bir model olarak algılansa da yapılacak devrimlerle özgürlüklerin önü açılmaya çalışılmıştır. Hayatın muhtelif alanlarıyla ilgili yapılan devrimler de bu özgürlüklerin teminatı haline gelecekti. Buradan hareketle ulus modellerini ikinci plana atan Sovyet bilinci, Türkiye'nin ortaya koymak istediği devlet modeliyle bağdaşmıyordu. Onlara göre iktidarı ele geçirecek olan işçiler bir ulus yaratabilirdi.

Her iki tarafa da bakıldığında inkılapçı bir zihniyete sahip oldukları görülebilir ancak ulaşmak istedikleri ideal noktada derin bir ayrım söz konusuydu. Şüphe diplomasisi temelinde samimi demeçlerde bulunarak var olan ideolojik farklılıkları görmezden gelerek ikili ilişkilerdeki samimiyetlerini vurgulamaktan geri durmadılar. Türkiye Avrupa'nın Rusya'ya karşı alacağı ideolojik düşman pozisyonunu benimsemeyerek,

[272] Erzurum Vekili Salih Efendi'nin kapitalizmle savaşan ve cephe alan ülkenin adını dönemin Hariciye Vekiline sorması üzerine Yusuf Kemal Bey, kapitalizm kavramlarını açıkladıktan sonra ekonomik prensiplerin tatbikinde yetkinin kimde olduğunu yeniden hatırlatmak gereği duymuştur. *TBMMZC,* Devre: 1, İçtima senesi: 2, Cilt: 11 (21 Temmuz 1337), s.330.

Rusların kendi ideolojik yaklaşımına saygı duydu. Kendi iç işlerine de karışılmasına müsaade etmediği için kendi düsturundan taviz vermeyecekti.

Her iki ülkenin de düşman algısı aynı fakat nihai hedeflerinde farklılıklar görülüyordu. Nihai hedef ortak olmamasına neden olan en temel unsur, Rusya'nın komünizm ideolojisiyle hareket etmesiydi. Türkiye'deki ulusal kadro, Anadolu'da komünizm idaresinin yeri olmadığını dile getirmişti. Ancak bunu güçlü bir şekilde değil, kendi gizli meclis toplantılarında ifade etmeyi tercih ediyordu. Silah ve maddi yardım konusunda Rusya'ya muhtaç olan Türkiye, ikili temas görüşmelerinde "işçi kardeşlerimiz, yoldaş" gibi Sosyalist tandanslı ifadelere de ağırlık veriyordu. Geçmişteki düşmanlıkları eski rejimlerin suçu olarak kabul ediyordu. Bu tür söylemlerle şüphe ve kuşku siyaseti nedeniyle pamuk ipliğine bağlı olan Rus ilişkilerinde samimiyeti ve dostluğu ilerletmeye çalışıyordu.

1.1.3.4. Bolşeviklerin Gözünden Ulusal Savaşın Karakteri

1.1.3.4.1. Birinci Doğu Halkları Kurultayının Toplanma Sebebi

Ulusal kongrelerde alınan kararlara bakıldığında aslında Türkiye milliyetçi bir ülke hüviyetine bürünmüştü. Çeşitli coğrafyalardan Anadolu'ya yapılan Türkmen göçleri de bu tür siyasetin doğmasına zemin hazırlamıştı. Her ne kadar Bolşevik Rusya'sı ile dostluk münasebeti kurulmuş olsa da komünizm rejiminin içeriği milliyetçi söylemle yola devam edeceği ortaya çıkan Türkiye'nin hedefleriyle bağdaşmıyordu. Her iki ülke arasında ortak düşman algısı vardı fakat ortak ideolojik birliktelik yoktu. Ayrı bir rejimsel yaklaşım Türkiye'nin gündemini muhafaza edecek ve Türk diplomatları yeri geldiğinde bu konuda düşüncelerini açıklayacaktı.

Türkiye'deki gelişmeleri yakından takip eden Sovyetler de Anadolu'da Bolşevizm'in yayılması gibi bir planları olmadığını elçi vasıtasıyla iletmişlerdi. Böyle bir amaç içinde olmadıklarını ve bunu yapacak olanın da ülkenin gerçekliğini bilen kendi yurttaşları olduğunu belirtmişlerdi.[273] Bunu en yetkili ağızlardan olan Hariciye Vekaleti başta olmak üzere çeşitli Türk makamlarına söylemişlerdi. Ancak yaşanan süreçler ve tanık olunan hadiseler farklı yorumlanmaya müsaitti. Sovyet elçilerinin söylemleri tutarlı

[273] Ahmet Muhtar Bey, Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey'in Ermenilere dair sorularına karşı cevap verdiği sırada ideolojik tartışmalara da temas etmektedir. *TBMGCZ,* Devre: 1, İçtima Senesi: 1, Cilt: 8 (18 Şubat 1337), s.441.

değildi. Zira Eylül 1920 tarihinde Bakü şehrinde yapılan Doğu Milletleri kongresinde ortaya çıkan neticeler tamamen farklı idi.

Bolşevikler işçi sınıfının teşkilatlanması nedeniyle Batı dünyasına ilk zamanlarda daha fazla ağırlık vermişlerdi. Ancak doğu dünyası da komünist anlayışın dünya genelinde yayılması için önemli bir yer teşkil ediyordu. Batı'da uygulanacak siyasi yaklaşım belli idi. Fakat doğu dünyası için bunu söylemek mümkün değildi. Lenin başta olmak üzere Sovyet devlet adamları doğu dünyası için bir harekât planı hazırlama telaşına düştüler. Doğu'da meydana gelmekte olan milliyetçi hareketler, ideolojik yaklaşım gereği kendi felsefelerine ters idi. Sosyalizmle bağdaşmayan temel ilkelere dayanıyordu. Bu durum, doğu dünyasının gözden çıkarılacağı anlamına gelmiyordu. Sovyetler millî hareketleri kendi yanında görmek ve emperyalizme karşı güçlü bir dostluk münasebeti kurmak amacıyla onları kendi taraflarına çekmenin çarelerini arıyordu. Enternasyonal toplantılarında görülüyordu ki, görüşmelere katılan delegeler net bir fikre sahip değildi. Lenin sosyalizm devrimi yolunda millî hareketlere destek verilmesi gerektiğini savunuyordu. Bu bir anlamda kendi ilkelerinden taviz vermekti. Temel nokta olarak "emperyalizmle mücadele" öne çıkarılması gerekliliği üzerinde duruyordu.

Konferans öncesi Bolşevikler için Batı'dan gelen haberler pek iç açıcı değildi. İç savaş devam ederken bir yandan da Bolşevik ideolojisini Batı'ya doğru götürmenin çarelerini arayan Ruslar, ilk olarak Polonya ve Çekoslovakya topraklarına saldırıya geçmişlerdi. Fakat kızıl ordu istediği başarıyı elde edemediği gibi Ukrayna ülkesindeki varlıkları da tehlikeli bir sürece evrilmişti. Batı'dan gelen bu haberler, doğu dünyasındaki milliyetçi hareketleri daha önemsenir hale getirmişti. İtilaf Bloğu bu ülkeler üzerinden de bir sömürü düzeni oluşturmuştu. Doğu toplumları bu düzenin bozulması ve bağımsız bir devlet tesis edebilmesi karşılığında Bolşevizm'in kendi topraklarında farklı bir yorumunu tartışmaya başlamışlardı. Bunu emperyal devletlerine karşı savaşta Rusların desteğini alabilmek arzunda oldukları için yapıyorlardı.

Millî ve ulusal yapı kurmak amacıyla hareket eden toplumlarla temas kurulmalı fikri öne çıkmaya başlamıştı. Elbette bu toplumlar bağımsızlıklarını kazandıktan sonra hızlı bir şekilde sosyalist cumhuriyetleri adı altında siyasî egemenliklerini sürdürmeyi kabul etmeyeceklerdi. Ancak kendi topraklarındaki emperyalist oluşumların çıkarılmasını sağlayacaklardı. Bu anlayış bile sosyalist cumhuriyetlerin bu ülkelere

destek vermesini zorunlu kılıyordu. *Amaçtan ziyade araç bir ülke*[274] ilişkisi kurmanın peşindeydiler. Sovyetlere göre, bağımsızlığını elde eden ülkeler nasıl olsa Sovyet anlayışı içerisinde yer alacaklardı.

Komintern toplantıları komünist teşkilatlarının yapılanmasına ve dünyadaki gelişmelerin incelenmesine olanak tanıyordu. Bakü kurultayı bu toplantılardan mahiyet olarak ayrılmaktaydı. Bu toplantı artık batı emperyalizmle mücadele etmek için Batı'ya karşı Doğu toplumlarını bir araya getirip yeni bir yol haritasının belirlenmesi amacıyla yapılacaktı. Bu nedenle konferans, *tüm dünyaya yayılması temennisiyle bir ihtilal toplantısı* halini almıştı.[275]

Rus ihtilalinin yaşaması için sadece Batı'da değil, doğu dünyasında da bir karşılık bulması gerekiyordu. Rus sınırları içinde kalan bir ihtilalin uzun ömürlü olması beklenmiyordu. Rus sınırlarında kalan bir Sovyet anlayışı emperyalizmle mücadele edemezdi. Emperyalizme karşı üstün gelemeyeceği gibi Batı'nın hâkim olduğu bir dünya düzleminde sıkışıp kalacaktı. Batı'da işçi sınıfı yani proletarya ile doğu dünyasında milliyetçi hareketlere destek veren köylü ve çiftçi kesimin desteği ön plana çıkarılmalıydı. Ancak bu anlayışın egemen olması için buradaki toplumlarla sağlıklı bir iletişim kurulmalıydı. Elbette bu iletişim, bahsi geçen ülkelerde meydana getirilmiş komünist teşkilatı içinde yer alan isimlerle olacaktı.

1.1.3.4.2. Kurultayda "Türkiye" Dosyası

Belirttiğimiz üzere toplantının ana gündemi, şark toplumlarını emperyalizmle mücadeleye hazır hale getirmekti. İran, Afganistan ve Türkiye devletleri doğu dünyası ülkeleri arasında öne çıkanlardı.

İlk olarak şunu belirtmek gerekir ki, Ruslar Batı'da tahmin etmedikleri bir dirençle karşı karşıya kalmışlardı. Birinci Dünya Savaşı sonucunda ortaya çıkan ekonomik buhranın Bolşevizm ihtilalinin yayılmasında öncü rol oynayacağı fikrindeydiler ancak tanık olunan gelişmeler yapılan öngörünün çok ötesinde idi.[276] Doğu'da ise dünya savaşından sonra her ne kadar savaşın kazananı tarafında olsalar da İtilaf Bloğu kendi sınırlarındaki savaş sonrası toplumsal ve ekonomik bunalımlarla mücadele ediyordu. Bu durum, emperyalist anlayışın doğu dünyası üzerindeki hâkimiyetinde bir zayıflamaya

[274] Nurer Uğurlu, *Bakü 1920 Doğu Halkları Birinci Kurultayı (Belgeleri 1),* çev. Ali Alev, İstanbul 2000, s.10
[275] Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları 1920-1922*, İstanbul 2002, s.11
[276] Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları 1920-1922*, s.13

sebep olacaktı. Bilhassa Yakındoğu'da çıkarları tehlike altına giren Batılı devletler buradaki emellerine ulaşmak için hem eski rejimlere destek verecek hem de farklı devletlerle anlaşmaya gidecekti. Rus topraklarındaki iç savaşta çarlık rejim yanlısı askerlere destek verme yoluna giderken, Türkiye'de ise İstanbul'u resmen işgal altına alarak İstanbul Hükûmetini kontrol altına almayı tercih etmişlerdi. Ayrıca Anadolu'da kendi askerleriyle değil Yunan ordusuyla Türkiye üzerinde bir nüfuz kurmaya çalışacaklardı. Öyle görülüyordu ki, İngilizler hem Rus hem de Türk topraklarındaki sürdürdüğü savaşlarda en önde yer almayarak mücadeleyi devam ettiriyordu.

Ruslar Millî Mücadele süreciyle başlayan yeni Türkiye'yi Bolşevik bloğu altına alarak Batılı devletlerle girdiği savaşta doğrudan destek verme amacındaydı. Türkiye doğu siyaseti içerisinde yer almalıydı. Batı, Ankara'yı kendi sınırlarına çekerek doğu dünyasından Türkleri uzaklaştırma planları yapmaktaydı. Bununla birlikte Türkiye, şark dünyasının liderliğini üstlenmeye en yakın ülke konumundaydı. Geçmiş tarihine de bakıldığından İslam ülkelerine liderlik ettiği akla geldiğinde Türkiye'nin Bolşevizm'le teması daha da önem kazanıyordu. Bu nedenle 1 Eylül 1920 tarihinde Bakü'de toplanılan Doğu Halkları Kurultayında Türkiye'ye ayrı bir önem verilecekti.

Kurultaya katılmak üzere elli beşi kadın toplam iki bine yakın temsilci hazır bulunmuşlardı. TBMM Hükûmeti'ni temsilen Dr. İbrahim Tali, Hafız Mehmet ile Mühendis Aziz Beyler ile Erzurum'dan Binbaşı Arif Bey kurultaydaki yerlerini almışlardı. Türkiye Doğu halklarının katıldığı bu büyük konferans için önemli talimatlar vermişti. Bu talimata göre, meclisin asıl önceliği Millî Mücadele'den zaferle ayrılmaktı. İçtimaî inkılâp şu an Türkiye'nin gündeminde yer almıyordu. Yeri ve zamanı geldiğinde bu yönde adımlar atılacaktı. Bir yandan İstanbul Hükûmetiyle bir yandan da emperyalistlerle mücadele edildiği hatırlatılmıştı. Ancak Türkiye'nin inkılapçı bir ruhtan yoksun olmadığı toplantıya katılan delegeler tarafından kurultayda ifade edilmeliydi.[277] Türkiye'yi temsil eden katılımcılar, sadece kurultayı takip etmekle ve verilen talimatlar çerçevesinde açıklama yapmakla yükümlülerdi. Yoksa herhangi bir antlaşma yapmaya veya Bolşeviklerle bir karara varmaya yetkili değillerdi. Burada Türkiye sadece doğu dünyasıyla ilgili alınacak kararları takip etmekle kalmıyor, toplantıya iştirak ederek Türk Rus ilişkilerinin devamını sağlama amacını taşıyordu. Bolşeviklerin liderliğinde yapılan kongrede doğu dünyası ile hareket edeceğinin bir mesajını da veriyordu. Fakat bu birliktelik ulusal savaş temelinde idi. Bolşevik ideolojisi üzerinde bir ortaklık

[277] Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları 1920-1922*, s.15.

düşünülmüyordu. Yer yer yukarıdaki başlıklarda da ele alındığı gibi, Rus desteğini tam anlamıyla arkalarında hissetmek adına Türk temsilcileri Bolşevik görünmeyi tercih edilebilirdi.

Türkiye'yi temsilen müşahit olarak katılan Dr. İbrahim Tali Bey, kurultayda bir konuşma gerçekleştirdi. İbrahim Bey, Anadolu'da cereyan eden Millî Mücadele'nin neden ortaya çıktığını ve bu mücadele ne ile yapmak istediklerini anlatarak söze başlamıştı. Dünya Savaşı sonunda İtilaf Bloğuna hizmet eden düşmanlara karşı *Türk köylüsünün* bağımsızlığını yeniden kazanmak adına harekete geçtiğini ifade etti. Erzurum ve Sivas'ta yapılan kongreler neticesinde ülkenin çoğu Ankara bünyesinde toplanarak yeni bir mücadeleye atılmaktan kendilerini sakınmamıştı. Türk köylüsünün Doğu'da Taşnak Ermenilerini ve Batı'da ise Yunanlıları İtilaf Bloğunda yer alan düşman ortakları olarak gördüğünü hatırlattı. Böyle bir ortamdan geçen Türk köylüsünün *kuzeyinde doğan kızıl devrimin güneşine* yöneldiğini söyledi. Emperyalizm karşısında "enternasyonalin bayrağı altında birleşilmesi" gerektiğini savunmuştur. Ezilen halkların Bolşevik Rusya liderliğinde asıl hedefine ulaşacağına dair inancında olduklarını açıklamıştır.[278]

İbrahim Bey, Bolşevik kavramlarla ağılı bir konuşma yapmayı tercih etmişti. Doğu halkların ortak mesai ile Rusya önderliğindeki bir savaşta yer alması gerektiği üzerinde durdu. Dört yıl boyunca savaşmaktan usanmayan Türk köylüsünün Millî Mücadele'nin önde gelen grupları arasında olduğunu açıklamıştı. Hem şarkta hem de garp cephesinde yaşananlara İstanbul hükûmetinin de faaliyetleri dahil olmasıyla bir ulusal savaşın meydana gelmesi kaçınılmaz bir hal almıştı. Türkiye bu kurultay sayesinde ilk defa şark dünyasına doğrudan kendi ülkelerindeki iç ve dış gelişmeleri anlatma fırsatını yakalamıştı. Elbette buradaki açıklamalar, Bolşevik ideolojisi ekseninde yapılmıştı ancak Türkiye'nin asıl hedefi olduğu emperyalizme karşı savaşma fikrinin hangi temellere dayandığı aktarılması bakımından önemliydi.

Yapılan açıklamalar neticesinde kurultay üyelerinde Türklerin ulusal savaşında Türkiye'nin yanında olunması gerektiği fikri öne çıkmaya başlamıştı. Meclisin yürüttüğü bu savaşta, Türk köylüsünün ve çiftçisinin de kendi teşkilatlarını kurarak savaşta daha güçlü yer alması gerektiği üzerinde durulmuştu. Bağımsız bir Türkiye modeli konuşulduğunda köylü ve çiftçi sınıfı kendine yer bulmak istiyorsa teşkilatlı bir şekilde mücadelenin içerisinde kendisine yer bulmalıydı. Türkiye'nin gerçek anlamda ve her

[278] Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları 1920-1922*, s.25, Nurer Uğurlu, *Bakü 1920 Doğu Halkları Birinci Kurultayı (Belgeleri 2),* çev. Ali Alev, Cumhuriyet Kitaplığı, İstanbul 2000, s.25-29.

alanda bağımsız bir devlet olabilmesi için bunun zorunlu olduğu yönünde fikirler ortaya çıkmıştır. Kurultayın bir diğer önemli neticesi, Türkiye üzerinden şark dünyasına sirayet etmenin mümkün olduğuna dair alınan kararlardı. Bolşeviklerin desteğiyle Türkiye Millî Mücadele'de bağımsızlığını elde ederek kendi ihtilalini askerî bir zafer sonucunda ulaşabilirdi. Bu ihtilal şark dünyası tarafından da benimsenmesiyle emperyalist devletler bu ülkelerde zor bir duruma düşecek ve buraları terk etmek zorunda kalacaklardı. Bu nedenle Bolşevikler, Türkiye üzerinden şark topluluklarına nüfuz edebilme fırsatını yakalayacaktı. Bolşevikler nazarında Türkiye, şarktaki devrimin kabul edilmesinde önemli bir basamaktı. Böylece Avrupa kendi topraklarında karşılaşmadığı Rus ihtilalinin ilkeleriyle sömürü altında yönettikleri doğu dünyasında karşılaşacaktı.

1.1.3.4.3. Bakü Kurultayında Türkiye'ye Dair Yaklaşımlar

Üçüncü enternasyonalin Türkiye başlığı altında öne sürdüğü tezler, TBMM Hükûmeti için hayati derecede önemliydi. Resmi temasların devam ettiği bir dönemde Ruslarla Ermeni toprakları üzerinde önemli bir fikir ayrılığı yaşanmıştı. Böyle bir süreçten geçen Türk Rus ilişkileri, enternasyonalde alınan kararlarla ikili ülke ilişkilerin seyrini değiştirecek özelliğe sahipti. Çünkü Bolşevizm Doğu'daki gerçekleştirmeye çalışacağı ihtilal için Türkiye'yi yeni partner gözüyle bakmaya başlamıştı.

İbrahim Bey kurultayda Millî Mücadele'nin başlamasına neden olan temel faktörün Birinci Dünya Savaşın sonunda yaşananları örnek olarak göstermişti. Bolşevik devlet adamlarının da aynı düşünce de olduğu görülüyordu. Kurultay sonucunda ortaya çıkan tabloya göre, Türk köylüsü ve işçisi kendilerine barış adı altında sunulan Sevr antlaşma taslağına karşı bir direniş tepkisi ortaya koymuştu.[279] XIX. yüzyıldan beri şark meselesi çerçevesinde uygulanmaya çalışılan Osmanlı'yı bölme fırsatını Sevr ile yakalamışlardı. Bu antlaşma teklifi sonucunda sadece kendisine Anadolu'nun bozkır bir coğrafyası kalan Türk köylüsü kıyı illerinden atılmıştı. Ancak enternasyonal üyelerine göre, Batılı devletler her ne kadar uzun bir savaştan çıkmış olsalar da Türk köylüsünün gücünü görmezden gelmiş, antlaşma taslağını kabul ettirmeye çalışmıştı.

Doğu Halkları kurultayı Türkiye'de meydana gelen ulusal savaşın gerekçelerini Sevr üzerinden okuyordu. Sevr barış taslağı Ağustos 1920'de İstanbul Hükûmetine sunulmuş, hükûmet yetkilileri de bu antlaşmayı imza etmişlerdi. Hemen bir ay bile

[279] Komintern toplantılarında Türk köylüsünün emperyal bloğun ülkeden atılması için askerî kadrolarla iş birliği yapmak zorunda kaldığına dair yorumlar yapılmıştı. Bkz. Yıldırım Koç, *Kemalist Devrimin Niteliği,* s.28.

geçmeden yapılan kurultayda Sevr Antlaşması'yla değişen gündem hala önemini muhafaza ediyordu. Mondros Mütarekesi'nden ziyade Sevr üzerinden ulusal savaşın okunması aslında buna dayanıyordu. Damat Ferit Hükûmetinin attığı bu adım, onlara göre, Türk köylüsünün topraklarını paylaştırmaktan başka bir şey değildi. Bu nedenle komintern toplantılarında İstanbul hükûmeti de hedef tahtasına oturtulmuştu.

Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a ayak basarak başlattığı İstiklâl Harbi, onlara göre Türk köylüsünün güçlü bir isyanı idi.[280] Başta Erzurum ve Trabzon'da başlayan bu isyan, Batı'ya doğru yayılarak etkisini göstermişti. Tabi bu millî hareketlenmenin sadece Türk köylüsünün gücüyle ortaya çıkmadığının farkında olduklarını beyan ediyorlardı. Mustafa Kemal Paşa'nın askerî kişiliğinde kıyı illerinden atılarak sermayesinden olan küçük Türk burjuvazisi de bu savaşta yerini almıştı. Ulusal karakterli bu savaşta burjuvazi sınıfı, Türk köylü ve çiftçisi ülkesini seven askerî şahsiyetler altında yeni bir mücadelenin başında olduklarını anlamışlardı. Türkiye'deki yeni devlet yapılanmasını "Kemalist Türkiye" şeklinde okuyan Bolşevikler, İtilaf devletlerinin Meclis-i Mebusan'ı dağıtmasını onlar için bir hata olarak görmüşlerdi. Böylece Mustafa Kemal Paşa, bunu fırsata çevirerek kendi isteği ölçüsünde Batılı devletlerin baskısından uzak bir meclis kurabilmişti.

Bolşevikler, Anadolu'daki harekete *Kemalist Türkiye* başlığında ele alıyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın harekete liderlik etmesiyle bu isim öne çıkmıştı. Türkiye'de liderliği üstlenen TBMM Hükûmetinin çizdiği politika, Bolşevik siyasetiyle tersti. Burjuvazilerin öne çıktığı bir ulusal savaşta kendileri için şimdilik değil ancak bağımsızlığa kavuştuktan sonra önemli bir tehdit olacağı görüşündeydiler. Buna rağmen sırf emperyalistlerin Güney sınırlarından çekilebilmesi için Türkiye'ye istemeyerek de olsa destekleme kararını almışlardı. Türkiye'deki savaş komünist bir mücadele değil ulusal bir savaştan ibaretti. Komünist enternasyonal destek vermesine rağmen buradaki oluşumun komünist çizgiden uzak olduğu herkes tarafından bilinmeliydi.[281] Bolşevikler Türkiye ile emperyal mücadelede birlikte hareket ederek Doğu halkları adına bir taviz vermeyi uygun görmüştü. Ancak Anadolu'daki bu kavganın emperyalistlere karşı bir devrimci anlam taşımadığını söylemek yanlış olacağı fikrindeydiler. Emperyalistlerle yapılan her savaşın devrimci bir ruhla meydana gelmekteydi. Tüm bu yaşananlara ve

[280] Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıralarım*, s. 39.
[281] Nurer Uğurlu, *Bakü 1920 Doğu Halkları Birinci Kurultayı (Belgeleri 1)*, s.68-69.

tanık olunanlara rağmen Rus köylüsünün yaptığı gibi Türk köylüsü de zamanı geldiğinde iktisadî gücü ele geçirmek suretiyle iktidarın önemli bir paydaşı olacağını düşünüyorlardı.

Bunun için de Türk köylüsü ve çiftçinin çalışma içerisinde olduğunu ele almaktadırlar. Emperyalizmle savaşın Türkiye lehine sonuçlandıktan sonra gizli veya aleni bir şekilde faaliyetlerini idame ettiren yapıların Anadolu'da gerçek bir içtimai devrimin öncüsü olacaklarına dair inanç taşımaktadırlar. Mustafa Kemal Paşa'nın milliyetçi hareketi de devrim özelliklerine sahipti fakat onlara göre bu hareket sadece emperyalistlere karşı mücadele etmemeliydi. Anadolu'daki hareketin tam anlamıyla devrim olarak adlandırılabilmesi için kapitalist anlayışı da hedef düşman olarak telakki etmeliydi. Bolşevik devlet adamları gelecek Türkiye'sini bu şekilde okuyordu. Emperyalistlerle birlikte mücadeleye tam destek verirken, ulusal bir devlet modelinde ise kendi Bolşevik yapıya bürünmüş kademelerle yoluna devam edecekti. Onların nazarında ulusal savaş döneminde Türk köylüsünün zorunlu olarak askerlerin kurduğu ve burjuvazinin rol aldığı ortak mesai arkadaşlığı, ülke bağımsızlığının elde edilmesinden sonra son bulmalıydı.

Kemalist Türkiye'den beklentileri sadece bunlarla sınırlı değildir. Mustafa Kemal ile Türkiye'nin bağımsızlığa kavuşacağından şüphe duymamaktaydılar. Asıl onlar için var olan tehlike bağımsız bir devlet inşa edildikten sonra yaşanacak olanlardır. Kurultaydan ortaya çıkan sonuç,[282] Türkiye'nin, İngiliz ve Fransızlara ulusal egemenliğini kabul ettirdikten sonra kendi *iç yapılarında var olan kapitalist eğilimleri de sınır dışı etmesinin* elzem olduğu idi. Bunu yapmadığı takdirde ne kadar siyasi anlamda özgür olurlarsa olsunlar ilerleyen zamanlarda ekonomileri yine kapitalist ülkelerin kontrolü altına girecekti. Bu durumun yaşanmasıyla ulusal savaşta elde edilen egemenliğin kıymeti kalmayacaktı. Türk köylüsü ve çiftçisi de Millî Mücadele'den sonra yine zorlu bir savaşın içinde kendisini bulacaktı. *Asıl savaş emperyalistlerden sonra kapital oluşumlara karşı yapılmalıydı.* Türkiye bu noktada uluslararası sermaye sınıflarını ülkeye girişini engelleyemez hale gelecek ve daha sonra Millî Mücadele'de savaştığı İngilizlerin egemenliğinde kendisini bulacaktı. Bolşeviklere göre tek çıkar yol, ulusal bağımsızlık elde edildikten sonra kapitalist anlayışı Anadolu'dan atmak ve bunun yerine devletçi anlayışında yeni ekonomik modelle yola devam etmekti. Böylece Türkiye, bu ekonomik anlayışla yerel sermayenin oluşmasına ve güçlenmesine mâni olabilirdi.

[282] Nurer Uğurlu, *Bakü 1920 Doğu Halkları Birinci Kurultayı (Belgeleri 2),* s.100-101.

Türk köylü, çiftçi ve işçilerine Türkiye'nin yeni model devlet yapısında önemli görevler düştüğü bilinci vardı. Anadolu'daki köylüler için kurultaya yapılan çağrı metinde bu açıkça görülüyordu.[283] Emperyalizmden ziyade kapitalist oluşumlarla mücadele öne çıkartılıyordu. Emperyalizmle mücadeleyi zaten burjuvazi ve askerî kadrolarla birleşerek yapacaklardı. Ancak ulusal bir devlet yapısında burjuvazi yukarıda da bahsedildiği gibi kendileri için dost değil ekonomik düşman kimliğine bürünmeliydi. Çağrı metninde dendiği gibi Anadolu köylüleri sadece kendi içerisinde değil aynı zamanda dünyadaki diğer işçi ve köylüleri ile birleşme yoluna gitmeliydi. Bağımsızlığın elde edilmesinden sonra mücadele alanından çekilmeleri halinde yeni kurulacak devletin başında yer alanların yine kendileri için yasal zorluklar çıkartarak sömürü altına alacaklarına dair yorumda bulunmuşlardır. Bu nedenle *asıl görev ve sorumluluğun ulusal savaştan sonra başlayacağının* altını çizmişlerdir.[284]

Görüldüğü üzere kurultay, mevcut TBMM Hükûmetiyle zoraki bir dostluk temeli kurmuştu. Türkiye'nin yerel kapitalist oluşumlarla bile mücadele içerisine girmeyeceğine dair tahminleri vardı. Belki de Türkiye yeni dönemde kendi milli burjuvazisini oluşturmak adına mesai harcayacaktı. Millî Mücadele'yi yöneten mevcut ulusal kadronun da söylemlerine bakıldığında Rus yönetimi buna dair çıkarımlar yapmakta zorlanmıyordu. Türkiye, emperyalist savaşta Bolşeviklerle beraberdi. Bolşevizm kavramını Anadolu'da ideolojik bir kavram olarak değil, emperyalist olarak nitelendirdiği İtilaf Bloğuyla yapılan savaşlarda yardım eden dost ülke şeklinde kullanıyordu.[285]

Öte yandan Batı dünyasına şimdilik istediklerini hayata geçiremeyen Bolşevikler, Doğu halkları kurultayı ile Batı'ya güçlü bir mesaj vermenin amacındaydı. Türkiye üzerinden doğu dünyasında yeni bir planlamaya gitmişlerdi. Bu planlamayı emperyalizmin sömürü düzeni kurduğu köylü ve işçi kesimi üzerinden uygulayacaktı.

---

[283] Nurer Uğurlu, *Bakü 1920 Doğu Halkları Birinci Kurultayı (Belgeleri 3),* s.12.

[284] Türkiye'yi ulusal bir devlet yapısında görmelerine rağmen Bolşevizm ideolojisinin Anadolu'da yayılmasını sağlamak veya en azından Bolşeviklikle ilgili bilgilerin servis edilmesini mümkün kılmak için önemli adımlar atmışlardır. İzvestiya ve komünist gazetelerin Anadolu'ya gönderildiği bilgisi hükûmet yetkililerine iletilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 13.06.1336 (1920), Yer Bilgisi: 44822 – 216199 – 118, Kurum: 507.

[285] Enternasyonal görüşmelerinde Bolşevik parti yetkilileri, Türkiye artık Kemalist veya burjuvazi devlet olarak gördüklerini açıkça ifade ediyorlardı. Ancak Bolşevik cereyanının giderek arttığı Anadolu'da kılık değiştirmek suretiyle propaganda yapmaya ve ellerindeki silahları gizli olarak halka dağıtmaya devam ediyorlardı. Elbette hükûmetin bilgisi dışında verilen bu silahlar Millî Mücadele için değil Bolşevik ihtilali benzeri hadiselerin vuku bulmasıyla kullanılmaya başlanacaktı. Detaylı bilgi için bkz. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 12.11.1336 (1920), Yer Bilgisi: 34826 – 137409 – 12, Kurum:571.

Kurultayda iki bine yakın delegenin katılması Bolşevikler için Batı'ya karşı Bolşevizm'in kapitalist oluşumlara karşı verdiği bir savaşın başlangıcı olarak telakki ediliyordu. Batı'da umduğunu bulamayan Bolşevikler doğu dünyasıyla amaçlarına ulaşmayı çabalayacaktı.

1.1.3.4.4. Kurultay Sonucunda Çıkan Türkiye Tablosu

Ruslar kendi millî kurtuluş hareketini köylü kesimini de içine alarak proletarya sınıfının temelinde örgütlenerek yollarına devam etti. Türkiye ise milli kimlik inşasına zemin hazırlayacak bir politika güdüyordu.[286] İki farklı siyasî anlayış, ideolojik anlamda olmasa da ortak düşman tehdidi noktasında beraber bir yolda yürümeye karar vermişlerdi.

Enternasyonal toplantılarında Türkiye'deki bu gerçekliği bilseler dahi, Rus ideolojisinin Anadolu'da yayılması adına propaganda faaliyeti halinde oldukları açıktı. Yapılan çeşitli müzakerelerde ulusal savaşın sonucunda Rus ihtilaline benzer bir sürecin Türkiye için de gerçekleşmesini arzu ediyorlardı. Bilhassa bu tür faaliyetlerinin ordu kesiminde yoğunlaşmasını istiyorlardı. Zira savaş atmosferinde her iki orduda gerek sınırlarda gerek de stratejik bilgi paylaşımında birbirleriyle temasa geçiyordu. TBMM'nin şark cephesini komuta eden Kazım Paşa, doğu sınırında Bolşevik ordularıyla mücadele içerisindeydi. Bilhassa Moskova Antlaşması'na giden süreçte karşı karşıya kalmıştı. Karşılıklı yaşanan temaslar Bolşevik ideolojisinin Türk askerinde yer yer sirayet ettiği görülüyordu.

Bakü kurultayından hemen sonra Mustafa Kemal Paşa'nın dönemin Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa'ya çektiği telgrafta Bolşevizm cereyanının Türkiye'ye sokulması adına faaliyetlerine hız verdiği anlaşılmaktadır.[287] Batı da ülkeyi ele geçirmek için çeşitli faaliyetlerde bulunduğunu hatırlatan Paşa, bu noktada Bolşeviklerin de aynı amaçla hareket etmeleri nedeniyle İtilaf Bloğundan farksız olmadıklarını yazmıştır. Ülkeye gönderilen şahsiyetlerin memleketin sahillerine kadar ulaştığını ve buralarda içtimaî inkılap yapmak amacıyla gizli olarak çalışmalara başladıklarını ifade etmiştir. Bu konuda bulunduğu görev nedeniyle Ali Fuat Paşa'nın bu tür faaliyetlerin fark edilmesi neticesinde gerekli tahkikatın yapılması konusunda uyarıldığı görülmektedir.

Bilindiği gibi TBMM Hükûmeti, Millî Mücadele'yi daha etkin kılmak ve daha örgütlü bir oluşumla bağımsızlık savaşı vermek için düzenli ordu çalışmaları yapıyordu. Milis kuvvetlerin başında yer alan komutanların bazıları, ellerindeki gücün kaybolacağı

---

[286] *Ayın Tarihi*, "Dünya Muvacehesinde Yeni Türkiye 2", Ekim 1929.
[287] Atatürk'ün Bütün Eserleri Danışma Kurulu, *Atatürk'ün Bütün Eserleri,* Cilt IX (1920), İstanbul 2022, s. 348.

endişesi ile bölgesel orduların devamını arzu etmekte olup, düzenli ordu fikrine şiddetle karşı çıkmaktaydılar. Bu kişilerin arasında da o zamana kadar önemli mücadeleler vermiş olan Çerkez Ethem ve ekibi de yer almaktaydı. Süreç sonucunda Çerkez Ethem'in Yeşil Ordu adında bir oluşumun içinde yer aldığına tanık olunmaktaydı. Bu oluşum, Anadolu'da Bolşevik propagandasının odağı haline gelmişti. İlk olarak şunu söylemek gerekir ki, faaliyetler noktasında yarı gizli bir şekilde hareket ettiğini görülmekteydi. 1920 Mayıs'ın da kurulan Yeşil Ordu'dan[288] Mustafa Kemal Paşa'nın haberdar olduğu bilinmekteydi. Ancak kurulduğunu resmî bir biçimde TBMM Hükûmetine bildirmediği için kurulmasına resmen onay verildiğini söylemek yanlış olacaktır. Öte yandan Anadolu'da Bolşevizm'in İslam dünyasıyla benzer noktaları olduğu söylenerek Rus ideolojisinin olumlu karşılık bulmasına çaba sarf edilmişti. Buradan hareketle kurulan teşkilatın adına Yeşil Ordu verilmişti. Bolşevizm ile İslamiyet'i birleştirmek veya aynı safta yer almasını sağlamak adına böyle bir isim kullanılmıştı.

Çerkez Ethem'in güçlü bir askerî kişiliği olmasından dolayı bu teşkilatta yer alması Yeşil Ordunun faaliyetlerini hızlandırdı. Çerkes Ethem askerî bir komutandan ziyade ihtilalci bir kimliğe büründü. Başta Eskişehir olmak üzere çeşitli vilayetlerde etkinliklerine ara vermeden devam etti. Bu yapının Kazım Paşa'nın ifadelerine bakıldığında artık Kızıl Ordunun bünyesine dahil olduğunu anlaşılmaktaydı.[289] Böyle bir durumda Mustafa Kemal Paşa'ya olan muhalefetin giderek güçlendiğini de belirtmek gerekir. Çerkez Ethemli bir Yeşil Ordunun giderek TBMM'ye karşı tehlikeli bir hal aldığını gören Mustafa Kemal Paşa, bu teşkilatı kapatarak hem Anadolu'daki cereyanları hem de meclisteki muhalefeti denetim altına almayı amaçladı. Bu teşkilatı kapatmakla kalmamış, resmî bir komünist fırkasının kurulması için talimat verdi. Bu yolla Bakü kurultayından itibaren Anadolu'da faaliyetleri artan gizli Bolşevik yapıları kontrol altına alma yoluna gittiği görülür. Rusların yardımlarını alma noktasında hassas davranan TBMM Hükûmeti, bu oluşumu ilk zamanlar takip etmekle yetindi ve elde ettiği fırsatlar neticesinde teşkilatları ilga etti.

Türkiye Millî Mücadele safhasında en büyük savaşlardan birini de Rusya ile ilişkilerini güçlü tutmak için veriyordu. Elbette bu durum karşılıklı idi. Rejim yaklaşımları farklı da olsa Ruslar, Türkiye ile ilişkilerini askıya alamazdı. Boğazlar

[288] Yeşil ordu nizamnamesinde Türkiye'deki her türlü emperyalizm ve sermaye sınıflarıyla mücadele edeceğinden bahsetmektedir. Nizamnamenin detaylarına ulaşmak için bkz. TÜSTAV*, Komintern Arşiv Fonu,* Fond:495, Op. 181, Klasör 17_36, Sene: 1920, Sıra No: 206-261 [Eski Türkçe].
[289] Cemal Şener, *Çerkez Ethem Olayı I,* İstanbul 2000, s.52.

meselesi, uluslararası gelişmeler ve Karadeniz'deki ekonomik sorunlar Türkiye'siz çözülemezdi. Dış diplomaside kendisinin bulunduğu her alana Türkiye'nin yer almasını sağlamak zorundaydı. Tabi bunu yaparken ideolojilerini de ihraç etmeyi tasarladı. Ancak bunun mümkün olmadığını yaşanan süreçler boyunca kavrayacaktı.

Zaten Anadolu'daki Millî Mücadele dosyasını açtıkları enternasyonal toplantılarında Türkiye'den bahsederken burjuvazi veya Kemalist Türkiye[290] kavramlarını kullanıyorlardı. Ruslara göre, Osmanlı'nın tatbik ettiği sistemler nedeniyle Anadolu'da işçi sınıfının yeterince gelişmemiş olması ve işçi sınıfının rolünü üstlenmesi beklenen köylülerin de bilinçsiz bir hayat sürdürmeleri nedeniyle Türkiye'deki burjuvazi Millî Mücadele'deki liderliği ele geçirmişti. Liderliği üstlenen bu sınıfında mücadele neticesinde iktidarlığı ele geçireceği belliydi.[291] Ulusal bağımsızlığını sağlayan yeni Türkiye'de köylü ve işçi sınıfları bilinçlenmeli ve Batı ile Doğu dünyasıyla birlikte hareket etmeliydi.

Sosyalist eğilimli *Ziya gazetesi,* kendi yazılarında Türk işçi ve köylü kesiminin üstlendiği rolü yeniden hatırlatıyordu. Komünist enternasyonalin ve işçilerin faaliyetleri sayesinde Batı bloğun kendi askerlerini göndermekten ziyade Yunan ordusunu Anadolu'ya göndermek zorunda kaldığını aktarıyordu.[292] Buradan yola çıkarak onlara göre, Türk işçi ve köylü sınıfı, ulusal bağımsızlık savaşından sonra iktidar ile temasını sürdürmeliydi.

Burada dikkat edilmesi gereken bir husus olduğunu söylemek gerekir. Sovyetler Türkiye'deki Millî Mücadele liderliği neden sadece burjuvazi veya Kemalist hareket adı altında ulusal bir ayaklanma olarak gördüğüne temas edilmelidir. İlk olarak şunu belirtmek gerekir ki, komünizmin yaşam alanı bulacak bir durum Türkiye'de yoktu. Zira

---

[290] 1923 yılında Cumhuriyet ilan edildikten sonra Türkiye'nin çağdaş modelli bir cemiyete ulaşmak için geleneksel yapıları ortadan kaldırmaya başladığı görülecekti. Kemalist Türkiye kavramı, ülke içinde ulusal modernleşme nosyonuna denk sayılacaktı. Diğer ideolojilerin aksine Kemalizm, kendi içinde bir dogma yaratmadan günün koşulları benimsenerek yola devam edilmesini ve bunu yaparken de akıl ve bilimin ışığında hareket edilmesi gerektiğinin altını çizer. Akıl ve bilimi rehber almak da pragmatik olarak ülke yararına gelen her oluşumun önünü açmıştır. Kemalizm'de görünen yenilikçi tavrı, Leninist ya da Marksist yapılarda görülmez. Totaliter rejimler günün koşullarına göre değil, kendi ilke veya umdelerinin esas alınarak her ne olursa olsun farklı yollara başvurmadan halkın yönetilmesi gerektiğini savunur. Bu noktada Leninist söylemle Kemalizm'in birbirinden ayrıldığı görülmektedir. Öte yandan Birinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan ideoloji temelli siyasi yönelimler, kendi ülke içlerinde sınırlı kalmış, bölgesel amaçlar edinmiştir. Oysaki Kemalizm ideolojisinde bütüncül bir hareketi öne çıkarmasından dolayı bölgesel değil evrensel bir düşünce ile yola çıktığı kabul edilir. Bkz. İsmet Giritli, *Atatürkçülük İdeolojisi,* Ankara 1988, s.5.

[291] Seyfettin Buntürk, "Sovyet Kaynaklarında Millî Mücadele Konusu", *ATAM Başkanlığı Millî Mücadele Zafer Yolu Sempozyumu*, haz. Arzu Güvenç, Murat Saygın, Cilt 2, Ankara 2014, s. 1040.

[292] Mete Tunçay, *BKP'nin Türk Yayın Organı Ziya Gazetesi ve Türkiye (1920-1923),* İstanbul 2009, s.78.

bu ideolojini liderliğini üstlenecek olan işçi sınıfı zayıftı. Bununla birlikte zengin kesimin kıyı bölgelerinde itilaf kuvvetlerin işgali altında yaşamak zorunda kaldığını da biliniyordu. Ekonomik şartlar gereği ticaretin son derece düşük seviyelere indiğini buna istinaden azınlıkta kalan tüccar sınıfının rol aldığı altın kaçakçılığının bu dönemde arttığı söylenmekteydi. Dolayısı ile Anadolu topraklarının genelinde ekseriyetle yaşlı nüfus, kadın ve çocuklardan oluşmaktaydı. Bu halkı uyandıran mücadeleye teşvik eden tek unsur vardı; o da Osmanlı'nın son dönemlerinde devletin çöküşüne doğrudan tanık olan askerî kadrolar.

Askerî kadrolar, millî ve üniter devlet inşa etmek için halk egemenliğinde bir devlet yapılanmasına gitmeyi uygun bulmuştu. Bu mücadelenin liderliğini üstlenmişti. Bunlara ilaveten Doğu'da yaşayan insanları mücadeleye kanalize etmek ve kurtuluş hareketin propagandasını yapmak üzere Osmanlı'nın son dönemlerinde güçlenen aşiret ve eşraf düzeninden yararlanmaya çalıştı. Sermaye gücü olarak sadece aşiret ve eşraf kesimi vardı. Güney ve Doğu Anadolu'da toprak düzenlerinin geleceği tehlike altındaydı. Ancak bunların da doğrudan millî kurtuluş hareketine liderlik ettiğini söylemek gerçekçi olmayacaktı.

Buradan hareketle anlaşılıyor ki, Ruslar ulusal bir mücadeleden bahsettiklerinden dolayı askerî kadroları burjuvazi hareketi içerisinde görmüştü. Tarihte ulusal rejim yapıları Fransız ihtilali ile gelmişti ve bu yapılar nedeniyle burjuvazi iktidarlığı ele geçirmişti. Buradan hareket edildiğinde, Ruslar ulusal söylemler nedeniyle enternasyonal toplantılarında Türkiye'deki kurtuluş hareketine liderlik eden askeri kadroları zengin ve soylu sınıfı olmamasına rağmen burjuvazi eğilimi içinde görmeyi tercih ediyordu. Rusların bu yaklaşımına karşı çeşitli ideolojik fikirler ileri sürülebilir. Ancak öyle görülüyor ki, Ruslar kendi ideolojileri ile hareket etmeyen her oluşumu burjuvazi sınıfı temelinde değerlendirmekteydi. Türkiye de sosyalist sistem temelinde eylem içinde olmadığı için burjuvazi sınıfı dahilinde kabul görecekti.

Yukarıda temas edilen noktaların gerçekliği Eylül 1920 tarihinde yapılan enternasyonal toplantılarında yapılan konuşmalardan anlaşılmaktadır. Türkiye'deki savaşın işçi ve köylü sınıfının gerçekleştirmediği fikri yaygın bir görüş olarak kabul edilmişti.[293] Kendi tabirleriyle ezilmiş köylü veya çiftçilerin savaşı olmasa da Millî Kurtuluş hareketinin sonucunda İngilizlere bir darbe vurulacağı yönünde hemfikirlerdi.

[293] Bolşevikler Türkiye'deki sürecin askerî kadrolar tarafından yönetildiğini kavramıştı. Yıldırım Koç, *Kemalist Devrimin Niteliği,* s.28.

Sadece burjuvaziyi savaşta liderlik yaptıkları için desteklemiyorlardı. Onlara göre, Osmanlı dönemlerinde köylü ve çiftçiyi ezen askerî kadrolar, kendi hatalarından dönerek köylü ve çiftçilerin haklarını da savunacak şekilde mücadele ediyorlardı.[294] Türkiye'deki ulusal savaşı bu pencereden yorumlamayı tercih etmişlerdi. Savaşın köylü ve çiftçilerle zafere ulaşmayacağını onlar da kabul etmişti. Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın herhangi bir başarısızlığı neticesinde savaşa köylülerin ve çiftçilerin liderlik etmesi yerine bir başka askerî figür olan Enver Paşa'nın Anadolu'daki mücadeleye liderlik yapması için temaslar da bulunuyorlardı. Bu durum Mustafa Kemal Paşa'ya karşı bir koz olarak kullanılması akıllara getirilse de millî kurtuluş hareketine yine bir asker olan ismi tercih etmeleri açısından önemliydi.

Bolşeviklerin gözünde iki farklı Mustafa Kemal olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Biri İngilizlerle mücadele eden ulusal bir devlet yapılanma amacını güden dolayısıyla emperyalistlere karşı mücadele ettiği için Rusların desteklediği Mustafa Kemal idi. Bu Mustafa Kemal, devrimci bir ruh ve karakterle hareket ediyordu. Böyle bir Mustafa Kemal, mazlum halkların temsilcisi konumundaydı. Diğeri ise Rusların sınırları dahilinde yaşayan Müslümanların isteğiyle kendilerine de liderlik etmesini talep etmeleri halinde oluşacak olan farklı bir Mustafa Kemal Paşa imajı idi. İkincisinde bürüneceği kişilikle, Rusların nazarında devrimci değil emperyalist zihniyetle hareket eden bir komutana dönüşüyordu. Elbette Rus Müslümanlarına yardım konusu o dönemin mevcut şartlarında tutarlı bir politika değildi. Buradan da hareketle Rusların Türkiye'deki mücadelesini gerçekleştiren Mustafa Kemal ile bir sorun yaşamıyordu. Fakat Rus topraklarındaki azınlıkta bulunan Müslüman halkın liderliğini kabul eden bir Mustafa Kemal'in de karşısındaydı.

Mustafa Kemal Anadolu'daki hareketin liderliğini üstlenmişti. Millî Mücadele boyunca birinci seçenekte tercih edilen kimlikten ödün vermeden savaşına devam etti. Rus siyasetinin özellikle diplomasi ve yardım alanında desteğine ihtiyaç duyan Paşa, kimi zaman Bolşevik teşkilatların faaliyetlerine izin verdiği görülüyordu. Hülasa Mustafa Kemal Paşa'nın Rus sınırları dahilinde yaşayan Rus Müslümanlarının lideri olma gibi bir amacı bulunmuyordu.

[294] Salahi Ramadan Sonyel, "Kurtuluş Savaşı zamanında Doğu Siyasamız", *Belleten Dergisi*, C.41, Sayı 164, Ankara 1977, s. 699.

1.1.4. Güven Bunalımı Gölgesinde Rus Yardımları

1.1.4.1. Yapılan Hazırlıklar ve Yürütülen Çalışmalar

Ankara Bolşevikler ile Moskova'da antlaşma süreci devam ederken yardım konusunda mutabakata varmıştı. Dört yıl süren dünya savaşından sonra iktisadî anlamda bir dış desteğe de ihtiyacı olan TBMM, şimdilik çözümü Bolşeviklerle yaptığı anlaşmalar sayesinde bulmuş gibi görünüyordu. Ancak en az bunun kadar bir diğer mühim mesele daha vardı. TBMM Hükûmeti Rusya'nın göndereceği silah ve para yardımını hangi vasıtalarla cepheye taşıyacağı idi. Bilindiği üzere Mondros Mütarekesi neticesinde Anadolu'nun kıyıları ve kara bağlantıları yer yer işgal edilmiş, elde tutulan topraklar da işgal edilme tehlikesi ile karşı karşıya idi.

İlk olarak kara yolu kullanılarak cephanenin taşınmasına dair güçlü bir fikir birliği oluşmuştu. Balkanlar ve Trakya bölgeleri, Sovyetlerin Ankara'ya yapacağı yardımları iletebileceği karayolu güzergahlarını oluşturmaktaydı. Fakat Trakya bölgesi İtilaf Devletleri tarafından kontrol altında tutulurken, Kafkasya ise merkezi bir devlet tarafından yönetilmiyordu. Türkiye ve Rusya, bölge üzerinde henüz hâkim değildi. Bölgede Batı liderliğinde oluşturulmak istenen bir Kafkas Seddi projesi vardı ve hayata geçirilmesi adına önemli girişimlerde bulunmuşlardı. Türkiye Kafkas Seddi projesinin tatbik edilmeye çalışıldığı bir dönemde doğu sınırlarını kullanarak cephanenin taşınmasını mantıklı görmüyordu. Sürekli yaşanan çatışmalar ve el değiştiren topraklar, bölge üzerinde asayişin ne derece problemli olduğunu gösteriyordu.

Öte yandan doğu sınırında muhtemel bir askerî yardımın zamanında Batı cephesine aktarılması mümkün değildi. Sınıra ulaşan yardımları Batı'ya aktaracak güvenli kara yolu güzergahı yoktu. Bu nedenle kara yolu kullanma fikrinden vazgeçildi. Deniz yolu öne çıkmaya başladı.

TBMM Hükumeti için en sağlıklı yardım koridorunun Karadeniz limanları üzerinden kurulmasıydı. Her ne kadar İtilaf donanma gemileri tarafından devriyeler yapılıyor olsa da Rus mühimmatları liman kentlerinde depolanmıştı. Çünkü Rus topraklarında devam eden bir iç savaş vardı. Bu savaş kıyı şeridinde şiddetlenmişti. Bolşevikler de buraya cephanelerini getirmişti. Bu mühimmatların Kafkasya topraklarına taşınması ve Kars üzerinden Ankara'ya gönderilmesi, savaş şartları gözler önüne alındığında, mümkün görünmüyordu. Ankara'ya Rus mühimmatı ulaşsa bile bunların Batı cephesine gönderilmesi başlı başına bir ulaşım sorunu olarak görülmekteydi.

Karadeniz limanları aracılığıyla Tuapse başta olmak üzere Rus mühimmatı Türkiye'ye teslim edilecekti. Trabzon ve Samsun limanlarında bu konuda daha işlevsel anlamda kullanılması için hazırlıklar yapılacaktı.

Artık yardımların ekseriyetle deniz yolu üzerinden gönderilmesini daha uygun bulan taraflar, gizli bir şekilde sevkiyatın yapılmasını sağlayacak yollar aramaya başladılar. Zira Karadeniz sahilleri başta İngiliz ve Fransız gemileri olmak üzere sürekli bir biçimde devriye turları atılıyordu. Ayrıca cephane taşınmasında yer alacak ekibin de deniz alanında uzman olmalarına dikkat edilmeliydi. Yeterli personel sayısı olmadığı yerlerde bu alanda eğitim verilecekti. Kendi limanlarındaki askerî teşkilatlarını yeniden gözden geçirmeye karar vermişlerdi.

Ankara Millî Mücadele için hayati önem taşıyan bu yardımların ülkeye ulaştırılması için Millî Müdafaa Vekâlet'inin çatısı altında yeni önlemler alma yoluna gitti. Mürettebatta yer alacak kişilerin *uzman ve deneyimli olmasına* karar verildi.[295] Bu işin liman reisliklerine bırakılacak kadar kolay bir iş olmadığını bilen Türk bürokrasisi, Trabzon'daki Bahriye Kumandanlığının Vekalet ile iletişim halinde olunmasını emretmişti.

Rus mühimmatların yer aldığı Batum, Novorosisk ve Tuapse limanlarına tecrübeli deniz subayları atanarak, sevkiyatın usulüne göre yapılmasına yönelik önemli bir adım atılmıştı.[296] Bunlara ilaveten Aydınreis Gambotunun yaptığı incelemeler neticesinde mühimmat taşımacılığına uygun gemi ve tekneler bir araya getirilmiş[297], teçhizat bakımından yeterli olmayanlar ise onarılmak üzere bakıma alınmıştı. [298] Artık Türkiye için önemli olan cephanelerin aktarılması, sorumluluk alan personelin kabiliyetine ve Ruslarla sürdürülecek olan sağlıklı bir iletişime bağlıydı.

---

[295] Emrullah Nutku, *Denizden Sesler Geliyordu,* İstanbul 1973, s.37.

[296] Batum Deniz Komutanlığına Gv. Bnb.* A.Rıza Hasan ve Gv., Bnb. M. Ali Nafset, Novorosisk Kd. Dz. Komutanlığına Kd.Yzb. M.Sait Talan ile Tuapse Esliha Komutanlığına Gv. Bnb. Ahmet Rasim atanmıştı. Bkz. Mustafa Hergüner, "Millî Mücadele'de Sovyetlerin Kafkas Limanlarından Yapılan Deniz Nakliyatı ve Enosis Şilebinin Ele Geçirilmesi", *Sekizinci Askerî Tarih Semineri I*, Ankara 2003, s. 513.

[297] Ankara'nın sahadaki planına göre, mühimmatlar limanlara ulaştırıldıktan sonra sıcak çatışmaların yaşandığı Batı cephe komutanlığına teslim edilmek üzere İnebolu, Akşehir ve Samsun limanlarına nakledilecekti. Bu limanlara gelen cephaneler ise, kara yolu ile ikmal yolları üzerinden cephelere ulaştırılacaktı. Elbette bu yapılırken Batı donanmasına yakalanmamak büyük bir yetenek isteyen bir işti. Gizlilik politikası ile sürdürülen bu sevkiyatların bir kısmı, İngiliz ve Yunan donanmaları tarafından fark edilmişti. Silahların mahiyeti ve özellikleri anlaşılmaması için Türk mürettebatı kontrollü bir biçimde gemi ve tekneleri batırmışlardır. Bkz. Erol Mütercimler, *Kurtuluş Savaşında Denizden Gelen Destek,* İstanbul 1992, s. 116; Doğanay, Rahmi, *Millî Mücadele'de Karadeniz (1919-1922),* Ankara 2011, S.271.

[298] Mustafa Hergüner, *"*Millî Mücadele'de Sovyetlerin Kafkas Limanlarından Yapılan Deniz Nakliyatı…*",* s.513-514.

1.1.4.2. Rus Yardımlarının Seyri

1.1.4.2.1. Samsun'a Çıkıştan İnönü Savaşlarına

19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a ayak basan Mustafa Kemal Paşa buradan hareket ederek Havza'ya geçmiştir. Hüsamettin Ertürk[299], bu dönemle ilgili Paşa'nın Bolşeviklere mensup Albay Budiyeni ile görüştüğünü yazmaktadır. Burada Albay Budiyeni ile Mustafa Kemal Paşa arasında geçen konuşmalar konumuz dahilinde ele alınması gereken başlıkları barındırmaktadır. Albay Budiyeni, Mondros Mütarekesi ile ülkenin askerî kadro sayısında azalma meydana geldiğini, cephanelerin ele geçirildiğini, önemli ikmal yollarının ise kontrol altına alındığı hatırlatmıştır. Böyle bir ortamda ülkenin bir ulusal mücadeleden nasıl başarıyla çıkacağını merak ettiğini dile getirmiştir. Eldeki bu sınırlı imkânlara rağmen bağımsız bir Türkiye'den bahsetmek ne derece mümkün olduğunu sormuştur. Sorusuna cevap beklemeden konuşmasına devam eden Albay, *Türkiye'nin bu zorlu mücadelesinde Sovyetlerin yardıma hazır olduğunu ve bunu Paşaya iletmekle görevli olduğunu* söylemiştir.[300] Türkiye'nin Sovyetlerden aldığı destekle ulusal bir zafer elde edeceğini ancak devamında ise Sovyet Şuralar cumhuriyetine benzer bir devlet modeli ile yoluna devam edeceğine dair ümitlerinin tam olduğunu aktarmıştır. Albay aslında yardım teklifini götürürken bir yandan da kurulması muhtemel Yeni Türkiye'nin şimdiden Bolşevizm'e yaklaşımını sorguladığı açıktır.

Mustafa Kemal Paşa, Albay'ın bu ifadelerine karşı ülkenin maddi ve cephane alanında önemli bir eksikliği olduğunu kabul eder. Sovyetlerle bir kader birliği yaşadıklarını öne çıkartan Paşa, Türkiye'nin Rusların da düşman olarak gördüğünü emperyalist kuvvetlerle mücadele içerisinde olduğunu belirtir. Anadolu'daki emperyalist bloklarla yapılan savaşın sadece Türkiye'yi ilgilendirmediğini aynı zamanda kendi güney sahillerini ve sınırlarını muhafaza etmek amacında olan Rusların bu savaşa kayıtsız kalmaması gerektiğini izah eder. Türkiye'nin bu savaşı kaybetmesi halinde kendi iç sınırlarında bir ihtilal gerçekleştirmiş olsalar dahi sınırlarına dayanan emperyal ve kapitalist anlayışın baskısını hissedeceği düşüncesindedir. Batı emperyalizmi tarafından "kuşatılmış bir Anadolu'nun varlığı, Rusya'daki ihtilalin geleceğini tehlikeye atma ihtimali" yüksektir. Bu nedenle Sovyetlerin de Türkiye'ye yardım etme konusunda hızlı

[299] Millî Mücadele döneminde Genelkurmay İstihbarat Dairesinde görev almıştır. Bkz. Kamuran Gürün, Türk-Sovyet İlişkileri 1920-1953, Ankara 2010, s.8.
[300] Samih Nafiz Tansu, *İki Devrin Perde Arkası (Teşkilat-ı Mahsusa Başkanı Hüsamettin Ertürk),* İstanbul 2011, s. 373-374.

davranması gerekmektedir. Buradaki ulusal çıkar ilişkisi karşılıklıdır.[301] Görüldüğü gibi Mustafa Kemal Paşa, henüz Anadolu'ya geçmeden Bolşeviklerle hangi amaçlar etrafında birleşeceğine ve yardım konusunda nasıl adım atacağına önceden karar vermiş durumdadır.

Mustafa Kemal Paşa, Bolşeviklere gönderdiği ilk teklifname içeriğinde mektubuna cevap beklemeden 11 Mayıs 1920 tarihinde dönemin Hariciye Vekili Bekir Sami Bey'in liderliğinden oluşan Türk heyetini, Moskova'daki müzakerelere başlamak ve Rus yardımlarını teminat altına almak adına ilk girişimini yapmış oluyordu. Çeşitli temsilcilerle dolaylı yoldan Rusların Anadolu'daki mücadeleye olan bakış açılarını öğrenmek adına bilgi elde etmeye çalışmıştı. TBMM'nin resmen kurulmasıyla resmî bir heyeti göndermeyi uygun bulmuştu. İkili temaslar artık hem siyasî gelişmeler hem de Türkiye'ye gönderilmesi muhtemel yardımlar ekseninde gerçekleşecekti.

İkili temasların yoğunlaştığı bir dönemde artık Bolşevikler şundan emindir ki, Ankara merkezli yürütülen Millî Mücadele'nin asıl amacı emperyalist devletleri Anadolu'dan atmaktır. Bu amaç bile başlı başına Bolşeviklerin TBMM ile temas kurmasını ve ona desteğini açıklamakta yeterli olmuştur.[302] Devrimci bir ruhla hareket edildiğini gören Bolşevikler, kendi ideolojik bağlantılarıyla zayıf bir görünüm sergileseler bile Rus çıkarları gereği Anadolu'nun emperyal ittifaka karşı zafer elde etmesi gerektiğini kısa süre içinde idrak etmiştir. Yaşanan süreci dikkatle takip eden Bolşevikler, Kemalist Türkiye'ye yardım etme konusunda kararlıydı.[303] Fakat bu yardımı kendilerinin belirlediği zaman ve ölçülerde yapmayı tasarlıyorlardı.[304]

Türk Rus münasebetleriyle ilgili yorumlar sadece Türk basınında değil Rus kamuoyunda da yer aldığı görülmüştür. Türklerin "millî bir bilinçle" hareket ettiği hatırlatılarak neden Anadolu'ya yardım edilme kararı verildiği zaman zaman tartışma konusu olmuştur. Bu tür tartışmalar yaşandığında *Türklerin emperyalistlerle mücadele ettiği anlatılıyor ve bu nedenle Türklerin Bolşevikler nazarında dost bir ülke olduğunun* altı çiziliyordu.[305]

---

[301] Ali Kemal Meram, *Türk-Rus İlişkileri Tarihi*, İstanbul 1969, s.238.
[302] Yıldırım Koç, *Kemalist Devrimin Niteliği,* s.174.
[303]"Türk Ulusal Hareketi Üzerine Karar (1-8 Eylül 1920)", TÜSTAV*, Mete Tunçay Arşiv Fonu,* Zarf No: 31.
[304] Richard K. Debo, *Survival and Consolidtion The Foreign Policy of Soviet Russia 1918-1921,* McGill-Queen's University Press, London 1992, s.354.
[305] İvar Spector, *The Soviet Union and the Muslim World 1917-1958,* s.64.

TBMM'nin Moskova'ya gönderdiği ilk resmî heyet, harp malzemelerin mahiyeti hakkında konuşmak üzere 13 Ağustos 1920 tarihinde Çiçerin ile bir araya gelmişlerdi. Bu konudaki müzakereler askerî uzmanların katılımıyla farklı komisyonlarda görüşülüyordu. Türk tarafı cephane noktasında talep ettikleri sayıları heyetlere verdiklerini ancak henüz yanıt almaya muvafakat olamadıklarını söylemiştir. Çiçerin bunun üzerine bu konudaki gelişmelerin hızlanması adına gerekli adımları atacağını belirtmişti.

1920'li yıllar, genellikle diplomatik kanalların işlenerek hangi alanlarda malzemelerin ihtiyaç duyulduğuna dair belirlenen taleplerin görüşülmesiyle geçti. Ankara'nın beklentisine bakılacak olursak, yardımların maddiyattan ziyade cephane noktasında toplandığı görülmekteydi. Erkan-ı Harp Kaymakamı Seyfi Bey'in 29 Ağustos 1920 tarihinde verdiği bilgilere göre Ruslardan talep edilen cephane arasında *"çoğunluğu Alman mavzeri olmak üzere 200.000 tüfek, 5.000.000 fişek, 10,5'luk olmak obüs olmak üzere 350 ile 400 arasında top"* listenin başında yer alıyordu. Bununla birlikte yedek parçalarıyla 500 mitralyöz, 200 sahra telefonu, 100 kamyon ve otobüs ile 200 tayyare şeklinde istenilen malzemeler sıralanmıştı. Askerlerin temel ihtiyacını karşılamak için 100.000 nefere yetecek kadar elbise, 50.000 kaputluk kumaş ve üç kolordunun ihtiyacını karşılayacak kadar koşum takımları talep ediliyordu. Liste bu şekilde uzayıp gidiyordu[306]. Listeye ait müzakerelerin Moskova Antlaşması'na kadar devam etmesi bekleniyordu.

Tabi bu rakamları Bolşevikler hangi ölçüde karşılayacaktı bilinmiyordu. Zira Ruslar da kendi iç savaşına devam ediyordu. Çoğu cephanelerini bu savaşlarda kullanmış, ekonomik zorluklarla karşı karşıya kalmışlardı. Buradaki ihtiyaçların karşılanması masada dururken aynı zamanda da yardımların nasıl teslim alınacağına dair Türk tarafının soruları bulunuyordu. Talep edilenlerin parça parça gönderilmesinden ziyade topluca gönderilmesi taraftarındaydı. Ancak Türk tarafının bu isteği karşılanacak gibi değildi. Yol güvenliği sorunu ve Karadeniz'deki deniz trafiğinin İtilaf donanması tarafından kontrol altına alındığı düşünüldüğünde bütün malzemelerin sevkiyatı hem riskli hem de imkansızdı. Görüşmeler neticesinde ortaya çıkan en sağlıklı yöntem, kapasitesi elverişli olan deniz araçlarını kullanmak suretiyle parça parça yardım malzemelerin gönderilmesini sağlamaktı. Türk tarafı bu durumu kabul etti. Burada şunu da belirtmeden geçmemek gerekir ki, yardımların parça parça Türkiye'ye gönderilmesi seçeneği Bolşeviklerin siyasi gayelerine de uygun düşüyordu. Süreç içinde yaşanan sıkıntılar neticesinde yardımların gönderilmesi durağanlaşacaktı. Yaşanan aksamaların farklı

[306] Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, s.77.

nedenlere bağlı olduğunu dile getiren Stalin, Türk-Rus ilişkilerinin henüz sağlam zemin üzerine inşa edilemediğini belirtiyordu.[307] Yardımların geciktirilmesine yönelik Stalin'in açıklamaları yetersizdi. Ruslarla yaşanan her bunalım neticesinde yardımların Türkiye'ye ulaştırılmasında gecikme meydana getirecekti. Bu nedenle Türkler, diplomaside adım atarken sadece kendi siyasî çıkarını değil aynı zamanda Rusların da tepkisini ölçmeye çalışacaktı.

Türk heyetinin başkanlığını yapan Bekir Sami Bey Moskova'da temaslarına başladığı sırada aynı zamanda da Halil Paşa, *200.6 kilogram ağırlığında altınları* Karaköse'deki Tümen Komutanı Cavit Bey'e ulaştırmıştı.[308] Ankara'ya yardımlar gönderilmeye başlandığı sırada Türk heyeti Moskova görüşmelerinde ordunun genel durumunu anlattıktan sonra temel ihtiyaçların bir listesini masaya koymuştu. Türk tarafının listesi artık netleşmek üzereydi. Konunun detaylı görüşülmesi için askerî komisyonlar tesis edildi. O dönemin Sovyet Harbiye Komiseri *Lev Troçki* idi. Ancak komiserin inceleme gezintisine çıkmasından dolayı yerine onun muavini Skalanski'yi görevlendirilmişti. Türk tarafı temsilen ise, *askerî alanda uzman Erkan-ı Harp Kaymakamı Seyfi Bey, Büyükelçi Ataşemiliteri Saffet Bey, onların muavini Yüzbaşı Kemal Bey ve Erkan-ı Harp Yüzbaşısı Mithat Bey'e* yetki verilmişti.[309]

Türk tarafının listesi şu şekilde idi: *"100.000 tüfek, 800 mitralyöz, Alman ve Avusturya menşeili piyade tüfekleri, vaat edilip ancak henüz teslim edilmeyen 5.000.000 alman mermisi, büyük toplar için 50.000 mermi, Rus dağ obüsleri ve obüs başına 500 mermi, 500 koşum hayvanı, 5 uçaksavar bataryası, topçu batarya dürbünleri ile deniz mayınları vs."*[310] Bunlara ilaveten askeri giysiler, sağlık malzemeleri ve ulaşım araçları da yine listede yerini alan diğer malzemelerdir. Türk tarafının listesini bu şekilde özetlemek mümkündür.

Yukarıda da bahsedildiği gibi, nakliyat sorunu deniz üzerinden çözülmesine karar verilmişti. Yardım malzemenin mahiyeti konuşulduğu sırada heyetler bu konuya da temas etti. Nakliyatların Kırım ve Tuapse limanlarından gerçekleştirilmesine onay verildi. Kırım limanından yüklenen yardımlar İnebolu, Sinop veya Terne kıyılarına, Tuapse

---

[307] "Mustafa Kemal'e Mektup 1920", TÜSTAV*, Mete Tunçay Arşiv Fonu,* Zarf No: 27.
[308] Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları,* 2. Baskı, Ankara 2013, s.512; Mehmet Perinçek*, Türk-Rus Diplomasisinden Gizli sayfalar Siyaset-Askeriye-Ekonomi- Kültür-Bilim-Spor*, s.72.
[309] Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları,* s.146.
[310] Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları,* s.148.

limanında yüklenen cephaneler ise Trabzon ve Giresun limanlarına götürülecekti. Trabzon ve Giresun'a teslim edilen harp malzemeler, yine deniz yoluyla İnebolu'ya taşınacak ve oradan batı cephesine süratle gönderilecekti. Bu yardımların taşınması esnasında her iki tarafın da yer aldığı yetkili kişiler tarafından bir komisyon oluşturulacak ve bu komisyon cephane sevkiyatının gerçeklemesini sağlayacaktı.

Taraflar arasında ikili müzakereler devam ederken bir yandan da ortak sorunların çözüme kavuşturulması için çalışmalara devam ediliyordu. Yeri geldiğinde taahhüt edilen yardımların seyrinin güncel sorun olan Ermeni meselesiyle bağlantılı olduğunu dahi söylüyorlardı. Moskova görüşmeleri sırasında Ermeni-Rus antlaşması ilişkileri gerginleştirmişti. Bununla birlikte Ankara'nın da İtilaf Devletleri ile temas kurduğu yönündeki haberler, iki ülke ilişkileri arasındaki güven bunalımının yeniden ortaya çıktığını göstermekteydi. Bu güven bunalımı ilişkileri temelden sarsmasa dahi yardımların ilk aşamada durdurulmasına ve daha sonra da geciktirilerek gönderilmesine sebep olmuştu.[311]

Yardımların gönderilmesi esnasında siyasî ilişkilerde alınan tavrın ne derece önemli olduğunu somut olarak burada görülmektedir. Bu konuyla ilgili *Radek,* "Türklerin Ermeni meselesini Bolşevikler lehine çözüme kavuşturmasa bile Rusların Türklere yardım etmeye devam edeceğini ancak Ermeni sorununun Bolşevikler lehine hallolması durumu ortaya çıkarsa kendilerinin yardımının en az yüz kat artacağını" da ilave etmiştir.[312] Radek'in ifadeleri, Ermeni meselesinin yardımların seyri noktasında önemli bir engel teşkil ettiğini ortaya koyuyordu.

Diplomatik kanalların devreye girmesiyle asıl meselelerin çözüme kavuşturulması neticesinde üzerinde durulan güven bunalımı geçici olarak rafa kaldırılmıştı. Nitekim Hariciye Komiseri Mösyö Çiçerin, Gürcistan Büyükelçisi Şeynman ile temasa geçerek fazla zaman kaybetmeden yardımların Anadolu'ya ulaştırılması için çalışmalara yeniden başlanması emrini vermiştir. Bu gelişmelerin sonucu olarak *3624 sandık cephane* Trabzon'a nakledilirken, Teğmen Bekir Bey ise, ülkeye *1.500.000 altın ruble* ile ülkeye dönmüştür.[313]

---

[311] *TBMMGCZ*, Devre: 1, İçtima Senesi: 1, Cilt: 4 (25 Eylül 1336), s. 137. Sovyetlerin rahatsız olduğu haber aslında Ankara'nın Anadolu'daki mücadelenin amaçlarını İstanbul Hükûmetine aktarmak niyetiyle kurduğu birtakım temaslardan ibarettir. Sovyetler, İstanbul Hükûmetini İtilaf Devletleriyle birlikte hareket etmesinden dolayı Ankara'nın attığı bu adımı doğrudan olmasa da İtilaf devletleriyle kurmaya çalıştığı bir temas şeklinde algılamıştır.

[312] Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, s.47.

[313] Genelkurmay Harp Dairesi Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi,* C.VII, Ankara 1975, S. 357.

1.1.4.2.2.İnönü Savaşlarından Büyük Taarruza

1921 yıllarında ise, iki ülke temsilcileri de uzun dönemdir gerçekleştirdikleri Moskova müzakerelerini nihayete erdirmenin amacındaydı. 1920 yılı itibariyle maddi ve asker yardımlar, Türkiye'ye gönderilmeye başlanmış olsa da temsilciler henüz resmî bir antlaşma zemininde mutabakata varmış değillerdi. Türk tarafını temsilen Seyfi Bey ve Erkan-ı Harp Binbaşı Saffet Bey'in de aralarında bulunduğu heyet, artık Rus tarafı ile askerî müzakerelerine yoğunlaşmıştı. Anadolu'daki Yunan işgalleri, TBMM'ye karşı çıkan isyanlar ve kurulan düzenli ordunun çalışmaları nedeniyle Türk heyetinin malzeme talebinde bir artışın yaşanmasına sebep olmuştu. İnönü'den zafer haberlerinin gelmesiyle Bolşeviklerin Anadolu'daki emperyalist savaşta Türklerin kazanacağına dair inancı arttırmıştı.

Türk tarafı İnönü Savaşlarıyla Anadolu'daki üstünlüğün TBMM'nin tarafına geçtiğini belirtmiş, savaşın devamı için Rus yardımlarının hızlı bir şekilde Türkiye'ye gönderilmesini talep etmiştir. Rusların vaat ettiği harp malzemelerin ulaşmasıyla İstanbul boğazlarının dâhi İtilaf Bloğundan alınmasının mümkün olduğunu açıklamıştır. Anadolu'da askerî manzara bu denli önemli bir değişime sahne olurken Rusların artık güven içinde malzemeleri sevk etmesi istenmiştir.

Çiçerin ile yapılan görüşmelerde Bolşeviklerin de Anadolu'daki üstünlüğün TBMM'ye geçtiğine dair olan inancı fark ediliyordu. Yaptıkları komintern toplantılarında dahi emperyalistlerle mücadele eden Türkiye'nin her zaman yanında olmaları yönünde karar aldıklarını açıklamalarına rağmen harp malzemelerin Türkiye'ye ulaştırılmasında önemli gecikmeler yaşanıyordu. Bu durumun temel kaynağı Ocak 1921 tarihine denk gelen ve etkisini gösteren İngilizlerin liderlik ettiği propaganda idi. 24 Ocak 1921 tarihli meclis konuşmasında dönemin Hariciye Vekili Dr. Ahmet Muhtar Bey'in yaptığı açıklamalar bunu kanıtlar nitelikteydi. İngiliz propagandası yüzünden Rusların Türkiye'ye göndermeye vaat ettiği malzemelerin sevkinde birdenbire duraksamanın yaşandığını aktarmıştı.[314] Yaşananlar bununla sınırlı değildi. Kendi limanlarından Türkiye'ye gönderilmek amacıyla depolanan harp malzemelerinin sevkiyatını durdurmuşlardı. Öte yandan İtilaf Bloğunun batırma tehlikesiyle karşı karşıya kalan iki Türk sefinesi Rus memurlarına Türkler tarafından emanet edilmiş olsa da buradaki mürettebat Türkiye'ye gönderilmiş ve iki sefine Wrangel ordusuyla savaşmak üzere

[314] Ahmet Muhtar Bey, Ermenilerle yapılan müzakerat hakkında bilgi verirken İngiliz propagandasının neticelerine de değinmektedir. *TBMMGCZ,* Devre: 1, İçtima senesi: 1, Cilt: 7 (24 Kanunusani 1337), s.351.

denize açılmıştı. Bütün bu yaşanan hadiselerin kaynağı, Kafkasya'da Bolşeviklere karşı Türklerle birlikte bir cephe açılacağı hatta TBMM Hükûmetine Azerbaycan ülkesinin verileceğine dair yapılan propaganda idi. İngilizlerin yaptığı bu propaganda yalnız Türk Rus ilişkilerinin gerilmesine sebep olmuyor aynı zamanda Türk ordusunun acil ihtiyaç duyduğu harp malzemelerinin temin edilmesini geciktiriyordu.

Türk Rus tarafında güven bunalımına dayalı bir sorun ortaya çıkmışken, Bolşevikler İngilizlerle ticaret antlaşması yoluna gitmişlerdi. Bu durum Anadolu'daki savaşın seyrini değiştirebilirdi. Türk devlet adamları, Bolşeviklerin TBMM'yi bir koz olarak kullanıp kullanmadığına dair derin bir şüphe duymaya başlamıştı. Oysa Anadolu'daki muhtemel Türk zaferi, Bolşevikler için hayati derecede önemliydi. Olası bir emperyalistlerin egemenliğine giren Anadolu, Batı'da Bolşevik ihtilalini yaymakta başarısız olan ve yönünü bu nedenle doğuya çeviren Ruslar için yeni tehlikeleri barındıracaktı. Bu olası tabloya rağmen Rusların yardımlar noktasında bilinçli bir şekilde geciktirme politikasını sürdürmesi ve akabinde emperyalist düşman olarak gördüğü İngilizlerle bir antlaşmaya varmış olması, Türkler tarafından açıklanacak bir tarafı yoktu.

Ruslar bir yandan İngilizlerle ticaret müzakerelerini devam ettirirken bir yandan da TBMM Hükûmetiyle uzun zamandır yaptığı görüşmelerin sonuna doğru yaklaşmıştı. Askerî komisyonların faaliyetleri iki tarafın yetkili temsilcileriyle sürdürülüyordu. Uzun süren görüşmeler sonuca ulaşmış,16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması imzalanmıştı. Ancak yardımların içeriği ve kapsamı ayrı bir metinde ele alınması uygun görülmüştü. Ruslardan gelen bu teklifin aynı zamanda İngilizlerle yaptığı ticaret antlaşmasının etkili olduğu düşünülüyordu. Türk tarafının sunduğu rakamlar değişiklik gösterse de Rus tarafı iki tümene yetecek kadar yardım etmeyi onaylamıştı. Bununla birlikte 10.000.000 Altın rublenin Türkiye'ye verilmesi noktasında anlaşmaya varılmıştı.[315] Nitekim bu alınan kararla birlikte Yusuf Kemal Bey Sarıkamış üzerinden ülkeye 4.000.000 altın ruble ile girmiştir.[316]

[315] Genelkurmay Harp Dairesi Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi*, C.VII, s. 168.
[316] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 01.05.1337 (1921), Yer Bilgisi: 34614 – 136325 – 20, Kurum:571, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 14.04.1337 (1921), Yer Bilgisi: 34669 – 136712 – 12, Kurum:571, Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, s. 514.

Moskova Antlaşmasında yardım maddeleri yer almamış olsa da yardımların gönderileceği kara yol bağlantısını işgal eden Ermeni sorunu ile Batum'un durumu ortadan kalkmıştı. Sovyet ülkesiyle sınırdaş olan Ankara bir diğer ülke ile temasa geçmeden doğrudan cephane ve altın yardımını alabilecekti. Bu durum denizlerdeki sevkiyatın aksaması neticesinde Ankara'ya farklı bir yol daha sunuyordu. Aynı zamanda Sovyet egemenliğini kabul eden Kafkas ülkeleri de başta Sovyet Azerbaycan Hükûmeti dahil olmak üzere Türklere desteklerini açıkça bildirmişlerdi. Bu desteğin bildirilmesinden sonra Sovyet Azerbaycan'ı petrol, benzin ve gaz yağı ile 1.000.000 altın ruble gönderme kararı almıştı.[317]

Türk ordusunun İnönü muharebelerinde elde ettiği başarılar, İtilaf Bloğunu yeniden diplomasi masasına oturmaya zorlamıştı. Ankara Misak-ı Millî sınırlarının İngiltere tarafından kabul edilmeyeceğinin farkındaydı. Ancak çözümü sadece savaşta görmediğini Avrupa kamuoyuna sunmak ve barış yanlısı olduğunu belirtmek için uluslararası konferanslara katılmayı normal karşılamıştır. Tabi bu durum, Sovyet Rusya'sı tarafından da yakından takip edilen bir sürecin doğmasına zemin hazırlamıştır.

Sovyetler ve Türkiye arasındaki hassas ilişkilerden dolayı Moskova Antlaşması'nda alınan kararlar gereği, iki ülkeyi ilgilendiren hususların hariciyeciler vasıtasıyla diğer taraf ülkeye bilgilendirme yapılacaktı. Türk tarafı elçilikler üzerinden bu alınan karara sadık kalsa da iki ülke arasındaki güven bunalımı yeniden raftan inmişe benziyordu. Batı kamuoyunun Türk-Sovyet münasebetlerini zedeleyecek haberler aracılığı ile propagandaya girişmesi, güvensizlik siyasetinin seviyesini yükseltmişti. İngiliz diplomasisi, Türk Rus ilişkilerinin gerilmesine neden olarak Anadolu'nun olası Bolşevizm hareketine katılmasını engellemeye çalışıyordu. Anlaşılan o dur ki, İngilizler Türk Rus dostluğunun Bolşevik hareketi temelinde birleşeceğine dair önemli kaygı taşımaktaydı.

Yeri gelmişken belirtilmeden geçilmemesi gereken bir diğer husus, Türk ordusunun elde ettiği zaferler Sovyetler nazarında hem olumlu hem de olumsuz bir şekilde karşılandığıdır. TBMM'nin kazandığı savaşlardan sonra İtilaf Bloğu ile diplomatik temaslar kurması ve İtilaf Bloğunun İstanbul Hükumetini aracı olarak kullanıp siyasî bir nabız yoklama girişimlerinde bulunması nedeniyle Sovyet devlet adamları süreci endişe ile takip ediyordu. Her kazanılan savaş sonrasında TBMM'nin Anadolu

[317] Şamsutdinov, Abdula, Bagirov, Y.A, *Bir Kara Gün Dostluğu Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri,* çev. A. Hasanoğlu, İstanbul 1979, s.239.

içinde Bolşevik adı altında yapılanmaya giden veya bu yönde çalışmalar yapan kişi veya kişilere yönelik baskı tutumunu arttırması da Sovyetleri endişeye sevk eden bir diğer faktör oluyordu. Sadece İnönü savaşları değil, Sakarya savaşlarından sonra Fransızlarla yapılan görüşme ve mutabakat metinleri de Sovyet devlet adamları tarafından kuşku ile yaklaşılacaktı.

Türkiye elde ettiği askerî başarılar nedeniyle Sovyetlerle olan müttefikliğin daha da güçleneceğini düşünürken, Batı destekli propaganda nedeniyle Türk-Sovyet diplomasisinde yeni bir kriz doğdu. Bunun yansımaları vaat edilen cephane yardımlarının Türkiye'ye aktarılması noktasında kendisini gösterecekti. Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Paşa tarafından gönderilen telgrafta, "onaylanan altın yardımlarının durdurulduğunu ve yapılan girişimlerin ise sonuçsuz kaldığını"[318] ifade etti.

Maddi kaynağın sağlandığı en önemli ülke olan Sovyetlerle iletişim kanallarının açık tutulması zarurî idi. Askeri başarının devam etmesi için cephane konusunda herhangi bir noksanlık yaşanmaması gerekiyordu. Meclisin gündemi neredeyse tamamen bu noktaya yönelmişti. "Ruslarla iyi bir siyaset yapılarak daha fazla cephane alınabileceğine dair"[319] görüşler açıkça ifade edilmekteydi. Burada yaşanması muhtemel "Türklerin felaketi bir diğer bakış açısıyla Rusların da felaketi anlamına gelmektedir" anlayışı meclisteki vekiller nazarında kabul görmüştü. TBMM Hükûmeti Ruslardan olabildiğince cephane ve maddi yardım alma gayretine girmişti. Sahada etkisi görülen propagandanın etkisini kırmak amacıyla Moskova elçiliği üzerinden diplomasi kanalları açık tutuluyordu. Eskişehir ve Kütahya savaşlarında ordunun yenilgiyle karşılaşması manevi bir çöküntüyü de beraberinde getirmişti. Ülkede her ne kadar silah imalatı için adımlar atılmış olsa da Anadolu'daki savaşı yönetecek maddi bir güç yoktu. Bu alandaki açığı kapatmak adına meclisten geniş yetki alan Mustafa Kemal Paşa, çıkardığı yasayla halktan önemli taleplerini sıralamıştı.

1921 yılına gelindiğinde TBMM Hükûmetine 33.275 tüfek, 327 makineli tüfek, 1.500 kılıç, 20.000 gaz maskesi, yaklaşık 60.000.000 fişek, 54 top ve bunların yanında iki deniz avcı uçağı da sevk edilmişti.[320]

---

[318] Genelkurmay Harp Dairesi Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi,* C.VII, s.169-170.
[319] Batı cephesini gözlemleyerek meclise dönen Sinop Mebusu Rıza Nur, Karesi Mebusu Vehbi ve İzmir Mebusu Mahmut Esat Beylerin meclise verdikleri bilgiler ışığında Rus ilişkilerine ayrı bir parantez açılmıştır. *TBMMGCZ,* Devre: 1, İçtima Senesi: 2, Cilt: 11 (2 Ağustos 1337), s.136-137.
[320] A.Şemsutdinov, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri,* İstanbul 2000, s.65.

Sovyetlerden Türkiye'ye yapılan yardımların sayısındaki artış ve Anadolu'daki genel durumu yerinde görmek üzere gönderdiği General Frunze'nin Türkiye'ye gelmesi gibi gelişmeler öyle gösteriyor ki, Türk-Sovyet münasebetlerini tesiri altına alan propaganda çalışmaları önemini kaybetmişti. General Frunze Türk yetkilileriyle yapmış olduğu görüşmeleri Çiçerin'e aktarırken, Sakarya savaşında başarıyla çıkan Türk *ordusunun eksikliklerinin hızlı bir şekilde tamamlanması* yönünde düşüncelerini iletmeyi unutmamıştı. Öte yandan Türk yetkililerinin kendisine ilettiği askerî malzeme listesini de raporunda yer vererek "600 makineli tüfek, 3,500 mitralyöz, 84 sahra topu, 600.000 mermi, 400.000 el bombası ve 100.000 ile 150.000 arasında askerî üniforma" talep etmişti.[321]

Frunze Anadolu'ya gelirken yanında Sovyetlerin vaat ettiği 1.100.000 altın rubleyi de getirerek Trabzon Limanında Türk yetkililerine teslim etmiştir. Öte yandan maddi sıkıntıları da raporuna ekleyen General, Türkiye'ye verilmesi konusunda mutabakata varılan altın rublelerin iletilmesi yolunda görüşlerini belirtmiştir.

1922 yıllarında Türkiye'ye yapılan yardımların seyri, Frunze'nin kaleme aldığı rapor tarafından belirlendi.[322] Rus Komünist Partisi Merkez Komitesinin yaptığı toplantı sonucunda Anadolu'ya yapılması planlanan yardımların hızlı bir şekilde yapılması yönünde bir dizi kararlar alındı.[323] Karahan dönemin Türkiye elçisi Aralov'a ilettiği emrinde 3.500.000 altın rublenin Türklere verilmesini istemiştir.[324] Böylece İngiliz propagandasının önemini kaybetmesi yeniden başlayan yardım sevkiyatına yansımıştı.

Ocak 1922 itibariyle Sovyetlerden iki adet 150-45 mm'lik gemi topları ile 200 mayın Türkiye'ye ulaştırılmıştır. Bunların yanında "*12 bomba topu, 1299 dağ topu mermisi, 315 obüs tanesi, 7.578.000 Alman fişeği ile 177 sandık piyade cephanesi"* yollanmıştır. 1922 Nisan ayına gelindiğinde ise, Batum ve Novorosisk Limanlarından

---

[321] Stefanos Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri: Ekim Devriminden Millî Mücadele'ye,* İstanbul 1979, s. 438-439.

[322] On rublelik olmak üzere yüz yirmi adet Rus altını Şark Cephesi Demiryolları Hareket başkanı Cemil Bey'den alınmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi:13.07.1338 (1922), Yer Bilgisi: 36097 – 142568 – 705, Kurum:571.

[323] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 12.09.1338 (1922), Yer Bilgisi: 36168 – 142257 – 46, Kurum:571.

[324] Yerasimos, Stefanos, *"Türk-Sovyet İlişkileri…",* s. 439.

"*8382 sandık piyade cephanesi, 2800 sandık topçu cephanesi ve 425 sandık Avusturya ile Belçika menşeili cephaneler*" Türkiye'ye teslim edilmek üzere yola çıkarılmıştır.[325]

Türk – Sovyet Hükûmetleri arasında para ve cephane sayısındaki taşımacılık artarak devam ettiği bir süreçte Avrupa ve İstanbul basını, Sakarya Savaşından sonra Anadolu'daki sessizliğe dikkat çekmeye başlamıştı. Türk ordularının Eylül 1921'den beri kayda değer bir adım atmadığını okuyucularına iletmekteydi. Fakat cephane taşımacılığı konusunda art arda haberler yapmaya başlandı. İkili ilişkiler çerçevesinde harp malzeme alışverişinin artarak yoğun bir şekilde yapıldığı yazılmıştı.[326] Bu gelişmeler hem Avrupa'nın hem de İstanbul'un dikkatinden kaçmamıştı. TBMM'nin ordusu bir yandan Avrupaî ülkelerle barış amaçlı müzakerelerine devam ederken bir yandan da taarruz hazırlıklarını gizli bir şekilde tamamlamaya çalışıyordu. Sovyet elçisi Aralov, yapılan hazırlıklardan haberdar olan sayılı devlet adamlarından biriydi.

Türk – Rus münasebetleri arasında maddî yardımların seyri bu şekilde seyrederken diplomasi alanında beklenmedik bir gelişme yaşanmıştı. Rus gizli polis teşkilatı ÇEKA, 21 Nisan 1922 tarihinde Moskova elçiliğinde bir arama gerçekleştirmiş, elçilikte görevli bulunan Türk diplomatlarını tutuklamak istemişti. Moskova elçisi Ali Fuat Paşa'nın mektubuna cevaben Rus Hariciye Komiser Vekili Karahan, tutuklama yönünde aldıkları kararın gerekçesi olarak, elçilikteki çalışanların[327] casusluk faaliyetlerinde bulunduklarını ifade etmişti. Bu gerekçeyi Ali Fuat Paşa kabul etmemişti. Bu hadise sonucunda Türk elçi ülkesine gitmiş ve başka bir göreve getirilmesinden dolayı Moskova'ya dönmemişti.[328] Bu diplomatik kriz, Frunze'nin raporundan sonra rafa kaldırılan şüphe siyasetini yeniden gündeme getirmiş olsa da tarafların olayın üzerinde çok fazla durmaması neticesinde önemini kaybetmişti. Zira taraf ülkeler, içinde bulundukları dönemin hassasiyetinin farkındaydı. Taarruz öncesi sevkiyat çalışmaları için ortak mesai harcamaya devam edeceklerdi.

---

[325] Genelkurmay Harp Dairesi Başkanlığı, Türk İstiklal Harbi, C. VII, s. 67; Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşında Mali Kaynaklar,* s. 518; Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları,* çev. Ali Hasan Ediz, Ankara 1985, s.82.

[326] General Frunza'nin faaliyetleri, Rusların Türkler üzerindeki şüphelerinden dolayı cephane sevkiyatında bilinçli olarak yaptığı geciktirmeler artık son bulmuştu. Batum'da Türkiye'ye taşınması için bekleyen cephaneler gelen emirle gemilere yüklenmeye başlanmıştı. Detaylı bilgi için bkz. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 15.03.1338 (1922), Yer Bilgisi: 36168 – 142259 – 61, Kurum:571.

[327] Ali Fuat Paşa'nın hatıratında bahsettiği kişiler, Ataşemiliter Binbaşı Ziya Bey, Yüzbaşı Saim Bey ve refikası Münire Hanım ile birlikte Yüzbaşı Emin Çora ve Emin Bey'lerdir.

[328] Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıralarım,* s.342-350.

Her ne kadar sevkiyatlar gizli tutulmaya çalışılsa da cephane ve altın taşımacılığının istihbaratını almışlardı. Bu haberlere rağmen Çiçerin Türk-Yunan savaşında tarafsız olduklarını beyan eden demeçler verdi.[329] Uluslararası yapılan toplantı ve kongrelerde bunu dile getirmeye devam etti. Sovyet bloğunun açıklamaları var olan kuşkuyu ortadan kaldırma noktasında yetersizdi. İtilaf donanmaları Karadeniz'deki güvenlik önlemlerini arttırma yoluna gitmiş, Yunan donanması ise Türk ordularına cephane götürdüğü istihbaratı üzerine iki Rus vapurunu alı koymuştu.[330]

Her ne kadar güven bunalımı içerisinde olsalar da iki devlet, ortak düşman algısından vazgeçmedi. İngiliz propagandası ikili ilişkileri zedeleyecek bir durum yaratsa da Ruslar, gönderdiği harp malzemeleri ve altın rublelerle Millî Mücadele sürecinde TBMM'nin tarafında olduklarını göstermeye devam etmişti. Ulusal savaş TBMM'nin zaferiyle sonuçlanmıştı ancak komintern toplantılarında merak edilen ve ötelenen asıl mesele önemini koruyordu.

Türkler bundan sonra kendi devrimlerini mi yapacaktı yoksa Bolşevik hareketinin bir parçası mı olacaklardı sorusu yanıtlanmaya muhtaçtı. Lozan süreci, bu sorunun yanıtlanması için önemli ip uçları barındıracaktı. Enternasyonal toplantılarında konuştukları gibi Türk köylü ve işçi kesimin yeni devlet modelinde nasıl yer alacağı merak konusuydu. Bu durum, Kemalist Türkiye olarak adlandırdıkları yeni devlet modelinin alacağı siyasi ve iktisadî süreçlere bağlıydı.

[329] *İkdam,* "Türk-Rus Münasebatı", 23 Mayıs 1922.
[330] *Akşam*, "Bir Tecavüz Daha", 15 Haziran 1922.

İKİNCİ BÖLÜM

MUSTAFA KEMAL TÜRKİYE'Sİ İLE LENİN RUSYA'SININ TÜRK İSTİKLÂL SAVAŞI SONRASI İLK MÜNASEBETLERİ

(1923)

Büyük Taarruz Savaşları neticesinde TBMM Hükûmeti Millî Mücadele'nin askerî safhasını tamamlamıştı. Batılı devletlerin kabul ettirmeye çalıştığı Sevr antlaşması artık önemini kaybetmişti. Taraflar Lozan'da bir araya gelerek Yakındoğu coğrafyasıyla ilgili geçmişten beri devam eden iktisadî ve siyasî sorunları görüşmeye başlayacaklardı.

Sovyetler, TBMM Hükûmetinin Millî Mücadele boyunca siyasî ve askerî hedeflerini kendi çıkarlarıyla bağlantılı olduğunu görmüştü. Bu nedenle ideolojik farklılıklar olmasına rağmen Türklerle Batılı emperyalistlere karşı birlikte mücadele etme fikrini benimsemişti. Kendi komintern toplantılarında şiddetli tartışmalarına karşın Doğu dünyası için en uygun kararın bu olduğunu düşünüyorlardı. Ortak düşman algısı, Sovyetleri Türklerin yanında olmasını sağlayan en önemli faktördü. Ancak Millî Mücadele'den sonra bu ortak düşman algısı değişime uğrayacaktı. Lozan sürecinde kendi gayelerini de hayata geçirebilmek için tam anlamıyla Türk tezlerini savunan Sovyetler, Lozan sonrası değişim yaşayacak olan Türk diplomasisinin yeni siyasî emellerini kavramaya çalışacaktı. Sovyet Cumhuriyetleri sınırında emperyalist bloğu görmemek için Türkiye ile dostluk münasebetlerini geliştirme amacındaydı. Taraf ülkeler ilişkilerini daha da ilerletmek için yeni siyasî ve ideolojik hedefler belirlemesi gerekiyordu. Sovyetlerin hedefi değişime uğramamıştı. Fakat aynı durum Türkiye için geçerli değildi. Türkiye Lozan sürecinden sonra Batı ile münasebetlerini düzeltme yoluna mı girecekti yoksa yine düşman olarak görmeye devam mı edecekti sorunun cevabı, Türk yetkililerin alacağı yeni siyasî pozisyonla doğrudan bağlantılıydı.

Bahsedilen cevabın önemli ip uçları Lozan görüşmelerinde ve İzmir İktisat Kongresinde saklıdır. Sovyetlere göre yeni düşman kapitalizm idi. Ancak Türkiye Sovyetler gibi düşünmüyordu. Onlar için asıl hedef Lozan'dan kalan sorunların giderilmesine olmalıydı. Görüldüğü gibi tarafların öncelik konuları artık değişime uğramıştı. Bu değişimin nasıl ve ne şekilde meydana geldiğini kavramak adına tezin bu bölümünde "Mustafa Kemal Türkiye'si ile Lenin Rusya'sının" başlığı altında Millî Mücadele'nin neticelerini incelenmiştir.

2.1. İktisadî Harbin başlangıcı: İzmir İktisat Kongresi

2.1.1. Türkiye Üzerinden Büyük Kongreye Bakış

2.1.1.1. Kongrenin Toplanma Gayesi

XX. yüzyıl dünyası kapalı ekonomi modeli benimseyen devlet anlayışlarını ortadan kaldırmıştı. Bölgesel siyasî nüfuzların güçlü kalabilmesi için otorite altına aldığı halkın zaruri ihtiyaçlarını karşılamaları gerekliydi. Bu insanoğlunun varlığından itibaren kabul gören bir iktisadî yaklaşımdı. Ancak bu yaklaşımı devletler artık eski usullere dayanarak tatbik edemezlerdi. Bunu yapabilmek için dış ilişkilerde sadece siyaset alanında değil aynı zamanda iktisadî münasebetler noktasında da muhtelif ülkelerle temasa geçmesi elzemdi. Kendi kaynaklarına bağımlı kalarak halkın ihtiyaçlarını gidermesi mümkün değildi. Bu ikili temasların sağlıklı bir biçimde sağlanabilmesi için de münasebete girilen ülkelerin iktisadî prensipleri kavranmalıydı. Bu açıdan duruma yaklaşıldığında yeni rejimle yola çıkacak olan TBMM'nin bu alanda nasıl bir yol takip edeceği ve nasıl bir iktisadi ilkeler dahilinde ekonomisine yön vereceği sadece Türkiye'yi değil bölgesel ülkelerini de ilgilendirmekteydi.[331]

Mustafa Kemal Paşa iktisat kongresinin açılış konuşmasında dediği gibi yeni rejimle yola çıkmaya hazırlanan Türkiye'nin zaman kaybetmeden iktisat ilkeleri ve prensipleri üzerinden odak noktasını ekonomik alana çevirmeliydi.[332] Buradaki umdelerin halkçılık prensiplerine uygun olarak şekillenmesi bekleniyordu.

Öte yandan iktisadî hayat, yeni yönetimin merkezinde yer almalıydı. Zira Osmanlı tarihinin son yüzyıllarına bakıldığında devletin yıkılış nedenleri arasında en büyük faktör olarak kapitülasyonların uygulanması gösteriliyordu. Ayrıcalıklı bir sınıf yaratılmış ve yerli tüccar yeteri kadar maddi destek görmemişti. Buna bağlı olarak da iktisadî hayatın gelişmediğine dair genel bir kanı vardı. Son yüzyıllarda alışıla gelen mali politikaların tercih edilmesi demek, Türk ordusunun savaş meydanlarında elde ettiği kazanımların gelecek yıllar içerisinde heba edilmesi demekti.

Askerî başarıların ülke bağımsızlığıyla bütünleşebilmesi o ülkenin iktisadî bağımsızlığıyla doğrudan bağlantılıydı. Bu noktada Millî Mücadele'nin askerî safhasını tamamlayan TBMM Hükûmeti, iktisadî zaferlerini elde etmek adına önemli girişimlerde

---

[331] Sami Öngör, "Siyasi Coğrafya ve *Jeopolitik", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi,* C.18, Sayı 1, Ankara 1963, s.307.
[332] Atatürk'ün Bütün Eserleri Danışma Kurulu, *Atatürk'ün Bütün Eserleri,* Cilt: XV (1923), İstanbul 2005, s.147.

bulunma kararı almıştı. Siyasî bağımsızlıkla iktisadî hayatın bütünleşmesi gerektiği bilinci, kongreye katılan üyeler tarafından da yaygın olarak kabul görecekti.

İlerleyen sayfalarda Batılı müttefiklerin bu kongre sürecini farklı yorumlayarak Türkiye üzerinde bir baskı uygulamaya çalıştığı vurgulanacaktır. Oysaki bağımsızlığını her kazanan ülke kendi iktisadî teşekkülleriyle bir toplantı tertip ederek kendi geleceklerine dair önemli kararlar almışlardır. Örneğin Macaristan devleti de iktisadî atılımlarını gerçekleştirmeden evvel büyük bir kongre düzenlemiştir. Yine İsviçre ülkesi de tüccar ve çiftçileri bir araya getirmek suretiyle toplantılarda çeşitli görüşmeler yapmıştır. İktisadî bağımsızlığını kendi öz iktisatçılarıyla sağlamak isteyen toplumlar, bu tür girişimlerde bulunmaktan çekinmemişlerdir. Türkiye de yeni süreçte Batı denetiminde kalan ekonomisini kendi ilkeleriyle bütünleştirmek gayreti içinde olmuştur.

Kendi ilkelerinden mürekkep bir iktisat modeli ortaya koymadan önce bu alandaki muhtelif iktisadî alanla ilişkili temsilcilerden yararlanma yoluna gitmiştir. Çeşitli meslek erbabının yeni devlet modelinde nerede yer alacağı, millî banka noksanlığının nasıl giderileceği, nüfus noktasında gözle görülen düşüşün hangi yöntemlerle kapatılacağı, kişisel mi yoksa devlet eliyle bir yönetimle mi yola devam edileceği gibi pek çok sorunlar Türkiye'nin önemli meseleleri arasındaydı. Kendisini halk devleti olarak tanımlayan TBMM Hükûmeti, bu sorunların çözümünde asıl muhataplarına yönelerek yeni bir yol haritası sunma gayreti içerisine girmişti.[333]

O günün Türkiye'sinin problemlerinden biri de muhtelif vilayette yer alan sermaye ve çiftçilerin birbirilerinin ihtiyaçlarından ve ürettikleri ürünlerden habersiz olmalarıydı. İstanbul'da hayatını sürdüren bir esnaf ve küçük sermaye sınıfı herhangi bir Doğu vilayetlerinde elde edilen ürünler hakkında bilgisi yoktu. Bu durum, topyekûn hareket etme anlayışının önüne geçilmiş set işlevi görüyordu. Bunun önüne geçmek ve alınan tüm kararlardan haberdar olmalarını sağlamak için toplantıya katılmaları gerekiyordu.[334] Katılmayanlar için de alınan kararlar ortak bildiri halinde vilayet ve sancaklara duyurulacaktı.

[333] Yıldırım Koç, *Kemalist Devrim, CHP ve İşçi Sınıfı 1919-1946,* İstanbul 2013, s.287.
[334] *Orak ve Çekiç,* "Memleket İşleri", 12 Şubat 1925.

2.1.1.2. Kongreye Dair Gündeme Yansıyanlar

İktisat kongresinin neden toplandığına dair sorular, meclisteki vekiller tarafından yoğun bir şekilde dönemin İktisat Vekaleti Mahmut Esat Bey'e yöneltilmişti. Böyle bir toplantının neden teşekkül ettiğine dair düşüncelerini izah ederken Esat Bey, bu topraklarda yaşayan her kişinin *halk Türkiye'sinde*[335] söz söylemeye, düşüncesini açıklamaya ve taleplerini dile getirmeye hakkı olduğunu açıkladı.[336] Aşar vergisi ve gümrük vergileri[337] dahil yaşadıkları her sıkıntıyı toplantı süreci boyunca Türk yetkililerine iletileceğini belirtti. Elbette konuşmalarda dile getirecekleri taleplerin hemen kabul edilmesi gibi bir durum yoktu. Bunun kararını verecek ve yeni iktisadî maddeleri rehber edinecek meclisti. Yani burada meslek erbapları tarafından alınan kararların TBMM için bir tavsiye niteliği taşıyacaktı. Bununla beraber kamuoyunda yer alan iktisat ehlileri bu toplantıya iştirak ederek yeni kurulacak Türkiye devletinin yönetiminde söz sahibi olacaktı. Bu da halkçılık temelinde siyasî programlarını tatbik etmekte kararlı olan hükûmet yetkilileri için isabetli bir adımdı.

Yine mecliste yapılan konuşmalardan anlaşılıyor ki, Lozan görüşmeleri gibi Türkiye için hayati derecede önemli olan müzakereler sırasında iktisat kongresinin İzmir'de toplanması fikri son zamanların ürünü değildir. Dönemin İktisat vekili *Mahmut Esat Bey'in 21 Kasım 1922 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya açtığını ve Paşanın da bu fikri benimsediği* anlaşılmaktadır.[338] Meclisteki vekillerinse kongre toplanma kararını 5 Şubat 1923 tarihli meclis toplantısında öğrendiği görülmektedir. Çeşitli köşe yazılarında bu kongreye dair esaslar paylaşılmış olsa da hükûmet yetkililerinden bu haberlere dair ilk açıklamanın toplantıya az bir zaman kala yapıldığı ortaya çıkmaktadır.

---

[335] Halk Türkiye'si tabirini veya halkçılık kavramını iktisat kongresinde zaman zaman telaffuz edildiğini ve bu kavram bağlamında topyekûn hareket etme bilincinin oluşturulması gerekliliği öne çıkarılmıştır. Halkçılık kavramının halk fırkası beyannamesinde de geniş yer aldığı görülür. 9 Eylül 1339 (1923) tarihinde kabul edilen nizamnameye göre, millî hakimiyetin halk için ve halk tarafından sağlanacağı yönünde fırkanın ilk maddelerinde yer verilmiştir. Fırkaya da adını veren halk kelimesinin herhangi bir sınıfa veya zümreye hitap etmediğini ülke topraklarında yaşayan herkesin bu kavram bağlamında kabul edildiği belirtilmiştir. Halk içinde herhangi kişi veya kişilere belirli imtiyazların verilmeyeceğinin altı çizilmiştir. Bkz. *Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) Nizamnamesi*, Ankara 1339-1342, s. 1-2.

[336] Mahmur Esat Bozkurt, *Toplu Eserler 2*, İstanbul 2014, s.140.

[337] Toplantıda en çok gündeme gelen konuların başında Aşar vergisi gelecekti. Bu verginin yerine herkesin geliri göz önünde tutularak genel bir verginin yürürlüğe konması adına görüşler dile getirilecekti. Bkz. Erden Akbulut, Mete Tunçay, *Türkiye Komünist Partisinin Kuruluşu 1919-1925,* s.151.

[338] Dönemin İktisat Vekili Mahmut Esat Bey, Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in büyük iktisat kongresi ile ilgili sorularına cevap vermektedir. *TBMMZC,* Devre: 1, İçtima senesi: 3, Cilt: 27 (5 Şubat 1339 (1923)), s.170.

Mahmut Esat Bey, meclis kürsüsünden yaptığı açıklamalarla Türkiye genelinde büyük bir iktisat kongresinin toplanmasına yönelik kararın nasıl alındığını içtenlikle cevaplamıştı. Açıklamasına göre, vilayetlere yaptığı seyahatler sonucunda bölge üzerinde ülke kaynaklarını analiz etme fırsatı bulmuştu. Burada ticarî hayatla iştigal olan kesimlerle ilgilenmiş sorunlarını yakından takip etmişti. Ortaya çıkan sorunların giderilmesi adına meclisin bir an önce harekete geçmesi gerektiğini düşünmüştü. Bu nedenle İzmir gezisi sırasında Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekerek fikrini öğrenmek istemişti. 21 Kasım 1922 tarihinde paşaya gönderdiği telgrafla ülke iktisadiyatının uzun zamandan beri yeteri kadar ilgilenilmediği konusunda düşüncelerini paylaşmıştı. Ülke iktisadî hayatının yeniden ayağa kaldırmak için başta tüccar olmak üzere ekonomi alanıyla uğraşan meslek erbaplarıyla bir toplantı yapılması gerektiği üzerinde durmuştu. Telgrafa cevaben Mustafa Kemal Paşa'da bu öneriyi yerinde görmüş ve kısa bir zaman içinde toplantının gerçekleşmesi adına hazırlıklara başlamıştı.[339]

İktisat vekilinin açıklamalarına göre, İzmir'deki iktisat kongresinin toplanmasına yönelik karar alan tek yetkili kendileridir. TBMM Hükûmetinin bu kongrenin toplanmasıyla ilgili bir malumatı yoktur. Planı ortaya koyan, hazırlıkları yapan ve kongre programını oluşturan iktisat vekilinde çalışanlara ait olduğu izah edilmektedir. Millî Mücadele'nin askerî safhasından hemen sonra iktisadî bağımsızlığın teminat altına alınması ve hükûmet ile halkın birlikte rol alacağı bir ekonomi modeli ortaya koymanın arayışlarının bir sonucu olarak sunulmuştur. Lozan gibi kritik bir evreden geçen Türkiye'nin iktisadî sahasında takınacağı tavır aynı zamanda buradaki görüşmelere de mesaj vermesi bakımında önemli görülmüştür.

Türk basını Lozan gibi yoğun gündemin olduğu bir dönemde iktisat kongresine dair haberleri kendi köşe yazılarında yer vermeyi ihmal etmemiştir. 6 Şubat 1339 (1923) tarihli Hakimiyet-i Milliye'nin paylaştığı habere göre, Türkiye'de ilk defa Türk uzmanlarının da yer aldığı büyük bir iktisat kongresi tertip ediliyordu. Bu kongre aldığı kararlarla "sadece ekonomi alanında değil, siyasî alanında da önemli gelişmelere"[340] sebebiyet vereceğine dair yorumlar yapıyordu. Haberde belki de iktisadî inkılabın da yaşanabileceğine dair bilgilere yer veriliyordu. Paylaşılan makalede iktisadî inkılaptan bahsettikten sonra herhangi bir açıklamaya gidilmediği görülmektedir. İktisadî inkılaptan

[339] İktisat Vekili, meclisteki mebuslara kongrenin yapılma gerekçelerini izah etmektedir. *TBMMZC,* Cilt: 27 (5 Şubat 1339), s.171.
[340] *Hakimiyet-i Milliye,* "İzmir İktisat Kongresi", 6 Şubat 1339 (1923).

bahsedilirken yeni Türkiye devletine özgü bir Türk tipi ekonomik sistemden mi yoksa emperyalizme karşı sosyalist tipi bir sistemden mi kastedildiği net olarak belli değildir. Kritik Lozan sürecindeyken iktisadî inkılaptan bahsetmenin bir rastlantı sonucu olduğu düşünülmemektedir.

Yine aynı haberde programı henüz tam olarak netleşmeyen kongre için iki ana nokta üzerinden çalışmalar yapılacağı fikri hakimdir. Bunlardan biri ferdin yapamayacağı teklif edilmesi suretiyle sadece hükûmet yetkililerinin yapabileceği ekonomik işlerdir. Bir diğer ana unsur ise, doğrudan halkın katılabileceği ve yine halkın üstesinden gelebileceği iktisadî alandır.

Bilindiği gibi, uzun süren savaşlar neticesinde psikolojik olarak yorgun olmasına rağmen özellikle İnönü savaşlarından sonra halk, TBMM Hükûmetine tam bir destek vermişti. Çıkan yasalarla elindeki sınırlı malzemelerin neredeyse yarısını cepheye göndermişti. Bunu yaparken de cephede düşmanla savaşmaktan geri kalmamıştı. Bu halkın neredeyse tamamı çiftçi ve köylü kesimden oluşuyordu. Anadolu'nun zor koşullarına rağmen[341] Türk bağımsızlık savaşında kendileri de yer almıştı. Bu noktaya temas eden hükûmet yetkilileri, ülkenin en önemli iktisadî meselelerinden birinin köylü meselesi olduğunu belirtmektedir.

Son yüzyıldan beri yabancı sermaye ile mücadele edemeyecek hale gelen köylü ve çiftçi kesimin iktisadî kalkınma aşamasında yer alabilmesi için ne gibi adımlar atılması gerektiği üzerinde etraflı çalışmalar yapılması amaçlanmıştır. Bilhassa kredi alanında Türk köylüsünü destekleyecek olanakların yaratılması arzu edilmiştir. TBMM Hükûmetinin köylü üzerinden bu tür beyanatlarda bulunması Sovyetler nazarında da olumlu karşılanmıştır. Türkiye'deki ulusal savaşı Türk köylüsü ve çiftçisi üzerinden okuyan Sovyetler, kırsal kesimde yaşayanların üzerinden vergi dahil olmak üzere var olan ağır şartların kaldırılması gerektiğine dair fikirleri bulunmaktadır.

Çiftçilerin özellikle köylü kesiminden seçilmesine yönelik talebin olması, İstiklal Harbinde asıl mali darbe yiyen sınıfın köylüler olduğunu kanıtlıyordu. Ayrıca genç Türkiye'nin kısa zaman diliminde ayağa kalkmasını sağlayacak faktörlerden biri de

[341] Osmanlı'dan Türkiye'nin ilk yıllarına ait başta tarım, sanayi, eğitim ve nüfus gibi konular istatistik verilerine dayandırılarak ele alınmıştır. İkinci bölümde konunun dağılmaması adına bu noktalara detaylı temas etmek uygun görülmemektedir. Bu alandaki açıklamalara detaylı incelemek için bkz. Tevfik Çavdar, *Millî Mücadele'ye Başlarken Sayılarla durum ve Genel Görünüm I*, Mayıs 2001; Tevfik Çavdar, *Millî Mücadele'ye Başlarken Sayılarla durum ve Genel Görünüm II*, Mayıs 2001.

tarımdı. *Halkçı hükûmet*[342] *vurgusu* ile yola çıkan ülkenin de Millî Mücadele'ye şartsız bir şekilde katılan bu kesime ekonomik çarkları döndürecek desteği sağlanması gerekiyordu. Toplantı sonucunda da *köylüleri milletin yeni efendisi* olarak öne çıkarmaları bu anlayışın bir ürünü olacaktı.

2.1.2. Kongreden Sosyalist Fikre Uygun Beklentiler

2.1.2.1. İdeolojik Anlamda Beklentiler

Bolşevikler, ihtilali gerçekleştirdikten sonra kapitalist ve emperyalist blokları kendilerine düşman olarak görmeye başlamışlardı. Yaptıkları komintern toplantılarında Birinci Dünya Savaşı'nı emperyalist devletlerin bir iç mücadelesi olarak görmüşlerdi. Bu harbin neticesinde Batılı devletler mali bir bunalıma doğru sürüklenmişlerdi.[343] Savaşın ortaya çıkardığı ekonomik tablo, bu bunalımın kolay bir şekilde atlatılamayacağını göstermekteydi. Durum böyle iken sömürü düzeni altına aldıkları Asya toplumlarında da ulusal karakterli mücadele ön plana çıkmaya başlamıştı. Her ne kadar kendi ideolojileriyle bağdaşmayan bir karaktere sahip olsalar da bu ülkelere emperyalistlerle mücadelede destek vermekten geri durmayacaklardı. Millî kurtuluş hareketleri zaferle tamamlandıktan sonra bu ülkelerle var olan bağlantıları kesmeyerek sosyalist düzenin kurulması adına politikaların uygulanmasına yönelik kararlar alınmıştı.

Türkiye Asya ülkeleri arasında öne çıkan ulusal bir savaşı gerçekleştirmişti. 1922 Büyük Taarruzdan sonra Türklerin askerî alandaki mücadelesi tamamlanmış gibi görünüyordu. Bu aşamadan sonra Bolşevikler, emperyalizme karşı ortak düşman algısından hareketle destek verdiği Türkiye ile yeni dönemde ilişkilerin devam etmesi adına siyasî bir temel aramak durumunda kaldı. Artık ortak düşman algısı, Türklerin Millî Mücadele'deki başarısından sonra ortadan kalkmıştı. Bu noktadan itibaren Bolşevikler, sıranın kapitalistlerle mücadeleye geldiğini düşünüyordu. Anadolu sahasında yabancı sermaye sınıfının atılması gerektiği üzerinde duruyordu. Bunun yapılmaması halinde Batı'nın kapitalist ideolojisini yine kendi sınırlarında hissedeceklerdi.

Siyasi alanda emperyalistlerle mücadelede Türklerle bir olan Ruslar, yeni dönemde Türkiye'nin Batı'ya karşı alacağı pozisyon hakkında net bir fikre sahip değildi. Batı'yı Bolşevikler gibi düşman bir devlet şeklinde mi algılayacaklardı yoksa

---

[342] Halkçılık ve Halk Cumhuriyeti kavramlarının kelime ve anlam bilgisine bakmak için bkz. Halil Nimetullah, *Halkçılık ve Cumhuriyet ve Türk Halkçılığı Cumhuriyeti*, İstanbul 1930, s.17-21.
[343] SSCB Ekonomi Enstitüsü Bilimler Akademisi, *Politik Ekonomi,* Cilt I, çev. Dietz Verlag, İstanbul 1992, s.371.

münasebetlerdeki sorunları Lozan ile ortadan kaldırıp Batı'nın tarafına mı geçeceklerdi sorusu yanıtlanmaya muhtaçtı. Türkiye akıllarda oluşan bu soruya Lozan sürecinde İzmir'de toplayacağı büyük iktisat kongresinde kısmen cevap vermiş olacaktı. Bu nedenle bu kongrenin mahiyeti Ruslar nazarında ideolojik bir boyut da taşımaktaydı. Dolayısıyla 1923 yıllarının başında Ruslar sadece Lozan görüşmelerini değil, Türkiye'deki iktisat kongresinden alınacak kararları da gündemine almıştı.

Türklerin büyük kongre altında iktisadî alanda atacağı adımlar, Sovyetler nazarında önemsenmişti. Zira Sovyet ülkeleri bünyesinde kendi içlerinde de iktisadî sahada önemli kararlar alabilmek amacıyla büyük bir kongre tertip etmişlerdi. Bu gelişme Bolşeviklerin resmî gazetesi olan *Pravda'da* yer verilmişti.[344] Bu anlamda Türkiye'nin de kendilerinin açtığı bu yolda hareket edeceklerine dair bir düşünceyi benimsemişlerdi. Burada alacakları kararlar ile Sovyet ülkeleriyle birlikte yol alacaklarına dair bir durum da ortaya çıkabilirdi. Böyle bir durumun yaşanması halinde Türkler Millî Mücadele'de olduğu gibi Batı'yı yine düşman olarak görmeye devam edeceklerinin sinyalini vermiş olacaklardı.

İzmir'deki iktisat kongre çalışmalarına başlandığı sürede elbette Türkiye'deki iktisadî tablo iyi göstergelere ve istatistiklere sahip değildi. Millî Mücadele'den sonra yabancı sermayeye aracı olan gayrimüslim tüccarların bir kısmı ülke topraklarını terk etmişti. Bir diğer kısmı da gelecekte vaziyetlerinin ne halde olacağına dair belirsizlik hâkim olduğu için beklemeye geçmişlerdi. Yeni oluşan duruma bakıldığında, yabancı sermaye sınıfı elindeki aracı rolü üstlenen ve kendi denetimi altında tutmaya çalıştığı kesimi kaybetmişti. Artık yeni muhatap alacakları topluluk Türkler olacaktı.[345] XIX. yüzyıldan beri ayakta kalmaya çalışan ancak Gayrimüslimler karşısında iktisadî üstünlüğü kaybeden Türk tüccarlar, yeni iktisadî modelle birlikte yabancı sermayenin yeni ortağı idi. Ve bu yeni ortağın millî bilinçle mi yoksa sosyalist eğilimlerle mi yoluna devam edeceği konusunda bir bilinmezlik vardı. Bu da başta Sovyet Rusya olmak üzere çeşitli toplumların ülke içinde düzenlenecek iktisat kongresinin alacağı kararları yakından takip etmesine neden olan etkenler arasındaydı.

---

[344] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 23.02.1922, Yer Bilgisi: 36134 – 142215 – 77, Kurum: 571.
[345] Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar Büyük Zaferden Lozan'a*, Cilt 1, İstanbul 2002, s.234.

Sosyalistler ideolojik anlamda elbette Batı'ya karşı Türkiye'nin net bir tavır almasını bekliyordu. En azından Türkiye'nin zaferleri sadece siyasî alanda kalmamalıydı. Bu alana iktisadî sahalardaki başarılar da eklenmeliydi. Hatta bu tür kongrelerin bu yılla sınırlı kalmamalı, genel değerlendirmelerin gelecek yıllarda da yapılması gerekliydi. Nitekim Mustafa Kemal Paşa, bu kongreyi Türkiye'nin iktisadî sahada yapacaklarının temel taşı olarak görüyordu. Askerî mücadelede Erzurum Kongresi'nin önemi neyse, ekonomik savaşta da İzmir İktisat Kongresi'nin kıymeti aynı idi.[346] Sürecin devamında alınan kararların hangi ölçüde tatbik edilip edilmediğine dair kongreler düzenlenmeye devam edecekti.

Sovyet blok ülkeleri, Ankara Rus elçisi Aralov ve Sovyet Azerbaycan elçisi Abilov tarafından temsil edileceklerdi. Bu diplomatlar Ankara tarafından İzmir'e davet edilmişlerdi. Sovyet elçileri İzmir'e gelerek burada verdikleri demeçlerde hem Türk halkının zaferini tebrik ediyor hem de Lozan'da emperyalistlere son bir darbenin indirileceğine dair hislerini paylaşıyorlardı.

Sovyet elçilerinin İzmir'de sadece kongreyi takip etmek için gelmediklerine dair güçlü deliller ortaya çıkmıştı. Kongrenin toplanma sürecine girildiği bir dönemde Millî Mücadele zamanında görülen Bolşevik propagandasının yapılmaya devam edildiğine şahit olunmuştu. İzmir'e davet edilen Rus elçisi Aralov'un basın mensuplarıyla yaptığı görüşmelerde Bolşevik propagandası yaptığına dair bilgiler Ankara'ya aktarılmıştı.[347] Dış işleri bakanlığı Aralov'un faaliyetlerini takip altına almıştı.

2.1.2.2. İktisadî Anlamda Beklentiler

İzmir'de büyük bir iktisat kongresinin hazırlığı duyulmasından itibaren toplantıya davet edilen kesimler kendi istekleri ve umdeleri doğrultusunda raporlarını hazırlamaya başladılar. Teknik bilgi anlamında iktisadî yöntemler kapsamında yeterli olmayan işçi sınıflarına Türkiye'deki sosyalist temelli basın ve dergiler yol gösterme çabası içinde olmuşlardır.[348] Başta işçi ve amele sınıfı olmak üzere çeşitli ekonominin iş kolları ortak olan çıkarları üzerinden bir mutabakat metni ortaya çıkarmaya gayret ettiler. Çıkarılan bu raporlardan hareketle mevcut Türkiye'den önemli talepleri olacaktı. Hatırlatmak gerekir ki, burada yer verilen talepler sosyalist aydınların kalemlerinden çıkan fikirler etrafında

[346] Yıldırım Koç, *Kemalist Devrim, CHP ve İşçi Sınıfı 1919-1946,* s.287.
[347] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 24.02.1923 (1339), Yer Bilgisi: 34690 – 136731 – 25, Kurum: 571.
[348] Erden Akbulut, Mete Tunçay, *Türkiye Komünist Partisinin Kuruluşu 1919-1925*, İstanbul 2020, s.296.

ele alınmıştır. Dolayısıyla buradaki istekler, Sovyetlerin yeni Türkiye'den iktisadî anlamda neler beklediğine dair önemli ip uçları vermektedir.

2.1.2.2.1. İşçi Kesimine Yönelik

Kongre sonrasında komünist teşkilatlarının kominterne gönderdiği raporlara bakıldığında işçi gruplarıyla ilgili yasalar çerçevesinde talep edilen isteklerin hazırlanma aşamasında etkili oldukları görülmektedir.[349] Bilhassa savaş atmosferinden yeni çıkan Türkiye'nin emek gücüne ihtiyacı olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Bu nedenle emek gücünü simgeleyen işçilerin hakları noktasında önemli adımlar atılmalıdır.[350] İşçi sınıfı[351] üç ana etken üzerinde düşüncelerini toplamıştı. Bu sınıfa göre, ilk olarak ellerinde var olan teknik olanaklardan yararlanıp ziraî alanların ıslah edilmesi öne çıkarılmıştı. Aynı zamanda elde edilen bu ham maddelerin sanayi iş kollarına aktarımı sağlayacak ikmal yollarının inşa meselesi çözülmeliydi. İkmal yollarının yapılmadığı bir ortamda üretilen malların hem ülke içinde hem de ülke dışında satılması imkân dahilinde olamazdı.

Hem ziraî alanlar günün ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde geliştirilmeli hem de sanayi tarım ortaklığı kurularak bu alandaki fabrikaların çoğaltılması gerekliydi. Ham madde nerede üretiliyorsa bu ürünün fabrikası da aynı bölge üzerinde kurulmalıydı. Böylece bölge halkının ürettiği mallar fabrikalara işlenmek üzere satılabilecek ve buradaki iş sorunun da önüne geçilecekti.

Bu başlıkları sıralarken bir yandan da bu işleri yapacak olan güçlü bir sermaye sınıfına ihtiyaç olduğunu da hemen belirtiyorlardı.[352] Türkiye'nin mevcut düzeninde güçlü bir sermaye sınıfından bahsetmek mümkün değildi zira köylünün sermayesi kısıtlı idi. Var olan sınırlı olanaklarını da millî Mücadele döneminde ordusu için kullanılmak üzere hükûmete teslim etmişti. Elinde sadece toprağı ve bunu işleyecek iş kuvveti yanında kısıtlı bir geleneksel bilgisi vardı.[353]

---

[349] Erden Akbulut, Mete Tunçay, *Türkiye Komünist Partisinin Kuruluşu 1919-1925,* s.442.
[350] Erden Akbulut, Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası,* s.578.
[351] Ziya Gazetesinde paylaşılan habere göre, gayrimüslim amelelerden ziyade Türk amelelerin kongreye davet edilmesi yerli kesim tarafından büyük bir heyecanla karşılanmıştır. Bkz. Mete Tunçay*, BKP'nin Türkçe Yayın Organı Ziya Gazetesi ve Türkiye (1920-1923)*, s.64.
[352] Aydınlık, "İktisat Kongresinde İşçi ve Köylü sınıfının Mevkisi", 10 Şubat 1339 (1923).
[353] A. Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi 1923 İzmir,* 3. Baskı, Ankara 1981, s.168.

Amele ve işçi başlığı altında inceledikleri bir diğer konu ise, ağır iş kolundaki işçi alımlarıdır. Bu alanda işçi alımı genellikle yerli nüfus üzerinden yapılmalıdır. Nitelikli iş gücü veya mevcudiyet noktasında bir sıkıntı yaşanması halinde yabancı uyruklu işçi alımına gidilebilir. Teknik eleman noksanlığı yaşanması halinde yabancı amele tercihleri yapılabilir. Bu sorunun giderilmesi için işçilerin niteliklerinin arttırılması gereklidir. Bu alanda muhtelif eğitim alanları sağlanmalıdır. Ancak yabancı işçi alımını yaparken de Türk işçi alımı sırasında uygulanan şartlar neyse aynen tatbik edilmelidir.

Kendileri için de yaşam şartları doğrultusunda önemli talepleri olacaktı. Bunun için amele kesimi, sermaye sınıfının emrinde çalışacağını hatırlatarak önemli isteklerinin olacağı bir liste sunmak üzere toplantılar düzenlemişti. Aldıkları ortak karara göre, zorunlu haller dışında günlük olarak sekiz saatten fazla çalışmanın önüne geçilmeliydi. Yine gerekli olmadıkça gece çalışmanın menedilmesi gerektiği üzerinde mutabakata varılmalıydı. 14 yaş altı çocukların çalıştırılmaması, 14 ila 16 yaş arasındaki çocukların ise zamanların belli saatlerinde eğitim almaları için patronları tarafından izin verilmeliydi. Azami olarak altı saat çalıştırılmaları gibi talepleri gündemlerine almışlardı.

Talepler başlığı altında kadın işçiler için de ayrı bir liste hazırlamışlardı. Buna göre, kadınların gece çalıştırılmaması gerektiği, erkelerin alacağı ücretlerin aynısının verilmesi gibi istekler yer almaktaydı. İsteklerin büyük bir bölümünü sosyal haklar oluşturmaktaydı. İşçilerin çalıştıkları fabrika çevresinde amele kulüpleri açılması ve bu kulüplerin mecliste onaylanacak kanunlarla yasal hale getirilmeliydi. Sağlık sorunların giderilmesi adına bazı hastanelerin fabrika çevresinde yapılmalarına izin verilmeliydi. İş sırasında meydana gelen kazalar neticesinde ortaya çıkabilecek yaralanmalar veya sakatlanmalar durumunda giderler sigorta tarafından ödenmeliydi. İşçiler arasında teşkilatlanma veya klik yapıların oluşumuna izin verilmeliydi. Böylece farklı iş kollarındaki işçiler birbirleriyle münasebet kurma olanağı yakalamış olacaktı. Bu suretle diğer alanlardaki kliklerle bağlantı kurarak ortak sorunlarını daha güçlü bir şekilde dile getirmeyi ve sermaye sınıfına karşı bütüncül hareket etmeyi planlamışlardı.[354]

Öte yandan sendikalaşmaya izin verilmeliydi. İş sahipleri veya sermayedar sınıfı, sendikalarla işçi hakları için mukavele yani sözleşme imzalaması zaruri idi. İş veren ile işçi arasında herhangi bir olumsuz zuhur etmesi halinde sorunun giderilmesi için bağımsız komisyon oluşumuna gidilmeliydi. Elbette amele sınıfının haklarını muhafaza

[354] Aydınlık, "İktisat Kongresinde İşçi ve Köylü sınıfının Mevkisi", 10 Şubat 1339 (1923).

edebilme adına grev hakları[355] kesinlikle saklı tutulmalıydı. Yine amele sınıfının haftada en az 24 saat yani bir gün izni olması gerektiği ve her yıl ise bir ay boyunca izinli sayılmalarına yönelik haklar verilmeliydi.

Onlara göre, işe alım ve çıkarma işlemlerinde sendika sorumlu olmalıydı. İş verenin bu süreçlerde herhangi bir hakkı veya yetkisi olmamalıydı. Sendika oluşumları devlet tarafından engellenmemeli ve bu tür kurumların açılmasını teşvik etmeliydi. İşçiler de istedikleri sendikal örgütte üyelik yaptırmaları ve bu üyelikten dolayı bir cezai işlemle karşılaşmamalıydı. Bu istekleriyle sermaye sınıfı karşısında hareket edebilecek bir özgürlük alanı oluşturma amacındaydı. Aynı zamanda ulusal etkinlikler haricinde uluslararası sendikal faaliyetler ülke içinde kurulan sendikalarla sağlanmasına izin verilmeliydi.

2.1.2.2.2. Sermaye Sınıfına Yönelik

Osmanlıdan kalan yerli sermayenin imkanları ise yeterli düzeyde değildi. Bu sınıfın ekonomik çarkları döndürecek güce ulaşması epey zaman alacaktı. Türkiye'nin bir an önce garp emperyalizmden kurtulmak için iktisadî sahasında gelişim sağlaması gerektiği düşünülüyorsa buradaki sermaye sorunu çözülmeliydi. Bu nedenle kendi Millî burjuvazisini[356] inşa edene kadar Avrupa ile yabancı sermaye noktasında mecburi bir ortaklığa gidilmeliydi. Bu noktada aslında sosyalist eğilimli yazarların, Sovyetlerin NEP programı ile Avrupa sermayesine sağladığı esnekliğe benzer bir açılımın yapılmasından yana bir tavsiyesi olduğu görülüyordu. Onlara göre, Sovyetler tarafından Lenin liderliğinde alınan ekonomik pakete benzer bir kararın Türkiye tarafından da uygulanması gerekiyordu. Çünkü Bolşevik Rusya'sı da aynı Türkiye'de de olduğu gibi ülkenin çoğunluğu çiftçi ve köylü kesimdi ve sermaye noksanlığı nedeniyle Sovyet ideolojisinden ödünler vermişti.

---

[355] Grev hakkı amele ve işçi kesimi için son derece önem arz eder. Sermaye sınıfı karşısında haklarını elde edebilmek için son çare ve güçlü bir silah olarak grev hakkını kullanma eğilimi içinde olurlar. Topyekûn iş birliği içinde alınan grev kararının doğru yönetilmesi işçi ve amele sınıfının hakkını kazanmasında büyük rol oynar. Bu hakkın çeşitleri ve mahiyetleri vardır. Konunun dağılmaması ve metnin bütünselliğinden uzaklaşmamak adına sınırlı bir anlatım tercih ediyoruz. Konu hakkında detaylı bilgi almak için bkz. Şevket Süreyya*, Grev nedir*, İstanbul 1340 (1924), s. 5-7.

[356] İktisat Tarihçisi Çağlar Keyder, millî burjuvazi tabirinin kullanılmasına mesafeli yaklaşmaktadır. Burjuvazi tabirini iş birlikçi ve milli olmak üzere iki farklı tür üzerinden açıklamaya çalışmaktadır. Milli burjuvazilerin ülke çıkarlarına göre hareket ettiğini belirtir. Dünya sermayesi ile birleşmeyen bu burjuvazi türünün milliyetçi yönüne temas eder. Ancak bunun zamanın koşullarına göre millî burjuvazi yapılarının işbirlikçi burjuva tiplerine dönüşebileceğini de açıklar. Bkz. Çağlar Keyder, *Emperyalizm Azgelişmişlik ve Türkiye,* 2. Baskı, İstanbul 1978, s.108-111.

Sovyetler NEP kararı ile kendi ideolojisinden ödünler vermişti ancak Türkiye kendi içinde oluşturmayı düşündüğü kapitalizme karşı bir tavrı yoktu. Türklerin en önemli isteği, ülkenin tamamen yabancı sermaye sınıfına terk edilmemesiydi. Çünkü Osmanlı Devleti'nde son yüzyıllarını bu şekilde geçirmek suretiyle yerli burjuvazisi ağır bir darbe almıştı. Millî Mücadele'de yerini alan kısıtlı sermaye sınıfı da Osmanlı'nın son dönemlerinde yaşadığı mali sıkıntıların bertaraf edilmesi için savaşını vermişti. Yeniden eski anlayışa dönmek, yerli burjuvaziyi ortadan kaldıracağı gibi Türkiye yine tam sömürü altında emperyalist devletleri olarak tanımlanan Batı'nın yörüngesine girebilirdi. Bu da ulusal savaşın beyhude bir şekilde sonuçlanmasına neden olabilirdi.

Sosyalist yazarlar, yabancı menşeili sermayedarların ziraî işlerde müdahil olmasının önüne geçilmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde gelerek, geniş çiftlikler kurmak suretiyle köylüleri ağır koşullarda ve mevcut işçi ücretinden düşük maaşa çalıştırılmasına mâni olunması gerektiğine inanmışlardır. İşçi kesimi kırsal alanda değil şehir hayatında olmalıydı. Kırsal hayat tamamen köylü ve çiftçi kesime terk edilmeliydi. Ancak bunun yapılması için sermaye sınıfının kırsal kesimde varlığına son verilmeli ve bunu engelleyecek yasalar çıkartılmalıydı. Onlar Batı sermayenin bulunacağı sınırı çok net çizmişlerdir.[357] Buna göre, Batı kırsal yaşamda değil sadece şehir alt yapılarının geliştirildiği alanlarda ticaret ve sanayi kollarında itici güç olmalıydı. Sermayeye tanıdıkları bu alanda belli bir zamana kadardı. Türkiye kendi ekonomik ilkelerini uygulamaya başladıktan sonra bu yabancı sermaye sınıfları yerini terk ederek devletin liderliğindeki anlayışa bırakmalıydı.[358]

Sermaye üzerinden şirketlerin veya fabrikaların elde edecekleri kazançlar ülke dahilinde kullanılmalıydı. Ülke olanakları kullanılarak yapılan üretimlerin düşük maliyetlerle satılmasına izin verilmemeliydi. Devlet kendi öz kaynaklarıyla ortaya çıkan ürünlerini ekonomik gücünü elde edene kadar kendi sınırları dahilinde kalmasını sağlamalıydı.[359] Bunun içinde bu gibi iş kolları devlet mekanizması tarafından kontrol ve denetim altında tutulmalıydı.

---

[357] Aydınlık, "İktisat Kongresinde İşçi ve Köylü sınıfının Mevkisi", 10 Şubat 1339.

[358] Kongreye katılan üyeler için sosyalist temelli yazılarına devam eden Aydınlık çevresinin en temel savundukları fikirlerden biri iktisadî alanın devlet adındaki büyük cemiyete terk edilmesi gerektiğidir. Bu meselenin topyekûn millete ait olduğu düşüncesi öne çıkartılmıştır. Bkz. Aydınlık, "İktisadî İstiklâl", Şubat 1924.

[359] Aydınlık, "İktisat Kongresinde İşçi ve Köylü sınıfının Mevkisi", 10 Şubat 1339.

Sovyet ideolojisinin etkisinde kalarak yorumlarını paylaşan yazar kadrosu, bu noktada da devletin liderlik vasfını öne çıkarmaktaydı. Sermaye sınıfına sınırlı alan açıldıktan sonra devletin ilerleyen zamanda yeniden bu alandaki sermaye varlığına son vermeliydi. Bu sermaye sınıfı ister yabancı menşeili ister milliyetçi olsun fark etmeden devlet kendi rolünü topluma kabul ettirmeliydi. Oysa Türkiye bu noktada derin fikir ayrılıkları taşıyordu. Türkler kendi millî burjuvazilerini yaratana kadar, devletin kurucu vasfını kullanma gayreti içerisine girecekti. Tamamen burjuvazinin ekonomideki varlığını görmezden gelmiyor, zamanı geldiğinde kendi millî yapılarına bu alanı terk etmeyi düşünüyordu.

Amele ve sermaye sınıfını ortak bir parantez içinde de değerlendirmeyi tercih eden yazar kadrosu, sanayi iş kolu üzerinden de çeşitli önerilerini komünist ilkelerden yola çıkarak açıklamıştı. Osmanlı'dan genç Türkiye'ye sınırlı sayıda sınaî kurumlarının kaldığını ve bu kolların da çoğunlukla yabancı iş kolları tarafından yönetildiği ve işletildiği hatırlatılmıştı. Bu alanda gelişim kaydetmek için zaruri olarak yabancı yapılarla yola çıkılması gerektiği üzerinde durulmuştu.

Ülkedeki ağır sanayinin ve endüstrileşmenin inkişafı, çeşitli fabrika kurumlarının inşa edilmesi ve muhtelif makinelerin ülkeye getirilmesiyle olacaktı. Yerli sermaye veya diğer adıyla milli burjuvazi bu yükün üstesinden gelebilecek bir konumda değildi.[360] Bu da yabancı sermaye ile ortaklığı mecburi kılmaktaydı. Bu nedenle de sosyalistler, NEP'i yeniden gündeme getiriyordu. Bunu yaparken de yabancı sermaye sınıfının her alanda rahat bir şekilde hareket edebilmesinin önüne geçilmesi isteniyordu. Hükûmet kabul edeceği yasalarla dış sermaye odaklarına belli bir sınır çizmeliydi. Belli imtiyazlar çerçevesinde Türk ekonomisinde rol alacak olanlar ile devlet arasında elde edilecek ürün noktasında bir paylaşım yapılmalıydı. Devlet her zaman tekel yetkisini elinde tutmalıydı.[361] Verilecek imtiyazlar, ihtiyaç hasıl olduğunda değişikliğe uğrayabilmeli ve devlet, şirketlere tanınan hak ve ayrıcalıkları gerekli gördüğü zaman geri alabilmeliydi. Osmanlı'da olduğu gibi imtiyazlar süreklilik arz etmemeliydi. Görüldüğü gibi, yukarıda da yer verildiği üzere devletin ekonomideki rolünü arttırma amacında oldukları bu fikirlerinden de anlaşılıyordu.

[360] TÜSTAV, *Mete Tunçay Arşivi,* Zarf No: 33, Sene 1922.
[361] Aydınlık, "İktisat Kongresinde İşçi ve Köylü sınıfının Mevkisi", 10 Şubat 1339.

Üzerinde durdukları bir diğer başlık ise, çeşitli sermaye sınıflarının iş kollarıyla olan ilişkisidir. Hiçbir suretle aynı millete ait olan sermayedarların aynı iş kolunda yer almamalıydı. Bu durum yeni nüfuz alanları yaratabileceği gibi kendi özel şirketler etrafında ayrı bir tekelleşmenin önünü açabilirdi. Çeşitli alanlarda tekelleşmeye gidilmesi sermaye sınıflarının ekonomide önemli bir gücü eline geçirmesi demekti. Böyle bir durumda yönettikleri iş kolları üzerinden hükûmete kendi isteklerini kabul ettirebilirlerdi. Bu da iktisadî sahada bu sınıfların imtiyazlı hale gelmesini sağlayabilirdi.

2.1.2.2.3. Tüccar Kesimine Yönelik

Sermaye kesimi içinde burjuvazi konusuna yer yer değinildiği görülmüştür. Ancak tüccar kesimi için de ayrı bir parantez açılmıştır. Hem yabancı hem de yerli tüccarın yeni Türkiye'de alması gereken pozisyonu hakkında çeşitli açıklamalara gidilmiştir. Diğer meslek erbapların ve iktisat yazarların dediği gibi onlar da mevcut Türk tüccarının bulundukları konum itibariyle iş hayatında etkili olacaklarına dair bir düşünce vardır. Yeri geldiğinde çalışmanın bazı yerlerinde bahsedildiği gibi ülke ticaretinin neredeyse tamamına yakını yabancı tüccarların elinde idi. Bunlar ecnebi menşeli fabrikalar adına Anadolu'da komisyonculuk yapıyorlardı. Bunların önemli miktarı savaş ekonomisinden dolayı ülkeyi ya terk etmiş ya da gelecekleri konusunda bir kaygı taşıyorlardı. Lozan sonrası önemli Rum nüfusunun da ülkeden gideceği düşünüldüğünde yabancı tüccar alanında sayıca üstünlük yerli nüfusa geçmeye başlayacaktı.[362]

Tüccarlardan meydana gelen boşluğu doldurmak için ziraî alanlarda da önerildiği gibi kooperatif yapılar inşa edilmeliydi. Memleketin çeşitli yerlerinde kurulan bu yapıların merkezi alanda tek elden yönetilmesi ve denetlenmesi şartı kabul edilmeliydi. İktisadî hayatta kırsal kesimin önemli bir can damarı olması planlanan bu kurumların devlet bünyesinde resmî bir statü verilmesi gerektiği üzerinde duruluyordu.

Memleket sınırları içerisinde ticarette serbest usul uygulanmalı ancak dış ticarette yani ihracat ve ithalat alanlarında tüccar veya yerli sermayedar değil, devletin bizatihi kendisi yer almalıydı. Dış ticareti devlet imtiyaz vermeden kendi tekeli altında bulundurmalıydı. Ülkedeki tüm kooperatif yapıları inşa edilip devletin yönetiminde bir

[362] Yeri gelmişken belirtmek gerekir ki, İstanbul'da bulunan tüccar ile Anadolu'da yer alan tüccar kesimleri İstiklâl savaşından sonra ilk kez bir araya gelmişlerdi. İzmir İktisat kongresinde ortak çıkarları noktasında hareket etmişlerdi. Ancak aralarında bir uzlaşı ortaya çıkmış olsa da TBMM bünyesinde ekseriyetle Millî Mücadele'ye katılmadıkları gerekçesiyle İzmir'deki kongreye neden davet edildiklerine yönelik çeşitli eleştiriler de dile getirilmişti. Bkz. Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi 4,* 3. Baskı, İstanbul 1979, s.1379.

birlik altında toplanmalıydı. Ancak bu süreçten sonra dış ticaret bu oluşan birliğe teslim edilebilirdi. Tabi yine devletin kontrol ve denetiminde olacaktı. Sosyalist yazarlar, Türkiye'ye kooperatiflerden oluşan bir ittihat önerisi ile gelirken buna benzer yapının Sovyet Rusya'da hariciye ticaret temsilciği adı altında devlet tarafından yürütüldüğü bilinmekteydi.[363] Bu kurumun izni olmadan ülke içine ve dışına herhangi bir ürün alım ve satımı gerçekleşmesine izin verilemezdi. Dış ticaret alanında tek yetki devlet kurumu olarak hariciye ticaret temsilciliği idi. Aslında sadece isim değişikliği yapılarak Sovyetlerin dış ticarette uyguladığı sistemin bir kopyasını yeni Türk devletine önerdikleri görülüyordu. Fakat Türkiye, ülke içinde serbest ticarî usullerini uygulama amacında olduğunu daha sonradan çeşitli attığı adımlarla bunu gösterecekti. Serbest ticaret usulünün olduğu bir yerde devlet tekeline alınmış bir dış ticaretten bahsetmek olanaksızdı.

2.1.2.2.4. Köylü ve Çiftçi Kesimine Yönelik

Türkiye Komünist Parti teşkilatları Ankara'da köylü ve çiftçiye yönelik taleplerin dile getirilmesi yönünde çalışmalar yapmıştır. Ulusal savaşın en önemli destekçisi olan kırsal kesimin düşman tarafından büyük bir tahribat altında bırakıldığını hatırlatan parti üyeleri, kongrede özellikle bu kesimin sorunlarının çözülmesi gerektiği üzerinde durmuştur.[364]

Amele sınıfı penceresine bu yönde bir yaklaşım sağlayan Aydınlık dergi ekibi, ziraat başlığı altında da önerileri sıralamaya devam etmiştir. Ülkenin ziraî verimlilik açısından zengin coğrafyaya sahip olduğu belirtilmiş ancak bu verimin köylüler tarafından aynı verimlilikle işlenemediği yazılmıştır. Bunun sebebi olarak üretim araçları bakımından var olan bilgisizlik ve geleneksel tarım metotları üzerinden ürün elde etmeye çalışmak olduğu belirtilmişti. Bu sorunları gidermek için köy hayatına ait eğitimlerin verilmesi mecburi bir hal almıştı.

Bunlara ilaveten kırsal bölgelerde yaşayan eşrafın veya köylü ağalarının halka karşı uyguladığı baskı da öne çıkarılmıştır. Buradaki sorunun en temel noktasının bu olduğu ileri sürülür. Kırsal kesimde yaşayan insanlar, var olan mali sorunlarla mücadele ederken bir yandan da kırsal hayatta köylü üzerinde otoritesini devam ettirmeye çaba

[363] Aydınlık dergisinin bu önerisi Sovyet devlet düzeninde tatbik ediliyordu. Wenistorg kurumu, Rus topraklarında bahsedilen düzeni hayata geçirmişti.
[364] Erden Akbulut, Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*, s.577.

gösteren eşraf kesimiyle karşı karşıyadır. Sosyalist yazarlara göre buradaki en temel sorunlardan biri budur. Hükûmet yetkililerin bu konudaki tarafını köylüden ve çiftçiden yana kullanılması beklenmişti. Toprakları olmayan köylüye toprak verilmesi gibi ilerleyen zamanlarda gündeme gelecek yasalar köylülerin lehine idi.[365] Ancak bu o kadar da kolay olmayacaktı. Hükûmet bunu yaparken de kırsal kesimdeki eşrafın tepkisini de almak istemiyordu. Zira Millî Mücadele'de bilhassa halkı savaşa kanalize etmek ve savaşa olan katılımını artırmak için bu kişilerin nüfuzlarından yararlanma yoluna gidilmişti. Yani eşraf kesimi de ulusal zaferin bir parçası olarak görülüyordu.

Ham madde ihtiyacının karşılanıp sınaî kollarının aktarılması gerekmektedir. Ham madde ihtiyacını karşılayacak kesim ise, mevcut Türkiye şartlarında Türk köylü ve çiftçisi idi. Dolayısıyla ziraî alanlarda olabildiğince verim almak isteniyorsa Türk köylüsüne destek olunmalı ve mevcut şartları iyileştirilmeli idi. Kırsal alanda boş bırakılan araziler devlet mülkü altına alınıp buraya getirilen teknik ziraî araçlarla çiftlik görünümünü andıran rasyonel bir işletmeler haline getirilmeliydi. Çevre bölgelerde bulunan genç nüfus ise bu alanlara getirilip uygun zamanlarda çalıştırılmalı ve yeni tarım metotları öğretilmeliydi.[366]

Daha fazla verim noktasına ulaşmak için de küçük işletmeler mantığı ile kooperatiflerin kurulmasına öncülük edilmelidir. Bu mantık köylü kesiminin kırsal alanda birlikte hareket etmesini sağlayacak ve köylüler arasında bir birlik doğuracaktı. Kooperatifler aracılığı ile Türk köylüsü ve çiftçisi, yeni tarım metot ve aletlerle tanışarak bilgisini maksimum seviyeye çıkaracaktı. Elbette burada ihtiyaç olan bütçenin karşılanması için köy bankaları tahsis edilmeliydi. Yeri geldiğinde bu bankalar borçlanma hakkına sahip olacaktı. Borç veya kredi vermek suretiyle köylü kesimin nakit ihtiyacı karşılanmalıydı. Aynı zamanda tatbik edilecek bu yöntemle köy halkının üzerinde bulunan baskı unsurları ve ürün satarken ortaya çıkan komisyoncular işlevsiz bırakılmalı ve bu unsurlar kırsal hayattan yavaş yavaş kaybolmalıydı. Komisyoncuların kaybolmasıyla Türk köylüsü kendisini ekonomik hayata daha hızlı bir şekilde entegre edeceği açıktı. Ziraî alandaki beklentiler tek çatı altında toplandığında meselenin ülkedeki ziraî alan eksikliğinden kaynaklanmadığı ortadaydı. Asıl sorunun verimli arazilerin nasıl ve ne şekilde işleneceğine veya kullanılacağına dönük politikaların eksikliği idi.

[365] Aydınlık, "İktisat Kongresinde İşçi ve Köylü sınıfının Mevkisi", 10 Şubat 1339.
[366] Aydınlık, "İktisat Kongresinde İşçi ve Köylü sınıfının Mevkisi", 10 Şubat 1339.

Amele sınıfının toplantıya teklif edeceği kooperatif yapılanması aslında bir anlamda bizleri *devlet halkçılığı* tabirini hatırlatmaktadır. Bu halkçılık türünde köylünün hem kendisini idare etme hem de ekonomik sermayesini kazanmasına kadar geçen süre içerisinde devlet tarafından koruma altına girmesi beklenir. Bu da kooperatifler aracılığı ile köy iktisadiyatının önemli bir unsuru olan köylünün elde ettiği ürünün dağıtılmasında ve aracı görevini üstlenmesinde öne çıkartır. Köy hayatı ekonomisinde köylüyü vazgeçilmez bir unsur haline getirir.[367]

2.1.3. Batılı Devletlerin Çekinceleri

TBMM Hükûmeti 1922 yılı itibariyle Millî Mücadele'nin görünürde Yunan ama aslında Batı müttefiklerine karşı askeri bir başarı elde etmişti. Bu savaşında en önemli dış destek olarak Bolşevik Rusya'sı ile hem siyasî hem de iktisadî alanda birlikte hareket etmişti. Bu zaman zarfında İtilaf Bloğu, Türk-Rus ilişkilerini ortadan kaldırmak adına propaganda faaliyetleri sürdürmüştü. Hatta bu propaganda sürecinde Türklerin Fransızlarla beraber olup, Kafkas topraklarında Ruslara yönelik askerî harekât başlatacaklarına dair bile söylentilerin yayılmasını sağlamıştı. Ancak ortak düşman algısı, her iki ülke nazarında birinci planda tutulduğu için zaman zaman ilişkileri zedelenmiş dahi olsa birlikte hareket etmekten vazgeçmemişlerdi.

Başta İngilizler olmak üzere Avrupaî devletlerin bu ortaklığın Millî Mücadele dönemiyle sınırlı kalacağına dair düşünceleri vardı. Ancak Lozan sürecinde özellikle boğazlar meselesinde Sovyetlerin çarlık rejiminden tamamen farklı olarak Batı karşıtlığında bulunması ve boğazlar üzerinden Türk tezlerine tam anlamıyla destek vermesi, Batı kanadında farklı fikirlerin cereyan etmesine sebep olmuştu. Çok eskiye dayanan boğazlar meselesinde Türk tezini savunmaları ve diplomatik girişimlerde Türkiye'nin yanında yer almaları dikkate değerdi. Sovyetler bu planıyla emperyal oluşumu Anadolu'dan tam anlamıyla atmanın peşindeydi. Savaşın yeni başladığı dönemlerde 1921 yılında *Novyi Vostok Dergisinin editörü M.Pavloviç'e göre*, Sovyetlerin güney sınırına yaklaşan emperyal devletlerden kurtulmanın iki yolu vardı. Bunlardan biri Sovyetlerin Karadeniz'e hâkim olması diğeri ise, Türk bayrağının İstanbul boğazında dalgalanmasıydı.[368] Bu nedenle de askerî zaferin neticesinde diplomatik başarının sağlanması için Batı karşısında Türkiye'ye tam destek vermeye devam edecekti.

---

[367] Nurset Kemal, *Halkçılık ve Köycülük*, Ankara 1934, s.12-13.
[368] İvar Spector, *The Soviet Union and the Muslim World 1917-1958,* s.65.

Lozan görüşmelerinin devam ettiği bir süreçte ülke menfaatleri adına iktisadî argümanların belirlenmesi için genel kongreye karar verilmesi ülkeleri meşgul eden siyasî ve askerî gelişmelerin bir yenisini daha eklemişti. Avrupa, Türklerin Ruslarla olan siyasî dostluğunun iktisadî hayatta da devam ettirip ettirmeyeceği konusunda yanıtlanması gereken soruların peşine düşmüştü. Rus uzmanlarının Anadolu sahasında umumi bir tetkik faaliyetlerine girişmesi, her iki tarafın da iktisadî kalkanların oluşması adına birlikte hareket edeceklerine dair sözleri ve yeni Türkiye'nin Lozan'ın sonuçlanmasını beklemeden mali politikalarını belirleme amacını taşıması Avrupa'nın dikkatinden kaçmamıştı.

Toplumsal süreçlere bakıldığında farklı ideolojik yapılarla yoluna devam etmesi beklenen iki ülkenin de dostluğunun artık nihayete ereceğini düşünüyorlardı. Sosyalizmin Anadolu'da hayat bulması mümkün olamayacağı görüşü hâkimdi. Böyle bir durum ortaya çıktıktan sonra Türkiye'nin ilk hedefi iktisadî alanda kalkınmak olacaktı. Bu yönde de mali paketleri tatbik etmeye başlayacaktı. Bu süreçte Batı dünyası Sovyetlerden bir adım öne geçmeli ve Anadolu'daki sermaye varlıklarını korumalıydı. Uzun süren savaş ekonomisinden çıkmış bir Türkiye'nin bir duş devlet olmadan kalkınması mümkün görünmediğine dair fikirler oluşmuştu. Onlara göre, Sovyetler de dost ülke olarak gördüğü Türkiye'nin kalkınmasında önemli rol almaya çalışacaktı.

Lozan süreci devam ederken Batılı ülkelerin Türkiye'deki sermaye gücünü kaybetmek istemediği ortadaydı. Ancak siyasî anlamda olduğu gibi iktisadî alanda da Sovyetler Millî Mücadele tamamlanmadan önce Ankara ile temaslarını kurmuştu. Moskova Antlaşması'nda kapitülasyonları kabul etmeyerek ikili ekonomik ilişkiler noktasında önemli bir eşikten geçmişti. Anadolu'daki kapital kesimin de atılması için çaba gösteren Sovyetler, Türkiye'nin kalkınması için Batı'nın bulunduğu konumdan daha avantajlıydı. Zira İstiklâl Savaşı'nı gerçekleştirirken en yakın ülke olarak kendisine Sovyetleri görmüştü.

İngiliz ve Atina havadislerine bakıldığında Türkiye'deki iktisat kongresinin önemli bir yer işgal ettiği görülüyordu. Yapılan haberler meclis gündemine de taşınmıştı. Türkiye'nin kongre sonucunda Rusların isteği doğrultusunda kararlar alacağına dair haber başlıkları atılıyordu. Mahmut Esat Bey son zamanlarda Batı gazetelerinde yansıyan

bu haberlere cevaben söz almıştı.[369] Evvela Türklerin İktisat kongre yapma kararının Batı tarafında beklenilmeyen bir gelişme olarak görüldüğünü aktardı. Yeni Türkiye'nin nasıl bir yol çizeceğine dair bir bilinmezlik hâkim olduğu için bir telaş içerisinde oldukları ifade etti. Bu durumu Lozan'da kullanmak amacıyla hareket ettikleri izleniminin kendilerinde oluştuğunu söyleyen Esat Bey, yabancı sermayenin ülke dışına çıkartılmasına yönelik ararlar alacaklarına dair haberlerin yapılmasına dikkat çekmiştir. Son olarak bu kongredeki gayenin ulusal bağımsızlığı perçinleyecek olan ekonomik gelişim için yeni kararlar olduğunu hatırlatmıştır.

İktisat Vekilin demeçlerinde de bahsettiği gibi, Türklerin yabancı menşeili sermaye sınıfını engellemek adına adımlar atacağı Batı'da genişçe yer bulmuştu. Bu durum iki farklı açıdan değerlendirmeye tabiidir. Birincisi Türkiye'nin Sovyet ideolojisine uygun bir ekonomi modeli hayata geçirmek için adım atacağından endişe duymaktadırlar. İkinci seçenek ise, ekonomik saha gündeme getirilerek Lozan görüşmelerinde Türkiye üzerinden bir baskı tatbik edilmesi ve bu süreçle birlikte müzakerelerde avantajlı bir konuma geçmek arzusunu taşımaktadırlar.

Buradaki ihtimallere bakıldığında son seçeneğin daha güçlü olduğunu görülmektedir. Zira Lozan görüşmelerinin kilitlendiği başlıca konuların başında ekonomik meseleler gelmekteydi. Türkiye ise böyle bir tutum içinde yer almadıklarını Batı sermayenin de bundan sonra ülke topraklarında faaliyetlerine devam edebileceğini açıklamıştır. Ancak bu duruma bir sınırlama getireceği daha şimdiden bellidir. Osmanlı'daki kapitülasyonlardan yararlanarak istedikleri çerçevede hareket kabiliyetlerini kullanabiliyorlardı. Artık yeni devlet modelinde Türk yasaların çizdiği sınırlar ve verdiği haklar temelinde kendilerine Türk ekonomisinde yer bulacaklardı. Bu bile yabancı sermayenin endişelenmesine yeterli bir durumdu. Türk devlet adamları mecliste yaptığı açıklamalarla sadece siyasî alanında değil iktisadî sahada da tam özgürlüğü elde etme yolunda kararlı olduklarını hem Batı'ya hem de Sovyetlere bu kongre ile ileteceklerdi.

[369] Mahmut Esat Bey, meclisin açık oturumunda Batı kaynaklı haberlere cevap vermektedir. *TBMMZC,* Cilt: 27 (5 Şubat 1339), s.171-172.

2.1.4. Kongre Açılışında verilen Demeçler

Lozan'a verilen arada Türkiye, ülke ekonomisinde söz sahibi olan ve olmaya aday olan tüm kesimleri İzmir'de büyük bir iktisadî kongre düzenlemek adına davet etmişti. Yayımlanan beyannameye göre her ilçeden toplam sekiz kişi olmak üzere mülki amirler tarafından koordine edilerek İzmir vilayetine gönderilmesi kararı alınmıştı. Bu grubun içerisinde çoğunluğu çiftçilerden oluşmak üzere tüccar, amele, banka ve şirket temsilcileri olacaktı. Beyanname de çiftçi kesimin özellikle köylü sınıfının içerinden seçilmesi talep edilmişti.[370]

Kongreye katılım sağlayan kesimler kendi iş kollarının oluşturduğu odalar ve birlikler çerçevesinde teşkilatlanmıştı. Temsil düzeyi bireysel değildi. Kendi meslek grupları dahilinde kongrede temsil edileceklerdi. Bireyselden ziyade meslek çatısı altında görüşmelerin yapılacak olması Türkiye'nin gelecek yıllarda korporatif bir düzeni tercih edeceğine dair güçlü sinyaller veriyordu.[371]

Elbette üyelerin kongreye katılımı kendi olanakları ölçüsünde olabilmiştir. O günün şartlarındaki Türkiye'nin bu giderleri karşılayacak maddi imkânı yoktur. TBMM Hükûmeti sadece maddi yetersizlikler yaşayan kişilerin İzmir'de konaklama masraflarını üstlenebilmiştir. İzmir'e gelirken yapılan harcamalara dair herhangi bir harcırah verilmemiştir. Bu durum, kongreye katılımın sınırlı sayıda olmasına sebep olmuştur. Bilhassa kırsal kesimde yaşayan ve savaş ekonomisinden doğrudan etkilenen köylü ve çiftçi kesiminin toplantıya katılım noktasında istekli olsa da yeterli sayıda iştirak edemedikleri görülmüştür. Bu da köylü kesiminin kongrede tam anlamıyla temsil edilemediğini göstermektedir. Kırsal alandaki sorunlar sadece merkezden görünenler ölçüsünde dile getirilmeye çalışmış ve bu sorunlara yönelik çareler üretilmek istenmiştir.

Kongrenin düzenlenmesinde etkin olan iktisat vekili Mahmut Esat Bey, toplantılar boyunca İzmir'de kalacağı için yerine dönemin Nafia Vekaleti görevini yürüten Feyzi Bey'i vekaleten bırakmıştır.[372] Yapılan hazırlıklardan sonra iktisat kongresi 17 Şubat 1923 tarihi itibariyle açılmıştır. Kazım (Karabekir) Paşa toplantının başkanlığına getirilmiştir.

---

[370] Mahmur Esat Bozkurt, *Toplu Eserler 2*, s.129.
[371] Ahmet Makal, *Ameleden İşçiye (Erken Cumhuriyet Emek Tarihi Çalışmaları),* İstanbul 2007, s.91.
[372] İzmir İktisat Kongresi bitene kadar Vekaleti başka bir kişi temsil edecektir. Bu husus zabıtta icra vekilleri muamelatı bölümünde yer almaktadır. *TBMMZC,* Devre: 1, İçtima senesi: 3, Cilt: 27 (12 Şubat 1339), s.282.

İktisat kongresi Mustafa Kemal Paşa'nın katılımcılara yaptığı konuşma ile başlamıştır. Bu konuşmasında ülkenin yakın tarihinde yaşanan hadiselere yer vermiştir. Paşa'nın konuşmasını incelediğimizde Türkiye'nin iktisadî alanda neler yapmak istediğini ve hangi amaçlarla yola çıkacağına dair önemli ip uçları elde edilmektedir. Türk ordusunun İnönü savaşlarından itibaren büyük başarılar elde ettiğini belirten Mustafa Kemal Paşa, *ülkenin son zamanlardaki askerî üstünlüğünün bütün batılı devletler tarafından hayretle karşılandığını* ifade etmiştir. Askerî noktada ordunun gerekeni yaptığını sıranın ise Lozan görüşmelerinde Türk diplomatlarında olduğunu açıklamıştır. Önemli işlerin başarılması için sadece düşüncelerin sözlerle sınırlı kalmaması gerektiğini bu fikirlerin eyleme geçmesinin zaruri olduğunu söylemiştir.

Türk milletinin hakimiyeti 1921 anayasasında net olarak belirtilmiştir. Fakat bu hakimiyetin sadece siyasî alanda sınırlı kalmaması gerektiği üzerinde durulmuştur. İşte bu yüzden bu toplantının icra edilmesine karar vermişlerdir. Siyasî bağımsızlığının en temel yolunun ekonomik sahadan geçtiğini açıkça ifade eden Paşa, "Batılı devletlerin tahakkukundan kurtulmak adına planlı ve tüm iktisadî paydaşlarla birlikte hareket edilmesi" gerektiğini vurgulamıştır. Öte yandan "iktisadî alanda bir milletin herhangi bir başarısı yoksa o millet askerî alanda ne kadar kabiliyetli olursa olsun bağımsızlığı her zaman tehlike altında olmaktan kurtulamayacağını" hatırlatmıştır.[373] Siyasî bağımsızlık ancak iktisadî alandaki bağımsızlık ile mümkün olacağını belirtmiştir. Türkiye'nin yüksek hedeflere ulaşması ancak iktisadî atılımları ile mümkün olacaktı. Elde edilen askerî başarılar, iktisadî gelişim ve kendi başına kalkınabilir bir ülke yapısı ile bütünleşmedikçe anlamsız kalacaktı.

Askeri başarılar elde edilmesiyle Lozan'da temin edilmesi kuvvetle muhtemel olan siyasî bağımsızlığa kavuşulacaktı. Ancak bu demek değildir ki, Anadolu artık düşmansız kalmıştır. Her alanda ülke bağımsızlığına darbe vurmak veya devleti zor durumda bırakmak için çeşitli eylemlere girişeceklerdi. Bu eylemlerin sıklığı iktisadî sahada ortaya çıkacaktı. Millî Mücadele başından *beri sarf edilen halk devrimi bu nedenle iktisadî devrimle* aynı anlama kullanılmaktaydı.

[373] Atatürk'ün Bütün Eserleri Danışma Kurulu, *Atatürk'ün Bütün Eserleri,* Cilt XV (1923), İstanbul 2005, s.144.

Mustafa Kemal Paşa katılımcılara bulundukları kongrenin tarihi açıdan neden önemli olduğunu hatırlatmıştır. Böyle bir kongrenin ülkede ilk kez yapıldığını belirtmiştir. Onların vereceği kararın ülke şartları dahilinde hükümet tarafından tatbik edilmeye çalışılacağını aktarmıştır. Savaş sonrası ortaya çıkan tabloyu yeniden hatırlatarak zamanın yeniliklerini içinde barındıran kararların alınmasını arzu etmiştir. [374]Görüldüğü gibi ulusal kadronun en temel beklentisi hangi iktisadî ideolojik yapılarla bağlantı kurulursa kurulsun iktisadî devrimi gerçekleştirmektir.

Açılış konuşmasını yapan Mustafa Kemal Paşa, Türk ekonomisinin uzun süre ilgisiz bırakıldığını ve bunun asırlara yayılmasından dolayı Türk ekonomisinin kendi başına çarkları döndüremeyecek kadar iktisadî hayatında ağır kayıplar yaşadığını hatırlatmıştı. Kongreye katılan üyelere seslenen Paşa, ülkenin her koşulunda yaşamış ve son zamanlardaki tüm süreçlere tanık olduklarını belirtirken "kendilerinin tesadüfen buraya gönderilmediklerini ait oldukları sınıfları temsilen" burada olduklarını eklemişti.[375] Dolayısı ile üyelerin yorumları ve sarf edeceği sözleri yeni ekonomik adımların yol haritasını belirlemekte önemli rol oynayacağı açıklamıştır.

Paşa'nın mesajları sadece iç siyasete dönük değildi. Son dönemlerde Batı kaynaklı basın tarafından yer verilen ve mecliste de gündeme getirilen Batı propagandasına[376] yönelik kendi sözlerine yer vererek cevaplamak istemiştir. Mustafa Kemal Paşa, yeni Türkiye ülkesinde yabancı sermaye sınıfa karşı bir düşmanlığın beslenmeyeceğini açıklamıştır. Geniş bir sahaya sahip olan memleketin her unsuruna ihtiyacı olduğunun altını çizmiştir. Türk yasalarına riayet etmeyi kabul eden her sermayenin uyruğuna bakılmaksızın buradaki ekonomik faaliyetlerini gerçekleştirmesine mâni olunmayacağını izah etmiştir. Fakat yeni devlet modeliyle yoluna devam edecek olan ülkeden Osmanlı zamanlarında olduğu gibi geniş haklar beklenilmemesi gerektiğini de eklemiştir. Geniş haklar veya imtiyazların verilmesi yeni Türkiye'nin gündeminde olmayacaktı. Yeniden dışa bağımlı bir ülke hüviyetine dönmemekte kararlı olduklarını bu nedenle millî sermayenin korunması için adımlar atılması gerekliliğini de toplantıdaki tüm katılımcılara söylemiştir.

---

[374] Atatürk'ün Bütün Eserleri Danışma Kurulu, *Atatürk'ün Bütün Eserleri,* Cilt XV, s.145.
[375] Ertuğrul Zekai Ökte, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Yurt İçi Gezileri (1922-1938),* Cilt 1, İstanbul 2000, s.107.
[376] *Emel (Amasya),* "Lozan Konferansı Sülfî Düşünceler", 1 Mart 1339 (1923).

Türkiye'nin kapitülasyonlar konusunda taviz vermeyeceğinin altını bir kez daha çizmişti.[377] Lozan'daki heyetler, Türkiye'nin baskı sonucuyla kapitülasyonlar konusunda geri adım atacağını düşünürken Paşa'nın bu açıklamaları Avrupa basını tarafından memnuniyetle karşılanmadı. Bu fikre taraftar olan tek ülke Rusya gibi görünüyordu. Öte yandan millî iktisat temelli bir yaklaşımın ülkenin iktisadi tüm aktörleriyle uygulanacağını açıkça dile getirmişti. Bu bir anlamda ülke çıkarları için tüm meslek ve sınıfları bir arada tutmayı hedefleyen ve siyasal ideolojiyi merkeze alan solidarist yaklaşımın izleriydi. Buradaki amaç, tüm farklı sınıfların dertlerini dinleyip çözüm bulmak ve daha sonran da bu meslek erbaplarını aynı gaye etrafında toplamaktı. Aynı gayede denilmesindeki maksat, ülkenin iktisadî zaferler elde edilmesi için topyekûn çalışmaktı. Ancak birlikte hareket edilirse genel ülke refahı ve saadeti elde edilebilir.[378]

2.1.5. Kongrede Yaşananların Yorumlanması

2.1.5.1. Kongrede Öne Çıkan Düşünceler

Aralov'un hatıraları incelendiğinde Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir İktisat Kongresi'nde alınacak olan kararların son Mebusan Meclisinde kabul edilen Misak-ı Millî kararlarını tamamlayıcı nitelikte olmasını beklemekteydi.[379] Bununla birlikte yaptığı açıklama ile Türkiye'nin hem Batı'ya hem de kapitalizme karşı duracağına dair inancını belirtiyordu.[380] Türk Hükûmeti de Bolşevik Rusların yaşadığı ilk dönemlerdeki gibi yabancı sermayenin ülke sınırlarına girişini sağlama amacındaydı. Savaş atmosferinden çıkan ülkenin bir an önce kalkınması ve refah bir seviyeye ulaşması için ekonomik çarkların dönmesi gerekiyordu. Yerli tüccar veya yerli burjuvazi bunu yapabilecek güçten şimdilik yoksundu. Yabancı sermaye yeni ortağı ile ülke sınırları içinde de ilişki içerisine girmesine imkân sağlayacak adımların atılması gündemdeydi. İktisat kongresinden kalkınma hamlelerini belirleyen bir reçetenin hükûmete sunulması beklenmekteydi.

[377] Zafer Toprak, Atatürk Kurucu Felsefenin Evrimi, 2. Baskı, İstanbul 2020, s.180.
[378] Mehmet Emin, *Halk Hükûmeti Halkçılık,* Ankara 1339 (1923), s. 9.
[379] Aralov, *Bir Sovyet Diplomatın Türkiye Anıları,* 2. Baskı, Ankara 1985, s. 248.
[380] Yıldırım Koç, *Kemalist Devrim, CHP ve İşçi Sınıfı 1919-1946,* s.277.

İşçi grubu erkek ve kadınlar olmak üzere benzer taleplerle ancak iki ayrı grup temelinde toplantıya katılmışlardı. İşçi kadınlarını[381] temsilen İzmir'den katılım sağlayan Rukiye Hanım idi. Kadın işçilerin baş delegesi, burada toplanılan kongreyi İstiklal Harbi neticesinde elde edilen başarının bir yansıması şeklinde yorumlamıştı. Kadın işçiler olarak Batı emperyalizmle büyük mücadeleler verdiklerini ve halen vermeye devam ettiklerini belirtti. Toplantıya davet edilerek Yeni Türkiye'nin inşa sürecinde kadın işçi gruplarının da önemli rol alacağı mesajını güçlü bir şekilde aldıklarını ifade etti. Kongrenin işçi yasal haklarını tanıdığını söyledi. Ve sözlerine *"Yaşasın Türkiye Büyük Millet Meclisi ve onun Hükûmeti, yaşasın Türk işçi ve köylüleri, yaşasın çalışkan Türk işçi kadınlığı"* ile son verdi.[382]

Manisa'dan toplantıya iştirak eden Çiftçiler grubu başkanı Gani Bey ise, hedef gösterilen iktisat birliği en güçlü şekilde sağlama noktasındaki çabaları ile bu sürece dahil olacaklarını açıklamıştı. Ve konuşmasını *"emin olabilirsiniz ki saban tarladan ayrılmadıkça çiftçiler de iktisat birliği amacından ayrılmayacaktır"* sözleri ile tamamlamıştır.[383]

Önemli kararlara imza atıldığı bu kongrede ilk olarak Çiftçi grubunun kendi meslek örgütleriyle birlikte karara bağladığı ve maddeler halinde hükûmete sunduğu iktisadî esasları ele alınmalıdır. Çiftçi grubunun reji idaresinin ilgası yönünde mutabakata vardıkları görülmektedir.[384] Köylü ve çiftçi kesimin ziraî alanlarda kendilerini eğitmek için bu alanda yazılmış kitap ve dergilerin ücretsiz olarak dağıtılması talep edilmiştir. Köy okullarının açılması teşvik edilerek buradaki okulların müfredatlarına tarımla ilgili derslerin konulması istenmiştir. Açılacak okullara ait beş dönümlük bir bahçe yapılması ve buradaki giderlerin ve hasılatın bölgede görev yapan muallimler tarafından yönetilmesi arzu edilmiştir. Bunun yanında buradaki bağ bahçe işlerinde öğrencilerin kullanılması gerektiği belirtilmiştir. Köydeki okulların açılması zaman alacağından geçici olarak seyyar ziraat mektepleri açılmalıdır. Sadece köy okullarında değil, kışla gibi askerî alanlarda da tarım tedrisatına önem verilmelidir.[385] Ahlaki olmayan filmler hariç tutulmak

---

[381] Toplantıya işçi kadınların katılımı sosyalizmin etkisi olarak görülmektedir. Kendileri ayrı bir işçi sınıfı içinde teşkilatlanmaya gitmiş ve yeni ülke düzenin de iş hayatında kadınlar olarak da yer alma arzusu içinde olmuşlardır. Bu anlayış, devlet adamları tarafından enternasyonal ve komintern toplantılarında yapılan söyleşilerde şiddetle desteklenen bir konu idi. Bkz. J. Löturner, *Sosyalizm,* çev. Haydar Rıfat, İstanbul 1933, s.94-95; August Bedel, *Kadın ve Sosyalizm,* çev. Sabiha Zekeriya, İstanbul 1935.

[382] A. Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi 1923 İzmir,* 3. Baskı, Ankara 1981, s.327.

[383] A. Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi 1923 İzmir,* 3, s.325.

[384] İktisadî Esaslarımız, "Çiftçi Grubunun İktisadî Esasları", Anadolu Matbaası, İzmir 1339 (1923), s. 3-2.

[385] İktisadî Esaslarımız, "Çiftçi Grubunun İktisadî Esasları", Anadolu Matbaası, İzmir 1339 (1923), s. 4-5.

suretiyle köy hayatının gereklilikleri ile ilgili filmlerin gösterimi yaygınlaştırılmalıdır. Köylünün sırtında önemli bir vergi yükü olan aşar vergisi[386] ilga edilmelidir.

Tüccar grubu ise merkezi bir bankanın eksikliğine işaret ederek farklı bir isim adı altında yeni bir banka kurumlarının inşası meselesine öncelik vermiştir.[387] Hükûmetin de bu bankalardan hisse satın alması ve zamanla talep edilmesi durumunda hisselerini satışa çıkararak banka ile ilişkisini kesmesi istenmiştir. Türk millî çıkarlarının aksine bir oluşum içerisine giren yapıların ekonomik sahadaki rolü engellenmelidir. Kambiyo ve borsalar millileştirilmelidir. Düşman işgali nedeniyle yıkılan yerlerin yapımında düşünülen kireç ve tuğla gibi malzemelerin alındığı ocaklardan beş sene süreyle vergiden af tutulması gerekir. Millî sanayinin gelişimi için gümrük kapılarında yerli tüccar ve sermaye sınıfını himaye edecek şekilde politikalar düzenlenmelidir. Memleketin muhtelif bölgelerinde hala faaliyetlerine devam eden ve çoğunlukla yabancı sermaye sınıfının elinde olan ve ticarî faaliyetlerin tek kişinin elinde toplanmasına imkân sağlayan inhisar yani tekel sistemi ortadan kaldırılmalıdır.[388] Ülkenin çeşitli vilayetlerinde ticaret odaları açılmalıdır. Özellikle dış ticarette önemli pay sahibi olan kentlerde ticaret odalarının açılmasına öncelik verilmelidir. Ülkenin ticarî hacim kapasitesi yüksek olan şehirlerinde ticaret mekteplerin açılmalı ve bu mektepler ticaret odaları tarafından oluşturulacak heyetler tarafından yönetilmelidir. [389]

[386] Kongrede alınan kararların hükûmet nezdinde incelenip uygulamaya sokulduğunu gösteren en önemli gelişmelerden biri Aşar vergisinin 1925 yılında kaldırılmasıdır. Bu verginin kaldırılması dönemin yazarları ve çizerleri tarafından yeni Türkiye'nin köylüler için yaptığı en büyük yardım olarak yorumlanmıştır. Memleketin inşası için paraya ihtiyacı olduğu bir dönemde en önemli vergi kalemlerinden birini gözden çıkarılmıştır. Örneğin 1340 (1925) senesinde aşar vergisinden 35.000.000 TL gelir toplanmıştır. Bu rakam 1925 senesinde toplanan gelirin ¼'ünü kapsamaktadır. Sadece bu örnekle bile ülke ekonomisi için aşar vergisinin ne derece önemli olduğu ortadadır. Hükûmet bu vergiden feragat ederek köylünün üzerindeki mali yükü de almış oluyordu. Kâr marjinal oranına bakılmaksızın vergi tutarının sabit olması köylüyü zorlayan asıl unsurlardan biriydi. Köylü ürün elde etsin veya etmesin bu vergiyi ödemekle zorunlu tutuluyordu. Bu da Türk köylüsünün elindeki sermayesinin kaybetmesine ve fakirleşmesine sebep oluyordu. Artık Türk köylüsü kendi toprağını işleten değil son zamanlarda sosyolojik ve ekonomik faktörlerden dolayı ortaya çıkan büyük toprak sahiplerinin insafına terk edilmişti. Bkz. Neşet Halil, *Büyük Meclis ve İnkılap,* Ankara 1933, s. 89-91.

[387] İktisadî Esaslarımız, "Tüccar Grubunun İktisadî Esasları", Anadolu Matbaası, İzmir 1339 (1923), s. 20-21.

[388] İktisadî Esaslarımız, "Tüccar Grubunun İktisadî Esasları", Anadolu Matbaası, İzmir 1339 (1923), s. 31.

[389] İktisadî Esaslarımız, "Tüccar Grubunun İktisadî Esasları", Anadolu Matbaası, İzmir 1339 (1923), s. 33.

İşçi sınıfının kongreye gelmeden önce[390] üzerinde durdukları hususların çoğunlukla iktisadî esaslar içinde yer aldığı görülür. İşçi sınıfına göre oluşan esaslar ve öne çıkan maddeler arasında ilk dikkat çeken başlık, kadın ve erkek işçi gruplarına amele değil işçi şeklinde hitap edilmesi olmuştur.[391] Vekil ve belediye seçimlerinde işçi meslek grupları temsil edilmelidir. Sendika hakkının tanınması ve Osmanlı'nın son dönemlerinde kabul edilen Tatil-i Eşgal yasasının yeniden işçiler lehine yenilenmelidir. Yine kongreye gelmeden önce karar verdikleri gibi işçilerin günlük çalışma süreleri sekiz saatle sınırlı tutulmalıdır. Tatil günlerinde çalıştırılması gereken işçilerin gündelikleri iki kat fazla olacak şekilde ödenmelidir. Cuma günü olacak şekilde haftanın bir günü tatil olarak kabul görmesi gerekir. Bir Mayıs günü "Türkiye İşçileri Bayramı" olarak kabul edilmelidir. İş başında yaralanmak suretiyle sakatlanan işçilerin işveren tarafından kendileri ve ailelerinin hayatları garanti altına alınmalıdır. Ülkede açılacak herhangi bir fabrikaya işçi alımı sırasında öncelik Türk işçilerine verilmelidir. Memleket dahilinde serbest ticaret usulünün uygulanması ve tekelleşmenin menedilmesi üzerinde durulmuştur. Geçmişte imtiyaz elde eden kurumlar vakit kaybetmeksizin millileştirilerek devletin eline geçmelidir.[392]

2.1.5.2. Kongrenin Neticeleri

Kongre sonunda 1135 delegenin de katılımı ve ortak mutabakatla yeni Türkiye'nin izleyeceği ve siyasetin de bu temeller üzerinden hareket edeceği iktisat esasları ortaya çıkmıştı. Bu maddelerde ilk olarak Türkiye, kendi sınırları dahilinde hem dünya barışını destekleyen hem de gelişimine katkı sunmaya hazır bir ülke olarak kendisini tanımlamıştı. Buna ilaveten dünya barışına katkı sunmanın Türkiye'nin bağımsızlığından geçtiği vurgulanmakla birlikte Türk halkının kendi egemenliğine ne kadar düşkün olduğu Millî Mücadele'deki gösterdiği duruş ile kanıtlanmıştı.

---

[390] Dr. Şefik Hüsnü Bey, kongreden hemen sonra 12 Nisan 1923 tarihli raporunda İzmir'de gerçekleştirdiği faaliyetler kapsamında önemli bilgilere yer verdiği görülmektedir. Kendisinin genel amele birliği teşkilatının temsilcisi olarak toplantıya katıldığını ve burada devrimci işçi bakış açısını yansıtan bir taslak metni hazırlayıp katılımcılara dağıttığından bahsetmiştir. Katılımcıların buradaki bilgilere iştirak ettiğini yazmıştır. Bu çalışmaları sayesinde kongrede işçi teşkilatları arasında yer alan üyeleri geride bırakarak öne çıktığını vurgulamıştır. Bunun da kendisine sosyalist propaganda yapabilmek adına bir alan açtığının altını çizmiştir. Bkz. Erden Akbulut, Mete Tunçay, *Türkiye Komünist Partisi 1919-1925*, s.350-351.

[391] İktisadî Esaslarımız, "İşçi Grubunun İktisadî Esasları", Anadolu Matbaası, İzmir 1339 (1923), s. 46.

[392] İktisadî Esaslarımız, "İşçi Grubunun İktisadî Esasları", Anadolu Matbaası, İzmir 1339 (1923), s. 47-51.

Kongrede alınan kararlara bakıldığında iki ayrı nokta halinde meselelerin analiz edildiği ortaya çıkar. İlk olarak tüm sınıfların veya meslek grupların onayladığı ve Türkiye'de yaşayan tüm halkın ilgilendirdiği ve sorumlu olduğu Misak-ı İktisadî maddeleridir. Bir diğer analiz edilen husus ise zümrelere ait sorunların görüşülüp maddeler halinde alınan kararlardır.

İktisat kongresinin yansımaları bir ara Lozan'da ara verilen müzakerelerin bile önüne geçmişti. Tüm iş kolları bir araya gelerek ortak bir paydada birleşme eğilimi içinde oldular. Hem halk hem de muhtelif iş kolları bünyesinde mühim kararlar alındı. Kendilerine ait iktisat esasları belirlendi.[393]

Türkiye halkı vurgusu ile, solidarist bir yaklaşım da öne çıkarılarak ülke mesaisinde yer alan her meslek gruplarının ortak çalışma içerisine gireceği ve bu çalışma ile memleketin iktisadî istiklali için uğraş vereceği belirtilmişti. Millî iktisat anlayışından hareketle yerli malı ve ürünler öne çıkartılacağına dair yaklaşımlara yer verilmiştir. Bunu yaparken de hayatının her vaktinde israftan kaçınarak çalışkanlık içinde çaba içinde olunacağı ifade edilmişti.

Halk kendi vatanlarına yönelik yapılan her türlü düşmanca tavır ve propaganda faaliyetlerine karşı birlikte mücadele etmeyi kabul etmiştir. Harpten ve hastalıklardan dolayı ülke nüfusunda gözle görülür bir düşüş yaşanmıştır. Türk iktisadiyatı için yapılacak olan nüfus politikaları ile yeniden eski ve daha fazlası bir nüfus sayımına ulaşmanın gerekliliği üzerinde durulmuştu.

Türkiye'nin kendi millî çıkarlarını kabul eden milleti ve dinine düşman olmayan her ülke ile dostluk bağı kurmaya hazır olduğu vurgulanmıştır. Hiçbir şekilde yabancı sermaye odaklarına karşı, geçmişte yaşanan süreçlere rağmen, önyargılı bir tutum sergilenmeyecekti. Yabancı sermaye sınıfı da tam bağımsız Türkiye sınırları içinde kendisine de yer bulacaktı. Ancak Türk kanunlarına bağlı olmak ve Türk Hükûmetinin çizeceği sınırlar dahilinde kalmak şartıyla mümkün olacaktı. Türk kanunlarına aykırı davranan ve Osmanlı döneminden kalma alışkanlıklarını devam ettirme arzusu içinde olan yabancı sermaye sınıflarına ise dolaylı dahi de olsa ekonomik ilişkiler kurulmayacağı mesajı verilmişti.

[393] Kongrenin sona erdiğine dair iktisat kongre başkanı Kazım Paşa'nın TBMM'ye çektiği telgraf için bkz. *TBMMZC,* Devre: 1, İçtima Senesi: 4, Cilt: 28 (8 Mart 1339), s.46.

Bu alınan kararlar geçici bir özellik taşımayacaktı. Türk Hükûmeti yukarıda da belirttiğimiz gibi, siyasî ve sosyal politikalarını bu alınan kararlar çerçevesinde inşa edecekti. Yeni nesiller de aileler ile öğretmenlerin desteği verecekleri eğitim sayesinde iktisadî ilkeler çerçevesinde yetiştirilecekti.[394]

Genel itibariyle alınan kararlara bakıldığında Bolşevik ideolojini aksine kapitalist tarafı destekleyen neticeler ortaya çıkmıştı.[395] Kongreye davet edilen Aralov[396], kongrenin çalışmalarını ve aldığı kararları yorumlarken millî burjuvazileri öne çıkaran ve destekleyen süreçlerin önü açıldığını not etti.[397] Çiftçilerden esnaflara, sanayicilerden küçük tüccarlara kadar her kesime kredi sağlanmıştı. Ziraat bankasında sermaye arttırılmasına gidilmiş, tarımdaki üretimin hızlandırılması adına makine ithalatı öne çıkarılmıştı. Bu kararların yanında temsil gücü zayıf olan köylü ve çiftçiler hakkında kayda değer gelişmelerin yaşanmadığını da ilave etti.[398] Kendi haklarını savunacak güçten yoksun bir kesim olarak köylüleri ve çiftçileri görüyordu. Zaten tüm kesimler kendi maddi imkanlarıyla toplantıya iştirak ettikleri için kırsal kesimin bu yönde zayıf temsil edilmesini normal karşılamıştı.

Ziya Gazetesi, Aralov'un açıklamalarını destekleyen yazılar kaleme almıştır. İşçi kesimin isteklerinin kısmî olarak kabul gördüğü ancak çoğunlukla tekliflerinin geri çevrildiğine dair yorumlar yapılmıştır. Halkçılık ilkesine atıf yaparak, memleketin halk cumhuriyeti değil, burjuvazi karakter taşıyan bir cumhuriyete doğru evrildiğini okuyucularıyla paylaşmıştır.[399]

Kongre üyeleri ayrı başlık altında yabancı sermaye konusunu da ele almıştır. Yabancı sermayeye ülke şartları gereği ihtiyaç olduğuna hemfikirlerdir. Burada dikkat edilmesi gereken ülke içinde çeşitli faaliyetler icra ederlerken memleketin faydasına

---

[394] A. Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi 1923 İzmir,* s.387-388.
[395] Erden Akbulut, Mete Tunçay, *Türkiye Komünist Partisinin Kuruluşu 1919-1925*, s.296.
[396] Dr. Şefik Hüsnü Bey' raporunda Abilov'un ani ölümü sonrası Ankara Rus sefiri Aralov'un Ankara'ya döndüğünü ve kongreyi takip etmesi için yerine Sovyet Basın Müdürü Astahof'u bıraktığını yazmaktadır. Bkz. Erden Akbulut, Mete Tunçay, *Türkiye Komünist Partisinin Kuruluşu 1919-1925*, s.352.
[397] Aydınlık yazarları milli burjuvazinin kongrede önemli kazanımlar elde etmesinin sosyolojik sebeplerini kaleme alan yazıları dergilerinde yer vermişti. Meclisteki çoğunluk aritmetiğine değinerek burada yer alan vekillerin genellikle burjuvazi ekseninde yer alan mesleklere sahip olduklarını hatırlatmıştı. Güçlü sermaye sınıfı kendileri için en büyük tehditlerden olan yabancı sermaye sınıfını kurtuluş mücadelesi neticesinde Anadolu'dan atmıştı. Bu savaşın liderliğini yapan askerî kadrolarla birlikte yol almakta sorun görmemişlerdi. Aydınlık yazarları, amele sınıfının cumhuriyetin ilanıyla önemli beklentiler içine girdiğini ancak beklediği tablo ile karşılaşmadıklarını ifade etmişlerdi. Bkz. *Aydınlık,* "Amele Sınıfı Cumhuriyet Hakkında Ne Düşünüyor?", Mayıs 1924, s.539.
[398] Aralov, *Bir Sovyet Diplomatın Türkiye Anıları,* s. 248.
[399] Mete Tunçay, *BKP'nin Türkçe Yayın Organı Ziya Gazetesi ve Türkiye (1920-1923),* s. 69.

olmayan işlerle meşgul olmaları engellenmelidir. Yerli ve yabancı sermaye sınıflarına hangi alanlarda görev alacaklarına dair bir ayrım veya iş tayini yapılmalıdır. Yerli sermayeye verilen alanlarda ecnebi sermayedarların müdahil olmasına izin verilmemelidir. Hiçbir şekilde yasalara göre Türk menşeili olmayan şirketlere imtiyaz verilmemeli ve Türk şirketlerin yararlandığı haklardan faydalanmamalıdır. Bir şirketin Türk menşeili olarak kabul görmesi için ülke kanunların ve şartlarına esas alarak kurulmuş olmalı, Türkçe zorunlu olarak konuşulmalı, Türk vatandaşı çalıştırmaya mecbur kılınmalıdır. Bu şartları sağlamayan herhangi bir şirketin Türk şirketi olarak değerlendirilmesi mümkün olmamalıdır.

Çeşitli meslek grupların ayrı ayrı kabul ettiği kendilerine ait iktisadi esaslar incelendiğinde kısmî olarak sosyalizmin ideolojisinin de etkisini görmek mümkündür. Tüm meslek gruplarının toplu halde hareket etme ilkesi üzerinde durduğu görülmektedir. Ülkenin kısa zaman içerisinde kişisel çıkarlardan arınarak toplum ve devlet çıkarları için çalışan bütün bir zümre veya cemiyet olgusu ortaya çıkarılmak istenmiştir. Bu anlayış sosyalist eğilimin öne sürdüğü kollektif kavramını beraberinde getirir.[400] Bu kavram insanoğlunun ancak birlikte hareket etmesiyle kendi yetenek ve kabiliyetinin sınırlarını aşacağını savunur. Her meslek grubunun ayrı bir şirket veya kooperatif kurumlarını desteklemesi bu anlayışın başka bir yansıması şeklinde algılanmalıdır. Kooperatifin tüzel kişiliğinde bir araya gelecek olan aynı meslek grupları yine aynı amaç ve hedef doğrultusunda sadece devlet kurumlarıyla iletişime geçerek ekonomik hayatın parçası olabileceklerdi.

Kooperatif kurumları beraberinde iş birliğini öne çıkartmalıdır. Bu bir bakıma rekabet ortamının oluşmasını engelleyen bir adımdır. Serbest ekonominin vazgeçilmez unsuru olan rekabet bilinci, topluluk bilincini zedeleyen önemli bir faktör olarak kabul edilir. Müşterek girişimleri engellemekle kalmayacağı gibi devlet adına bir araya gelerek ortak paydada buluşulmasını kabullenmez. Kendi kişisel çıkarları ortak payda olarak kabul edilen gayelerden daha değerlidir. Bu noktada meslek örgütlerinin sunduğu ve kabul ettiği esaslarda rekabet bilincini tetikleyici bir yaklaşım görülmemektedir.

[400] Sovyet ideolojisinde kollektif anlayışın en önemli etkenlerinden biri de sendikalaşmadır. Kongre süresince İktisat Vekilinden sendika federasyonu kurulmasına yönelik talepler iletilmiştir. Ancak bu talep İktisat Vekili nazarında kabul görmemiştir. İşçi ve Amele Birliği bu konuda başarı sağlayamamıştır. Bkz. Erden Akbulut, Mete Tunçay, *Türkiye Komünist Partisinin Kuruluşu 1919-1925*, s.484.

Yine bir başka açıdan daha yaklaşıldığında ticaretin sadece ülke sınırları içerisinde serbest olma esası bizlere sosyalist ilkeleri hatırlatmaktadır. Sovyet Rusya'da ihracat ve ithalatı gerçekleştiren mekanizmalar doğrudan devletin elindedir. Alıcı da satıcı da devletin bizatihi kendisidir. Aynı düşüncenin Türkiye'de de egemen olmasını arzu eden bir iktisat esasına benzer izler taşıdığını söylemek yanlış olmayacaktır. Dahilde ekonomik serbestliği talep edilmiş ancak burada da kooperatif gibi şirket türlerinin birbirleriyle temas etmeleri neticesinde sınırlı ve dar çerçeveli bir serbestlik söz konusu olmuştur.

Elbette kongrenin neticelerinden ziyade savaş atmosferinden yeni çıkmış ve daha bağımsızlığını batılı devletlere kabul ettirememiş bir ülkede yaşayan ekonomide rol alan tüm sınıfların bulunacağı bir toplantı tertip etmek başlı başına önemli bir karardı. Gerçekleştirilen muharebeler sebebiyle ülkenin dört bir yanına dağılan ve sadece hayatta kalma kaygısı taşıyan bu sınıf ve örgütleri yeniden iktisadî hayata kanalize etmek kongrenin yazılı olmayan önemli bir başarısı olarak görülmelidir. Bu davete tüm sınıfların herhangi bir kaygı gütmeden yeni bir savaşa katılmayı baştan kabul ederek bu psikolojide toplantıya katılmaları da ayrı bir önem arz eder.[401]

Burada alınan kararları sadece halk ve sınıflar çerçevesinde değerlendirmemek gerekir. Hükûmet yetkilileri ortak mutabakat sonucunda ortaya çıkan iktisat esaslarını kendisi için bir rehber niteliğindeydi. Belki de meslek gruplarından ziyade yönetimde söz sahibi olanlar kongreden en fazla istifade edecek kesimi temsil ediyordu. Mustafa Kemal'in bu döneme denk gelen yurt gezileri ve yeni fırka kurma teşebbüsleri akla geldiğinde[402] yeni oluşumu kongre kararlarından yararlanarak iktisadî yaklaşımlarını kesinleştireceği görülüyordu.

Ayrıca bu kongre neticesinde *Türkiye kendi halkına evet bir savaştan çıktık ancak asıl meselemiz daha yeni başlıyor* mesajı veriyordu. Ülkede geçmiş yüzyıllardan miras kalan ve bunun bir an önce çözülmesi gereken iktisadî meseleleri ülke gündemine

---

[401] Dönemin sosyalist basının, İzmir İktisat Kongresine dair farklı yorumlar yaptığını da belirtmek gerekir. Onlara göre, Lozan'da görüşmelerin tıkandığı bir dönemde Türk Hükûmeti'nin İzmir'de genel bir iktisat kongresini yapma kararı alması bile başlı başına önemli bir gelişmeydi. Başta köylü ve çiftçi kesimi olmak üzere her sınıfa gelin görüşlerinizi açıklayın diyordu. Bu yaklaşım sayesinde komünist teşkilatlar belki ilk kez resmî olarak sosyalist temelli fikirlerini Türkiye'de hükûmet yetkililerine ve ülkedeki ekonominin içinde yer alan çeşitli kesimlere aktarma fırsatını yakalamıştı. Bu durum, kongre başında Sovyet ideolojisini benimseyen kesimlerin Türkiye'ye sempati ile yaklaşılmasını sağlayacaktı. Bkz Erden Akbulut, Mete Tunçay, *Beynelmilel İşçiler İttihadı,* İstanbul 2009, s.121. Fakat bu algı, kongrenin neticeleri konuşulmaya başlandığında önemini kaybedecekti.

[402] Sosyalist yazarların basında paylaştığı yazılarından yola çıkarak, fırka kurma teşebbüslerinin İzmir İktisat Kongresi ile başladığına yönelik ifadeleri görülmektedir. Bkz. Erden Akbulut, Mete Tunçay, *Beynelmilel İşçiler İttihadı*, s.121.

taşıyordu. Bunu yaparken de davet ettiği tüm sınıflara bu soruna ortak olmayı ve beraber çözüm bulmayı öneriyordu.[403] Bu kongrenin sadece bu yılla sınırlı kalmayacağını her sene belli aralıklarla yapılmasına dair planlanmaya gidildiğini dönemin ilgili vekalet yetkilisinden öğrenilmekteydi. Böylece alınan kararların ne oranda yerine getirilip getirilmediği hakkında tüm iştirakçiler nazarında bir değerlendirme fırsatı yakalanacaktı. Bir nevi her sene yapılacak toplantılarla iktisadî hayatın denetimi sağlanmış olacaktı. Aynı zamanda koşulların değişmesi nedeniyle üyelerin talepleri noktasında yeni istekleri veya değiştirilmesi arzu edilen maddeler de olabilirdi. Bu kabul edilen tavsiye niteliğinde maddelerin günün şartlarına göre yenilenmesi anlamına geliyordu.

Kongreden sonra meslek gruplarının ve sınıflarının hükûmetten beklediği, üzerinde durdukları sorunların partileşen yeni oluşumda hükûmet programı içerisinde halledilmesini sağlamaktı. Bunun olması halinde Avrupa'da mücadele sonucunda elde edilen hakların Türkiye'de herhangi bir mücadele içerisine girilmeyerek teşekkül eden kongre kararları çerçevesinde elde edilmiş olacaktı. Bu, meslek örgütleri ve işçi sınıfı için önemli bir aşama idi.

İktisat kongresinden alınan kararlarla yola çıkmaya hazırlanan Türkiye, önemli ölçüde sermaye noksanlığı yaşayacaktı. Uzun süreli devam eden savaşlar sebebiyle mali kaynaklar, ülkeyi kalkındıracak potansiyele sahip değildi. İhracat ve ithalat rakamları karşılaştırıldığında devam eden bir açığın olduğu görülüyordu. Bunlara ilaveten savaş atmosferinden çıkan yeni rejimle yola devam edecek olan ülkenin sermayeye karşı alacağı konum netliğe kavuşmadığı için sermaye Türkiye'ye gelmekte çekimser davranmıştı. Öte yandan Türk Hükûmetinin iktisat kongresinde sermayenin önünü açacak adımlar atmış olsa bile şartlarını ağırlaştırmıştır.[404] Bunun altında yatan neden ise, Osmanlı'yı çöküş sürecine götüren kapitülasyon siyasetinin Türkiye'de yeniden zuhur etme ihtimalini yok etmekti. Bu siyasetin yeniden güçlenmesi demek, sermaye sınıfının ülkenin iç işlerine karışması anlamına gelebilirdi.

Türk Hükûmeti yeni iktisadî sahanın aktörlerini belirlerken kabul ettiği yasaları Osmanlı döneminde uygulanan mali politikalarla kıyaslama yoluna gitmeyi tercih etti. Bu durum, geçmişte hata olarak kabul gören iktisadî yaklaşımları yeniden yaşanmasının

[403] *Aydınlık,* "İktisat Kongresinden Sonra", Nisan 1339 (1923).
[404] Arnold Toynbee, *Türkiye 3 Bir Devletin Yeniden Doğuşu,* çev. Kasım Yargıcı, İstanbul 2000, s.39.

önüne geçmeyi amaçlıyordu. Bilhassa yabancı sermaye sınıfına verilen haklar noktasında titizlikle davranıldığını söylemek yanlış olmayacaktı.

Genç Türkiye bu konferansla birlikte iktisadî bir sistem arayışı neticesinde karma model yaklaşımında karar vermiş ve Osmanlı'daki imparatorluk rejiminde uygulanan harp temelli ekonomik anlayışı terk etmişti. Bilindiği gibi ekseriyetle savaşların kazanılmasına bağlı olan iktisadî anlayış Osmanlı'da egemendi. Bu yaklaşım devletin gerileme dönemine girmesiyle yerini kapitülasyonlar siyasetine bırakmıştı. Ülke ekonomisi millî iktisadî araçlarını ortaya çıkarmaktan yoksundu. XX. yüzyılın başından itibaren İttihat Terakki yönetimiyle birlikte millî iktisadî anlayış modeli öne çıkarılmıştı. İşte yeni devlet modeli de millî iktisattan izler taşımaktaydı. Önemli ekonomik sahadaki araçların millî bir bütün halinde devlete mal edilmesi için adımlar atılacaktı. Ancak buradaki asıl sorun kırsal hayat ekonomisinin önderleri olan çiftçi ve köylü kesiminin yeni ekonomik modelle nasıl uyum sağlayacağı idi. Yeni modelle köylü ve çiftçiler üretim sahasına çekilerek öncü rol alması talep ediliyordu.

Avrupaî ülkeler Türkiye'nin nasıl bir ekonomik anlayışa bürüneceğinin cevabını ararken, Türk Hükûmeti önemli stratejilerini belirleme aşamasındaydı. İlk olarak Sovyetlerde görünen üretim araçlarını tek elde toplamanın aksine toplumun her katmanlarına adaletli bir biçimde dağıtılması gerekliliği üzerinde duruyordu.

Ruslar tarafından da artık kabul görünen bir husus vardı ki, Türkiye millî bilinç çerçevesinde politikalarına yön verecekti. Bunu sosyal devletçilik anlayışı noktasından hareketle gerçekleştirmeye çalışacaktı. Öte yandan Ruslarda olduğu gibi sınıf milliyetçiliği değil, tüm kesimi içine alan ve iktisadî umdeleri benimseyen bir toplum modeli üzerinde çalışılmaktaydı. Ekonomik araçların dağıtımı noktasında çıkabilecek bir kaos ortamının da en büyük cemiyet olarak telakki edilen devletin liderliği ele almasıyla birlikte ortaya çıkması engellenmiş olacaktı.

Avrupaî ülkeler serbest ekonomik anlayışı benimseyen kapitalizm ile yoluna devam ederken, Sovyetler ise karşıt fikir olarak kapitalizm ve sermaye sınıfını düşman olarak gören sosyalist eğilim içerisine girmişti. Bu tür yaklaşımlardan farklı olarak Türkiye, tarafını kendine özgü bir sistem yaratmakta buldu. Karma ekonomik anlayış, dünyadaki muhtelif iktisadi sistemlerden beslenen ve ülkenin menfaatlerine uygun olarak refah seviyesini yükselmeyi amaçlayan bir modeli temsil ediyordu. Ortaya çıkan bu model, taklitçi zihniyetten uzaktı.

Kendi ulusal burjuvazini yaratmanın yolunu karma ekonomik modelinde bulmuştu. Ne sadece liberal ne de sadece sosyalist bir yapıya bürünmeyi tercih etti. Benimseyeceği iktisat anlayışı, dogmatik değil aksine dinamik yani kendisini zamanın koşullarına göre yineleyen bir görünüme sahipti. Bu durum, günün şartları gereği kendine özgü bir sistem yaratan bir ülke olarak Türkiye'yi mevcut iktisadî ideolojilerden farklılaştırıyordu.

Savaştan yeni çıkmış bir ülke konumunda olan Türkiye, yetersiz nitelikli insan gücü yanında sermaye noksanlığını da yaşıyordu. Böyle bir durumdayken ekonomik sahayı devletin tamamen çekilip, özel teşebbüse bırakması düşünülemezdi. Bu Türkiye gibi azgelişmiş ülkeler için siyasî bağımsızlığı tehlikeye atmak olurdu. Elbette her az gelişmiş devlet siyasi bağımsızlığını kaybeder gibi bir anlayış yoktur.[405] Ancak Türkiye, geçmişinde dışa bağımlı halde yaşayan ve verilen ödünler nedeniyle bir iç pazar hüviyetine kavuşan bir ülke konumundaydı. Uzun soluklu mücadeleler vermesine rağmen bu konumundan bir an önce ayrılmanın hesaplarını yapmaktaydı. Çünkü güçlü bir Türk modeli ancak iktisadî hayatta atacağı adımlara bağlıydı.

Uygulayacağı karma ekonomi modeliyle mevcut yerli sermayeye iktisadî girişimleri için rehber olmayı planlarken aynı zamanda kamu teşebbüslerin yapımı için de etkin bir rol almayı tasarlıyordu.[406] Buradaki sorumluluk ise hükûmet ve meclise bırakılacaktı.

2.2. Yakındoğu'da Sulh: Lozan Barış Antlaşması

2.2.1. Lozan'a Doğru

Lozan görüşmelerine gidildiği bir dönemde İngiliz siyaseti ve diplomasisi öne çıkmaya başlamıştı. Dünyada oluşan yeni politik süreçler bu durumun ortaya çıkmasını sağlamıştı. Nitekim Amerika Devleti, Birinci Dünya Savaşı öncesi takip ettiği Monroe Doktrine geri dönmüş, Almanya savaştan ağır bir fatura ile ayrılmış ve Rusya ise, Bolşevik ihtilali ile ortaya çıkan siyasî belirsizliğin gölgesinde yeni rejimi tatbik etme uğraşı içerisine girmişti. İngilizlerin dünya harbinde en önemli müttefiki olan Fransızlar, Ankara ile imzaladığı antlaşmayla İngiliz diplomasisi ile ayrı siyasî anlayışa büründüğüne dair bir izlenim yaratmıştı. Türkiye'de bağımsız bir devletin kurulması Avrupa'nın lehine idi. Ekonomik çıkarların korunması halinde bölgede bağımsız bir Türk devletinin

[405] Yves Lacoste, *Az Gelişmiş Ülkeler,* çev. Yaşar Gürbüz, İstanbul 1965, s.20.
[406] Mükereem Hiç, *Kapitalizm, Sosyalizmi Karma Ekonomi ve Türkiye,* İstanbul 1970, s.60.

varlığından rahatsız değillerdi. Onlar için Bolşevizm'in Doğu ülkelerine yaratacağı etki daha da önemsenir hale gelmişti. 1923 yılı itibariyle Batı kendisine düşman olarak Sovyetleri görmeye başlamıştı. Asıl tehlike onlara göre kendilerini kapitalist anlayışa karşı düşmanlık besleyen Sovyet Rusya idi.[407] Bu nedenle Sevr antlaşmasından küçük değişiklikler yaparak Türk devletiyle anlaşmaya varmayı planlıyordu. Fakat Türk heyeti Sevr'den izler taşıyan bir antlaşmaya taraftar bile olmayacaktı.

Bir yandan Bolşevizm'i Avrupa'nın geleceği için bir tehdit görürken bir yandan da İngiliz siyaseti, Ruslarla ticarî antlaşmalar yaparak yeni yönetimle diplomatik temaslar kurmayı uygun görmüştü. Bu nedenle Avrupa siyaseti Birinci Dünya Savaşı'nın öncesine göre daha karmaşık bir hale bürünmüştü. Böyle bir ortamda Türkiye ise yardımlarından dolayı Rusların da desteği ile Millî Mücadele'de elde ettiği kazanımları diplomasi masasında da korumak için çalışmalarına başlamıştı. Bu ikili temasın Lozan görüşmelerinde devam edeceği tahmin ediliyordu. Rus ve Türk heyetlerinin birbirleriyle kurdukları temaslar dikkatle takip ediliyordu. Hatta Rus heyetinin Lozan'a gelir gelmez Türk heyeti ile bir yemek masasında buluşması, Avrupa basınında manşetlere taşınmıştı.

2.2.1.1. Lozan Görüşmelerine Hazırlık

Türkler ve Ruslar millî hudutlarını koruma altına aldıktan sonra dünyadaki genel barışın temsilcisi olacaklarını ifade etmeye başlamışlardı. Hem genel barışı çeşitli ikili antlaşmalar ve diplomatik temaslarla sağlamayı düşünüyorlar hem de ikili ilişkilere zarar verecek eylemlerde olan ülkelere net bir cevap vereceklerini planlıyorlardı. Lozan'daki barış görüşmeleri dış politikada alınan bu kararın önemli bir basamağı olacaktı.

Rusların Lozan barış görüşmelerinde toplantıya katılması kâğıt üzerinde Türk çıkarlarının faydasına bir durum teşkil ediyordu. Diplomasi masasında Rusların tam desteğini almak önemli idi. Ayrıca Moskova Antlaşması'na göre Rusların boğazlar meselesi gündeme geldiğinde taraf olan devlet olarak toplantılara katılması kabul edilmişti. Öte yandan siyasi mütekabiliyet gereği Rusların Lozan toplantılarına çağrılması Türk diplomasisi için gerekli bir hal almıştı.[408] Zira Ruslar Millî Mücadele döneminde uluslararası katıldıkları toplantılarda ya *Türkiye'nin de davet edilmesi gerekliliği üzerinde durmuş* ya da yaptıkları açıklamalar ile *Türklerin diplomasi alanında savunucusu*

[407] Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar Büyük Zaferden Lozan'a,* Cilt 1, İstanbul 2002, s.185-186.
[408] Dönemin Hariciye Vekili Rıza Nur Bey, ahvali siyasî hakkında düşüncelerini paylaşmaktadır. *TBMMGCZ,* Devre: 1, İçtima Senesi: 3, Cilt: 23 (23 Eylül 1338), s. 820.

olmuştur. Bu anlayış Lozan görüşmelerine de sirayet edecekti. Rus temsilciler, Rus tezinin "Türkiye'nin tam hakimiyetini sağlamaktan ibaret" olduğunu açıklamışlardı.[409]

TBMM Hükumetinin görüşmeler öncesinde çözmesi gereken önemli bir meselesi vardı. O da konferansa katılacak heyetin kimlerden oluşacağı idi. Millî Mücadeleyi yöneten kadro, bu yöndeki tercihini Mondros'a imza atanlardan yana kullanacak gibi görünmüyordu.[410] İstiklal Harbi boyunca tüm süreçlerde yer alan kişilerin, bu görüşmelerde yeni Türkiye'nin haklarını savunabileceklerine inanılıyordu. Ayrıca Avrupa delegelerinin kendilerini üstün olarak göstermesi muhtemel olan görüşmelerde Türk bağımsızlığı konusunda taviz verilmemesi gerekiyordu. Bu nedenlerden dolayı hükûmet yetkilileri Mudanya görüşmelerinde başarı sağladığını düşündüğü İsmet Paşa'yı ilk olarak hariciyenin başına getirmiş ve daha sonra da heyetin reisliğine tayin etmişti.

Aynı zamanda bu adım, Lozan görüşmelerinde Türk Rus heyetlerin ortak çalışmasının önünü açacak nitelikteydi. Geçmiş rejimin benimsediği diplomatik anlayışla Türkiye'nin haklarını korumayacağı gibi Rus heyetleriyle de koordineli ve uyumlu çalışması mümkün görünmüyordu. Ruslar, Anadolu'da siyasî hakimiyet olarak TBMM Hükûmetini tanımıştı. Bu nedenle İstanbul'u temsilen bir delegenin yer almasını doğru bulmuyorlardı. Her ikili temasta geçmişteki düşmanlığın kökeni olarak eski devlet rejimlerini gösteren liderler, eski rejimi temsil eden anlayışla Yakındoğu'nun kaderini belirleyecek olan toplantıya katılamazlardı. Bu sebeplerden ötürü en doğru olan, Batı ile mücadelede en önde yer almış diplomatlarla müzakere masasına oturmaktı.

İsmet Paşa kendi hatıralarında bu meseleyi konu ederken önemli olan bu görevi üstüne almaktan imtina ettiğini söyler. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın isteği sonucu görevi kabul etmek zorunda kaldığını da açıkça ifade eder. Yine aynı eserinde bahsettiğine göre Kazım Karabekir Paşa heyetin başında yer alma konusunda isteklidir. Kazım Paşa ise, toplantıya Rusların da davet edildiğini doğu komutanı olarak en çok münasebette bulunanın kendisi olduğunu ve bu süreçte de Rus temaslarının hayati derecede önemli olduğunu öne sürerek kendisinin bu göreve talip olduğunu anlatmaktadır.[411]

---

[409] *Hakimiyet-i Milliye,* "Boğazlara Dair Rusların Nokta-i Nazarı", 15 Kanunuevvel 1338 (1922).
[410] Hüner Tuncer, *Türk Dış Politikası,* Cilt 2, İstanbul 2017, s.67-69.
[411] İsmet İnönü, *Hatıralar,* 2. Kitap, Ankara 1987, s.44.

İngiliz Heyetinin liderliğini yapan Lord Curzon, görüşmeleri basite indirmek amacındaydı. Bu toplantıyı Osmanlı Devleti'ne sunulan ancak kabul görmeyen Sevr antlaşmasının içeriğini yeniden düzenlemek olarak görüyordu.[412] Fakat Lozan görüşmeleri sıradan bir toplantı havasında yapılamazdı. Yüzyıllar boyu süregelen Osmanlının siyasî ve ekonomik çöküşü ile başlayan Şark meselesinin çözümü bu toplantıda belirlenecekti. Ayrıca Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ilk defa bir devlet, önüne zorla getirilen bir antlaşma metni ile muhatap değildi. Tam bağımsızlık ülküsü ile İtilaf Bloğunun karşısına çıkarak millî çıkarlarını güçlü bir şekilde savunmaya hazırlanıyordu.

Lozan görüşmeleri öncesi Türk tarafı Ermeni yurt meselesi ve kapitülasyonlar konusunda taviz vermeyi düşünmüyordu. Ancak boğazlar meselesinde Türk şehirlerin güvenliği sağlanması teminat edilirse bu konuda esnek davranılabilirdi. Sovyetler ise ulusal güvenliği adına boğazların tam anlamıyla Türklerin elinde olmasından yanaydı.[413] Elbette bu durum TBMM'nin de çıkarlarını desteklerdi ancak diğer maddelerdeki konuların hangi karara bağlanacağı hususu Türklerin boğazlar konusundaki atacağı adımlara yön verecekti.

Türk tarafı, Misak-ı Millî içinde yer alan hususlar etrafında bir hak arayışına girmeye hazırdı. Rus tarafı ise, Lozan'ın toplanmasını bile emperyalist oluşuma karşı elde edilen bir zafer olarak görüyordu. Doğu'nun en önemli temsilcilerinden olan Türkiye'nin Batı diplomatlarıyla yapacağı görüşmelerde Doğu'daki diğer ülkelerin de emperyalist anlamda ideolojik olarak aynı safta yer alacağını hatırlatıyordu. Sovyetler bu müzakere sürecini sadece Türk-İtilaf Bloğu arasındaki meselelerin çözümü için toplanıldığı şeklinde görmüyordu. Bu müzakereler aynı zamanda Doğu'daki halkın Batı'ya karşı bağımsızlık mücadelesini simgeliyordu.

Türk heyeti Lozan'da görüşmeleri gerçekleştirmek üzere yerini almıştı. İlk toplantılar, görüşmelerin nasıl ve hangi komisyonlarla yapılacağına dair çalışmaların yapılmasıyla geçmişti. Konferans azalarından Trabzon mebusu Hasan Bey'in verdiği malumata göre, komisyonlar üç ayrı konu üzerinde bir araya getirilmişti. Birincisi arazi

---

[412] Eric Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi,* 7. Baskı, İstanbul 2000, s.235.

[413] Millî Mücadele'nin başında resmi ajansları tarafından yayınlanan makaleler incelendiğinde, İstanbul'un Türk devrimcileri tarafından kurtulmasını emperyalizme büyük bir darbe olarak yorumlandığı görülmekteydi. Bununla birlikte boğazların denetimi Türk Hükûmeti aracılığıyla bir anlamda dünya proletarya sınıfının hakimiyetine geçeceğine inanıyorlardı. Bkz. İvar Spector, *The Soviet Union and the Muslim World 1917-1958*, s.65.

yani toprak meselesiydi. İkincisi ise ekonomik ve gelecek yıllarda alınması ön görülen iktisadî vaziyetle ilgiliydi. Son komisyonda ise, Batılı devletlerin Türkiye ile olan karşılıklı sorunları masaya yatırılacaktı.[414]

2.2.1.2. Rusların Boğazlar Meselesindeki Tezi

Sovyet delegeleri boğazlar meselesine ait bir Rus tezi hazırlığı içerisine girdiği bir zamanda beklemedikleri bir gelişme ile karşı karşıya kaldılar. İngiliz devlet adamları zaten Türk Rus ittifakını kırmak adına hareket ediyordu. Fransızların desteğini alamayan Türklerin Ruslar tarafından da destek görmesini engellemek istiyordu.[415] Bu nedenle Lozan görüşmeleri başlamadan önce Rusların toplantıya davet edilmemesi gündemdeki yerini almıştı. Bu durum Türkiye'yi barış görüşmelerinde kendiyle baş başa bırakacaktı. Bunun gerekçesi ise, toplantıya Türkiye ile ilgili sorunları olan veya devam eden ülkeler katılmalıydı. Sovyet Rusya Türkiye ile ilgili meselelerini 1921 Moskova, 1922 Kars ve Ukrayna Dostluk Antlaşmaları ile çözüme kavuşturmuştu. Dolayısıyla Batı Bloğu Rusların müzakere sürecinde dahil olmasına ilk zamanlarda karşı çıkmıştı. Türkiye ise hem barış görüşmelerinde yalnız kalmamak hem de Moskova Antlaşması gereği Ruslara taahhüt ettiklerini yerine getirmek için Rusya'nın çağrılmasından yana bir tutum takınmıştı. İngilizlerin bu siyasî manevrası karşılık bulmadı. Sovyet delegeleri görüşme masasında yerini alacaktı. Yaşanılan süreç neticesinde Sovyetler sadece Boğazlar meselesi konuşulurken toplantıya iştirak edebilecekti.

Öte yandan Ruslar, Lozan görüşmesi öncesinde yaşananlara anlam veremiyordu. Boğazlar meselesi Yakın ve Ortadoğu meselelerinin en önemli konusuydu. Boğazlar meselesine katılan bir devletin diğer sorunlara da davet edilmesi gerekiyordu. Japonya'nın davet edilip de Ruslar için böyle karar alınması, İngilizlerin atmış olduğu stratejik bir adım olarak görülüyordu.[416]

Konferansta çözümün nasıl olacağı konusunda merak edilen konuların başında arazi komisyonu içerisinde görüşülecek olan boğazlar meselesi geliyordu. Konferansın açılışından önce Lenin, İngiliz basınına verdiği demeçte Sovyetlerin bu mesele hakkındaki düşüncesini net bir şekilde ifade etmişti. İster barış ister harp dönemleri olsun

---

[414]Görüşmelerin ilk evresinde hangi adımların atıldığına dair açıklama Hasan Bey tarafından yapılmaktadır. *TBMMGZC,* Devre: 1, İçtima Senesi: 3, Cilt: 26 (1 Kanunusani 1923), s. 1169.
[415] Bülent Gökay, *Bolşevizm ve Emperyalizm Arasında Türkiye 1918-1923,* çev. Sermet Yalçın, İstanbul 1998, s.181.
[416] Doğu Perinçek, *Komintern Belgelerinde Türkiye*, s.112

boğazların savaş gemilerine tamamen kapatılmasını savunmuştur. Elbette harp gemileri için alınan kararların ticarî faaliyetleri sürdürmeyi amaçlayan gemileri bağlamayacaktı. Ticarî gemilere tam bir özgürlük için iktisadî münasebetlerini devam ettirme olanağı tanınmalıydı. Lenin, uluslararası bir problem haline gelen boğazlar meselesinde hem Türkiye'nin ulusal çıkarını hem de Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin güvenliğini düşünülmesi gerektiğini vurguluyordu. Bu nedenle boğazlar meselesinde Türklere tam yetkinin verilmesini savunuyordu.[417] Lenin'in görüşleri Sovyetlerin boğazlar meselesinde uygulayacağı programın temelini oluşturacaktı.[418]

Rusların boğazlar meselesinde nasıl bir strateji izleyeceği açıktı. Boğazların savaş gemilerine kapatılması taraftarıydılar. Henüz ekonomi sahasında hem iç hem de dış ilişkilerde istediklerini yapmış değillerdi. Düşman filolarının limanlarına saldırmaları halinde Karadeniz kıyılarını muhafaza edebilecek bir askeri güce henüz ulaşamamışlardı. Bu nedenle boğazlar dosyası Türkiye kadar Rusya devletini de doğrudan ilgilendirmekteydi. Sovyet elçisi Aralov'un demeçlerinden ve yazmış olduğu hatıratlarından bunu öğrenmek mümkündür. Zaten Aralov, güçlü bir Türkiye modelinin yaratılması için boğazlardaki hakimiyetin Türklerin eline geçmesi gerektiğini ifade ederken, Rus tezinin de Türklerin lehine olduğunu belirtmiştir.[419] Görüşmelerde istenilen şartlar kabul edilmezse ve harp gemilerinin geçişine engel olunamazsa bile Sovyetlerin her şartta Türkiye'nin yanında yer alacağını açıklamıştır.

Sovyetler tezlerini Türkiye üzerinden Karadeniz ve İstanbul boğazının güvenliği üzerinden yapmaktaydı. Güney sahilleri için bunu zorunlu görüyordu. Ancak Karadeniz'in güvenliği yanında Türk çıkarlarının desteklenmesine neden olan asıl unsur doğrudan ideolojik kaynaklı idi. Rus devlet adamlarına göre, Türkiye'nin Lozan'daki muhtemel zaferi, Doğu'da ortaya çıkıp yayılacak olan Bolşevik devrimin güç kaynağı olacaktı.[420] Böylece bölge üzerindeki Batı nüfuzu güçlü bir darbe yiyerek, proletarya devriminin İslam dünyasında karşılık bulmasında önemli bir rol olacaktı. Dolayısıyla

[417] A.M. Şamsutdinov, *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi,* çev. Ataol Behramoğlu, 2. Baskı, İstanbul 1999, s. 317-318.
[418] Sovyetler, Boğazlar sorununda çarlık rejiminden farklı bir strateji izliyordu. Boğazları ele geçirmek isteyen çar hanedanları, Osmanlı ile sürekli savaş halinde olduğu bilinmektedir. Üstelik Osmanlı'ya karşı açılan neredeyse her savaşta Avrupa'nın müttefiki olmayı kabul etmiştir. Bkz. Gorbanov, *Devlet-i Osmaniyye – Rus Siyaseti*, İstanbul 1331 (1914), s.7.
[419] Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları*, s.205.
[420] Doğu Perinçek, *Komintern Belgelerinde Türkiye*, 3. Baskı, İstanbul 2020, s.196.

Lozan sadece Türk bağımsızlık mücadelesini değil, Bolşevik ideolojisinin yeni hayat sahalarını da zemin hazırlayacaktı.

Lozan görüşmelerine ara verilmesine müteakip heyetin başkanlığını yapan İsmet Paşa, mecliste gizli oturumda vekillerden gelen soruları yanıtladı. Vekiller tarafından Rusya ile olan ilişkilerin görüşmelere nasıl yansıdığı merak ediliyordu. Toplantının başından sonuna kadar gayet *dostane ilişkiler kurulduğu*, devletlerle yapılan heyet görüşmeler neticesinde elde edilen bilgilerin *Rus heyetleriyle* paylaşıldığını ifade ediyordu. Dolayısı ile dostane bir şekilde toplantıdan ayrıldıkları açıklamıştı. Bunlardan ayrı olarak sadece Boğazlar meselesinde farklı tezler savunduklarını açıkladı. Türk heyetinin *boğazların tahkim edilmesi ve İstanbul'un güvenliği sağlanması halinde* harp gemilerinin geçişine taraftar olacaklarını savunmuş, Rus tarafı ise, boğaz trafiğinin *harp gemilerinin geçişine tamamen kapatılması* gerektiği üzerinde durmuştu.[421] Türk tarafı olarak hem İngilizler hem de Ruslar başta olmak üzere boğaz trafiğinden her ülkenin yararlanabileceğini belirtirken, Ruslar ise boğazın tamamen kapatılması gerektiği üzerinde bir tutum takınmıştı. Bu nedenle de genel konularda mutabakata varılsa da boğazlar meselesinde ayrı düşüncelere sahip olduklarını söyledi.[422]

İsmet Paşa Sovyetlerin Türk tezinin de kabul edebileceği bir anlayışı savunmasına rağmen boğazların harp gemilerine kapatılmasına ilişkin olarak Türk siyasetinden ziyade bir "Rus emeli" olduğunu düşünmekteydi. Alınan kararın Misak-ı Millî çerçevesinde uygun olacağı konusunda hem fikirdi.[423]

İsmet Paşa'nın açıklamaları bir başka soruyu daha beraberinde getirmişti. Türk tarafının savunduğu tezin Ruslarla imzalanan *1921 Moskova Antlaşmasındaki* Boğazlar meselesi ile ilgili alınan kararın yer aldığı madde ile örtüşüp örtüşmediği soruldu. İsmet Paşa'ya göre, yaşanan süreç Moskova Antlaşması'nın *ruhuna aykırı* değildi. Çünkü Moskova'da her iki devletin heyetleri de boğazlar meselesinin konuşulacağı bir uluslararası toplantıda birlikte iştirak etme kararı almıştı ve Lozan'da her iki heyetin temsilcileri de yer alıyordu.[424] Türkler ve Ruslar meselenin nasıl hal olacağı hakkında bir mutabakata varmamışlardı.

---

[421] Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar Büyük Zaferden Lozan'a,* s.264.

[422] Lozan'daki gelişmelerin ayrıntılarını öğrenmek üzere İsmet Paşa, meclisteki mebusları bilgilendirmektedir. Lozan görüşmeleri detaylı bir biçimde müzakere edilmektedir. Mebuslardan gelen sualleri İsmet Paşa yanıtlamaktadır. *TBMMGCZ,* Devre: 1, İçtima Senesi: 3, Cilt: 28 (3 Mart 1339), s.66

[423] *TBMMGCZ,* Cilt: 28 (3 Mart 1339), s.66.

[424] Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar Büyük Zaferden Lozan'a*, s.265.

İsmet Paşa yaşanan birinci görüşmelerdeki süreci bu şekilde yorumlamıştı. Boğazlar meselesinde Ruslarla yaşanan anlaşmazlığını bir fikir ayrımı şeklinde görme eğilimindeydi. Ancak görüşmelere henüz ara verilmeden önce taraf heyetleri ikili görüşmelerine devam ederken Sovyet heyetin başkanlığını yapan Mösyö Çiçerin var olan sorunu bir fikir anlaşmazlığından öte bir durum olarak değerlendiriyordu. Ona göre, Türk heyeti hem samimi davranış içine girmemekte hem de önemli tavizler vermeyi düşünüyordu. Hatta bir adım daha ileri giderek Türk tarafının takındığı tutumu bir anlamda *Damat Ferit Politikası* olarak nitelendirmişti.[425]

Türk tarafını Lozan'daki tavrını gördükten sonra Damat Ferit Hükûmetinden farksız olmadığını beyan eden açıklamalar gelmişti. Yaşanan süreçler heyet başkanları arasında yaşanan geçici gerilimin önünü açmıştı. Öte yandan Rauf Bey 10 Aralık 1922 tarihli Lozan heyet başkanına gönderdiği telgrafta, *Mösyö Karahan'*ın Türklerin boğazlardaki *harp gemilerinin geçişine izin vereceğine* dair bilgiler geldiğini böyle bir durumun hasıl olması halinde bu davranışı *düşmanca bir tutum olarak* algılayacaklarını açıkça ifade ettiğini yazmaktaydı.[426] Buna ilaveten bu maddenin geçmesi halinde Rusların *antlaşmayı imzalamayacağ*ı da gönderdiği nota yer almıştı.[427] Anlaşılan o dur ki, kabul edilmesi olası olan boğazlar maddesini bir Türk tezi olmaktan öte bir İngiliz taslağı olarak görüyordu. Delege üyeleri, bu maddelerin geçmesi halinde Karadeniz'in kıyısı olan ülkeleri tehlikeye atacağından barış antlaşmasını imzalamayı düşünmüyordu. Bunun gerekçesi olarak 1921 Moskova Antlaşması'nı gösteriyordu. Bu antlaşmaya göre, Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin imzası olmadan bölgeyi ilgilendiren herhangi bir antlaşmanın yok hükmünde sayılacağı açıktı. Ukrayna, Gürcistan ve Rusya'nın hareket kabiliyetini sınırlandıracağı gerekçesiyle bu tasarıyı kabul etmeyeceklerine dair açıklamalar yapıyorlardı. Nitekim Ruslar antlaşmanın imzalanmasına yaklaşıldığı bir dönemde Lozan'da imza atmayacaklarını ve Roma temsilciliklerini İstanbul'da mukaveleye imza atması için görevlendirdiklerini bildirmişti.[428]

Ruslar Türk heyeti temsilcileriyle neredeyse her karşılaştıklarında tabiri caizse kenara çekilip boğazlar meselesi üzerinden tartışma yürütüyorlardı. Yine bu tartışmalardan birini Rıza Nur yaşamıştı. Rıza Nur Bey'in anlatımına göre, Ruslar boğazlardaki serbestliğinin kabul edilmesiyle Türklerin bir İngiliz dostluğuna yelken

[425] Baskın Oran, *Türk Dış Politikası 1919-1980,* s.176.
[426] A.M. Şamsutdinov, *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi,* s.323.
[427] Bilal N. Şimşir, *Lozan Telgrafları 1922-1923,* Cilt 1, Ankara 1990, s.188.
[428] Bilal N. Şimşir, *Lozan Telgrafları Şubat- Ağustos 1923,* Cilt 2, Ankara 1994, s.594.

açacağını düşünmüşlerdir.[429] Böyle bir durumda da Rus dostluğunun bir ehemmiyeti kalmayacağı yönünde açıklamalarda bulunmuşlardır. Türk heyeti bu meselenin düğümlenip kalmasından ve kalıcı barışın sağlanamayacak olmasından endişeliydi. Elbette boğazlar sorununda kendilerine sunulan şartlardan ziyade daha iyi bir şartlar altında meseleyi çözmek istiyordu. Fakat anlaşmanın bütünlüğünü tehlikeye atacak bir adım da atmak amacında değillerdi.

İsmet Paşa Başbakan Rauf Bey'e 20 Aralık 1922 tarihli çektiği telgrafta, yarın itibariyle boğazlar meselesi konusunda görüşmelerin bir neticeye bağlanacağını ve ülkenin kara ve deniz güvenliğinin sağlanması halinde serbest geçişe onay vereceklerini belirtiyordu. Öte yandan şartların Rus politikaları ile bağdaşmadığını söyleyen Çiçerin, antlaşmaya imza atmayacaklarını İsmet Paşa'ya ve meseleyi konuşan delege üyelerine bildirmişti.

Rusların itiraz ettiği konu sadece boğazların serbestisi değildi. Boğaz geçişlerinde kontrol ve denetimi sağlayacak olan bir uluslararası komisyonu kurulmasıydı. Sovyet heyeti buradaki geçiş denetimin ve kontrolün Türkiye tarafından veya Karadeniz'e sınırı olan ülkeler tarafından yapılması gerekliliği üzerinde duruyordu. Heyete gözlemci olarak katılan ABD heyeti de boğazlarda komisyon kurulmasına mesafeli yaklaşıyor, Türk tarafının bu denetimi yapabileceğini bu komisyonun kurulmasına gerek olmadığını ifade ediyordu.[430] Mösyö Karahan, boğazlar meselesinin alınan son kararlara göre anlaşmaya varılması halinde Rus Güney hudutlarının her zaman tehlike altında olacağını ve bu nedenle de Türk tarafının hata yaptığını açıklıyordu.[431] Ancak Türk heyeti özellikle sınır ve kapitülasyonlar sorunlarında taviz vermemek adına karşı tarafın boğazların açık olma teklifine sıcak bakıyordu.

2.2.2. Lozan'da Sovyetlerin Tavrı

2.2.2.1. Sovyetler ile İtilaf Devletleri Arasında Türkiye

Lozan görüşmelerinin uzaması savaşma seçeneğinin yeniden gündeme getiriyordu. Komisyon altında geçmişi çok eskiye dayanan meselelerin çözüme kavuşması kolay olmayacaktı. Çoğunlukla görüşmeler gergin bir atmosfer altında gerçekleşiyordu. Sovyetlere göre bu durumun ortaya çıkmasında ana sebep, İngiliz ve

[429] Bilal N. Şimşir, *Lozan Telgrafları 1922-1923,* s.185.
[430] Bilal N. Şimşir, *Lozan Telgrafları 1922-1923,* s.254.
[431] Bilal N. Şimşir, *Lozan Telgrafları 1922-1923*, s.359.

Fransızlar arasında yaşanan siyasî çelişkilerdi. Lenin, yaşanan bu hadiselere dayanarak *Türkiye ile Batı arasında bir savaşın patlak vermesinin çok uzak olmadığını* açıklıyordu.[432] Ruslar bir yandan Lozan'daki görüşmeleri takip ederken bir yandan yeni savaş senaryosunda Sovyet cumhuriyetlerinin nasıl hareket edeceğini kararlaştırmaya çalışıyorlardı.

İngiliz kamuoyu ordunun savaşma seçeneğine pek sıcak bakmıyordu. Mali bunalım giderilmiş değildi. Türkiye'ye İstiklal Harbi boyunca maddi ve cephane yardımında bulunan Rusya ile de askerî gelişmeleri doğrudan ilgilendirecek bir antlaşma imzalanmamıştı. Boğazlar meselesinin alevlendiği bir zamanda antlaşmanın tehlikeye düşeceğini düşünen İsmet Paşa, Rus heyetine masadan kalktıklarında "savaş ihtimali doğarsa yardım edecek misiniz" diye soru yöneltmiş ancak Çiçerin, bu soruya cevap vermemişti. Sovyet elçisi Aralov, Başbakan Rauf Bey ile yaptığı toplantılarda Rus ordusunun Romanya sınırında olduğunu hatırlatmıştı. Zaten Türkiye'nin Ruslardan askerî destek alma gibi durum ortaya çıkamazdı. Çünkü Türk Hükûmeti Millî Mücadele'nin en kritik safhalarında bile Ruslardan sadece maddi ve silah bakımında yardım almıştı. Ruslardan gelen askerî yardım talebine ise mesafeli durmuştu.

Boğazlar meselesiyle başlayan gerginlik, Türk tarafının Rus temsilcileriyle yaptığı görüşmelere de yansımıştı.[433] Her ne kadar İsmet Paşa, dostane ilişkilerimi Lozan'da da sürdürdük beyanatında bulunduysa da Boğazların yeni statüsünü Rusların kabul etme niyeti pek yoktu. Türk ve Rus ilişkilerinin boğazlar meselesinde bu kadar gerilmesine neden olan anlayış belki de imzalama metnine imza atacak olan ülke heyetlerinin eskimiş ancak önemini kaybetmemiş düşmanlık duyguları idi. Türk heyeti hem tam bağımsızlığının dünya siyasetinde kabul edilmesini beklemekte hem de Yakındoğu'da süre gelen savaşların noktalanarak bölge üzerinde barışın tesis edilmesini arzu etmekteydi. Türkiye ile Sovyet Rusya'yı Lozan görüşmelerinde karşı karşıya getiren sorunların temelinde bu yatmaktaydı. Sovyetler Türkiye'den bu noktada ayrılıyordu. Onlara göre barışın sadece emperyal oluşumların Doğuyu terk ederek sağlanacağı fikrinde değillerdi. Zira emperyalist oluşumlarla beraber kapitalist zihniyetinin de kendi sınırlarına çekilmesini bekliyorlardı.

---

[432] A.M. Şamsutdinov, *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi,* s.309.

[433] Rus tarafı, İtilaf Bloğunun İstanbul'u tam anlamıyla boşaltmadığı sürece Türkiye'nin tam siyasî bağımsızlığından söz edilmeyeceği gibi kendilerinin de Batı tehdidiyle karşı karşıya kalmaya devam edeceğini savunuyordu. Bkz. "Türk Halkına Barış, Avrupa Emperyalizmine Savaş (25 Eylül 1922)", TÜSTAV, *Mete Tunçay Arşiv Fonu,* Zarf No: 41.

Her ne kadar Çiçerin, Lozan'da katıldığı toplantılarda çarlık siyasetinden artık eser kalmadığını dünya barışı için çalışacaklarına dair düşüncelerini açıklasa da süreç boyunca gösterdiği duruş, Türk heyetinde böyle bir izlenimin ortaya çıkmasında etken olacaktı. Çünkü Sovyetler de federasyon seçeneğini gündeminde tutarak çarlık rejiminin takip ettiği yayılmacı bir siyasi politika güdüyordu. Bu nedenle Sovyetler bloğu Lozan müzakerelerinde sadece Türkiye'nin bağımsızlığını değil, aynı zamanda Bolşevizm ilkesini Batı'ya karşı kabul ettirmek istiyordu. Batı'da ihtilal şartlarını sağlayamayan Ruslar, Doğu'daki sömürge zihniyetini tam anlamıyla kırmanın amacındaydı. Bu nedenle Lozan onlar için ideolojik bir savaşın devamı olarak görülüyordu. Öyle görülüyordu ki barış masasında sulh isteyen ülke olarak Türk heyeti öne çıkmaktaydı.

30 Aralık 1922 tarihli İngiliz istihbarat raporlarına göre, Rusların Türkleri Lozan görüşmelerinde daha sert bir tutum takınması için diplomatik baskı yapmaktaydı. Öte yandan Lozan gibi kritik bir sürecin yaşandığı bir dönemde Rus propagandasının daha da şiddetlendiği yazılmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa ise, Lozan'da desteğine ihtiyaç duyduğu Ruslara karşı sert önlemler almaktan imtina ederken, radikalleşen grupları da kontrol altında tutmaya çalışıyordu.[434] Millî Mücadele döneminde olduğu gibi kritik zamanlardan geçerken Rus ideolojisine karşı uygulayacağı yaptırımlarda daha dikkatliydi. Rus basını bu dönemlerde uzun aradan sonra Türkiye aleyhinde yazılar yazmaya başlamıştı. Elbette bunda Türk Hükûmetinin boğazlar meselesinde takındığı tavır etkili olmuştu. Zaten TBMM Hükûmeti, Lozan'da Fransızlarda beklediği desteği alamamıştı. Bilhassa kapitülasyon meselesinde geri adım atmamaya çaba sarf ediyordu. Sovyet Rusya'nın da Türk tezini savunmaktan vazgeçmesi Türk heyetini Lozan gibi bir süreçte yalnızlaştırabilirdi. Özetle Türkiye 1921 Mart döneminde karşılaştığı hassas diplomatik süreçlerden bir benzerini yaşamaktaydı.

2.2.2.2. Rusların Görüşmelere Bakışı

Ruslar toplantılarda Türklere daha sert tavır almaları gerektiği yönünde fikirlerini paylaşırken, İngiliz diplomasisi Türk Rus ilişkilerinde Lozan sürecinde zarar gördüğü düşüncesindeydi. Sovyet elçisi Aralov ile Türk yetkililerin görüşmesi sonucu çıktığı iddia edilen yeni antlaşma hazırlıklarına başlanmasını blöf olarak görme eğilimindeydi. Bu gibi

[434] Bilal N. Şimşir, *British Documents on Ataturk 1919-1938,* V. 5, 1922 October – 1925 December, Ankara 2005, s.82.

gelişmelerin Lozan sürecini etkilemeye yönelik olduğuna dair yorumlar İngilizler tarafından benimsenmişti.[435]

Türkiye Sovyet Temsilcisi Aralov, yaşanan bunalımı taraf heyetler arasında yaşandığını yineleyerek ikili devlet ilişkilerinin normal seviyede kaldığını ifade ediyordu. TBMM'de yapılan görüşmelerde de Aralov'un demeçlerine benzer fikirler öne çıkıyordu. Türklerin Ruslarla ayrı düştüğü noktalar vardı ancak bu durum görüşmelerdeki *Rus murahhaslarının Türk tarafından ayrı hareket edeceği* söz konusu değildi.[436] Zaten Türk delegenin başındaki isim olan İsmet Paşa da var olan sorunu heyetler arasında fikir anlaşmazlığından doğduğu ifade ediyor, genellikle dostluk havasında çalışmalarda bulundukları anlatıyordu.[437]

Lozan'da tarafların fikir ayrılıkları içerisinde olduğu açıktı. Bu yaşananlara rağmen siyasî münasebetlerini devam ettirme de kararlıydılar. Tam da bu döneme Moskova'da taahhüt edilen ticaret antlaşmasının görüşmeleri denk gelmişti. İngilizlerin siyasî bir manevra olarak gördükleri bu toplantılar aslında 1921 senesinde ortak mutabakatla karar verilen ticarî sürecin bir adımıydı. Türk Hükûmeti Ruslarla bir siyasî antlaşmanın değil, uzun soluklu devam edecek olan ticaret antlaşmasının görüşmelerini yapmaktaydı. İngilizlerin blöf olarak gördüğü ve gerçekte olmayan tarafların münasebetlerine dair bir inancı vardı ancak Türk heyeti Ruslarla siyasî ilişkilerini iktisadî hayata da taşımak amacındaydı.

Yeri gelmişken belirtmek gerekir ki, taraflar ticaret müzakerelerinde Rus konsolosluğu ve ticaret temsilciliği üzerinden bir çıkmaza girmişti. Bu meseleyi detaylı olarak araştırmanın devamında ele alınacaktır ancak Aralov'un ticaret görüşmelerinde yaşanan tıkanıklığın Lozan süreçlerine yansıdığına dair yorumları, konunun burada da değinilmesini zaruri kılmaktadır. Sovyet elçisi Aralov'a göre, ticaret görüşmelerinde yaşanan sıkıntıların varlığı, Türk Rus hükûmetleri arasında bir anlaşmazlığın Lozan görüşmelerine katılan heyetler nazarında dillendirilmektedir.[438] Görüşmelerde özellikle boğazlar konusunda olduğu gibi taraf heyetlerin karşılıklı anlaşamadığı konular olduğunu kendisi de ifade ediyordu. Taraf heyetler var olan ikili anlaşmazlıkları gündeme getirme

---

[435] Bilal N. Şimşir, British *Documents on Ataturk 1919-1938*, V. 5, 1922 October – 1925 December, s.102.
[436] Lozan görüşmeleriyle ilgili Heyeti Vekile Reisi Hüseyin Rauf Bey, mecliste izahat vermektedir. *TBMMGZC,* Devre: 1, İçtima senesi: 3, Cilt: 27 (28 Kanunusani 1339), s. 1248.
[437] İsmet Paşa, görüşmelerin neden kesintiye uğradığını anlatırken Rus heyetleriyle olan anlaşmazlığın nedenlerini izah etmeye çalışmaktadır. *TBMMGCZ,* Devre: 1, İçtima senesi: 3, Cilt 27 (21 Şubat 1339 (1923)), s.1299.
[438] Bilal N. Şimşir, *Lozan Telgrafları Şubat- Ağustos 1923*, s.367.

eğiliminde değildi. Karşılıklı yapılan toplantılarda durumun rahatsızlığı iletiliyordu. Batı Bloğu ise, yaşanan sıkıntılardan haberdar olarak, ikili ilişkilerin kopma noktasına geldiğine dair haberler yapıyordu.

Ruslara göre bu algının yaratılmasına neden olan husus ise, Ankara'nın Fransızlarla kurduğu yakın temastır. Ruslar Ankara'nın siyasî strateji anlamında adım attığının farkındaydı. Ancak bunun Lozan görüşmelerine olumlu yansıyacağı düşüncesinde değildi. Yine aynı tarihlerde gönderilen telgraflarda ve yapılan görüşmelerde Türk tarafının Fransızlara güvenmekle hata ettiğini en sadık müttefikleri Rusya olduğunu açıklanmaktaydı. Türkiye Fransa'nın Lozan'da duracağı konumun İngilizleri zor durumda bırakabileceği fikriyatını aklına getirmiş olabilir. Ancak Sovyetler kendi yaptıkları toplantılarında Türk-Fransız ilişkilerini Lozan dışı bir konu temelinde değerlendirme eğilimindedir. Türk Hükûmetinin uluslararası platformda Bolşevik ideolojine karşı Batı kökenli bir devletle de temas kurarak Rus ilişkilerini dengeleme amacıyla hareket etmiş olabileceklerinin üzerinde durmaktadırlar.

Ruslara göre Türkiye'nin denge siyasetini yürütmesinin en somut örneği Lozan görüşmeleri sırasında İngiliz amele sınıfıyla yapmış olduğu toplantıdır. Bilindiği gibi bu dönemlere denk gelen İngiltere'de bir işçi bunalımı yaşanmaktaydı. İşsizlik sayısı her geçen gün artmış ve temel ürünlere zam yapılması nedeniyle halkın alım gücü düşmeye başlamıştı. Yaşanan bu gelişmelere Bolşevikler tepkisiz kalmamış, teşkilatlarıyla birlikte çeşitli etkinlikler yürütmüşlerdi. Amele sınıfının temsilcileri *Lozan'da İsmet Paşa'nın yanına giderek bir ittifak akdi imzalama teklifinde* bulunmuşlardı. İsmet Paşa ise, *burada sadece sulh görüşmelerine katılmak için geldiklerini başka yetkileri olmadıklarını hatırlatarak* amele birliğiyle bir antlaşma imzalamaya yanaşmamıştı.[439] İsmet Paşa'nın burada verdiği cevap diplomatik teamüllere uygundu. Fakat, Batı ile sorunlarını halletmeye çalıştığı bir toplantıda Avrupa'da Bolşevizm'e temas kurmamaya özen göstermişti. Kendi sınırlarında ise, Rusların tepkisini çekmemek adına Bolşevik teşkilatlarına müdahale etmeyi ertelemişti.

Ruslar, Türkiye'nin denge politikasına rağmen Fransızların yine emperyal bir zihniyet içerisinde hareket edeceğini savunmaktaydı. Lozan görüşmelerinde bilhassa kapitülasyon ve borçlar sorunu gündeme geldiğinde Türkiye'nin Fransızların tavrını net

[439] Hüseyin Rauf Bey, İngiltere'deki işçi bunalımının Lozan'daki görüşmeler sırasında gündeme geldiğini ve Türk heyetinin meseleye mesafeli yaklaştığını açıklamaktadır. *TBMMGZC,* Devre: 1, İçtima Senesi: 3, Cilt: 26 (25 Kanunusani 1339), s. 1223.

bir şekilde görebileceğini dile getiriyorlardı. Enternasyonal toplantılarında aynı bakış açısıyla yaklaşarak Fransa'nın Birinci Dünya Savaşı öncesindeki Almanya'nın benimsediği siyaseti sürdürme amacında olduğu konusunda hemfikirlerdi. Bağımsız bir Türkiye isteğinin arkasında kendilerinin iktisadî faaliyetlerini gerçekleştirebileceği ekonomik bir saha elde etmenin planları vardı. Bu bir anlamda İngiliz siyasetinin Ortadoğu politikasına karşı tavır almak demekti. Bu nedenle 1921 Ankara itirafnamesiyle birlikte Yunan ordusunun Ege'den atılması için Türk ordusunun yanında yer alarak yardımlarını esirgememişti. Ancak Lozan görüşmelerinde Türk heyeti, eski emperyal tutumuna geri dönen Fransızları İngilizlerle birlikte aynı düşman konumunda değerlendirecekti.

Nitekim Ankara itilaf namesi imzalandıktan çok bir süre geçmiş olmasına rağmen metin daha Fransız meclisinde onaylanmamıştı. Lozan'a ara verildiği sürede meclisi bilgilendiren İsmet Paşa bu konuya da temas etmişti. Fransızların çeşitli ve farklı politikalar üzerinde hareket ettiklerini ve bu konuda onları anlamaya çalışmakta zorlandıklarını ifade etmişti. [440] TBMM Hükûmeti Ankara itilaf namesiyle Fransızlardan Lozan görüşmelerinde İngilizlere karşı destek almayı planlamış ancak bunu hayata geçirememişti.

Yukarıda bahsedilen sorunların çözüme kavuşturulamaması müzakere sürecinin dağılmasına zemin hazırlıyordu. Öte yandan Lozan'da görüşmelerin askıya alınacağı haberi meclise ulaştığında Rus etkisinde olan vekiller, Mustafa Kemal Paşa'ya karşı sert bir muhalefet etmeye başlamışlardı. Buradaki muhalefet iki ayrı noktada toplanmıştı. Meclisteki muhalif kesimin bir bölümü, Türkiye'ye sunulan şartların Sevr metninden aynı olmadığını askerî zaferlerin neticesinde böyle bir barış metnine imza edilmesi gerektiğini savunuyorlardı. Bolşevizm etkisinde kalan vekiller ise, Lozan'a gönderilen temsilcilerin Misak-ı Milliye uygun bir duruş göstermediklerini ve Türkiye'nin haklarını sert bir biçimde savunmadıklarını düşünüyorlardı. Buna gerekçe olarak boğazlar meselesinde alınmış kararlar öne çıkartılıyordu. İkinci kısım olarak ayırdığımız bu muhalif kesim, Aralov'un ve Sovyet Hariciye Dış İşleri Komiseri Çiçerin'in demeçlerinden etkilenmiş gibi görünüyordu.

[440] Cemal Paşa'nın suali üzerine İsmet Paşa, Fransız heyetiyle kurdukları temasın neticelerini açıklamaktadır. *TBMMGCZ*, Devre: 1, İçtima senesi: 3, Cilt: 28 (4 Mart 1339), s.78.

Bu sert tutumun en önemli unsuru, Lozan'a gönderilen heyetin Misak-ı Millî içinde gösterilen sınırlar için inisiyatif alarak önemli değişikliklere gittiklerine dair yayılan asılsız haberlerdi. Bir yandan yurt gezilerine devam ederken bir yandan da İzmir'de iktisat kongre hazırlıklarını takip eden Mustafa Kemal Paşa'ya yönelik eleştiriler gelmeye devam ediyordu. İstanbul'da barış yanlısı iyimser bir hava vardı. Türkiye'ye karşı sunulan şartlar Sevr Antlaşması'ndan uzak bir metin olarak algılanıyordu. İngilizlerle yapılması muhtemel barış antlaşması Mustafa Kemal Paşa'ya bağlı idi. Paşa ise yeni bir Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalamayı tercih etmeyeceğini bildiriyordu.

Saltanatın kaldırılmasıyla iç muhalif kimliğinin net bir şekilde ortaya çıkması, Musul konusunda belirsizliğin devam etmesi ve Türk Rus ilişkilerinde her ne kadar dostane müttefiklik açıklaması yapılsa da boğazlar meselesinde farklı görüşlere sahip olunması gibi etkenlerden dolayı Türk Hükûmeti zor bir süreçten geçiyordu. Her ne kadar muhalif kimlik öne çıkmaya başlasa da meclisin Mustafa Kemal Paşa'ya açık destek vermeye devam edeceği ortada idi. Mustafa Kemal Paşa ise, askerî başarılara rağmen muhalif kimliğin gün geçtikçe yukarı doğru ivme kazandığının farkındaydı. Kısa zaman sonra meclis seçimleri gerçekleşecek ve bu seçimlerde meclis aritmetiğini değiştirecek adayları öne çıkarmaya karar vermişti.

2.2.2.3. Lozan'da Görüşmelerin Kesilmesi

Lozan görüşmelerinin kesintiye uğrayabileceğine dair haberler dolaşmaya başlayınca yerel ve ulusal basın, Paşa'nın İzmir'de olduğunu öğrendikten sonra önemli sorular yöneltmiş ve cevaplar almıştı. 30 Ocak 1923 tarihli basınla yapmış olduğu sohbette, yakın geçmişi anımsatarak Türk ordusunun başarılarına değindikten sonra "haklı taleplerimizi kabul ettirmek" adına Lozan görüşmelerine katıldıklarını hatırlattı. Resmî heyetin Lozan'a gönderildiğini ancak İngilizlerin geçmişten gelen şark sorunu temelli politikalarından vazgeçmediklerini dolayısıyla barış müzakere süreçlerinin uzadığını açıkladı. Bu tutumlarının değişmemesi halinde Türk Hükûmetinin bağımsızlık taleplerini elde edinceye kadar her türlü adımı atmaya hazır olduğunu ifade etmişti.[441]

Türk tarafı savaş yanlısı bir görünümden uzaktı. Bunu kanıtlamak için de taarruz harekâtını tamamlayan orduyu durdurmuştu. Bunu özellikle sulh yanlısı olduğunun kanıtlamak için yapmıştı. Ancak öyle görülüyor ki, İngiliz diplomasisi Osmanlı ile yaptığı

[441] Atatürk'ün Bütün Eserleri Danışma Kurulu, *Atatürk'ün Bütün Eserleri,* Cilt: XV (1923), s.44.

stratejileri devam ettirme gayreti içindeydi. Yine diplomasi masasında Yakındoğu üzerinden kurduğu siyasî ve iktisadî çıkarlarına ulaşamaya çalışıyordu. Çarlık rejimi yıkıldıktan sonra Rus ve Kafkas toprakları üzerindeki çıkarları tehlikeye girmişti. Aynı durumu Türkiye'de yaşamak istemiyordu. Ancak TBMM Hükûmetinin Türk heyetine gönderdiği emirler kısa ve özdü: "Eğer İngilizler toplantıya ara verip 16 Mart 1920 tarihli hadisede takındığı tutumu yeniden devam ettirme gayreti içine girerse, bu bir harp sebebi sayılacak ve İsmet Paşa liderliğindeki heyet diplomatik bir sebeple konferanstan ayrılacaktı."[442] Nitekim de kendisine verilen emirler doğrultusunda millî çıkarlar etrafında mukavemetini güçlendiren Türk delegeleri toplantıyı terk etmeye hazırdı.

Sulh görüşmelerinde yakın zamanda bir uzlaşı çıkmayacağı kesinleşmiş oldu. Yerel basın bu durumu manşetlerine taşımıştı. Amasya bölgesinden Emel gazetesi, "uzun zamandır süren konferanstan sevimsiz haberler geldiğini, beklenen sulh güneşinin doğmayacağını" yazıyordu. Batılı devletlerin "Türk taleplerini karşılama" taraftarında olmadığını söylüyordu.[443]

4 Şubat 1923 tarihinde İtilaf Bloğunun hazırladığı tek taraflı muahede şartlarını görüşmek üzere heyet başkanları Lord Curzon başkanlığında İngiliz karargahında toplanmışlardı. İngilizlerin amacı mutabakata varılan konularda anlaşmaya varmak, diğer konuları ise önümüzdeki süreçlere bırakmaktı. Bu istek üzerine taraf heyetler toplanmayı kabul etmişti. Ancak taslak metni inceleyen Türk heyeti başkanı İsmet Paşa, öne sürülen koşullara bakıldığında Türk bağımsızlığını ve egemenliğini yok sayacak maddelerin olması sebebiyle buna imza atmayacaklarını açıkladı.

Paşa'ya göre, ihtilaflı konuların pek çoğu itilaf devletlerinin çıkarları çerçevesinde çözüme kavuşturulmak isteniyordu. Bilhassa kapitülasyonlar başta olmak üzere borçlar meselesi gibi önemli sorunların giderilmesinde Türk tarafının istekleri karşılanmamıştı. Lord Curzon üç ay boyunca görüşmeler sürdüğünü ve bunun artık neticelenmesi gerektiğini ve sunulan metni imzalanmasını talep etmişti. Anlaşılan İngiliz temsilciler uzun süren görüşmeleri bir oldubittiye getirerek istediklerini alma peşindeydi. Komisyonlardaki görüşmelere ilaveten Türk heyetiyle de ayrı toplantılar düzenlemekteydi. Ancak İsmet Paşa, sunulan metnin sulh ile alakası olmadığı gerekçesiyle Curzon'ı barış karşıtı olarak değerlendirmişti. Hatıratında toplantının gergin

[442] Atatürk'ün Bütün Eserleri Danışma Kurulu, *Atatürk'ün Bütün Eserleri,* Cilt: XV (1923), s.48-49.
[443] *Emel (Amasya),* "Lozan Konferansı Bize Ne Verdi?", 1 Şubat 1339 (1923).

bir havaya büründüğünü aktarmakta ve büyük ihtimalle görüşmelerin kesintiye uğrayacağı kanaatindeydi.[444] Nitekim de İsmet Paşa haklı çıkacaktı. İtilaf Bloğu toplantıdaki tavrına bakılırsa hiçbir değişiklik yapılmadan antlaşmayı nihayete erdirmenin peşindeydi. Bu tutum karşısında Türk heyeti salonu terk ederek karşılık vermişti.

Lozan'da meydana gelen bu kesinti sorunların diplomasi ile çözüme kavuşturulacağına dair olan inancın Avrupa kamuoyunda kaybolmaya başladığı görülmekteydi. Türk delegeleri, diplomatik bunalım döneminde İngilizlerin yeni askerî harekatlara girişebileceği gerekçesiyle Türk ordusunun her şartlara hazır bulunması gerektiği hakkında uyarılarını TBMM Hükûmetine iletmişti.[445]

Taraf heyetlerin talepleri birbiriyle uyuşmaktan uzaktı. Türkiye'nin bağımsızlık talebiyle bağdaşmayan hükümlerin varlığı, Türk heyetini daha dirençli savunma yapmasına ve taslak metni onaylamamasına neden oluyordu. Kapitülasyon ve Osmanlı İmparatorluğunun başta Fransızlar olmak üzere aldığı borçlar meselesi de gündemin asıl başlıkları arasındaydı. Bununla birlikte müttefik devletlerin Osmanlı'dan kalan imtiyaz taleplerine devam etmesi, Yunan Ordusunun özellikle İzmir çevresi olmak üzere Batı Anadolu coğrafyasında yapmış olduklarına karşılık talep edilen savaş tazminatı ve İngilizlerle anlaşmaya varılamayan Irak sınırını da doğrudan bağlayan Musul vilayetinin akıbeti gibi meseleler, müttefik ve Türkiye'nin ortak mutabakat metnine imza atmalarını engelleyen faktörler olarak öne çıkıyordu.[446] İngilizlerin siyasi hamlelerine bakıldığında sanki TBMM Hükûmeti savaşı kazanamamış, Yunan ordusu ile bir ateşkes imzalayarak Lozan'a gelmişti. Türk delegeleri cephelerde kazandığı zaferi, diplomasi masasında kaybetmeyecekti.

Lozan barış görüşmelerinde Avrupa, Birinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkışının en temel konusu olan şark meselesinin nihai çözümünü beklerken planda olmayacak bir şekilde taraf heyetlerin müzakere masasını terk ettiğini görmüştü. Sulh müzakereleri yerini diplomatik bir bunalıma bırakmıştı. Yaşanan gelişmeler yeni bir savaşın habercisi miydi bilinmiyordu ancak ortada görünen tabloya bakıldığında meydana gelen siyasî krizin bir an önce geçiştirilmesi gerekiyordu.

---

[444] İsmet İnönü, *Hatıralar,* 2. Kitap, s.93
[445] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 07.02.1923, Yer Bilgisi: 36080 – 142533 – 86, Kurum: 571.
[446] Afet İnan, Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler, 8. Baskı, İstanbul 2009, s.203.

Rus tarafı yaşanan diplomasi bunalımın kaynağı olarak başta İngilizler olmak üzere Batı'yı işaret ediyordu. İngilizlerin yeni bir savaş atmosferinin ortaya çıkmasına çaba gösterdiği belirtiliyordu. Diplomasi ile amacına ulaşamayacağı kesinleşmesi üzerine sorunun çözümünü yine cephelerde arayacağı fikrindeydi. Ancak bu sefer savaşta yalnız Türkiye'nin olmayacağını Rusya'nın da bu cephelerde bulunacağını aktarıyorlardı.[447] Sovyetler basınından İzvestiya gazetesi, bu fikirleri kendi makalelerinde işlemeye başlamıştı.

Bir yandan İngiliz ve Fransızlara yönelik yeni tedbirler konuşulurken, bir yandan da Rus basının da Türkiye'nin boğazlar meselesinde takındığı tavır yer yer eleştiriliyordu. *Pravda gazetesi,* Türklerin yanında sadece Rusların olduğunu hatırlatıyor,[448] Fransızlardan beklenen desteğin gerçekleşmediğini belirtiyordu. Rusların devre dışı kaldığı bir ortamın zuhur etmesi halinde Türklerin Batı karşısında yalnız kalacağını açıkça ifade ediyordu.

Görüşmelerin tehir olmasını tamamen mali konulara bağlanmıştı. Özellikle Fransız ve İtalyanlar şartların kabul edilmesi için Türk heyetine karşı bir baskı uygulamıştı. Ancak görüşmelerin akıbeti ne olacağına dair kesin bir husus belli olmadığı için heyetten Ankara'ya İngilizlerle ılımlı bir şekilde konuşmaların devam etmesi gerektiği yönünde tavsiye niteliğinde telgraflar çekiliyordu.[449] Antlaşmanın kısa vadede sonuçlanması tarafında olan Amerikan ve İtalyan delegeleri, İsmet Paşa'nın Ankara'ya dönüşünü engellemeye çalışıyorlar ve toplantının bir iki güne kadar toplanacağını bildiriyorlardı. Ancak İngiliz heyetinin Lozan'ı terk etmesi üzerine Türk heyeti kalmayı kabul etmedi.[450]

2.2.2.4. Sovyetlere Göre Krizin Sebepleri

Sovyetler bloğu ise yaptığı enternasyonal toplantılarında Lozan'ı hiçbir zaman gündeminden düşürme isteğinde olmadı. Yaşanan yeni süreci nadir görülen diplomatik bir hadise olarak okudu. İngilizlerin baskı kurarak Türk heyetine isteklerini kabul ettirmeye çalıştıklarını ancak bunda başarılı olamadıkları görüldü. Lord Curzon'ın bu adımı kişisel mi yoksa İngiliz hükûmetinin aldığı bir karar mıydı bilinmiyordu. Görünüşe

[447] *Emel (Amasya),* "Lozan Hakkında Hakimiyet-i Milliye'nin Mütalaası", 1 Mart 1339.
[448] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 05.01.1923, Yer Bilgi: 34966 – 137845 – 28, Kurum: 571.
[449] Bilal N. Şimşir, *Lozan Telgrafları 1922-1923*, s.496.
[450] Bilal N. Şimşir, *Lozan Telgrafları 1922-1923*, s.496.

göre İngilizler TBMM Hükûmeti ile diplomatik bağlantılarının koptuğu algısı yaratmaya çalıştı. Ancak İngilizler tekrardan Lozan'a dönmek zorunda kalacaklardı.[451] Rus tarafı bir yandan savaş olasılığı üzerinden çalışmalar yapsa da konferansın yeniden toplanacağına dair güçlü inançları da vardı.

Ruslar görüşmelerin kesilmesini Türk basınını da gerekçe ve kaynak göstererek sadece İngilizleri sorumlu tutmuyordu.[452] Fransız temsilcilerin de ortaya çıkan bu bunalımdan payı olduğunu düşünüyordu. Fransızlar uzlaşmadan uzak bir şekilde müzakereleri sürdürmüştü. Mali meseleler konusunda baskısını arttırmış ve boğazlar konusunda mevcut durumun devam etmesi yönünde direnç göstermişti. Özetle Ruslara göre Fransızlar, Türk taarruz harekatının durmasını sağlayarak İstanbul ve Trakya'nın alınmadan ateşkes görüşmelerinin önünü açmış ve barış müzakeresinde ise doğrudan destek sözü vermişti.[453] Ancak İngilizlerle Türklerin sınır konusunda pek sorun yaşamayacağını anlayan Fransızlar, İngilizlerin nihai hedefe ulaşmalarını da engellemek adına görüşmelerde herhangi bir şekilde uzlaşı içinde olmayacaktı.

Türkiye'deki sosyalist yazarlar Ziya gazetesi aracılığıyla ortaya çıkan son süreci "Siyasi Maskaralık" başlığı altında değerlendirerek, görüşmelerin bir çıkmaza doğru sürüklendiğini belirtiyorlardı. Onlara göre böyle bir durumun ortaya çıkmasındaki temel nedenlerden biri, Batılı devletler tarafından sınırı olmayan isteklerin gündemde tutulmaya devam edilmesiydi.[454]

Toplantıya ara verilmesiyle Türklerin Fransızlarla ilgili düşüncesi Ruslarla paralellik taşımaktaydı. Bu durum, Fransız temsilcisiyle bir mülakat gerçekleştiren Hüseyin Bey'in ifadelerinden anlaşılmaktaydı. Yapılan mülakatta Fransız temsilcisi son zamanlarda Türk basınında yer alan "İskenderun'daki halka yönelik Fransızların zulmünden bahsettiğini bunun doğru olmadığını beyan ederek" durumdan Fransa Hükûmetinin rahatsız olduğunu iletmişti. Bu nedenle basında yer verilen bu tür haberlere *Türk yetkililerin müdahale etmesini* rica etmişti. Rauf bey ise, böyle bir ihtimalinin olmadığını yerel basının haberlerine müdahale edemeyeceklerini ifade ettikten sonra "Ankara İtilaf namesini gündeme getirerek yaşananların bu itilaf namenin tatbik

[451] Doğu Perinçek, *Komintern Belgelerinde Türkiye*, s.229.
[452] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi:07.02.1923, Yer Bilgisi: 34966 – 137845 – 27, Kurum: 571.
[453] Komünist Enternasyonal Belgelerinde Türkiye Dizisi 1, *Boğazlar Meselesi Lozan ve Montrö*, İstanbul 1977, s.77.
[454] Mete Tunçay, *BKP'nin Türkçe Yayın Organı Ziya Gazetesi ve Türkiye (1920-1923*), s.61.

edilmemesinden kaynaklanmış olabileceğini" ima etmişti. Buradan konuyu Lozan'daki görüşmelere getiren Rauf Bey, "Fransız delegelerinin Paris'ten aldığı talimatla bilhassa mali meselelerde uzlaşı içinde olmadığını ve bu nedenle ortak mutabakat metninin ortaya çıkmasına mâni olduklarını" açıkça ifade etmişti. Türk kamuoyunda son zamanlarda zuhur eden "Fransız aleyhtarlığının" yaşanmasında Lozan'daki sürecin tesiri olabileceğini hatırlatmıştı. *Ankara itilaf namesinin ruhuna aykırı olarak hareket ettiklerini*, İngiliz diplomasisiyle birlikte yol almaya devam ettiklerini söylemişti.[455] Hem basında hem de meclis toplantılarında artık Fransa'nın bilinçli bir şekilde antlaşmada uzlaşı çıkmaması adına çalışmalar yaptığına dair bir inanç vardı. Durum öyle bir hal almıştı ki, Türkler Fransızlara kıyasla İngilizlerle anlaşmaya daha yakın olduğu görülüyordu. Ortaya çıkan bu tablonun konferansın yeniden toplandığında nasıl değişime uğrayıp uğramayacağı Türk delegeleri tarafından da bilinmiyordu.

Lozan'daki süreçler karmaşık bir hal alırken, Sovyetler bir de Türkiye'den gelen meclisi feshetme haberini almışlardı. 1 Mart 1923 tarihinde Sovyet Elçisi Aralov, "meclisin dördüncü senesine girmesinden dolayı bir tebrik name" göndermişti. Bu tebrik namede "Türkiye'nin emperyalist ve kapitalistlerle yaptığı mücadeleyle yeni bir sürece girdiğini, dışarıdan gelen istila zihniyetine karşı halkıyla haklı direniş gösteren meclisteki üyelere Rus köylüsü ve işçisinin selamını" iletiyordu. Türkiye'nin en zor dönemlerden geçtiğini ve bu dönemlerde "Rus halkının TBMM'nin yanında olmaya devam edeceğini" açıklıyordu.[456]

Mustafa Kemal Paşa'nın bu kararı neden aldığı konusunda bir bilinmezlik içerisindeydiler. Bu kararla meclis içindeki ya Bolşevik sempatizanlarını saf dışı ederek Batı'ya bir mesaj verecek ya da saltanat yanlısı kadroları dışarda tutarak ulus temelli bir devlet modelinin adımlarını atmaya başlayacaktı. Ancak Sovyet Rusya'da alınan bu kararın her ne sonuçlar doğuracağı tam olarak kestirilemezse bile Doğu menşeili

[455] Hüseyin Rauf Bey, yakın zamanda Fransız yetkililerle görüşmeler gerçekleştirdiğini ve yerel basının İskenderun'da Fransız zulmünden bahsettiklerinden dolayı bu durumdan rahatsız olduklarından bahsetmiştir. Rauf Bey ise buna karşılık imzalanan itilaf nameyi tatbik etmedikleri gerekçesiyle böyle bir sonucun çıkmasının muhtemel olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca Ankara'da iken barış temelli bir yaklaşım sergileyen Fransızların Paris'e gittiklerinde ise bu kararlarından vazgeçtiklerini savunmuştur. *TBMMGCZ,* Cilt: 27 (28 Kanunusani 1339), s.1238.

[456] Türkiye Rus Şuralar Cumhuriyeti Mümessili Aralov'un tebrik namesi, Musa Kazım Efendi'nin başkanlığında meclis oturumun ikinci celsesinde okunmuştur. *TBMMGZC,* Devre: 1, İçtima senesi: 4, Cilt: 28 (8 Mart 1339), s.45.

mücadelenin kendilerini de doğrudan bağladığını ifade ederek, Lozan'da antlaşmaya varılsın veya varılmasın Şarktaki savaşa devam etme fikri yaygınlık kazanmıştı.[457]

Artık konferansın yeniden toplanacağı haberi gelmişti. Rus Hariciye Komiseri Çiçerin, 5 Nisan 1923 tarihli Türk tarafına gönderdiği mektubunda Lozan'da görüşmelerin yeniden başlaması arifesinde heyetlerin çalışmaları birlikte devam etmesi gerektiğini vurguluyor, öte yandan da Rus heyetinin hangi noktalarda çekincelere sahip olduğunu hatırlatıyordu. Aynı tarihlerde İsmet Paşa, Lozan görüşmelerinin ikinci safhasına katılmadan önce Batı cephesi genel karargahını ziyaret etmeyi uygun görmüştü.[458] İsmet Paşa, itilaf kuvvetlerine Türkiye'nin savaş dahil her seçeneğe hazır olduğunu mesajını vermek amacındaydı. Buradaki incelemelerini tamamladıktan sonra Lozan'a geçecekti.[459]

Rusların Türkler ile İtilaf Bloğu arasında zuhur edecek olan antlaşmaya engel olmaya çalıştığına dair yapılan propagandanın yersiz olduğunu belirtiyordu. İstiklâl Harbi'nde elde edilen askerî zaferlerin diplomasi masasında da kabul ettirilmesi Ruslar için de arzu edilen bir durumdu. Bu noktada da Rusların Türk tarafının tezlerini desteklemeye devam edeceğini iletiyordu.[460] Çiçerin'in açıklamaları son zamanlarda İngiliz etkisiyle yayılmaya başlayan propagandanın etkisini kırmak gerektiği üzerineydi. Elbette İngiliz propagandası Türk-Rus münasebetlerini zedelemek adına çalışmalar yapıyordu. Ancak boğazlar meselesi üzerinde yaşanan itilaflar da Batı tarafından bilinmekteydi. Türk ve Rus delegeler her ne kadar sorunun Lozan'daki ilk görüşme safhasında kaldığını söyleseler de Batı diplomasisi bunu kullanmaya çalışmıştı. Çiçerin bunun farkındaydı. Bu nedenle ikili görüşmeleri ve çalışmaları yapılması gerektiği üzerinde durarak Rusya'nın Türkiye ile önemli bir sorunu olmadığını dolaylı yoldan Avrupa'ya gösterme amacındaydı.

Anlaşılan o dur ki, İngiliz diplomasisi Türklerle barış antlaşması imzalamasına rağmen Fransızları yanına çekerek yeniden birlikte hareket etmeye ikna etmekle kalmamış, aynı zamanda Türk Rus ilişkilerini zedeleyici propagandasına devam ederek Lozan görüşmelerinde Türk tarafını tamamen yalnızlaştırma amacını taşımıştı. Wilson

---

[457] Doğu Perinçek, *Komintern Belgelerinde Türkiye*, s.232.
[458] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi:12.04.1923, Yer Bilgisi: 36080 – 142533 – 78, Kurum: 571.
[459] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 12.04.1923, Yer Bilgisi: 36080 – 142533 – 70, Kurum: 571.
[460] Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar Büyük Zaferden Lozan'a*, s.350.

Prensiplerini yayımlayan ABD heyeti de sadece gözlemci olarak katılmıştı. ABD'nin süreç boyunca tesirli bir diplomasi yürüteceğini düşünen Türk heyeti bu konuda yanılmıştı. Bunların üstüne de çoğu zaman diplomatik alanda güvensizlik yaşadığı Sovyetler de İngiliz propagandasının etkisinde kalmasıyla Türklerin zorlu bir sürecin içinde olduğunu göstermekteydi.

Lozan sürecinde Türk Rus münasebetlerinin gerilmesinde sadece İngiliz propagandasının etkili olduğunu söylemek yanıltıcı olabilir. Zira Mayıs 1923 tarihinde Türk Hükûmeti komünist teşkilatlara yönelik sert tedbirler alma yoluna gitmişti.[461] Dönemin İstanbul Rus temsilcisi J. Zilkind, hem sosyalist teşkilatlara yönelik tutuklama kararlarını öne çıkartan hem de Lozan'da Batı'ya verilen tavizleri hatırlatan bir rapor hazırlayarak Berlin ve Moskova'daki temsilciliklere göndermişti. Üstelik Lozan ile tavrı değişmeye başlayan Türkiye'nin Rus ticaret temsilciliklerini tanımadığını da belirtmişti. Tüm bu yaşananlara rağmen Rusların Türklerle dış politikada birlikte hareket etmeye devam etmesinin elzem olduğunu ifade etmişti.[462] Bu rapor, İngiliz istihbarat servisi tarafından ele geçirilmişti.

2.2.3. Lozan'da Sona Doğru

2.2.3.1. Boğazların Statüsü

Haziran 1923 tarihi itibariyle Lozan'daki görüşmelerde sona doğru yaklaşılmıştı. Türk basını gelen bilgiler ışığında Lozan'daki sorunların aşıldığına yönelik haberlerini paylaşmaya başlamıştı.[463] Fransız esaretinin verdiği demeçler öne çıkartılarak antlaşmanın iki hafta içinde imzalanacağını ilan etmişti.[464] İsmet Paşa ülkenin menfaatlerini elde etme noktasında büyük bir çaba göstermişti. İtilaflar arasında var olan sorunların giderilmesi için çalışmalar yapmıştı. Sulhun imzalanmasında İsmet Paşa başta olmak üzere Türk delegelerini öne çıkartıyordu.[465]

---

[461] Yaşanan hadiselere sert yazılar kaleme alan Ziya Gazetesi, Bolşeviklerin çarlık rejiminden kalan Osmanlı'nın borçlarını görmezden geldiğini ancak Batılı devletlerin hala borçlarını temin etmek için görüşmeleri yavaşlattığını belirtiyordu. Avrupalı şirketlerin Türkiye üzerinden imtiyaz peşinde koştuğunu öne çıkartıyordu. Lozan'da tam destek veren Bolşeviklerin teşkilatlarına yönelik tutuklama sürecini anlamakta zorluk çektiklerini okuyucularıyla paylaşıyorlardı. TBMM Hükûmetini hedef alarak "Ankara'nın Sultanları" tabirini kullanıyorlardı. Bkz. Mete Tunçay, *BKP'nin Türkçe Yayın Organı Ziya Gazetesi ve Türkiye (1920-1923)*, s.81.

[462] Salahi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisinin Türkiye'deki Eylemleri,* Ankara 1995, s.328.

[463] *Halk (Konya),* "Son Safha", 19 Haziran 1339 (1923).

[464] *Halk (Konya),* "Lozan konferansı Sulh ile Neticelenecek", 12 Haziran 1339 (1923).

[465] *Halk (Konya),* "Konferansın Kati Safhası", 14 Haziran 1339 (1923).

Nihayet şark sorunu başlığı altında tüm meselelerinin yatırıldığı Lozan'daki toplantı son bulmuş ve taraflar bir mutabakat metnin çevresinde birleşmişti. Burada Türk ve Rus heyetleri arasında itilaflı bir konu haline gelen boğazlar meselesi üzerinde alınan kararların öne çıktığını söylemek yanlış olmayacaktır. İlk olarak konunun başında şunu belirtmek gerekir ki, İngilizlerin benimsediği boğazlardaki açıklık yani *serbestlik prensibi* hayata geçirilecekti. *Sovyet Cumhuriyet Şura devletleri istisna edilirse taraf devletlerin tümü*, Karadeniz, Çanakkale ve Marmara Denizi üzerindeki hem denizden hem de havadan serbest geçiş ilkesinde karar kılmıştı. Boğaz trafiği barış zamanlarında hangi mahiyette gemi türü olursa olsun bir vergi talep edilmeden geçişine izin verilecekti. Olası harp durumunda Türkiye herhangi bir şekilde savaşa taraftar olmadığı takdirde yine barış zamanlarında olduğu gibi ticarî ve askerî gemi geçişlerine müdahale edemeyecek ve geçişlerine müsaade edecekti. Eğer Türkiye savaşan devletler içinde yer alırsa, ticarî gemilerin Türkiye'nin düşman olarak algıladığı ülkelere yardım etmemek şartıyla geçişlerine izin verecekti. İstanbul hava sahasını kullanan uçaklar ise, Türkiye'nin yönlendirdiği alanlara iniş yaparak devletler hukuku gereğince arama yapılabilecekti. Ancak düşman olarak nitelendirdiği ülkelere ait ticari gemi girişlerini dahi engelleme hakkına sahip olacaktı. Bunu yaparken savaşa taraftar olmayan ülke menşeili gemi geçişlerine haksızlık olmaması için Türk Hükûmeti gerekli önlemler almak adına talimat ve yönergeler hazırlamayı kabul etmiştir.[466]

Boğaz trafiği için asıl önemli olan mesele "harp gemilerinin" durumu idi. Lozan'a göre, barış zamanlarında hangi ülkeye ait olursa olsun "belirli kısıtlamalar" çerçevesinde donanma gemilerinin geçişine izin verilecekti. *Karadeniz'de sınırı olmayan devletlerin donanma gemileri, Karadeniz'de kıyısı olan en güçlü donanmasına sahip devletin gemilerinden* büyük olmayacaktır. Ayrıca belli bir tonaj sınırı getirilmiştir. Hangi şartlar altında olursa olsun barış veya savaş durumlarında dahi bir ülkeye ait olan *gemilerden her biri 10.000 tonajı geçmeyecekti* ve her geçişte en fazla üç gemiye izin verilecekti. Elbette muharip gemilerin geçişten sonra yapacağı faaliyetler Türk hükûmetinin sorumluluğu dışında olduğu kabul edilmiştir. Tonaj esasına göre geçişin sağlanması için de yeni tesis edilecek olan boğazlar Komisyonu tarafından Karadeniz'de kıyıları bulunan her devletten "1 Ocak ve 1 Temmuz tarihleri" arasında uçak ve gemi tipleri hakkında bilgilendirme

[466] *Lozan Barış Konferansı*, Cilt 8, çev. Seha L. Meray, 3. Baskı, İstanbul 2001, s.52

isteyecekti.[467] Bu bilgileri elde eden komisyon, boğazdan gemi geçirmek isteyen ülke yönetimlerine Karadeniz'deki harp gemileri hakkında bilgilendirme yapacaktı.[468]

Öte yandan savaş durumu zuhur eder ve Türkiye tarafsız kalırsa, harp gemilerine geçiş izni, gece gündüz olmak kaydıyla geçiş üstünlüğü hakkı tanınacaktı. Bununla birlikte barış zamanlarında harp gemilerine kabul edilen kısıtlamalar uygulanacak ancak bunu yaparken de Karadeniz'de savaşan gemilerin hakları engellenmeyecekti. Aynı zamanda *Türkiye tarafsız olduğu bir savaşta her ne gerekçe olursa olsun güvenlik tedbiri alacak yetkiye sahip değildi*. Savaş gemileri de harp zamanlarında boğaz güvenliğini tehlikeye atacak arama ve denetleme gibi faaliyetlerden muaf tutulacaktı.

Eğer Türkiye harp zamanlarında savaşa tarafsız kalmamış ve savaşa dahil olmuşsa yine tarafsız olan gemilere karşı bir uygulama yapamayacaktı. Barış zamanlarındaki serbestlik ilkesini ihmal etmeyecek bir şekilde harp durumunda olduğu için kısıtlamaya gitme hakkına sahipti. Türkiye *düşman gemilerine karşı boğaz trafiğinden yararlanarak üstünlük sağlamaya çalışan harp gemilerini önleyici tedbirler alabilir* ancak bunu yine harp halinde olmayan gemilere hazırlayacağı yönergeler ilan etmesiyle hayata geçirebilirdi.

Yukarıda belirtilen hükümlerin uygulanması esnasında antlaşma şartlarına karşı bir aykırı durum ortaya çıkarsa, taraf olan devletler "Milletler Cemiyeti'nin" ilan edeceği her türlü tedbiri uygulamakta kararlı olacaktır. Aynı zamanda boğazlar üzerinde yapılan sözleşmenin kontrolü ve deniz güvenliğinin sağlanması adına Türk heyetini başkanlığında bir *Boğazlar Komisyonu* kurulacaktı. Bu komisyonda Fransa, İngiltere, Bulgaristan, Japonya, Rusya, İtalya, Yunanistan, Romanya ve Sırp Hırvat devletlerinden temsilciler bulunabilecekti. Komisyonun harcamaları ve milletler cemiyetinin giderleri, komisyonda yer alan devletler arasında pay edilecekti. Komisyon yaptığı çalışmalar hakkında Milletler Cemiyeti'ni bilgilendirecekti.

[467] *Lozan Barış Konferansı*, Cilt 8, s.53
[468] Ankara'ya dönen Lozan heyetindeki Hasan Bey'in meclise sunduğu bilgiler yer almaktadır. *TBMMGZC,* Devre: 1, İçtima Senesi: 3, Cilt: 26 (1 Kanunusani 1339), s. 1171.

Rusların da katılımıyla tartışmalı ve gergin geçen boğazlar meselesi müzakereleri İsmet Paşa'nın ifadeleriyle *Misak-ı Millîye uygun* olarak çözülmüştü. Kabul edilen şartlar zaten başkentin güvenliği sağlanması koşuluyla kabul edileceğine dair hususlar, son mebusan meclisinin toplantısında da dile getirilmişti.[469]

2.2.3.2. Yeni Boğazlar Rejiminde Rusların Yaklaşımı

Unutmamak gerekir ki boğazlar, şark meselesinin tüm sorunlarını içine alan bir meselesi idi. Montrö müzakerelerine katılan Cemil Bilsel'in de dediği gibi, boğazlar meselesini Şark sorununun merkezini oturtan ve geçmişte dünya siyasetinin gündemine sokan devlet Rusya idi.[470]

Boğazlar sorununu çözüme bağlayan maddeler bu şekilde yorumlanabilmektedir. Burada önemli olan asıl husus, Rusların kapalılık ilkesini savunmasına rağmen müttefiklerin boğazlarda açıklık ilkesini kabul ettirmesi ve bu kararların Rus siyasetini nasıl etki edeceğidir. Ruslar güney sahilleri korumak için boğazlardaki tüm denetimin Türklere verilmesini istemişti. Hiçbir surette harp gemilerinin boğazdan geçişine izin verilmemeliydi. Boğazlar statüsünde kapalılık ilkesi yeniden devreye girmeliydi.

Maddeler yorumlandığında Sovyet Rusya'nın güney sınırlarında müttefik donanmaların faaliyet sürdürmeye devam edeceğini görüyoruz. Rus devlet adamları için bu hem Rus güney sınırları için hem de Türk başkenti için önemli bir tehlikeye işaret ediyordu. Bilhassa çeşitli ülkelerin temsilcilerinden oluşan bir komisyonun teşekkül etmesi neticesinde Türkiye boğazlara hâkim olamayacaktı. Türklerin kendi sınırı içinde olan boğazlara tamamen egemenlik kuramaması onların bağımsızlığı için önemli bir güvenlik sorunuydu. Bu da Rusların Türkler üzerinden boğazların denetimini sağlayamayacağı anlamına geliyordu. Ruslar kapalılık ilkesi ile Karadeniz'de müttefik donanmaları dışarıda tutarak bölgesel gücünü de kullanıp Karadeniz'de etkin bir politika sürdürmeyi amaçlamıştı.

Ruslar için bir diğer problem, boğazlar komisyonu tarafından her yıl düzenli olarak Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerden harp gemileri hakkında bilgi alınacak olmasıydı. Bu durum, müttefik devletler tarafından Karadeniz'deki Rus donanması hakkında rahatlıkla bilgi elde edeceğine işaret ediyordu. Ayrıca herhangi bir harp durumunda boğazların kapanması için Türk devletinin de savaşa dahil olması gerektiği

---

[469] *TBMMGZC,* Cilt: 26 (1 Kanunusani 1339), s.1171.
[470] Cemil Bilsel, *Dünya Barış Buhranında Boğazlar – Türk Boğazları,* Ankara 2022, s.35.

seçeneği Rusları kaygılandıran bir diğer nokta olarak yorumlanıyordu. Karadeniz'de cereyan edecek muhtemel bir harp sürecine Rusya kayıtsız kalamayacağı için diplomatik kanallar vasıtasıyla Türkleri de savaşa dahil edecek çareler araması gerekecekti. Sovyetlerin savaşa dahil olması demek, Türkiye'nin de harpte yerini alması demek olacaktı. Yoksa mevcut kararlara bakıldığında boğazlardaki harp gemi trafiğini kapatmak mümkün görünmüyordu. Yeni savaş ortamından çıkmış ve yeni bir rejimle ülkesini kalkındırmaya çalışacak olan Türkiye'nin zorunlu haller dışında savaşa taraftar olmayacağı aşikardı. Bu da Sovyetler için boğazlar üzerinden yeni bir sorunu daha meydana getiriyordu.

Her ne kadar Boğazlar üzerinden amacına tam olarak ulaşamayan Sovyetler için Lozan ayrı bir anlam taşıyordu. Bu uzun bir aradan sonra Türkiye lehine Rus basınında yazılanlardan anlaşılmaktaydı.[471] Lozan sürecinde ortaya çıkan siyasî tablo, bir de Avrupa'da birtakım politik ve sosyolojik sonuçlar doğurmuştu. Artık Ruslar için aynı zamanda Avrupa uygulanmaya çalışılan Versay sisteminin de çöküşü anlamına gelmekteydi. İngiliz ve Fransızların liderliğini yaptığı müttefik bloğun Lozan'da çatırdadığını düşünüyorlardı.[472] Bu durumun yeni Rus siyasetinin şekil almasında doğrudan etkili olacağı kanaati yaygınlık kazanmıştı.

2.3. Barış Antlaşmasından Sonra Türk - Sovyet İlişkilerinin Seyri

Barış antlaşmasından sonra Türk-Rus ilişkileri yeni bir döneme geçiş yapacaktı. Taraflar birbirlerinin siyasî menfaatler noktasında hangi bilince sahip olduklarını 1920-1923 yılları arasında kurdukları ilişkilerle bir fikir sahibi olmuşlardı. Ancak gelecek yıllarda nasıl bir planlama ve ön görü ile yola çıkacaklarına dair birtakım kuşkuları vardı. Her iki ülkenin de rejimsel değişiklikleri ikili münasebetlerde nasıl bir karşılık bulacağı merak konusu idi. Bilhassa ideolojik yaklaşımların doğrudan etkileyeceği iktisadî alan en çok tartışılmaya açılan konular arasındaydı. Heyetlerin gidip gelmeleri, toplantıların bir çıkmaza sürüklenmesi ve uzun bir zaman dilimine yayılan görüşmelerin cevap aradığı ortak soru, birbirine zıt iki iktisadî anlayışla birlikte nasıl hareket edileceği idi.

---

[471] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 11.10.1923, Yer Bilgisi: 34691 – 136743 – 1, Kurum: 571.
[472] Komünist Enternasyonal Belgelerinde Türkiye Dizisi 1, *Boğazlar Meselesi Lozan ve Montrö*, s.97.

Sulh görüşmeleri sırasında Türk-Rus ilişkilerini yönlendirecek olan antlaşma taraflar arasında Mart 1921 yılında gerçekleşmişti. 1921 yılında imzalanan Moskova Antlaşması başta siyasî olmak üzere çeşitli alanlarda atılması muhtemel adımların temelini oluşturmuştu. Ortak menfaatlerin ayrılan noktalara nazaran daha fazla ve keskin olması, iki ülkeyi de birbirlerine yaklaştıran ana unsurdu. Antlaşma metni kapsayıcı bir şekilde hatırlansa da ekonomi ve ticarî meseleler daha sonra görüşmek üzere gelecek yıllara bırakılmıştı.

2.3.1. Rusya'nın Türkiye'ye Yaklaşımı

2.3.1.1. Siyasî Alandaki Düşünceler

XX. yüzyılın hemen başından itibaren bir yandan yeni rejim anlayışları ortaya çıkarken bir yandan da demokrasi usullerini benimsemiş siyasi anlayışların giderek yaygınlık kazanmaya başladığına tanık olunuyordu. Ruslar, Ekim İhtilali ile demokrasi usullerini burjuvazi sınıfının siyasi uzantıları şeklinde görmeye başlamıştı. Dolayısıyla kendi siyasî fikirlerine göre, burjuvazi sınıfı demokrasi rejimi ile siyasete tutunduğu için bu sistemi benimseyen ülkelere yönelik düşmanca düşüncelere sahiplerdi. Ancak Türkiye belirlenen bu kalıbın dışında değerlendirilecekti.

Türkiye de cumhuriyetin ilanıyla demokratik bir oluşumun içine girmişti. Ruslar, Türkiye'deki bu gelişmelerin yaşanacağını 1920'nin hemen başında yapmış oldukları toplantılarda dile getiriyorlardı. Bu nedenle cumhuriyetin ilanı sürpriz olmadı. Yeni Türkiye'nin benimsediği rejim gereği Türklere cephe alması gerekirken, Millî Mücadele'de olduğu gibi yine yeni bir ortak düşman algısı ortaya çıkarıp birlikte hareket etmeye devam etmenin arayışına girilmişti.

Lozan öncesinde ve görüşmeler sırasında Türk tarafıyla önemli krizlerle karşı karşıya kalan Rus devleti, verilen tavizlere rağmen Türk bağımsızlığının hukuken tanınmasını artı olarak görüyordu. Zira onlara göre, Lozan komünizmin kapitalist zihniyete karşı kurduğu üstünlüğü simgeliyordu. Avrupa'da proletarya sınıfı üzerinden kuramadıkları üstünlüğü Lozan ile Doğu dünyasında hayata geçirebilirlerdi. Batı'da başarılamayan sosyalist ihtilaller, Doğu dünyasında karşılık bulabilirdi. Bu durumun varlığı, elbette Türkiye'nin Batılı devletlere karşı elde ettiği bağımsızlıkla ortaya çıkmıştı. Doğu'da muhtemel ihtilalin gerçekleşmesi Türklerle kurulan münasebetlerden geçmekteydi. Sovyetler, bu nedenle Türkiye ile kurulan temaslarda dikkatli hareket edilmesi gerektiği bilincine sahipti. Zira Türkiye ile yaşanması muhtemel olumsuzluk,

Doğu dünyasında komünizme cephe alınmasına neden olabilirdi. Bu da Asya ülkelerinde geçmişten beri sömürü anlayışı içinde hareket eden Batı'nın çıkarına bir durum teşkil edecekti. Bilhassa millî kurtuluş hareketlerini başarıya ulaştıramayan milletlerin yeniden Batı'nın gölgesine girmesine zemin hazırlayacaktı.

Ayrıca Lozan Birinci Dünya Savaşı neticesinde kendilerinin önüne getirilip imzalamaktan başka çaresi olmayan milletler için de rehberdi.[473] Türk bağımsızlığının edindiği felsefe, Batı emperyalizmine karşı Asya ülkelerinde önemli bir şekilde tesir edecekti. Bu düşüncelerine rağmen Kemalist Türkiye olarak nitelendirdikleri yeni devletin Batı ile kendileri arasında nasıl bir tercihte bulunacağına dair çeşitli teorileri gündemlerinden düşmüyordu.

Yaptıkları görüşmeler ve toplantılarda anlaşılıyordu ki, Ruslar Lozan'ı sadece ulusal kurtuluş savaşın sonucunda bağımsız yaşam hakkı kazanmış Türklerin önemli bir siyasî başarısı olarak görmüyordu. Bu antlaşma ile birinci dünya savaşına müttefik olarak giren İtilaf bloğunun içinde derin bir çatlak da yaratmıştı. Böylece hem Doğu dünyasında emperyalist devletlere darbe vurulmuş hem de kendi içlerinde husumetlerin meydana gelmesine sebep olunmuştu. Bu çatlağın meydana gelmesinde Sovyetlerin Türklere olan desteği tartışılamazdı. Yakın zamanda neticeye kavuşan Lozan antlaşmasında boğazlar üzerinden tamamen Türk tezini savunması bunu kanıtlamaktaydı.

Bu çatlağın en önemli sebebi Lozan Antlaşması'nın kendisiydi. Versay Antlaşması'nda yenen devletler mağlup devlet üzerinden istediğini alarak çıkmıştı ancak Lozan'da İngiliz ve Fransız devlet adamları farklı siyasî amaçlar peşine düşmüştü. Zaten Fransa'nın kendine has bir iktisadî rehberliğinin varlığı, Türklerle Lozan öncesi kurdukları temaslarda öne çıkmaktaydı. Fransız ve İngiliz emperyalizmi şark meselesinde Sevr metninde mutabakata varırken, Lozan sürecinde farklı fikirleri öne sürer hale gelmişti. Böyle bir durumun ortaya çıkmasındaki asıl sebep de Türklerin kendilerine dikte ettirilmeye çalışılan bir metinle değil, güçlü bağımsızlık talepleriyle görüşmelere katılmış olmalarıydı. Zira TBMM Hükûmeti mağlup değil sahada askerî mücadelesini başarıyla sonuçlandırmış ve galip gelen taraf olarak müzakerelere başlamıştı.

[473] Türk istiklâlinin subay kesiminin liderliği ve köylü ile çiftçi sınıfın mücadelesinin yanında Bolşevik Rusların yardımlarının etkisi üzerinde duruluyordu. Bkz. Aydınlık, *Fevkalade Gençlik Nüshası,* İkinci Baskı, Ankara 1976, s.54.

Anlaşma metni imzalandıktan sonra Rus hükümeti Türklerin Batı ile sorunlarını çözdükten sonra yine yüzünü Batı'ya dönüp, Avrupa menşeli bir dış politika gütmesinden çekiniyordu. "Ortak düşman" algısı ortadan kalkmıştı. Yeni dönemde Türkiye ile yola devam edilebilmesi için yeni düşman arayışlarına girilmesi gerektiğini düşünüyorlardı. Bunun yapılmadığı takdirde Türk siyasetinde derin değişiklikler yaşanabilirdi. Lozan sonrası Türkiye ile münasebetler hem iktisadî yönden hem de siyasî yönden geliştirilerek yola devam edilmeli düşüncesi hâkimdi.

Rus siyaseti, Türklerin Millî Mücadele'de cephane ve para gereksinimlerinden dolayı kendileriyle dostluk münasebeti kurduklarına inanıyorlardı. TBMM Hükûmeti'nin zorunlu ve acil ihtiyaçları olmasa farklı ideolojik süreçlerden geçen bir ülke ile temas kurmakta aceleci davranmayacaklardı. Bu nedenle Ruslar, münasebetlerin gelişimini Türkiye'nin ihtiyaçlarına bağlı olduğunu biliyorlardı. Bu noktada Lozan sonrası Türk siyasetiyle ilişkilerini devam ettirmek için en önemli alan ekonomik saha olacaktı. Çünkü Yeni Türkiye'nin uzun zamandan beri savaş ekonomisi altında yaşamak zorunda kaldığı için önceliği mali kalkınma olacaktı. Millî Mücadele dönemlerinde de yer yer bahsettiğimiz şüphe siyasetinden çıkan siyasî bunalımlar yeni dönemde de Türk Rus ilişkilerinde kendini gösterecekti. Bu durum her iki taraf ülkesi için de geçerliydi. Türkler hiçbir zaman Rus ilişkilerin şüphe diplomasisinden kurtulamamıştı. Her ne adım atılırsa atılsın geçmişteki Rus savaşları hala belleklerinde canlı olarak kalmaktaydı. Ancak kafalarında yer edinen bu fikirlerden uzak kalarak Türk Rus ilişkilerinin konusu açıldığı zamanlarda dostluk ve samimiyet üzerinden bir münasebet geliştirdiklerini de söylemekten geri duymayacaklardı.

Enternasyonal toplantılarına katılan üyeler bir konuda mutabakata varmışlardı o da Türkiye sadece *Yunanlılara karşı değil İngilizlerle birlikte* Batı emperyalizme karşı da bir zafer kazanmıştı.[474] Bu da kapitalist sistem içerisinde sömürülen şark topluluklarının yabancı sermaye odaklarına karşı mücadelesinin başlangıcı olacaktı. Millî Mücadele döneminde şark topluluklarına gösterilen yaklaşım belli idi. Türk devletinin bağımsızlığından sonra Rusya'nın nasıl bir siyaset takip edeceği sorusu akıllara gelmekteydi. Aslında bu sorunun cevabı çok netti. Türk bağımsızlığı Sovyetlerin 1920-

[474] TÜSTAV, *Mete Tunçay Arşiv Fonu,* Zarf: 41, Yıl 1922.

1922 senesinde şark toplumu üzerinde kurmuş olduğu siyasi ve diplomatik stratejinin doğruluğunu ortaya koyuyordu.[475]

Türkiye'nin kalkınma ihtiyacı, Rusları ve Batılı devletleri Anadolu sahasında yeni bir mücadele içerisine girmesini sağlayacaktı. Bu mücadele komünist ve kapitalist ekonomik anlayışların bir savaşımıydı. Türkiye ile emperyalist zihniyete karşı birlikte yer almayı başarmışlardı. Aynı durum kapitalist oluşumlara karşı da yapılanabilir miydi bundan emin değillerdi. Yeni Rus politikası, ortak düşman algısı oluşturmak için kapitalist zihniyeti kullanmak gayretinde olacaktı.

Lozan ile bağımsızlığını elde eden Türkiye'de emperyalist blok ortadan kaldırılmıştı. Ancak kapitalist eğilim hala devam etmekteydi. Bu nedenle Rus yönetimi, Türkiye ile bilhassa iktisadî alanlarda iş birliğini geliştirmek amacındaydı. 1920'de Anadolu'da saha araştırmalarına girişmişlerdi. 1922 yılından itibaren ise Anadolu sahasına yönelik uzman ekiplerini araştırmalar yapmak üzere göndermeye başlamışlardı.[476]

Millî Kurtuluş hareketinin liderliğini Rusların gözünde Türk burjuvazisi yapmıştı. Türk burjuvazisinin parlak bir zafer elde ettiği inancındaydı. Tabi ki de bunu sadece Türk burjuvazisinin başarısı olarak görmüyordu. Bu savaşın köylü ve işçi kesiminin de önemli bir payı vardı. Bağımsızlık mücadelesinde aynı amaç doğrultusunda birlikte hareket etmişlerdi. Gelecek yıllarda da Türkiye'nin güçlendirmeye çalıştığı ulusal burjuvazi sınıfı, Sovyetlerin de belli bir zamana kadar desteğini alacaktı. Çünkü Türk burjuvazisi

---

[475] Emre Adıgüzel, *Komintern Belgelerinde Türkiye Kurtuluş Savaşı,* çev. Fatma Mercan, İstanbul 1985, s.147.

[476]Millî Mücadele'nin en kritik safhalarına girildiğinde Rus iktisadiyatı Anadolu için önemli girişimlerde bulundu. TBMM Hükûmetinin yeni karargâhı olan Ankara'da ekonomik gelişmeleri takip edebilecek muhtelif sayıda daireler açmaya başladı. Türk basını Anadolu'daki mücadeleyi ele aldığı bir zamanda bu gelişmeyi de gözünden kaçırmadı. Haberin manşetlere taşınmasıyla Ruslar, Anadolu coğrafyasında iktisadî analizler gerçekleştireceklerini söylemekle yetindiler. İktisadî inceleme denilen anlayışın ne olduğu merak konusu iken Ruslar, ticaret mümessilleri ile mavera-yı Kafkas kooperatif şirketi ve teşebbüslerini Anadolu'ya yollamışlardı. Ekonomi uzmanlarından Prof. Amirovinç önderliğinde bir heyeti Erzurum bölgesine göndererek ilk adımlarını atmış oldular. Heyetin basına verdiği röportajlarda ülkedeki tarımsal verimi tespit etmeyi, millî tüccar ile yabancı sermayedar sınıfının konumunu ve ülkenin yıl içerisinde gerçekleştirdiği ithalat ve ihracat oranlarını denetlemek amacıyla faaliyet içerisinde olduklarını beyan ediyorlardı. Tabi zaman ilerledikçe Türkiye'deki Rus uzmanlarının sayısında artışlar gözlemlendi. Prof. Liyahof ve Gulman önderliğinde Rus uzmanlar gruplara ayrılmak suretiyle Adana, Mersin, Konya, Aksaray, Tokat ve Sivas gibi şehirleri yakından incelemeye başlamışlardı. Daha fazla detaylı bilgi için bkz. *İkdam,* "Rus Sefarethanesinde İktisat Şubesi İçin Bir İçtima", 17 Şubat 1338; *İkdam,* "Rusların Tetkikatı", 24 Nisan 1338(1922).

Yakındoğu coğrafyası üzerinde planladıkları sosyal devrimin önemli bir lokomotifi olacaktı.[477]

Bu nedenle de Sovyet Rusya şark topluluklarıyla yakın teması kesmeyi düşünmüyordu. Sovyetler için asıl sorun mücadelenin kazanılmasında liderlik eden ve *burjuvazi yapı içerisinde değerlendirdiği Kemalistlerle* aynı münasebeti sürdürüp sürdürmeyeceği meselesi idi. Zira TBMM Hükûmeti'nin komünist yapı ve oluşumlara karşı sert tedbirler alındığı biliniyordu. Türk tarafı da önemli zaman eşiklerinde Bolşevik görünmeyi tercih ettiği de oluyordu. Ancak buna rağmen *Türk komünistlerine seslenerek*, yeni siyasi süreçte de *feodal yapıların son halkası olarak gördükleri Kemalistlerle* birlikte hareket etmeleri isteniyordu. Türk bağımsızlığının savunma görevleri sona ermemişti. Feodal yapıların çıkarlarını savunuyormuş gibi bir algı çıkmış olsa da asıl hedeflerinin "devrimci Türkiye'nin bağımsızlığı" olacağı unutulmamalıydı.[478] Bu durumda Millî Mücadele'de yerini almış olan köylü ve işçi kesimine büyük görev düşüyordu. Millî Mücadele'deki ortaklık, sosyalist ihtilalin zemini hazır olana kadar devam etmeliydi. Şartlar olgunlaştığında Sovyetler nazarında gerçek Türk devrimi için adımlar atılacaktı. Bu süreçte elbette ulusal kadroda yer alanlar yönetimden uzaklaştırılarak saf dışı edilecekti.

2.3.1.2. İktisadî Saha Çalışmaları

Türkiye'nin ticarî konumuna bakıldığında Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Rus devletinin önemli bir paya sahip olmadığı görülmektedir. Savaş dönemlerinde ise minimum seviyede olan ticarî rakamlar, Rus topraklarının abluka altına alınmasıyla daha da sınırlı hale geldi. Fakat sınırlı sayıda da olsa Rus limanlarına sevkiyata devam edildi. Genelde bu ürünler Türk malı olmaktan ziyade Avrupa menşeili idi. Anadolu Avrupa ile Rusya arasında transit ticarette bir köprü vazifesi görüyordu.[479] Türkiye'den meyve ve sebze gibi tarımsal ürünler giderken, Rusya'dan ise şeker, un ve gaz gibi maddeler gelirdi. Avrupalılar için maden kömürü, buğday ve gaz gibi ürünler önemli ihtiyaç kalemleri arasındaydı. Bu nedenle de Rus pazarı ile olan münasebetlerini geliştirmek durumunda kalacaklardı.

---

[477] Doğu Perinçek, *Komintern Belgelerinde Türkiye,* s.262.
[478] Emre Adıgüzel, *Komintern Belgelerinde Türkiye Kurtuluş Savaşı,* s.151.
[479] *İkdam,* "Türkiye ve Rusya Münasebatı Ticariyesi", 11 Ağustos 1921.

Lozan'dan sonra Türkiye, Avrupa ile Rusya arasında köprü görevini üstlenmeyi terk edecekti. Siyasette olduğu gibi iktisadi sahada da yeni bir yol haritası oluşturmanın arifesinde olan Türkiye, Batı'nın uluslararası emperyalizm şemsiyesi altında Lozan'dan sonra farklı bir siyaset uygulayacağının farkındaydı. Sovyetler ise, dar bir sermaye gücüne sahip olan Türkiye'yi ekonomik alanda Avrupa'nın yalnız bırakacağını düşünüyordu. Savaşla ele geçiremediği Anadolu'yu XIX yüzyılda olduğu gibi ekonomik enstrümanları kullanarak kendi yörüngesine dahil etmeyi planlamaktaydı. Sovyetler Avrupa'nın takınacağı bu tavrı fırsata çevirip, sınırlı da olsa Türkiye'nin istikrarlı bir iktisadî hayata kavuşmasına öncüllük etmenin yollarını aramaktaydı. Ekonomik hayatta millî yapılarla ekonomisine yön veren bağımsız bir Türkiye modeli, Sovyetlerin hem siyasi hem de ideolojisiyle doğrudan doğruya örtüşen bir durumdu. Bu nedenle Türkiye'deki burjuvazi unsurlarına belli bir zamana kadar hoşgörüyle yaklaşacaklardı.

Sovyetlerin resmi yayın organları haline gelen Rus gazeteleri, hasta adam olarak kabul edilen Osmanlı'daki halkın Batılı emperyalistlere güçlü bir tepki gösterdiğini yazıp çizecekti. Saltanat rejiminden kendi ilkeleriyle bağdaşan millî odaklı bir devlet modeliyle yola devam edecekleri Rus basınına göre artık kesindi.[480] Monarşik düzenden farklı bir siyasi ideoloji ile yoluna devam edecek olan Türkiye ile siyasette olduğu gibi iktisadî gelişim evresinde de dostluk münasebetlerinin kurulması gerektiğine inanıyorlardı. İstiklal Harbi'nde eşit koşullarda savaşmayan ancak bağımsızlığını elde eden Türk halkının yine eşit olmayan bir iktisadî muharebenin içinde yer alacağı konusunda tespitleri mevcuttu. Onlara göre emperyalist devletler savaşla yapamadıklarını iktisadî araçları kullanarak yapmaya çalışacaktı. Türkiye ve Rusya bu politikaya karşı ortak bir duruş sergilemeli idi.

Yeri geldiğinde Sovyetlerin kendi sınırlarını korumak adına sadece askerî değil ekonomik anlamda da kendisini güvende hissetmek için sınırdaş ülkelerdeki yabancı sermaye sınıfının önemli ölçüde darbe yiyerek piyasadan çekilmesini beklediğini ele almıştık. Savaş atmosferinden çıkmaya çalışan Türkiye'nin bu noktada atacağı adım henüz bir netliğe kavuşmamıştı. Ancak Esat Bey'in ilk izlenimlerine göre geçmişte Osmanlı ile Avrupa arasında bir köprü olan yabancı sermaye sınıfının artık gücünü kaybetmişti. Savaşlar nedeniyle önemli ölçüde yabancı uyruklu insanların göç ettiği de ortadaydı. Böyle bir durumda artık yerli burjuvazinin güçlendirilmesi gerekiyordu. Esat

[480] Nilüfer Efendiyava, "1920'lilerin Başında Türk Halkının Millî Kurtuluş Savaşı'nın Resmi Sovyet Basınında Yansıtılması", *10. Türk Tarih Kongre Bildirileri,* C. VI, Ankara 1994, s.2794.

Bey'in bu öngörüleri çok geçmeden karşılık bulmaya başlamaktaydı. Nitekim yapılan meclis konuşmalarında bilhassa "Batı Anadolu'da yer alan yabancı şirketlerin doğrudan yerli tüccarla temasa geçtiğine"[481] yönelik haberler paylaşılıyordu. Türkiye'den gelen bu havadisler Sovyetlerin beklentilerini karşılar nitelikteydi.

Yeni süreci iktisadî muharebe olarak tanımlamayı tercih eden Lenin Rusya'sı, ekonomik sahada Türkiye'yi yalnız bırakmayarak iktisadî sahanın da aktörlüğünü yapma isteğindeydi. Bu şekilde kendisine karşı inşa edilmesi muhtemel siyasî hamlelere karşı ayakta kalabilmeyi tasarlıyordu. Bu nedenle Millî Mücadele döneminde nasıl Türkiye Sovyetlerin desteğini zorunlu gördüyse şimdi de Sovyet Rusya, emperyal savaştan çıkmış bağımsız bir Türkiye'nin varlığına muhtaçtı. Belki de kendi ideolojik anlayışına ters olmasına rağmen Türkiye'deki millî burjuvazilerinin gelişmesinden yana bir tavır alacaktı. Bu tavrın yeni düzende Türkiye'nin üstleneceği roller karşısında zaman zaman değişime uğrayacağına tanık olunmaktadır. Çünkü Stalin ile Rusya'nın tek amacı vardı artık. O da *Tek ülkede Sosyalizm* planını hayata geçirmekti.

Ruslar, Türkiye ile ekonomik münasebetlerini geliştirmek için fazla zaman kaybetmek niyetinde değildi. Daha Millî Mücadele'nin askerî safhasında bile iktisadî komisyonlarla çalışmalarına başlamıştı. Bu kapsamda Sovyet Dış Ticaret Mümesilliğinin denetiminde Trabzon vilayetinde bir deponun inşa edilmesine yönelik talepler vardı. Sağlıklı mal alışverişinin gerçekleşmesinin yapılabilmesi Türk-Rus ortak ticarî şirketlerinin varlığına bağlı olduğu belirtiliyordu.[482]

1922 yılında Rus kökenli Ardinsky, Anadolu'daki Sovyet Dış Ticaret Mümessili olarak tayin edilmişti. Mösyö Kaheli ise, Türk Rus ticareti için önemli bir yer tutan İnebolu'da dış ticaret temsilcisi olarak atanmıştı.[483] Mösyö Kaheli'nin görevini yerine getirirken Türk makamlarından kendisine yönelik kolaylıkların sağlanması adına Türkiye Sovyet Sefareti tarafından Hükûmet yetkililerine başvuruda bulunulması istenmiştir.[484]

---

[481] İktisat Vekili Mahmut Esat Bey, memleketin iktisadî ahvali hakkında izahat verdiği oturumdur. *TBMMZC,* Devre: 1, İçtima Senesi: 3, Cilt: 26 (30 Kanunuevvel 1338), s. 109

[482]Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 25.10.1339 (1922), Yer Bilgisi: 36180 – 142096 – 149, Kurum 571.

[483] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 07.06.1339 (1922), Yer Bilgisi: 36180 – 142096 – 201, Kurum 571.

[484] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 04.06.1339 (1922), Yer Bilgisi: 36180 – 142096 – 199, Kurum 571.

İnebolu'daki dış ticaret temsilcisinin[485] asli görevi, Rus topraklarına gönderilecek olan Türk mallarına ve gemilerine vize vermekti.[486]

Antlaşmalar neticesinde Türkiye ve SSCB kurulan iktisat komisyonunda görev alan Rus uzmanlar, Anadolu'daki doğal kaynakları incelemek ve işletmek amacıyla Van bölgesinde çalışmalar yapmak istediklerini TBMM Hükûmetine bildirmişlerdi.[487] Çoruh vadisindeki bakır madenler hakkında incelemelerini tamamlayan ekip[488] buradan Van'a geçmiştir. Yine bu maksatla Van'dan sonra Erzurum vilayetinde de çalışmalar yapmak arzusu içinde olmuşlardır.[489] Öte yandan yer altı çalışmalarını yapmak üzere Trabzon'a gelecek olan Rus heyeti hazırlıklarını tamamlamıştır.[490]

Ruslar, Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde arazi incelemesi yapmaya devam ederken aynı zamanda da kendi ürünlerini tanıtmak maksadıyla elçiliklerde ve sergi alanlarında tanıtım programları düzenliyorlardı. Sergi başında yapılan konuşmalarda taraflar, geleceğe yönelik yapıcı açıklamalar da bulunuyorlardı. Asıl gayelerinin tek taraflı değil, iki taraflı ekonomik münasebetlerinin gelişiminin yönünde olduğunu belirten Rus heyeti, savaştan yeni çıkmış Türkiye'nin yeniden ayağa kalkması için Rus ekonomisiyle bir iş birliğine gitmesi gerektiğinin altını çiziyordu.

Sadece il bazında sınırlı kalmayıp, mahalli bölgeler bazında da araştırmalarını sürdürüyorlardı. Türk halkının çalışma vaziyetini yerinde görmek amacıyla düzenlenen araştırmaların iki ay içerisinde tamamlanacağı bildirilmişti. İktisat Vekâletinden de doğrudan yardım alıyorlardı.

Rus uzmanlarının ülke içindeki etkinlikleri, Türk basınını da Rus ekonomisine ve Türk-Rus iktisadî ilişkilerine odakladı. Bir yandan hangi Rus menşeli malların ülkeye getirilebileceği yazılırken bir yandan da Türkiye'nin Sovyetlere satabileceği mallar

---

[485] İnebolu bölgesi, bilhassa Ankara'ya ulaştırılması gereken ürünlerin taşındığı en işlek yol güzergahı üzerindeydi. Bu nedenle deniz ile kara bağlantısının olduğu vilayette Ruslar bir ticaret temsilciliği açmayı uygun görmüştü. Bkz. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 15.10.1339 (1922), Yer Bilgisi: 36180 – 142096 – 153, Kurum 571.

[486] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 08.05.1339 (1922), Yer Bilgisi: 36180 – 142096 – 211, Kurum 571.

[487] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 14.06.1339 (1922), Yer Bilgisi: 36009 – 142288 – 4, Kurum 571.

[488] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 01.01.1339 (1922), Yer Bilgisi: 36058 – 142460 – 645, Kurum 571.

[489] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 18.04.1339 (1922), Yer Bilgisi: 36009 – 142288 – 17, Kurum 571.

[490] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 27.01.1339 (1922), Yer Bilgisi: 36058 – 142460 – 634, Kurum 571.

üzerinden bir değerlendirme yapıldı. Bunu yaparken Türk ekonomisinin kapasitesi tartışmaya açılmış oldu. Savaş atmosferinde olan bir ülkenin hangi malları ihraç edebileceği masaya yatırıldı. Bununla birlikte Rus iktisadiyat uzmanlarının faaliyetlerine karşılık, Türk Hükûmetinin de kendi heyetlerini Rus topraklarına gönderip inceleme yaptırması gerektiği üzerinde duruldu.[491]

Lozan'a gidilen süreçte Türkiye'yi ziyaret eden General Frunze'den Türk-Rus iktisadi hayatının gelişimine yönelik açıklamalar gelmişti. Frunze 26 Eylül 1922 tarihinde vermiş olduğu röportajda, "artık Türkiye ile farklı bir evreye geçildiğini, iktisadî ilişkileri tasarlamak adına çalışmalar yapılması" gerektiğini anlatırken bir adım daha atmış ve hatta "ortak şirketlerin kurulması"[492] gerektiğini ifade etmiştir. Açıklamaların ardı sıra geldiği bir dönemde Türk bürokratlarını ve General Frunze'yi destekler nitelikte bir beyan da İstanbul Rus Ticaret Temsilcisi unvanı ile tanınan Zolatarief'den gelmişti. Türk ekonomisindeki çarkların dönmesini engelleyen kapitülasyon sürecine Lozan ile son verildiğinin altını çizerken Sovyetlerle Türkiye'nin iş birliği halinde çalışması gerektiğini zaruri görmüştü.[493]Ankara Rus elçisi Aralov ise, sadece siyaseten değil, iktisadî evrede de Türkiye ile olan ilişkilerini inkişaf ettirme amacında olduklarını her fırsatta beyan ediyordu. Asıl odaklanılması gereken konunun artık ticaret sahası olduğunu açıklıyordu.[494]

Taraflar arasında bu tür açıklamalar geliyordu fakat her iki ülkenin de nasıl bir ekonomik anlayışla yola çıkacağı belli değildi. Tatbik edecekleri ekonomik sistemlerin birbirlerini tamamlamadıkları takdirde ne gibi önlemler alınacağı meçhuldü. Aynı zamanda 1920'li yılların başı her iki ülke için de bir savaş atmosferi dahilinde geçmişti. Böyle bir ortamda hangi adımlar atılırsa atılsın ekonomik olarak kayda değer bir ilerlemenin mümkün olamayacağı aşikardı. Nitekim 1923 senesinin ihracat ve ithalat rakamlarına bakıldığında ortaya çıkan tablo belirtilen durumu özetler nitelikteydi. Türkiye Sovyet Rusya'ya 3 milyon liralık ithalata karşılık 1,7 milyon liralık ihracatla

---

[491] *İkdam,* "Rusya ile Anadolu Arasında Ticaret", 11 Temmuz 1338 (1922).
[492] Yavuz Bige Sükan, " Türk Kurtuluş Savaşı Yıllarında Uluslararası Rekabet Alanı Olarak Trasnkafkasya ve Türkiye'nin Ekonomik İlişkileri", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi,* Sayı 4, İstanbul 2003.Generalin bahsettiği ortak şirketler kurma fikri yakın bir zamanda hayata geçirildi. Kaynaklara bakıldığında Türk-Russo adında bir şirketin 1924 yılında kurulduğu ve 1925 senesinde ise faal hale geçtiği yazılmaktadır. Bkz. Y.N.Rozaliyev, *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri (1923-1960)*, çev. Azer Yanan, Ankara 1978, Dimitr Vandov, *Atatürk Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri,* İstanbul 2014, s.224; Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Gizli Görüşmeleri*, İstanbul 2005, s. 191; Galip Kemali Söylemezoğlu, *Hariciye Nezaretinde 30 Sene 1892-1922,* C.4 Son Kısım, İstanbul 1955, s. 186.
[493] *Vatan,* "Türkiye-Rusya Ticaret Muahedenamesi", 20 Ağustos 1339 (1923).
[494] *Vatan,* "İki Rus Sefiri", 5 Haziran 1339 (1923).

ancak karşılık verebilmişti.[495] 1923 yılı rakamları her iki ülke tarafından da beklenen bir durumdu. Dostluk temelinde ilerleyen siyasî ilişkileri ekonomik alana taşımak pek kolay olmayacaktı.

2.3.2. Türkiye'nin Rusya'ya Yaklaşımı

2.3.2.1. Dış Politikadaki Değişim

Hem TBMM Hükûmeti hem de Sovyetler Millî Mücadele gibi kritik bir dönemden geçildiği bir zamanda mevcut siyasî şartlar gereği birbirlerinin politik ilkelerini tam olarak tanımadan bir dostluk zemininde bir araya gelmişlerdi. Bu durum, ikili siyasî gelişmelerin kimi zaman bunalımlarla karşılaşılmasına neden olmuştu. Zorunlu bir ittifak temelinde taraflar, süreci yürütmenin gayreti içinde olacaklardı.

Lozan öncesinde Türkiye'nin dünya siyasetinde nasıl bir konum alacağı sorusu aslında Lozan Barış Antlaşması imzalandıktan sonra da bir netliğe kavuşmamıştı. İngilizler, Türkleri kendi taraflarına çekerek Yakındoğu coğrafyasında önemli bir müttefik ilişkileri kurma arayışı içerisindeydi. Ancak bunu yaparken yeni rejimiyle yoluna devam edecek olan Türkiye'den eski imtiyazlarını devam ettirme isteğinde olacaktı. İngiliz bürokrasisi yeni Türkiye'nin benimsediği ilkeleri bilmesine rağmen geleneksel tutumundan taviz verme eğiliminde değildi. Bu bir anlamda Osmanlı döneminde elde ettiği siyasî ve iktisadî kazanımlarından kolay kolay vazgeçemeyeceğini göstermekteydi.[496]

Ruslar ise, kendi sınırlarından olabildiğince Batı nüfuzunu uzaklaştırmak niyetindeydi. Üstelik Batı'ya karşı kendilerini bir adım önde görüyorlardı. Çünkü İstiklal Harbi sırasında en büyük düşmanı emperyalist kuvvetler yani Batı iken, bu ölüm kalım savaşında tek destek veren Avrupa devleti ise kendileriydi. Lozan'da nasıl bir yol izleyeceği merak konusu olan Türkiye ise, birtakım tavizler vermiş olsa da bağımsız bir ülke olarak kendisini Avrupa'ya kabul ettirmişti. Ne İngiliz ne de Rus yakınlığı izlenimi gösteren Türkiye, Osmanlı'dan miras kalan denge politikasını tatbik ederek hassas dönemlerden geçmeye devam edecekti.

---

[495] İlyas Kamalov, İrina Svistunova, *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri,* Ankara 2010, s.277.
[496] Stefanos Yerasimos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye,* çev. Babür Kuzucu, 3. Kitap, 6. Baskı, İstanbul 1992, s.66.

Denge politikası, pragmatik Türk dış politikasını yürüttüğü ilkelerle doğrudan bağdaşıyordu. Bu politikanın uygulanılabilir hale gelebilmesi için Türklerin Ruslarla temasına devam etmesi gerekliliği ortadaydı. Bilindiği gibi Millî Mücadele safhasında ortak düşman algısıyla hareket etmişlerdi. Şimdi ise, ikili ilişkilerin devam edebilmesi adına yeni bir siyasî temel yaklaşımı bulmak zorundaydılar. Artık ortak düşman algısı Türkiye'nin bağımsızlığıyla birlikte ortadan kalkmıştı.

Türkiye, Batı ile Lozan'da sorunların önemli bir kısmını çözüme kavuşturmuş olsa da bilhassa İngiliz ve Fransızlarla çözüme muhtaç meselelerin varlığı devam etmekteydi. 1930'lu yıllara kadar Türkiye kendi sınırları içinde bir yandan inkılaplarını hayata geçirirken bir yandan da Batı ile olan hayati sorunlarını diplomasi kanalları aracılığıyla halletmenin peşindeydi. Bu sorunların çözümü sırasında yine karşısında bağımsızlığını kabul etmiş olsa da Batı müttefikini görecekti. Dolayısıyla Millî Mücadele döneminde olduğu gibi yine dış politikada önemli bir devletin desteğini hissetmeye başlayacaktı. Türkiye bu noktadan itibaren yine eski dostu Sovyetlerle yeni dönemde de siyasî temaslar kurarak ilişkilerini sıcak tutmaya çaba sarf edecekti. Böylece ortaya çıkan yeni yol haritası yine Türk-Rus münasebetleri üzerine konumlandırılmıştı.

Ruslar, Lozan sonrası Türkiye'nin sosyalist eğilimlerin dışında millî burjuvazi bir devlet yapılanmasına gittiğini kendi enternasyonal toplantılarında gündeme getiriyorlardı. Osmanlının batılılaşma ve yenilik politikalarından dersler çıkaran ulusal kadro, yeni bir devlet modeli ile siyasi hayatına devam edecekti. Bağımsızlık savaşı verirken de belli bir dogmaya bağlı kalmadan bölgede artan Türk nüfusunun da büyük bir etkisiyle ulusal ve üniter bir devlet modeline geçişin yapılacaktı. Halkçı ve ulusal devlet modeli yeni Türkiye'nin önemli hedefleri arasında olacaktı.[497] Ve bu durum, Türkler ile her kulvarda temas kurma amacında olan Sovyetler için beklenen bir siyasî gelişme olsa da ideolojik anlamda istemedikleri bir süreci ortaya çıkaracaktı.

Türkiye ile Sovyetlerin 1920'li yıllardaki yürüttüğü en ortak noktalardan biri, müstemleke anlayışına karşı aldığı cephe idi. Türkiye Türk inkılabının esasları gereği, yaptığı çalışmalar ve attığı adımlarla halkını yarı müstemleke halinde yaşama alışkanlığından kurtarmak için devrimlerini gerçekleştirecekti. Bunun için Lozan süreci tamamlanmadan önce meclis yapısında değişikliğe gitmek adına seçimlerini

[497] Nejat Kaymaz, "Türk Savaşının Tarihsel Konumu ve Niteliği", *Belleten Dergisi,* C. 40, Sayı 160, Ankara 1976, s.610

gerçekleştirmişti. İstiklal Harbi'nde muhalefet etmeye devam eden kişiler ile cumhuriyet ilkelerini savunmaktan çekinen kimseleri yeni meclis yapılanmasında görmek istemedi.[498] Lozan'ın kabulüyle aynı dönemde siyasî hayatına başlayan ikinci meclis, kendi halkını yarı müstemleke anlayışından kurtarmak adına çalışmalarına başlayacaktı.

Yakup Kadri Bey de yarı müstemleke anlayışı üzerinde durduğu makalesinde, Rus ve Türklerin ideolojik yaklaşımlarını çıkış süreçleri itibariyle aynı noktaya temas ettiğini kabul etmektedir.[499] Fakat beslendikleri düşünceler ortak olsa da ulaşacakları hedefler için kullanacakları araçlar birbirinden tamamen bağımsız olacağını savunmaktadır. Buradan hareketle Yakup Kadri Bey'in de yarı müstemleke anlayışına karşı yapılan ortak reaksiyonun varlığını altını çizdiği görülmektedir.

Müstemleke anlayışına karşı yürütülen savaş, Türkiye'de Lozan'ın imzalanmasıyla sona ermemişti. İstiklâl Harbiyle bu sürecin sadece temeli atılmıştı. Yeni Türkiye devlet modeli, halkını iktisadî alan başta olmak üzere yeni harplara hazırlamanın amacındaydı. Bu da toplumu yeni sosyolojik buhranlara sevk edecekti.

Türkiye'nin Lozan'dan sonra en önemli hedeflerden biri, tutarlı ve ulaşılması mümkün politikalar üretmekti. İnkılap Türkiye'sinin temeli, tartışılmaya açılmayan her alanda uygulayacağı politikalara bağlıydı. Aynı zamanda Millî Mücadele'den sonra müstemleke anlayışı ile yapılacak olan savaş, toplum için yeni bir amacı simgeliyordu.

2.3.2.2. İktisadî Süreçlerde Yaşananlar

Savaş gündeminde yer alan Türkiye'nin, Sovyet uzmanlarının ülke genelinde ticari kapasiteleri araştırmaya başlamasıyla belki de savaş sonrasına havale ettiği ekonomik düsturlar çerçevesindeki iktisadî potansiyelindeki durumunu araştırmaya ve sorgulamaya başladığı görülüyordu. XX. yüzyıla girildiğinde ülke gerçekliğini yansıtmayan ekonomik yasalarla devam edilmesi halinde mali anlamda mevzilenen ecnebi sermaye kesiminin giderek güçleneceği açıktı. Yerli burjuvazi safında olanların bu tür sermayedar bloğu karşısında belirli bir düzen içinde iktisadi gücünü kaybettiği artık mecliste daha güçlü bir şekilde dile getirilmeye başlanmıştı.[500] Böyle bir durumda

[498] Mehmet Emin, "İnkılapçılık", *Ülkü,* Şubat 1933, s.44-45.
[499] Yakup Kadri, "Rejimler Nasıl Değişiyor", *Kadro,* Kanunuevvel 1932, s.33.
[500] Kütahya Mebusu Celal Bey'in İktisat Vekaletinin Müdüriyeti Umumiyeye tahviline dair kanun teklifinin görüşüldüğü oturumda, Saruhan Mebusu Mahmut Celal Bey ekonomik alanla ilgili tespitlerini belirtmektedir. *TBMMZC,* Devre: 1, İçtima Senesi: 3, Cilt: 19 (29 Nisan 1338 (1922)), s.443.

Türkiye, yarı müstemleke anlayışından sıyrılmak adına ulaşmaya çalışacağı hedeflere erişmek için hangi yöntemleri kullanacağına şimdiden karar vermeliydi.

Sovyet ideolojisinde ekonominin merkezinde tam bir devlet denetimi yer alırken Türkiye'deki iktisadî oluşumlar iç dinamikler[501] nedeniyle farklılık oluşturacaktı. İktisat kongresinin sonuçlarına bakıldığında devletin kendisine bağlı kalmak koşuluyla *fertçi zihniyete* serbest bir biçimde ekonomide aktif olarak yer almasına müsaade ettiği görülüyordu. Yerli sermaye sınıfı, kendi kendine yetebilen ve ekonomik çarklarını döndürebilen bir seviyeye ulaştığında ekonomi sahası millî burjuvazi alanına terk edilmesi gündeme gelecekti. Ancak özellikle ağır sanayi kollarında devlet liderlik vasfını yürütmeye devam edecekti. Liderlik vasfının devamlılığı zorunlu bir hal alacaktı. Çünkü Osmanlı'dan beri yerli kesimin yabancı sermayeye karşı üstünlüğü kaybetmesine neden olan en temel faktör, yüksek teknik alanında yaşanan noksanlıktı. Bu noksanlığı ortadan kaldıracak güç, devletin elindeydi.

Hem sermaye noktasında hem de nitelikli eleman konusunda yaşanan eksiklikler giderilinceye kadar devlet, rekabet alanlarını kontrol altına alarak ekonomiye yön vermeye çalışacaktı. Ekonomi alanında söz sahibi olanlar için devlet yönlendirici bir güç olarak ortaya çıkacaktı. İktisadî sahada kalkınmayı öne çıkartan Türkiye, elbette toplumun yararını gözetecekti. Ancak bu noktada Sovyetlerden ayrılıyordu. Sovyetlerde olduğu gibi ekonomide tam bir yetki sahibi olmayacaktı. Fertlerin gücü yetmediği alanlarda devreye girecekti. Öte yandan müstemleke anlayışının formülü millî yapılı yerli sermayeden geçmekte olduğuna dair bir düşüncesi hakimdi. Oysa Sovyetlerde millî yapılı da olsa sermaye sınıfları ancak sınıf mücadelesinin yaşanmasına katkı verebilirdi. Sermaye sınıfının sosyalist düzende yeri bulunmuyordu.

Türkiye'nin benimsediği ekonomik modelde devlete sınırlı bir yetki verilirken, Sovyetlerde bu yetki sınırsız bir şekilde hükûmete tanınmıştı. 1920'li yıllarda harp sonu itibariyle Rusya, kapitalist zihniyetine karşı komünizm iktisat ilkelerini ortaya koyarken, Türkiye ise müstemleke anlayıştan sıyrılmak için millî temellere dayanmış bir ekonomi planı içinde mücadele edecekti.

---

[501] Sovyetler ideolojisinin temelinde yer alan Marks öğretileri incelendiğinde ekonomik alanın iki ana faktör üzerinden kurulduğu ortaya çıkmaktadır. Bunlardan biri sermaye tahakkümüyken bir diğeri ise, bu tahakkümden zuhur eden sınıf mücadelesi idi. Türkiye Osmanlı'dan aldığı iktisadî mirasa bakıldığında yerli sermayeden bahsetmek mümkün değildi. Sadece yabancı sermaye sınıfından söz edilebilirdi. Bu sınıf ise, Lozan sürecinden sonra yeni ortaklarıyla yoluna devam edebilecekti. Öte yandan halkçılık temelinde hareket etmeyi düstur edinen Türkiye'de sınıf mücadelesinin yaşanması yakın zamanda mümkün görünmüyordu. Bkz. *Kooperatifçilik,* "İnkılabımızın İdeolojisi", Ağustos – Aralık 1932.

Türkiye zaten İzmir iktisat kongresinde ortaya koyduğu vizyonla iktisadî sahadaki Dumlupınarlarda mücadele etmeye hazır olduğu göstermişti. En önemli gayesi, kendi millî iktisadiyatını meydana getirmekti.[502]

Yeni ihtilalle yönetim değişen Sovyetlerde, iç isyanların getirmiş olduğu bir ekonomik yıkımın varlığı ortada idi. Bu yıkımın ortadan kalkması adına kendi ideolojik fikirlerin temellerini oluşturan unsurları devre dışı bırakarak Batı ile iktisadî ortaklığa gitmenin çarelerini aramaya başlamıştı.[503] Batı'ya rakip bir ekonomik sistemin güçlenmesi için evvela iktisadî hayatın kendi ideolojik esaslara yönelecek olan faktörlerin doğmasına ihtiyaç vardı. Ancak Batı dünyasının yeni kurulan Lenin yönetimi ile bir sağlam bir zemin üzerinde kurulmuş irtibatı yoktu. Ekonomik ilişkiler bağlamında sadece ticarî antlaşmalar imzalanmıştı. Türk basını Türkiye'nin Sovyetlerle kurduğu siyasi dostluk ilişkisinden yararlanarak iktisadî alanda da iş birliğine gitmesi gerektiğini yazmıştı. Dış politikada ortak düşman algısı ile hareket eden Türkiye, her ne kadar farklı iktisadî anlayışlara sahip olsa da bu noktada Batı'ya nazaran avantajlı bir konumda idi.

Türkiye'nin fertçi zihniyetle yoluna devam etmesi Sovyet ilkeleriyle bağdaşmıyordu. Bu durum, ikili ticarî görüşmelerinde yaşanan sıkıntılarda ortaya çıkacaktı. Ancak bu farklı iktisadî yaklaşımlara rağmen Türk ve Rus ekonomi alanındaki gelişim çabası her iki hükûmet yetkililerinde görülüyordu. Bu nedenle taraflar anlaşma sağlamak için kendi anlayışlarından ödünler vermek suretiyle yeni formüller arayışına girecekti.

Resmi tutanakları incelediğimizde ikili resmî temasların yaşandığı dönemde ilk defa ticaret antlaşmasının Mart ve Nisan 1920 tarihlerinde konuşulduğu görülmektedir.[504] Yapılan elçi görüşmelerinde iktisadî yöndeki gelişmelerin de yavaş yavaş diplomasi masasında yer işgal ettiği bilinmektedir. 1922 yılında ticaret görüşmelerini ilerletmek adına kurulmuş bir Türk-Rus komisyonu oluşturulmuştu. Bu komisyonun çalışmalarını gerçekleştirmek üzere Ankara'ya gelmesi bekleniyordu.[505] Görüşmelerdeki ilk izlenimler Türk tüccarının Rus toprakları üzerinden serbest ticaret yapabilmesinin mümkün

---

[502] Vedat Nedim, "Müstemleke İktisadiyattan", *Kadro,* Ocak 1932.

[503] Alınan kararlar gereği, Rusya'da ticarette serbest bir usul benimsenmiş ve yürürlüğe konulmuştu. Bkz. *İkdam,* "Rusya ile Türkiye'nin ve Cihanın Ticareti", 5 Kanunuevvel 1337 (1921); *Akşam,* "Ruslar ve Konferans", 10 Mayıs 1338 (1922).

[504] Rus Bolşevik Cumhuriyetleri ile olan münasebetlerin ele alındığı oturumda Yusuf Kemal Bey açıklamalarda bulunmaktadır. *TBMMGCZ,* Devre: 1, İçtima senesi: 1, Cilt: 5 (16 Teşrinievvel 1336), s. 165.

[505] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 03.06.1339 (1922), Yer Bilgisi: 36180 – 142096 – 202, Kurum 571.

olmadığını gösteriyordu. Türk tüccarı Rus iktisadî yapısı nedeniyle mallarının el konulması dahil çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalacaktı.[506] Bu durumun en büyük sebebi Rus topraklarında ihtilalden sonra benimsenen rejim nedeniyle tüccar sınıfının lağvedilmesi ve ekonominin devletin tekeline bırakılmasıydı.

Mevcut iktisadî anlayışlar görüşmelerin hemen başında önemli sorunların çıkmasına neden oluyordu. Türk tüccarının Rus sahasında ticarî faaliyetlerini gerçekleştirebilmesi için ara formüller aranırken, Türk yetkililer, mevcut bir ticaret antlaşması imzalanmadığı gerekçesiyle Anadolu'daki dış ticaret temsilciliklerini kapatma yoluna gitmişti. 1922 yılının sonbaharında Ruslar misilleme olarak vaat ettikleri silah ve para yardımını durdurmuşlardı. Yeterli açıklamalar Rus tarafından gelmese de bu alınan kararın dış ticaret temsilciliklerin kapatılmasıyla doğrudan bağlantılı olduğu Türk makamları tarafından tahmin ediliyordu.[507]

Taraflar arasında temsilciliklerin kapatılmasıyla ilgili sorunlar devam ederken Türk tüccarın resmi vesikalarla ticaret yapabileceklerine dair yeni bir adım atıldı. Vesikaların hükümet tarafından onaylanması gerekmekteydi. Elbette burada kastedilen hükumet İstanbul değil, Ankara idi. Yapılan consensusa göre, İstanbul'a bağlı olan memurlardan alınan vesikalar geçerli olmayacağı için bu yolla Rus topraklarına gelen Türk tüccarlarının mallarına el konulacak ve Ankara bu tüccarların haklarını korumayacaktı.[508] Bu husus sadece Ankara hükumetinin üzerinde durduğu bir durum olmadığı dile getirmek gerekir. İtilaf devletleriyle münasebetlerini devam ettiren İstanbul hükumetinin Bolşevik Rusya'sıyla her ne şekilde olursa olsun bir ilişki içinde olması Ruslar tarafından kabul edilemezdi. Rusya'nın takındığı bu tavır, Millî Mücadele'nin başında yer alan TBMM için önemli bir gelişme olarak telakki ediliyordu. Artık TBMM'nin dış ilişkilerde İstanbul Hükumetine nazaran daha etkin bir konuma gelmeye başladığına yönelik bir algı zuhur etmeye başlamıştı. Öte yandan sadece İstanbul hükümetinden değil Anadolu'da varlığı idame eden yabancı uyruklu şirketlerden alınan

---

[506] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 14.02.1339 (1922), Yer Bilgisi: 35986 – 141977 – 142, Kurum 571.

[507] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 22.11.1339 (1922), Yer Bilgisi: 36168 – 142260 – 40, Kurum 571; Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 11.11.1339 (1922), Yer Bilgisi: 36168 – 142257 – 20, Kurum 571; Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 01.11.1339 (1922), Yer Bilgisi: 36168 – 142257 – 19, Kurum 571.

[508] *TBMMGZC,* Cilt: 5 (16 Teşrinievvel 1336), s. 165.

vesikalar da bu ticaretin dışında tutulacak ve bu kanalı kullanarak Rus topraklarına gelen Türk tüccarları belirlenen haklardan muaf olacaktı.

İmtiyaz olarak Türk tüccarına verilen vesika usulü ticaretin nasıl karşılık bulacağı ve Birinci Dünya Savaşı zamanlarında rakamlara yansıyan düşük ihracat ve ithalat değerlerin yeniden yükselişe geçeceği belirsizliğini koruyordu. Bu soruların yanıtları ilk zamanlarda yanıtsız kalacak gibiydi. Yeni bir rejim, Rus topraklarında nasıl tatbik edilecek bilinmiyordu. Serbest usulle ticarî hayatını şekillendiren yerli tüccarın yeni sisteme adapte olup olamayacağı merak ediliyordu. Her iki hükûmet yetkilileri anlaşmaya varmış olsalar da yerli tüccarın Bolşevik sistemine karşı alacağı tavır, aslında yeni ortaya çıkan sürecin nasıl etkiler bırakacağını da doğrudan belirleyecekti. Öyle anlaşılıyor ki, ticaret belli bir temelde gerçekleşecekti. Ankara Hükûmetine bağlı memurlardan alınan vesikalar, yerli tüccar tarafından Rus topraklarında Sovyet Ticaret komiserliğine gösterilecekti. Vesikada hangi malın hangi miktarda getirildiğine yönelik bilgiler mevcut olacaktı. Ticaret komiserliği vesikayı inceledikten sonra gelen mala ihtiyacı olup olmadıkları konusunda bir karara varacaktı. İhtiyaçları varsa malları alacaklar, ihtiyaçları yoksa malları satın almayacaklarını bildireceklerdi. Alma gibi bir durum hasıl olduğunda piyasanın genel fiyatın üstünde olan bir rakam teklif edeceklerdi. Tabiki de bu fiyatı kabul edip etmemek tüccarın kararına bırakılacaktı. Herhangi bir aksi durumda ellerindeki mallar zorla alınmayacaktı. Tüccar kendisine sunulan fiyatı kabul etmediğinde Rus yetkililer ellerinde var olan malları göstererek ne almak istediğini soracaktı. Tüccar da bu mallardan istediğini alabilme hakkına sahip olacaktı. Bu usulle tüccar elindeki malları çıkarabilecekti. Eğer Türk tüccarı Anadolu'da olduğu gibi serbest ticaret sisteminden hareketle mallarını satmaya kalkışırsa Rus yetkililer tarafından engellenecekti. Ancak Ankara memurlarına bağlı olarak geldiği için malları müsadere edilemeyecekti. Buna karşılık Rus devletini temsilen gelen görevli ise, ihtiyacı olan malları ya devletten yani TBMM Hükumetinden ya da hususi bir şekilde temin edebilecekti.[509] Millî Mücadele dönemlerinde alınan bu kararların ilerleyen safhalarda da ticaret antlaşması görüşmelerinde konuşulduğuna şahit olunacaktı.

Türk tüccarının Rus toprakları üzerindeki ticarî durumu mevzubahis olduğu bir dönemde, Ruslar Anadolu'da kendi çıkarları doğrultusunda bir araştırma yapıyordu. Eğer Türk millî iktisadiyatı yüceltmek isteniyorsa, Rus topraklarında Türk çıkarları ve tüccarının akıbeti gözetilmeliydi. Resmî ya da gayrı resmî bir heyet göndermek suretiyle

[509] *TBMMGZC,* Cilt: 5 (16 Teşrinievvel 1336), s. 165-166.

elde edilen veriler tüccarlar ile paylaşılmalı idi. Hatta iktisatta arzu edilen hedefler tüccarlara anlatılmalı idi. Ankara'nın ya da ticaret odalarının göndereceği bir heyet bu işin üstesinden gelebilirdi.

Rusların attığı bu adımlara karşılık TBMM'nin neler yapabileceğine yönelik hususlar maddeler halinde ele alınırken elbette iç ekonominin durumu da farklı bir bağlamda düşünülemezdi. Anadolu'daki hakimiyeti eline alan askeri kadrolar, şüphesiz ki kendi insanlarının iktisadiyat konusunda bilinç kazanması gerektiğinin farkındaydı. Merkezi otoritenin bozulmasıyla Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren bölge ekonomisinin önemli çarklarının artık işlevsel olmadığı biliniyordu. Yeni ortaya atılacak olan nazariyelerin katkısıyla yerli tüccar ecnebi kaynaklara değil, yerel unsurların desteğiyle ülke menfaatleri kapsamında yoluna devam etmesi gerekiyordu. Ve bu unsurların en temelinde Türk köylüsü olmalıydı.[510] Ruslarla yapılacak ekonomik ilişkilerde en hayati konu hububat sektörünün olduğu kabul edilirse, idare yetkisi yanında köylüye üretim anlamında sağlanacak yeni avantajların sağlanması lüzumlu görünmekteydi.

Gerçekleştirdiği savaşlarla askeri başarılara ulaşan TBMM Hükûmeti, artık asıl odaklanması gereken iktisadi hayatla doğrudan ilgilenmeye başlamıştı. Savaşın hemen sonrasında mücadelenin yoğun yaşandığı vilayetlerde geziler gerçekleştirilerek iktisadi sahanın kapasitesi araştırılıyordu. Çiftçilerin ve amelelerin zararları hangi yönde olduğuna dair yorumların yapılamayacağını birinci ağızdan dönemin iktisat vekili Mahmut Esat Bey tarafından dile getirilmişti.[511] Bu durum Yunan ordusunun geri çekilmesi esnasında yapılan yıkım ile daha da önemli bir raddeye ulaşmıştı. Sadece Türk yetkilileri değil, saha çalışması yapan Sovyet uzmanları da köylü kesimin son hali hakkında çarpıcı yorumlar yapmıştı.

Anadolu'da ordu gizliden gizliye büyük taarruza hazırlanırken Türk basını Rus ticaretini mercek altına almıştı. Savaştan sonra Rusya ile ticarî ilişkilerin tanzim edilmesi gerektiğini yazdı. Bugün Rusya'da olmayan pek çok ürünün Anadolu sahasında yetiştirildiği ve Rus topraklarında da Türkiye'nin muhtaç olduğu ürünlerin varlığı ortadaydı. Anadolu'nun uzun süren savaşlar yüzünden durgunlaşan ekonomisi bu şekilde

[510] İdarei Kura ve nevahi kanunu lahiyası ve Dahiliye Encümeni mazbatası gündemi ile bir araya gelen meclis vekillerine Mahmut Esat Bey, iktisadî saha hakkında tespitlerini sıralamaktadır. *TBMMZC*, Dere: 1, İçtima Senesi: 2, Cilt: 13 (24 Haziran 1337), s. 16

[511] İktisat Vekili Mahmut Esat Bey, memleketin genel iktisadî ahvali için düşüncelerini açıklamaktadır. *TBMMZC,* Devre: 1, İçtima senesi: 3, Cilt: 26 (30 Kanunuevvel 1338), s. 109

yeniden yukarıya doğru ivme kazandırabilirdi. Mal mübadelesi Rus-Türk ekonomisi için en cazip yöntemler arasındaydı. Öte yandan bu dönemde Ruslar mal ticaretinde *altın* ile ödeme yapıyorlardı. Bu sayede maddi kaynak sıkıntısı yaşayan Türkiye'nin hazinesi zenginleşebilirdi. İkmal yol konusunda da bir sıkıntı görünmüyordu. Zira çeşitli limanlar ve şimendiferler aracılığı ile bu mal alışverişi sağlanabilirdi. Özellikle hububat noktasında ülke arayışında olan Güney Kafkasya ülkeleri için Türkiye önemli bir ticaret kapısı idi. Ancak Ankara Hükûmetinin çözmesi gereken bir husus vardı ki, o da dahildeki ürünlerin sınırlara taşınması meselesi idi. Dahildeki nakliyat sorununun bir an evvel giderilmesi gerekiyordu.

Bununla birlikte Türk Hükûmeti, yerli tüccarın dış ülkede hukukunu korumak için bir dizi adımlar atmalı, çıkardığı kanunları uygulamalı idi. Bilhassa Rus ticaretinde bu husus gözden kaçırılmamalıydı. Ürünlerin en önemli müşterisi Ruslardı. Ama Rus ekonomisinin kendine has birtakım özellikleri mevcuttu. Yerli tüccar, orada Rus tüccarlarla değil doğrudan Sovyet Hükûmeti ile temas halinde olacaktı. Bu tüccarın bilmediği yeni usullerin uygulanması anlamına geliyordu. Tüccar sınıfı ticaret yapalım derken, ürünlerini satamayıp önemli bir zararla karşılaşabilirdi. Bu sebeple Türkiye'nin konuya müdahil olması gerekiyordu. Hatta tüccarlar arasındaki sorunun çözümü için bir sulh mahkemesinin bile oluşturulabileceği köşe yazılarında yer almaya başlamıştı.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOSYALİST RUSYA İLE MİLLİYETÇİ TÜRKİYE'NİN ORTAK STRATEJİLERİ (1923-1929)

Lozan süreciyle birlikte ülkelerin kendi kamuoylarına bakıldığında *Sosyalist Rusya ve Milliyetçi Türkiye söylemlerinin* öne çıktığı görülmektedir. Farklı rejimler adı altında yoluna devam eden bu ülkeler, Millî Mücadele döneminde olduğu gibi yine ortak stratejik planlarını uygulamak adına çoğu zaman birlikte hareket etmeyi tercih ettiler. Yeni dünya dengelerinde her iki ülkenin de ortak gayeleri diğer hedeflerinin önüne geçtiği görülüyordu.[512] Ülke sınırları içerisinde ve dışında emniyeti temin etmek ve iktisadî atılımlar yapmak suretiyle eşitlik esasını öne çıkartarak Şark dünyasında her iki ülke adına ekonomik parametrelerde iyileşme sağlamayı kendi politikaları gereği öncelikli hedefleri arasına almışlardır. Araştırmanın bu bölümünde belirtilen fikirlerin temelinde milliyetçi ve sosyalist eğilimlerden gelen devlet politikalarından taviz vermeyerek nasıl ortak bir stratejik anlayışı içerisinde hareket etmeye çalıştıkları ele alınmıştır.

3.1. Siyasette Emniyet, Ekonomide Mütekabiliyet

3.1.1. Değişen Dünya Dengelerinde Türkiye ve Rusya'nın Konumu

3.1.1.1. Sovyet Rusya'sının Tanınma Meselesi

1923 Temmuz'unda imzalanan Lozan Antlaşması'nda Türkiye kendi bağımsızlığını Avrupalı devletlere kabul ettirmişti. Siyaseten ve iktisaden Millî Mücadele'de ortaya koyduğu hedeflerine ulaşmıştı. Lâkin aynı durum Sovyet ülkesi için söylenemezdi. Çünkü Bolşevik ihtilali ile Birinci Dünya Savaşı'ndan ayrılarak İtilaf Bloğuna karşı bir politika benimsemişti. Bu da Avrupaî devletler ile Sovyetler arasında ikili ilişkilerin samimi bir düzende seyretmesine "en temel engel" teşkil etmekteydi. Bolşevizm ilkeleriyle yoluna devam etmede kararlı görünen Rus yönetiminin uluslararası zeminde rol alabilmesi için öncelikle Batılı ülkelerle ikili temas kurması gerekecekti.[513]

---

[512] Yeni siyasi düzende isim değiştirerek yoluna devam eden müstemleke siyaseti, her iki ülke içinde birer tehdit olmaya devam edecekti. Ortak hedeflerin temeli, anti emperyal oluşumların varlığını güçlendirmekten geçmekteydi. Bkz. Cevdet Aslan, *Türk-Sovyet Halklarının Kardeşliği,* İstanbul 1976, s. 41.

[513] Sovyetler ülkesinin diğer ikili ülkelerle diplomatik ilişki kurmasının en temel yolu, diğer devletler tarafından tanınmasıydı. Ancak 1924 yılına kadar Sovyetler bu konuda önemli bir ilerleme gerçekleştirememişti. Öyle ki, kendi ülkesinde yer alan yabancı elçiliklerin güven mektubu bile getirmedikleri ve bu konuda Türk elçiliği nezdinde bu sorunun giderilmesi adına Türkiye'den resmî bir

Ancak bunun için de Sovyetlerin siyasi bağımsızlığı bahsedilen ülkeler tarafından tanınması zorunlu bir hal almıştı.[514]

Elbette, Sovyetlerin Avrupaî ülkeler nazarında tanınması hem diplomasi hem de iktisadî açıdan mühim bir noktaydı. Her ne olursa olsun *Batı rejiminin tam tersi bir ideolojik yaklaşımla hatta İtilaf Bloğuna göre düşmanca bir tavırla hareket etmesine* rağmen emperyal bir zihniyet olarak kabul ettiği ve Batı'nın denetimi altına girdiğini belirttiği uluslararası arenada yer almanın yolu buradan geçmekteydi. Öte yandan bu meselenin çözümüne odaklanmasının bir diğer sebebi ise, kendisine karşı kurulması kuvvetle muhtemel olan ittifak veya bloklaşmalara karşı bir cevap verebilecek siyasi argüman ve pozisyona sahip olmaktı. Avrupa'da ancak tanınan bir devlet olarak "kendisine yönelmiş ittifaklara karşı ikili antlaşmalarla" diplomatik açıdan cevap verebilirdi.

1923 sonrası tanık olunan gelişmeler ve konuşulan senaryolar, Sovyetlerin evvela hedef olarak uluslararası bir statüye kavuşmak için tanınma meselesine öncelik vermesindeki aceleci tavrını destekliyordu. Birinci Dünya Savaşı öncesinde de tüm rejim farklılıklarına rağmen Türkiye ile münasebetlerinde bir değişim olmamasına rağmen bilhassa Avrupa kıtasındaki İngiliz ve Fransız politikaları arasındaki derin ayrılık anlayışı Sovyet devlet adamlarının dikkatini çekmişti. İngiliz-Fransız politikasında son zamanlarda gözle görünen siyasî temel farklılıklar, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren rakip olan İngilizlerle Almanları[515] bir araya getirebilirdi. Bu da Fransızların Almanlarla karşı karşıya kalması anlamına geliyordu. Böyle bir tabloda dünya savaşından büyük kayıplar vererek çıkmış olan Almanların sadece Fransızlar üzerinde bir baskı mekanizması olarak kullanılacağına dair bir düşünce ortaya atmak anlamsız olurdu.[516] Çünkü Fransa-Almanya rekabetinde olası bir Alman üstünlüğü, Balkan devletleri üzerinde *yeni bir düşman tehdidinin ortaya çıkmasına* imkân sağlayacaktı. Dolayısıyla Sovyetler kıta Avrupa'sında pek çok hadiselere gebe olan bu tür gelişmelere karşı kayıtsız kalamayarak kendi sınırlarını muhafaza altına almak adına çevre ülkelerle ikili

istekte de bulunmuştu. Bkz. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 28.01.1924, Yer Bilgisi: 35047 – 138350 – 1, Kurum 571.

[514] 1922 yılında gerçekleşen Cenova toplantıları Sovyetler ile Batı ülkeleri arasındaki ekonomik ve diplomatik ilişkilerinin geleceği noktasında önemli bir süreçti. Ruslar, kendi rejimleriyle bir uluslararası toplantıya katılmışlardı. Bkz. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı *Osmanlı Arşivi (BOA)*, Yer Bilgisi: 2469-73, Kurum: HR.SYS, Belge Tarihi: 27.01.1922.

[515] N.V. Yeliseyeva, *Yakın Çağlar Tarihi,* çev. Yunus Çakır, İstanbul 1975, s.390.

[516] Kamuran Gürün, *Türk Sovyet İlişkileri 1920-1953,* s.107.

müzakereler gerçekleştirmek isteyecekti. Sovyetlerin tahminlerine göre, Versay hükümlerinden kurtulmak için çareler arayan Almanların ilk adımı Fransızların arkasında hiçbir güç olmadığına emin olduktan sonra eski sınırlarını yeniden ele geçirmek olacaktı.

Görüldüğü gibi, muhtemel Fransız-Alman çekişmesi sadece Orta Avrupa'yı ilgilendirmiyordu. Yeni savaştan çıkan dünya ülkelerinin de yeni bir savaş verecek iktisadî güçten yoksun kaldığını düşünürsek Rusların kendilerine doğru yaklaşan muhtemel tehlikeyi bertaraf etmenin en mantıklı yolu, ikili müzakereler yöntemiyle diğer ülkelerle antlaşma yapmaktı. Bu mahiyette geliştirdiği politikanın neticesi olarak Millî Mücadele'den itibaren iyi bir ilişki kurduğu Türkiye devletine resmi bir görüşme talebinde bulunmuştu. Sınırlarını garanti altına alma anlayışıyla yapılan bu görüşme talebi, Türkiye tarafından karşılık bulmuş ve uzun sürecek görüşmelere başlanmıştı. Ancak kendisini bu tür stratejik adımları sadece şark dünyası ve sınır komşularıyla gerçekleştirebilecek konumda görüyordu. Bu siyasî tarzını genişletmek diğer ülkelerle kurulacak olan diplomatik temasla doğrudan bağlantılıydı. Ruslar ancak siyasî arenada kendini tanıyan ülkelerle birlikte hareket ederek kendisine yönelecek olan saldırılara karşı meşru bir zeminde mücadele edebilirdi.

Sovyetler için tanınma meselesi sadece kendi sınırlarını korumak adına atacağı politik adımlar için gerekli olduğunu söylemek yanlış bir yaklaşımdır. Tanınma sorununu çözüme kavuşturarak muhtelif ülkelerde geniş yetkililerin verilmesinden sonra açılacak elçilikler sayesinde devletlerle hem siyasî hem de iktisadî alanda temas kurmayı planlanıyordu. Bu da sosyalizm ideolojisinin Rus topraklarında gelişimini tamamlaması için önemli bir zaman dilimini kazandıracaktı. Lenin Rusya'sında benimsenen tüm dünyaya sosyalizm ideolojisini yayma anlayışı Stalin dönemiyle Tek Ülkede Sosyalizm fikrine doğru bir değişim yaşanmasından dolayı güçsüz yerel burjuvazi sınıfının gelişimi[517] ancak Batı ile yapılacak olan iktisadî antlaşmalarla mümkün olabilecekti. Bu da Sovyetleri Batı ile tanınma meselesini bir an önce halletmek için harekete geçmesine neden olan bir diğer faktördü.

[517] Yerel olarak tanımlanan Rus burjuvazisi kapitalist ve sosyalist sistemlerinin belli noktalarda uzlaşı olarak ortaya çıkan NEP ile liberal ekonominin alanlarından faydalanmıştı. Bu alan Batı ile yapılması planlanan antlaşmalarla etkisini daha da genişletmiş olacaktı. Bkz. Rudolf Schlesinger, *Marksizm ve Sovyet Hukuk Teorisi,* çev. Metin Aktan, İstanbul 1974, s. 152-153.

Sovyet devlet adamları, Stalin'den itibaren takip ettikleri tek ülkede sosyalizm anlayışını hayata geçirmek için dünya ülkeleriyle sulh temelli bir politika inşa etmeyi zaruri görmekteydi. Elbette bu zeminde yapılacak siyasetin karşılık bulması, Avrupaî devletlerle kurulan temasla ilgiliydi. Sadece *kendi devlet mekanizmasını kullanarak* Sovyet ideoloji ile dünya siyasetine yön verecek bir güce ulaşması beklenemezdi. Rus bürokrasisi, çarlık rejiminde olduğu gibi uluslararası zeminde kendisine bir yer bulmalıydı. Bunu yaparken de yeni ideolojik eğilimlerin çarlık rejimle alakası olmadığını her fırsatta göstermesi gerekiyordu. Zira çarlık rejiminin devamı olan bir Sovyet politikası kendi rejim anlayışlarına ağır bir darbe olurdu.

Bunun için de ideolojik mekanizmalarını devreye sokacak yeni siyasi argümanlara ihtiyacı vardı. Onların ifadesine göre, artık hiçbir devlet yeni Rus ülkesine zorla veya dayatarak bir antlaşma şartı sunamazdı. Bu dayatma kelimesini kullandıklarında, zaman zaman Birinci Dünya Savaşın sonlarına doğru Osmanlı ile imzaladıkları Brest-Litovsk antlaşmasını gündeme getirmekten de çekinmiyorlardı. Kafkas cephesinde önemli eşik olarak görülen bu antlaşma, Osmanlılar için bir zafer olsa da Ruslar için hala o dönemin koşullarına göre mecburen imzalanmış bir taslaktan ibaretti.

Dayatma olarak tanımladıkları sürecin geride kalabilmesi, bir anlamda Sovyet devletini tanıyan ülkelerin sayısındaki artışa bağlıydı. Ancak bunun gerçekleşmesi sayesinde benimsediği ideolojik yaklaşımla hareket edebilirlerdi. Tabi bu noktaya ulaşmaları için de *Avrupa'nın siyasi ve iktisadî anlayışını kabul etmiş gibi* davranmak zorunda kalacaktı. Böyle davranmadığı takdirde gelişimini tamamlamayan bir Sovyet ülkesinin ikili protokollerle eli kolu bağlanabilirdi. Bunu yaparken de kendi halk kitlesini de doğru yönlendirmesi gerekecekti. Çünkü Avrupaî sisteme entegre olmuş gibi hareket eden Sovyetlerin halk nazarında Sosyalizm ilkesinden geri adım attığı izlenimi oluşabilirdi. Bu noktada bir yandan içeride kendi ilkelerine sıkı sıkı bağlı kaldığını halkına göstermeye çalışırken bir yandan da kendi ideolojisi için zaman kazanmak adına Avrupaî sistemin genel prensiplerini kabul eden bir Sovyetler görüntüsü vermek durumunda kalacaktı.

İlk zamanlarda Avrupa sistemine entegre olmuş gibi hareket etmeyi arzu edinen Sovyetler, diğer devletlerle tanınarak aynı zamanda kendi rejimlerini çeşitli ülkelerde karşılık bulması adına etkili diplomatik alana da sahip olacaktı. Bunu elçilikler kanalıyla meşru bir zemin yaratarak uygulamaya çalışacaktı. Böylece sadece enternasyonal

toplantılarıyla değil, diplomatik temsilciliklerini de kullanarak ülkelerin siyasî durumu içindeki sosyalist eğilimlerin denetimini doğrudan kontrol edebilecek güce de ulaşacaktı.

1924 senesi, Rusya'nın tanınma süreci için önemli gelişmelere sahne olacaktı.[518] İngiltere yeni bir siyasi sürece evrilmişti. Bu yönelimin temelinde sosyalist eğilimli bir partinin seçimler neticesinde İngiltere hükûmetinin başına geçmesi vardı.[519] Çok fazla zaman kaybetmeden Mc.Donald kabinesi aynı yılın Şubat ayı içerisinde Sovyetleri tanıdı.[520] Bu gelişmelerden sonra ikili münasebetleri arttırmak adına İngiliz Hükümeti bir adım daha atarak iktisadî sahada yeni antlaşmalar imzaladı. İngiltere'de görünen sosyalist eğilimli rüzgâr öyle görünüyordu ki, Fransa'yı da tesiri altını almıştı. Fransa'da kurulan komisyon, ülkedeki siyasi kontrolü sağlamıştı. Fakat bu güce ulaşmış olmasına rağmen yine de kendilerine muhalefet eden azımsanamayacak derecede bir kitle karşılarında duruyordu. Bu sebeple Fransa'nın Sovyetleri tanıması yakın bir zamanda gerçekleşecek gibi görünmüyordu.[521] Ayrıca Fransızların önceliği şark dünyasında öne çıkan devletlerden biri olan Sovyetler değil, Versay'dan kurtulma çareleri arayan Almanya idi. Bu nedenle her ne kadar sosyalist eğilimli bir hava Fransa'da etkisini göstermeye başlasa da hala *milliyetçi duyguların tazeliği* açık bir şekilde görünüyordu. Bu duyguların sönmemesinde ana etken elbette "Almanya'nın kendisi" idi.

İngilizleri takip ederek İtalyanlar da Sovyetleri tanıma yoluna gitmişti. Türk basını son yaşanan gelişmeleri gazete manşetlerinde yer vermişti. Paylaşılan haberlere göre, İngilizlerden sonra Norveç hükümetinin de tanıyacağı yönünde idi.[522] Son aşama olarak Norveç hükümeti, İngilizlerin Rusları hukuken tanımasını beklemekteydi.[523] Bu da İngiliz meclisinin onayı ile mümkün olacaktı.

Haber başlıkları Türk basınında genişçe yer alamaya devam ettiği bir dönemde Mösyö Potemkin'in açıklamaları dikkatlerin Türk Rus dostluk ilişkilerine çevrilmesine neden olmuştu. Türk basınını her gün takip ettiğini dile getiren Potemkin, Sovyetlerin

---

[518] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 02.02.1924, Yer Bilgisi: 35047 – 138351 – 14, Kurum 571; Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 09.02.1924, Yer Bilgisi: 35047 – 138351 – 8, Kurum 547; Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 08.11.1924, Yer Bilgisi: 38762 – 156936 – 21, Kurum 568.

[519] Edward Carr, *Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi 1917-1929*, 3. Baskı, İstanbul 2015, s.145.

[520] Kamuran Gürün, *Türk Sovyet İlişkileri,* s.108.

[521] Edward Carr, *Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi 1927-1929*, s.146.

[522] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 16.02.1924, Yer Bilgisi: 35047 – 138351 – 7, Kurum 571.

[523] *Hakimiyet-i Milliye,* "Rusya ve Tasdikler", 17 Şubat 1924 (1341).

İtalyan ve İngiliz devletleriyle son zamanlarda yaşanan gelişmelerle ilgili Türk tarafının *"*endişeyle yaklaştıklarına dair yorumlara" denk gelmesinden rahatsızlık duyduğunu ifade ediyordu. Sovyetlerin Avrupaî ülkeler tarafından tanınma meselesi, *Rus halkı nazarında herhangi bir telaş yaratmadığı halde* Türk kamuoyunda böyle bir yaklaşımın neden ortaya çıktığını anlamakta zorluk çektiğini söylüyordu.[524] Potemkin'in bu ifadelerinde yer verdiği "Rus halkının bile endişeye sevk etmediği" söylemi öne çıkan bir detay olarak görmek gerekir. Bu açıklamaları, ideolojik farklı yaklaşımların varlığına ve Avrupa'nın kendileri nazarında düşman blok olarak kabul edilmesine rağmen Rus halkının bu antlaşmaları, pragmatik faydalar temelinde kabullendiği şeklinde okumak daha doğru olacaktır. Türkiye tarafında böyle bir fikir ortaya çıktığını düşünmeye sevk eden unsurun ise, Türk Sovyetler arasındaki 1920'li yılların başından beri var olan sıkı dostluk ilişkilerinin sekteye uğrayacağı ve Çar politikasına dönüş yapılarak *yeniden düşman hüviyetine bürünecekleri* yönünde bir algının varlığı ile açıklanabilir.

Mösyö Potemkin'in bu açıklamaları İsmet Paşa'nın Sovyet Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin'e çektiği telgraf ile önemsiz hale gelmiştir. İsmet Paşa, Rus halkının Bolşevik ihtilalinin yıl dönümünü kutlamış ve samimi duygularını aktarmıştır. Bu telgrafa cevaben Çiçerin ise, "ikili ülke halkları arasındaki dostluğun köklü temellere" dayandığının altını çizmiştir.[525]

Sovyetlerin tanınma meselesi bir anda Potemkin'in açıklamalarıyla ikili ülke münasebetlerindeki gelişmelere yönelinmesine tanık olunurken, İngiltere'de yeni bir seçimin hazırlıkları konuşulmaya başlanmıştı. İngiliz siyasetinde Mc.Donald kabinesi daha yeni bir yılını tamamlayabilmişti. Bu süreçte de istediklerini hayata geçirememişti. İlk iş olarak Ruslarla bir muahede konusunda mutabakata varmışlardı. Fakat bu muahede şartlarını tatbik edecek bir görüntü sergilemiyorlardı. Türk diplomatlarına göre, İngiltere'yi partiler değil, İngilizlerin kendi geleneksel siyasi anlayışları yönetiyordu.[526] Bilhassa dış politikada bu çizginin dışına çıkmaları sadece söylemlerle sınırlı kalıyordu. Mc. Donald kabinesi döneminde yaşananlar da bu tespitin haklılığını ortaya koyuyordu. Yeni İngiliz kabinesi seçimden sonra Sovyetlerle antlaşmalar imzalamış olsa da meclis

[524] *Hakimiyet-i Milliye,* "Türkiye ve Rusya", 20 Şubat 1924 (1341).
[525] *Hakimiyet-i Milliye,* "Türkiye ve Rusya", 11 Teşrinisani 1924.
[526] Dönemim Hariciye Vekili Şükrü Kaya Bey, gerçekleştirilen gizli oturumda Avrupa siyasası hakkında yaşanan gelişmelerle birlikte edindiği bilgileri paylaşmaktadır. Bu oturumda İngiliz bürokrasisi için tespitlerini sıralamaktadır. *TBMMGZC,* Devre: 2, İçtima Senesi: 2, Cilt: 9 (4 Şubat 1925), s. 473.

henüz onaylamamıştı. Geleneksel İngiliz siyaseti bu onayın şimdilik önüne geçmişe benziyordu.

Ekim 1924 tarihinde yeni bir seçim hazırlıklarına girildi. Bu seçim, sosyalist eğilimli kabinenin ağır bir yenilgisiyle neticelenecekti.[527] Artık çoğunluk sağ tandanslı muhafazakâr bir bloğa teslim edilmişti. Bu blok tahmin edileceği üzere bir önceki kabinen attığı radikal kararları onaylamaktan yana bir tavır içerisinde değildi. Bu kararların başında elbette Sovyetlerle imzalanan antlaşmalar geliyordu.

3.1.1.2. Dünya'daki Fikir Cereyanları ve Türkiye

3.1.1.2.1. 1923 Sonrası Avrupa Politikasının Teşekkülü

Dünya Savaşı öncesi yapılan *bloklaşma diplomasisi*, Avrupa siyasetinin geleceğini belirleyecek önemli değişimlerin yaşanmasına sebep olmuştu. XIX. yüzyıldan beri Avrupa'nın gündemine getirilen Şark temelli politik ve iktisadî sorunların genel bir savaşla Avrupaî ülkelerin lehine sonuçlanacağına dair bir inanç hâkimdi. İngiliz ve Fransız devletlerinin liderliğinde yönetilen İtilaf Bloğunun, Almanya devletini Versay ile çaresiz bırakarak kıta Avrupa'sında tek egemen güç olacağına dair hesapları vardı. Ancak Şark dünyasında önemli rol üstlenen Türkiye ve Rusya'daki beklenmedik rejim değişiklikleri Yakındoğu'da İngiliz ve Fransız siyasetinin tatbik etmeyi düşündüğü siyasi emellerin öncelik sırasını değiştirmişti. Fransa müstemleke siyasetini rafa kaldırarak evvela Alman sınırını güvence altına almaya çalışırken, İngiltere ise ABD'nin kendi sınırlarına çekilmesiyle Doğuda Bolşevik Rusya'sıyla baş başa kalmıştı.

Bilhassa kıta Avrupa'sında iki temel gücü temsil eden Almanya ile Avusturya Macaristan'daki imparatorluk rejimlerinin yıkılmasıyla bölge üzerinde bir otorite boşluğu ortaya çıkmıştı. Bu boşluk elbette İngiliz ve Fransız siyasetinin atacağı adımlarla yeni şekline kavuşacaktı. Ancak Avrupa artık Birinci Dünya Savaşı öncesindeki bloklaşmayı sürdürecek etkenleri yitirmişti. İngiliz ve Fransız siyaseti birbirlerini denetim altına alacak politik süreçlerin yaşanmasına imkân verecekti.

Orta Avrupa'da yeni siyasi gücün ilk dönemlerde Fransa tarafından temsil edilmeye başlandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Fransızlar, iktisadî ve askerî açıdan Birinci Dünya Savaşı öncesindeki tablodan uzak bir görünüm sergilemesine rağmen *Versay ile Almanların hareket edemeyecek noktaya getirmeleri ve İngilizlerin Avrupa*

[527] Kamuran Gürün, *Türk Sovyet İlişkileri,* s.108.

siyaseti yerine müstemleke haline getirmiş olduğu topraklarda geleneksel siyasetini uygulamaya çalışması Fransızları Avrupa'da yegâne güç olarak ortaya çıkarmıştı. Özellikle Doğu ve Asya ülkeleri üzerinde İngiliz imajının darbe alması, Fransız siyasetini Orta Avrupa'da öne çıkmasını sağlayan önemli bir etken olarak görülmüştü.[528] İngiliz diplomasisi gücünü Avrupa'daki siyasî boşluğu doldurmak yerine, dünya savaşından sınırlı ölçüde kalan askerî gücüyle Şark dünyasına yönelmeyi tercih etmişti.

İngiliz bürokrasisi, Avrupa'da meydana gelen otorite boşluğunun Fransızlar tarafından doldurulmaya çalışıldığını farkına varmıştı. Avrupa'daki boşluktan yararlanarak siyasi emelleri gerçekleştirmeye çalışan Fransız siyasetinin etkisini kırmak adına harekete geçmişti. Kendisi Şark dünyası ile uğraşırken, Fransa'nın hareketini kısıtlayacak tedbirleri yeniden ortaya çıkarmayı planlamıştı. Bu tedbirlerin başında Fransa'nın dış borçları gelmekteydi. Amerika ve İngiltere, Fransızların yükselen bir ivme yakaladığında bu siyasî kozunu kullanmaktan çekinmiyordu. Yine aynı durumun yaşanmasına şahit olunuyordu.[529] Bahsedilen borç Fransa'nın Amerika'ya olan borcu idi. İngiltere bu borcu hatırlatarak Amerika'nın devreye girmesini amaçlıyordu. Fransa ise, bu borcun ileriki zamanlara kadar ertelenmesi yönünde istekleri mevcuttu. Çünkü Amerika'ya yapılması muhtemel borç tahsilatının gerçekleşmesi demek, Fransız maliyesinin çöküşü anlamına gelmekteydi. Görüldüğü gibi İngiltere, diplomasi kanallarını kullanarak Fransa'nın hızını kesecek bir tedbiri sahaya sürmüştü. Amerika ise, dünya savaşından sonra Monroe Doktrini uygulamak üzere kendi sınırlarına çekilmiş olmasına rağmen zamanı geldiğinde Avrupa siyasetine müdahale etmekten çekinmediğini yeniden hatırlatmış oluyordu.

İngiltere'nin Amerikan borçlarının yanı sıra Fransa'ya karşı kullandığı bir diğer tedbir ise, Almanya devleti idi. Her ne kadar Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Versay ile Alman toplumu hareket edemez hale getirilmiş olsa da Fransa devleti, Almanya'da yaşanan siyasî gelişmeleri ve hadiseleri yakından takip ediyordu. Versay Antlaşmasına rağmen muhtemel bir Alman tehdidinin varlığı, Fransızların gündeminde kalmaya devam ediyordu. İngilizler, Versay ile *Alman toplumunun Fransızlara olan düşmanca tavırlarının giderek arttığını* fark etmekte gecikmemişti. Alman toplumunda birikmeye başlayan düşmanca tavır, Fransız ülkesi tarafından görmezden gelinemezdi. Durum böyle

[528] Şükrü Kaya Bey, İngiliz ve Fransız siyasetinin akıbeti hakkında değerlendirmelerde bulunmaktadır. *TBMMGZC,* Cilt: 9 (4 Şubat 1925), s.473.
[529] *TBMMGZC,* Cilt: 9 (4 Şubat 1925), s.473.

iken, İngilizler her iki ülke arasında sorunları gündeme taşımakta zaman kaybetmiyordu. Örneğin Ruhr bölgesi geçmişten gelen köklü bir sorundu ve Versay ile çözüme bağlanmış gibi görünüyordu. Fakat Alman devleti, bu bölge üzerindeki çıkarlarından vazgeçmiş değildi. Fransa şundan emindi ki, *Versay maddelerin kurtulan bir Almanya, kendileri için büyük bir tehdit* oluşturacaktı.

Görüldüğü gibi, İngiliz siyaseti kıta Avrupa'sını hegemonya altına almaya çalışan Fransızları hem Amerika'ya olan borçlar hem de muhtemel Alman tehdidi üzerinden Fransa devletinin hareket kabiliyetini kısıtlamıştı. Fransa Avrupa siyasetinde kendi güvenliğini sağlamak için yine *eski müttefiki olan İngiltere'nin yanında yer almak* zorunda kalacaktı. Bu da Fransız siyasetinin İngiliz politikasının dışında hareket edemeyeceğini gösteren bir etken olarak karşımıza çıkmaktaydı. Özetle Fransa kendi uluslararası sorunlarını halledemediği için İngiliz siyasetinin tehditlerine karşı cevap verebilecek bir güçten mahrumdu. Öyle görülüyordu ki, geleneksel çizgisini terk etmeyen İngilizler yine, "diplomatik nüfuzunu" kullanmak suretiyle kıta Avrupa'sında hedefine ulaşmayı başarmış ve şark dünyasındaki müstemleke siyasetine yoğunlaşmıştı.

Müstemleke siyasetine yönelen İngilizlerin Şark cephesinde kendisine karşı bir engel oluşturabilecek ülkeler bulunmaktaydı. Bu ülkelerden biri Türkiye idi. Lozan ile bağımsızlığını elde eden Türk devletine karşı güçlü soru işaretlerini kendi içinde barındırıyordu. Onlara göre zaten Lozan Barış Antlaşması mecburi olarak kendileri tarafından kabul edilmişti. O dönemin koşullarında Türk mukavemet gücünü durdurabilecek tek şartın bir barış antlaşmasından geçtiğinin farkına varmışlardı. İngiliz siyasî ve askerî gücünün ise, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ne kadar çok yıprandığı ortadaydı. Dolayısıyla *dönemin şartları gereği* Lozan'ı imza ettiklerini belirtiyorlardı. Gelecek yıllarda meydana gelebilecek olası savaş senaryolarında *Türkiye'nin bu eski mukavemet gücünden eser kalmayacağı* ve bu nedenle de İngiliz siyasetinin yeniden Anadolu'da var olacağını düşünüyorlardı. Lozan Türkler için daimî bir antlaşma olarak görülse de İngilizler nazarında geçici bir süreçten ibaretti. İngiliz meclisi Türkler ile yaşanan son gelişmeleri bu açıdan bakma eğilimindeydi.[530]

[530] Yusuf Kemal Bey, Avrupa'daki ilk işimiz olarak nitelendirdiği Lozan üzerinden İngiliz bakış açısına dair fikirlerini belirtmektedir. *TBMMGZC,* Cilt: 9 (4 Şubat 1925), s.470.

3.1.1.2.2. 1923 Sonrası Şark Politikasının Teşekkülü

Fransa ile İngiltere arasında yaşanan gelişmeler, Batı Avrupa'sında Almanya'nın da dahil olmasıyla önemli siyasî neticeler ortaya çıkarmıştı. Geleneksel İngiliz politikası karşısında Fransızlar kıta Avrupa'sını ele geçirme fırsatını kaybetmişti. Avrupa'daki son hadiseler, İngiliz devletinin istediği gibi şekil almasından sonra yeniden ağırlığını müstemleke siyasetini egemen hale getirdiği Şark coğrafyasına vermişti.

Avrupa'daki siyasi atmosfer bu şekilde kendini göstermeye başladığı sırada Doğu üzerinde iki farklı siyasî oluşumun birbirleriyle doğrudan mücadele içerisine girdiği görülmekteydi. Bunlardan biri *Sovyet bayraktarlığı altında Rusya olurken*, bir diğer akım ise *Avrupa'yı yeniden hegemonyası altına alan İngiltere* idi.[531]

Elbette jeopolitik ve jeostratejik faktörler gereği her iki siyasi oluşumun da ilgileneceği ülkelerden biri Türkiye olacaktı. Lozan sonrası Türkiye'nin doğu üzerinde meydana gelen iki farklı fikir cereyanları arasında bağımsız bir devlet olma özelliğinden ödün vermeyerek kendi siyasî emellerine kavuşmaya çaba sarf edecekti.

İki farklı oluşumun Türkiye üzerindeki yansımalarına geçmeden önce Sosyalist Rusya'nın İngiltere'ye nispetle daha avantajlı bir konuma sahip olduğunu söylemek gerekir. Zira Rusya 1921 Moskova Antlaşmasıyla TBMM'nin yanında yer alarak Türk siyasetinde yerini sağlamlaştırmıştı.

3.1.1.2.2.1. Müstemleke Siyaseti Karşısında Türk Politikası

İngiliz meclisinin Lozan'ı uzun ömürlü bir antlaşma olarak görmediği açıktı. Değişen dünya dengeleri karşısında Türkiye'yi hem siyasi hem de iktisadî açıdan cevap verebilecek bir ülke olarak görmüyorlardı. Askeri anlamda maharetini gösteren Türklerin, aynı şekilde ekonomik göstergeler noktasında başarı elde edemeyeceğini düşünüyorlardı. Oysa cumhuriyetle yoluna devam eden Türk Hükûmeti, mevcut askerî başarıların iktisadî sahaya taşınmadığı takdirde Lozan'da kazanılan bağımsızlığın garanti altına alınamayacağını biliyordu. Bu yüzden de Lozan'ın sonuçlarını beklemeden tüm ekonomik paydaşları davet ederek büyük bir kongre tertip etmişti. Böylece askerî alandaki kararlılığını, mali alana da taşımış oluyordu.

[531] *TBMMGZC,* Cilt: 9 (4 Şubat 1925), s.473.

Türk bürokrasisini denetimi altına alan askeri kadrolar[532], hükûmetin başına geçerek millî ekonomik bilinç çerçevesinde millî menfaatlerini belirlemişti.[533] Diğer ülkelerde olduğu gibi temel hedefini millî menfaatler çatısı altında birleştirmişti.

Seçimlerde farklı anlayışlara sahip partilerin ülke yönetimini ele geçirmelerine rağmen sadece kısıtlı alanlarda fikrilerini hayata geçirebilmişlerdi. Bu durum ancak İngiltere gibi köklü siyasi geçmişi olan devlet geleneklerine sahip ülkelerde yaşanabilirdi. Ruslara karşı ılımlı adımlara rağmen İngiliz bürokrasisi dönemin şartlarını farklı değerlendirerek bu yakınlaşmanın daha da devam etmesini engelledi.

Geleneksel siyasetin bir diğer örneği de Türkiye karşısında gerçekleşmişti. Türkiye İngiltere ile olan ve Lozan antlaşması sırasında çözüme kavuşturamadığı meselelerle ilgilenirken, İngilizler XIX. yüzyıldan kalma Türk tezine devam etmekte ısrarlıydı. Türk Meclisinde yapılan gizli oturumlarda bu sürecin nasıl devam ettiğine dair ifadeler yerini almaktaydı. Devletin üst kademelerinde yer alanlar, İngilizlerin hangi alanlarda nasıl bir propaganda faaliyetlerine giriştiğine dair düşüncelerini paylaşmıştı. Buna göre, Türklerin sadece Batı ile Lozan'dan kalan sorunları ortadan kaldırmak amacıyla hareket ettiği belirtilirken, İngilizlerin yine düşmanca tavrını ortaya çıkaran propaganda faaliyetleri üzerinde yoğunlaştığı aktarılmıştı.

İngilizlerin propaganda faaliyetlerinin temelinde kullandığı ana faktör İslam dini idi. Avrupa topraklarında düzenlenen uluslararası toplantılarda Türkiye'nin Birleşik İslam Devleti kurma amacında olduğunu anlatırken, Doğu dünyasındaki devletlerle temas kurduğu zamanlarda ise, Türklerin Bolşevizm içerisinde yer alan ilkeleri kabul etmeye hazır olduğunu açıkça ifade ediyorlardı. Böylece Avrupa'da eski Türk imajının yeniden ortaya çıkarılması için çaba içerine giriyor, Türklerin Millî Mücadele'den bu yana Sovyetlerle temasını gerekçe göstererek İslam Dünyası ile Türklerin arasını açmaya çalışıyorlardı.[534] Üstelik bu propagandasını İslam dünyasında tam anlamıyla karşılık bulması için halifelik makamının ülke dışına çıkartılmasını gerekçe gösteriyorlardı.

---

[532] Millî Mücadele dönemi boyunca Osmanlı zamanında yeterli oranda sermaye gücünü elinde bulundurmayan yerel burjuvazisi, yeni rejimle yoluna devam eden Türkiye devletinde yönetim alanında görev alacak konumda değildi. Yerel Burjuvazinin öncelikle iktisadî nüfuzu ele edip, Türk ekonomisinde önemli bir yere sahip olması gerekiyordu. Bkz. Ali Balcı, *Türkiye Dış Politikası,* 2.Baskı, İstanbul 2017, s.48.

[533] Gündüz Ökçün, "Dış Politikada Milli Menfaat", *Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi,* Cilt 13, Sayı 4, Ankara 1958, s.182.

[534] Şükrü Kaya Bey, aynı konuşmasında propaganda faaliyetlerinin amaçlarını açıklamaya çalışmaktadır. Bkz. *TBMMGZC,* Cilt: 9 (4 Şubat 1925), s.474.

Elbette, Avrupaî ülkelerin Müslümanların yanında yer aldığını kabul ettirmek adına halifeliğin kendileri tarafından muhafaza edildiğini de hatırlatıyorlardı.

Aynı İngiliz propagandasının bir diğer örneği Musul meselesinde ortaya çıkmıştı. Lozan'dan sonra Türkiye ile İngiltere arasında mutabakata varılmamış bu sorun varlığını korumaya devam etmişti. Türk hariciye yetkililerine göre, bölgedeki petrol rafineleri *İngilizlere terk edilmesi teklif edilmiş olmasına rağmen* İngilizler Musul konusunda anlaşmaya yanaşmamıştı. Buradan hareketle bölgedeki İngiliz çıkarlarını sadece petrol alanları ele geçirmekle açıklanamazdı. Gerçek hedefleri, *Türk politikasının önüne engel teşkil edebilecek Şark dünyasından yeni krizler* ortaya çıkarmaktı.[535] Bu krizler kısa vadeli bir biçimde tasarlanmamıştı. Türkiye için Doğuda her zaman bir tehlike oluşturabilecek bir kitlenin varlığı inşa edilmek isteniyordu.[536] Zamanı geldiğinde bu kitleler harekete geçirilerek muhtelif isyanların yaşanmasına zemin hazırlanmanın planları yapılıyordu. Özellikle Musul ile sınırlı kalmayarak Süleymaniye bölgesini de işin içine katarak Türklere karşı güçlü bir mukavemet cephesi oluşturulmak isteniyordu.

İngiliz bürokrasisi, kıta Avrupa'sında Fransa'ya yaptığını aynı şekilde Türkiye'ye de yapmanın peşindeydi. Fransa'ya tehdit oluşturabilecek bir güç olarak Alman devletini seçerken, Türkiye için ise Güney Doğu sınırlarında ve Irak toprakları üzerinden Türklere karşı gelebilecek veya en azından güvenliğini tehdit edebilecek bir kitlenin temellerini atıyordu. Bunu yaparken de Birinci Dünya Savaşında Araplar için kullandığı ve sonuç aldığı özgürlük ve bağımsız bir devlet kurma vaadini bölge halkına yönelik yeniden dile getiriyordu.

Lozan sonrası Türk siyasetini meşgul eden iki devletin bulunduğu biliniyordu. Bunlardan biri Patrik sorunuyla karşı karşıya kalınan Yunanlar ile, bekle gör taktiğini uygulamayı tercih eden İngilizler idi. İngilizler propaganda faaliyetlerini yoğunlaştırarak müstemleke siyasetine yön vermenin yollarını ararken Türkiye'nin bağımsızlığını ilelebet devam ettiremeyeceği yönünde düşüncelerini tartışmaya açmıyorlardı. Bunu dile getirirken Anadolu'nun uzun zamandan beri savaş ekonomisiyle mücadele etmesini gerekçe göstermekte ve millî sermaye bloğundan mahrum kaldığını dile getiriyordu. İktisadî açıdan son derece zayıf yönlerinin fazla olduğunu temas eden İngilizler aynı

[535] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 31.03.1924, Yer Bilgisi: 8385 – 57857 – 2, Kurum 533.
[536] Bölgenin muhtelif yerlerine Ermeni ve Nasturi gruplarının yerleştirilmesi bu durumun en önemli kanıtıydı. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 27.02.1924, Yer Bilgisi: 10494 – 65002 – 58, Kurum 533.

zamanda Türklerin savunma alanlarında atacağı adımlara karşı yeni tedbirler alınması gerektiğinin de altını çiziyordu. Türkiye hangi ülkeden silah ticaretinde bulunacaksa İngiliz bürokrasisi bu alışverişi engelleyecek tedbirlerin alınmasını zaruri görüyordu. Amaçları sınırları yeniden eskisi gibi koruyabilecek bir güce ulaşmalarını engellemekti.[537] Böylece onlara göre, Türkler hem askeri hem de ekonomik açıdan dış ülkelerle antlaşma yoluna gidecekti. Bu da Cumhuriyet Türkiye'sinin Osmanlı'da olduğu gibi dış devletlere bağımlı hale gelmesini sağlayacaktı.

Türk hariciyeleri, Türkiye'nin İngiliz siyaseti karşısındaki durumunu bu şekilde özetlemekteydi. Düşman algısı içinde bu devletler üzerinde bir tanımlama yapılmaktaydı. Dost müttefik devlet olarak ise Karadeniz'de Sovyet Rusya gösterilirken Akdeniz dünyasında Fransa öne çıkmaktaydı. İtalyanların bu coğrafya üzerinde yayılmacı emelleri olunduğundan Türk diplomatları İtalya ülkesine şimdilik mesafeli idi.

3.1.1.2.2.2. Sovyet Siyaseti Karşısında Türk Politikası

1923 sonrası Avrupa'daki siyasî gelişim bu şekilde kendini göstermeye başlarken Şark dünyası üzerinden Türkiye'yi ilgilendiren müstemlekeci İngiliz siyaseti de Lozan'dan kalan meseleleri gündemden düşürmeye çalışıyordu. Bunu yaparken de Türkiye'yi denetim altına tutabilecek yeni tehdit unsurlarının arayışı içerisindeydi.

Şark dünyasındaki son gelişmeleri ele alırken elbette Sovyetleri de göz ardı etmemek gerekir. Esasında Yakındoğu coğrafyasında Türkiye'nin önceliği Sovyet Rusya devleti idi. Bu önceliğin oluşumunda en temel neden ise, coğrafî koşullar nedeniyle iki ülkenin de birbirlerine sınır olmasıydı. Ayrıca Millî Mücadele dönemlerinden beri Ruslarla siyasî menfaat temelinde doğrudan ilişki kurulmuştu.

1920'li yıllarının başından itibaren Türkiye nazarında dost bir ülke olan Ruslar, bu dostane münasebetleri ilerletmenin amacındaydı. Daha da ileriye taşınması amaçlanan bu dostluk ilişkisi, her iki ülkenin de menfaatleriyle örtüşmekteydi.

Çarlık rejiminden sıyrılarak Bolşevizm umdeleri etrafında birleşen yeni Rus yönetiminin en temel gayesi, belirledikleri ideolojik kazanımlarını bir an önce hayata geçirmekti. Bunun için de ideolojik hedeflerini sadece kendi sınırları içinde değil diğer ülkelere de taşımaları gerekiyordu. Rus devlet adamları bunu her komintern

[537] Şükrü Kaya Bey, İngiliz bürokrasisinin Türkiye üzerinden hedefe ulaşmak için nasıl bir yol haritası belirlemiş olabileceği hakkında meclisi bilgilendirmektedir. *TBMMGZC,* Cilt: 9 (4 Şubat 1925), s.476.

toplantılarında dile getiriyorlardı. Zira ideolojik hedefleri gerçekleştirmek demek onlara göre, yeni bir iktisadî devrimi de peşinden sürükleyecekti. Ancak bu politika Lenin dönemiyle sınırlı kalacaktı. Stalin Rusya'sında Tek ülkede Sosyalizm sloganıyla iktisadî devrim evvela Rus topraklarında uygulanmaya çalışılacaktı. Bunu başarmak için de bir yandan sınırlarını emperyal zihniyet olarak tanımladığı devletlere karşı muhafaza ederken bir yandan da âtıl kalmış topraklarda yoksullaşan köylü üzerinden yeni iktisadî teşebbüslere yöneleceklerdi. Daha önce de bahsettiğimiz gibi, nüfuzu genişlemiş bir amele sınıfı yaratmak sosyalizm ilkelerinin uygulanması için yeni bir alan açmış olacaktı. Amele sınıfının varlığı ve bu kesimin korunması zorunluydu. Çünkü Rus topraklarındaki kapitalist faktörleri atacak temel güç, işçi kesimi olacaktı.

Ruslar kendi topraklarında iktisadî devrimin gerçekleşmesi adına çalışmalarını sürdürürken dış dünyada yaşanan gelişmeleri de yakından takip ediyordu. Burada meydana gelen hadiseler, Rus siyasetinin yönünü net bir biçimde şekillendiriyordu.

Dış gelişmeler ışığında Sovyetler ilk olarak Polonya ülkesine yönelmişti. Kendi ideolojilerini yaymak için en müsait ülkelerden biri olarak bu bölgeyi görüyordu. Nitekim Polonya'nın kültürel ve fikrî yapısı Rus milletine yakın bir çizgideydi.[538] Bu ülkeden sonra Birinci Dünya Savaşı'ndan büyük bir mağlubiyetle ayrılmış olan Alman toplumu, Sovyetlerin yeni hedefi olması planlanıyordu. Asıl üs olarak Orta Avrupa bölgesi için Almanya bir merkez olacaktı. Buradan hareketle Alman toplumuyla anlaşmayan Fransızların da esasında Bolşevizm fikrine yakın bir çizgide hareket ettiğini söylemek gerekir.[539] Fransız toplumu var olan sosyalist fikir adamları sayesinde sosyalizm ideolojisinden habersiz değildi. Nitekim Lozan sonrası Fransa'da bu ilkeye sempati ile yaklaşanlar, devleti yönetir hale gelmişti. Sadece dış politikada işaret edilen Alman tehdidinden dolayı milliyetçi görüşünü terk etmemişti.

Batı'daki gelişmelere bakıldığında sosyalizm rüzgârı uzun vadede etkili olamadığı görülmekteydi. Bunun da en önemi nedenlerinden biri, tarihteki ilk defa görülen topyekûn harbin sosyolojik etkilerinin kaybolmaya başlamasıydı. Sovyetler kendi siyasetlerinde Batı ve Şark gibi iki ayrım yapmadığını belirtmiş olsalar da[540] Şark dünyası onlar için kendi iktisadî devrimlerinin geleceği adına önemli bir yer teşkil etmekteydi. Emperyal zihniyetin Şark ülkelerini esir altına aldığını ve müstemleke

[538] *TBMMGZC,* Cilt: 9 (4 Şubat 1925), s.474.
[539] *TBMMGZC,* Cilt: 9 (4 Şubat 1925), s.474.
[540] *İkdam,* "Rus Sefiri Suritz Yoldaş Ankara Muhabirine Diyor ki", 24 Ekim (Teşrin-i Evvel) 1339 (1923).

siyasetini bu bölgelerde tatbik ettiğini belirterek bu coğrafyadaki insanların yoksullukla karşı karşıya bırakıldıklarını ifade ediyorlardı. Bu bölge için emperyal blok düşman profili şeklinde tanımlanmalıydı.[541]

Sovyetler kendi propagandalarını bu fikir temelinde hayata geçirmenin planlarını yapmaktaydı. Ancak bunu yaparken Şark ülkeleri arasında en azından İngilizlerle birlikte hareket etmeyecek müttefik ülke arayışına girilmişti. Bu konuda Türkiye diğer ülkelere kıyasla öne çıkmaktaydı. Zaten Türkiye ile Moskova Antlaşması'ndan beri müttefik bir ilişki kurmuştu. Şimdi ise bu müttefikliğin her alanda kapsamını genişletmek asıl hedef haline gelmişti. Yalnız bu bölgede sadece Türkiye ile hareket ederek müstemleke siyasetinin önüne geçemezdi. Bu nedenle şark dünyasından İran'ı da dahil etmenin koşullarını arıyordu.

Türkiye ise, Batı ile arda kalan meseleleriyle meşgul olurken Doğu siyasetinin temelini Rusya üzerinden inşa edeceğini açıklamıştı.[542] Bu anlayış yeni Türk Hükûmetinin uluslararası alanda pragmatik bir felsefe ile hareket edeceğini kanıtlar nitelikteydi. Ulusal alanda dürüstlük ve emniyet kavramlarını öne çıkartırken uluslararası arenada ise dünyada barışı işaret eden adımlar atmaktaydı. Elbette bu anlayışın temelinde var olan Batılı devletleri dengeleyebilecek Sovyetler de bu ilkelerin tatbik edilmesinde önemli bir yere sahip olacaktı. Zira hem kendi ülkesinde emniyeti sağlamak hem de dünyada barış siyasetini öne çıkarmak için emperyal zihniyetlerden arasına mesafe koyması gerekiyordu.[543] Bu mesafenin korunmasını sağlayacak ve onlarla denge unsuru olacak ülke Kuzey'inde yer alan Sovyetlerdi. Öte yandan Sovyetler de farklı hedeflere ulaşmak amacında olsalar da aynı strateji üzerinden gidiyordu. İktisadî devrimini gerçekleştirmek ve kendisine karşı kurulması muhtemel ittifak sisteminin önüne geçebilmek adına emniyet ve sulh temelli bir politikanın takipçisi olacaktı. Basına verdikleri demeçte artık Rusların sulh çerçevesinde hareket ettiğini, mevcut İngiliz siyasetine bile bakışların değişmeye başladığını ve bu konuda kararlı olduklarını da ifade ediyorlardı.[544]

---

[541] Edward Carr, *Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi 1917-1929,* s.158.
[542] Atatürk'ün Bütün Eserleri Danışma Kurulu, *Atatürk'ün Bütün Eserleri,* Cilt: XV (1923), s.177.
[543] Anıl Çeçen, *100 Soruda Kemalizm*, 8. Baskı, Ankara 2009, s. 23.
[544] *Hakimiyet-i Milliye,* "Rusya'nın Siyaseti", 3 Teşrinievvel 1926.

Rus elçisinin Sovyetlerin sulh politikası yönünde hareket ettiğini belirtmesinden sonra konuyu İngiliz siyasetine karşı algılarının değişime uğradığına dair açıklamaları politik olduğunu söylemeye gerek yoktur. Zira bu açıklamaların yapıldığı dönemde Locarno antlaşmasıyla Rusların Batı sınırları üzerinden yeni bir Alman tehdidi doğmaya başladığını hatırlatmak gerekir.

Belirtmek gerekir ki, Sovyetlerin dış politikasına Türkiye dolaylı yoldan da olsa etki etmekteydi. Zira Sovyetler, Türklerin Batı ile sorunları ne derecede halledebileceğini merak ediyordu. Batı'nın Türkiye'ye olan yaklaşımları Sovyetlerin dış politikasına da şekil verecekti. Bu durum, şark dünyasında siyasi tabloyu da doğrudan etkileyecek bir unsura dönüşecekti.

Şark dünyasında önemli bir ülke konumuna yükselen Sovyetlerle münasebetlerini geliştirmeyi hedefleyen Türk Hükûmetinin dikkatli hareket etmesi gerekiyordu. Ruslar Bolşevik ihtilalini gerçekleştirdikten sonra Kafkasya'da yer alan devletleri kendi topraklarına bağlayarak bu bölgeleri kendisine birer periferi haline getirmişti. Türkiye ne kadar dostluk zemini adı altında siyasi münasebetlerini devam ettirse de Sovyetlere bağlı uzantı bir devlet görünümüne düşmemeliydi. Nitekim gerçekleştirilen ikili toplantılarda *rejimsel farklara rağmen dostluk temelli ilişkilere* vurgu yapılmasındaki temel neden mevcut tehlikenin önüne geçilmek içindi. Türk Hükûmeti, diğer ülkeler tarafından da bu şekilde algılanmasını arzu ediyordu. Türkiye'nin bu görüşünü destekleyecek bir açıklama da basında paylaşılan bir haber üzerine Rusya'nın Ankara elçisi tarafından gelmişti. Basında *Sovyetlerin Türklere sadece iki seçenek sunduğunu ve bu seçeneklerden birini tercih etmeye zorladığını* yazıyordu.[545] Mösyö Suritz, Sovyetlerin Türkiye'yi *ya Garp ya da Şark* siyaseti şeklinde bir yön belirlemesi yönünde baskı yapmadıklarını, bunun Türklerin iç ve dış siyasetine karışmak olduğunu açıklıyordu.

Türkiye her ne kadar doğusunda yine Rus devletinin politikalarıyla karşı karşıya kalmış olsa da artık muhatap olduğu ülkenin kendisiyle uyuşmasa bile yeni rejimi vardı. Çarlık rejimi altında yönetilmeye çalışılan bir Rus ülkesini görmektense Bolşevizm ideolojini tercih eder hale gelmişti.[546] Türk hariciyeleri Türkiye ile Rusya arasında meydana gelen dostluk münasebetlerinin ne zamana kadar devam edeceği yönünde tam bir fikre sahip değildi. Ancak onlara göre bu dostluk ilişkisi, *Türk menfaatlerini*

[545] *İkdam,* "Rus Sefiri Suritz Yoldaş Muhabirimize Diyor ki", 24 Teşrinievvel 1339 (1923).
[546] Şükrü Kaya Bey, mevcut rejimle yoluna devam eden Rusların hangi gerekçelerle dış politikada tercih edilmeye devam edeceklerini belirtmektedir. *TBMMGZC,* Cilt: 9 (4 Şubat 1925), s.474.

zedeleyecek bir hal alana kadar sürdürülmeliydi. Nitekim dış ilişkilerin gündeme geldiği meclis toplantılarında Rusya'dan bir dost ülke olarak bahsedilmeye devam edilmekteydi. Ayrıca geçmişten gelen bu ilişkilerin her alanda devam edeceği yönünde güçlü inançlara sahip olduklarının da altını çiziyorlardı.

Türkiye ile Sovyet Rusya arasında mevcut münasebetlerin gelişimi siyasî alandan ziyade iktisadî alanda gerçekleştirilmeye çalışılacaktı. İstiklâl Harpten çıkan Türkler ile kendilerinin deyimiyle iktisadî devrimin peşinde koşan Ruslar için bu alandaki sorunlar bir an evvel giderilmeliydi. Öte yandan Rus siyasetinde Şark politikalarının merkezi odak noktası iktisadî saha ile bağlantılıydı. 1924 yılında Rus hariciye komiserliği bünyesinde gerçekleştirilen Sovyet ticaret odalarının toplantılarında ana gündem şarkta yapılması planlanan iktisadî süreçlerin nasıl ve ne yönde gelişeceği idi.[547]

Mösyö Çiçerin, iktisadî gelişimin yönünü Doğu olarak belirlemişti. Rus topraklarında yeni bir iktisadî tarih yazıldığını hatırlatarak şarkta yer alan milletlerin bu tarihte yer almasını arzu ettiğini açıkça belirtiyordu. Onlara, ortak mesai kapsamında birlikte hareket etmeyi vaat ediyordu. Bu düşünce, aslında Lenin'den beri varlığını koruyordu. Çarlık yönetimi zamanında buradaki toplumlarla sadece siyasî ilişkiler kurulmuş, iktisadî ilişkiler ise ikinci plana itilmişti. Sovyet ideolojinin benimsenmesiyle Rusya'nın, şark toplumlarının iktisadî bağımsızlığını korumak adına onlara yardımcı olmaya çalışacağını ifade ediyordu. Özellikle Türkiye ile başlanan ticaret görüşmeleri öne çıkartılarak İran ve Afganistan gibi diğer milletlerle atılan adımların bir an evvel sonuçlanmasını umuyordu.

Lozan görüşmelerin henüz tamamlanmadığı bir dönemde Türkler ve Ruslar uzun soluklu bir görüşmenin ilk adımını atmışlardı.[548] Görüşmeler devam ederken Türkiye'de yapılan sosyalistlere yönelik tutuklamalar ve Lozan'daki görüşmelerde meydana gelen itilaflı konuların varlığı bu görüşmelerin ilk yılına da olumsuz bir şekilde yansımıştı. Bununla birlikte 1924 yılındaki Kafkasya coğrafyasında yaşanan askerî hareketlilik yine görüşmelerin devamını tehlikeye atacak neticelerin ortaya çıkmasına zemin hazırlar nitelikteydi. Troçki'nin Kafkasya bölgesine giderek birtakım çalışmalar içerisinde olmasının araştırılması bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından İsmet Paşa'ya iletilmişti.[549]

---

[547] *İkdam,* "Rusya'nın Şark Siyaseti", 3 Mart 1924.
[548] Atatürk'ün Bütün Eserleri Danışma Kurulu, *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Cilt: XV, s.177.
[549] Atatürk'ün Bütün Eserleri Danışma Kurulu, *Atatürk'ün Bütün Eserleri,* Cilt: XVII (1924-1925), İstanbul 2005, s.27.

Mösyö Troçki'nin Gürcü topraklarındaki askerî faaliyetleri Türkler tarafından mercek altına alınmışa benziyordu. Yine bu hadiselere ilişkin olarak, Riga'dan kendisine çekilen telgrafı gerekçe gösteren Mustafa Kemal Paşa, Rusların Kafkas olaylarından Türkleri sorumlu tutmaya çalıştıklarına dair haberler geldiğini ve "bu haberlerin dış dünyada kıymet görüp görmediğini" başvekile yazdığı yazı ile araştırılmasını istemekteydi. Buna ilaveten Rusların Kafkas bölgesindeki askerî harekâtının da içeriğinin incelenmesine yönelik talimatlarını sıralamaktaydı.[550]

Ruslarla zaman zaman itilaflı konular üzerinden gerginlikler yaşayan Türkiye, Şarkta kendi menfaatlerini korumak adına hareket ederken Sovyet etkisini görmezden gelemezdi. Aktardığımız üzere Şark merkezli politikasının temelinde Sovyetleri konumlandırmıştı. Mustafa Kemal Paşa, Türkiye'nin bu noktadaki kararlılığını Nisan 1926 tarihinde katıldığı bir davette katılımcılarla yapmış olduğu görüşmelerde yeniden hatırlatmıştı. Paşa'ya göre, şu şartlarda Fransa ve İngiltere'ye güven duyulamazdı. Batı menşeli politikalara karşılık ancak Sovyet destekli Şark coğrafyası dengeyi sağlayabilirdi. Üstelik Türkiye ve Sovyet çizgisine İran ülkesi de gelebilirdi. Her ne kadar İngilizlere bağlı bir ülke konumunda görünse de İran devleti emperyal bloğa karşı mücadelesini verecek siyasî alt yapıya sahipti.[551]

Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye'nin şarktaki politik sürecini tanımlamak adına önemli olsa da bu açıklamaları 1926 yılında yaptığını unutmamak gerekir. 1926 yılında gelinen süreçte İngilizlerle Musul sorunu, Fransızlarla Hatay sınır meselesi gündemden düşmemiştir. Bu sorunları halletmeden Batı ile ikili münasebetler kurma aşamasına geçmesi elbette Türkiye açısından düşünülemezdi.

3.1.2. Rusya ve Türkiye Arasında İkinci Diplomatik Başarı: Paris Protokolü

3.1.2.1. Tarafsızlık Antlaşmasına Doğru

3.1.2.1.1. Taraf Ülkelerin Müşterek Mesaisi

Geçmişte yaşananların arka planına bakıldığında XX. yüzyıla kadar hem Türklerin hem de Rusların birbirlerini bu denli yakın temas kurarak tanımadıkları görülmektedir. 1920'li yılların başından itibaren mevcut uluslararası siyasi konjonktürün bahsedilen bu iki devlete sunduğu ortak düşman algısı, iki toplumun da birbirlerine karşı

[550] Atatürk'ün Bütün Eserleri Danışma Kurulu, *Atatürk'ün Bütün Eserleri,* Cilt: XVII, s.67.
[551] Atatürk'ün Bütün Eserleri Danışma Kurulu, *Atatürk'ün Bütün Eserleri,* Cilt: XVIII (1925-1927), İstanbul 2006, s.177.

yakın ilişkiler kurmasını sağlamıştır. Osmanlı ve Çarlık rejimlerinde karşılıklı olarak düşman profiliyle var olan yaklaşımlar geri kalmıştır. Bu durumun en önemli işareti, kendileriyle bağdaşmayan ideolojik prensiplere gösterdikleri anlayıştır. Kendi sınırları içerisinde yer almadıkları sürece bu siyasî yaklaşımlara samimiyetle karşılık vermişlerdir. Ancak kendi gelenekleriyle örtüşmeyen siyasî fikirlerin kendi ülkelerinde yayılmaya çalıştığını fark ettikleri zaman, var olan samimiyet duygusu kendi umdelerini korumak adına savunmacı bir reflekse dönüştüğünü de söylemek gerekir. Türkiye'nin kendi sınırlarındaki komünist teşkilatlarına yönelik tatbik ettiği tutuklamaları ve Rusya'nın pan turanist yaklaşımları yeniden ortaya çıkaracak olan eylemlere gösterdiği tepkileri, bu kapsamda değerlendirmek daha sağlıklı olacaktır.

Nitekim siyasî adımlara dönüşen bu tepkiler, Lozan sonrasında da yeniden gündeme gelmişti. Türk basını, Türkiye'nin Sovyet rejimine saygı gösterdiğini ancak kendi ülkesinde bu ideolojinin propagandacılarına yönelik sert tutum takındıklarını aktarıyordu. Bunun gibi tutuklama yönünde alınan kararlara Moskova rahatsızlık duymaktaydı.[552] Başta TASS olmak üzere Sovyet haber ajansları, Türkiye'deki tutuklamalar karşı Mustafa Kemal Paşa Hükûmetini hedef alıyordu.[553] Sovyet devlet adamları sessizlik içinde yapılan uygulamaları takip ederken, kendi resmi basın organlarındaki yazılan köşe yazılarını da engellemiyordu.

Yaşanan hadiseler Batı tarafından Rus aleyhtarlığı şeklinde okunmakla kalmıyor aynı zamanda bu aleyhtarlığın Avrupaî ülkeler arasında yayılarak Türk-Rus münasebetlerine darbe vurulmak isteniyordu. Oysa Türk tarafı ülke içindeki komünist teşkilatlara yönelik gösterdiği tutum ile Rus devletiyle olan ilişkilerini aynı noktadan değerlendirmiyordu. Türk temsilcilerine göre, komünist oluşumlara takınılan tutumun Sovyet ülkesiyle var olan dostluk münasebetlerine engel teşkil etmeyeceğini düşünüyordu. Türk tarafı, Sovyetlerin çarlık rejiminden kalma politikaya geri dönmediği müddetçe Ruslar ile dostluğun önünde herhangi bir engel olmadığı fikrindeydi.[554]

İki ülke arasındaki müşterek mesainin en temelinde yer alan ideolojik tutumlarına gösterilen bu yaklaşımlar, Batı nazarında Millî Mücadele'de olduğu gibi yeni siyasî tabloda da doğru okunamıyordu. Bir tarafın sosyalist diğer tarafın milliyetçi olmasına rağmen hangi şartlar altında yan yana kalabildiklerini anlamada zorluk yaşıyorlardı.

[552] *İkdam,* "Rusya ve Türkiye", 2 Şubat 1924.
[553] Mehmet Saray, *Atatürk'ün Sovyet Politikası,* 2. Baskı, İstanbul 1990, s.88.
[554] *İkdam,* "Ruslarla Münasebetimiz", 15 Haziran 1925.

Oysaki, taraf ülkelerin hariciyecileri, her ülkenin kendi şartları ve benimsediği ilkeler ışığında hareket ettiğini ve bu durumun diğer ülke açısından sorun teşkil etmediğini dile getiriyorlardı.

Millî Mücadele döneminde olduğu gibi Türkiye için Sovyetler ülkesi dış politikada en büyük destekçisi olacağının farkındaydı. Ancak bunun gerçekleşmesi için İstiklâl Harbi'nde ortaya çıkan tablonun farklı şekillerde ve yeni süreçlere uyumlu olarak kendini göstermesi gerekiyordu.

Millî Mücadele döneminde ortaya çıkan ortak mesai, temel olarak değişime uğramamıştı. Kendi ideolojik sistemlerini kabul ederek yoluna devam eden her iki ülke de Yakındoğu coğrafyasında göz ardı edilmeyecek bir konuma ulaşmıştı. 1929 yıllarına kadar Şark toplumundan gelen bu iki topluluk da emperyal blok karşısında birleşme amacını devam ettirme politikasını benimsemişti.[555] Sahip oldukları ve halka dayandırdıkları rejimlerle bağımsızlıklarını elde etmelerine rağmen çeşitli nedenlerle Batı'nın düşmanca tavrıyla karşılaşacaklarını düşünüyorlardı.

Ruslar, fikirlerine göre iktisadî devrimlerini gerçekleştirmek için kapital oluşumlara cephe aldığı için Batı karşısında yer alıyordu. Bu durum süreklilik arz eden bir politikanın ürünü olacaktı. Ancak aynı durum, Türkiye için geçerli değildi. Türkler, Lozan'daki sorunlarını ortadan kaldırana kadar Batı karşısında yer alacaklardı. Başka bir deyişle Lozan'daki sorunların devamı, bir anlamda Türkiye'nin Batı karşısında yer almasına neden oluyordu. Bu durum, Türklerle Rusların dostluk münasebetlerinin kaldığı yerden devam etmesini sağlayan en önemli etkendi. Bahsedilen sürecin uzaması Türk Rus dostluğunun gelişimine de katkı vereceği aşikârdı. Dolayısıyla Türkler, Ruslar gibi Batı'yı sürekli bir düşman profili çatısı altında görmemekteydi.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan Milletler Cemiyeti'nin varlığı yukarıdaki tespitleri temellendirmektedir. Uluslararası siyaset arenasında var olan problemlerin teşkilatın önemli üyeleri arasında gösterilen Avrupaî ülkelerin lehine karar vermesi, Türkler ve Rusları askerî anlamda olmasa da diplomatik anlamda önemli bir tehditle karşı karşıya kaldığını göstermekteydi. Bilhassa ele alınan Musul meselesinde olduğu gibi Türkiye, Milletler Cemiyeti'nin kararları neticesinde emperyal blokun tehdidi altında kalmaya devam ettiğini kavramıştı. Bu nedenle teşkilatın faaliyetlerinden şüphe ile yaklaşarak dış ilişkilerde yine Sovyetlerle aynı çizgide yer almayı uygun görmüştü.

[555] *Hakimiyet-i Milliye,* "Türkler ve Ruslar", 16 Şubat 1926.

Ancak bu çizgi, ilerleyen zamanlarda Milletler Cemiyeti'nin mevcut siyasî gelişmeler sebebiyle Türkiye'nin lehine kararlar alması neticesinde önemli oranda değişime uğrayacaktı.

Her iki ülke içinde emperyal blok olarak gördükleri Batı'nın tehditvari hareketleri kısa zamanda ortadan kaybolmayacaktı. Ruslar, 1921'de Moskova ile temelini attığı dostane ilişkilerin devamını sağlamak ve kuvvetlendirmek adına dış politikasındaki anlayışını değiştirmeden devam ettirdi. Bu anlayış, Lozan Antlaşması'nın imzalanmasına doğru gidilen süreçte kendini göstermeye başlamıştı. Lozan görüşmeleri sırasında kimi zaman ikili heyetlerin arasında sorunların varlığını işaret eden ve Türk basınına göre Moskova'daki İsmet Paşa'nın propagandasını yaptığı düşünülen Rus sefir Aralov görevden alınmış yerine hem Afganistan'da hem de Sovyetlerin Türkistan sorumlusu olarak mühim görevlerde bulunmuş Mösyö Suritz, Rusların Ankara'daki yeni elçisi olmuştu.[556]

Yeni Rus elçisini zorlu bir görev bekliyordu. Sovyetler ülkesi Türklerle kurulan temaslarda özellikle Suritz'in çok dikkatli olmasına yönelik bir talimat vermişti. Özellikle Lozan Antlaşması'nda kabul edilmek durumunda kalınan boğazların yeni statüsü, ikili ilişkileri daha da hassas hale getirmişti. Uluslararası komisyonun başkanlığı Türklere verilmiş olsa da asıl hâkimiyet İngilizlerin elinde idi. Hatırlanacağı üzere, boğazlar komisyonun varlığı, Sovyetlerin nazarında Şark dünyasında kalıcı barışın tesis edilmesinde en büyük engeldi.[557] Onlara göre, bu statünün varlığı Sovyet limanlarını Batı karşısında tehlikeye açık hale getiriyordu. İstanbul kıyılarını güvenliği konusunda teminat verilmesi üzerine komisyonun varlığını şimdilik kabul eden Türkiye, Rusya ile bu mesele üzerinde ortak bir mutabakata varamamıştı.

Denizlerdeki tehlikenin varlığı her iki ülke açısından da önemini muhafaza etmekteydi. Lozan antlaşmasından sonra boğazlar meselesinin meclis gündemine getirilmesi bunun en açık göstergesiydi. Meclisteki görüşmelerde Rus tarafının kendi deniz sahasının güvenliğini sağlamak adına tersane çalışmalarına hız verdiği belirtiliyordu. Kara ordusu güçlü olan bir ülkenin bunu yeterli görmeyerek deniz sahası için yeni çalışmalara girişilmesi Türkiye açısından da örnek teşkil etmesi gerektiği üzerinde duran meclis vekillerinden Hamdi Bey, *Türkiye'nin Rusya gibi sadece*

[556] *İkdam,* "Türkiye Rusya Münasebeti", 3 Teşrinisani 1339; Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri,* s.164.
[557] *İkdam,* "Rusya Lozan Muharebesini nasıl Görüyor?", 17 Ağustos 1924 (1340).

Karadeniz'de limanları olmadığını Akdeniz ve Ege kıyılarına da sahip olduğunu hatırlatarak tersane çalışmalarına geç kalmadan başlaması gerektiğini vurguluyordu.[558] Lozan'da yabancılara tanınan ticarî serbestliğin ancak bu suretle Batı menşeili donanma kuvvetlerine karşısında Türk limanlarının korunabileceğine dair yorumlar yapılıyordu. Genel ülke politikalarının deniz ticaretiyle entegre olduğu akla geldiğinde hem Türklerin hem de Rusların komisyonun varlığından rahatsız oldukları görülüyordu. Bu nedenle her iki ülke de deniz güvenliğinin sağlanmasına yönelik alınması istenilen önlemleri gündeme getiriyordu. Yeni Rus elçisi Suritz'in boğazlar komisyonunun faaliyetleri hakkında çalışmaları takip etmesi ve Ankara'nın komisyon karşısında takındığı tutumu yerinde gözlemlemesi Sovyetler için önemli idi.

Rus elçisi Suritz'in gündemi sadece deniz güvenliği ile sınırlı değildi. Türklerle temas kurulmasından bu yana Sovyetlerin en önemli gündem başlıklarından biri ekonomi idi. Bahsettiğimiz gibi Birinci Dünya Savaşı öncesi mali göstergeler, Türk Rus iktisadî ilişkilerinin zayıf olduğunu göstermekteydi. Bu durum tabi olarak genel savaşla birlikte ülkelerin kendi sınırlarında savaş ekonomisini uygulamasından sonra daha da kötüye gitmişti. Moskova ile başlayan siyasi süreç, var olan iktisadî tablonun değişimi için de atılmış bir adım olacaktı. İstiklâl Harbi'nin sonuçlanmasını beklemeden harekete geçen Rus uzmanlar, Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde çalışmalarını gerçekleştirmeye başlamıştı. Emperyal bloğun Anadolu sahasında yeniden güçlenmesine engel olmak amacıyla Türk Hükûmetinin düzenlediği İzmir İktisat kongresini de yakında takip etmiş, yeni Türk siyasetinin Batı ile Doğu arasında yaklaşımının neler olacağına dair çıkarımlarda bulunma fırsatını yakalamıştı.

İzmir'deki İktisat Kongresinden kısa zaman önce taraflar uzun vadeli ticaret ilişkilerinin sağlam temellere dayandırılması adına görüşmelere başlamıştı.[559] Mösyö Suritz Türklerle ticarî kapasitenin artması adına önemli sorumluluklar üstlenerek Türkiye'ye gelmişti. Ancak bu antlaşmanın yakın bir zamanda imzalanamayacağı ilk görüşmelerde ortaya çıkmıştı. Türkiye'de bulunan Sovyet elçilikleri bir anlamda ticarî sorumlulukları alarak iktisadî sahada da Türk Hükûmeti tarafından tanınması isteniyordu.

---

[558] Bahriyenin bütçesi konuşulduğu oturumda Kastamonu Mebusu Ali Rıza Efendi, denizler üzerindeki hakimiyet alanının korunması adına yapılması gerekenleri belirtmektedir. *TBMMGZC*, Devre: 2, İçtima senesi: 2, Cilt: 8 (25 Mart 1924), s.403.

[559] Ruslarla 1922 yılında başlayan ticaret görüşmelerinde Türk tarafını Tevfik Rüştü ile Suat Bey'ler temsil etmişti. Bkz. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı *Cumhuriyet Arşivi (CA),* Yer Bilgisi: 5-26-9, Dosya Eki: 431, Kurum: 30-18-1-1 / Kararlar Daire Başkanlığı Belge Tarihi: 29.08.1922.

Türkler bunu uygun görmedi. Sovyet temsilciliklerini tanımadan yana bir yaklaşıma sahip değildi. Bu sorun önemini korurken daha da büyük problemlerin varlığı ortada idi. Her iki taraf da siyasî anlayışlarını iktisadî sahaya yansıtmak amacındaydı. Taraf ülkeler bu konuda birbirlerinden taviz bekler hale gelmişti. Fakat bu tavizin verilmesi yakın zamanda mümkün görünmüyordu. Bu nedenle de ticaret antlaşmasının görüşmeleri 1923 yılında tamamlanamayacaktı. Rus elçisi Suritz, kısa zamanda bu görüşmeleri neticelendiremediği için şimdilik başarı sağlamamıştı.

Sovyetlerin Suritz aracılığı ile Türklerle bir ticaret antlaşmasının imzalanmasını zaruri görmesi, Şark politikasının en temel hedefleri arasındaydı. Komintern toplantılarında Batı'nın askeri saldırıları yerini iktisadî saldırılara bırakacağı yönünde bir düşünce benimsenmişti. Ayrıca Türkiye ile uzun vadeli bir iktisadî iş birliğinin sağlanması Batı nazarında yapılan Türk Rus ilişkilerinin geçici olacağı yönündeki algının da bertaraf edilmesini sağlayacaktı. Millî ekonomi düsturu altında tek başına ayakta kalmaya çalışan yeni Türkiye'nin iktisadî bağımsızlık mücadelesinde yalnız bırakılmaması gerektiğine dair bir inanç vardı. Türkiye ile iktisadî bağlarını güçlendiremeyen bir Sovyetlerin yerini Batı'nın alması muhtemeldi. Bu da iktisadî devrimlerini gerçekleştirme hedefinin, şark dünyasında büyük bir darbe alması anlamına gelirdi.

Her iki ülke temsilcileri de ekonomik iş birliğinin arttırılmasından yana bir tavır içine girdiği bu dönemlerde Türk basınına öne çıkan bazı manşetler, Türkiye'nin her ne şartlarda olursa olsun Rusya ile iktisadî sahada dikkatli davranmasını gerektirecek yorumları köşe yazılarında yer vermekteydi. İkdam gazetesinde çıkan bir köşe yazısında, İstiklâl Harbinden yeni çıkmış ve kalkınma noktasında önemli ihtiyaçlara sahip olan Türkiye'nin zor durumda olduğunu bilerek Sovyetlerin Anadolu'daki iktisadî alanları kazanmanın yollarını aradığını yazmaktaydı. Bu sürecin Moskova'da ortadan kaldıran imtiyazların yeniden gündeme getireceğine dair ihtimalleri sıralamaktaydı.[560] Nitekim Türk Hükûmeti de Sovyet ticarî temsilciliklerini tanımayarak ticarî antlaşmanın görüşmelerin duraklamasına sebep olmuştu. Siyasî alandaki Sovyet desteğinin iktisadî sahada nasıl yansıyacağına dair sorunların cevapları Türk temsilciler nazarında bir netliğe kavuşmalıydı.

[560] *İkdam,* "Türkiye Rusya Münasebeti", 3 Teşrinisani 1339.

3.1.2.1.2. Avrupa Siyasetini Dizayn Etme Çabaları

3.1.2.1.2.1. Fransa'nın Almanya'ya Yaklaşımı

1900'lü yılların başına gelindiğinde Avrupa'da görülen bloklaşma politikası sonuçlarını vermeye başlamıştı. Birinci Harbin tamamlanmasıyla siyasi güç dengesinin bütünüyle İngiliz-Fransız eksenine kaymıştı. Değişen siyasi iklim, Avrupa'da hangi ülkelerin söz sahibi olduğunu da belirlemişti. Ancak bu noktadan itibaren yeni bir sorun kendini göstermişti. Avrupalı ülkeler, Batı siyasetinde İngiliz ve Fransız çekişmesine tanıklık edilecekti. Galipler arasında yer alan bu her iki ülke de ilk olarak Avrupa kıtasına hâkim olmaya çalışacaktı. Bu çerçevede İngiliz ve Fransızlar bu üstünlüğü birbirlerine kaptırmamak adına Avrupa'daki siyasi şartların bozulmasını da göze alarak önemli siyasi adımlar atacaktı. Elbette bu durum sadece Kıta Avrupa'sını değil Yakındoğu coğrafyasını da doğrudan etkileyecek siyasi gelişmelere zemin hazırlayacaktı.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeniden Monroe Doktrine dönüş yapan ABD, Avrupa'daki gelişmelere kayıtsız kalamadı. Milletler Cemiyeti'ndeki gücün tek eksenli olmasından dolayı yeni antlaşma süreçlerinin yaşanması gerektiğini düşündü. Bu durum bir anlamda devletlerin kişisel çıkarları sonucunda yeni ittifaklar sisteminin kurulmasını mümkün kıldı.

Siyasî girişimler neticesinde Locarno'ya doğru giden sürecin ilk adımı olarak kabul edilen Dawes Planı gündeme geldi. Savaş sonrası ekonomik buhranla karşı karşıya kalan Almanya'ya yeni haklar ve imtiyazlar verilmesi konuşulmaya başlanmıştı. Fransa'nın Almanya ile uzun zamandır devam eden Ruhr bölgesinin akıbeti ve iktisadî buhranın giderilmesi adına Alman toplumuna kredi verilmesi konuşulan önemli konu başlıkları arasındaydı.[561] Görüldüğü gibi, Fransa, İngiltere'nin kendisine yönelik baskı aracı olarak kullandığı Alman tehdidini ortadan kaldırmakta kararlıydı. Avrupa kıtasında tatbik etmek istediği siyasi anlayışı engellemek için İngilizlerin elindeki Alman kozunu da saf dışı bırakmanın planlarını yapmaktaydı. Ancak bu tehdidin tamamen önemsiz hale gelmesi sadece Dawes planı ile mümkün olamazdı. Bu nedenle Fransızlar kendi sınırlarını garanti altına almak için Dawes planı temelinde Locarno görüşmelerini başlatacaktı.

[561] Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, 26. Baskı, Ankara 2016, s.33.

Fransız Devletinin kırmızı çizgisi olarak tanımladığı ve Dünya Savaşı neticesinde elde ettiği Ruhr bölgesini gündeme getirmesi başlı başına Alman tehdidini kırmak adına atmış olduğu adımda ne kadar samimi olduğunu gösteriyordu.

Almanya ise, hem Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılmış hem de Versay antlaşmasıyla üstünlüğünü Avrupalı rakiplerine kaptırmıştı. Böyle bir tablonun ortaya çıkmasında Versay gibi ağır maddeler içeren bir antlaşmanın etkisi elbette tartışılamazdı. Alman ülkesinin hedefleri arasında en kısa zamanda Versay maddelerinden kurtulmak vardı. Bunu ilk fırsatta gerçekleştirmeye çalışacaktı. Mevcut siyasi şartlar altında beklediği fırsatı arar hale gelmişti. Almanya'nın hem kendilerine olan düşmanca tutumunu koruduğunu hem de Versay antlaşmasının hükümlerini yerine getirmediğini farkına varan Fransa, kendi sınırlarında büyük bir tehdidin varlığını görebiliyordu.[562] İngiltere'nin de desteğini almak adına çalışmalar yapması muhtemel olan Almanya'nın askerî harekâtını gerçekleştireceği ülkeler arasında Fransa listenin üstünde yer alıyordu. Böyle bir sürecin varlığından haberdar olan Fransa, diplomatik temaslar aracılığı ile yeni bir ittifak bloğu kurmanın veya Almanya'yı yeniden uluslararası antlaşma ile bir sistem içerisine dahil edip kendi sınırlarını ve Batı Avrupa'yı olası bir işgal politikasından koruma çalışmalarına yöneltmişti. Bahsedilen süreç, ülkeleri Locarno sisteminde bir araya getirmeye doğru götürüyordu.

Galipler tarafından yeni haritanın belirlenmiş olması, Avrupa'daki tansiyonun düşmemesine neden olmuştu. Yeni krizlerin meydana gelme olasılığından dolayı Fransızlar, yaptığı diplomatik çalışmaların meyvesini almaya başlamıştı. Şubat 1925 tarihinde başlayan Locarno müzakereleri, aynı yılının sonuna gelindiğinde sonuçlanmaya hazırdı. Aralık 1925 tarihi ilgili devletlerin Locarno Antlaşmasını imzalamak üzere bir araya getirmişti.

Milletler Cemiyeti yeni kurulmuş ve dolayısıyla siyasi anlamda tecrübesiz bir kurum olmasından kaynaklı olarak Fransızlar, Locarno süreciyle sınırlarını koruma altına almak için daha fazla zaman kaybetmek istemiyordu. Bu teşkilatın varlığı, yenilen devletlerde olduğu gibi galip devletlerden olan Fransa'ya da güven vermiyordu. Öte yandan Locarno çalışmalarının belli bir noktaya ulaşmasından sonra İngiltere de böyle bir ittifakın imzalanmasına taraf olmaya başladı.[563] Fransa 1900'lü yıllarının başında

[562] Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih 1789-2014,* 11 Baskı, İstanbul 2019, s.521.
[563] Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih 1789-2014,* s.525.

olduğu gibi İngiltere'yi yeniden ittifak kurduğu bir ülke olarak görmenin arzusundaydı. İngiliz politikası yeni sürece nasıl hamle yapacağını net bir şekilde belirlemekte zorlanmıştı. Yeni ittifakın kurulması, Fransızların Alman tehdidinden kurtulması anlamına geliyordu. Siyasi ikilime düşen İngiliz Hükûmeti, Locarno sisteminin imzalanmasına yeşil ışık yakacaktı. İngiliz bürokrasisi, Locarno ile potansiyel savaşların önüne geçmek adına yeni sürecin başlamasını destekliyordu.[564]

1 Aralık 1925 tarihinde uzlaşıya varan taraf ülkeler, Avrupa kıtasına Locarno sistemini tanıtmış oluyorlardı.[565] Almanya kabul ettiği maddeler çerçevesinde Batı eksenli bir politika izleyeceğinin garantisini veriyordu.[566] Almanya Versay'ın belirttiği Batı sınırlarını aynen kabul ettiğini ve Belçika ile Fransa arasındaki sınırlara dair bir askerî harekât düzenlemeyeceğine taahhüt ediyordu. Bu bölge onlar için silahsızlanma alanı olarak kalacaktı. İlerleyen zamanlarda oluşabilecek sorunlar için askerî seçenek değil, diplomatik seçenek devreye girecekti. Milletler Cemiyeti'ne başvuru da bulunarak meselenin çözülmesine yönelik taleplerini iletecekti. Tabi Almanya'nın cemiyete başvurabilmesi için bu teşkilata üye olması gerekiyordu. Locarno sistemi bir anlamda Almanya'nın Milletler Cemiyetine olan üyelik sürecini gündeme taşıyordu. 1926 yılında Almanya, cemiyete üye olan ülkeler arasında yer alıyordu. Böylece Fransa, Almanya'yı doğrudan uluslararası teşkilatlara mensup bir ülke haline getiriyordu. Bu Almanya için değerli idi. Zira Versay ile başlayan diplomatik yalnızlık Locarno ile kırılmış oluyordu.

Avrupa'nın Batısı için konuşulan silahtan arındırılmış bölge konusu, taraf ülkeler için kabul edilmiş olmasına rağmen İngiltere, olası bir Alman saldırısında Fransa ve Belçika'ya yardım edeceğini iletmişti. İngilizler bu hamle ile Alman ve Fransız çekişmesinde yeniden yerini alabilmek adına yapmıştı. Öte yandan bir yandan Fransızlarla yeniden ittifak kurmayı kabul ederken bir yandan da kara Avrupa'sında yerini sağlamlaştırmaya çalışmıştı. Muhtemel savaşlar öncesinde verilen taahhütler, Locarno'yu bir anlamda barış paktı olarak görülmesini engelleyen bir faktördü. Zira hangi durumlarda savaşa girileceğine yönelik şartlar üzerinden anlaşmaya varıldığı görülüyordu.[567]

---

[564] Jon Jacobson, *Locarno Dplomacy Germany and the West 1925-1929,* New Jersey 1972, s.37.
[565] Mutabakata varılan kararların yeniden gözden geçirilmesi ve sonuca ulaşmak adına 5 Ekim 1925 tarihinde taraflar yeniden bir araya gelmişlerdi. Bkz. Piotr S. Wandycz, *France and Her Eastern Allies 1919-1925,* The University Minesota Press 1962, s.356.
[566] Edward Carr, *Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi 1917-1929*, s.147
[567] Jon Jacobson, *Locarno Dplomacy Germany and the West 1925-1929,* s.37.

Locarno sistemiyle dikkat çeken en önemli nokta, Almanya'nın Batı Avrupa'sı için verdiği taahhüdü Doğu Avrupa için vermemiş olmasıydı. Bu Almanya'nın Doğu Avrupa sahasında yapacağı askerî harekâtlar noktasında serbest bırakıldığı izlenimini yaratmıştı.

Yeni ittifaklar süreci, Avrupa kıtasında sınırlı kalmış gibi görünse de Sovyetler ve Türkiye açısından pek çok anlamlar içeriyordu. Locarno sistemi sadece Batı Avrupa'sını koruma altına alırken, Doğu Avrupa'da yeni siyasi ve askerî krizlere açık kapı bırakmıştı. Gelişmeleri yakından takip eden Ruslar ve Türkler, yeni süreci Fransız-Alman çekişmesi şeklinde yorumlamaktan ziyade Locarno sistemini Balkan coğrafyasında yeni tehditlerin oluşturması bakımından şüphe ile yaklaşmıştı. Bu durum, iki ülkenin yeniden diplomatik masada bir araya gelmesine sebep olacak ortamı hazırlamıştı.

3.1.2.1.2.2. Sovyetler İçin Yeni Tehdit: Locarno Sistemi

Avrupa'da değişime uğrayan mevcut siyasî dengeler, Batılı devletler açısından kıta Avrupa'sında sınırlı idi. Dünya savaşın sonucunda meydana getirilen galiplerin üstünlüğünü öne çıkartan ve mağlupları yok sayan bir siyasi haritanın ömrü kısa sürede tamamlanmıştı. Ancak Sovyetler bu değişimi[568], Avrupalı devletler gibi dar bir kalıpta değerlendirmedi. Yeni ittifaklar sistemine kapı açan bu adımı, kendilerine yönelik bir baskı unsuru olarak devreye sokulduğu fikrindeydi. Hatta Rus basını bu antlaşmayı anti Sovyet politikasının ilk basamağı olarak görme eğilimindeydi.[569] Bu aşamadan sonra Ruslar, Balkanlar üzerinden Batı sınırında var olmaya başlayan Alman tehdidini en aza indirgemek için sınır komşu ülkeleriyle ittifak kurmanın arayışı içerisine girecekti.

Locarno'nun Sovyetleri endişelendirmesinin en temel nedeni, Doğu Avrupa sınırlarına yönelik askerî harekât konusunda net bir karara varılamamış olmasıydı. Almanya, Batı Avrupa hudutları için bahsettiği silahsızlandırma çalışmalarına Polonya ve Çekoslovakya ile olan sınırlarını dahil etmemişti. Her ne kadar İngilizler, Fransa ve Belçika'ya vermiş olduğu askerî taahhüdü Polonya ve Çekoslovakya ülkelerine de vermiş olsa da bu yardım sözü[570], Sovyetler nazarında pek bir öneme sahip değildi.

---

[568] Sovyet devlet adamlarına göre, Locarno ile Almanya Versay'da olduğu gibi yeniden Avrupa'ya bağımlı hale getirilmiş verdiği çeşitli taahhütlerle Fransız ve İngilizlerin denetiminde kalmaya devam etmiştir. Yeni Locarno düzeniyle İngilizlerin Avrupa'da yeni bir üstünlük kurduğunu ifade etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 13.11.1925, Yer Bilgisi: 44223 – 210223 – 60, Kurum 541.
[569] Harish KApur, *Soviet Russia and Asia 1917-1927,* s.78.
[570] Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, s.33.

Sovyet devlet adamları Locarno sisteminin oluşturduğu düzene diplomatik yollarla tepki koymanın peşindeydi. Sürecin neticesinde Almanya'nın Milletler Cemiyeti'ne üye olacağını tahmin etmesi güç değildi. Sadece siyasi sınırları güvence altına almayan bu sistem, aynı zamanda cemiyetin Sovyetlere uygulayacağı olası bir yaptırım kararında Alman ülkesini de işin içine katmış olacaktı. Bu bir anlamda 1920'li yılların başında Bolşevik devrimi zamanlarında İtilaf kuvvetlerinin yaptığı kuşatmanın farklı bir tezahürü şeklinde yorumlanmaya müsaitti.[571] Sovyet Rusya, Yakındoğu coğrafyasını tehdit eden bir sisteme karşılık emperyal blokta yer alan ülkelerle bir karşı ittifak planını devreye sokmayı planlamaktaydı.

Elbette, yeni ortaya çıkan bu sistem uzun zaman Sovyetlerin gündeminden düşmedi. Avrupalıların savaş riskini en aza indirgemek adına hayata geçirdikleri Locarno'yu Sovyetler yeni savaşların yaşanmasına hizmet edeceği fikrindeydi. Bu sistem, Sovyetlerin gözünde ülkelerin birbirlerine olan düşmanlık duygularını tamamen kaldırmamış sadece belli bir süreliğine arka plana itmişti. Yeniden eski güçlerine ulaşan bu devletlerin kaldığı yerden devam edeceğini savunuyorlardı.[572] Sonuç olarak dünya Rusların değerlendirmesiyle "yeni bir genel harbe doğru" götürülmekteydi.

Öte yandan Sovyetlere göre böyle bir sürecin başlamasında Milletler Cemiyeti'nin etkisizliği neden olmuştu. Dünya ülkeleri kimi zaman cemiyetin pasifliğini kimi zaman da yanlı kararlar verdiğini işaret ederek yeni sistemler arayışına girmişti. Bu da dünya barışın tesis edilmesinde yeni engeller ortaya çıkarmaktaydı.

Sovyetler ülkesi bu anlayışla Locarno sistemini bir tehdit unsuru olarak görme eğiliminden vazgeçmemiş, Türkiye ve İran başta olmak üzere Şark dünyasında önemli yere sahip olan devletlerle diplomatik temaslar kurmuştur. Batılı devletlerin bu adımına karşılık, kendi sınırlarını muhafaza edebilmek için bir anlamda siyasî kalkan oluşturmanın arayışı içerisine girmiştir.

3.1.2.1.2.3. Ankara'nın Dış Gelişmelere Yorumu

Ankara'nın Moskova gibi Avrupa'da meydana gelen yeni ittifaklar döneminin gelişimini ve sonuçlarını doğrudan takip ettiğini söylemek doğru olmaz. Zira Türk Hükûmeti önceliği kendi problemlerine ayırmıştı. Bu dönemlerde Lozan'da çözüme kavuşturulamayan Irak sınırındaki Musul meselesi ile mesai harcamaktaydı. Üstelik

[571] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri,* s.169.
[572] Stalin, *Bütün Eserler (Ağustos – Aralık 1927)*, çev. İsmail Yarkın, Cilt 10, İstanbul 1992, s.238-240.

Musul diplomasi görüşmeleri sırasında Doğu vilayetlerinde beklenmedik bir isyan ile de karşı karşıya kalmıştı.[573]

Musul meselesi 1925 yıllarına gelindiğinde hala Türk İngiliz ilişkilerinde önemli bir sorun olma özelliğini korumaktaydı. Lozan maddeleri taraflara yaklaşık bir yıl süre tanımıştı. Bu süre zarfında taraflar pek çok kez bir araya gelmiş ancak meselenin halli konusunda mutabakata varamamışlardı.[574] Süreç tıkanma noktasına gelince Lozan'da yer verildiği gibi mesele Milletler Cemiyeti'ne havale edilmişti. Türk tarafı meselenin İngilizlerle yapılan toplantılarda halledilmesi adına çaba göstermişti. Zira sorunun cemiyete havale olması halinde İngilizlerin lehine bir karar alınacağı muhtemeldi. Ancak Türkiye, Lozan'da verdiği taahhüdü yerine getirmek durumunda kaldı.

Cemiyete havale edilen sorun, heyetler arasında toplam dört kez müzakere edildi.[575] Fakat Türk tarafına sunulan teklifler, Lozan'da İngilizlerin sunduğu taslaktan farklı değildi. Bu nedenle Türk delegeler, Lozan'da olduğu gibi bu tasarıya karşı çıktı. Ancak Türk temsilcileri cemiyete üye olmayan bir ülkenin haklarını korumaya çalıştığı için bu noktada İngilizlere nazaran önemli derecede dezavantajda olduklarını idrak edebiliyorlardı. Bu süreçler yaşanırken Avrupaî ülkeler Locarno müzakerelerine devam etmekteydi. Yoğun diplomasi çalışmaları altında Türkler, Musul görüşmelerine katılmaya devam ettiler. Fakat kimi zaman cemiyet meselenin tarafı olan Türklerin olup olmamasına bakmadan süreci hızlandırarak kararını bir an önce açıklama yoluna gitmiştir.[576]

Musul sürecinde kritik zamanlardan geçilirken aynı zamanda Türkiye'nin Doğu vilayetlerinde bir isyan patlak vermişti. Türkiye'nin doğu sınırında yaşanan bu gelişmeler, Musul konusunda Türk Hükûmetinin elini zayıflatıyordu.[577] Şeyh Sait isyanın böyle bir zamanda ortaya çıkması Türklerin atacağı adımların seyrini de değiştiriyordu.

Ankara bir yandan Musul ile bir yandan da isyanlarla meşgul olurken aynı zamanda İngiliz kaynaklı propaganda faaliyetleri ile de mücadele etmek zorunda kalmıştı. Bu propaganda faaliyetleri genellikle ortak kara sınırı olan Kafkasya bölgesi üzerinden

---

[573] Türkiye, bir yandan Musul meselesinde diplomatik çalışmalarını devam ettirirken bir yandan da İngilizlerin Türk hava sahasını ihlal ederek bölge üzerindeki saldırıları da yakından takip ediyordu. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 31.03.1924, Yer Bilgisi: 10494 – 65002 – 5, Kurum 533.
[574] İsmet İnönü, *Cumhuriyetin İlk Yılları (1923-1938),* Cilt 1, İstanbul 1998, s.122.
[575] Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey, Musul meselesi hakkında bilgi vermektedir. *TBMMZC,* Devre: 2, İçtima Senesi: 3, Cilt: 21 (9 Kanunusani 1926), s.91.
[576] *TBMMZC,* Cilt: 21 (9 Kanunusani 1926), s.94.
[577] Dimitri Vandov, *Atatürk Dönemi Türk Sovyet İlişkileri,* s.97.

veya birbirlerine karşı ittifak sistemlerinde yer aldıklarına dair haberleri paylaşarak gerçekleştiriliyordu. Örneğin 1924 yılından itibaren gündemde tutmaya çalıştığı Türkiye ile Romanya'nın bir araya gelerek toplam beş ülke ile ittifak kurduğunu[578] ve bu ittifakın Sovyetlere karşı olduğu haberini Avrupa siyasetinde karşılık bulmasını sağlayan politik adımlar atmıştı. Oysa Türkiye, böyle bir ittifakın içinde yer almamıştı. Zaten 1921 Moskova Antlaşması'ndan beri tarafların dış gelişmeler hakkında birbirlerine haber verme geleneği devam ediyordu. Sovyetler ise, kritik süreçlerden geçildiği bu dönemlerde Türk devletiyle her alanda temaslarını sıklaştırmak niyetini taşıyordu. SSCB Yüksek Beden Kültürü Konseyi, Moskova'da düzenlenecek olan spor organizasyonunda Türk takımlarının da yer almasını dair tekliflerini Türk diplomatlarına iletmişti. Yapılan harcamaların Yüksek Beden Kültürü Konseyi tarafından karşılanacağı aktarılmıştı.[579]

Yine aynı duruma Musul sorununu doğrudan etkileyen Şeyh Sait isyanında da şahit olunmaktaydı. Şeyh Sait isyanının meydana geldiği bir dönemde bu ayaklanmanın Ruslar tarafından çıkartılmış olabileceğine dair söylentiler gündeme gelmeye başlamıştı. Ruslar hem bu gündemin önemsiz hale getirilmesi hem de Avrupa'da görülmeye başlanan yeni ittifak sistemleri karşısında Türkiye ile olan münasebetlerini ilerletmek amacıyla kültürel faaliyetlerine ağırlık vermiştir. Rus futbol takımı İstanbul'a gelerek[580] 10 Mayıs 1925 tarihinde Türk takımıyla bir maç yapmıştır. Bu müsabaka uzun süredir manşetlerdeki yerini almıştır. Bunun en önemli sebebi, Türk devlet adamlarının bu müsabakayı yakından takip etmesidir.[581] Sovyetlerin attığı bu adım, Türk kamuoyundaki gündemin değişmesini sağlamıştır. Görüldüğü gibi Ruslar, propaganda faaliyetlerine cevaben sadece politik değil kültürel alanlarda da faaliyetlerine devam ediyordu.[582]

Yeni rejimiyle yoluna devam etmeye çalışan Türk Hükûmeti, bu kadar hassas dönemin içerisinde yer alırken bir de Yunan devletiyle nüfus mübadelesi sorunu hakkında istenilen düzeyde mutabık kalacakları bir antlaşma üzerinde anlaşmaya varamamışlardı.

---

[578] *İkdam,* "Rusya'ya Karşı", 18 Nisan 1924 (1340).

[579] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 22.10.1924, Yer Bilgisi: 3 - 19 - 2, Kurum 183-9-0-0.

[580] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 01.05. 1925, Yer Bilgisi: 36014 – 142315 – 13, Kurum 571.

[581] Raşid Tacıbayev, *Kızıl Meydandan Taksim'e Siyasette Kültürde Sanatta Türk – Sovyet İlişkileri,* İstanbul 2004, s.174.

[582] Öte yandan Türk kamuoyu 1925 yılı itibariyle artık Rus kültür hayatıyla ilgili daha fazla fikir edinmeye başlamıştı. Bilhassa Muhsin Ertuğrul liderliğinde şehir tiyatrosu kapsamında faaliyetlerini sürdüren Darülbedâyî kurumunda, Rus fikir hayatını ele alan tiyatrolar öne çıkmaktaydı. Rus klasikleri Türk halkıyla tanışmaya başlamıştı. Bu durum, Türk – Rus ilişkileri arasındaki kültürel bağın oluşmasına zemin hazırlıyordu. Bkz. Raşid Tacıbayev, *Kızıl Meydandan Taksim'e Siyasette Kültürde Sanatta Türk – Sovyet İlişkileri,* s. 183.

Bunların üzerine İtalyanların Akdeniz'deki çıkarlarına yönelik siyasi taleplerinin bilindiği ve Suriye sorunu hakkında Fransızlarla anlaşmazlıklar yaşadığı bir zamanda[583] Ankara dış gelişmelerde Sovyetlerin desteğini arar hale gelmişti.[584]

Siyasî krizlerin merkezinde çözüm arayışı içinde olan Ankara, 16 Aralık 1925 tarihinde cemiyetin Musul'u Irak' a bıraktığını belirten kararını öğrenmişti. Artık bu karar her iki hükümet tarafından da kabul edilmek zorundaydı. Lozan'da verdikleri diplomatik taahhüt bunu gerektiriyordu.[585] Türk tarafı Misak-ı Millî içerisinde gösterdiği Musul'u bu şartlar altında İngilizlere vermek durumunda kaldı.[586] Cemiyetin kararına itiraz edemezdi. Zira bu yönde alacağı karar, Lozan'daki diğer maddeleri de yeniden tartışmaya açabilirdi.

Sovyetler, 1925 yılında Locarno meselesi ile ilgilenirken Türkiye, İngiliz, Fransız ve İtalyan devletlerinin siyasi çıkarlarına yönelik var olan tehditleri engellemek adına bir uğraş içine girmişti. Bu süreçte Batı ile sorunların kısa zamanda gideremeyeceğini fark etmişti. Bilhassa cemiyetin takındığı tutum, Türk Hükûmetinin dikkatinden kaçmamıştı.

Milletler Cemiyeti'nin Musul hakkında verdiği son karar, Türkiye'de Millî Mücadele döneminden itibaren zuhur eden anti emperyalist görüşün yeniden canlanmasını sağladı. Masada silahlı çatışma seçeneği de olmasına rağmen Kemalist Hükûmet, önceliğini iç siyasette güvenliğe verdiğinden dolayı uzlaşma anlayışı içinde olacaktı.[587] Ancak Türkiye, Osmanlı'dan kalan denge siyaseti çerçevesinde anti emperyalist bir dış kuvvete gereksinim duyacaktı.

Ankara, bu yaşananlar karşısında Batı'daki gelişmeleri dengelemek adına Şark dünyasında faaliyet halinde olan devletlerle temasını kuvvetlendirme kararını almıştı. Mustafa Kemal Paşa, mecliste ve katıldığı toplantılarda Avrupa'daki gelişmelerin sadece "Avrupaî ülkelerle birlikte alındığını oysa genel sulhun sağlanması için tüm dünya

---

[583] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri,* s.169.

[584] Musul meselesinin gündemde yerini koruduğu bir zamanda Ankara'ya önemli bir telgraf çekilmişti. Gelen bilgide, Cemiyet-i Akvam'ın vereceği kararın kabul edilmemesi halinde İngiliz ve Fransızlarla birlikte Balkan devletlerinin bir araya geleceği ve Türkiye'ye karşı bir askerî harekât düzenleyecekleri yazıyordu. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 01.09.1924, Yer Bilgisi: 8452 – 57912 – 2, Kurum 533.

[585] *TBMMZC,* Cilt: 21 (9 Kanunusani 1926), s.94.

[586] Türk kesimi mevcut şartlar gereği askerî seçeneği masada tuttu. Tüm seçenekleri masaya yatıran Türkiye, İngilizlerin düşmanca hareketini görmelerine rağmen cemiyetin kararını kabul etmek durumunda kaldı. Muhtemel bir savaş olasılığında Rus ordusundan yardım talep edilebilirdi ancak Musul harekâtı için Anadolu topraklarına giren Rus birliklerinin Türkiye'yi ne zaman terk edebilir sorusuna tutarlı bir cevap vermek mümkün değildi. Türk Hükûmeti bu riski almayı tercih etmedi. Bkz. Harry N. Howard*, The Partition of Turkey Diplomatic History*, University of Oklahoma Press 1931, s.339.

[587] Erden Akbulut, Mete Tunçay, *İstanbul Komünist Grubundan Aydınlık Çevresi,* Cilt III, İstanbul 2013, s.157.

ülkelerinin davet edilmesi gerektiği üzerinde duruyordu. Böyle bir ittifakın dünya barışına hizmet edemeyeceğini" savunuyordu. Bu görüş Ankara'nın ortak fikri olarak algılanıyordu.[588] Türkiye Avrupa'daki son hadiselere şüphe ile yaklaşma eğilimindeydi. Bu da Türkleri Ruslarla görüşmelere iten ana faktördü.

3.1.2.1.2.4. Türk Hükûmetinin Rus Teklifine Cevabı

1924 yılı itibariyle Avrupa'da gelişen hadiseler Türkleri ve Rusları Millî Mücadele döneminde olduğu gibi yine bir diplomasi masası etrafında toplamıştı. Locarno sistemi Sovyetler nazarın bir tehdit unsuru olarak kabul edilirken, Türkiye'nin ise Batılı ülkelerle sorunlarında destek güce ihtiyacı vardı. Yeni kutuplaşmanın izleri olarak algılanan bu gelişmelere Ruslar kayıtsız kalamadı. Ankara'ya Suritz aracılığı ile bir teklif götürdü. Bu teklifle, Moskova Antlaşması'ndan yola çıkarak burada yer alan maddeleri daha da kapsamlı hale getirilmesi talep ediliyordu.

Bu görüşmeler gündemi muhafaza ederken tüm dikkatlerin dış gelişmelere ayrıldığı zamanda Lenin'in vefat haberi Sovyet yönetiminde yeni krizlerin kapısını aralamıştı. Stalin liderliğindeki Sovyetler, Tek ülkede sosyalizm anlayışına doğru yol alıyordu. Elbette bu anlayışın Rus topraklarında hayat bulması ve mesafe katetmesi için dış tehditlerin minimize edilmesi gerekiyordu. Stalin Rusya'sı Locarno düzenine karşı Şark ittifaklarının ne derece önemli olduğunu gösteriyordu. Öte yandan "Tek Ülkede Sosyalizm" sloganıyla dünyaya yeni bir mesaj verdiklerini savunuyorlardı. Bu mesajın içeriği, *biz kendi topraklarımızdaki meselelerimizle meşgul olacağız, dünya barışının savunuculuğunu yapıyoruz* şeklinde idi.[589] Yeni anlayışlarıyla Türkiye ile Balkanlardaki düzeni korumak adına bir yol arkadaşlığı yapmanın formüllerini arıyorlardı.

Fakat tarafsızlık taslağı üzerinde görüşmeler yapılırken aynı zamanda iki ülke arasındaki diğer sorunların varlığı da zaman zaman masaya yatırılıyordu. Konsolosluk ve ticaret antlaşmasına dair yapılan müzakerelerin tıkanması elbette tarafsızlık antlaşması için yapılan görüşmelerin akıbetini de sorgular hale getiriyordu. 1924 senesiyle başlayan toplantılar, krizlerin gölgesinde geçiyordu. Ancak buna rağmen Sovyetler Türkiye ile bir ittifak protokolü üzerinden anlaşmaya varmakta kararlı idi. Nitekim 1925 yılının hemen

[588] Kamuran Gürün, *Türk - Sovyet İlişkileri,* s.116.
[589] Isaac Deutscher, *Bitmemiş Devrim,* çev. Seçkin Çağan, İstanbul 1969, s.95.

başında Türk temsilcilerine tekliflerini içeren ilk taslaklarını sunması, Sovyetlerin bu konudaki kararlılığını gösteriyordu.[590]

Görüşmeler devam ederken Türk temsilcilerin dikkatinden kaçmayan bir detay, müzakerelerin uzamasına neden oluyordu. Taslakta Türk tarafının diplomasi alanında attığı adımlarla Sovyetlere bilgi vermesi talep ediliyordu. Bu talebin bir benzeri Moskova Antlaşması'nda da istenmişti. Rusların bu maddeyi geliştirerek Türklerin önüne koymasını tahmin etmek güç değildi. Millî Mücadele zamanlarında diplomaside tam yalnızlık içindeyken bile Türklerden bu talebin kabul edilmesi istenmiş ve bir ara formül bulunarak sorun ortadan kaldırılmıştı. Türk temsilciler, bu taleplere rağmen görüşmelere devam etme yönünde bir tutum gösterdiler.

İran, Türk - Rus tarafsızlık metni üzerinde görüşmeleri yakından takip ediyordu. Bu protokolün kendileri için bir tehdit unsuru olup olmadığı konusunda ikilem yaşıyordu. Ruslar, bu durumun farkındaydı. Görüşmeler sırasında elçileri başta olmak üzere İranlı yetkililere bilgi aktarımı yapıyorlardı.

Türkiye ile İran arasında sınır sorunları önemli krizler şeklinde kendini gösteriyordu. Böyle bir durumda iki ülkenin karşı karşıya gelmesiyle Rusya'nın alacağı tavır, bilhassa İran yetkilileri tarafından merak ediliyordu. Ruslar, İran'ı şark dünyasında oluşturmaya çalıştıkları denklemin dışına itemezdi. Böyle bir senaryonun hayata geçmesi İngilizlere yeni bir koz vermek demek olurdu. Rusya'nın planı, şark ittifakında İran ile de münasebetleri geliştirmekti. Türk yetkililer, protokolle ilgili Sovyetlerin İran'a garanti vermesini kabul etmişti.[591] Hatta Türkler, elçilikler aracılığıyla aynı antlaşma mahiyetinde İran devletiyle de imzalayabileceklerini duyurdu. Bu durum şark dünyasında Türkiye-Rusya ve İran hattında yeni bir ittifakın oluşmasına zemin hazırlayacaktı.

Türkiye - İran hattındaki gelişmeler, Sovyet yönetimi için hayati derecede önemliydi. İki ülke arasında kimi zaman yaşanan sınır ihlalleri vardı. Ruslar yeni protokole rağmen İran ülkesini de kendi taraflarında tutmak için İran elçiliklerine olası bir Türk-İran sorununda yanında olacaklarına dair güvence veriyordu. Ruslar bir yandan İran'ı kendi ittifakında tutmaya çalışırken bir yandan da İttihat Terakki'nin mirası olarak görülen Panturanizm akımının yeniden devreye sokulmasından endişeliydi. Bu nedenle

[590] Kamuran Gürün, *Türk - Sovyet İlişkileri,* s.110.
[591] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 26.11.1925, Yer Bilgisi: 67939 – 297158 – 35, Kurum 571.

de muhtemel Şark ülkeleri arasındaki savaşta yer almayı böylece garantilemiş oluyordu. Ancak Rusların endişesi, sık sık ele alınan şüphe siyasetinin neticelerinden biriydi. Yeni Türk rejimi yayılmacı bir zihniyetten uzak bir duruş sergiliyordu.

Taraflar arasında problemlerin giderilmesiyle 17 Aralık 1925 tarihinde Ankara'yı temsilen Dış işleri bakanı Tevfik Rüştü Aras ile Çiçerin'in katılımıyla Paris'te tarafsızlık ve dostluk antlaşması imzalandı.[592] Bu antlaşma, taraf temsilciler nazarında Moskova'dan sonra atılmış önemli bir adım olarak kabul görülüyordu.

3.1.2.2. Paris Protokolünün Yansımaları

Paris protokolü olarak tanımlanan yeni antlaşma hükümleri, Ankara ile Moskova'yı yeniden aynı masada bir araya getirmişti. Bu protokol içerik olarak 1921 yılında imzalanan Moskova Antlaşması'nın genişletilmiş hali idi. Bu iki kritik antlaşmanın birbirinden farkı sadece ilk adımı atan tarafların farklı olmasıydı. 1921 Moskova sürecinde, Millî Mücadele için talep edilen yardımları taahhüt altına almak adına Türk tarafı Ruslarla bir antlaşma imzalamak istemişti. Şimdi ise, Locarno sisteminin getirdiği yeni siyasi düzen Sovyetler için bir tehdit olarak algılanmasından dolayı Paris'teki tarafsızlık antlaşması için Suritz'in liderliğinde Ruslardan gelmişti.

17 Aralık 1925 tarihli imzalanan protokoldeki maddeler[593] 1926 yılında tarafların meclislerinde onaylanmasıyla yürürlüğe girmişti.[594] Yer verilen maddelere göre, taraf ülkelerden biri başka bir devlet tarafından saldırıya uğraması durumunda protokole imza atan diğer hükümlü devlet, tarafsız kalmayı kabul ediyordu. Bu bir anlamda Sovyetlerin Locarno düzeniyle Batı sınırlarını korumak adına atmış olduğu siyasî bir adımdı. Herhangi bir Batı devletinin kendi sınırlarına saldırması durumunda Türkiye'nin bu saldırıya dahil olmasını istemiyordu. Türkiye Sovyetlere karşı elbette açıkça bir savaş pozisyonu mevcut şartlar gereği olamazdı. Ancak Sovyetler, boğazlar komisyonunun muhtemel bir savaş sırasında yeni statüyü kendi lehlerine kullanmasını engellemek istiyordu. Öte yandan bu madde Türklerin de çıkarınaydı. Özellikle İtalyan devletinin Akdeniz coğrafyasındaki siyasi emellerine karşılık Sovyetlerin İtalya birlikte yer almasını istemiyordu. Bu dönemde yapılan İngiliz propagandasının en önemli parçası Akdeniz'de

---

[592] A. Suat Bilge, *Güç Komşuluk Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964,* Ankara 1992, s.99.
[593] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 17.09.1925, Yer Bilgisi: 67939 – 297158 – 36, Kurum 571.
[594] *Düstur,* III. Tertip, VII. Cilt, Ocak (Kanun-i Sani) 1926, Devlet Matbaası, Ankara 1944, s.224.

olası bir savaş olasılığında Rusların Türkleri değil İtalyanları destekleyeceği yönünde bilgileri servis etmesiydi. [595]

Protokoldeki maddelere bakıldığında tarafsızlığın sadece savaş dönemlerinde sağlanması gerektiği yönünde bir anlam ortaya çıkmıyordu. Barış zamanlarında taraf olan devletlerden biri diğer devleti zor durumda bırakacak olan bir ittifakın içinde yer almamasını karara bağlanıyordu. Bu maddeyle Türkiye, Rusların olası bir Alman ve İtalyan devletleriyle bir ittifak tasarı etrafında bir araya gelmesinin önüne geçmeyi amaçlıyordu. Zira Türk hariciyeleri 1924 yılının sonlarından itibaren bu yönde bir gelişme olacağı kaygısını taşıyordu.[596] Sovyetler ise, kendisine karşı kurulmuş olarak görmeye başladığı Milletler Cemiyeti'ni Türkiye'den uzak tutma çabası içindeydi.

Şunu da belirtmek gerekir ki, ittifaklara katılmama seçeneği sadece askerî durumlar için geçerli değildi. Bu madde iktisadî gelişmeleri de kapsıyordu.[597] Rusya, bu maddeyle Türk sahasının kendilerine karşı Rus ekonomisi baltalayacak süreçlerin içerisinde yer almasını da engellemek istiyordu. Zaten Türklerle iktisadî bir anlaşmanın sonlarına yaklaşıyordu. Böyle bir durumda Anadolu bölgesinde kapitalist oluşumları karşısında görme eğiliminde değildi.

Tarafsızlık ve Dostluk Antlaşması'nın üç yıl geçerli olması taraf heyetler tarafından kabul gördü. Antlaşmanın bitimine altı ay kala eğer taraflardan biri antlaşmayı bitirmek veya değiştirmek teklifi ile başvurmadığı müddetçe dostluk antlaşması kendiliğinden bir yıl daha uzayacaktı. Antlaşmanın mahiyetine bakıldığında Rusların bu tarzda bir protokolü ilk kez imzaladığı ortaya çıkıyordu. Bunun da Türklerle birlikte imzalamış olmaları süreci daha da önemli hale getiriyordu. Ruslar Türkiye'den sonra İran başta olmak üzere diğer Şark ülkeleri ile de böyle bir antlaşma metni üzerinden mutabakata varmak istiyordu.

Propaganda faaliyetlerinin yoğunlaştığı bir dönemde Batılı devletler Sovyetler ile Türkiye arasında böyle bir antlaşmanın yapılacağını beklemiyordu.[598] Taraflar bu anlaşmayla kendilerine karşı atılan adımlara hem tedbir alıyor hem de birbirlerine karşı

---

[595] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 10.11.1925, Yer Bilgisi: 44107 – 208842 – 11, Kurum 541; Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 08.01.1925, Yer Bilgisi: 44235 – 210270 – 3, Kurum 541.

[596] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 05.10.1924, Yer Bilgisi: 37673 – 151574 – 6, Kurum 525.

[597] Kamuran Gürün, *Türk - Sovyet İlişkileri,* s.112.

[598] D. Vandov, *Atatürk Döneminde Türk - Rus ilişkileri*, s.98.

Moskova'dan kalan yükümlülüklerini hatırlatıyordu. Locarno görüşmelerinde dahil edilmeyen Türkiye ve Rusya, burada yer verdikleri hükümlerle dış politikadan izole olmayacaklarına dair bir mesaj vermiş oluyordu.[599]

Sovyet devlet adamı Litvinov, yapılan haberlerin aksine imzalanan protokolün hiçbir ülke tarafından tehdit olarak algılanmaması gerektiği üzerinde duruyordu. Litvinov'a göre Sovyetler Locarno sistemleri gibi gelişmeler nedeniyle böyle bir adım atmıştır. Ruslar gerçek bir sulh politikasından yanadır. Ve bu sulh politikanın ömrü Locarno sistemleriyle değil, Türklerle imzalanan ikili saldırmazlık antlaşmalarıyla mümkün olacağı görüşündedir.[600] Bu tür adımların Sovyetler tarafından atılmaya devam edileceğini de izah etmiştir.

Her iki taraf temsilcileri de bu yeni mutabakat metnini Moskova Antlaşması'nın devamı veya eki olarak benimsemişlerdi. Bu antlaşma ile Batı'ya karşı güçlü bir mesaj verildiğini ve Türk Rus dostluğunun kaldığı yerden güçlenerek devam ettiğini düşünüyorlardı. Sovyetlerin aleyhinde yapılan propaganda ile Türkleri yönlendirme çalışmaları başarıya ulaşamamıştı.[601]

Türk basınına göre Paris'teki bu kritik mahiyette önemli olan protokol en az Moskova kadar önemliydi. Yabancı ülkelerin bundan sonra Sovyetlerin şark dünyasındaki etkinliğini kırmak adına çalışmalarını sıklaştıracaklarını ve Türkiye'nin şark ittifakında yer almaması için faaliyetlerini sürdüreceklerini yazıyorlardı.

Türk basınında yer alan bilgiler Batılı devletlerin Doğu Avrupa ve şak dünyasında ne kadar ısrarcı bir politika sürdüreceğini gösteriyordu. Ancak Ruslar buna rağmen kendilerini koruma altına almak için ittifak temelli antlaşmalar imzalamaya devam etti. Sırasıyla Afganistan, Litvanya ve İran ülkeleriyle Paris'te imza ettiği protokole benzer hükümler içeren metinler üzerinden yeni antlaşmalar imzaladı.[602] Türkiye de Sovyetleri takip etti. Nisan 1926 tarihinde İran ile dostluk ve güvenlik antlaşması imzaladı.[603] Böylece Rusların senaryo üzerinde durduğu Türk İran arasındaki muhtemel bir savaşı ortadan kaldırmış oldu. Süreç sonunda imzalanan ikili antlaşmalar, üç ülkenin de Şark

---

[599] Samul J. Hirst, *Against the Liberal Order: The Soviet Union, Turkey and Stalist İnternationalism 1919-1939,* s.44.
[600] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetler Görüşmeleri,* s. 171.
[601] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 24.12,1925, Yer Bilgisi: 67939 – 297158 – 29, Kurum 571.
[602] Kamuran Gürün, *Türk - Sovyet İlişkileri,* s. 117.
[603] Ahmet Özgiray, "İngiliz Belgeleri Işığında Türk - İran İlişkileri 1920-1938, *Atatürk Araştırma Dergisi*, Cilt 11, Sayı 33, Kasım 1995, s. 688.

siyasetinde iş birliğine gitme ihtimalini öne çıkartıyordu. Böylece Türkiye, geçmişte sorunlar yaşadığı ülkelerle aynı masada bir araya gelmişti. Elbette bu durumun ortaya çıkması Locarno'nun yansıması olarak kabul görmüştü.

3.1.3. Sulh ve Selamet Kapsamında İki Ülke Ortaklığı

3.1.3.1. Odessa Mülakatı Öncesinde Yaşananlar

3.1.3.1.1. Türk - Rus Tarafının Hareket Tarzı

Türkiye ve Sovyet Rusya, Avrupa'da inşa edilmeye çalışılan Locarno sistemine karşılık Aralık 1925 tarihinde Paris'te Tarafsızlık Antlaşması'nı imzalamıştı. Şark ülkeleri nazarında bir tehdit niteliğinde algılanan Locarno'nun getirdiği yeni sistem, Türkiye ile Rusya'nın birbirlerini dış siyasette yeniden hatırlamasına imkân vermekle kalmamış aynı zamanda Avrupa düzeninde de birlikte hareket edeceklerinin mesajını açık bir şekilde iletilmesinde doğrudan katkı sağlamıştı.[604]

1926 senesi Türk Rus dostluğunun öne çıktığı bir dönem olacaktı. Bu dostluğun uzun soluklu olmasında yatan en önemli sebeplerden biri, ortak düşman algısında emperyal zihniyetin öne çıkarılmasıydı. Nitekim Rus resmi ajansları Moskova Antlaşması'nın beşinci senesinde Türkiye için özel bir makale hazırlayarak, Türklerle birlikte *emperyal zihniyetle çarpışmaya* devam edildiğini hatırlatmıştı. Aynı düşüncelerin Türk tarafından da benimsendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Türkiye'nin Moskova elçisi Zekai Bey, Ankara'nın Ruslarla ilgili politikasında bir değişiklik yaşanmadığını ve Rus dostluğunun geliştirmekte kararlı olduklarını dair açıklamalarda bulunmuştu. Öne çıkan en önemli husus belki de Türk elçisinin *Türkiye'nin dış politikada Rus dostluğuna*[605] dayanarak hareket ettiğini söylemesiydi.

Her iki millet de sulh ve selamet kavramlarını dünya siyasetinde egemen kılmak adına ortak çalışmalar içerisine girmişti. Hem Ankara'nın hem de Moskova'nın bu yönde bir dış siyaset stratejisine ihtiyacı vardı. Türkiye, uzun soluklu bir savaş atmosferinden

---

[604] Aydınlık yazarlarına göre, Musul meselesi nedeniyle Türk Rus münasebetlerinde yeniden yakınlaşma görülmüş olsa da bu durumun samimiyet testinden geçmesi mümkün değildi. Türkiye dış ilişkiler süresince kimi zaman anti emperyalist bir görüntü sergilerken kimi zaman da Batı bünyesinde hareket etme niyeti içindeydi. Bir başka deyişle Kemalist Hükûmet, dış politikasını Rusya üzerinden oluşturuyordu. Türk sosyalistlerindeki genel kanıya göre, iktidar yetkilileri arasında burjuvazinin güçlü temsilcileri olmasından dolayı emperyal destekli önemli bir kesim hala varlıklarını koruyordu. Ülkede büyük toprak sahiplerinin ve feodal kalıntılarının Sovyetlere karşı olumsuz duygular içerisinde olduğu ortadaydı. SSCB ile temastan mutlu olan tek tarafın Türk işçileri olduğu yönünde düşünceye sahiplerdi. Bkz. Erden Akbulut, Mete Tunçay, *İstanbul Komünist Grubundan Aydınlık Çevresi,* s.157.

[605] *İkdam,* "Türk - Rus Dostluğu", 20 Mart 1926.

çıktıktan sonra kalkınma hamlelerini hızlıca atmanın amacındaydı. Bununla birlikte Cumhuriyet rejiminin halka benimsetilmesi için aralıksız bir şekilde devrimlerini hayata geçirmenin telaşı içindeydi. Öte yandan Sovyet Rusya ise, sosyalizm ideolojisinin Rus topraklarında hayat bulması adına önünde uzun bir yol vardı. Stalin liderliğinde *Tek Ülkede Sosyalizm* anlayışı içerisinde yeni oluşumlara doğru bir eğilim gösterecekti. Bu da ilk olarak Moskova Hükûmetinin ülke içinde emniyeti sağlamakla mümkün olacaktı. Özetle her iki ülke de iç siyasetine odaklanırken dış bir tehditle karşılaşma arzusunda değildi. Bu durum ülkeleri sulh eksenli bir politikaya yöneltmişti.

Bununla birlikte hem Türkiye hem de Sovyet Rusya uzun dönemler boyunca birbirlerine karşı savaşan ülkeler olarak sulh kavramının ne kadar değerli olduğunun bilincindeydi. Ankara'daki Rus elçisi, Türkiye'nin cumhuriyetle Rusların ise Bolşevik ilkeleriyle birbirlerine karşı *beslemiş olduğu eski düşmanlıklardan eser kalmadığını* hatırlatıyordu. Açıklamalarına devam eden elçi, temel gayelerinin sulh anlayışına sadık kalmak olduğunu yineliyordu. Emperyal blok tarafından tehdit edici siyasî, askerî ve ekonomik gelişmelerden uzak kalmayı tercih ettiklerini ifade ediyordu.[606] Anlaşılan o dur ki, Ruslar çarlık rejiminden sonra bir geçiş sürecinin başındaydı. Bu geçiş sürecini de dış politikada savaş karşıtlığı yaparak geçirme niyetindeydi.

Bu dönemde Rusların politik anlayışlarını daha iyi kavramak adına Litvinof'un icra komitesinde yaptığı konuşmasına yer vermek gerekir. Sovyetlerin Türkiye ile imzaladıkları tarafsızlık antlaşmasının önemini bir kez daha üzerinde durduğu görülmektedir.[607] Buradan hareketle Litvinof, silahların bırakılması için yapılan toplantılar sürecinde ortaya koyduğu tezler açısından Sovyetlerin samimiyetle duruma yaklaştığını belirtmektedir. Locarno sistemi olarak tanımladıkları yeni sürecin her ne kadar barış politikasına destek vereceğini savunsalar dahi Ruslar, asıl barışın uluslararası antlaşmaları destekleyecek ikili sözleşme veya protokollerin olduğunu düşünüyordu. Yeni dönemde Rus Hükûmetinin gizli duygularla hareket etmediğini aksine dünyadaki sulhun sağlanması için teşvik edici adımları peşi sıra attığını söylüyordu. Kendilerine yönelik emperyal blokun siyasî iftiralarda bulunduğunu belirten Rus devlet adamı, sadece Türkiye ile imzalanan Paris Protokolünün içeriğine bakıldığında bahsedilen iddiaların ne kadar gerçek dışı olduğunu gözler önüne sereceği düşüncesindedir.[608] Üstelik bu

[606] *Hakimiyet-i Milliye,* "Rus Sefirin Beyanatı", 23 Nisan 1926.
[607] *İkdam,* "Litvinof'un Hariciye Siyaseti Hakkında Nutku", 28 Nisan 1926.
[608] *İkdam,* "Litvinof'un Hariciye Siyaseti Hakkında Nutku", 28 Nisan 1926.

protokolün Türkiye ile sınırlı kalmadığını ve Locarno sisteminin temelinde yer alan Almanya ile de imzalandığını bildirmiştir.

Türkiye ile ilgili ayrı bir dosya açan Litvinof, siyasi dostluk zeminini iktisadî sahalara da kaydırmak niyetinde olduklarını açıklamıştır. 1920 yılından beri belki de en önemli stratejik ortaklık tesis ettiği Türkiye ile, *emperyal bloğa* karşı iktisadi kalkınma alanlarında da adımlar atmaya çalıştıklarını söylemiştir. Uzun zamandan beri devam eden ticarî görüşmelerin nihayete erdirme noktasına geldiklerini ve iki ülkenin ortak metin üzerinden mutabakata vararak stratejik ortaklık ilişkilerini geliştirmeye devam edeceklerini bildirmiştir. Litvinof'dan iktisadî alanlara temas eden bir açıklama gelmesi tesadüfi değildir. Zira Türkiye, Batı ile Lozan'dan kalan sorunlarını çözme konusunda ilerleme kaydetmektedir.

Lozan'dan arta kalan sorunlar dendiğinde Türkiye için akla gelen ilk hususlardan biri İngilizlerle anlaşmaya varamadığı Musul sorunu idi. Bu mesele Cemiyet-i Akvamın devreye girmesiyle İngilizlerin lehine çözülmesi kesinlik kazanmıştır. Her ne kadar Türkiye Musul sorununda istediği neticeye ulaşamamış olsa da İngilizlerle yaşadığı önemli bir mesele gündemden düşmek üzeredir. Bu da İngilizlerle Türklerin aynı masa etrafında bir araya gelip yeni süreçlerde yeni kararlar almasının önünü açacaktı. Türkiye'nin batılı ülkelerle sorunlarını bir an önce halledip yeni ilişkiler kurmanın amacında olduğu biliniyordu.[609] Üstelik yine bu dönemlerde Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne dair üyeliği gündemdeki yerini almıştı. Bu durum, Türkiye ile Rusya arasında siyasî bir gerginliğe sebep olduğuna dair havadislerin yayılmasına neden olmuştu.[610] Tüm bu gelişmeler yaşanırken Rus yönetimi, bir yandan süreci takip ederken bir yandan da Türkiye ile ilişkilerde aksayan yönlerin tamir etme noktasında adımlar atmaya başlamıştı. Bunlardan biri 1922 yılından beri devam eden ticaret görüşmeleri idi. Bu görüşmelerin nihayete erdirilmesi için Türk tarafı ile görüşmelerini sıklaştırmıştı. Ayrıca Milletler Cemiyeti ile Türkiye arasında ilişkilerin varlığına dair söylemlerin dile getirilmesi nedeniyle geniş çapta bir toplantı tertip edilmesini uygun görmeye başlamışlardı. Zaten belli aralıklarla Türk temsilcileri ile bir araya geliyorlardı. Ancak yeni süreçte ortaya çıkan siyasî hadiseler, hariciyeciler bünyesinde bir görüşmenin zaruriyetini ortaya koyuyordu.

---

[609] *İkdam,* "Türkiye'nin Beynelmilel Vaziyetinin Tahkimi", 8 Haziran 1926.
[610] *Milliyet,* "Türkiye ve Rusya", 11 Haziran 1926.

Hem yerel hem de dış basında Türk Rus münasebetlerinde bir gerginliğin olduğu yazılıp çizilmekteydi. Bilhassa Milletler Cemiyeti hususu Rusları rahatsız eden konuların başında gelmekteydi. Rusların Milletler Cemiyeti'ne bakışı belli idi. Barışçıl bir politika takip etmesi mümkün olamazdı. Zira emperyal blok tarafından yönetilmekte ve bu bloğun siyasî emellerini meşrulaştırmaktaydı. Bu tür yorumlara rağmen Türk basını birkaç haber dışında Türk Rus dostluğundaki samimiyetin devam ettiğini öne çıkartıyordu.

Çok fazla zaman geçmeden Litvinof'un bu demeçlerine karşılık Türk hariciyesinin en başındaki isimden açıklamalar gelmişti. Gündeme gelen Milletler Cemiyetine üyelik meselesine dair akıllarda oluşan sorulara cevaben *Türkiye'nin Şark toplumları ile imzaladığı antlaşmalara bağlı kalacağının* altını bir kez daha çiziyordu. Türkiye'yi Şark devleti olarak öne çıkartan Tevfik Rüştü Bey, özellikle İran ve Irak üzerinden samimi mesajlarını yineliyordu.[611] Sürecin zannedildiği gibi olumsuzluklar barındırmadığını bu kez de Türkiye'nin Moskova elçisinin Rus resmi ajansına verdiği röportajdan anlaşılıyordu. Her iki ülke temsilcilerinin de eskiden olduğu gibi sıkı bir şekilde ilişkilerini devam ettirdiği belirtiyordu. Ticaret görüşmelerinde yaşanan son olumlu gelişmeler, karşılıklı gelip giden heyetlerin raporlara aktardığı izlenimler ve seyyar serginin Leningrad'a bıraktığı tesirleri alt alta sıralayan Zekaî Bey, Türk ve Rus halkı arasında dostluk münasebetlerinin hangi noktaya vardığını açıklıyordu.[612]

3.1.3.1.2. Locarno Sisteminden Yansıyanlar

Avrupaî ülkeler propaganda faaliyetlerine rağmen Türk Rus münasebetlerinin yeni bir ortaklığa doğru evrildiğini görebiliyordu. Böyle bir tablonun meydana gelmesinde elbette Locarno düzeninin etkisi tartışılamazdı. Bu sistem Türklerin Ruslarla yeni politik adımlar atmasına zemin hazırlamıştı. Şark dünyasından gelen haberler, Batı dünyasının beklentilerinden çok farklı idi. Öte yandan Avrupa'da yeni düzen başlığı adı altında kabul görülen Locarno sistemiyle bağdaşmayacak siyasi ve askerî eylemler çok geçmeden kendini göstermeye başlamıştı.

Avrupalıların öne çıkardığı bir söylem haline gelen *Locarno Ruhu*, Yunanların askerî adımları sonucunda hasar almıştı. Antlaşmanın yürürlüğe girdiği dönemlerde Yunanlılar, Bulgar hudutlarını ihlal ederek işgalci bir zihniyetle hareket etmişti. Bu durum Bulgaristan devletinin bağımsızlığını tehdit eder hale gelmişti. Duruma müdahale eden

[611] *İkdam,* "Hariciye Vekaleti", 9 Haziran 1926.
[612] *İkdam,* "Türkiye Sovyetler", 12 Ağustos 1926.

Milletler Cemiyeti Yunan Hükûmeti'ni uyararak birliklerin geri çekilmesini sağlamıştı.[613] Locarno antlaşmasının üzerinden henüz bir iki ay geçmeden Avrupa'nın böyle bir hadise ile karşı karşıya kalması Rusya'nın "Locarno sisteminin tek başına sulhu sağlamakta yeterli olmayacağı" sözünü yeniden gündeme getirmişti.

1926 senesinin başında yaşanan bu olaylar, Locarno konusunda haklı çıkan Rusları dahi şaşırtmıştı. Berlin Paris hattında Avrupa seyahatine çıkan Sovyetlerin Dış Hariciye Komiseri Mösyö Çiçerin, bu tarz hadiselerin bu kadar erken bir şekilde meydana gelmesinde kendilerinin dahi beklemediklerini dile getirmişti.[614]

Avrupa, Locarno sistemiyle yeni bir düzenin oluşması adına politik adımlarını atmaya devam ederken beklenmedik bir gelişme yaşandı. Locarno sisteminin merkezinde yer alan Almanya, Moskova ile yeni bir antlaşmaya imza atmıştı. Avrupa basını Almanya ile Sovyet Rusya arasında mutabakata varılan tarafsızlık ve saldırmazlık antlaşmasını manşetlerine taşımıştı. Fransa ve İngiltere beklenmeyen bu gelişmenin içeriğini araştırmaya başlamıştı. Alman basını bu durumu, Alman Hükûmeti'nin Moskova'ya yakınlaşmaya çalıştığı şeklinde yorumlamıştı. Bu aynı zamanda Almanların İngilizlerin etkisinden kurtulmak amacıyla attığı stratejik bir adım olarak algılandı. Almanya İngilizlerin etkisinden sadece kurtulmakla kalmıyor, İngilizlerin siyasi ve ekonomik anlamda farklı kutuplarda yer alan ve düşman pozisyonunda gördüğü Rusya ile temasa geçiyordu.[615] Dolayısıyla Almanların başka bir ülke ile değil de Rusya ile münasebetlerini geliştirme yolunda böyle bir hamle yapması, İngilizler için sürecin farklı değerlendirilmesini sağlayacaktı. Hatta yaşananlar, Avrupa'da İngilizlere karşı yapılan "nankörlük" olarak kabul edilecekti.

Berlin-Moskova hattında yaşanan beklenmeyen gelişmeler, Avrupalıların gözünde Locarno sisteminde yer alan siyasî idareye darbe vurmuştu. İngiliz ve Fransız menşeli haber kaynakları, Almanya'nın Locarno'yu değil, Moskova düzenini seçtiği yönünde ifadelere yer vermişti.[616]

Hatırlanacağı üzere Locarno ile Almanya, Doğu sınırları için herhangi askerî hareket noktasında serbest bırakılmıştı. Hatta Rusya bu durumu kendi Batı sınırları için bir tehdit olarak görmüştü. Bu antlaşmayla Sovyetler, Batı sınırını korumakla kalmıyor

[613] *İkdam,* "Balkanlar ve Musul", 20 Mart 1926.
[614] *İkdam,* "Balkanlar ve Musul", 20 Mart 1926.
[615] *İkdam,* "Almanya ve Rusya", 11 Mayıs 1926.
[616] *İkdam,* "Almanya ve Rusya", 11 Mayıs 1926.

aynı zamanda Almanya ile Batılı müttefiklerin arasındaki münasebetleri sorgulanır hale getiriyordu. Öte yandan Avrupa, yaşanan olaylar ışığında muhtemel savaş senaryoları üzerinde çalışmalar yaparken, Almanya ile Rusya arasında bir müttefiklik oluşması halinde Batı'nın Avrupa'nın Doğusundan gelebilecek tehditlere hazırlıklı olması gerektiği üzerinde duruyordu. Öyle görülüyordu ki, Avrupa basını, Avrupa'nın Doğu'dan yeni bir tehditle karşılaşma olasılığının üzerinde durmaya başlamıştı. Alman ve Rusların bir araya gelmeleri halinde nasıl bir güce ulaşabileceğini ve nasıl bir potansiyele sahip olduklarını tartışmaya açmışlardı.

Locarno sisteminin karşılaştığı yeni tablo, dikkatleri Avrupa kıtasına çevirirken şark dünyasında önemli gelişmeler yaşanmaya devam ediyordu. Şark ülkeleri kapsamında kabul gören iki önemli ülke Türkiye ve İran, 1925 senesinde saldırmazlık antlaşmanı imzalamak için hazırlıklarını tamamlamıştı. Nisan 1926 tarihine gelindiğinde ise, metnin son hali ortaya çıkmış ve bu metnin Tahran vilayetinde imzalanmasına karar verilmişti. Ankara'da tarafların bir araya gelmesiyle hazırlanan metin, Türkiye ile Sovyet Rusya arasında mutabakata varılan Paris protokolünün içeriğinden izler taşıyordu. Türkiye, Tahran'daki elçisi olan Memduh Şevket Bey'e yetki vererek antlaşmanın imzalanmasına dair talimat vermişti.[617] Böylece Türk Hükûmeti Ruslarla olduğu gibi diğer muhtelif devletlerle de emniyet ve tarafsızlık antlaşması imzalayabileceğini göstermiş oluyordu. Gelen haberlere göre yeni güvenlik antlaşmaların iki ülke arasında imzalanabileceği yönünde bilgiler servis ediliyordu.

Yeri gelmişken Türkiye ile İran arasında görülen ılımlı havanın ortaya çıkmasında Sovyetlerin etkisi olduğunu söylemek gerekir. Zira Ankara elçisi Suritz'in diplomatik çabaları, iki ülkenin aynı masa etrafında bir araya gelmesini mümkün hale getirmişti. Bilhassa yeni süreçte Rusların etkisi anlaşıldıktan sonra Avrupa'da Şark dünyasıyla ilgili yeni yorumların yapılmasına başlanmıştı. Batılı ülkelere göre, üç ülke ortak bir siyasi strateji üzerinden dış politikalarını inşa ediyordu. Böylece Paris'te imzalanan mutabakat metni Türkiye ile Rusya arasında sınırlı kalmayacağı anlaşılmış oldu.

Her iki ülke de Şark ve Balkanlar coğrafyasında benzer siyasi girişimlerde bulunuyordu. Bunu yaparken de birbirilerinden destek de alıyorlardı. Nasıl ki, Türkiye İran antlaşmasında Rusya rol aldıysa, Türkiye'nin de Rusya ile Yugoslavya arasında

[617] *İkdam,* "Türkiye ve İran", 2 Mayıs 1926.

imzalanması muhtemel bir anlaşma için arabuluculuk yapması isteniyordu.[618] Rusya, Doğu ülkeleriyle olan politikasını Türkiye-İran hattı üzerinde tatbik etmeye çalışırken, Balkan coğrafyasında ise, Yugoslavya devleti öne çıkmaktaydı. Dolayısıyla Yugoslav ülkesiyle saldırmazlık ve güvenlik antlaşmasını imzalamayı gündemine almıştı.

1926 yılında yaşanan hadiseler gösteriyordu ki, Almanya ülkesinin Milletler Cemiyeti'ne üyeliği gerçekleşmiş olmasına rağmen Locarno sistemiyle sağlanmaya çalışılan Almanya, Fransa ve İngiltere üçgeninde tesis edilen siyasî birliktelik zedelenmişti. Rusların stratejik hamlesi, İngilizlerin Avrupa siyasetine egemen olma amacına engel olabilirdi. Geçmişte İngilizler, Fransa'yı baskı altına almak gayesiyle Almanları koz olarak kullanmışlardı. Rusların yeni hamlesi, bu sefer de Almanları İngilizlere karşı bir koz olarak kullanıp kullanmayacağına dair sorusu Avrupa basını tarafından yer yer tartışmaya açılmıştı.

Ruslara göre, İngiliz ve Fransızlar Locarno ile Avrupa'da yeni bir ittifak bloğunun temellerini atmıştı. Ancak 1926 senesi, bu ittifakı ayakta tutan ana etkenleri sarsılmasına neden olmuştu. Üstelik İngilizlerin Avrupa kıtasında yapamadığını Ruslar Şark ülkeleriyle birlikte ikili antlaşmalar imzalayarak güvenlik politikalarını uygulamaya başlamıştı. Almanya ile Rusya arasında yaşanan siyasî gelişmeler, şark dünyasında zuhur eden hadiseleri geri plana itmişti. Fakat 1926 yılının sonlarına doğru gündeme oturan Odessa şehrinde yapılan mülakatlar, gözlerin yeniden Şark coğrafyasına çevrilmesine neden olacaktı.

3.1.3.2. Odessa'da Önemli Zirve

3.1.3.2.1. Mülakatın Gerekçeleri

Mustafa Kemal Paşa, 1925 Kasım tarihinde yapmış olduğu konuşmasında genel dış siyaseti değerlendirdikten sonra dünya ülkelerin sulhun sağlanabilmesi adına adımlar attığını söylemişti. Türkiye'nin de bu arzu ile dış siyasetine şekil verdiğini hatırlatmış ve ülkenin bu gelişmeleri uzaktan takip etmeyeceğini ifade etmişti. Nitekim kısa zaman sonra Türkiye, Rusya ile Paris'te bir protokol akdetmişti.[619] 11 Şubat 1926 tarihinde ise, meclisin onaylamasıyla Ruslarla imzalanan tarafsızlık metni resmen yürürlüğe girmişti.

---

[618] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmesi,* s.173

[619] Rusya ile imzalanan protokollerin onaylanması için hazırlanan kanun meclis gündemine getirilmiştir. *TBMMZC,* Devre: 2, İçtima senesi: 3, Cilt: 22 (11 Şubat 1926), s.150.

Böylece Türk Hükûmeti, Millî Mücadele döneminde olduğu gibi istila hareketlerinin karşısında yerini almıştı.

Sulh ve emniyet siyaseti kapsamında siyasi hayatlarına şekil veren Türkiye ve Rusya ortak bir strateji üzerinde yollarına devam etseler de özellikle Türkiye'nin Batı ile sorunlarını çözmeye başlaması, Moskova'yı siyasî bir tedirginlik içerisine sevk ettiği gözlemleniyordu. Cumhuriyet rejimiyle bağımsızlığını elde eden Türkiye'nin gözünde Batı düşman olarak algılanıyordu. İstiklâl Harbinde Yunanlara karşı bir mücadele içerisine girilmiş olsa da asıl düşman İngilizler liderliğinde Batı bloğu idi. Lozan'da Türkiye en ciddi diplomasi sınavını vermişti. Askeri alandaki zaferlerini diplomasi sahasına da taşımayı bilmişti. Ancak bu süreçten sonra Lozan'dan arta kalan meselelerin çözümü için yine Batı ile karşı karşıya gelecekti. Bunlardan en önemlisi yukarıda da bahsettiğimiz gibi Musul meselesi idi. Sonuç Türkiye için ister olumlu isterse de olumsuz olsun Lozan'dan kalan meseleler ortadan kalkmaya başlamıştı. Bu da Türklerin Batı ile ilk defa dostane ilişkiler kurmak adına diplomatik temaslara geçebileceği izlenimi veriyordu. Nitekim yeni Türk rejimi Ruslar tarafından da zaman zaman Batı'ya yakın ulusal bir devlet modeli olarak dile getiriliyordu. 1926 yılı Türkiye ile Batı arasında sadece sorunların görüşülmediği aynı zamanda diplomatik ve iktisadi temasların kurulabileceğini gösteriyordu. Zira böyle bir durumun ortaya çıkmasını engelleyecek sebep bulunmuyordu.

Türkiye'nin *Musul hakkında verdiği kararlar gereği*, Milletler Cemiyeti'ne olan tavrı kısa zamanda değişecek gibi değildi. Ancak Avrupa basını, Türkiye ile Milletler Cemiyeti arasında muhtemel gelişmelere dair haberlere yer vermeye başlamıştı.[620] Yazılanlara göre, Türkiye cemiyete girmeye "yeşil ışık" yakmıştı. Oysa Türkiye cemiyete üyelik için Batı tarafından o dönemin şartları altında kabul edilmeyecek bir taleple karşılarına çıkmıştı. Daimî üyelik isteğinde bulundu. Elbette bu talep olumlu karşılık bulmadı. Bu süreçler yaşanmasına rağmen Avrupa, Türkiye ile cemiyet arasındaki üyelik meselesini gündemden düşürmedi. Şarkta ve Batı'da tanık olunan önemli gelişmeler yaşanırken, Batı basınının bu tür haberlere yer vermesi Türkiye ile Sovyet Rusya arasında var olan samimi ilişkileri zedelemek için yapıldığına dair bir izlenim yaratmıştı.

[620] Kamuran Gürün, *Türk Sovyet İlişkileri*, s.119.

Elbette Türkiye barışçıl bir politikadan yana olduğu için bu cemiyete üyeliğe sıcak bakabilirdi. Ancak Sovyet Rusya'nın bahsedilen teşkilatla ilgili düşünceleri netti. Ruslar nazarında cemiyet, galip devletlerin mağluplar üzerinde taleplerini meşrulaştırmaktan başka bir şey yapmıyordu. Moskova'da dördüncü Sovyet kongresinde geniş çaplı bir açıklama yapan Mösyö Rikof, *Milletler Cemiyeti'nin barışla alakası olmadığını* bir kez daha dile getiriyordu.[621] Rus devlet adamlarına göre, galip devletler bu cemiyet sayesinde hem Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçlarını muhafaza ediyor hem de muhtemel anlaşmazlıkları savaş yoluna gitmeden cemiyete havale ederek barışçıl yollarla bir çözüme gittiklerini savunuyordu. Herhangi bir askerî süreç yaşamadan Milletler Cemiyeti aracılığı ile siyasî ve ekonomik egemenliğini genişletmeye devam ediyordu.

Türkiye ile Milletler Cemiyeti arasında konuşulanlar gündemdeki yerini muhafaza ederken İtalya ile SSCB arasında diplomatik temasların belli bir noktaya ulaşması Türkiye nazarında dikkatle takip ediliyordu. Rus Hükûmeti, *İtalyan devletiyle münasebetlerini geliştirme arzusu* içindeydi. Türkiye'nin Moskova elçisi Akdeniz'de İtalyan tehdidinin konuşulduğu bir dönemde yaşanan son gelişmeleri detaylı bir rapor halinde Ankara'ya aktarmıştı.[622] Son gelen haberlere göre, muhtemel bir Türk İtalyan savaşında Rusların tarafsız kalacağını Mussolini Hükûmetine iletilmişti. *Diplomat Kamuran Gürün'ün de belirttiği gibi* aslında Rusya'nın tarafsız kalacağı mesajı Paris protokolüne uygundu. Ancak İtalya'nın Akdeniz dünyası üzerinden beslediği siyasi fikirlerin ortaya çıkmaya başladığı bir dönemde tarafsız kalacağını yeniden hatırlatması diplomasi açısından pek bir karşılığı yoktu.[623] Türk hariciyeleri durum hakkında Ruslardan bilgi istediğinde Mösyö Çiçerin, "böyle bir taahhüdün İtalyanlara verilmediğini, yayılan haberlerin asılsız olduğunu" belirtmekle yetindi.[624]

Milletler Cemiyeti üzerinden şark politikasında siyasî emellerine ulaşmak adına Batı'nın girişimlerde bulunduğunu düşünen Ruslar, güncel sorunları yüz yüze görüşmek üzere yeniden hariciyeler başkanlığında bir toplantının tertip edilmesini lüzumlu görüyordu. Türkiye ile yapacağı toplantının arifesinde Şark dünyasında yer alan bir diğer ülke Afganistan ile tarafsızlık ve emniyet antlaşmasını imzaladı. Buna göre her iki ülke

---

[621] *İkdam,* "Sovyetler İttihadının Avrupa ve Şark Milletleriyle Münasebeti", 22 Nisan 1927.
[622] Kamuran Gürün, *Türk Sovyet İlişkileri,* s.119.
[623] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 29.09.1926, Yer Bilgisi: 44107 – 209131 – 14, Kurum 568.
[624]Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 28.11.1926, Yer Bilgisi: 34386 – 135296 – 2, Kurum 571.

de diğerinin iç işlerine karışmayacak ve diğerini zor durumda bırakacak ittifaklarda yer almayacaktı.[625]

Öte yandan Sovyetler, Avrupaî ülkelerinde ve Asya'da görev verdiği elçilikleri Moskova'ya davet etmişti. Çin'deki elçileri ise Pekin'de bulunan Sovyet sefaret binasında bir araya gelmişti. Bu durum, Sovyetlerin dış siyasetle ilgili önemli kararlar alacağına dair yorumların yapılmasına imkân veriyordu. Stalin Rusya'sının bu toplantı neticesinde dış siyasette alacağı kararların elçilikler vasıtasıyla görev yaptıkları ülkelere bildirilmesi bekleniyordu.[626]

Moskova'da yürütülen Komünist Fırka kongresinde uzun süreli devam eden tartışmalar nihayete ermişti. Stalin devlet yönetimine geçtikten sonra bu denli kendi fikirlerini kongredeki üyelere kabul ettirmişti. Kongre sonunda Mösyö Rikof, Sovyet Rusya'nın yeni icra komitesinin heyet başkanlığına getirilmişti.[627]

Türk ve Rus Hükûmetleri Locarno sistemiyle gelen yeni düzen ve Şark'ta imzaladıkları ikili antlaşmaları değerlendirmek adına bir masa etrafında bir araya gelmeyi zaruri görüyordu. Ayrıca Milletler Cemiyeti'nin faaliyetleri ile iki ülke arasında netliğe henüz kavuşamayan ticaret antlaşmasının akıbeti de masaya yatırılacak konular arasında yerini alacaktı. Çiçerin Türk heyetiyle görüşmeden önce Politbüro'ya yaptığı açıklamada cemiyetinin asıl faaliyetinin Türkiye ile Rusya arasında var olan iş birliğine darbe vurmak olduğunu ve bunu toplantıda dile getireceğini ifade etmişti.[628] Türk Hariciye Reisi Tevfik Rüştü Bey, mevkidaşını Ankara'ya davet etmişti. Fakat çeşitli sorunlar nedeniyle bu görüşme Ankara'da gerçekleşememişti. Bunun üzerine ikilinin görüşme adresi Odessa olarak belirlenmişti. Türk ve Rus hariciyeleri, yaklaşık bir yıl sonra yeniden yan yana gelecekti.[629]

3.1.3.2.2. Mösyö Çiçerin ile Tevfik Rüştü Bey Görüşmesi

Türk basını İstanbul'da bulunan Tevfik Rüştü Bey'in yanına dış siyasî işlerinden sorumlu Hakkı Bey'i de yanına alarak Odessa'ya doğru hareket ettiğini yazmıştı.[630] Sovyetlerin elçilikleri de davet ederek gerçekleştirdiği komünist fırkası genel

[625] *İkdam*, "Rusya ve Afganistan", 4 Eylül 1926.
[626] *İkdam,* "Sovyetler Siyaseti", 26 Teşrinievvel 1926.
[627] *İkdam,* "Sovyetler Diyarında", 5 Teşrinievvel 1926,
[628] Samuel J. Hirst, *The Soviet Union, Turkey and Stalist İnternationalism 1919-1939,* s.45.
[629] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 13.11.1926, Yer Bilgisi: 34777 – 137037 – 1, Kurum 571.
[630] *Hakimiyet-i Milliye,* "Türk Sovyet Hariciye Vekilleri Arasında", 12 Teşrinisani 1926.

toplantısından hemen sonra Türkiye ile Odessa'da bir toplantı düzenleyeceği haberi artık kesinlik kazanmıştı. 12 Kasım günü tarafların bir araya geleceğine dair haberler paylaşılmıştı.

Toplantı gününün netleştiği bilgisi ulaştıktan sonra bu görüşmenin sadece Türk Rus yetkililer arasında olup olmayacağı merak ediliyordu. Çünkü bu sıralarda İranlı yetkili Demirtaş Han[631], Türkiye'de bulunuyordu. Kendisine yöneltilen sorularda Odessa'daki toplantıya iştirak etmeyeceğini, çeşitli temaslarda bulunmak üzere Lozan kentine gideceğini bildiriyordu. Yine İstanbul'da bulunan Türkiye'nin Tahran elçisi Memduh Bey de Tevfik Beyle Rusya'ya gitmemişti. Buradan hareketle anlaşılıyor ki, Türkiye ile Sovyet Rusya arasında ikili bir zirve gerçekleşecekti. İran ile ilgili hususlar belki dolaylı yoldan konuşmada yer alacaktı. Oysa Avrupa, Odessa mülakatları basına sızdığı günden beri Şark milletlerinin de yer alacağı ve sonunda doğu ülkelerini kapsayan ittifak kuracaklarına dair iddiaları öne çıkartıyordu. Bu söylemler şimdilik önemini yitirmişe benziyordu.[632] Türkiye'deki İranlı yetkilinin Lozan'a doğru hareket etmesi Batı menşeili iddiaları rafa kaldırmıştı. Artık Batı diplomasisi, Türkiye ile Sovyet Rusya arasında yapılacak görüşmelerin detaylarını beklemeye başlamıştı.

Yerel basın, Kasım'ın ikinci haftasından sonra tarafların mutabık bir metin üzerinde anlaşmaya vardığını yazıyordu. Uluslararası meseleler, gündemin asıl tartışılan konuların başında geliyordu.[633] İki tarafın temsilcileri şark ülkelerini de kapsayacak bir emniyet antlaşması üzerinde duruyordu. İran ülkesinin bu mutabakata varılan metne dahil olup olamayacağı merak ediliyordu. Uzun süren görüşmeler nihayetinde noktalanmıştı. Heyetler sadece genel bilgiler çerçevesinde basını bilgilendiriyordu. İlerleyen süreçlerde iki tarafında neler konuştuğuna dair hususlar basında yer almaya başlayacaktı.

3.1.3.2.2.1. Görüşme Sonrası Ortaya Çıkan Detaylar

Her iki ülke de Şark ve Batı dünyasında genel bir sulh ortamının ortaya çıkması adına diplomatik girişimlerde bulunuyordu. Böyle bir siyasî tablonun herhangi bir devlet nazarında tehditvari bir girişim olarak görülemezdi. İlk olarak kendi sınırlarından başlayarak ikili antlaşmalarla sulh ortamını sağlamak amacıyla adımlar atmışlardı. Türk

---

631 Dönemin İran saray nazırı olarak tanınmaktadır. Detaylı Bilgi için bkz. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 24.11.1926, Yer Bilgisi: 36980 – 148419 – 15, Kurum 534.

632 *İkdam,* "Tevfik Rüştü Bey Mülakata Başladı Mı", 13 Teşrinisani 1926.

633 *İkdam,* "Hariciye Vekilimiz Kızıl Kıtaatın Teftişinde", 14 Teşrinisani 1926.

ve Rus hariciyeleri de Odessa'nın toplanma amacını bu şekilde açıklamıştı. Bu toplantıdan farklı politik senaryoların dillendirilmesi beyhude olarak kabul görmüştü. Bilhassa Türk hariciyeleri Rus devlet adamlarıyla gerçekleştirilen toplantıların temelini bu hususa dayandırmıştı.[634]

Gelen haberler Türk hariciyesinin yurda kısa bir zaman içinde döneceği şeklindeydi. Görüşmeler sırasında tarafların birbirlerine yaklaşımlarını öne çıkartan Türk basını resmî açıklamaları beklemeden toplantının Türkiye açısından verimli geçtiğini düşünmekteydi. 1921 Moskova Antlaşması'yla başlayan samimi dostluk sürecin bir güç kaybetmeden devam ettiği yorumları yapılmaktaydı. Mösyö Çiçerin'in açıklamalarına yer veren gazeteler, geçmişte emperyal zihniyetin kendi ülkelerinde devre dışı bıraktığını, şimdi ise bu zihniyetin sınırlardan kovmak adına yine birlikte tek bütün halinde mücadele ettiklerini ve etmeye devam edeceklerine dair sözlerini öne çıkarmaktaydı.[635] Özellikle emperyal blokun şark dünyasından atılmasına öncelik verileceği de görülmekteydi.

Rus basını, mevcut sorunların varlığı ortada olsa dahi, bu sürecin iki dost ülkenin münasebetlerine zarar vermediği görüşündeydi. Odessa mülakatlarının bu durumu yeniden hatırlatmak ve Batı'ya güçlü bir mesaj vermek adına yapıldığının altını çiziyordu. Odessa'ya giden süreçte Musul sorununu yeniden gündeme taşıyan Rus gazeteler, Türkiye'nin Rusya ile tarafsızlık antlaşması konusunda mutabakata varmasında bu meselenin önemli bir etkiye sahip olduğu belirtiyordu. Bir yıl sonra tarafsızlık antlaşması üzerinde gelinen nokta, yeniden taraflar arasında değerlendirmeye alınmıştı. Toplantıda ikili antlaşmaların devamı geleceği net bir biçimde ortaya çıkmıştı. Nasıl ki İran ve Afganistan ile ikili antlaşmaya gidildiyse aynı şekilde Estonya ve Finlandiya ülkeleri başta olmak üzere aynı içeriğe sahip ikili görüşmelerin yapılacağı konusunda ortak bir karara varılmıştı.[636]

Tevfik Bey, dostum dediği Mösyö Çiçerin ile konuşmasından öne çıkan başlıkları aktarırken Türkiye ile Rusya'nın *bu zamana kadar sürdürdüğü ortak stratejide devam etme konusunda ısrarcı olduklarını* paylaşmıştı. Dolayısıyla şartlar ne olursa olsun her iki müttefik ülkenin bulunduğu pozisyonda devam edeceğini belirtmişti.[637] Son zamanlarda Gazi Paşa'nın şark siyasetini öne çıkartan konuşması dikkate değerdi. Konuşmasının

[634] *Milliyet,* "Odessa Mülakatı", 14 Teşrinisani 1926.
[635] *Milliyet,* "İki Dost Hariciye Vekilleri Mutabık Kaldılar", 15 Teşrinisani 1926.
[636] *Milliyet,* "Türkiye'nin Nezaretinde Garp Devletlerine", 16 Teşrinisani 1926.
[637] *Milliyet,* "Hariciye Vekilimizin Yeni Beyanatı", 17 Teşrinisani 1926,

ekseriyetinde İran'a yer vermesi Türk Sovyet ilişkilerinde sorunlar olduğu anlamına gelmemeliydi.[638] Özetle Odessa mülakatıyla Türkiye'nin dış politikada herhangi bir değişikliğe gitmeyeceği netleşmişti.

Görüşmelerden öne çıkan detaylar konuşulmaya başlandığı bir dönemde Rus basınında önemli bir yere sahip olan İzvestiya gazetesi, Odessa üzerinden Doğu ve Batı'da yansıyan gelişmelere yer vermişti. Ruslara göre, devlet ismi söylemeyerek toplantının gündeme gelmesinden itibaren tehditvari girişimlerde bulunulmuştu. Fakat bu durumun yaşanmasına rağmen Türk Rus hariciyelerinin Odessa'da toplantıyı gerçekleştirdiklerini ve bu durumun Türkiye ile Sovyet Rusya devletleri arasındaki "sarsılmaz dostluğun ne kadar kuvvetli" olduğunu bir kez daha göstermesi açısından önemli olduğunu belirtmişti.[639]

Ruslar kendilerinin yeni bir diplomatik usul olarak ortaya çıkardığı ikili antlaşmaların Odessa süreciyle Türkiye tarafından da kabul edildiğini hatırlatıyordu. Bu *diplomatik usulün katkısı sayesinde* Türkiye ile İran arasında yeni sürecin başlamasının mümkün hale geldiğinin altını çiziyordu. Türkiye ile İran arasında tanık olunan son hadiseler elbette İngiliz hükûmetini rahatsız ettiği yönünde fikre sahiplerdi. Böylece Rusya, Türkiye ile İngilizleri şark dünyasından atma adına önemli bir girişimde bulunmuştu. Ayrıca Türkiye'nin İran ile yapmış olduğu ikili antlaşma nedeniyle "Rusların aleyhinde herhangi bir şekilde yer almayacağını da İngiltere'ye göstermiş olduğunu" savunuyorlardı.[640] Odessa mülakatıyla iki ülkenin ortak hareket biçimi olarak algılanmaya başlanan ikili antlaşmalar sürecine kaldığı yerden devam edileceğine yönelik hariciyelerin kararlı tutumları görülüyordu. Bu açıdan bakıldığında Odessa görüşmeleri her iki ülke açısından daha önemli hale geliyordu.

3.1.3.2.2.2. Batı'nın Gözünden Odessa Süreci

Avrupa basını toplantıda ele alınan konularla ilgilendiği kadar bu görüşmelerin öncesinde yaşananları da mercek altına almıştı. Türk basınının aksine toplantının yapılmasına yönelik davetiyenin Rusya'dan geldiğini belirtmişti. Her ne kadar ikili antlaşmalarla Türk Sovyet bloğunun önemli bir süreci geride bıraktığını söyleseler de ikili

[638] *Milliyet,* "Türkiye'nin Nezaretinde Garp Devletlerine", 16 Teşrinisani 1926.
[639] *Milliyet,* "Türkiye Rusya Mülakatında Son Nokta", 14 Teşrinisani 1926.
[640] *Milliyet,* "Türkiye Rusya Mülakatında Son Nokta", 14 Teşrinisani 1926.

ülke ilişkilerinde bir soğukluk yaşandığını savunuyorlardı. Bu nedenle Odessa mülakatlarını beklenmedik bir gelişme olarak görüyorlardı.

Zamanlama açısından Odessa'yı değerlendirdiklerinde ise, bu toplantının tesadüfi bir şekilde meydana gelmediği görüşü hâkimdi. Görüşme öncesinde Rus ve Afgan elçiliklerinin Ankara makamlarının liderliğinde bir araya geldiklerini öne çıkartıyorlardı. Bununla birlikte Amerika'da görevli Çin elçisinin de yine Türkiye'ye gelerek önemli temaslarda bulunduğunu açıklıyorlardı.[641] İngiliz basını, Çin, Rus ve Afgan elçilerinin Ankara'da temaslarından sonra Odessa mülakatının gündeme gelmesini gerekçe göstererek genel bir ittifak ihtimali üzerinde yoğunlaşıyordu.[642] Yine Şark devletlerin katılımıyla gerçekleşen genel bir müzakerenin yapıldığına dair notlar paylaşılıyordu. Ayrıca Rus, Afgan, Çin, İran ve Türk Hükûmetlerinin ikili muahedelerle birbirlerine bağlı olduklarını da hatırlatıyordu.

Öte yandan bu döneme denk gelen yeni bir gelişme daha yaşanmıştı. 1 Ekim tarihli müzakere sürecinde Türkiye'nin Tahran elçisi ile Moskova'daki Çin sefiri bir dostluk metni üzerinden mutabakata varmışlardı.[643] Buradan hareketle Rusya'nın Türkiye ile imzaladığı Paris protokolüne benzer mahiyette Çin, İran ve Afganistan ile imzaladığını vurguluyordu. Çin ile Türkiye arasında imzalanan metnin meclisten geçmesinin yakın zamanda gerçekleşeceği düşünülüyordu. Avrupa basınına göre tüm yaşananlar gösteriyordu ki, şark devletlerini içine alan Moskova merkezli Asya cemiyetinin kurulmasına yönelik çalışmalar yapılıyordu. 1925 Locarno'da atılan adıma karşılık bir hamle niteliğinde Asya cemiyeti öne sürülmesi beklenmekteydi. Böyle bir fikrin doğması Avrupa açısından sürpriz olmayacaktı. Çünkü Odessa mülakatlarından evvel yabancı basının Mösyö Çiçerin ile gerçekleştirdiği röportajda yeni ittifaka dair soruları Rus devlet adamına yönelmişti. Rusya'nın Milletler Cemiyeti'ne karşı düşüncesi bilinmesine rağmen Moskova Hükûmeti'nin bahsedilen teşkilatın toplantılarına katılıp katılmayacakları sorulduğunda Mösyö Çiçerin, olumsuz bir yanıt vermişti. Hatta "hiçbir zaman Rusya'nın bu cemiyete bağlı bir üye olmayacağını" açıkça söylemişti. Rusların "asıl siyasi hedefinin Şark olduğunu" ifade etmişti.[644] Dolayısıyla böyle bir söylemden sonra gazetecilerin muhtemel bir Asya teşkilatına dair sorularına ise cevap vermekten

[641] Çin Washington elçisi Dr.Çe'nin Ankara'yı ziyaret etmesine dair bilgi için bkz. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 03.11.1926, Yer Bilgisi: 7414 – 38713 – 1, Kurum 515.
[642] *Milliyet,* "Hariciye Vekilimizin Yeni Beyanatı", 17 Teşrinisani 1926.
[643] *Milliyet,* "Hariciye Vekilimizin Yeni Beyanatı", 17 Teşrinisani 1926.
[644] *Milliyet,* "Hariciye Vekilimizin Yeni Beyanatı", 17 Teşrinisani 1926.

kaçınmıştı. Röportajın bu şekilde geçmesinden dolayı Avrupa basını, Asya ittifakını daha sıkı dile getirmeye başlayacaktı. Zira Çiçerin'in söylemleri, Avrupa'nın kafasındaki senaryoyu doğrular nitelikteydi.

Times gazetesinin İstanbul muhabiri de Odessa mülakatlarını Asya ittifakı üzerinden okuma eğilimindeydi. Rusya'nın Asya milletlerinden oluşan bir cemiyetle Avrupa'ya karşı yeni bir blok arayışı içerisinde olduğunu yazıyordu. Onlara göre cemiyeti kurma fikri tamamlanmış artık mülakatlar vesilesiyle teşkilatların yapılanmasına girişilmişti. Öte yandan Türkiye ile Sovyetler arasında yeni itilaf name üzerinde çalışıldığına dair de yazılar paylaşılsa da bu iddialar diğer ihtimallere karşı zayıftı.

İngiliz basını çeşitli senaryolar üzerinde durmuş olsa da mülakatın yapılma gerekçesi olarak Milletler Cemiyeti'ni öne çıkarmaktadır. İngilizlere göre, Rusya muhtemel Türkiye ile cemiyet arasındaki temasın yaşanmasını arzu etmemektedir. Türklerin cemiyete dahil olmasını engellemek adına çalışmalar yapıldığını savunmaktadır. Sadece Rusya değil, Çin ve İran gibi ülkelerin de Türkiye'nin olası bir cemiyete üyelik sürecine karşı durduğu açık bir şekilde ortadadır. Bu nedenle iki dost ülkenin olağan bir görüşmesi gibi lanse edilmesine rağmen sorunun Milletler Cemiyeti olduğu düşünülmektedir. Türkiye'nin cemiyete üye olması demek, Türk Hükûmeti üzerindeki Rus nüfuzunun ortadan kalkacağı anlamına gelmektedir. Almanya'nın cemiyete üyeliği sürecinde Ruslar bu duruma tanıklık etmiştir. Bu nedenle aynı sonuçların ortaya çıkacağından emindir. Buradan hareketle Çin ve İran gibi şark ülkelerinden de destek alan Ruslar, Türklerle birlikte geniş kapsamlı bir toplantıya ihtiyaç duymuşlardır.[645] İngilizler, mülakat öncesi hem şark ülkeleri arasında yaşanan görüşme trafiğini hem de Moskova'da tertip edilen Komünist Fırka toplantısına tüm elçiliklerin çağrıldığını da hesaba katarak Odessa'daki görüşmelerin Milletler Cemiyeti ile Türkiye arasındaki son zamanda yayılan haberler nedeniyle gerçekleşme olasılığı güçlü olarak gündeme getirmektedir.

Bununla birlikte İngiliz basını, İtalya ile Bulgaristan arasında imzalandığı söylenen antlaşmanın da toplantıda görüşüleceğini öngörmektedir. İtalya ile Bulgaristan arasında bir antlaşma imzalandığına dair haberler basında yerini almaya başlamıştır. Bu tür haberlerin doğruluğu netliğe kavuşmamıştır. Ancak Türkiye bu tür haberlerden dahi

[645] *Milliyet,* "Hariciye Vekilimizin Yeni Beyanatı", 17 Teşrinisani 1926.

rahatsızdır.[646] Haberlere göre, İtalyan lider Mussolini Akdeniz dünyasındaki emellere kavuşmak için[647] Bulgarlarla bir ittifak imzalamış ve yardımlarına karşılık Bulgaristan'a Doğu Trakya'yı vaat etmiştir.[648] Türkiye'nin muhtemel bir İtalya savaşından mağlup ayrılmasıyla birlikte Doğru Trakya söylenenlere göre Bulgarlara verilecekti. Dediğimiz gibi bu tür haberlerin netliği kesin değildi. Ancak İngilizlere göre bu tür söylemlerin ortaya çıkması bile Rusya'nın işine yarayacaktı. Zira Türkiye bu ittifaka karşılık dış politikada Rus yönetimine daha fazla ihtiyaç duyacaktı. Ayrıca Türkiye Odessa'ya katılarak bir yandan da İtalya'ya güçlü bir mesaj vermiş olacaktı.

Odessa sürecini başından sonuna kadar araştıran bir diğer millet de Yunanlılardı. Yunan basını, yeni hükûmetin kurulmasına tanıklık etmesine rağmen gelişmeleri yakında takip etmişti. Atina'nın Tevfik Rüştü Bey'in temaslarını mercek altına aldığı görülmüştü. Toplantının belli bir gizlilik içinde yapılmış olmasından dolayı yeterli bilgiden yoksundu. Ancak bilgi eksikliği olmasına rağmen Batı basının yazdıklarından hareketle süreci değerlendirme yoluna gitmişlerdi.

Yunan basını bu mülakatı basit bir ikili zirve olarak görmüyordu. Bu toplantı sonrasında şark dünyasında İngiliz ve Fransızların aleyhinde gelişmelerin yaşanacağını tahmin ediyordu. İngiliz gazetelerin ağırlıkla işlediği Asya ittifakını dile getirerek bu teşkilatın oluşması halinde Avrupa'nın yeniden bir düzen kurması için diplomatik temaslara zaman kaybetmeden başlaması gerektiğini vurguluyordu.[649] Avrupa'nın yeniden oluşum sürecinde elbette Yunanistan'ın da yer alması gerektiğini belirtiyorlardı. Zira jeostratejik ve jeopolitik konum itibariyle Yunan ülkesi Avrupalılar tarafından göz ardı edilecek bir devlet değildi.

---

[646] Türkiye gelişmeleri yakından takip etmektedir. Yakın zamanda Bulgar kralının Mussolini'nin daveti üzerine İtalya'ya bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 15.09.1926, Yer Bilgisi: 44216 – 210027 – 28, Kurum 541.

[647] İtalya Hükûmeti, son zamanlarda kendi ulusal basınına talimat göndererek Türkiye aleyhinde haberler yapılmasını istemiş ve Türkiye'nin bir kısmını ele geçirmek adına fikrî hazırlıklarını tamamlamaya çalışmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 03.01.1926, Yer Bilgisi: 10604 – 65857 – 13, Kurum 533; Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 20.02.1926, Yer Bilgisi: 44095 – 208952 – 58, Kurum 541.

[648] *İkdam,* "Odessa Mülakatı Etrafında Neşriyatın Devamı", 18 Teşrinisani 1926.

[649] *Milliyet,* "Odessa Mülakatının Yunanistan'daki Tesiratı", 23 Teşrinisani 1926.

Elbette Yunan basını da İtalyan konusuna temas etmeden bu süreci ele almanın doğru olmayacağını düşünüyordu. İtalyanların Akdeniz üzerinde yayılmacı bir zihniyetle hareket ettiğini hatırlatıyordu.[650] Geçmişte İtalyanlara vaat edilen toprakların itilaf kuvvetleri tarafından ele geçirildiğini gündeme getiriyordu. Buradan yola çıkarak Türkiye'nin Sovyetlerle birlikte hareket edebileceğini söylüyordu. Bu iddialardan hareketle Odessa mülakatları daha önemli hale geliyordu. Onlar da bu zirveyi Türk Sovyet görüşmesi çerçevesinde görmüyordu. İtalya'nın Akdeniz'deki hedeflerine ulaşmak için başlatması muhtemel bir saldırı da Yunan Hükûmetin de harekete geçmesi gerektiği üzerinde duruyordu. Anlaşılan o dur ki, Yunanlılar İtalyanların girişimlerini fırsata çevirmeliydi.[651] Bu açıdan yaklaşıldığında Odessa mülakatları sadece İtalyanlar için değil Yunanlar için de memnun edici olmayan neticelerle sonuçlanabilirdi.

3.1.3.2.2.3. Türk Basınında Odessa Değerlendirmesi

Türk gazeteciler, Avrupa basınının değerlendirdiği gibi Odessa'yı önemli bir zirve olarak görmüyordu. Dünya dengelerinin değişmesine neden olacak bir görüşme şeklinde öne çıkarılmasını anlamsız buluyordu. Bu açıdan Rus basınından da farklı düşünüyordu. Bahsettiğimiz gibi Ruslar, Avrupaî ülkelere mühim mesajlar barındırdığını belirttikleri Odessa'yı gündemden düşürmek niyetinde değillerdi.

Türk basını Avrupa'da öne çıkan Asya ittifakının tesis edileceğine dair yorumları bir zorlama sonucu ortaya çıkan fikirler niteliğinde görüyordu. Onlara göre, böyle bir cemiyetten bahsetmek mümkün değildi. İki ülke için sıradan bir dostluk toplantısı şeklinde anlaşılması gerektiği fikrindeydi. Rus basınla aynı kararda kaldığı tek husus, Avrupaî ülkelerin ikili ilişkilere zarar verecek nitelikte propaganda faaliyetlerine ara vermeden devam etmesiydi.[652]

Türk basının Odessa görüşü, Tevfik Bey'in ülkeye geri dönmesiyle birlikte değişmeye başladığını söylemek yanlış olmayacaktı. Ankara'ya avdet eden Dışişleri Bakanı ile görüşmek üzere yabancı elçilikler randevu alma talebinde bulunmuştu. Bu sefirler arasında Japon, İtalyan, Fransız ve yeni atan İngiliz elçisi George Clark da bulunmaktaydı. Tevfik Bey bu yoğunluk arasında önceliği Başbakan'a vererek İsmet Paşa ile yaklaşık üç saat süren bir toplantı gerçekleştirdi. Savunma nezaretine bağlı yetkililer

---

[650] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 01.01.1926, Yer Bilgisi: 44106 – 209126 – 5, Kurum 541.
[651] *Milliyet,* "Odessa Mülakatının Yunanistan'daki Tesiratı", 23 Teşrinisani 1926.
[652] *Milliyet,* "Odessa Seyahatinden Avdet Ettikten Sonra", 20 Teşrinisani 1926.

de görüşmelerde yerini almıştı. Bu toplantının detayları basına sızdırılmadı. Yaşanan son sürece bakıldığında Türk basının da var olan "sıradan görüşme algısı" değişmeye başlamıştı.

Mösyö Çiçerin de Moskova'ya döndüğünde ilk olarak Fransız elçisiyle görüşmelerde bulunmuştu. Odessa mülakatı sonrası görüşme trafiği ile toplantıda konuşulanlara dair detaylar alınmaya çalışılmıştı. Bu sırada uzun süredir gündemi meşgul eden İtalya Bulgaristan ittifakına dair bir haberde Belgrad basınından gelince Bulgar yetkililer, Türkiye aleyhinde bir ittifak girişiminde bulunmadıklarını açıklama durumunda kendilerini hissetmişlerdi.[653] Bu açıklamalara rağmen, Balkan coğrafyasında son yaşanan hadiseler önemsenmeyecek bir boyutta değerlendirmeye alınamazdı.

Tevfik Bey'in Odessa mülakatlarından sonra dostluk temelinde yaptığı beyanatından sonra görüşmenin diğer tarafını temsil eden Mösyö Çiçerin'den de kısa zaman sonra açıklamalar gelmeye başlamıştı. Türk hariciye başkanına nazaran daha somut bilgiler veren Çiçerin, bir aylık tedavisi için Almanya'ya gitmeden evvel açıklamalar bulunmuştu. *Son önemli toplantım* olarak başladığı röportajında, genel ve ikili ülke ilişkilerini derinlemesine ele almak adına verimli bir toplantı olduğu açıklamıştı. Mevkidaşı ile en son Paris'te bir araya geldiklerini ancak Paris protokolünü imzaladıktan sonra yan yana gelemedikelrini belirtmişti.[654] Odessa limanında yaptıkları görüşmeyle uzun bir değerlendirme fırsatını yakaladıklarını açıklamıştı.

Odessa'nın içeriğine geçtiğinde ise genel olarak bir değerlendirme yapmayı yeterli görmüştü. Türkiye ile gelecek yıllarda hangi yönde nasıl bir siyasî bir zeminde hareket edeceklerine dair bir yol haritası belirlediklerini söyledi. Şu an ki süreçle birlikte Türk Rus münasebetlerinin Paris'teki antlaşmayla daha ileri boyuta taşındığını ifade etmişti. Yaşanan son gelişmeler nedeniyle iki tarafın bir araya gelmesinin zorunlu bir hal aldığının altını çizmişti. Avrupa basınının üzerinde durduğu Asya ittifakına dair gelen sorulara ise, "böyle bir ittifakın kurulmadığını" açıkça dile getirdi.[655] Çiçerin'e göre, Türkiye ve Rusya'nın ilk önceliği kendi sınırlarını koruma altına alarak iç siyasî gelişmelere yoğunlaşmaktı. İki dost ülkenin de düşmanı belliydi ve bu değişmeyecekti.

[653] *Milliyet,* "Odessa Seyahatinden Avdet Ettikten Sonra", 20 Teşrinisani 1926.
[654] *Milliyet,* "Odessa Mülakatı", 26 Teşrinisani 1926.
[655] *Milliyet,* "Odessa Mülakatı", 26 Teşrinisani 1926.

Emperyalist ülkelerin sınırlarına yaklaştığı sürece kendileri nazarında bir tehdit unsuru olarak algılanmaya devam edecekti.

Dolayısıyla Çiçerin, Odessa mülakatını dost ülkelerin arasında var olan ilişkilerin tazelenmesi şeklinde yorumluyordu. Avrupa basının dile getirdiği gibi farklı amaç ve niyetlerle bir araya gelmediklerini belirtiyordu. Türkiye ile olan bu tür münasebetlerin Afgan ve İran gibi milletlerle de tesis edilmeye devam edileceğini aktarıyordu.[656] Rus devlet adamının bu açıklamalarına rağmen, İngilizlerin Doğu Avrupa'daki gelişmelerden rahatsız olduğu her yönüyle ortaya çıkıyordu. Sovyetlerin bir yandan Almanya ile bir yandan da Fransızlarla temasa geçmesi ve bununla birlikte lehlerle müzakere sürecine girişmesi İngiliz bürokrasisini kaygılandırmaya neden olan siyasî adımlardı. İngilizler, Sovyet devletinin "Doğu Avrupa'da yer alan ülkeleri Milletler Cemiyetinden koparmak" amacıyla hareket ettiğine dair bir endişesi vardı.[657]

Çiçerin'in *Odessa'da Türk hariciye başkanıyla gelecek yıllara dair nasıl bir siyasi strateji üzerinden hareket edeceğimize dair görüş birliğine vardık* cümlesi akla geldiğinde 1927 yılının başında Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Bey'in açıklamaları daha önemli hale getirmişti. Hem Rusya ile hem de Balkan devletleriyle kaldığı yerden ikili müzakerelere devam edeceklerini belirten Türk hariciyecisi, sulh ve selamet politikası kapsamında dış politikada adımlar atacaklarını vurgulamıştı.[658] Türkiye'nin Musul'dan feragat ederek dünya ülkeleri arasında sulh için zemin hazırlamak adına önemli bir girişimde bulundukları belirtmiş ve Türkiye'nin İngiliz ve İtalyan devletleriyle ilişkilerini genişletmeye hazır olduğunu açıklamıştı. Bu cümlelerinden sonra Milletler Cemiyeti ile ilgili düşüncelerini paylaşan Tevfik Bey, üye olmasalar da teşkilata düşmanca bir tavır içinde olmadıklarını izah etmişti.[659] Bu son açıklaması ile Rusya'nın görüşü birbirine bağdaşmadığını söylemeye gerek yoktur. Rusya Türkiye'nin aksine cemiyet hakkında düşmanca fikirler beslediğini pek çok açıdan yaklaşarak açıklamaya çalışmıştı. Bu noktada Türk ve Rus yetkililerin cemiyet hakkında aynı şeyi düşünmediği net olarak ortaya çıkmaktadır. Oysaki, Çiçerin gelecek planlaması yaptıklarını belirterek ortak bir düşünceye sahip olduklarını ima etmişti. Fakat en derin konular arasında yer alan Milletler Cemiyeti konusunda ortak bir görüş oluşmadığı görülüyordu.

---

[656] *İkdam,* "Çiçerin'in Beyanatı", 19 Kanunuevvel 1926.
[657] *İkdam,* "İngiltere'nin Şark-ı Avrupa'da Sovyetler Aleyhindeki Tertibatına Mukabele", 7 Mart 1927.
[658] Cumhuriyet Halk Fırkası, *CHF'nin Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları (10-18 Mayıs 1931),* Devlet Matbaası, İstanbul 1936, s.7.
[659] *Milliyet,* "Hariciye Siyasetimiz", 2 Şubat 1927,

3.1.4. Mütekabiliyet Temelinde Ticarî Müzakereler

Savaş ekonomisinden çıkan 1923 Türkiye'si, önemli iktisadî problemlerle karşı karşıya kalmıştı. İstiklâl Harbi nedeniyle önceliğini askerî alanlara veren TBMM Hükûmeti, ithalat ve ihracat dengesinin bozulmasıyla cari açık sorunuyla yüzleşmişti. Bununla birlikte Osmanlı'dan kalan borçları temin etmek için Avrupa ülkeleri yeni Türkiye'den talepleri olacaktı. Öyle görülüyordu ki kısa zamanda Türkiye'nin istenilen refah seviyesine yükselmesi kolay olmayacaktı. Üstelik iktisadî güçten şimdilik yoksun olan yerel burjuvazi sınıfı ile bunu gerçekleşmesi mümkün görünmüyordu. Buradaki ekonomik çarkın dönmesini sağlamak için rasyonel ve günün koşullarına uygun kararlar alması elzemdi. Durumun farkında olan Hükûmet yetkilileri, Lozan'ın imzalanmasından hemen sonra Ziraat ve ticaret mekteplerin açılması[660], yerli ürünlerin çeşitli ülkelerde tanıtılması için sergiler düzenlemesi, çiftçi ve köylülerin desteklenmesi amacıyla bankaların kurulması gibi çeşitli önemli adımların mecliste tartışılmasına müsaade etmişti.

Buradaki en önemli hususlardan biri, savaş neticesinde yabancı sermayenin yeni ortağı olan yerel tüccar idi. Devlet, bu sınıfın mali anlamda kendi kendine yeterli hale gelebilmesini sağlamak adına iktisadî sahada liderlik yapmak durumunda kaldı. Bu yöndeki mesajını zaten İzmir İktisat Kongresinde katılan delegelere vermişti.

Toplantıyı yakından takip ederek mercek altına alan Ruslar, iktisadî kararların detaylarını hükûmetleriyle ile paylaşmıştı. Zaten 1921 Moskova Antlaşması'nda Türkiye ile iktisadî alanlarda ortaklık yapılmasına yönelik kararlar alınmıştı. Bu dönemden itibaren Anadolu'da Rus uzmanlar muhtelif bölgelerde incelemelerde bulunmuştu. Yeni ekonomik saha olarak Anadolu'yu gören Rus devlet adamları, Lozan sonrası Türkiye

---

[660] Ekonomide söz sahibi olmaya aday olan yerli tüccarın en önemli problemlerinden biri Ticaret Vekaletinin politikalarından habersiz oluşuydu. Ülkenin en ücra köşelerinde ticaretle uğraşanlar, merkezin benimsediği iktisadî prensiplere dair bilgi sahibi değildi. Bu nedenle İstanbul ve İzmir'de bulunan Ticaret Mekteplerinin sayısının artırılması gerektiği üzerinde duruldu. Ankara, Eskişehir, Samsun ve Trabzon vilayetleri öne çıkmaktaydı. Maliye Vekaletinin ayırdığı bütçeyle bu mekteplerin yapılmasına onay verilmişti. Ancak onay verilmesinin ardından da bu sefer mecliste lisan tartışması yaşanmıştı. İngilizce ve Almanca lisanlarına yönelik eğitimler verilmesinin yeterli olacağı yönünde fikirler kabul görmüştü. Bilhassa Şark bölgelerinin Rusya ile daha fazla ticarî ağ içerisinde iktisadî ilişkiler kurması nedeniyle Rusçanın da ilave edilmesi gündeme getirilmişti. Fakat Ticaret Vekaleti Ali Cenani Bey, İngilizce ve Almancanın yeterli olacağını savundu. Verilen son karar gereği Rusça ders müfredatına eklenmemişti. Türkiye'nin Rusya ile son zamanlarda ticarî görüşmelerini arttırdığı bir dönemde siyasi dostluk kurduğu ülkenin dili üzerinden iktisadî derslerin verilmesinden yana olmaması dikkat çekiciydi. Belki de vekiller Rusya'nın iktisadiyatının temelinde Sovyet ideolojisi yer aldığı için siyasi münasebetleri geliştirilmiş olsa da Rusya'nın ana diline mesafeli davranmayı tercih etmişti. Detaylı bilgi için bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, 17 Mart 1925, s.546.

tablosunda İngiliz ve Fransız başta olmak üzere emperyal ülkelerin yeni ekonomik imtiyaz elde etmesinden yana değildi. Üstelik Türkiye'nin mevcut durumunda faydalanarak imtiyazlarını devam ettirebilirlerdi. Bu durum Sovyet ülkesi için istenilen bir gelişme olmazdı. Bu nedenle siyasî ortaklığını iktisadî sahada da taşımak amacıyla Lozan imzalanmadan yakın dostluk ilişkilerini de öne çıkartarak Türkiye ile zaman kaybetmeden ticaret antlaşması imzalamak için müzakerelere başlamışlardı. Ancak ideolojik temelde yansıyan farlılıklar antlaşmanın kısa süre zarfında imzalanacağı yönünde var olan algının kaybolmasına neden olmuştu.

3.1.4.1. İdeolojik Farklılıklardan Kaynaklı İktisadî Meseleler

3.1.4.1.1. Lozan'dan 1927'deki Ticaret Antlaşmasına

Taraflar arasındaki ilk sorun Ekim 1922 tarihinde gün yüzüne çıkmıştı. Türk hariciye yetkilileri Sovyetler ile henüz bir antlaşma imzalanmadığını gerekçe göstererek Sovyet Ticaret Temsilciliğinin ilga edilmesini talep etmişti. Bu talebe karşılık Ankara sefiri siyasî görevle yükümlü olan Rus temsilcilerinin aynı zamanda ticarî ilişkileri geliştirme misyonuyla hareket ettiğini belirtmekle yetinmişti. Ruslar, Türkiye'den buradaki görevlilerin farklı bir resmî kimlik adı altında kabul edilmesini beklemişti.[661] Ancak Türkiye aynı fikirde değildi. Bu durum, taraf ülkelerin siyasî alanda geliştirdikleri dostane ilişkileri iktisadî sahaya yansıtmakta sorunlar yaşayacağını şimdiden göstermişti.

Moskova Antlaşması'nda ilerleyen zamanlara bırakılan iktisadî münasebetlerin gelişimi adına yapılan taraf heyetlerin çalışmaları temsilcilikler konusunda yoğunlaşmıştı. Bu konu gündemdeki yerini muhafaza ederken taraflar 28 Ekim 1922 tarihinde bir araya gelmeye karar vermişlerdi. Müzakereler Heyet-i Vekile salonunda başlamıştı. Toplantıda Türk tarafını eski maliye nazırı Hasan Bey ile Hariciye Müsteşarı Suat Bey liderlik ederken, Rus tarafını ise Ankara elçisi Mösyö Aralov yönetmekteydi. Rus temsilciler, çarlık rejiminin Osmanlı'ya kabul ettirdiği imtiyazları kendileri için geçersiz olduğunu yeniden hatırlatmışlardı. Moskova'da kabul ettikleri bu hususu yeniden gündeme getirerek yeni Türkiye'nin kalkınma alanında yardım alacakları tek dost ülkenin kendileri olduğunu yinelemişlerdi. Ayrıca askerî alanda emellerine ulaşamayan emperyal bloğun iktisadî saha üzerinden Türkiye'ye yönelik planlarını devreye sokmak adına çalışmalar yapacağından emin olduklarını belirtmişlerdi.[662]

---

[661] *Vatan,* "Türkiye Rusya", 3 Temmuz 1339,
[662] *Hakimiyet-i Milliye,* "Ticaret ve Konsolosluk Mukavelesi Kongresi", 29 Teşrinievvel 1338.

Bu tür dostane ifadeler yanında görüşmelerin tıkandığı zamanlarda söylemlerin farklılaştığına da tanık olunmaktaydı. *Ali Fuat Paşa hatıratında*, Rus delegelerinden Oronisky'nin, Ankara'ya *Rus dış ticaret politikası temelinde* bir ticaret anlaşmasını kabul ettirmeye yönelik ifadeler kullandığını yazmaktaydı. Rus temsilci bir adım daha ileri giderek, Türklerin bunu kabul etmemesi halinde devam eden Lozan görüşmelerinde "Ankara'nın yanında değil, ideolojik düşman olarak gördükleri İngilizlerle birlikte hareket edebileceklerini" açık bir şekilde ifade etmekteydi.[663] Gelen tepkiler üzerine, Rus temsilcisi sarf ettiği ifadelerin Sovyet ülkesinin politikasını yansıtmadığını açıklamak zorunda kalmıştı.

Görüşmelerin tıkanmasına neden olan en önemli detay, iki ülkenin de iktisadî alanlarında benimsedikleri yaklaşımlardı. Lenin sonrası Rusya, planlı ekonominin temellini atmaya başlamıştı. NEP politikasından istediklerini almış görünüyorlardı. Rus ekonomik çarkının dönmesini sağlayan, iç ve dış ticaret alanlarında yetki sahibi olan *Weniştorg* kurumunun kuralları kesindi. Ticari alanlarda denetim ve kontrol yetkisi bu kuruma aitti. Rus topraklarında dış ülkelerden gelen tüccarların serbest usul adı altında ticaret yapabilmelerini imkân veren bir ortam yoktu. Oysaki, Türkiye *serbest ticaret anlayışına* daha yakın bir görüntü sergiliyordu. Genelde ticaret odaları Türkiye'deki ekonomik alana hakimdi. Rusya'daki kurumların resmi bir kimliği olduğunu söyleyen Rus yetkililer, aynı durumun Türkiye'de olmadığından yakınıyordu. Sovyet Rusya Türkiye ile ticaretinde kişilerle değil, resmî kurumlarla temasa geçmek amacını taşıyordu.[664]

Rus Ticaret Hariciye Temsilci olarak toplantılara katılan Zolatariyef, Ankara ile bir an önce iktisadî saha çalışmaların başlaması adına Weniştorg kurumunun birtakım tavizler vermeye hazır olduğunu açıklamıştı. Buna karşılık Türk tarafının da kendilerinin gösterdiği bu adıma karşılık kimi konularda tavizler vermesini ummaktaydı.[665] Kendi ilkelerinden ödünler vermeye hazır olan Rusya, böylece Türkiye ile bir ticaret antlaşması imzalamak konusunda ne kadar kararlı olduğunu göstermiş oluyordu.

---

[663] Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralarım,* Cilt 1, s. 349.
[664] *Vatan,* "Türkiye ve Rusya Bir Ticaret Akti İçin", 12 Temmuz 1923 (1339).
[665] Rus heyetinin Türkiye'den beklediği ilk adımlardan biri Rus ve Kafkas Dış Ticaret temsilciliklerinin resmen tanınmasıydı. Ankara bu kurumları tanımadığı gerekçesiyle burada görev alan Rus yetkililerin ülkeye girişine izin vermiyordu. Bkz. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 20.05.1923, Yer Bilgisi: 36180 – 142096 – 32, Kurum 571.

Taraflar arasında ideolojik temelli sıkıntıların henüz aşılamamış olması, Avrupa basının da farklı bir şekilde yorumlanmıştı. Onlara göre, Türkler, Rusların kendilerine açıklamadığı bir plan doğrultusunda hareket ederek çarlık döneminde olduğu gibi yeniden *Türkiye'yi kuşatma altına alabilme* endişesi taşıyordu. Rusya'nın genişleyen iktisadî sahası Türkiye'yi yeni pazar alanı olarak görebilirdi. Bu da Türkiye'nin Osmanlı imparatorluğu zamanında olduğu gibi dışa bağımlı bir ülke haline getirebilirdi. İkili sorunların temel kaynağı buydu. Avrupaî çevreler, Türkiye bu nedenle kendi millî temelli iktisadî sistemlerinden ödün verme konusunda çekimser davrandığını düşünüyordu.

Avrupaî çevrelerin yorumları kısmî olarak kabul edilebilirdi. Ancak Türkiye'nin ticaret antlaşmasında acele etmemesinin asıl nedenlerinden biri, Rusya'yı sadece siyasî ilişkiler çerçevesinde tanımış olmasıydı. Ekonomik sahada ne gibi planları olduğuna dair net bir fikre sahip değildi. Bu alandaki bilinmezlik Türk Rus iktisadî münasebetlerinin gelişimini de engelleyen bir unsurdu.[666]

1923 senesi sadece tarafların sundukları taslaklar üzerinde görüşmelerle geçmişti. Bu taslaklar gösteriyordu ki, sorunun kaynağı her iki ülkenin de ideolojik yaklaşımlarını iktisadî hayatına entegre etmesiydi. Rusların Ankara'ya yeni atadığı elçi Surtiz, Türk hariciye binasında İsmet Paşa ile sık sık görüşmeler gerçekleştiriyordu. Beklendiği gibi gündemin ana maddesi konsolosluk meselesi ve buna bağlı olarak ticaret anlatmasına dair yapılan görüşmelerdi. Rus elçisinin Türk tarafına yeni teklifler sunduğu biliniyordu. Fakat bu teklifler gizli tutulması nedeniyle basına herhangi bir açıklama yapılmamıştı.[667]

Türkiye'deki Sovyet Dış Ticaret temsilcilikleri kapatılmıştı. Buna karşılık Sovyetler de Türk mallarının ticareti konusunda sorunlar çıkarmaya başlamıştı. Moskova ve Tiflis'te yer alan Türk temsilcilikleri yaşanan son gelişmeleri protesto etmişlerdi.[668] Rus elçisi ile İsmet Paşa arasında gerçekleşen toplantılar da bir sonuca ulaşamamış gibi görünüyordu.

---

[666] Türk tarafında bir kafa karışıklığının yaşanmasına neden olan gelişmelerden biri Sovyet dış ticaret temsilciliği tarafından müsaade edilmeyen hiçbir yabancı ürünün Rus topraklarına sokulmayacağı yönünde aldığı karardı. Bu ürünlerin içerisinde elbette Türk malları da bulunuyordu. Bir diğer taraftan Sovyetler Türkiye'de izin verilmeyen temsilcilikler aracılığı ile ticarî nakliyeler yapmanın peşindeydi. Bkz. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 07.01.1923, Yer Bilgisi: 36180 – 142096 – 72, Kurum 571; Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 05.02.1923, Yer Bilgisi: 36180 – 142096 – 53, Kurum 571.

[667] *İkdam,* "Türkiye-Rusya", 23 Kanunusani 1924.

[668] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 05.12.1923, Yer Bilgisi: 36180 – 142096 – 97, Kurum 571.

1924 yılının başına gelindiğinde aylardan beri devam eden müzakerelerden sonuç alınmadığı artık net bir şekilde ortaya çıkmıştı. İkili ticaret görüşmelerine ara verilmişti. Heyetler, hükûmetlerinden yeni yetkiler almak için kendi aralarında toplantılarına devam etmişlerdi. Görüşmelerin askıya alınmasının temel sebebi, Türkler nazarında Rusya'da varlığını devam ettiren Weniştorg kurumu idi. Ruslar ödünler vermeye hazır olduklarını belirtmişlerdi ancak bu kurumun sahip olduğu anlayış, Ankara tarafından önemli problemlerin yaşanmasına zemin hazırlayabilirdi.[669] Siyasi alanda arka plana atılan ideolojik yaklaşımlar bu kez birinci planda tutuluyordu. Taraflar antlaşmanın imzalanacağı döneme kadar yeni bir ara formül arayışı içerisine girmişti. Öyle görülüyordu ki, ticaret müzakereleri kısa zamanda sonuçlanamayacaktı. İki ülke arasında mütekabiliyet esaslı bir ticaret ilişkisinin bir an önce başlaması adına geçici taslaklar konuşulmaya başlanmıştı.[670]

Ticaretin gelişimi her iki taraf için de elzem görünmekteydi.[671] Alınan kararlar gereği, Rus yetkililer, Türk tüccarlar tarafından Türkiye'de üretilen malların serbestçe ticaretine izin vereceğini açıklamıştı. Ancak hangi ürünler üzerinden ticaret yapılacağını yine Moskova karar verecekti. Belirlenen listeler Ankara'nın Rus elçisi tarafından Türk Hariciye yetkililerine teslim edilecekti. Buradan da Türk tüccarla liste hakkında bilgi verilecekti.

Konsolosluk meselesinde ise çalışmalar kaldığı yerden devam ediyordu. Ruslar Türk limanlarına gelen Rus gemilerinin ticareti esnasında bölgede bulunan Rus konsoloslukların da hazır bulunmasına yönelik talepleri vardı. Bu talepler, Türk Hükûmeti nazarında kabul görmedi. Son durum böyle olunca Rus temsilciler bu taleplerinden vazgeçerek yeni talimatlar almak üzere zaman istedi ve kararlarının kısa zamanda açıklayacaklarını söylediler. Moskova'nın takınacağı yeni tavır, konsolosluk mukavelesinde son şeklini verecekti.[672]

---

[669] Nitekim de Rus idaresi Türk mallarına vize vermeyerek bu ürünlerin Rusya'ya ihraç edilmesini engelliyordu. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 04.06.1924, Yer Bilgisi: 36008 – 142144 – 57, Kurum 571.
[670] *İkdam,* "Ruslarla Münasebetimiz", 10 Mart 1924.
[671] Her iki ülke arasında yapılan ihracat ve ithalat dengelerinde cari açıklar görünüyordu. Buradaki cari açık Türkiye'nin aleyhinde idi. 1923 yılından 1929 yılına kadar rakamların seyri değişime uğramamıştı. Bkz. Başbakanlık İstatistik umumi Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı 1939-1940*, Cilt XI, Ankara, s.268; Selim Sabit Aykut, *İktisadî ve İçtimaî Rakamlarla Türkiye'de Harici Ticaret*, Ankara 1944, s. 93.
[672] *İkdam,* "Ruslarla Münasebetimiz", 10 Mart 1924.

Türk heyetinde yer alan Ticaret vekili Hasan Bey, 31 Mart 1924 tarihinde meclise gelinen son süreçler hakkında bir bilgi paylaşımında bulunmuştu. Henüz antlaşmanın imzalanmadığını belirten vekil, görüşmelerin şimdilik askıya alındığını ifade etmişti. Rus iktisadî meslek sisteminde serbest usulün benimsenmemiş olması, sürecin Türkler nazarında yavaşlamasına sebep olduğunu açıklamıştı. Sovyet sisteminin benimsediği temeller üzerinde bir antlaşmanın imzalanmasıyla Türk tüccarının maddi açıdan büyük kayıplar yaşayacağı düşüncesindeydi. Zira Türk tüccarı Rus topraklarında serbest bir anlayışla hareket etmeyi tercih edecekti.[673] Rus yasalarını idrak edemeyen tüccar kesiminin malları müsadere edilme tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktı. Nitekim de ara formül ile kabul edileceği söylenen mallar üzerinden dahi Rus limanlarında tüccarın malları el konulduğuna dair haberler Türk yetkililerine ulaşacaktı.[674]

Ankara konu hakkında bilgi istemişti. Yerli tüccarın hakkını almak için Rus yetkililerden cevap bekliyordu. Sorunun giderilmesi adına Moskova'da Türk dışişlerinin çalışmaları neticesinde bir komisyon kurulmuştu. Komisyon çalışmalarına devam etse de kısa bir zaman diliminde tüccarların zararları karşılanacağı yönünde bir durum söz konusu değildi. Türk hariciyesi aldığı yeni kararlar gereği, ticaret vekaletine bir teklifte bulunmuştu. Buna göre Rus tebaasından Anadolu'da kalan mallar, zararın ortadan kaldırılması için tüccar kesimine verilebilirdi. Bu konuda Maliye Vekaleti sorumluluk alarak önce tüccarın zararını tespit edecekti sonra da malların değeri karşılığında tüccarın zararı ortadan kaldırılacaktı.[675]

Ara formüle göre, Ruslar Türk tüccarın serbest bir biçimde ticaret yapmasına kendi topraklarında müsaade edecekti. Ticaret odalarının verdiği vesikaları kullanarak tüccar Rus topraklarına giriş yapabilecekti. Resmiyette Türk tüccarını rahatlatan kararlar alınmış olmasına rağmen, pratikte beklenen durum gerçekleşmedi. Weniştorg kurumunun tüccarlara verdiği imtiyazlar kâğıt üzerinde kalmışa benziyordu.

---

[673] Ticaret Vekili Hasan Bey, vekaletin bütçe görüşmelerinde Türk-Rus ticarî görüşmelerine de değinmektedir. *TBMMZC,* Devre: 2, İçtima Senesi: 2, Cilt: 8 (31 Mart 1924), s.156-161.

[674] Sovyet yetkilileri tarafından Türk tüccarının ellerindeki mallara el konulmuştu. 1924 yılının hemen başında gerçekleşen bu hadise ile Rus yasalarından habersiz olan tüccarın önemli bir maddi kayıpla karşı karşıya kalacağı ortadaydı. Tüccar kesimi ticarî temsilciliklerin devreye girerek el konulan malların alınmasını talep ediyordu. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 01.02.1924, Yer Bilgisi: 34771 – 136978 – 69, Kurum 571.

[675] *TBMMZC,* Cilt: 8 (31 Mart 1924), s.164.

Taraflar arasında beklenilen iktisadî ilişkilerin seyri beklentilerin altında kalmıştı. Kamuoyunda karamsar bir hava hâkimdi. Bu hava eski Moskova sefirinin İstanbul'da yapmış olduğu açıklamalar sayesinde dağılmıştı. Sefirin ifadelerine göre, Moskova'da Rus hariciye binasında şube müdürlerinden oluşan bir komisyon teşkil edilmişti. Bu komisyon daha önce imzalanan ara formüllerin devreye girdiği taslakları incelemek suretiyle çalışmalarına başlamıştı.[676] Her iki tarafın beklentisi de askıya alınan müzakerelerin Ankara'da başlaması yönündeydi. Moskova'da çalışmalar tamamlandıktan sonra Rus heyetinin Türkiye'ye gelerek ticaret anlaşması müzakerelerine katılması beklenecekti.

İkili görüşmelerin devam ettiği bu dönemde Mösyö Çiçerin'den önemli açıklamalar gelmişti. Yaşanan gelişmeleri ideolojik farklılıklardan oluşan nedenlere bağlamıştı. Rus tarafının var olan sorunu ortadan kaldırmak adına Türk Sovyet ülkelerinin ortaklaşa kuracakları bir şirketin kurulmasına yönelik çalışmalar yaptıklarını duyurmuştu. Bu şirketin faaliyete geçmesiyle Türk Rus ticaretinde beklenen canlılığın görüleceğine dair fikirlerini paylaşmıştı.[677] Öte yandan Ankara da Türk tüccarının karşılaştığı sorunlara rağmen ülkeler arasında şirket ve kurulacak olan bankaların Türk Rus ticaretine sunacağı katkının farkındaydı. Nitekim, İstanbul'da bir Rus ihracat ve ithalat bankasına ait bir şubenin açılmasına müsaade etmişti.[678]

Eski Türk Moskova sefirinin açıklamaları müzakere sürecinin kaldığı yerden devam edileceği yönünde fikirlerin oluşmasını sağlamış olsa da[679] Türk tüccarının Moskova'da karşılaştığı sorunlar devam ediyordu. Yerli Tüccara göre kendilerine Rusya tarafından bir imtiyaz verilmişti ancak bu verilen vaatler sahada uygulanmıyordu.[680] Sorunların gündemden düşmemesi üzerine Rus Ticaret Mümessili Yurief, sorunların nelerden kaynaklandığına dair açıklama yapmak mecburiyetinde kalmıştı. Mümessilin açıklamalarına göre, *Rusya'da son zamanlarda Dış Ticaret Hariciye Komiserliğinin*

---

[676] *İkdam,* "Moskova Sefiri Sabık İstanbul'da", 17 Teşrinisani 1924.

[677] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 09.03.1925, Yer Bilgisi: 34695 – 135212 – 2, Kurum 571.

[678] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 11.02.1925, Yer Bilgisi: 36014 – 142315 – 156, Kurum 571.

[679]Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 08.04.1925, Yer Bilgisi: 34750 – 136641 – 13, Kurum 571.

[680]Gerçekleşen müzakereler neticesinde mutabakata varılan maddelerden faydalanmaya çalışan Türk tüccarı sorunlarla karşılaşmaya devam ediyordu. Türk hariciyesi son durum hakkında kapsamlı bir rapor hazırlanmasına dair talimat vermişti. Bkz. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 23.08.1925, Yer Bilgisi: 34772 – 136993 – 17, Kurum 571.

önemli kararlar aldığını ve alınan bu kararlar nedeniyle Türklere verilen vaatlerin yerine getirilmediğini belirtmişti.[681] Bu durumun "dış mesele olarak değil, bir iç mesele olarak değerlendirilmesi" gerektiği yönünde ifadelere yer vermişti. Bunu söylerken de durumun sadece Türkiye ile ilgili olmadığını diğer şark ülkelerin de aynı problemlerle karşı karşıya kaldığını açıklamıştı. Yurief'in beyanatı, yaşanan sorunların varlığını doğrular nitelikteydi. Anlaşılan Stalin Rusya'sı iktisadî hayatında radikal kararlar almanın arifesindeydi. Planlı bir ekonomiye geçişin adımları atılmaktaydı. Bu nedenle de Weniştorg kurumu Türkiye'ye verdiği imtiyazlarını geri almıştı.

Son yaşanan hadiseler gösteriyordu ki, iki ülkenin de mutabık kaldığı ve kilit rol oynayacağı düşüncesiyle hayata geçirilen ara formüller, ikili ülke iktisadî ilişkileri geliştirmekten ziyade zarar vermişti. Böyle bir tablonun ortaya çıkmasında Weniştorg kurumunun kuruluş umdelerine bağlı kalmaya karar vermesi ve Türk tüccarının vesika ticareti üzerinden suistimallere başvurması süreci bu noktaya taşımıştı. Gelinen son noktadan taraf ülkelerin memnun olduğu söylenemezdi. Türkiye, Sovyetlerde ticarî faaliyette bulunan tüccarına kolaylık sağlanması yönünde bir beklenti içindeydi. Bu durumun gerçekleşmesi halinde Türk tarafının da İstanbul'da bulunan Rus tüccarlara çeşitli imtiyazlar tanıyacağını açıklamıştı.[682] Kısmî olarak yapılan çalışmaların karşılık bulduğu görülmüştü. Sovyet Sefareti tarafından Türk tüccarına ait pasaportların izinsiz vize edildiği bilgisi Ankara'ya ulaşmıştı. Bunun üzerine İstanbul'da bulunan Rus Ticaret Bankası çalışanlarının ve Rus uyruklu ticaretle uğraşanların İstanbul'a serbest bir şekilde gelmelerine izin verilebileceğine dair karar verilmişti.[683]

Her iki ülke temsilcileri de ara formüller üzerinden bir ticarî alışverişinden yapılmasını faydalı görmüyordu. Zaten bu süreç, genel bir ticaret antlaşmasının görüşmeleri sırasında yaşanan aksaklıkların giderilmesine kadar tatbik edilmesi planlanmıştı. En doğru yolun genel bir ticaret antlaşmasının imzalanması yönünde bir mutabakata varmaktı. Taraf heyetler, kendi hükûmetlerinden aldıkları talimatla birlikte uzun zaman önce başlanan süreci noktalamak adına çalışmalarına hız vermişti. 29 Mart 1926 tarihi gösterilen bu karalı tutumun başlangıcıydı. Çeşitli komisyonlar kurularak İstanbul Rus Ticaret mümessili Yuriyef ve Ankara Sovyet elçisi Mösyö Suritz Rus

---

[681] *İkdam,* "Türkiye-Rusya Ticareti Hakkında İzahat", 9 Şubat 1926.
[682] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 17.01.1926, Yer Bilgisi: 35978 – 142120 – 105, Kurum 571.
[683] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 31.01.1926, Yer Bilgisi: 67939 – 297158 – 33, Kurum 571.

tarafının isteklerini gündeme getirmişti.[684] Görüşmelerin ekseriyeti Türk Hariciye binasında Ticaret Vekili Ali Cenani Bey ile Uluslararası Ticari İncelemem Heyeti Reisi Şevket Bey'in katılımıyla gerçekleşiyordu.[685]

Müzakereler devam ederken bir yandan da Moskova Sefiri Zekai Bey, Rusya'daki temaslarını gerçekleştirmeye devam ediyordu. Sovyet İcra Heyeti Komiseri Kalanin ile çeşitli toplantılara katılmıştır. Ankara'da devam eden Türk Rus ticarî hayatın geleceği masaya yatırılmıştı.[686] Görüşmeleri tamamlayan ve Ankara'yı bilgilendirmek için Türkiye'ye dönen Moskova Sefiri, vermiş olduğu röportajında *Ruslarla iktisadî ilişkilerin gün geçtikçe daha iyi bir noktaya taşındığını* açıklamıştı.[687] Buna benzer bir demecini de Moskova'ya döner dönmez Rus resmi ajansı Tass'a vermişti.[688]

Müzakerelerde sona yaklaşıldığına dair bilgiler paylaşılmasına rağmen sahadan sorunlar dile getirilmeye devam ediyordu. Dış Ticaret Vekaleti tüccarların karşılaştığı zorluklar noktasında bilgilendirilmişti. Türk Hükûmeti tüccarların Rusya'da karşılaştığı sorunlara karşılık, İstanbul'da görev alan Rus görevlilere verdiği bazı hakları geri alma yoluna gitmişti. Bundan böyle İstanbul'daki Rus şirket ve bankalarında görev alanlar, ülkeye her gelişlerinde bir beyanname vermekle zorunlu tutulacaktı.[689] Türkiye bir anlamda siyasî bir misilleme yapmayı tercih etmişti.

Yine bu dönemde Türk heyeti arasında yer alan Ali Cenani Bey'in Genel Rüsumat Müdürü Adil Bey'e bir ziyarette bulunmuştur. Bununla birlikte Türk Rus muahede sürecinde dahil edilen Ali Bey ile de gümrük tarifeleri hakkında bir toplantı düzenlemiştir.[690]

Türk basını Eylül 1926 tarihi itibariyle ticarî müzakerelerinin sonuna gelindiği yönünde haber yapmaya başlamıştı. Mösyö Surtiz, Türk hariciyelerinden Nusret Bey ile birtakım görüşmeler gerçekleştirmişti. Kısa zaman sonra Rus elçisinin başkente döneceği

---

[684] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 16.08.1926, Yer Bilgisi: 34750 – 136638 – 1, Kurum 571.
[685] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı *Cumhuriyet Arşivi (CA),* Yer Bilgisi: 247-673-13, Dosya Eki: 431, Kurum: 30-10-0-0 / Muamelat Genel Müdürlüğü, Belge Tarihi: 24.03.1926; *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi,* "Ruslarla Ticaret Müzakeremiz", 18 Mart 1926, s.1.
[686] *Milliyet,* "Türkiye ve Rusya", 3 Haziran 1926.
[687] *Milliyet,* "Zekai Bey Geldi", 6 Haziran 1926.
[688] *Milliyet,* "Türkiye Rusya", 12 Ağustos 1926.
[689] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 24.05.1926, Yer Bilgisi: 35986 – 141977 – 297, Kurum 571; Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 27.09.1926, Yer Bilgisi: 36011 – 142346 – 29, Kurum 571.
[690] *Milliyet,* "Türk Rus Müzakeratı", 30 Haziran 1926.

konuşulmaktaydı. Alınan bilgilere göre, görüşmelerin başında bazı hususlarda ısrarcı davranan Ruslar, bu tavırlarından vazgeçmişti. Bu sayede görüşmelere hız verilmiş ve son safhaya yaklaşılmıştı. Nusret Bey'in demecine göre, artık taraflar metne son halini vermek üzere çalışmalarını yoğunlaştırmıştı. Mösyö Surtiz'in de Ankara'ya dönmesiyle görüşme trafiğinin sona ermesi beklenecekti.[691]

Ankara artık nihai hedefe ulaşmak istiyordu. Şubat ayı itibariyle bitecek olan ara formül şeklinde tanımlanan yeni bir metin imzalamak yerine geniş kapsamlı bir ticaret mukavelesine imza atmayı tercih ediyordu. Yukarıda da bahsettiğimiz ideolojik farklılıklar temelinde yaşanan itilaflar, görüşmelerin seyrini zaman zaman yavaşlatmıştı. Türkiye, güvenlik ve emniyet kapsamında dış politikada birlikte hareket ettiği Rusya ile iktisadî alanda da temas kurmak istiyordu. Siyasî anlamda ortak hareket etme düşüncesine sahip olan iki ülkenin de ticarî safhada münasebetlerini arka planda bırakması açıklanacak bir durum değildi.[692] Ruslar Anadolu'da kapitalist unsurları görmek istemiyorsa Türkiye ile ticarî ağını geliştirmek zorundaydı. Dönemi kurtarmak adına devreye sokulan ara formüllerle amacına ulaşamayacağı ortadaydı.

Ayrıca Millî Mücadele dönemiyle birlikte Anadolu topraklarında incelemelerde bulunan Ruslar, Türklerin ekonomik durumunu her ülkeden daha iyi ve yakından takip etmekteydi. Türkiye'nin mevcut koşullar altında neler yapabileceğini ve yapması gerektiğini biliyordu. Zira kendileri de aynı süreçlerden geçmişlerdi.

Günler ilerledikçe antlaşmaya dair maddeler ortaya çıkmaya başlamıştı. Taraflar ihracat ve ithalat rakamları üzerinden mutabakata varmışlardı. Paylaşılan haberlere göre, taraflar karşılıklı olarak 7,5 milyon liralık mal alışverişi üzerinden anlaşma sağlamıştı. Eğer taraflardan biri bu rakamın üstünde bir mal ticareti gerçekleştirmiş olursa diğer taraf da aynı oran karşılığında da mal ticaretini gerçekleştirecekti.[693] Böylece taraf ülkeler arasında mütekabiliyet esaslı bir alışverişin önü açılmış oldu. Ancak Türkiye'den Rusya'ya gönderilecek olan 7,5 milyon liralık ürünün kontrolü sırasında Rus mümessilleri de yer almasına karar verilmişti. Bölgede Rus yetkilisi yoksa o zamanda bu işin denetimi için Rus konsoloslukları sorumluluk alacaktı. Bir diğer dikkat çeken detay ise, Rusya'ya ihraç edilecek olan ürünlerin sadece %20'i Türkler tarafında

[691] *Milliyet,* "Rusya ile Cereyan Eden Müzakerat", 23 Eylül 1926.
[692] *Milliyet,* "Türkiye ve Rusya Arasında", 7 Şubat 1927.
[693] *Milliyet,* "Türkiye-Rusya Ticaret Muahedesi", 16 Kanunusani 1927; *Milliyet*, "Türkiye-Rusya", 2 Mart 1927.

gerçekleştirilecekti. Geriye kalan %80'lik kısım ise Ruslar tarafından kendi topraklarına ihraç edilecekti.[694] Rus yetkililer, antlaşmaya ilave ettiği şartlarla, ülkelerine gönderilecek olan ürünlerin Türklere ait olup olmadığından emin olmak istiyorlardı. Geçmişte yaşanan vesika ticareti nedeniyle böyle bir yol benimsemişlerdi.

Mart 1927 tarihinde taraflar, yaklaşık beş yıl sonunda ortak bir metin üzerinde mutabakata varmışlardı.[695] Mütekabiliyet esasından hareketle yeni bir ticarî alışverişin hayata geçirilmesi planlanıyordu. Antlaşmayı incelediğimizde her iki ülkenin vatandaşı da bir diğer ülkeye gittiğinde o ülkenin kanunlarına uymak koşuluyla ticarî hayatında yer alabilecekti.

SSCB'nin iktisadî merkezi Ankara'da bulunan Sovyet ticarî temsilcilik olacaktı. Burada bulunan ticaret mümessili ve iki yardımcısı aynı zamanda siyasî haklardan da faydalanacaktı. Sovyetleri temsil etseler dahi Türkiye'nin ticarî yasalarına riayet etmeleri beklenecekti.[696] Bununla birlikte İstanbul, İzmir, Konya, Mersin ve Trabzon gibi vilayetlerde temsilcilikler açabileceklerdi. Türkler Rus topraklarında temsilcilik açmaları halinde Türkiye'de bulunan *Rus temsilcilerin sahip olduğu hakların tamamı* Türk temsilcilikler için de geçerli olacaktı.

Öne çıkan bir diğer husus ise, menşei şehadet name olarak tanımlanan vesikalar idi. Bu konuda Rus tarafı denetimin ve kontrolün arttırılması yönünde talepleri olmuştu. Alınan karara göre SSCB emtiasının şehadet nameleri *SSCB Ticaret Halk Komiserliği* tarafından hazırlanacaktı. Bu iş Türkler de ise, *Ticaret ve Ziraat vekaleti* ile bu kurumlara bağlı olan mahalli teşkilatlar aracılığı ile yapılacaktı. Bahsedilen şehadet namelerin sureti ve şekli ise, iki taraf heyetin de yer alacağı bir komisyon tarafından oluşturulacaktı. Ancak Türk ürünlerini Rus topraklarına ticaretine izin verecek olan şehadet nameler son aşama olarak *Rus temsilcilikleri tarafından vize edilmesine* karar verilmişti.[697]

---

[694] *Milliyet,* "Rusya'ya İhracatımız", 14 Mart 1927; *Milliyet,* "Rusya'ya İhracat", 25 Temmuz 1927.

[695] Antlaşmanın tasdiknamelerini gösteren belgeler karşılıklı olarak Haziran gönderilmişti. Bkz. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 04.06.1927, Yer Bilgisi: 34772 – 137000 – 7, Kurum 571.

[696] Bu konudaki Türk tarafının kararlılığı görüşmelerin başladığı zamandan beri hiçbir değişliğe uğramamıştır. Nitekim, Türkiye'nin SSCB ticarî temsilciliklerinin Türk yasalarına riayet etme konusundaki ısrarı sonuca ulaşmıştır. Bkz. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 11.01.1927, Yer Bilgisi: 34753– 136640 – 15, Kurum 571.

[697] Türk-Rus ticaret antlaşmasına dair açıklamalarla meclis bilgilendirilmektedir. *TBMMZC,* Devre: 2, İçtima senesi: 4, Cilt: 32 (21 Mayıs 1927), s.311.

Bu antlaşma[698] ile taraflar arasında ticarî ilişkilerde belli bir sistem oturtulmaya çalışıldığı görülmüştü. Her iki ülkenin de sahip olduğu ideolojik sistemler arasındaki farklar bu durumu zorunlu hale getirmişti. Yeni ticarî sistemin varlığı aynı zamanda karşı ülkenin ideolojik prensiplerini iktisadî hayatta benimsendiğini göstermişti. Ancak yeni genel ticarî antlaşmaya rağmen taraflar yine çeşitli krizlerle karşı karşıya kalmaya devam etmişti. Bu durumun önüne geçebilmek adına eskiden tatbik etmeye çalıştıkları kısa vadeli ticarî sözleşmelere yöneleceklerdi.

3.1.4.1.2. Ticaret Antlaşmasından 1929 Krizine

Antlaşmanın imzalanmasıyla Türk basını var olan sorunların kısa zamanda ortadan kalkacağı görüşündeydi. Hatta bir an evvel bu antlaşmanın yürürlüğe girmesinin elzem olduğunu savunuyordu. Zira antlaşma süreci senelere yayıldığından Türk iktisadiyatı Ruslarla ticarî alışverişini bir türlü sağlam zemin üzerine inşa edememişti. Bunun da Türk kalkınmasını yavaşlatan bir unsur olduğunu aktarıyordu. Ancak tanık olunan olan süreçler, var olan meselelerin kaldırılması bir yana mutabık kalınan metin üzerinden yeni sorunların tartışılmasına zemin hazırlamıştı. Siyasî alanda sağlanan birliktelik, iktisadî alandaki ticarî bunalımı ortadan kaldırmak için yeterli olamayacak gibi görünüyordu.

Her iki tarafın yerel ve ulusal basın nazarında Mart 1927 tarihinde imzalanan ticaret antlaşması büyük ses getirmiş olsa da[699] ilerleyen süreçlerde görülecekti ki, bu antlaşma mevcut sorunların giderilmesinde beklentilerin uzağında kalmıştı. Geçmişte yaşanan sorunları yeniden yaşamamak adına Sovyet tarafı ticarî faaliyetler içerisinde yer alan unsurları kendi topraklarında olduğu gibi sıkı bir denetleme yoluna gidecekti. Öneri olarak sundukları inceleme komisyonları yanında Türkiye'de yer alan ticarî temsilcilerine önemli yetkiler verecekti. Böylece Türkiye üzerinden gelecek olan ürünlerin kontrolünü sadece Türk kurumlarına terk etmemiş olacaktı. Zaten %80'lik ürünün Rus topraklarına ihracında kendi ticari temsilcilikleri ve konsolosluklar görev alacaktı. Ancak %20'lik ürünlerin de denetiminde pay sahibi olmak amacındaydı. Sovyetlerin bu tavrı yeni iktisadî krizlerin meydana gelmesine kapı aralamıştı.

---

[698] 4 Temmuz 1927 tarihinde Türk Rus Ticaret Antlaşması yürürlüğe girmiştir. Bkz. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 27.06.1927, Yer Bilgisi: 34772 – 36994 – 1, Kurum 571; Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 29.03.1927, Yer Bilgisi: 34801 – 137223 – 30, Kurum 571.

[699] *Milliyet,* "Türkiye-Rusya", 17 Mart 1927.

Antlaşmanın yürürlüğe girmesinden altı ay sonra Türk tüccarının farklı bir vergi ile karşı karşıya kaldığına dair haberler gelmeye başlamıştı.[700] Türk Rus iktisadî münasebetlerinde yeni gündem kazanç vergisi idi. İmzalanan ticaret antlaşmasında bu vergiden bahsedilmemişti. Vergi kalemlerin yer aldığı on sekizinci maddede kazanç vergisine yer verilmemişti. 1928 yılına kadar Sovyetler böyle bir vergi alımına gitmemişti. 1928 senesinin hemen başında kazanç vergisini yürürlüğe konduğunu belirterek her şark milletine mensup tüccardan alınacağını açıklamıştı.

Bu vergi yükü tüccar sınıfına ilave bir maddi külfet getiriyordu. Rus yönetimi tüccarın hangi oranda ticarî alışverişte bulunduğunu hesaplamayarak doğrudan %10-12'lik bir kâr marjinali belirleyerek bu kesimden kazanç vergisi adı altında yeni vergi talep ediyordu. %10'da sabit kalacağı düşünülen bu oran kısa bir zaman geçtikten sonra altı katına çıkartılarak %60'lık bir oran üzerinden vergi alımı devam ediyordu. Hatta geçmiş dönemler için de vergi kapsamlı hale getirilmiş ve geriye dönük vergi alımları noktasında %80'lik bir oran belirlenmişti. Bu rakamı tüccar sınıfı karşılayamazdı.[701] Örneğin vekalete gönderilen telgraflarda bir tüccardan 24.000 ruble gelirine karşılık 20.000 ruble vergi talep edildiği yazılmaktaydı.[702] Zaten Sovyet ekonomik sistemine henüz ayak uyduramayan tüccarın bir de böyle bir ağır vergi ile karşılaşması onları daha zor bir durumda bırakmıştı. Tüccar sınıfına göre, Rus yönetimi, ekonomide aldığı yeni kararları sanki antlaşma içeriğine uygunmuş gibi tatbik etme yoluna gidiyordu.

Tüccarın kendini savunduğu nokta, ticaret mukavelesinde böyle bir vergiye yer verilmemiş olmasıydı. Ayrıca kendilerinden talep edilen vergiler diğer Şark milletlerine tatbik edilmiyordu. Rusların kendi topraklarında uygulamaya karar verdikleri bu vergiyi dış pazar için de geçerli kılmasına anlam veremiyorlardı. Başta Türk ve İranlı tüccarlar olmak üzere diğer şark dünyasından gelen ticaret erbabı kimseler, dış pazarı temsilen Sovyet ülkesinde ticarî faaliyetlerde bulunuyorlardı.

Türk elçiliği ve tüccar sınıfı durum hakkında Türkiye'yi bilgilendirdi. Sorunun kısa bir zaman içerisinde giderilmesine yönelik istekleri mevcuttu. Yapılan tetkikler sonucunda Türk İktisat Vekili Şakir Bey, kazanç vergisinin kalkması gerektiği yönünde düşüncelerini açıkça ifade etmişti. Bu sorunun gündemde tutulması halinde Türk-Rus

---

[700] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 18.06.1929, Yer Bilgisi: 34465– 135335 – 11, Kurum 571.
[701] *Milliyet,* "Rusya Ticaret Muahedesi", 18 Haziran 1929.
[702] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 16.04.1929, Yer Bilgisi: 34802– 137239 – 7, Kurum 571.

iktisadiyatının yeni bir duraklama dönemine gireceğini belirtti. Rus topraklarında sekteye uğramaya başlayan ticarî problemlerin kaynağının bu vergi olduğunu düşünüyordu.[703]

Yeri gelmişken belirtmek gerekir ki, Rus yönetiminin tatbik etmeye çalıştığı kazanç vergisi, mütekabiliyet temelinde ticarî alışverişinin devam etmesinde en büyük engellerden biri idi. Eşit miktarda ihracat ve ithalat oranını yakalayarak iki ülke arasındaki *cari açığın meydana gelmesini engellemeye çalışan* "Netto-Balance" anlayışı, *mütekabiliyet teriminin* iktisadî sahadaki karşılığıydı. Ne kadar mal ihraç edildiyse aynı oranda da ithal malın alımını teşvik eden bu sistem, Türk Rus ticareti özelinde bir nevi Rus yönetimi ile Türk tüccarı arasında imzalanmış bir protokoldü. Ancak devreye sokulan kazanç vergisi ile aynı oranda ihracat ve ithalat yapımının sağlanması engelleniyordu. Bu da "Netto-Balance" sistemini işlevsiz hale getiriyordu.[704]

Mütekabiliyet esaslı ekonomi modelinde aksamalar giderilmeye çalışılırken Türk tarafı aynı zamanda tüccarının antlaşmadan aldığı imtiyazları muhafaza edebilmesi adına ticaret odaları üzerinden yeni bir çalışma başlatmıştı. Muhtelif komisyonlar teşkil edilerek, vesika ticaretinde adı geçenlere bir daha vesika verilmemesi yönünde kararlar alınmıştı. Rusya'ya ihraç edilecek mallar hakkında kimler deneyim sahibi ise o kişilerle yola devam edilecekti. Böylece vesika usulsüzlüğünü öne çıkartılarak ticarî faaliyetlerin yavaşlamasına sebep olan Rus yönetiminin bu rahatsızlığı da[705] ortadan kaldırılmış olacaktı. Türk Hükûmeti yalnızca ticaret odalarından bilgi alma yoluna gitmedi. Rusya'da bulunan temsilciliklerden malumat isteyerek ticarî faaliyetlerde bulunanların listesini talep etmişti. Daha önce Rusya ile ticarî bir alışverişte bulunmayan hiçbir tüccarın Rusya ile yapılan iktisadî ilişkiler de yer almamasına yönelik bir anlayış benimsenmişti. Türk Hükûmetine göre, vesika verilerek ticarete izin verilen tüccar süreç boyunca denetim altına alınmalıydı. Elindeki ürünleri iki ay süre içerisinde teslim etmemeleri halinde ticaret odalarında bulunan kademeleri düşürülerek ceza verilmeliydi.

Türkiye tüccar denetimini daha sıkı hale getirerek Rus topraklarında yaşanan aksamaları engellemek amacındaydı. Ruslara göre, Türk topraklarına götürülen Rus menşeili malların satımında herhangi bir sorun yaşanmıyordu. Buna karşılık Türk mallarının ithalinde tüccar kesimini sorumlu tutarak problemlerin giderilmediğini

[703] *Milliyet,* "Rusya'ya İhracat Meselesi", 7 Ağustos 1929.
[704] *Milliyet,* "Rusya Kazanç Vergisi", 13 Haziran 1929.
[705] *Milliyet,* "Ortaya Vesika Ticaretini Çıkaran Saik Nedir?", 24 Ağustos 1929.

belirtiyordu. Yaşanan bu durum nedeniyle de taraflar sürekli toplantılar icra ederek sorunların ortadan kalkması için ek tedbirler[706] almak durumunda kalıyordu.

Türk Hükûmeti'nin tüccarlar üzerinde denetimi sıklaştırarak sorunu ortadan kaldırma planı karşılık bulmadı. Türkler, ikili iktisadî görüşmeler boyunca Rusların yakındığı resmî bir kurumla ticaret yapma isteklerini değerlendirmeye almıştı. Tüccar sınıfı yerine kendisinin belirleyeceği resmi kurum veya teşkilatlar vasıtasıyla ticarî meseleleri sonlandırmaya çalışacaktı. Bu bir anlamda Weniştorg kurumunun tüccara verdiği imtiyazların resmi olarak da sona ereceği anlamına geliyordu.

Bu kapsamda Türk Hükûmeti, planı hayata geçirmek için Sanayi ve Maadin Banka Müdürü Sadettin Bey ile görüştü. Bu görüşmeler yaşanırken basın hükûmetin üzerinde durduğu yeni taslak modelleri yazmaya başlamıştı. Buna göre Rusya ile yapılacak ticarî ilişkilerde sorumluluk Saadettin Bey aracılığıyla adı geçen bankaya verilecekti. Banka müdürü basındaki haberleri doğrulayan demeçler vermişti. Yeni dönemde Rusya ile ticarette bankaların liderlik edeceği açıklanmıştı. Bu aynı zamanda geçmişte Rusya le yapılan iktisadî ilişkilerde rol alan ticaret odalarının yetkilerinin kısıtlandığı anlamına geliyordu. Son paylaşılan bilgiye göre, banka görevlileri yeni bir büro teşkil ederek ticarî faaliyetlerin yürütülmesinde hazır hale gelecekti. Yeni gelişmeler yeni tartışmaları da beraberinde getirmişti. Bu zamana kadar Rus ticaretinde rol alan tüccarların akıbeti sorgulanmaya başlanmıştı. Yapılan açıklamalarda tüccar sınıfından bahsedilmiyordu. Türk tüccarı Rus pazarındaki pozisyonunu kaybedip kaybetmediği tartışılırken bu teşkil edecek olan kurumların diğer ülkelerle de ticarî organizasyonları yönetmesi gerektiğine dair fikirler öne çıkmaya başlamıştı. Tüccar kesimi yeni süreçle başlayan dönemle ilgili konuşma talebini İktisat Vekaletine iletmişti. Tüccara göre, denetimlerin ve kontrollerin daha sıkı yapılması halinde eski sistemin yeniden devreye sokulabileceği görüşündeydi. Ancak vekalet yetkilileri sürecin bankalar tarafında yürütüleceği yönünde aldıkları kararın uygulanacağını belirttiler.[707] Tartışmaların içerisine çekilmek istenen ticaret odaları ise, yetkinin hükûmette olduğunu hatırlatarak bu sürecin uzağında kalmayı tercih ettiler.

[706] *Milliyet,* "Türk-Rus", 6 Ağustos 1929.
[707] *Milliyet,* "Rusya'ya İhracat Meselesinde Tacirlerin Telaşta Ne Dereceye Kadar Hakkı var?", 10 Teşrinisani 1929.

Görüşme sonrası eski usulün tatbik edilmeyeceğini anlayan tüccar sınıfı, yeni sisteme entegre olabilmeyi tercih edecekti. Ancak bunun için bankalar tarafından kurulması beklenen büroların faaliyete geçmesi beklenecekti. Yasal düzenlemeler neticesinde Harici Ticaret Türk Limited Şirketi adıyla bir kurum tahsis edilmişti. Bu bir anlamda Rusya'da faaliyet gösteren Weniştorg kurumunun Türkiye'de karşılığı şeklinde yorumlanmaya açıktı.

Basında yansıyan bilgilere bakıldığında yeni kurulan şirketin %49'luk hissesi tüccar kesimine ayrılmıştı. Böylece tüccar yeni sistemde kısmî de olsa hakkını muhafaza edebilmişti. Şirketin kuruluşu tamamlanmıştı. Ancak Rusya'ya hangi ürünlerin ne miktarla götürüleceği hakkında bir bilinmezlik mevcuttu. Taraf heyetler Ekim 1929 tarihinde bir araya gelmiş fakat yeni metin üzerinde mutabakata varıldığına dair bir bilgi paylaşılmamıştı. Böyle bir durumda yeni kurulan Türk şirketi Rusya'ya yapılması beklenen ticareti şimdilik dondurmuştu.

Görüldüğü gibi, 1927 Ticaret Antlaşması, Türk Rus iktisadî ilişkilerine yeni sorunlar meydana getirmişti. İkili toplantılar bu sorunların kaldırılmasında artık yeterli olmuyordu. Vesika üzerinden yapılan usulsüzlükler, Türk tüccarının akıbeti, Sovyetlerin kendi topraklarında uyguladığı sistem nedeniyle aşılamayan sorunlar nedeniyle yeni bir antlaşma metninin imzalanmasına ihtiyaç duyulduğu ortadaydı. Bu ihtiyaç ilk olarak Sovyet Rusya tarafından dile getirilmişti. Bu konudaki Türk Hükûmetin düşüncesi belli değildi. Bu nedenle Moskova elçisi Ankara'ya gelerek hükûmetin fikrini alma taraftarındaydı.[708]Türk yetkililer, Moskova'nın hangi amaçla yeni bir antlaşma imzalamak niyetinde olduğuna dair bir çalışma yapılmasını istemişti. Hüseyin Bey'in gönderdiği telgrafın bir kopyasını iktisat heyetine gönderilmesini talep etmişti.[709]

Bir yandan Hüseyin Bey, SSCB Dışişleri Komiseri Mösyö Karahan ile görüşmelerini sürdürmüştü. Karahan Rus tarafının kendileriyle yapılan ticarette karşılaştıkları sıkıntıları dile getirmişti. Bu sorunları imzalanması muhtemel yeni mukavele ile sona ereceğine dair inancını paylaşmıştı. Rus tarafı yeni bir antlaşma taslağı üzerinde görüşmeler yapma konusunda ısrarcıydı.[710] Ancak Türk tarafı yeni antlaşma ile

[708] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 01.06.1928, Yer Bilgisi: 34802– 137240 – 2, Kurum 571.
[709] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 16.07.1929, Yer Bilgisi: 34802– 137240 – 4, Kurum 571.
[710] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 17.08.1929, Yer Bilgisi: 34477– 135748 – 2, Kurum 571.

Rusların hangi isteklerde bulunacağı üzerinden çalışmalar yapmadan masaya oturmaya niyetli değildi.[711] Ekonomik krizin dünya iktisadî hayatında hissedilmeye başlandığı bir dönemde yeni antlaşmanın içeriği tartışılmaya açılmış, taraflar ikili toplantılarla mevcut sıkıntıların önemini yitireceği bir metin arayışına girmişlerdi.

3.1.5. Türkiye ve Sovyet Rusya'nın Bölgesel Sulh Arayışları

3.1.5.1. 1930'lara Doğru Dünyadaki Gelişmeler

Birinci Dünya Savaşı'nın neticelerine doğrudan tanık olan ülkeler, mevcut düzenlerini korumak adına bu dönemi genellikle sulh politikası temelinde hareket ederek tamamlamayı tercih ettiler. Avrupa ve Amerika kıtalarında bahsedilen anlayışı gölgede bırakacak bir gerilim yaşanmadığını söylemek gerekir. Bununla birlikte İngiliz Hükûmetinin aldığı karar gereği Sovyetlerle sıcak temas kurma eğilimi yine sulh politikası kapsamında değerlendirebilir. Bunlardan farklı olarak Asya kıtası üzerinde Rusya ile Çin[712] arasında yaşanan askerî mücadeleler bu kapsamın dışında tutulmalıdır.[713]

---

[711] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 08.10.1929, Yer Bilgisi: 34465– 135335 – 6, Kurum 571.

[712] Rus-Çin itilafının kaynağına baktığımızda, meselenin 27 Mayıs 1929 tarihinde Sovyet konsolosunda enternasyonal üyelerinin toplanarak bölgedeki propaganda faaliyetleriyle ilgili görüşmeler yapacağını haber alan Çin zabitanlarının bahsi geçen konsoloshaneyi basmasıyla başladığı görülmektedir. Bu esnada konsolos evraklarına el konulmuştur. Bununla birlikte başta konsolos elçisi olmak üzere müfettiş ve müdürler olmak üzere seksene yakın kişinin hapsedildiği haberi Rus yönetimine ulaşmıştır. Ayrıca 10 Temmuz 1929 tarihinde Çin Hükûmeti Doğu Çin sahasındaki tren istasyonlarında bulunan telgraf iletişimine son vermiştir. Bu sebepler nedeniyle Rusya ile Çin arasındaki siyasi sorunlar ortaya çıkmıştır. Daha detaylı bilgiye ulaşmak için bkz. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Yer Bilgisi: 34917– 137904 – 14, Kurum 571.

[713] Rusya ile Çin ülkeleri arasında uzun zamandır itilaflı konular olduğu biliniyordu. Bir savaş atmosferine tanık olunmasa da silahlı mücadelenin varlığı görülüyordu. Asya kıtasında yer alan iki devlet arasında yaşanan son gelişmeler başta Avrupa olmak üzere dünyanın da gündemindeydi. Lider ülke konumunda olmak isteyen Çin'in yardımına Amerika, Fransa ve İngiltere devletleri gelerek müdahale seçeneklerini tartışmaya açmışlardı. Kellog misakını öne çıkartarak Rusya'ya nota göndermişlerdi. Aynı metinde uzlaşı sağlayan ülkeler bahsedilen misakı farklı yorumluyordu. Kimisine göre, Rusya bu müdahale ile harp seçeneğini milli menfaatlerini ele geçirmek için kullanmaya teşebbüs ediyordu. Ancak Rusya aynı düşünceye sahip değildi. Dünya ülkelerinin Çin'e yardıma gelmediğini aksine bu durumdan faydalanarak çeşitli imtiyazlar elde etmenin derdinde olduklarını savunuyordu. Amerika ve Rusya, Çin sorunu üzerinden farklı kutuplarda olduğunu gösteriyordu. Aynı zamanda Amerika ve Rusya, ilk defa doğrudan bir bağlantı kuruyordu. Amerikan devleti Fransız elçisi aracılığıyla sürecin sona ermesini talep ediyordu. Rusya ise, Mançurya'daki müdahalede mecbur kaldıklarını yakın zamanda sulh için adımlar atacaklarını ve bu nedenle bölgede var olan sorunun kalıcı olmadığını izah etmeye çalışıyordu. Öte yandan Türk Rus ilişkilerini yeniden gündeme getirecek olan gelişme yaşanıyordu. Rus basınına göre, Amerikan'ın askeri müdahale seçeneğinde ısrarcı olduğunu ancak Türkiye'nin çıkması muhtemel bu karara onay vermediğini haber yapmıştı. Türkiye'nin bu kararı almasında 1925 Paris protokolünün etkili olduğunu açıklamıştı. Rus basını Türkiye'nin takındığı bu tavırla Rusya ile yaptıkları anlaşmaya sadık kaldıklarını ve emperyalist bloğa karşı savaşı değil barışı tercih ettiğini öne çıkartmıştı. Detaylı bilgi için bkz. *Hâkimiyet-i Milliye,* "Rus Ordusu Çin'e Girdi", 24 Teşrinievvel 1929; *Hakimiyet-i Milliye,* "Rus Çin İhtilali", 8 Kanunuevvel 1929; *Milliyet,* "Ruslar Cevap Verdiler", 10 Kanunuevvel 1929; *Hakimiyet-i Milliye,* "Rus Çin İhtilafında Fikrimiz",15 Kanunuevvel 1929.

Özellikle bu coğrafyada yaşananlara Amerikan, İngiliz ve Fransızların müdahale etme girişimleri bölgedeki tansiyonun artmasına neden olmuştur. Elbette ülke çaplı sorunlar da kendini göstermeye devam etmiştir. Örneğin Afgan kralının tahtını kaybetmesi bahsedilen ülke çaplı sorunlar içerisinde görülebilir. Bu tür hadiselerin sadece bölgesel çapta sınırlı bir etki bıraktığından bahsetmek gerekir.

Son gelişmeler ışığında *Herald Tribune* adlı Amerikan menşeili gazetenin Türkiye ile Sovyet ilişkilerini irdelediği "Turkey Fears Soviet Treaty May bring War" başlıklı makalesinde dikkat çekici değerlendirmelere yer verilmiştir. Makaleye göre, Türkiye Asya'da olası bir genel savaş durumundan çekinmektedir. Türklerin Ruslarla kurduğu temaslardan dolayı Rusların muhtemel bir askerî yardım isteğini geri çevirecek konumda olmadığı yazılmıştır. Ancak Türk Hükûmetinin Rusların yanında taraf olarak görünmelerine rağmen Çin hükûmetine sempati ile yaklaştığı savunulmuştur. 1905 yılında çarlık rejiminin ilk olarak yine bir başka Asya ülkesi olan Japonlardan darbe aldığı hatırlatılmıştır. Geçmişteki çarlık rejimiyle olan düşmanlıklarından dolayı Asya milletlerinin tarafını tutmuşlardır. Şimdi ise, Ruslarla dostluk ilişkilerini geliştirmiş olsalar da komünizm ideolojisinin ülke sınırlarında ve içerideki yansımalarından memnun olmadıkları ifade edilmiştir. Bu nedenle ideolojik tehdidin ortadan kalkması adına Türklerin aslında Çin taraftarı olduğu vurgulanmıştır. Böylece tarihin tekerrür ederek Rusların yine başka bir Asya milleti tarafından darbe yiyeceğine yönelik beklentilere dair senaryolar üretmişlerdir.[714] Amerikan basını Rus-Çin itilafı üzerinden Türk Sovyet ilişkilerinin kırılganlığına vurgu yapmayı tercih ettiği görülmektedir. Ancak bu senaryonun aksine Rus basını Türklerin emperyal bloğa karşı kendileriyle birlikte olduğundan şüphe duymadıklarını haber manşetlerinde yer vermişlerdir.

1930'lu yıllara doğru gidilirken Milletler Cemiyeti'nin de rol aldığı silahlanmanın önüne geçilmesi veya silahsızlanma politikasının uygulanması gündemdeki yerini korumaya devam ediyordu. Sulh siyasetinde bölgesel hareket etme konusunda hem fikir olan Türkler ve Ruslar, Avrupa'nın attığı bu adımı önemsemiş, gerekli katkıyı sunmaya çalışmıştı. Rusya'nın da önerisiyle Türkiye konferanslara iştirak etmiş, Rusya ile hareket etmeye gayret göstermiştir. Nihayetinde 1928 yılı Briand-Kellog paktının imzalanmasıyla toplantılar bir neticeye kavuşmuştur. Hem Türkler[715] hem de Ruslar bu paktın varlığını

[714] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 16.09.1929 Yer Bilgisi: 7524– 39771 – 45, Kurum 515.

[715] Bilindiği üzere Türkiye geçmişte İstiklal Harbini emperyal oluşumlara karşı vermişti. Yeniden aynı duruma düşmemek adına sulh temelli bu tür misaklara katılımı son derece önemsemekteydi. Sulh temelli

Avrupa barış siyaseti için hayati derecede önemli görmüşlerdi. Fakat paktın kabul edilmesinde ve yürürlüğe girmesinde gecikmeler yaşanmasından dolayı Rusya kendi inisiyatifiyle bölgesel ülkeleri bir araya getirmek gayesiyle Doğu Avrupa'da farklı bir isim adı altında bir pakt imzalama arayışına girecekti.[716] Balkanlarda geçmişten itibaren farklı milletlerin yaşadığı bir politik coğrafî alan olması hasebiyle harbin millî siyasete dahil edilmesinin önüne geçilmesi gerekiyordu. Bunun Avrupa'nın genel barış politikasına katkı vereceği düşüncesindeydi.[717] Protokolün imzalanmasında Litvinof ile birlikte diğer ülkelerin temsilcileri adına Mösyö Patek, Ozols, Seljamaa, ve Davila hazır bulunmuşlardır.[718] Litvinov protokolünün imzalanmasından hemen sonra Türkiye de yaşanan son gelişmelerden haberdar edilmişti.[719] Türk hariciyecileri Rusya'nın yaptığı siyasi hamleyi yerinde görmüştü.[720] Rusya'nın daveti üzerine protokole iştirak etmişti.[721] Taraflar sulh siyasetinde stratejik ortaklık yaptıklarını bir kez daha kanıtlamış oluyordu.[722]

---

yaklaşım yeni Türk ideolojisinde bir ülkü olarak benimsemekteydi. Türk Hükûmeti, ittifaklara değil, sulh politikalarına katkı vererek maceraperest ülke politikalarından kendini korumaya çalışmaktaydı. Bkz. *Hakimiyet-i Milliye,* "Kellog Misakı", 21 Kanunusani 1929.

[716] Rusya tarafı Kellog misakının bir an önce devreye sokmak için Litvinov protokolü için çalışmalarına başlamıştı. Durum hakkında Polonya elçisi çağırılarak bilgilendirildi. Polonya elçisine metnin müzakere edildikten sonra Finlandiya, Estonya ve Letonya gibi devletlerin de sürece dahil edileceği aktarılmıştı. Bu ülkeler arasına daha sonradan Romanya da dahil edilmişti. Rusların önceliği sınır komşuları durumunda olan ülkelerdi. Bu ilk aşamayı tamamladıktan sonra sınırı olmayan devletlerle de iletişime geçeceklerini belirtti. Temel gayelerinin Doğu Avrupa sınırlarında barışın bir an önce tesis edilmesini sağlamak olduğunun altını çizmişlerdi. *Hakimiyet-i Milliye,* "Kellog Misakının Tatbiki İçin Teşebbüsler İlerliyor", 23 Kanunusani 1929; *Hakimiyet-i Milliye,* "Litvinov'un Nutku", 11 Şubat 1929.

[717] *Milliyet,* "Litvinov Protokolüne İltihakımıza Dair Notlar", 1 Mart 1929; J. Stalin*, The Soviet Union an the Cause of Peace,* Toronto 1936, s.25.

[718] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 05.03.1929, Yer Bilgisi: 34477– 135757 – 17, Kurum 571.

[719] Bu protokolün görüşülmesi sırasında Türkiye ilk dönemlerde davet edilmemişti. Görüşmelerin sonuçlanmasıyla birlikte Türkiye'nin bu protokole dahil olup olmayacağı sorulmuş daha sonra ise katılım sağlaması için davet edilmişti. Sovyet devlet adamı Litvinov, dönemin Moskova Türk Büyükelçisi olan Hüseyin Ragıp Bey ile görüşürken bu konuya temas etmişti. Litvinov, Türkiye'nin doğrudan doğruya bu gelişmelerle alakadar olmak istemediğini zannederek görüşmelerin ilk başında davet etmediklerini Türk elçisine açıklamak durumunda kalmıştı. Meydana gelen yanlış anlaşılmalardan dolayı üzüntülerini iletmişti. Bu görüşmeyi bizler, Hüseyin Ragıp Bey'in Türk Hariciyesini bilgilendirmek adına gönderdiği telgraftan öğreniyoruz. Ancak Mösyö Litvinov'un "Türkiye'nin ilk zamanlarda alakadar görünmek istemeyeceği nedeniyle böyle bir adım attıkları yönündeki" açıklamalarına bir anlam veremediğimizi de belirtmek gerekir. Zira Türkiye bölgesel sulh arayışları kapsamında Rusya ile hareket edeceğini her fırsatta dile getirmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 21.03.1929, Yer Bilgisi: 34477– 135757 – 15, Kurum 571.

[720] Türkiye'nin, Moskova'dan gelen bu talebe olumlu yaklaştığını Roma elçisine gönderdiği telgrafla da ortaya çıkmaktadır. Türk Hükûmetinin takındığı tavrı, elçilik araçlığı ile Musolini'ye gizli bir şekilde aktarılması gerektiği belirtilmiştir. Bkz. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 14.02.1929, Yer Bilgisi: 34477– 135752– 9, Kurum 571.

[721] *Hakimiyet-i Milliye,* "Litvinov Protokolüne İltihak Ettik", 1 Mart 1929.

[722] *Milliyet,* "Türkiye ve Rusya", 22 Mart 1929.

Kısa bir zaman içinde TBMM protokolü onaylamıştı. Böylece Rusya liderliğinde Balkan coğrafyasında hem harp millî siyaset aracı olmaktan çıkarılmış hem de savaş hazırlıklarının yapılmasına mâni olacak maddeler ilave edilmişti. Bununla birlikte protokole imza atan ülkeler, tesis edilecek olan ittifaklarda yer almayarak savaş taraftarlarının temsilcileri arasında olmayacaklarını da kabul etmişlerdi. Taraf olan ülkeler Litvinov protokolü kapsamında siyasi söylemler geliştirmekle yükümlü olacaklardı. Rus basını sulh siyaseti çerçevesinde başta Litvinov olmak üzere devlet adamlarının üzerlerine düşen görevleri yerine getirdiğinin altını çiziyordu.[723] Batı kaynaklı haberlere de yer veren Ruslar, sulh protokolü üzerinden muhtelif teoriler öne sürüldüğünü vurguluyordu. Batı'nın siyasi entrikalarına rağmen Türkiye'nin protokolde yer almasının önemine değiniyordu.[724]

Avrupa kamuoyu, sulh arayışlarının ülkelerin kendi çıkarlarını muhafaza etmek adına yapıldığını öne çıkarıyordu.[725] Bilhassa Sovyet siyasetine dair geniş manşetlere yer veren Fransız basını, Stalin Rusya'sının farklı bir ajandaya sahip olduğunu belirtiyordu. Onlara göre, Stalin gizli bir plan dahilinde hareket ederek İngiliz imparatorluğuna bir darbe vurmanın amacındaydı. Bu aşamadan sonra ise kendi ideolojik sistemlerini hayata geçirecek bir düzen yaratmanın peşinde olacağını yazıyordu.[726] Fransız basını Stalin ile yoluna devam eden Rus yönetiminin geleceğe dair planını doğru okumuştu. Ancak Stalin dünya ihtilalini gerçekleştirmek için öncellikle kendi ülke sınırları içinde bir sosyalist düzen kurmanın arayışındaydı. Bunu gerçekleştirmeden dünya ihtilalini mümkün olmadığını enternasyonal toplantılarında dile getirmişti.

Rus yönetimi, icra ettiği merkez komite toplantılarında dünyanın genel siyasetinde yarı sömürge halinde yaşayan topluluklar da bile kapitalist düzenin egemen olmaya devam ettiğini rapor haline getirmişti.[727] Genel kanıya göre, zaten kapital düşünce sistemi XX. yüzyıla kadar karşısında bir rakip görmemiş ve bu nedenle de dünya

---

[723] *Hakimiyet-i Milliye,* "TBMM Litvinov Protokolü", 2 Nisan 1929.
[724] *Hakimiyet-i Milliye,* "İzvestiya", 4 Nisan 1929.
[725] Türk mütefekkirlerinden Yakup Kadri Bey de bu duruma işaret ederek Avrupa'nın sulh temelli paktlara ihtiyaç duymasındaki temel nedenleri arasında hala devam eden ve tehdit olarak algılanan emperyalizm duygusunu göstermektedir. Ona göre bu paktlar kadar en az önemli olan bir diğer konu, bu tür anlaşmaların siyasi hayatta ne kadar kalıcı olabileceği meselesiydi. Bu düşüncesini temellendirmek için Birinci Genel Harbin hemen sonunda gündeme getirilen Wilson İlkelerinden bahsetmektedir. Bu prensiplerin zamanla değersiz hale getirildiğini hatırlatmaktadır. Buradan yola çıkarak sulh politikasına dair adımlar atılmaya devam edilse de emperyal duygunun varlığı nedeniyle karamsar havanın Avrupa diplomasisinde egemen olmaya devam edeceği görüşündedir. *Milliyet,* "Kellog Misakı", 21 Kanunusani 1929,
[726] *Milliyet,* "Stalin'in Planı", 27 Teşrinievvel 1929,
[727] Stalin, *Bütün Eserler,* Cilt 10, s.231.

siyasetinde egemen olabilmişti. Birinci Dünya Harbinde yaşananlar ve akabinde gerçekleşen siyasi hadiseler, kapitalist oluşum karşısına sosyalizm bayrağını taşımak amacıyla yeni siyasi teşekkül eden Rusları çıkarmıştı. Ancak Sovyet rejimi, kapital sisteme karşı savaşmak için yine ondan beslenmek zorunda kalmıştı. Lenin liderliğinde devreye sokulan NEP paketi, bu durumun somut bir karşılığı idi. Bilhassa Stalin'in liderliği altına girmesiyle Rusya, İkinci Dünya Savaşının sonucunda kapital sisteme karşı yeni bir blok tesis etmenin temellerini atmaya başlamıştı. Genel anlayış, silahsızlanma konferanslarında ülkelerin takındığı tavır gelecekteki iki eksenli dünyanın tohumlarını ekmişti. Briand Kellog Paktına karşılık Litvinov planı iki ayrı ittifakın başlangıcı olarak görülmüştü.

Aslında bu kamplaşma sürecin başlangıcını, Avrupa'nın tatbik etmeye çalıştığı Locarno sistemi ile buna karşılık Rusya'nın uyguladığı ikili saldırmazlık ve dostluk antlaşmalarıyla daha önemli hale gelen Odessa mülakatlarına kadar götürmek yanlış olmayacaktır. Ruslar hem Locarno'nun hem de 1925 Paris Paktı süreciyle başlayan ikili antlaşmalar siyasetinin Milletler Cemiyeti'nin faaliyetleri neticesinde ortaya çıktığını savunuyordu. Onlara göre, bu cemiyetin kuruluş felsefesi hiçbir zaman uygulanmamıştı. Ayrıca sulha dair bir katkı sunmaktan uzaktı. Üstelik barışa katkı vermediği gibi aldığı çelişkili kararlar gereği ülkelerin yeniden silahlanma yarışına girdiğini dikkat çekiyordu.[728] Açıkça değil gizli bir savaş propagandasının yapıldığından şüphe etmeyen Stalin Rusya'sı sınırlarını korumak için bölgesel paktlar ve antlaşmalar politikasına yönelmişti.

Bölgesel sulh politikasıyla hareket eden Sovyet Rusya, emperyal blok arasında gösterdiği İngilizlerle durma noktasına gelen ilişkilerinin akıbeti hakkında bir adım atma niyetinde değildi. Ancak İngilizler, 1924 yılında olduğu gibi yeni bir siyasi manevra ile Ruslarla münasebetlerini geliştirme noktasında kararlı olduğunu göstermek istiyordu. 1927 yılı itibariyle taraf ülkeler arasında kıta Avrupa'sında tanık olunan yeni siyasi süreçlerin etkisiyle de yeniden durgunluk dönemine geçilmişti. Diplomatik temaslar aracılığı ile Rus yönetiminin tavrı sorgulanmaya başlanmıştı. Rus basını son dönemde yaşanan gelişmelere dair *İngilizlerin subjektif hatalar yaptığını kabul ettiğini* ve bu nedenle Rusya ile yeniden temas kurma arayışında olduğunu yazıyordu.[729] Rus tarafı da

[728] Stalin, *Bütün Eserler,* Cilt 10, s.238.
[729] *Hakimiyet-i Milliye,,* Mc.Donald Ruslarla Münasebet Tesis Edecek", 23 Haziran 1929.

silahların sınırlandırılması meselesi gündemdeki yerini koruduğu bu dönemde İngilizlerin yaklaşımına olumlu cevap verme eğilimindeydi.

İngilizler, somut adımların atılabilmesi için kendileriyle görüşmeler yapma yetkisi almış bir Rus heyetini ülkelerine gönderilmesini bekliyordu. İngiliz hariciyeleri, Rus heyetinin doğrudan katılmadığı bir toplantılar sürecinde alınan kararların anlam taşımayacağı fikrindeydi. Bu nedenle Norveç Hükûmetinden Moskova'da bulunan elçileri vasıtasıyla Rus yönetimini bilgilendirmesini talep etmişti.[730] Görüşmeler kısa bir zaman sonra başlamıştı. Ancak İngilizler öncelikle Sovyetlerle var olan sorunları gidermek istemişti. Mevcut sorunları ortadan kaldırmadan yeni bir münasebet seyrine girmekten kaçınmıştı. Bu durum Rus heyeti nazarında kabul görmemişti. Taraflar arasında gerçekleşen ilk toplantıdan istenilen neticeler çıkmamıştı.[731]

Rusya'nın Paris elçisi Dovgalevisky, basın aracılığıyla kendi kamuoyunu son gelişmelerle ilgili bilgilendirdi. İki ülke ilişkilerinin duraksamasına neden olan etkenlerin varlığını koruduğunu belirtti. İngilizler, en geç 14 Ağustos'a kadar Rus yönetiminin kararını bildirmesini istiyordu. Rus elçisine göre görüşmelerin tıkanmasındaki ana sebep, İngiliz Hükûmetinin kendi içinde çelişkilere düşmesiydi.[732] Hükûmet olarak Rus yönetimiyle münasebetlerden memnun değildi ancak İngiliz meclisinde bu düşünceye karşılık ciddi bir muhalefet olduğunu da söylüyordu. Bu nedenle kendileriyle ilişkileri geliştirmeden önce itilaflı konuların halledilmesi gerekiyordu. Böylece meclisteki tepki minimuma indirilmiş olacaktı. İkili görüşmelerde Paris elçisi itilaflı konuları dile getirse de içerik olarak bilgi vermekten sakınıyordu. Anlaşılana göre, İngilizler son aşamada Rus yönetiminin kararını bildirecek olan Sovyet heyetini beklemeye geçmişti.

Ekim 1929 taraflar yeniden bir araya gelmişti. Görüşmeler bundan sonra İngiliz Dışişleri Bakanı Henderson ile Rusya'nın Paris Elçisi Dovgalevisky arasında geçmişti. Toplantıların verimli geçtiğine dair bilgiler basınla paylaşılmıştı. İki önemli karar öne çıkmıştır. Taraf heyetler hangi sorunların masaya yatırılması gerektiğini noktasında mutabakata varmıştı. Öte yandan İngilizler, kendi topraklarında propaganda faaliyetlerini hakkında önceden Rusya'yı bilgilendirecekti. Bu önlemlere karşı hangi tedbirleri aldığına dair hususları da Ruslarla paylaşacaktı.[733] Son durum hakkında İngiliz meclisi toplantıya

[730] *Hakimiyet-i Milliye,* "İngilizler Ruslarla Anlaşmaya Teşebbüs Etti", 17 Temmuz 1929.
[731] *Hakimiyet-i Milliye,* "İngiliz-Sovyet Münasebatı Talik Edildi", 3 Ağustos 1929.
[732] *Hakimiyet-i Milliye,* "İngiliz Rus Müzakeratı"4 Ağustos 1929.
[733] *Hakimiyet-i Milliye,* "İngiltere ve Rusya Anlaştı" 3 Teşrinievvel 1929.

davet edildi. Ruslarla gelinen nokta, mecliste tepkiyle karşılanmıştı. Özellikle 1929 krizinin de etkilerinin görülmeye başlandığı bu dönemde ekonomik göstergeler iyimser bir tablo çizmezken sosyalizm ideolojisine karşı alınan tedbirler hakkında Rusları bilgilendirmenin anlamsızlığı üzerinden söylemler dile getiriliyordu. Bu durumun zaten memnuniyetsizliği giderek artan İngiliz işçi sınıfında sosyalizmin daha etkili olacağı yönünde fikirler mevcuttu. Tüm tartışmalara rağmen İngiliz meclisi Rusya ile gelinen son noktayı kabullenmeyi seçmişti.[734]

3.1.5.1.1. Mösyö Karahan'ın Türkiye'deki Temasları

3.1.5.1.1.1. Son Dönemlerde Tanık Olunan Sorunlar

1930'lu yıllara yaklaşılmaya başlandığı bir dönemde Türk Sovyet ilişkileri arasında temelde var olan şüphe siyasetinin yerini gergin bir politik sürecin aldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Her ne kadar taraf heyetler arasında dostane açıklamalar yapılmış olsa da ikili sorunların artık daha belirgin hale geldiği görülebilmektedir.

İkili devletler arasında böyle bir atmosferin doğmasına neden olan gelişmeler arasında Türkiye'deki komünist teşkilatlara yönelik yapılan tahkikatlar yer almaktadır. Basına yansıdığında bu gelişmeyle ilgili Rus devlet adamları her ne kadar bu meselenin Türkiye'nin bir iç meselesi olduğunu söylemiş olsa da kendi komite toplantılarında sert bir tepki gösterdikleri bilinmektedir. Komünist teşkilatlarında görev alanlara yönelik gerçekleşen bu tutuklanmalar, Sovyetler nazarında münasip görülmediği gibi bu durum resmi ajanları tarafından şiddetle tenkit edilmişti.

Rus basını tutuklanmalar üzerinden Türkiye'deki toplumsal ve iktisadî gelişmelere dair yaşananlarla ilgili eleştiri yazılarına devam etmişti. Tas ajansından aldığı bilgilerde hareketle ülkedeki "ağır vergilerden dolayı işçi sınıfının bu durumdan memnuniyetsiz olduğunu" devlet mekanizmaları ile amele kesimi arasındaki makas her geçen gün giderek arttığını yazmıştı. Bu tür haberlerin kapitalist anlayışla yönetilen ülkelerden almaya alışkın olduklarını ancak Türkiye gibi dost bir ülkeden de aynı havadislerin kendilerine ulaşması nedeniyle "hayal kırıklığı yaşadıklarını" belirtmiştir.[735] Öte yandan 1929 krizinden hareketle *Türk ekonomisinin dayanıksız olduğunu ve önemli bir buhranla karşı karşıya kaldığını da* aktarmışlardı.

---

[734] *Hakimiyet-i Milliye,* "Avam Kamarası Dün Rusya'ya İade-i Münasebata Karar Verdi", 7 Teşrinisani 1929.
[735] *Milliyet,* "Rus Matbuatının Anlaşılmayan Vaziyeti"6 Temmuz 1929.

Türk basını bu yaklaşıma aynı türden sert bir şekilde cevap vermiştir. Köşe yazarları, Rusya'nın planladığı *iktisadî göstergelere ulaşamadığından dolayı Rus halkının dikkatini farklı yöne çekmek için* Türkiye'ye dair ağır ifadelerle makaleler neşrettiğinin altını çizmiştir. Tutuklanmalara dair yapılan eleştirilere karşılık *Türkiye'deki işçilerin asıl gayeleri ülkeyi kalkındırmak* olduğunu hatırlatarak amele ve köylü üzerinden "Türkiye'ye farklı rejimlerin ihracının" söz konusu olamayacağını vurgulamıştır. Rusya için komünistlik davası ne kadar mukaddes ise Türkiye için de milliyetçilik ülküsünün aynı oranda değerli olduğu ifade etmiştir. Ülkelere ait rejimlerin tartışılmadığı gibi Türkiye'nin de benimsediği rejimin tartışmaya açılacak bir konuya sahip olmadığı yinelenmiştir. Türk Hükûmetinin lüzum görmesi halinde kendi iç dinamiklerini tehdit ettiğini düşündüğü her oluşum ve teşkilata yönelik önlem almasının haklı olduğu öne çıkarılmıştır. Bu dönemde komünist afişlerin dağıtımı yapıldığından ve ciddi bir şekilde teşkilatlanmaya gidildiğinden dolayı Türkiye bunu kendisine yönelik bir tehdit unsuru olarak algılamıştır.[736] Bu nedenle bu tür yapılara karşılık sert tedbir alma yoluna gittiğini bir kez daha göstermiştir. Bu ifadeler yanında direk hedef aldığı Rus basınında önemli konumda olan "Pravda gazetesinin" adı geçirilerek ülkenin sahip olduğu rejime yönelik tahribat edici söylemlerinden kaçınması gerektiğini de açıkça belirtilmiştir.[737]

Son meydana gelen hadiseler, Türkiye ile Rusya arasındaki ideolojik farklılıkları yeniden gündeme getirmişti. Her iki devlet de imzaladığı ikili muahedeler çerçevesinde münasebetlerini devam ettiriyordu. Komünizm ve milliyetçilik temelli politikalar iki ülkenin de dostluğunu bozacak bir faktör olarak görünmüyordu. Türk tarafı, her milletin istediği şekilde ideolojik ilkeler benimseyebileceğini vurgulayarak ülkelerin bu yönde attıkları adımları saygı ile karşılıyordu. Ülkede yapılan her tutuklama sonucunda komünist bir devlet ile olan ilişkilerin sorgulanmasından hoşnut değildi. Ankara'ya göre, *Ruslarla dostluk ayrı, komünizme yönelik gösterilen tutum apayrı* idi. Rus sınırları içerisindeki "komünist oluşumlara saygı", Anadolu'daki faaliyetlerinden ise "endişe" duyuluyordu.[738] Türkiye'nin benimsediği bir ideolojik umdesi zaten vardı. Bu ideolojiyi tehdit edecek yapılar ülke sınırlarının dışında tutulmalı bilinci hâkimdi. Enternasyonal yapıyla siyasî ve ekonomideki dostluk bağı, ideolojik alana taşınamazdı. Türk devlet

[736] *Hakimiyet-i Milliye,* , "Bizde Komünistlik", 7 Mayıs 1929.
[737] *Milliyet,* "Rus Matbuatının Anlaşılmayan Vaziyeti"6 Temmuz 1929.
[738] *Milliyet,* "Türkiye ve Rusya Münasebatına Dair", 21 Teşrinievvel 1927.

adamları komünist teşkilatlara yönelik alınan her tedbir sonrası bu mahiyette açıklama yapmak durumunda kendilerini mecbur hissediyordu.

Siyasî ilişkilerin gerilmesine neden olan bir diğer gelişme ise, Türkiye'nin borçlar meselesi hakkında aldığı kararlardı. Türkiye, kendi topraklarında yapılan borçlanmayı ödemeyi kabul etmişti. Bu gelişme Rus basını tarafından eleştirilmişti. Kendilerinin çarlık rejiminden kalan borçları üstelenmediğini hatırlatmıştı.[739] Sovyet Rusya'nın Çarlık Rusya'sının devamı olmadığını vurgulamıştı. Türkiye'nin böyle bir karar alarak Lozan sonrası emperyal devletlere karşı yeniden boyun eğmişti.[740] Türk basını ise Rus ajanslarıyla aynı fikirde değildi. Türkiye, rejim değişikliği yapsa da Osmanlı'nın devamıydı. Geçmişte yapılan borçlara sadık kalınması gerektiğini düşünüyordu.[741] Aynı zamanda Lozan görüşmelerin verdiği taahhütleri yerine getirmeliydi.[742] Bu antlaşmaya varılan diğer maddelerin sorgulanmasının önüne geçecekti.

Bu sorunların üzerine bir de Türk Rus ilişkilerinin ilk kurulduğu zamandan beri devam eden ticarî alandaki problemler varlığını muhafaza ediyordu. 1927 antlaşması mevcut sorunları ortadan kaldırmada yeterli olamamıştı. Rusların teklifi üzerine yeni bir ticaret antlaşması imzalamak için müzakerelerin başlaması gündemdeydi. Komisyonlar teşkil edilerek sorunların temeli anlaşılmaya çalışılıyordu. Başta Odessa limanı olmak üzere Türk tüccarının Rus topraklarında karşılaştığı sorunlar devam ediyordu. Ruslar kendi rejim anlayışları gereği aldığı tedbirlerle tüccar sınıfını büyük zararlarla karşı karşıya bırakıyordu.[743] Taraflar ikili toplantılarla bu zamana kadar sorunları gidermeye çalışmış olsa da bu konuda başarı elde edememişlerdi.

Genel bir değerlendirme yapıldığında Türk kamuoyundaki Ruslara yönelik siyasi münasebetin seyri noktasında değişimlere açık olduğu görülmüştü. Moskova Elçisi Vasıf Bey'in görevinden alınıp Maarif Vekilliğine tayin edilmesinin tesadüfi olmadığını dilen getiren Politika gazetesi, Ruslarla samimi bir sohbete sahip olan elçinin görevden alınmasını Ruslara karşı gösterilen bir tepki olduğunu ileri sürmüştü.[744] Vasıf (Çınar) Bey,

---

[739] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı *Osmanlı Arşivi (BOA),* Yer Bilgisi: 2448-50, Kurum: HR.SYS, Belge Tarihi: 22.02.1918; R.W. Davies, Marks Harrison, S.G. Wheatcroft, *The Economic Transformation of the Soviet Union 1913-1945*, New York 1944, s.201.
[740] Kamuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri,* s120.
[741] *Milliyet,* "Rus Matbuatının Anlaşılmayan Vaziyeti"6 Temmuz 1929.
[742] Kamuran Gürün, *Türk Sovyet İlişkileri,* s.120.
[743] *Milliyet Gazetesi,* "Karahan Seyahati", 18 Teşrinisani 1929.
[744] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 01.07.1929, Yer Bilgisi: 34477– 135746– 1, Kurum 571.

göreve getirilmesinden iki ay sonra tekrardan ülkesine davet edilmişti. Yine aynı gazeteye göre, son dönemlerde İngilizlerin münasebet kurma girişimlerine Rusların olumlu yanıt vermesindeki sebep, Ankara'nın Fransızlarla ticaret muahedesi imzalamasıydı. Çünkü onlara göre Türkler, Fransa ile yakınlaşarak Batı'ya yönelmeye başlamıştı. Ruslar Türklerin bu adımına karşılık, İngilizlerle temas kurmayı tercih etmişti. İki ülke arasında siyasi gerilim bu seviyeye geldiğinde, Rusların deri ticareti üzerinden tüccar kesimine sorunlar çıkardığını hatırlatan gazete, bölgedeki elçiliklerin girişimlerine rağmen bir sonuç alamadıklarını da ilave etmişti.

Bahsedilen meseleler, Türk Rus ilişkilerinde gergin bir ortamın yaratılmasına sebep olmuştu. Böyle bir zamanda Mösyö Karahan'ın[745] Türkiye'ye seyahat etme kararı alması son derece önemliydi. Bununla birlikte Türk yetkililer, dünyadaki yeni gelişmelerin de etkisiyle bölgesel sulh politikalarının masaya yatırılması açısından bu ziyareti bir fırsat olarak değerlendiriyordu.

3.1.5.1.1.2. Rus Heyetinin Türkiye Ziyareti

Karahan'ın Türkiye'yi ziyaret edeceğine dair haberlerin yapılmasıyla tüm dikkatler bu görüşmelere çevrilmişti. Rus tarafı Türkiye'nin kendileriyle mutabık kaldığı antlaşma maddelerine riayet ederek hem şark hem de garp dünyasıyla ilişkiler ettiğini belirtiyordu. İkili dostluk ve emniyet antlaşmalarına rağmen Batı'nın yapmış olduğu propagandanın ikili münasebetlere zarar verdiğini de kabul ediyordu. Tüm yaşananlara rağmen Türk dostlarıyla birlikte bölgesel sulh politikanın teşkili için adımlar atamaya devam edeceklerini açıklıyorlardı. Öyle görülüyordu ki, Rus tarafı son zamanlarda artan gerilimin asıl sebebini Batı propagandası olduğunu iddia ediyordu.[746]

Görüşme öncesi bölgesel sulh politikası temelinde açıklamalar yapılmasının bir anlamı vardı. Balkan devletleri hem siyasî hem de iktisadî çerçevede bölge ülkelerini de kapsayan bir ittifak veya pakt imzalamanın arayışındaydı. Bilhassa Yunanistan ve Türkiye bu konuda lider ülkeler olarak görülüyordu. Sınır ülkelerin de bu sulh adımını destekleyecek eylemlerde bulunması önemliydi. Avrupaî devletler üzerinden bölgeye

[745] Mösyö Karahan, bu dönemde Sovyet Hariciye Komiserliğine bağlı Şark İşleri Muavinliği görevini yerine getirmektedir. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 23.11.1929, Yer Bilgisi: 34477– 135752– 3, Kurum 571.
[746] İngilizler propaganda faaliyetleri kapsamında mevcut Sovyet idaresine tepkili olan Türkiye'deki Beyaz Rusları kullanmaktaydı. İstanbul ve Doğu Anadolu'da bulunan Beyaz Rusların Türk Rus münasebetlerinde hasmane tutumun ortaya çıkması adına çaba sarf ettiği Türk devlet adamlarına bildirilmişti. Bkz. Türkiye Cumhuriyeti, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı *Cumhuriyet Arşivi (CA),* Yer Bilgisi: 27-72-16, Dosya Eki: 97-100, Kurum: 30-18-1-1 / Kararlar Daire Başkanlığı, Belge Tarihi: 04.01.1928.

yönelik askerî ve siyasî tehditlerin varlığı ortadaydı. Bu fikir uzun dönemlerden beri varlığını koruyordu ancak diğer devletlerin emelleriyle çeliştiği gerekçesiyle sonuca ulaşılamamıştı. Balkan ittihadı adı altında genel kapsamlı bir muahedenin zorunluluğu ülke yönetimleri nazarında gerekli bir durum haline gelmişti. Bu planı destekleyecek olan ülkelerin Balkan devletlerinin toprakları üzerinde herhangi bir siyasi emeli olmamalıydı. Bu açıdan bakıldığında Türkiye ve Rusya, Balkan coğrafyasındaki muhtemel sulh temelli bir paktın ortaya çıkmasında rol almalıydı.

Balkanlarda yaşanan son hadiseler bu şekilde cereyan ederken Mösyö Karahan'ın aralık ayına doğru Türkiye'ye gelmesinin kesinleştiğine dair haberler yapılmaya başlanmıştı.[747] Ziyaret öncesi Ankara-Moskova hattında samimi duygular içeren mesajlar paylaşılmıştı.[748] Mösyö Karahan, Türk halkıyla Rusların ortak mesai çerçevesinde her geçen gün ilişkilerinin gelişerek devam ettiğini ifade etmişti. İki ülke arasındaki dostluğun sarsılmaz bir mahiyete büründüğünü açıklamıştı.[749] Litvinof ise, barış temelli hareket eden bir Türkiye'nin varlığı Sovyetler açısından mühim olduğunu söylemiştir. Siyasî anlayışlarında farklılıklar olsa da sulh kapsamında atılan ortak adımların ikili ilişkilerin gelişiminde önemli bir yere sahip olduğunu izah etmiştir.[750] Rusya tarafından gelen bu açıklamalar üzerine, Türk basını da Rus Çin itilafında yaşanan son gelişmeleri Sovyetlerin lehine değerlendirmiştir. Bölgede meydana gelen itilaftan yararlanmak üzere Batılı devletlerin müdahale fikrine sahip olduğunu okurlarıyla paylaşmıştır. Ancak yakın zamanda Rus yönetiminin bölgedeki tansiyonu düşürmek adına samimi adımlar atacağından şüphe etmediklerini aktarmışlardır.[751] Karahan'ın Türkiye'ye ziyaretinin ortaya çıkmasıyla her iki basının da birbirlerine yönelttiği ağır eleştirilerden vazgeçtiği görülmüştür.

Mösyö Karahan, ziyaretleri sırasında uzun uzadıya toplantılar gerçekleştirdi. Türk Hariciye Vekaleti Tevfik Rüştü Bey ve Eski Moskova Elçisi Yusuf Kemal Bey ile müzakerelerde bulundu. İsmet Paşa ile iki ülke sorunlarını detaylı olarak görüşme imkanını yakaladı. Rus devlet adamına göre, bu ziyaretle birlikte iki ülke arasında olan diplomatik sorunlar ortadan kalkmış oldu. Ortak stratejik ülke olarak gördükleri Türkiye

[747] *Milliyet,* "Karahan'ın Seyahati",18 Teşrinisani 1929.
[748] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı *Cumhuriyet Arşivi (CA),* Yer Bilgisi: 247-674-21, Dosya Eki: 431, Kurum: 30-10-0-0 / Muamelat Genel Müdürlüğü, Belge Tarihi: 21.08.1929.
[749] *Milliyet,* "Ankara-Moskova", 9 Kanunuevvel 1929.
[750] *Milliyet,* "Rusya'nın Beynelmilel Vaziyeti", 10 Kanunuevvel 1929.
[751] *Milliyet,* "Rusya'nın Beynelmilel Vaziyeti", 10 Kanunuevvel 1929.

ile münasebetlerinin daha da ileri seviyeye taşınması adına çalışmalar yapacaklarını duyurdu. Türkiye ile Rusya'nın gerçek birer dost ülke olduklarını yenileyen Karahan, bu dostluk münasebetinin zor günlerde oluştuğunu hatırlattı.[752]

Ankara gezisi sırasında açıklamalarına devam eden Karahan, Türkiye'nin iktisadî mücadelesine de değindi. Ekonomik sahada Türklerin mücadele ruhunu takdirle karşıladıklarını söyledi. Rusya'nın da aynı dönemlerden geçtiğini belirterek Türkiye'yi en iyi anlayan ülkelerden olduklarını ifade etti. Mücadele ruhuyla birlikte metodik çalışmalarına devam eden Türkiye'nin kısa zaman içinde hedefine ulaşacağına dair bir şüphe taşımadıklarını açıkladı.[753]

Bu ziyaret önemli bir diplomatik gelişmeye sahne olmuştu. Süresi tamamlanan Paris protokolü iki yıl süreyle yeniden uzatılmıştı.[754] Bu Odessa mülakatlarında alınan kararla bir bütünlük içeriyordu. Her iki ülke de ikili ilişkilerin akıbetini kendileri belirlemeye devam ediyorlardı. Bu durumu da uluslararası platformlara taşıyorlardı. Ortak stratejiler adı altında sulh ve emniyet temelli bir politikanın yansımalarını bölgesel ülkelere benimsetiyorlardı. Karahan'a göre, iki ülkenin yan yana gelerek hareket etmesi on kuvvete karşılık gelmektedir.[755]

Paris protokolünü uzatan metin incelendiğinde 1925'te mutabakata varılan metinden farklı olmadığı görülmektedir. Taraf devletlerden her biri deniz veya kara sınırında olan komşu ülkelerle temas kurmadan ve müzakereye girişmeden önce diğer devleti bilgilendirecekti.[756] Böylece her iki devlet de birbirlerine karşı kurulması muhtemel ittifaklarda yer almayacağının taahhüdünü vermiş oluyordu. Bu bir anlamda Batı kaynaklı yapılan propagandaların işlevsiz hale getirilmesine katkı vermek adına atılmış bir adımdı.[757] Öte yandan 1925 yılında olduğu gibi 1929 sonlarında dahi ülkelerin sulh temelli bir yaklaşımla hareket edeceğinin bir göstergesi olarak kabul görüyordu. Siyasî alanda atılan bu adımların aynı şekilde ticarî sahada da gerçekleşeceğine yönelik

[752] *Milliyet,* "Türk Rus Dostluğunun Yeni Tezahürü", 14 Kanunuevvel 1929.
[753] *Hakimiyet-i Milliye,* "Samimi Dostluk", 16 Kanunuevvel 1929.
[754] *Milliyet,* "Türk Rus Muahedesi Yarın İmza Ediliyor", 17 Kanunuevvel 1929.
[755] *Hakimiyet-i Milliye,* "Türk Rus Muahedenin Temdit ve Teyidi İçin Protokol İmzalandı", 18 Kanunuevvel 1929.
[756] *Hakimiyet-i Milliye,* "Türk Rus Muahedenin Temdit ve Teyidi İçin Protokol İmzalandı", 18 Kanunuevvel 1929.
[757] *Milliyet,* "Sulh İçin", 19 Kanunuevvel 1929.

bir beklenti olmuştu. Türkiye'deki temaslarını tamamlayan Karahan, 20 Aralık 1929 tarihinde ülkeden ayrılmıştı.[758]

3.1.5.1.1.3. İkili Görüşmelerden Çıkan Neticeler

Türk Hükûmeti, Paris protokolünü Rusya ile uzatarak bölgesel tehdit edici ittifaklarda yer almayacağını bir kez daha göstermiş oldu. Uluslararası teşkilatların sulh kavramı adı altında hareket ettiğine dair bir inanç taşımıyordu. Özellikle son zamanlarda yaşanan genel sulh anlayışı zedeleyecek ittifakların gündeme getirilmesi Türkiye'nin bu konuda haklılığını ortaya koyuyordu. Bir taraftan Kellog Misakı gibi barış temelli siyasî adımlar atılırken bir yandan da uzlaşı sağlanan metinleri devre dışı bırakacak ülkelerin siyasî emellerini öne çıkartacak yeni muahede metinlerinin imza ediliyordu. Dolayısıyla Cemiyetin liderliğinde mutabakata varılan metinlerin kıymeti kalmıyordu. Türkiye Ruslarla yapmış olduğu son görüşmelerle de göstermiştir ki, ittifak sistemi yerine kendi sınırlarını koruyan saldırmazlık anlaşmalarına yönelmiştir. Elbette genel sulhun yaratılması adına teşkil edilen toplantılara katılım sağlamaya devam edecekti.

Türkiye yeni rejimiyle ülkeler arası ittifaklar içinde olmayı reddeden bir politik anlayışa sahip olmuştur. Zira Birinci Dünya Harbinde olduğu gibi ittifak sisteminin barışa değil, ülkeleri savaşa sürükleyeceğinden kaygı duymuştur. Türkiye bu anlamda açık bir politik anlayış içerisinde hareket etme konusunda kararlı davranmıştır.

Rus basını Mösyö Karahan'ın Türkiye'ye ziyaretini manşetlerine taşımıştır. Rus devlet adamının Türkiye'de samimi bir şekilde karşılandığını yazmıştır. Türk Rus devlet adamlarının birlikte verdiği bu görüntünün emperyal zihniyete karşı önemli bir mesaj olduğunu aktarmıştır.[759] Bununla birlikte Türkiye'nin emperyal oluşumları mağlup etmekle kalmayıp aynı zamanda da iç siyasetteki ıslahat hareketlerine giriştiğini vurgulamıştır. Yeni Türkiye algısının müstemleke halinde yaşayan şark milletleri üzerinde olumlu tesirler bırakacağını ilave etmiştir. Moskova'ya dönen Karahan, ikili ilişkiler kapsamında samimi duygularını ifade etmeye devam etmiştir. Şimdilik ilk işin Moskova'daki Türk elçiliği ile iletişime geçerek mevcut ticarî sorunların ortadan kaldırılması adına toplantılar düzenleyeceklerini beyan etmiştir.[760]

---

[758] *Milliyet,* "Mösyö Karahan Dün Gitti", 21 Kanunuevvel 1929.
[759] *Hakimiyet-i Milliye,* "Gazi Hazretleri Mösyö Karahan'ı Kabul Ettiler", 17 Kanunuevvel 1929.
[760] *Milliyet,* "Karahan'ın Türkiye Hakkındaki Fikirleri", 20 Kanunuevvel 1929.

SONUÇ

XX. yüzyıl başları itibariyle değişmeye başlayan dünya siyaseti, beklenmedik ve tahmin edilemeyen neticelerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Uzun yıllar boyu savaş atmosferi içinde karşılıklı mücadeleye giren Türkler ve Ruslar, Birinci Dünya Savaşın sona ermesiyle "ortak düşman algısı" etrafında kenetlenerek bölgesel çapta iş birliğine gitmişlerdir. Her iki toplumun da ortak hedefi emperyalizm anlayışının temsilcisi olarak gördükleri Batı Bloğuna mensup ülkeleri kendi topraklarından atmak olmuştur. Bu anlayış, ülke yönetimlerinin aynı ittifak altında yer almasını sağlayan en önemli faktördür.

TBMM Hükûmeti, ulusal mücadelesini tamamladıktan sonra kendi sınırlarına çekilerek yapacağı devrimlerle köklü toplumsal değişim için çalışmalara başlayacaktır. Ancak siyasî menfaatler gereği ortak paydada buluştuğu Bolşevik Rusya'sı sadece ülke içerisindeki emperyalizm uzantılarıyla bir savaş gerçekleştirmemiştir. Kapitalizm ve emperyalizmle gerçek anlamda bir savaşa girmek için Bolşevizm ideolojisinin diğer ülke sınırları içerisinde de karşılık bulması gerektiğine dair bir öğretileri mevcuttur. Ağır sanayinin gelişmiş olması ve işçi sınıfının kendi kültürlerini oluşturması nedeniyle Batı'ya yönelmişlerdir.

Birinci Dünya Savaşın neticeleri ile meydana gelen mali krizin de etkisiyle bir ihtilal beklentileri vardır. Fakat proletarya sınıfı olarak gördükleri işçi kesimi bulundukları ülke yönetimlerindeki siyasî gücü elde edememiştir. Arzu ettikleri ihtilâl haberleri Batı dünyasından gelmeyince enternasyonal toplantılarında aldıkları kararlar gereği şark toplumlarına yönelmişlerdir. Doğu toplumları sanayi alanında az gelişmiş olsa da köylü ve çiftçi kesimi, doğrudan emperyalizmin sömürü anlayışı nedeniyle üretim kapasitesini kaybetmiştir. Bu açıdan hareketle işçi sınıfının en büyük ortaklarından biri olarak gördükleri köylü ve çiftçi sınıfının da Batı ile mücadeleye hazır olduğu yönünde bir fikir birliğine varmışlardır.

Enternasyonal toplantılarında ve parti teşkilatlarında doğu dünyasındaki halk hareketlenmesinin meydana gelebilmesi adına propaganda faaliyetlerinin önemi üzerinde durmuşlardır. Şark toplumlarıyla temas etmenin çarelerini arandığı bir dönemde Anadolu'da İtilaf Bloğuna karşı ortaya çıkan Millî Mücadele hareketi, Bolşeviklerin dikkatinden kaçmamıştır. Resmî ajanslarında Anadolu'da zuhur eden siyasî süreci, doğrudan Ekim İhtilalinin etkisi olarak yorumlamışlardır. Bu açıdan bakıldığında

Mustafa Kemal Paşa'nın askerî faaliyetleri ile Bolşevizm arasında bir bağlantı olduğu savunulduğu görülmektedir.

Bolşevik Rusya'sı Türk topraklarında ortaya çıkan mücadelenin millî burjuvazi karakteri taşıdığını her fırsatta dile getirmiştir. Parti teşkilatlarında icra ettikleri toplantılarda Kemalist Türkiye kavramını kullanmıştır. Burjuvazi karakter taşımasına rağmen emperyal zihniyetle savaştıklarından dolayı TBMM Hükûmetine desteğin sonuna kadar verilmesi gerektiği inancını taşımıştır. Bağımsızlığını elde eden Türkiye belki gelecekte kapitalist anlayışlarla yeni antlaşmalar imzalayacak veya kendi millî unsurlarında oluşan yerli bir burjuvazi sınıfını yaratacaktı. Böyle bir ihtimalin yüksek olduğunu görmüş olmalarına rağmen güney sınırlarında emperyal tehditleri uzaklaştırmak amacıyla Türkiye'nin yanında yer almışlardır. Evvela Batı ittifakının Yakındoğu topraklarından atılmasını beklemişlerdir.

Ruslar, Türklerle kurduğu siyasî temasın bir sosyolojik karşılığının da olduğunun bilincindedir. Batının gizli bir biçimde imzalayarak Osmanlı topraklarını pay ettiği antlaşmaları Lenin'in direktifleriyle açıklamaları, Türk toplumu üzerinde kendilerine yönelik bir sempatinin doğmasına neden olmuştur. Üstelik Anadolu da Ruslar gibi aynı blokla mücadele içerisine girmiştir. 1900 yıllarının başından itibaren aralıklarla cephelerde savaşan halk, kısa zaman içinde siyasî bağımsızlıklarını elde etme amacındadır. Bu noktada ortak düşman anlayışı sebebiyle Ruslar onlar için artık yeni dost ülke konumundadır. Elbette halkta oluşmaya başlayan Rus sempatizanlığının oluşmasında ulusal ve yerel gazetelerin haberleri de etkili olmuştur. Türk Rus kardeşliği başlığı altında köşe yazılarının sayısı her geçen gün artmıştır.

TBMM Hükûmeti, kendi kırmızı çizgilerini kabul eden Ruslarla doğrudan temas kurmaya başladığından bu yana meclis gündeminde Bolşevizm'e karşı nasıl bir yaklaşım belirleneceğine dair muhtelif sorularla karşı karşıya kalmıştır. Mustafa Kemal Paşa başta olmak üzere, hükûmet kademesinde yer alan vekiller, Türklerin Ruslarla dost olduğunu Bolşevizm ile münasebet kurmadıklarını dile getirmişlerdir. Rusya ile kurulan dostluk ilişkisi ile Bolşevizm ideolojisine gösterilecek tavrın birbirinden farklı olduğunu belirtmişlerdir.

Türk diplomatları, Ruslara duyulan ilginin arttığı bir dönemde Bolşevizm ideolojisinin halk üzerinde nasıl bir etki yarattığına dair saha çalışmalarını da gerçekleştirme gayreti içinde olmuştur. Yaptıkları araştırmalarda halkın Bolşevizm

ideolojisinin tam olarak ne ifade ettiğine dair bir fikre sahip olmadıkları görülmüştür. Bu durum, kimi meclis üyeleri tarafından bir tehlike olarak telakki edilmiştir. Buradaki propaganda faaliyetlerinin hangi ölçüde ilerlediğini kavramak için öncellikle Bolşevizm'in ne olduğuna dair detaylı bir incelemenin yapılması gerektiği üzerinde durulmuştur.

Mecliste yer alanlar dahi bu ideolojik sisteme karşı bilgi sahibi değildir. İlmî araştırmaların yapılmadan bu ideolojik sisteme karşı alınacak politik tavrın net bir şekilde ortaya çıkamayacağı görüşü hakimdir. Hükûmet yetkilileri, Anadolu'daki Bolşevizm öğretilerinin halk nazarında nasıl karşılık bulduğunu ve bu karşılığın nasıl kanalize edilmesi gerektiğini zaman zaman tartışılmasına müsaade etmiştir. Sonuç olarak uluslararası toplantılara da iştirak edecek resmî bir partinin kurulmasında mutabakata varmıştır.

Türk yetkililer dış politikada kendilerine uygulanan siyasî izolasyonu kırmak ve savaşı idame ettirecek maddî ve cephane yardımlarını alabilmek için Bolşevik Rusya'sıyla dostluk münasebetlerini geliştirmiştir. Batı nazarında bölge üzerinde tatbik edilen ikili ilişkileri zedeleyecek propagandanın etkisi, bahsedilen yardımların ülkeye gönderilmesinde gecikmelerin yaşanmasında etkili olmuştur. Ayrıca Türk Hükûmeti savaş arifesinde kendi ülkelerindeki Bolşevik faaliyetlerine müdahale etmez veya görmezden gelirken, savaşta elde edilen zaferlerden sonra tutuklamalara varan tedbirler almıştır.

Bolşevikler, Anadolu'da şahit olunan sürece cevaben sessiz kalmış ve Türkiye'nin bir iç meselesi şeklinde yorumlar yapmış olsa da taahhüt ettikleri yardımları geciktirme yoluna gittikleri görülmüştür. Batı'nın propagandası ve TBMM'nin Bolşevik teşkilatlara yönelik tutumu kimi zaman sürecin tıkanmasına sebebiyet vermiştir. Buradaki sorun Sakarya Savaşı'ndan sonra Türkiye'ye gelen General Frunze'nin raporu neticesinde ortadan kalkmıştır.

İstiklâl Harbi, TBMM Hükûmetinin askerî başarısıyla sonuçlanmıştır. Sadece Boğazlar meselesindeki görüşmelere davet edilen Sovyetler, Türkiye'nin en önemli destekçisi olmuştur. Tam anlamıyla Türk tezini savunmuştur. Bu durum, çarlık rejiminden sonraki yeni Rus rejiminin siyasî ilkelerini Batı'ya tanıtmak adına etkili olmuştur.

Ruslar kimi zaman boğazlar meselesi görüşülürken Türklerle krizler yaşamıştır. Müzakereler süresince önemli tavizler vermesi nedeniyle tenkit içerikli haberler Rus gazetelerinde yerini almıştır. Türk Hükûmeti masadaki sorunların yüzyıllar öncesine dayandığını gerekçe göstererek bazı noktalarda geri adım atmanın zorunlu olduğunu belirtmek durumunda kalmıştır. Önceliğin Türkiye'nin siyasî ve ekonomik bağımsızlığı olduğunu hatırlatmıştır.

Lozan'da tanık olunan kriz süreçlerine rağmen bu barış metninin son derece kıymetli olduğunu düşünen Sovyetler, Türk devletinin bağımsızlığının kabul edilmesini önemli bir kazanım olarak görmüştür. İdeolojik temelli yaklaştıklarında da aynı fikir mevcuttur. Çünkü onlara göre Lozan Barışı, sosyalist düzenin bir anlamda kapitalist düşünce sistemine kurduğu bir üstünlüktür. Rus iç savaşı, Türk İstiklâl Harbi ve Lozan Barış Antlaşması, kapitalist ve emperyalist bloğa vurulan darbenin sonuçları şeklinde yorumlanmıştır. Ayrıca Lozan süreci, şark ülkelerinin cesaretlenmesi ve teşkilatlanması için bir örnek teşkil edeceği yönünde tahminleri vardır. Lozan Barış metni ile gelen Türkiye'nin bağımsızlığı doğu toplumlarına bir rehber olacaktı. Kemalist Türkiye'nin gerçekleştirdiği mücadele, doğu toplumlarına ilham kaynağı idi.

İstiklâl Harbi safhası kapandıktan sonra hem Batı hem de Doğu dünyasında Türk Sovyet münasebetlerinin nasıl şekil alacağına dair ortaya çıkan soruların cevabı, kısa bir zaman dilimi içinde ortaya çıkacak gibi değildi. Ancak Bağımsız Türkiye karşısında ilişkileri geliştirmek isteyen devletler arasında elbette Sovyetler avantajlı bir konumdaydı. Zira Millî Mücadele dönemlerinde tesis ettikleri dostane ilişkiler, bahsedilen avantajın temel sebebi idi. Sovyet Rusya biliyordu ki artık karşılarında emperyal blokla mücadele eden bir hükûmet yoktu. Kemalist veya Milliyetçi Türkiye olarak adlandırdıkları yeni rejimle yoluna devam eden Türklerin, siyasî ve iktisadî sahada ne gibi adımlar atacağı yönünde net bir fikre sahip değildi.

Türkiye ile var olan dostluğun daha da geliştirilmesi gerektiğini düşünüyordu. Bölgesel sorunların çözümünde Türklerle birlikte hareket etmeden olumlu netice almak mümkün görünmüyordu. Öte yandan doğuda bekledikleri ihtilal oluşumları veya kapitalist bloğuna karşı hareketlerin ortaya çıkması için Türkiye ile kurulan temas devam ettirilmeliydi. Türkiye ile yaşanması muhtemel bir kriz, kendilerinin Doğu dünyasıyla var olan ilişkilerini zedeleyebilirdi. Bu bir anlamda İslam dünyasının ağırlıklı olduğu Asya toplumlarında komünizm ideolojisine karşı bir hareket ortaya çıkmasına neden olabilirdi.

Böyle bir oluşumun zuhur etmesi elbette kendi millî kurtuluş hareketini başarıya ulaştıramayan doğu toplumların yeniden Batı'nın nüfuzuna girmesi anlamına gelecekti. Bolşeviklerde hem ideolojik hem de siyasî ve iktisadî gerekçeler sebebiyle Türkiye ile bağların güçlendirilmesi yönünde bir görüş ortaya çıkmıştır.

Türk Hükûmeti, İstiklâl Harbi devam ederken emperyal zihniyeti düşman olarak gördüklerini ancak kapitalist anlayışla herhangi bir mücadele içerisinde olmadıklarını beyan eden açıklamalarda bulunmuştur. Rus desteğine ihtiyaç duyan Türkler, kritik evrelerden geçerken hem emperyalizm hem de kapitalizme düşman olduklarını beyan etmiştir. Fakat Lozan sonrası Türkiye, kendi millî burjuva kesimini oluşturmak amacıyla dönemsel olarak korumacı bir politika etrafında hareket etmiştir. Bu da devletin aslında kapital ekonomik sistemle bir mücadele içinde gerçek anlamda girmediğini göstermektedir. 1929 Dünya Buhranı sırasında alınan tedbirler, planlı bir ekonomik süreci devreye sokmuş olsa da millî sermaye ile yol almıştır. Millî sermayenin erişemeyeceği alanlara devlet kendi gücünü göstererek atımlarını gerçekleştirmede geri adım atmamıştır.

1923 sonrası Türk dış politikasının en temel gayesi, Lozan'da halledilemeyen sorunların çözümü olmuştur. Bu durum, Millî Mücadele dönemlerinde Rusya ile dostluğun inşa edilmesine neden olan ortak düşman algısında değişimin yaşandığını göstermektedir. Türkiye Lozan sonrası bir bütün olarak emperyal oluşumu tehdit olarak görmemiş, sadece sorunlarla karşı karşıya kaldığı ülkelerle sorunlarını çözme arayışına girmiştir. Bu sorunların devamlılık kazanması, Türk - Sovyet münasebetlerine olumlu yönde yansımıştır. 1923-1929 yılları arasındaki Türk - Sovyet ilişkilerinin seyri, bir anlamda Türkiye'nin Batı ile kurduğu münasebetlerle bağlantılı olmuştur.

Türkiye, Rusya'da çarlık rejimini görmektense sosyalist bir Rusya'yı görmeyi tercih etmiştir. Batı ile meselelerini gidermek için diplomatik temaslarını devam ettiren Türkler, Doğu dünyasındaki ilişki ağını ise Rusya üzerinden planlamaktadır. Meclis toplantılarında ve katıldığı davetlerde Mustafa Kemal Paşa, Ruslarla birlikte şark ülkeleri üzerinde yeni bir politikanın inşa sürecine girebileceklerine dair mesajlar vermiştir. Öyle görülüyordu ki, Türkiye İstiklâl Harbinde olduğu gibi Batı karşısında Sovyetleri dengeleyici bir güç unsuru olarak görmeye devam etmiştir. Her iki ülke de dış politikada aynı hedef doğrultusunda bir araya gelmiştir. İç siyasette emniyet, dış siyasette ise sulh anlayışı, her iki ülke yönetiminin de savunduğu diplomatik ana unsur olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti ve Sovyet Rusya, genel barışın dünya ülkeleri üzerinde tesis edilebilmesi için bölgesel ikili antlaşmaların öne çıkması gerektiğini savunmuştur. Avrupa bazlı oluşan yeni ittifak sistemlerin genel barışın muhafaza edilmesinde herhangi bir katkı vermeyeceği görüşü kabul görmüştür. Milletler Cemiyeti'nin kendi ilkelerini uygulamaktan ziyade galiplerin siyasî çıkarlarını koruyan adımlar atması nedeniyle yeni savaş atmosferlerin meydana gelmesine hizmet ettiği vurgulanmıştır.

Her iki ülke yönetiminin bahsettiği sistem Locarno ile oluşan yeni dünya düzenidir. Bu düzenle Kıta Avrupa'sında yer alan ülkeler, kendi sınırlarını garanti altına almak ve Almanları yeniden diplomatik sürecin içine sokmak için ortak mesai harcamışlardır. Hangi durumlarda savaş seçeneğinin konuşulması gerektiğine dair yeni kararlar almışlardır. Ancak mutabakata vardıkları yeni sistem, bölgesel bir sulh için planlanan bir sürecin neticesi olmuştur. Locarno ile dış politikada izole edildiklerini savunan Türkler ve Ruslar, diplomatik bir karşılık vermenin arayışı içinde çalışmalarına başlamışlardır.

Ruslar, Batı sınırında Almanya üzerinden yeni bir tehdit algısı ortaya çıktığını düşünmüştür. Türkiye ise Musul konusunda cemiyetin taraflı kararı neticesinde eski ortağını yeniden hatırlamıştır. Locarno nedeniyle Batı Avrupa'sı Moskova'dan sonra tarafların bu sefer Paris'te bir araya gelmesine ortam hazırlamıştır. İmza edilen tarafsızlık antlaşması ile birbirlerine karşı kendileri için tehdit oluşturan ittifaklarda yer almayacaklarına dair taahhütlerde bulunmuşlardır. Bu ikili antlaşma metinler ile devletler arasında sulhun ve emniyetin gerçek anlamda ortaya çıkacağını ifade eden ülke hariciyecileri, bu anlayışla hareket ederek şark ve balkan ülkeleriyle de buna benzer antlaşmaları imza etmişlerdir.

Türkiye'nin ve Sovyet Rusya'nın yeni diplomatik usulleri, Batı tarafından propaganda malzemesi olarak kullanılmıştır. İngiliz bürokrasisine göre, Türkler ve Ruslar şark ülkelerini de yanlarına alarak Milletler Cemiyeti'ne karşılık Asya'da yeni bir teşkilat hazırlığı içinde olmuşlardır. Özellikle Türkiye üzerinden Afganistan, Çin ve İran elçiliklerin doğrudan ve dolaylı temasları bu yorumun ortaya çıkmasında rol oynamıştır.

Böyle bir siyasî karmaşanın yaşandığı bir dönemde Avrupa menşeili gazetelerin Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üye olacağına dair haberlere yer vermesi, Türkiye ile Rusya arasında yeni bir bunalımın meydana gelmesine yol açmıştır. Paris'ten bir yıl sonra taraf ülke heyetleri bu sefer de Odessa şehrinde bir araya gelmişlerdir. Avrupa bu

görüşmeleri yakından takip etmiştir. Çünkü bu toplantı gerçekleşmeden önce Sovyetler tüm elçiliklerini partinin genel toplantısına davet etmiş, geniş çaplı bir kongre sürecini yürütmüştür. Bu adım, Batı'da Rusların dış politikada yeni kararlar almanın arifesinde olduğunu düşündürmüştür. Asya merkezli bir teşkilatın varlığını daha şiddetli biçimde dile getirmişlerdir. Odessa mülakatları sonucunda taraf heyetler yüzeysel açıklamalarda bulunmuştur. Rus tarafı, iki ülke ilişkilerinde herhangi bir sorun teşkil eden bir meselenin olmadığını belirtirken Türk tarafı ise, geleceğe yönelik dış politikada ortak devam etmede kararlı olduklarını ifade etmiştir. Tarafların siyasette emniyet parolası etrafında devam edeceklerini açıklaması son derece kıymetlidir.

Belirtmek gerekir ki, siyasette emniyet ilkesiyle ortak strateji temelinde hareket etme anlayışı, her iki ülkenin onayladığı bir yaklaşımdır. Türkler, siyasî bağımsızlıklarını Lozan'la sağladıktan sonra kendi iç politikalarına yönelerek devrimlerini gerçekleştirme amacında olmuşlardır. Yeni rejimin toplum bünyesinde kabulü kolay değildi. Karşılarında uzun yıllar boyunca saltanat sistemiyle yönetilen bir halk kitlesi bulunmaktadır. Cumhuriyet kazanımlarının halk nazarında içselleştirilebilmesi için önemli devrimlere ihtiyaç vardı. Bunu yaparken de dış politikada önemli sorunlarla karşı karşıya kalmamaları gerekiyordu. Ülke yönetimi kendi iç siyasetine yönelmeliydi. Dolayısıyla sınır güvenliği ile ilgili bir sorun yaşamamak için bölgesel çapta sulh antlaşmalarını hayata geçirmeyi düstur edinmişti.

Öte yandan Ruslar ise, Avrupaî ülkelerinden beklediği ihtilal hareketleri meydana gelmeyince Stalin liderliğinde Tek Ülkede Sosyalizm ilkesiyle hareket etmeye başlamıştı. Evvela ülke topraklarında tam anlamıyla sosyalist düzenin kurulması gerektiğini düşünmüşlerdi. Bunun için de planlı sanayi projelerini tatbik etmişlerdi. Rus topraklarında sosyalist temelli bir devlet düzeni hayata geçirme aşamasındayken Sovyetler sınırlarında yeni bir emperyal tehdit ile karşılaşmak istemiyorlardı. Dış politikada sulh ve emniyet temelli bir siyasî sürecin yürütülmesini mantıklı buluyorlardı. Bu sebeplerden dolayı amaçlar farklı da olsa her iki komşu ülke yönetimleri, emniyet ve sulh kavramlarını öne çıkaran yeni siyasî pozisyonlarını belirlemişti.

1923-1929 yılları arasında Türkler ve Ruslar, ortak strateji adı altında birlikte hareket etmişlerdi. Türkiye'nin Batı ile ilgili mevcut sorunlarının devamı ve Sovyetlerin Doğu dünyası üzerindeki ideolojik yaklaşımında Türkiye'ye ayrı bir değer vermesi nedeniyle iki ülke ilişkileri Lozan'dan sonra da kaldığı yerden devam etmiştir. Ancak

Türkiye'nin Batı ile sorunlarını masa başında halletmeye başlaması ve Batı yanlı bir çizgiye evrilmesi Sovyetlerde memnuniyetsizlikle karşılanmıştır. Ekonomik buhranla gelen yeni iktisadî süreçler, Türk – Sovyet münasebetlerinde yeniden yukarıya doğru bir ivmenin görülmesine tanık olunmasını sağlamış olsa da geçmişteki politik alandaki birliktelik eski görünümüne kavuşamayacaktır.

KAYNAKÇA

1-Arşiv Kaynakları[761]

A- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

B- TÜSTAV Arşivi (Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı)

- Feridun GÜRGÖZ Süreli Yayınlar Arşiv Fonu
- Komintern Arşiv Fonu
- Mete Tunçay Arşiv Fonu

2-Resmî Yayınlar[762]

Düstur

İstatistik Yıllıkları

Parti Kongre Zabıtları

TBMM Gizli Celse Zabıtları

TBMM Zabıt Cerideleri

3-Süreli Yayınlar: Dergiler ve Gazeteler[763]

Akşam

Ayın Tarihi

Aydınlık

Belleten

Emel (Amasya)

Hakimiyet-i Milliye

Halk (Konya)

---

[761] Kullanılan arşiv belgelerinin tarih bilgileri ve belge numaraları metin içerisinde yer almaktadır.
[762] Metinde kullanılan resmî yayınların tarih ve günleri belirtilmiştir.
[763] Belirtilen süreli yayınların tarihleri metin içerisinde yer verilmiştir.

İkdam

İrade-i Milliye

Kadro

Kooperatifçilik

Milliyet

Orak ve Çekiç

Ülkü

Vatan

4- Araştırma ve İnceleme Eserler

A- Makaleler

Armaoğlu, Fahir, "1920 Yılında Millî Mücadele ve Sovyet Rusya", 7. *Türk Tarih Kongresi (Kongreye Sunulan Bildiriler),* Cilt 2, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1973.

_____, "Bolşevik İhtilali ve Self Determanition Prensibi", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.17, Sayı 2, Ankara 1962.

Aslan, Yavuz, "Moskova Antlaşmasından Sonra Türk-Sovyet İlişkilerinde Yaşanan Sorunlar ve Mustafa Kemal Paşa – Frounse Görüşmeleri", *Erzurum Atatürk Üniversitesi Atatürk Dergisi*, C.II, Erzurum 2002.

Ataöv, Türkkaya, "Sovyet Rusya Komünist Partisi", *Anakara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15.Cilt, Sayı 2, Ankara 1960.

_____, "Sömürgecilik Tarihi ile İlgili Sovyet Çalışmaları", *Ankara Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi,* C.25, Sayı 4, Ankara 1970.

Bayur, Hikmet, "Birinci Genel Savaştan Sonra Yapılan Barış Antlaşmalarımız", *Belleten Dergisi*, C.XXX, Sayı 117, Ankara 1966.

_____, "Mustafa Suphi ve Millî Mücadeleye El Koymaya Çalışan Başı Dışarda Akımlar" *Belleten Dergisi,* C. 35, sayfa 141, Ankara 1971.

Bekcan, Umut, "Devrimden Sonra Bolşeviklerin Zorunlu Dış Politikası 1917-1925", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 68, Sayı 4, Ankara 2013.

Bige Sükan, Yavuz, " Türk Kurtuluş Savaşı Yıllarında Uluslararası Rekabet Alanı Olarak Trasnkafkasya ve Türkiye'nin Ekonomik İlişkileri ", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi,* Sayı 4, İstanbul 2003.

Buntürk, Seyfettin, "Sovyet Kaynaklarında Millî Mücadele Konusu", haz. Arzu Güvenç, Murat Saygın, *ATAM Başkanlığı Millî Mücadele Zafer Yolu Sempozyumu*, Cilt 2, Ankara 2014.

Çolak, İhsan, "Moskova Antlaşmasına Giden Yol: Millî Mücadele Döneminde TBMM Bolşevik İlişkileri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 49, Cilt XVII, Ankara 2001.

Efendiyava, Nilüfer, "1920'lilerin Başında Türk Halkının Millî Kurtuluş Savaşının Resmi Sovyet Basınında Yansıtılması", *10. Türk Tarih Kongre Bildirileri,* C. VI, Ankara 1994.

Ergün, Aybars, "Atatürk ve Devrim'e Bakış", *Atatürk Yolu Dergisi,* Sayı 7, Ankara 1991.

Eroğlu, Cem, "Marksist Devlet Kuramı Hakkında Bir Not", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi,* Cilt 29, Sayı 1, Ankara 1974.

Haspolat, Evren, "Meşrutiyetin Üç Halkçılığı ve Kemalist Halkçılığa Etkileri", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,* Sayı 47, Ankara (Bahar) 2011.

Hergüner, Mustafa, "Millî Mücadele'de Sovyetlerin Kafkas Limanlarından Yapılan Deniz Nakliyatı ve Enosis Şilebinin Ele Geçirilmesi", *Sekizinci Askerî Tarih Semineri I*, Ankara 2003.

Kaymaz, Nejat, "Türk Savaşının Tarihsel Konumu ve Niteliği", *Belleten Dergisi*, C.40, Sayı 160, Ankara 1976.

Kurat, Akdes Nimet, *"Makaleler",* haz. Nihat Yazılıtaş ve Ahmet Vurgun, Cilt II, Ankara 2015.

Kurat, Yuluğ Tekin, "1878-1919 Türk-Rus İlişkileri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XVI, Sayı 27, Mayıs 1992.

Meyer, Mihail Serafimoviç, "Arşiv belgeleri Işığında Lozan Konferansı Sırasında Türk-Rus İlişkileri", çev. Fatih Yapıcı, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C.3, Sayı 5, Ankara 2009.

N.V. Yeliseyeva, *Yakın Çağlar tarihi,* çev. Yunus Çakır, İstanbul 1975.

Odabaşı, Arda, "Hakimiyyet-i Milliyye Gazetesinde Bolşevizm Algısı ve İslam Dünyasına Bakışı", *İletişim Çalışmaları Dergisi,* Sayı 7, İstanbul 2015.

Ökçün, Gündüz, "Dış Politikada Millî Menfaat", *Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi,* Cilt 13, Sayı 4, Ankara 1958.

Öngör, Sami, "Siyasi Coğrafya ve Jeopolitik", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi,* C.18, Sayı 1, Ankara 1963.

Özer, Burak, Özen, Dilvin "Kemalist İdeoloji Bağlamında Kent-Taşra Kurgusu ve Kent Psikolojisi", *Liberal Düşünce Dergisi*, Sayı 96, Güz 2019.

Özgiray, Ahmet, "İngiliz Belgeleri Işığında Türk İran İlişkileri 1920-1938, *Atatürk Araştırma Dergisi*, Cilt 11, Sayı 33, Kasım 1995.

Savaş, Vural F, "Atatürkçü İdeoloji ve Çağdaş İdeolojiler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* C.4, Sayı 11, Ankara 1988.

Sonyel, Salahi Ramadan, "Kurtuluş Savaşı Zamanında Doğu Siyasamız", *Belleten Dergisi*, C.41, Sayı 164, Ankara 1977.

Toprak, Zafer, "Türkiye'de Narodnik Milliyetçiliği ve Halkçılık 1908-1918", *Türkler*, H.C. Güzel, K. Çiçek & S. Koca (edit.), Cilt: 14, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara 2002.

Turan, Şerafettin, "Türkiye Cumhuriyeti Yeni Devlet Modeli ve Nitelikleri", *Atatürk Yolu Dergisi,* Cilt 1, sayı 3, Ankara 1989.

Yurdigül, Aslı ve Çakar, Banu Erdoğan "Sovyet Basınında Türkiye ve Türkiye Cumhuriyeti'nin İlanı: Pravda ve İzvestiya Gazeteleri Örneği", *Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 47, Konya 2019.

B- Kitaplar

A.Rustow, Dankwart, *The Communist İmpact on Turkey and İran 1918-1954,* Chicago 1954.

A.Wade, Rex, Triumph and Retreat 1920-1922, Documents of Soviet History, Academic Press 1993,

Adıgüzel, Emre, *Komintern Belgelerinde Türkiye Kurtuluş Savaşı,* çev. Fatma Mercan, İstanbul 1985.

Ahmed, Faroz, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye,* İstanbul 2006.

_____, *Modern Türkiye'nin Oluşumu,* çev. Yavuz Alogan, 2. Baskı, İstanbul 1994.

Akbulut, Erden, Tunçay, Mete, *Beynelmilel İşçiler İttihadı,* İstanbul 2009.

_____, *İstanbul Komünist Grubundan Aydınlık Çevresi,* Cilt III, İstanbul 2013.

_____, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası 1920-1923*, İstanbul 2016.

_____, *Türkiye Komünist Partisinin Kuruluşu 1919-1925,* İstanbul 2020.

Alp, Tekin, *Kemalizm,* İstanbul 1936.

Anadolu Matbaası, İktisadî Esaslarımız, "Çiftçi Grubunun İktisadî Esasları", İzmir 1339 (1923).

_____, İktisadî Esaslarımız, "İşçi Grubunun İktisadî Esasları", İzmir 1339 (1923).

_____, İktisadî Esaslarımız, "Tüccar Grubunun İktisadî Esasları", İzmir 1339 (1923).

Aralov, *Bir Sovyet Diplomatın Türkiye Anıları*, 2. Baskı, Ankara 1985.

Arar, İsmail, *Atatürk'ün Halkçılık Programı,* İstanbul 1963.

Ascher, Abraham, *Kısa Rusya Tarihi,* çev. Yavuz Alogan, İstanbul 2020.

Aslan, Cevdet, *Türk-Sovyet Halklarının Kardeşliği,* İstanbul 1976.

Atatürk Bütün Eserler Danışma Kurulu*, Atatürk'ün Bütün Eserleri* C. XVIII (1925-1927), İstanbul 2006.

_____, *Atatürk'ün Bütün Eserleri,* Cilt VI (1919-1920), 2. Baskı, İstanbul 2003.

_____, *Atatürk'ün Bütün Eserleri,* Cilt VIII (1920), 2. Baskı, İstanbul 2004.

_____, *Atatürk'ün Bütün Eserleri,* Cilt IX (1920), İstanbul 2002.

_____*, Atatürk'ün Bütün Eserleri,* Cilt XII (1921-1922), II. Baskı, İstanbul 2005.

_____*, Atatürk'ün Bütün Eserleri,* Cilt XV (1923), İstanbul 2005.

Atatürk, *Medeni Bilgiler Türk Milletinin El Kitabı*, 2. Baskı, İstanbul 2010.

Avcıoğlu, Doğan, *Millî Kurtuluş Tarihi 4,* Baskı III, İstanbul 1979.

Aydemir, Şevket Süreyya*, Grev nedir*, İstanbul 1340 (1924).

Aykut, Selim Sabit, *İktisadî ve Ticarî Rakamlarla Türkiye'de Harici Ticaret*, I. Cilt, Ankara 1944.

Aykut, Şeref, *Kamâlizm (Cumhuriyet Halk Fırkası Programının İzahı),* İstanbul 1936.

Balcı, Ali, *Türkiye Dış Politikası,* 2. Baskı, İstanbul 2017.

Baron, Nolde, *Rus Eski Rejimi ve Bolşevik İnkılabı*, çev. Menemenli Zade Ethem, İstanbul 1932.

Başbakanlık İstatistik Umumi Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı 1939-1940,* XI. Cilt, Neşriyat Yayınevi, Ankara.

Bedel, August, *Kadın ve Sosyalizm,* çev. Sabiha Zekeriya, İstanbul 1935.

Belen, Fahri, *Türk Kurtuluş Savaşı,* İstanbul 2014.

Bilge, A. Suat, *Güç Komşuluk Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964,* Ankara 1992.

Bilsel, Cemil, *Dünya Barış Buhranında Boğazlar – Türk Boğazları,* Ankara 2022.

Bottomore, Tom, *Marksist Düşünce Sözlüğü*, çev. Mete Tunçay, 3. Baskı, İstanbul 2002.

Bouvier Maurice, Jean İbarrola, Ajam, ve Pasuarelli, Nicola *Martksist Ekonomi Sözlüğü*, çev. B. Aren – İ. Yasar, İstanbul 1977.

Bozkurt, Mahmur Esat, *Toplu Eserler 2*, İstanbul 2014.

Callinicos, Alex, *Troçkizmin Tarihi,* çev. Mahmut Kurtoğlu, İstanbul 1991.

Carlo, Antonio, *Sovyetler Birliğinin Sosyoekonomik Karakteri*, İstanbul 1985.

Carr, Edward Hallett, *Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi 1917-1929,* çev. Levent Cinemre, 3. Baskı, İstanbul 1992.

Cebesoy, Ali Fuat, *Moskova Hatıraları,* İstanbul 2002.

_____, *Siyasi Hatıralar Büyük Zaferden Lozan'a*, Cilt 1, İstanbul 2002.

Celal Nuri, *Türk İnkılabı,* İstanbul 1926.

Cerrahoğlu, Ahmet Nevzat, *Sosyalizm Tarihinde Ünlü Düşünürler Ansiklopedisi*, Cilt 4, İstanbul 1964.

Cerrahoğlu, Ahmet, *Türkiye'de Sosyalizm,* Üçüncü Kitap, İstanbul 1957.

CHP Genel Sekreterliği Yayın Bürosu, *CHP'nin Temel İlkelerinden Devletçilik ve Halkçılık*, Ankara 1965.

CHP'de 25 Yıl: 1923-1948, Ulus Basımevi, Ankara 1948.

Cumhuriyet Halk Fırkası Beyannamesi, Ankara 1339-1342 (1923-1926).

Cumhuriyet Halk Fırkası, *CHF'nin Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları (10-18 Mayıs 1931),* Devlet Matbaası, İstanbul 1936.

Çavdar, Tevfik, *Millî Mücadele Başlarken Sayılarla Vaziyet ve Manzara-i Umumiyye,* İstanbul 1971.

_____, *Millî Mücadele'ye Başlarken Sayılarla durum ve Genel Görünüm I*, Mayıs 2001.

_____, *Millî Mücadele'ye Başlarken Sayılarla durum ve Genel Görünüm II*, Mayıs 2001.

Çerniçenkina, Natalya, *Rus Arşivlerine Göre Moskova ve Kars Konferansları Tutanaklar ve Belgeler*, İstanbul 2014.

D. Şişmanov, *Türkiye'de İşçi ve Sosyalist Hareketi*, çev. Tuğrul Deliorman, Narodna Prosveta Devlet Yayınevi, Sofya 1965.

D. Tüfekçi, Gürbüz, *Atatürk'ün Düşünce Yapısı*, 3. Baskı, Ankara 1986.

Davies, R.W, Harrison Marks, Wheatcroft, S.G, *The Economic Transformation of the Soviet Union 1913-1945*, New York 1944.

Deny, Jean, *Yeni Türkiye (Cumhuriyet Tarihi),* çev. Sencer Kodolbaş, Ankara 2000.

Deutscher, Isaac, *Bitmemiş Devrim,* çev. Seçkin Çağan, İstanbul 1969.

Doğanay, Rahmi, *Millî Mücadele'de Karadeniz (1919-1922),* Ankara 2011.

Eliçin, Emin Türk, *Kemalist Devrim İdeolojisi,* İstanbul 1970.

Emin, Mehmet, *Halk Hükûmeti Halkçılık,* Ankara İstihbarat Matbaası, Ankara 1339 (1923).

Engin, M. Saffet, *Kemalizm İnkılabının Prensipleri*, Birinci Cilt, İstanbul 1938.

Erdem, Hamit, *1920 Yılı ve Sol Muhalefet*, 2. Baskı, İstanbul 2019.

Ferro, Marc, The Bolshevik Revolution A Social History of the Russian Revolution, Translate by Norman Stone, 1980.

Genelkurmay Başkanlığı*, Türk İstiklal Harbi,* C.VII, Ankara 1975.

Giritli, İsmet, *Kemalist Devrim ve İdeolojisi,* İstanbul 1980.

Gökalp, Ziya, *Makaleler 4,* haz. Ferik Ragıp Tuncor, Ankara 1977.

_____, *Türkçülüğün Esasları,* İstanbul 1976.

Gökay, Bülent, *Bolşevizm ve Emperyalizm Arasında Türkiye 1918-1923,* çev. Sermet Yalçın, İstanbul 1998.

Gürün, Kamuran, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, 2. Baskı, Ankara 2010.

Halıcı, Şaduman, Burgaç, Murat *Atatürk Devri Yazarlarının Kaleminden Altı Ok (1919-1938),* Ankara 2016.

Halil, Neşet, *Büyük Meclis ve İnkılap,* Ankara 1933.

Hasanli, Jamil, The Sovietization of Azerbaijan 1920-1922, The University Utah Press 2018.

Hiç, Mükereem, *Kapitalizm, Sosyalizmi Karma Ekonomi ve Türkiye,* İstanbul 1970.

Hüsnü, Şefik, *Türkiye ve İçtimaî İnkılap,* İstanbul 1338 (1922).

Irmak, Sadi, *Devrim Tarihi*, İstanbul 1967.

İnan, Afet, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler,* 8. Baskı, İstanbul 2009.

İnönü, İsmet, *Cumhuriyetin İlk Yılları (1923-1938),* Cilt 1, İstanbul 1998.

_____, *Hatıralar,* 2. Kitap, Ankara 1987.

İnternational Publishers, *Political Economy in the Soviet Union,* New York 1944.

J. Hirst, Samuel, *Against Liberal Order: The Soviet Union, Turkey and Stalist İnternationalism 1919-1939,* Oxford University Press 2024.

J. Löturner, *Sosyalizm,* çev. Haydar Rıfat, İstanbul Matbaası 1933.
Jacobson, Jon, *Locarno Diploamcy Germany and West 1925-1929,* New Jersey 1972.
Jan Zürcher, Eric, "Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları", *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce (Kemalizm)*, Cilt 2, 6. Baskı, İstanbul 2009.
Joukoff Eudin, Xenia, C. North Robert, *Soviet Russia and the East 1920-1927,* Seconf Printing, California 1964.
K. Debo, Richard, Survival and Consolidation the Foreign Policy of Soviet Russia 1918-1921, London 1992.
Kamalov, İlyas, Svistunova, İrina, *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri,* Ankara 2010.
Kapur, Harish, *Soviet Russia and Asia 1917-1927,* New York 1967.
Karabekir, Kazım, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul 1960.
Kars, H. Zafer, *İttihat ve Terakki'ye Göre Rus Devrimi,* İstanbul 2024.
Kemal, Nurset, *Halkçılık ve Köycülük*, Ankara 1934.
Keyder, Çağlar, *Emperyalizm Azgelişmişlik ve Türkiye,* 2.Baskı, İstanbul 1978.
Kırımer, Cafer Seydiahmet, *Rus Tarihinin İnkılaba, Bolşevizm'e ve Cihan İnkılabına Sürüklenmesi*, İstanbul 1948.
Kışlalı, Ahmet Taner, *Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi,* 7. Baskı, Ankara 2001.
Koç, Yıldırım, *Kemalist Devrimin Niteliği,* İstanbul 2020.
Komünist Enternasyonal Belgelerinde Türkiye Dizisi 1, *Boğazlar Meselesi Lozan ve Montrö*, İstanbul 1977.
Komünist Enternasyonal Programı 1928, çev. İsmail Yarkın, İstanbul 2001.
Lacoste, Yves, *Az Gelişmiş Ülkeler,* çev. Yaşar Gürbüz, İstanbul 1965.
Lenin, *İlk Bolşevik Kongresi,* çev. Talat Gürsoy, Ankara 1977.
_____, *Rus Sosyal Demokrat Partisinin Kuruluşu*, çev. Ahmet Kılıç, İstanbul 1977.
_____, *Sosyalizm*, çev. Güneş Şahiner, İstanbul 1960.
_____, *Sosyalizme Geçiş Döneminde Ekonomi,* Devrim Yazıları III, çev. Ferit Burak Aydar, İstanbul 2010.
Lenin, Stalin, Mao, Dimitrov, *Türkiye Üzerine,* çev. Cafer Topçu, İstanbul 1977.
Makal, Ahmet, *Ameleden İşçiye (Erken Cumhuriyet Emek Tarihi Çalışmaları),* İstanbul 2007.
Marksizm ve Leninizmin İlkeleri, çev. Nadiye R. Çobanoğlu, Cilt 2, 6. Baskı, İstanbul 1989.

Marksizm ve Leninizmin İlkeleri, çev. Nadiye R. Çobanoğlu, Cilt 3, 6. Baskı, İstanbul 1989.

Maya Yayınevi, *Lenin Döneminde Komünist Enternasyonal Belgeler,* Cilt I, çev. Orhan Dilber, İstanbul 1997.

_____, *Lenin Döneminde Komünist Enternasyonal Belgeler,* Cilt II, İstanbul 2002.

Meram, Ali Kemal, *Türk Rus İlişkileri Tarihi*, İstanbul 1969.

Meray, Seha L, "*Lozan Barış Konferansı",* 3. Baskı, Cilt 8, İstanbul 2001.

Müderrisoğlu, Alptekin, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları,* 2. Baskı, Ankara 2013.

Mütercimler, Erol, *Kurtuluş Savaşında Denizden gelen Destek,* İstanbul 1992.

N. Howard, Harry, *The Partition of Turkey a Diploamtic History 1913-1923,* The University Oklahoma Press 1931.

Nehru, Jawarharlal, *Sosyal Devrimler ve Ulusal Savaşlar,* çev. Mehmet Emin Bozarslan, İstanbul 1970.

Nimetullah, Halil, *Halkçılık ve Cumhuriyet ve Türk Halkçılığı Cumhuriyeti*, İstanbul 1930.

Nurer Uğurlu, *Bakü 1920 Doğu Halkları Birinci Kurultayı (Belgeleri 1),* çev. Ali Alev, İstanbul 2000.

_____, *Bakü 1920 Doğu Halkları Birinci Kurultayı (Belgeleri 2),* çev. Ali Alev, İstanbul 2000.

_____, *Bakü 1920 Doğu Halkları Birinci Kurultayı (Belgeleri 3),* İstanbul 2000.

Nutku, Emrullah, *Denizden Sesler Geliyordu,* İstanbul 1973.

Oran, Baskın, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeleri Yorumlar 1919-1980,* C.I, XIV Baskı, İstanbul.

_____, *Türki Dış Politikası (1919-1980),* Birinci Cilt, 15. Baskı, İstanbul 2009.

Ökçün, Gündüz, *Türkiye İktisat Kongresi 1923 İzmir,* 3. Baskı, Ankara 1981.

Ökte, Ertuğrul Zekai, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Yurt İçi Gezileri (1922-1938),* Cilt I, İstanbul 2000.

Özalp, Kazım, *Millî Mücadele (1919-1922),* Cilt I, III. Baskı, Ankara 1988.

Paloox, Christian, *Lenin ve Rosa Luxenburg'da Emperyalizm Sorunu*, çev. Mustafa İşçi, İstanbul 1974.

Perinçek, Doğu, *Komintern Belgelerinde Türkiye*, 3. Baskı, İstanbul 2020.

Perinçek, Mehmet, *Atatürk'ün Sovyetlerle Gizli Görüşmeleri,* İstanbul 2005.

_____, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar,* İstanbul 2001.

Politika Sözlüğü, çev. Beyhan Mazlum, İstanbul 1979.

Quinn, John, Soviet Foreign Policy 1917-1947, London 1947.

Ronart, Stephan, *Bugünkü Türkiye,* çev. B.T. Şaman, Matbuat Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Devlet Basımevi, İstanbul 1937.

Rozaliyev, Y.N, *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri (1923-1960)*, çev. Azer Yanan, Ankara 1978.

S. Wandycz, Pıotr, *France and Her Eastern Allies 1919-1925*, The University Minesota Press 1962.

Sander, Oral, *Siyasi Tarih 1918-1994*, 26. Baskı, Ankara 2016.

Saray, Mehmet, *Atatürk'ün Sovyet Politikası,* 2. Baskı, İstanbul 1990.

Saydan, Ahmet, *Yedi Sosyalist Ülkede Dün Bugün Yarın,* TÜSTAV.

Sayılgan, Aclan, *Solun 94 Yılı 1871-1965*, Ankara 1968.

_____, *Türkiye'de Sol Hareketler,* 3. Baskı, İstanbul 1976.

Schlesinger, Rudolf, *Marksizm ve Sovyet Hukuk Teorisi,* çev. Metin Aktan, İstanbul 1974.

Siriani, Carmen, *İşçi Denetimi ve Sosyalist Demokrasi Sovyet Deneyimi*, çev. Kumru Başoğlu, İstanbul 1990.

Sonyel, Salahi Ramadan, *Kaygılı Yıllar İngiliz Belgeleriyle Kurtuluş Savaşının Perde Arkası*, 2. Baskı, İstanbul 2012.

_____, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisinin Türkiye'deki Eylemleri,* Ankara 1995.

_____, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika 1,* 2. Baskı, Ankara 1987.

Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi, *Sovyetler Birliği Komünist Partisi (Bolşevik) Tarihi*, İstanbul 1975.

Söylemezoğlu, Galip Kemali, *Hariciye Nezaretinde 30 Sene 1892-1922,* C.4 Son Kısım, İstanbul 1955.

Spector, İvar, The Soviet Union and the Muslim World 1917-1958, University Washington Press, Seattle 1959.

SSCB Bilimler Akademisi, *Uluslararası İşçi Sınıfı Hareketi Tarihi*, çev. Şükrü Alpagut, Cilt II, İstanbul 2021.

_____, *Uluslararası İşçi Sınıfı Hareketi Tarihi*, çev. Şükrü Alpagut, Cilt III, İstanbul 2021.

SSCB Ekonomi Enstitüsü Bilimler Akademisi, *Politik Ekonomi,* Cilt I, çev. Dietz Verlag, İstanbul 1992.

Stalin, *Bolşevik Partisi Tarihi,* Çev. Gaybiköylü, İstanbul 1971.

Stalin, *Bütün Eserler (Ağustos – Aralık 1927)*, çev. İsmail Yarkın, Cilt 10, İstanbul 1992.

_____, *Eserler (1921-1923),* Cilt V, SBPK Marx, Engel- Lenin Enstitüsü, çev. İsmail Yarkın, İstanbul 1990.

_____, *Eserler (1924),* Cilt VI, SBPK Marx, Engel- Lenin Enstitüsü, çev. İsmail Yarkın, İstanbul 1990.

_____, *Proletarya Devrimi Çağında Millî Mesele,* Birinci Baskı, İstanbul 1977.

_____, *The Soviet Union and the Cause of Peace,* Toronto 1936.

Şamsutdinov, Abdula Bagirov, Y.A, *Bir Kara Gün Dostluğu Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri,* çev. A. Hasanoğlu, İstanbul 1979.

Şamsutdinov, Abdula Mardanoviç, *Bir Sovyet Tarihçisinin Gözüyle Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı (1918-1923*), çev. Ataol Behramoğlu, İstanbul 2010.

_____, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri,* İstanbul 2000.

Şen, Bilal, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında TKP ve Komintern İlişkileri,* İstanbul 1998.

Şener, Cemal, *Çerkez Ethem Olayı I,* İstanbul 2000.

Şengil, Mizyal Karaçam, *Birinci Dönem TBMM'nde Düşünce Akımları (1920),* İstanbul 1996.

Şimşir, Bilal N, *Lozan Telgrafları 1922-1923,* Cilt 1, Ankara 1990.

_____, *Lozan Telgrafları Şubat- Ağustos 1923*, Cilt 2, Ankara 1994.

_____, *British Documents on Ataturk 1919-1938,* Volume 5, 1922 October – 1925 December, Ankara 2005.

Tansu, Samih Nafiz, *İki Devrin Perde Arkası (Teşkilat-ı Mahsusa Başkanı: Hüsamettin Ertürk),* İstanbul 2011.

Tevetoğlu, Fethi, *Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar,* Ankara 1988.

The Propaganda Department of the Central Committe of the Communist Party of the Soviet Union and the Central Committe's İnstitude of Marxsim – Leninism, *These on the Fortieth Anniversary of the Great October Socialist Revolution (1917-1957),* London 1957.

These of the Central Committe of the Communist Party of the Soviet Union, "50 Th. Of the Anniversary October Revolution", Soviet Booklet, Woluem2, No.6, London 1967.

Toprak, Zafer, *Atatürk Kurucu Felsefenin Evrimi,* 2. Baskı, İstanbul 2020.

_____, *Türkiye'de Popülizm 1908-1923*, İstanbul 2013.

Toynbee, Arnold J., *Türkiye 3 Bir Devletin Yeniden Doğuşu,* çev. Kasım Yargıcı, İstanbul 2000.

_____, *Dünya ve Garp,* çev. Emin Bilgiç, İstanbul 1952.

Tunaya, Tarık Zafer, *Devrim Hareketi İçinde Atatürkçülük*, Eylül 1997.

Tuncer, Hüner, *Türk Dış Politikası,* Cilt 2, İstanbul 2017.

Tunçay, Mete, *BKP'nin Türkçe Yayın Organı Ziya Gazetesi ve Türkiye (1920-1923),* İstanbul 2009.

Türkiye Komünist Partisi, *Büyük Oktobr 50 Yaşında,* İstanbul 1967.

Uçarol, Rıfat, *Siyasi Tarih 1789-2014,* 11 Baskı, İstanbul 2019.

Vandov, Dimitr, *Atatürk Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri,* İstanbul 2014.

Yalman, Ahmet Emin, *Birinci Dünya Savaşında Türkiye,* çev. Birgen Keşoğlu, 2. Baskı, İstanbul 2019.

Yerasimos, Stefanos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye,* çev. Babür Kuzucu, 3. Kitap, Baskı VI, İstanbul 1992.

_____, *Ekim Devriminden Millî Mücadeleye Türk Sovyet İlişkileri*, İstanbul 1979.

Zürcher, Eric Jan *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi,* 7. Basım, İstanbul 2000.

EKLER

1 NOLU EK

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi

Belge Tarihi: 15.02.1922 – Yer Bilgisi: 34669-136697-4, Kurum: 571.

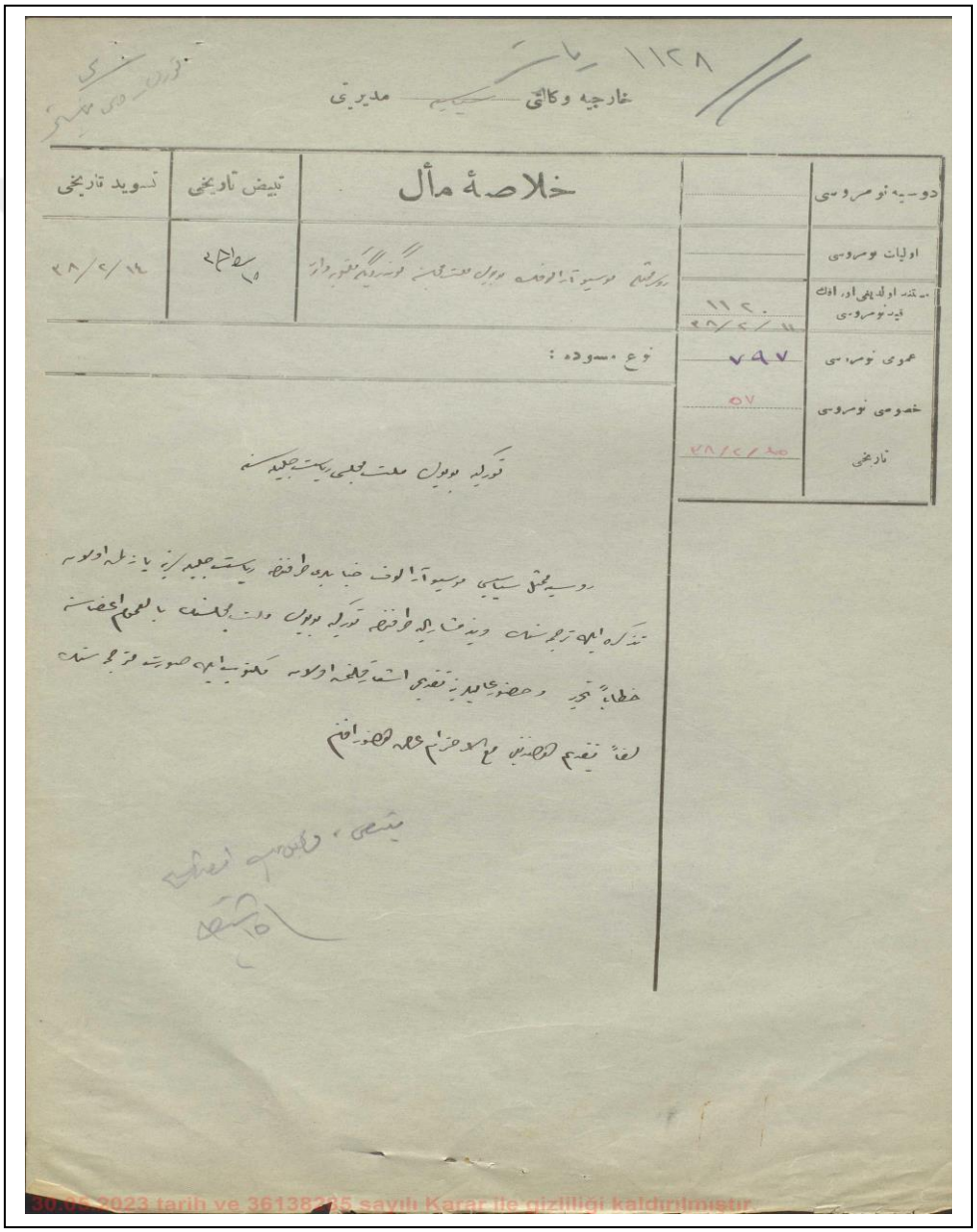

2 NOLU EK

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Belge Tarihi: 24.11.1927 – Yer Bilgisi: 258-61, Kurum: HR.İM.

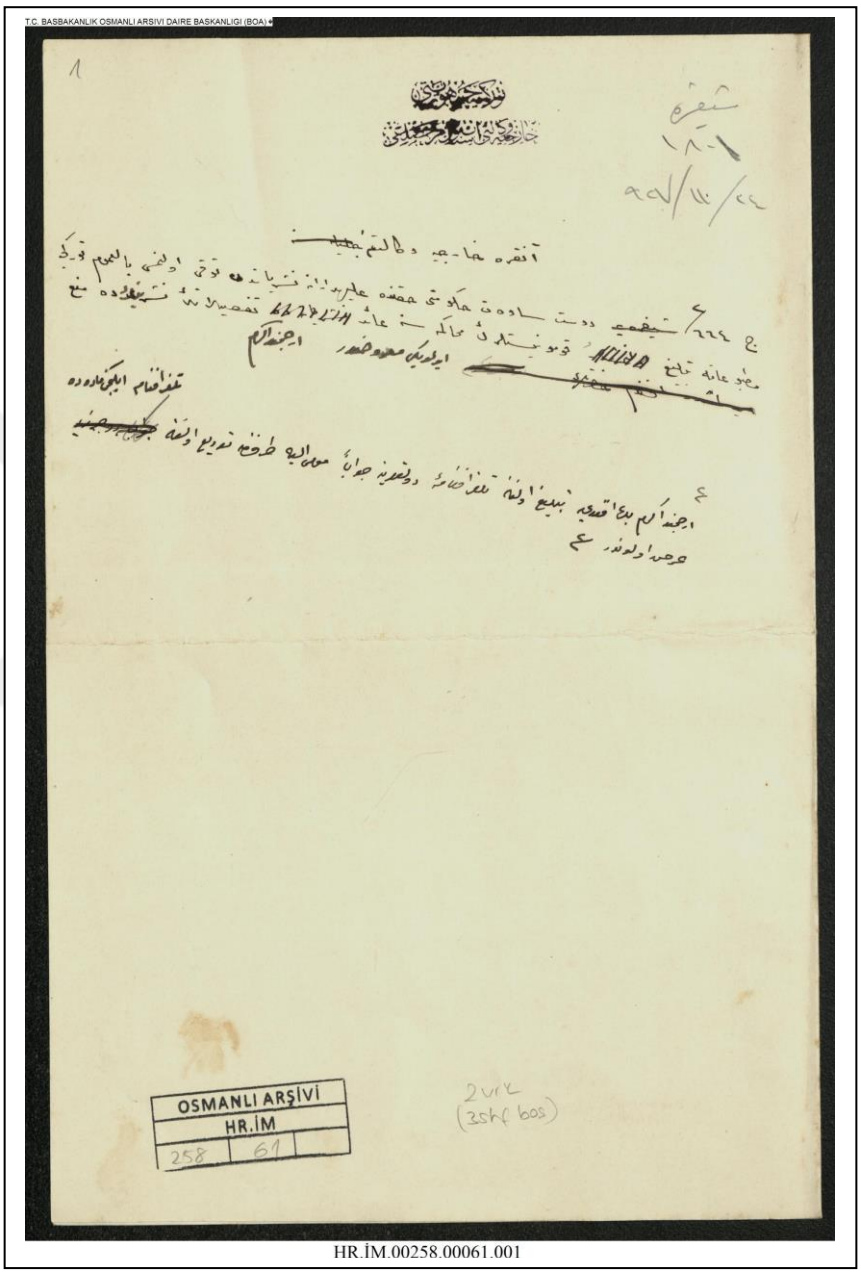

3 NOLU EK

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (CA)

Belge Tarihi: 04.05.1926 – Yer Bilgisi: 164-148-2, Dosya Eki: 173, Kurum: 30-10-0-0

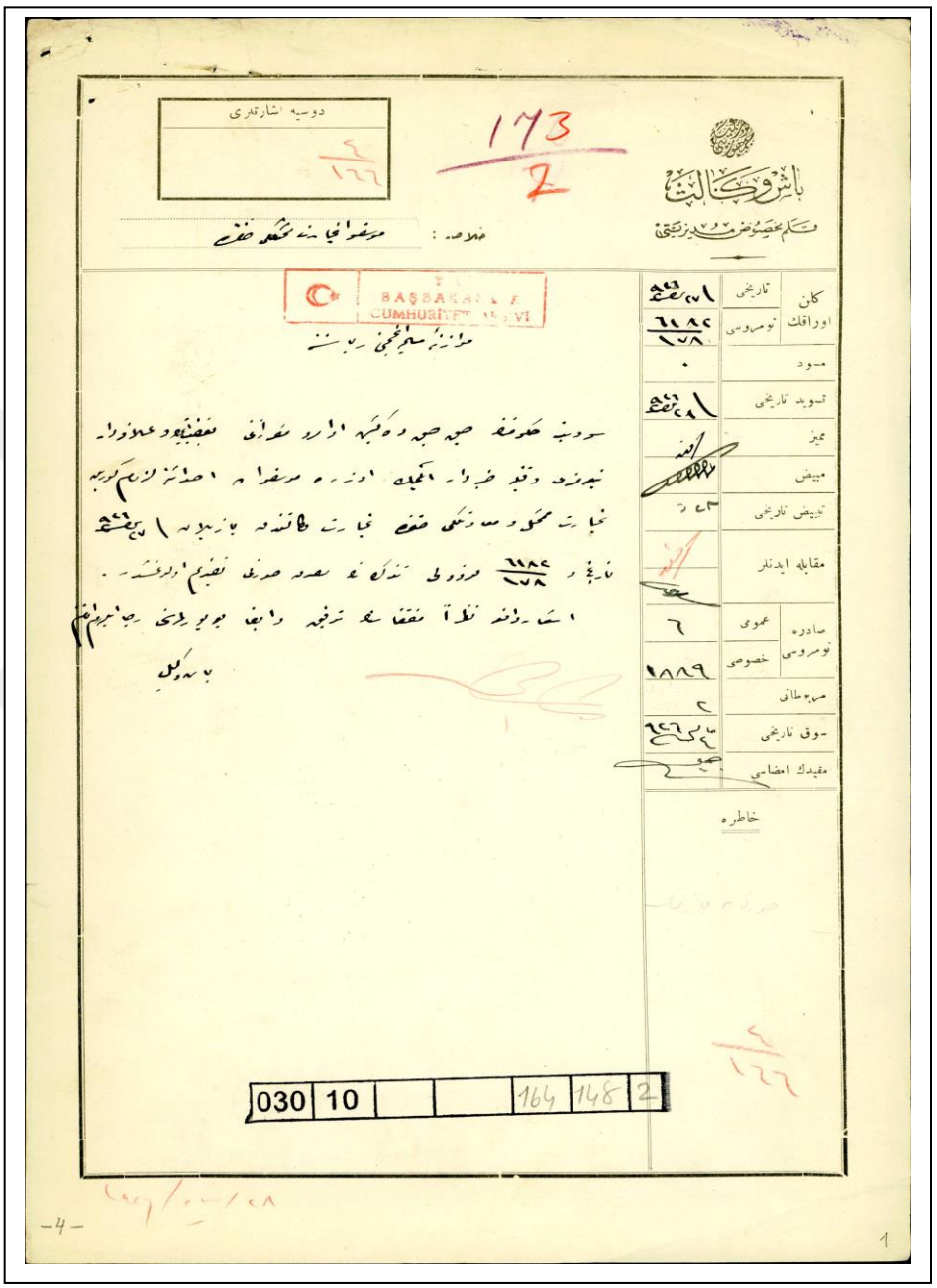

4 NOLU EK

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi

Belge Tarihi: 11.11.1922, Yer Bilgisi: 36168-142257-20, Kurum: 571.

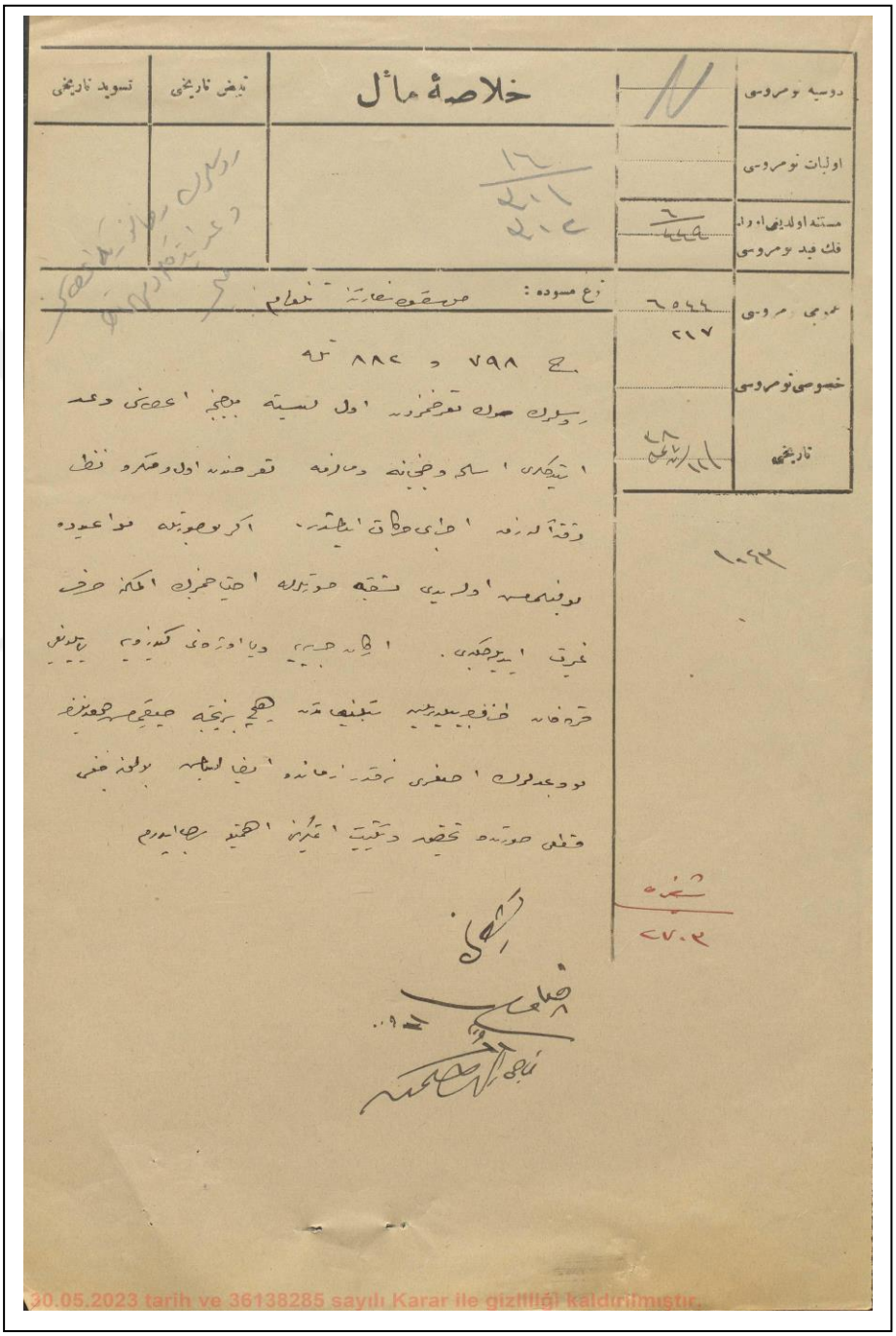

5 NOLU EK

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi

Belge Tarihi: 05.01.1923, Yer Bilgisi: 34966-137845-28, Kurum: 571.

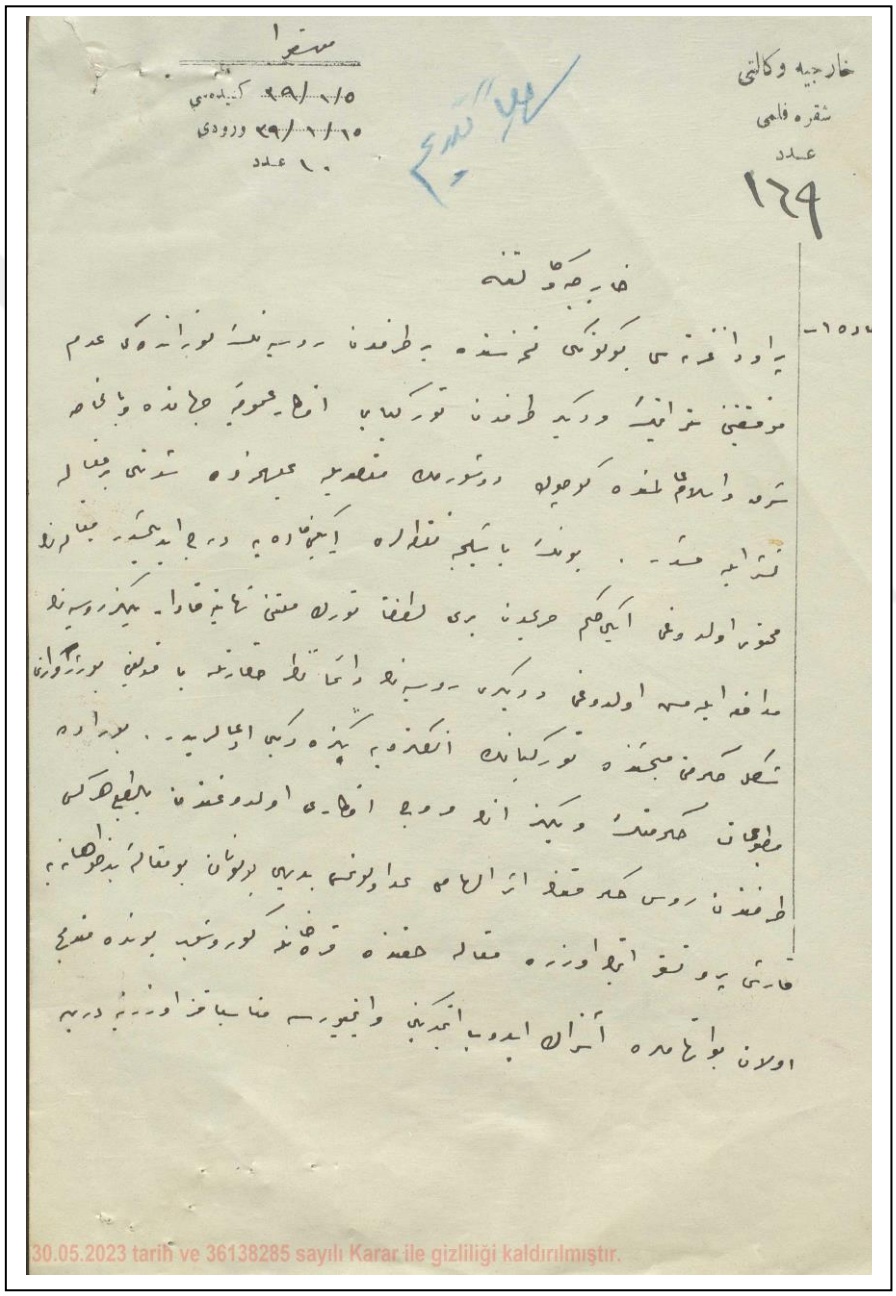

6 NOLU EK

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi

Belge Tarihi: 23.05.1921, Yer Bilgisi: 34854-137564-18, Kurum: 571.

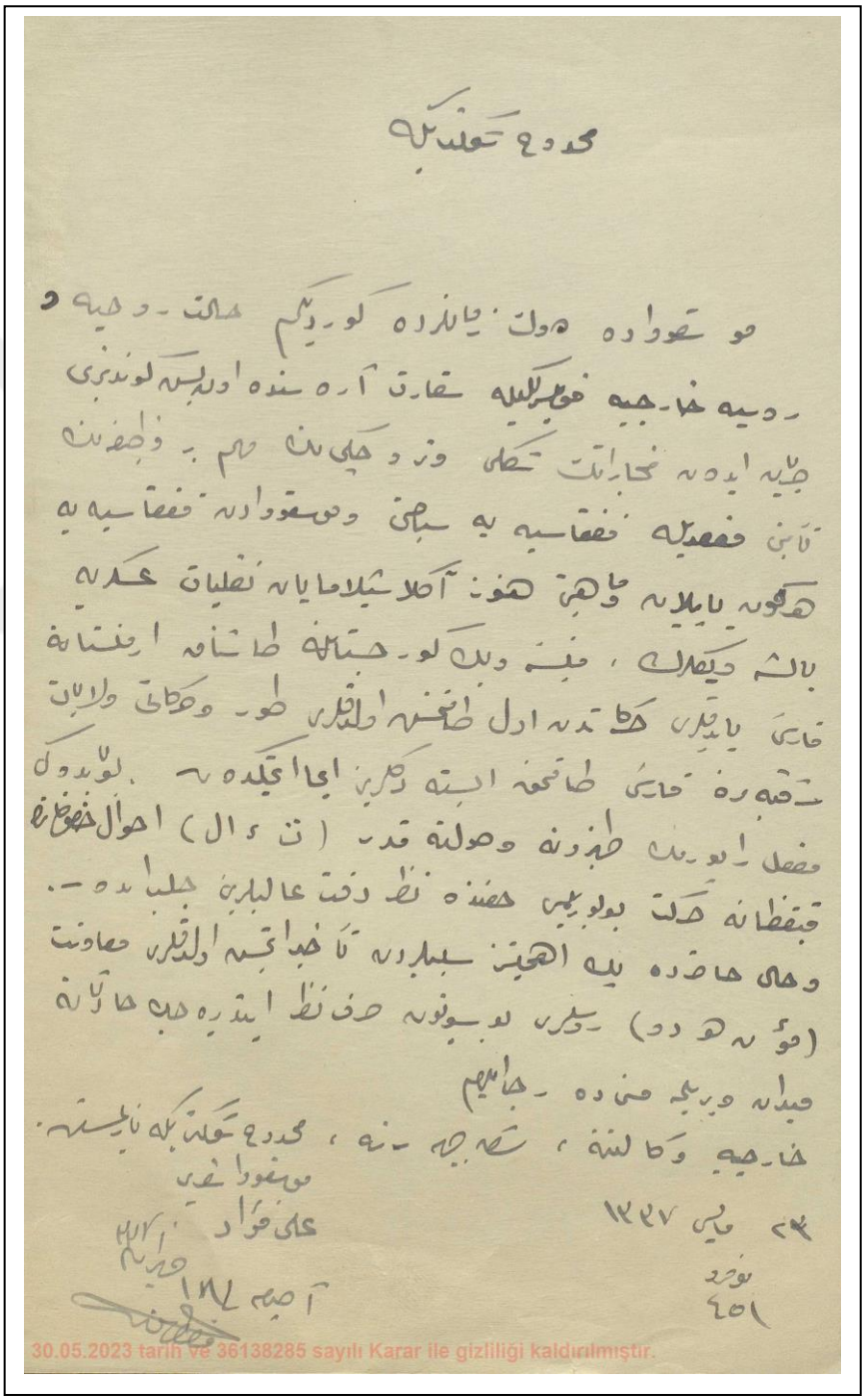

30.05.2023 tarih ve 36138285 sayılı Karar ile gizliliği kaldırılmıştır.

7 NOLU EK

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi

Belge Tarihi: 11.10.1923, Yer Bilgisi: 34691-136743-1, Kurum: 571.

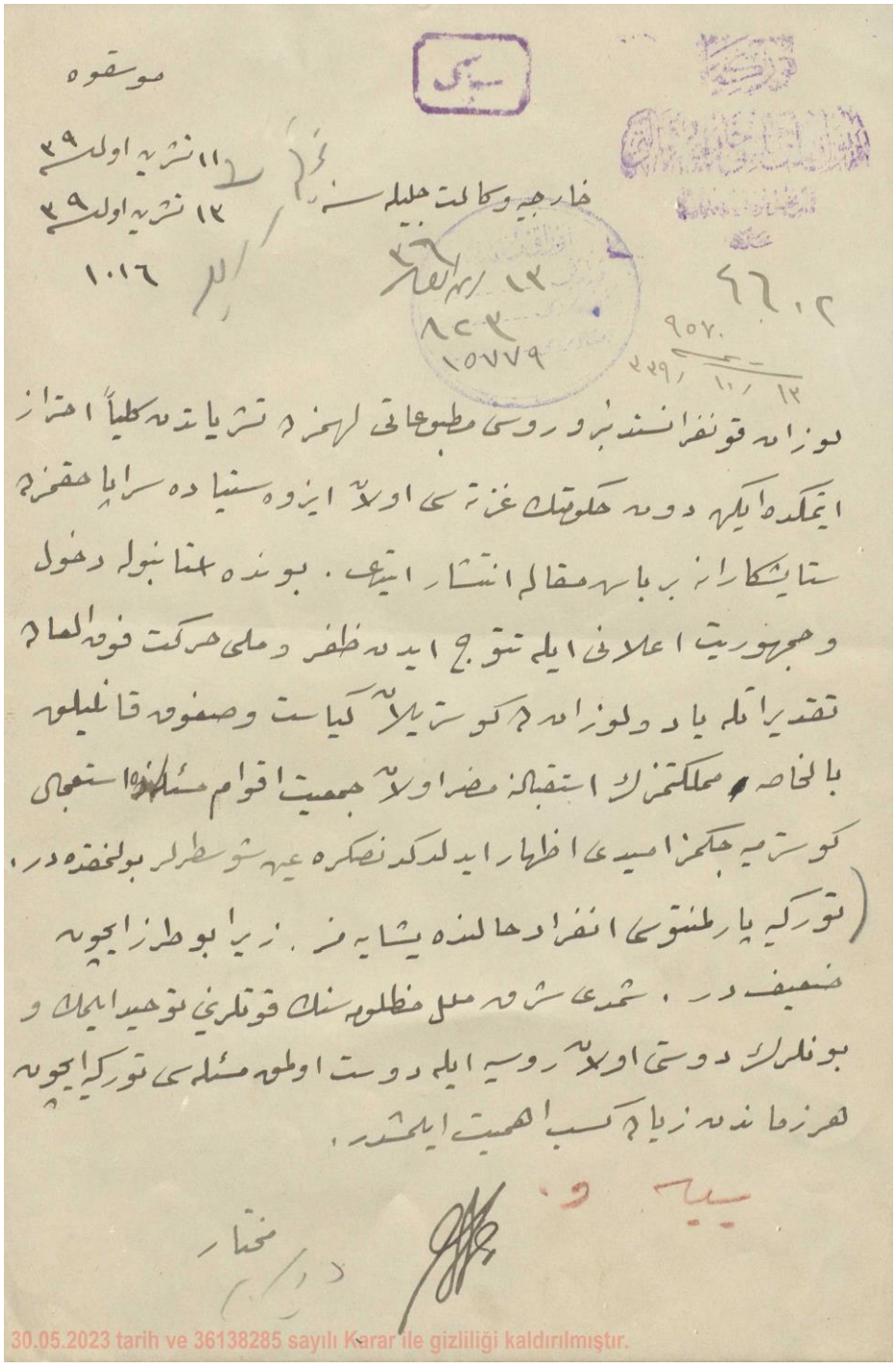

8 NOLU EK:

Türk-Sovyet İlişkilerinin Gelişmesine Katkı Sağlayan Sovyet Devlet Adamlarının Fotoğrafları

Milliyet, 8 Teşrinisani 1927.

(Mösyö Çiçerin)

Milliyet, 13 Kanunuevvel 1929.

(Mösyö Karahan)

Milliyet, 15 Mart 1927.

(Mösyö Suriç)

Milliyet, 31 Teşrinievvel 1931.

(Mösyö Litvinof)

9 NOLU EK:

Türk-Sovyet Heyetlerinin Ticarî Sorunları Görüştüğü Toplantının Sonunda Çekilen Bir Fotoğraf Karesi.

Hakimiyet-i Milliye, 2 Nisan 1926.

10 NOLU EK:

1925 Yılında Sovyet İttihadının Gerçekleştirdiği Toplantının Yapıldığı Yer

Vatan, 12 Mayıs 1925.

